

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE DİNİ
HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ ve DİNDARLIĞIN YENİ BAZI
GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR
ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mahmut ATAY

HAZIRLAYAN
Musa ÖZTÜRK

EKİM-2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE DİNİ HAYATIN DÖNÜŞÜMÜ
ve
DİNDARLIĞIN YENİ BAZI GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR
ARAŞTIRMA
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mahmut ATAY

HAZIRLAYAN
Musa ÖZTÜRK

Jürimiz, / / tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Dini Hayatın Dönüşümü ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma****Musa ÖZTÜRK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Sosyoloji Anabilim Dalı****ELAZIĞ - 2010, Sayfa: VII+335**

“Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Dini Hayatın Dönüşümü ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma” adlı çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak Elazığ il merkezinde yapılan uygulamalı bir alan araştırmadır. Bu çalışmada kurumsal anlamda küreselleşmenin siyasi, ekonomik, kültürel boyutlarının yanında din ile olan bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Küreselleşme ve din etkileşimi başlığı altında ise, küreselleşme ile din arasında kurulan ilişkiden hareketle dindarların dini, siyasi, ekonomik, kültürel, vb. alanlarda sergilemiş oldukları davranışlar anlaşılmaya, analiz edilemeye çalışılmıştır.

Söz konusu çalışmada dindarlar küreselleşmenin toplumsal sonuçları bağlamında din algısı, dinde otorite ve dini örneklik sorunu, dünyevileşme, dini cemaate bakış, tüketim kültürü, kredi kartı kullanımı, katılım bankalarına bakış, faiz ve kar payı algısı, siyasi katılım, AB’ye bakış, AK Partiye bakış vb. açıları sosyolojik açıdan analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dindarların dini, siyasi, kültürel, ekonomik alanlardaki zihniyet algılarının nasıl bir değişim geçirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, din, küreselleşme ve din etkileşimi, dini çeşitlilik, dünyevileşme, dinin araçsallaştırılması, metalaşma, dini çoğulculuk, dinin geri dönüşü, yeni muhafazakârlık.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

**A sociological Research on Transformation of Religious Life in Turkey Process
Globalization and Some New Appearances of Religiosity**

Musa ÖZTÜRK

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of Sociology

ELAZIĞ-2010, Page: VII+335

The study called “A sociological Research on Transformation of Religious Life in Turkey Process Globalization and Some New Appearances of Religiosity” is a field research done in the city center of Elazığ and done by using qualitative research method. In this study, links of globalization at institutional meaning with political, economic and cultural dimensions besides religion have been tried to set. Under the title of Globalization and religion interaction, from the action set between globalization and religion religiosity actions than have been acted on religious, political, economic, cultural, etc. Have been tried to be understood and analized.

On the mentioned study religiosity religion perception, othority in religion and problem of religious model, secularization, looking at religious community, culture of consuming, using credit cards, looking at participation banks, perception of interest and share of profit, political participation, looking at EU, looking at AK Party etc. have been tried to be analized at sociological dimention. At this contex, how religiosities mental perceptions have changed on religious, political, cultural, economic fields have been tried to reveal.

Key Words: Globalization, religion, globalization and religion, religious variety, secularization, religion’s being instrumentalized, commodization, religious pluralism, return of religion, new conservatism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞMENİN SOSYOLOJİK AÇILIMI	8
1.1. Küreselleşmenin Tanımı	8
1.2. Ekonomi Boyutu	19
1.3. Siyasal Boyutu	32
1.4. Kültürel Boyutu.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİN OLGUSUNUN SOSYOLOJİK AÇILIMI.....	53
2.1. Dinin Tanımı	53
2.2. Teorik Anlatım: Doktriner Boyutu.....	63
2.3. Pratik Anlatım: Ritüel Boyutu	65
2.4. Sosyolojik Anlatım: Dini Birlik / Cemaat.....	69
2.5. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dindarlık	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞME VE DİN ETKİLEŞİMİNİN SOSYOLOJİK AÇILIMI.....	76
3.1. Küreselleşme ve Din İlişkisi	76
3.2. Dini Çeşitliliğin Bir Norm Haline Gelmesi	90
3.3. Küreselleş(tir)me Karşıtı Olarak Din	103
3.4. Dinin Araçsallaş(tırıl)ması / Metalaş(tırıl)ması	116
3.5. Yeni Muhafazakarlık ve Dinin Geri Dönüşü	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMANIN TASARIMI	137
4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	137
4.2. Kapsamı ve Sınırlılıkları	142
4.3.Yöntemi.....	143
4.3.1. Evreni ve Örneklemi.....	145

4.3.2. Veri Toplama Teknikleri ve Uygulama.....	151
4.3.3. Verilerin Analizi	152
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	153
5.1. DİN ALGILAMASI.....	154
5.1.1. Dindarlığın Bireyselleşmesi (Bireyselleşmiş İslam)	154
5.1.2. Dini Otoritenin Dönüşümü: Dinde Örneklik Krizi.....	164
5.1.3. Dev Satranç: İttidal mi İktidar mı? Dünyevileşme Kıskaçında Dindarlar / Müslümanların Malla İmtihanı	172
5.2. DİN ve CEMAAT İLİŞKİSİ	182
5.2.1. Cemaatlerin Cemiyetleşmesi	182
5.2.2. İçten Bakış	192
5.2.3. Dıştan Bakış.....	200
5.3. DİNDARLAR ve EKONOMİ.....	209
5.3.1. Modern Dünyada Postmodern Finansal Oluşumlar	211
5.3.2. Katılım Bankacılarının Gözüyle Türkiye’de Katılım Bankacılığı	213
5.3.3. Dindarlar ve Katılım Bankacılığı Algısı.....	222
5.3.4. Dindarlık ve Kredi Kullanımı.....	233
5.4. DİN ve KÜLTÜREL HAYAT	237
5.4.1. Bireyselleşmeden Herkesleşmeye: Tüketimin Bir Norm Haline Gelmesi ..	237
5.4.2. Müslüman Taleplerinin Modernleş(tiril)mesi: Tüket(tiril)en Dindarlar	240
5.4.3. Tüketici Tercihlerinin Rasyonelleşmesi	251
5.4.4. Beslenme ve Tüketim Alışkanlığı	263
5.4.5. Refahı Borca Tüketmek: Dindarlar ve Kredi Kartı Kullanımı	267
5.5. DİNDARLAR VE SİYASET	269
5.5.1. Dindarlar ve Siyasi Katılım	270
5.5.2. Avrupa Birliğine Bakış: AB Araç mı Amaç mı?.....	278
5.5.3. AK Partiye Bakış: Dindarların Gözünde AK Parti.....	288
5.5.4. Bir Tartışma ve Son: Türkiye Nereye Gidiyor?	296
SONUÇ	306
KAYNAKÇA.....	317
ÖZGEÇMİŞ	335

ÖNSÖZ

21'nci yüzyılın meta anlatısı olarak küreselleşme, sosyolojik açıdan henüz tamamlanmamış bir değişim sürecini ifade etmektedir. Her sosyal değişimin açık veya gizli pek çok sonucu olduğu gibi her sosyal değişmeye de tesir eden pek çok da faktör vardır. Bir değişim süreci olarak küreselleşmeyi, kurumsal anlamda yol açmış olduğu toplumsal sonuçların yanı sıra bunların gerek bireysel ve gerekse de toplumsal hayatta nasıl bir karşılık bulduklarını tespit etmek sosyolojik açıdan önemlidir.

Din yaşa(n)dığı toplumu açıklamaya, anlamaya yarayan önemli bir anahtar. Bu bakımdan küreselleşme sürecinde bir sosyal kurum olarak dinin nasıl bir değişim, dönüşüm geçirdiğini ve bu süreçte dinin; dindarların sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi vb. davranışlarını yönlendirmede nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmada Elazığ il merkezinde ikamet eden dindarlarla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucu elde edilen bilgilerin söylem analizleri yapılarak veriler çeşitli açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın konusunun tespit edilmesinden tamamlanmasına kadar çalışmanın her aşamasında yardımlarını gördüğüm, düşünce, fikir ve eleştirilerinden yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. Mahmut ATAY'a içtenlikle teşekkür ederim. Tez izleme komitesi üyelerinden Doç. Dr. Zahir KIZMAZ ve Doç. Dr. Aydın ÇELİK'e, alan araştırmasının yürütülmesi esnasında değerli önerilerinden yararlandığım Yrd. Doç. Dr. Süleyman İLHAN'a ve çalışmanın başından sonuna kadar her aşamasında kıymetli fikirlerinden yararlandığım Doç. Dr. Ömer AYTAÇ'a da ayrıca teşekkür ederim.

Bu araştırmanın yapılmasında Elazığlı kent sakinlerinin büyük katkısı olmuştur. Onların desteği olmadan böyle bir çalışma yapmak belki de mümkün olmazdı. Bizlerin görüşme taleplerini kabul ederek bize zaman ayıran, evlerinde ve işyerlerinde ağırlayan, yönelttiğimiz sorulara içtenlikle ve sabırla yanıtlar vererek bizlere yeni ufuklar açan katılımcılara içtenlikle teşekkür ederim. Bu çalışma Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından (FÜBAP) tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden ötürü FÜBAP'a teşekkür ederim.

Musa ÖZTÜRK

ELAZIĞ - 2010

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABKT	: Albaraka Türk Katılım Bankası
A&G	: Araştırma & Geliştirme
Ansk.	: Ansiklopedi
BA	: Bank Asya
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
ÇEV	: Çeviren
DER	: Derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DTO	: Dünya Ticaret Örgütü
ED	: Editör
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İHL	: İmam Hatip Lisesi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KTKB	: Kuveyt Türk Katılım Bankası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖFK	: Özel Finans Kurumu
S	: Sayı
TEB	: Türk Ekonomi Bankası
TFKB	: Türkiye Finans Katılım Bankası
Üniv	: Üniversite
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
YAY	: Yayınları
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

1980'lerin başından beri hararetle olarak tartışılan ve bütün toplumsal olayları yorumlamada etkisi daima göz önünde bulundurulanan olguların başında küreselleşme gelmektedir. Dünyanın küçüklüğüne ve karşılıklı bağımlılığın kaçınılmazlığına vurguda bulunulan küreselleşme, hem dünyanın küçülmesi hem de bir bütün olarak ortak bir dünya bilincinin gelişmesi açısından uzak yerleşim birimlerinin birbirine bağlandığı yerel oluşumların millerce uzaklıktaki oluşumlarca biçimlendirildiği veya bunun tam tersinin olduğu dünya çapındaki sosyal, ekonomik, kültürel vb. ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Bu açıdan küreselleşme toplumsal bir gerçeklik olarak sosyolojiyi ilgilendiren henüz tamamlanmamış bir değişim sürecini ifade etmektedir.

Kurumsal anlamda küreselleşmeyle ilgili yapılan analizler genellikle ekonomi, ticaret, siyaset, kültür, uluslararası ilişkiler, vb. alanlarda odaklanmaktadır. Bu, din de dahil olmak üzere ekonomiyi merkeze alan, toplumsal olayları ekonomi alanında meydana gelen değişmelere bağlı olarak açıklamaya çalışan ekonometrik bir bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar diğer faktörlerden bağımsız bir ekonomi düşünülmesi de iktisadi indirgemecilikten kaçınmak için olgunun ekonomik boyutuna gösterilen ilginin siyasi, kültürel, dini boyutlarına gösterilen ilgiyle dengelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bizim kavramsal açıdan karşımıza çıkan esas zorluk, küreselleşmenin şu veya bu şekilde ekonomi bilimi açısından dine ve kültüre yönelik bir tehdit olarak görülmesinden, ekonomi dışındaki faktörlerin dahil edildiği bir küreselleşmenin bütün toplumlar için tehlikeli olduğu varsayımından kaynaklanıyor görünmektedir (Robertson, 2003a: 352).

Tüm dünyayı etkisine alan küreselleşme dalgasıyla toplumsal bir fenomen olan din arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı varsayılmaz. Küreselleşme bütün toplumsal kültürel fenomenlerle ilgili olduğu gibi dinle de yakından ilgilidir. Biri etken diğeri edilgen konumda değildir aralarında diyalektik bir ilişki vardır. Bu çerçevede yaşadığımız dünyanın bu gününü simgeleyen küreselleşmenin ekonomi, siyaset, hukuk vb. toplumsal fenomenler üzerinde etkisi olduğu gibi evrensel bir fenomen olan din üzerinde de etkisi bulunmaktadır.

Sosyolojik açıdan küreselleşme henüz tamamlanmamış bir değişim sürecini ifade etmekle birlikte bütün toplumsal olayların şekillenmesinde etkisi sürekli göz önünde bulundurulduğundan farkında olarak veya olmayarak bir meta anlatı konumuna

da yükseltilmekte ve ona bir tanrısallık, kutsallık da atfedilmektedir. Çünkü her şeyin küreselleşme eksenli şekillenmesi onu bir üst anlatı, toplumsal gerçeklikten bağımsız olarak şekillenen ve her şeyi etkileyen başat bir aktör konumuna yükseltmektedir. Yapılan değerlendirmeler göz önüne alındığında böyle bir yanlış anlamının ve algılamının olduğu söylenilebilir. Söz konusu belirsizlik durumunu aşmak için “küreselleşme her şeyi şekillendiriyorsa küreselleşmeyi ne şekillendiriyor?” sorusuna makul bir cevap bulunmalıdır.

Sosyolojik açıdan küreselleşmenin bir meta anlatı konumuna yükseltilmesi onu; kendisi de bir meta anlatı olan din olgusuyla karşı karşıya getirmektedir. İki rakip meta anlatının dünyayı kurmak ve manidar kılmak için kıyasıya bir rekabete girişmesi günümüz dünyasında yaşanan değişimin mihenk noktasını oluşturmaktadır.

Hiçbir sosyal değişim insanlardan ve toplumdan bağımsız olarak gelişmez, boşlukta şekillenmez. Hem dinin hem de küreselleşmenin muhatap kitlesinin insanlar olması bağlamında sürecin insan merkezli şekillendiğini söyleyebiliriz. Değişime yön verici konumda olan insanların dini ve ideolojik kaygılardan uzak, tamamen rasyonel davranan varlıklar oldukları düşünülemeyeceğinden küreselleşmenin egemen aktörlerinin dini ve ideolojik yönelimleriyle yakından ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Küreselleşme çoklu parametrelerin etkisiyle şekillenen bir değişim sürecidir ve dinle arasında çok boyutlu bir ilişki vardır. Dolayısıyla küreselleşme sürecinde dinin ve dindarlığın nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini tespit edebilmek için kurumsal anlamda küreselleşme ve din ile aralarındaki etkileşimin sosyolojik boyutlarıyla ortaya konulması gerekmektedir.

Küreselleşme bazı açılardan dinin yaşanmasını ve yayılmasını kolaylaştırırken bazı açılardan da onu sınırlamaktadır. Özellikle enformasyonun yataylaşması ve uluslararası göç hareketlerinin de etkisiyle modern dünyada dini, etnik, kültürel, vb. çeşitlilikler adeta bir norm haline gelmiştir. Din sosyolojisi açısından ifade edecek olursak söz konusu çeşitliliğin dünyanın inanç haritasının değişmesini beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda küreselleşme geleneksel anlamda siyasi, etnik, kültürel, vb. sınır(lılık)lardan kaynaklanan engellerin aşılmasında ve dini öğretilerin uluslararası ölçekte yayılmasına ve yaşanmasına imkan sağlamaktadır.

Küreselleşme, geleneksel dinlerin canlanmasını ve yeni hareketlerin doğmasını sağlayacak sosyo-kültürel bir zemin hazırlayarak, dinin bizzat kendisinin küresel bir aktör olarak küresel arenanın şekillenmesinde ve yerel toplulukların küresel duruma

katılım biçimlerinin belirlenmesinde dine önemli bir imkan sunmaktadır. Heterojenlik boyutuyla da geleneksel dinlerin ve yerel kültürel unsurların küresel düzlemde kendilerini ifade edebilmelerine imkan sunmaktadır.

Küreselleşme çoğulculuk ve çok kültürlülük yaklaşımı bağlamında yeni dini hareketler, cemaatle, tarikatlar vb. dibi oluşumların birlikte, barış içerisinde yaşanmasına zemin hazırlarken dinlere de küresel ölçekte bir manevra imkanı sağlamakta diğer taraftan da dinleri küresel ölçekte ciddi iletişim aracı olmamalarını sağlayacak toplumsal şartlara maruz bırakarak sınırlandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle dinin icra boyutunu canlandırarak sosyal ortamların oluşmasını sağlarken bir yandan da teolojik yapısında ciddi tahribata yol açarak onun alternatif küresel bir sistem geliştirmesini zorlaştırarak marjinalleştirmektedir.

Farklı dinlerden, kültürlerden, ırklardan insanların düz bir oyun sahasında karşı karşıya gelmeleri dinlerin ve dindarların önüne yeni imkanlar ve fırsatlar sunarken bazı tehditleri de beraberinde getirmektedir. Hakikat ve evrensellik iddiasında bulunan farklı dinlerin düz bir oyun sahasında hem birbirleriyle hem de din olduğu iddia edilen farklı sosyal oluşumlarla rekabete zorlanması bireylere istedikleri dini seçme noktasında özgür seçim yapma olanağını sunarken, dinlerin ve dini akidelerin doğruluğu hakkındaki müphemliği ve şüpheleri artırmaktadır. Din ve dindarlık algısı açısından bunun nasıl bir neticeye yol açacağını şimdiden söylemek mümkün olmamakla birlikte her halükarda bir değişimi beraberinde getireceği açıktır. Geçmişte öteki, farklı hatta birbirine düşman olarak kabul edilen unsurların iç içe yaşaması yeni çatışma ve uzlaşma alanlarına da kapı aralaması bakımından din ve dindarlık anlayışının değişmesini kaçınılmaz hale getirmektedir.

Kurumsal anlamda küreselleşme ile yapılan değerlendirmelerde genellikle sürecin ekonomik boyutu öne çıkarılmaktadır. Ekonominin temel parametrelerinde yaşanan değişimle birlikte kapitalizm dünya ölçeğinde yaygınlaşmış, hatta tarihteki en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Kapitalizm piyasayı tanımlayarak sürekli olarak büyümeyi ekonominin motoru haline getirmiştir. Ekonominin her şeyi gelire, kazanca dönüştürme girişimi din ve ekonomiyi karşı karşıya getirmiştir. Küreselleşme dini olanı ekonominin nesnesi haline getirdiğinden kapitalizm din üzerinden de kendisini üretmenin yeni yollarını ve araçlarını geliştirmiştir. Ekonominin dinsel alana el atması, dini olanın ekonomikleşmesini, metalaşmasını beraberinde getirirken teolojik düzeyde olmasa da

toplumsal yaşantı düzeyinde kapitalizmle çelişmeyen, barışık bir din anlayışının yayılmasını da dayatmaktadır.

Küreselleşme çok kültürlü topluluklar oluşturma bağlamında dinlerin evrensellik ve mutlaklık iddialarından vazgeçerek izafileşmesinin ve marjinalleşmesinin yollarını açarak dini bir alt sistem olarak global dünyaya entegre etmek istemektedir. Küreselleşme diğer sosyal kurumlar gibi dini de, tekelci yapılardan pazar ortamına indirgeyerek araçsallaştırmakta, bir alt sistem olarak varlığını sürdürmesine imkan sağlamakta fakat din eksenli alternatif bir sistemin geliştirmesini ise zorlaştırmaktadır. Dinlerin ekonomik bir ürün gibi pazar ortamında rekabete zorlanması dinlerin teolojik ve mistik boyutlarını izafileştirerek gönüllülük ve rekabet boyutunu ön plana çıkardığından modaya açık hale getirmekte, değişmeye zorlamakta, değişmez, evrensel prensipler olarak teolojik bütünlüklerini muhafaza etmesini zorlaştırmaktadır.

Merkez çevre yaklaşımı bağlamında kapitalizmin merkez ülkelere doğru bir yayılım göstermesi küresel iş bölümü olarak nitelendirebileceğimiz durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kapitalizmin merkez ülkelerinin enerji, finans, iletişim, yazılım, vb. sermaye yoğun sektörler odaklanması üretim, imalat, vb. emek yoğun sektörlerin çevre ülkelere kaydırılmasını beraberinde getirmektedir. Paranın bir egemenlik ve tahakküm aracı olarak kullanılması az gelişmişliği ve bağımlılığı değişik bağlamlarda yeniden üreterek sürekliliğini sağlamaktadır. Batılı ülkelere yaşanan refahın sosyal ve ekonomik maliyetinin az gelişmiş ülkelere fatura edilmesi dini ve etnik yeni çatışmalara kapı aralamaktadır. Siyasi bağımsızlıkların ekonomik bağımlılığa dönüştürülerek bayrak bağımsızlığına indirgenmesi küreselleş(tir)me karşıtlığını ve yeni sosyal ve protest hareketlerin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Küreselleşme mecazi anlamda her ne kadar bir meta anlatı olarak nitelendirilebilse de özünde dini ve ahlaki bir kaygı taşımadığından, araçsallaşmış aklın egemenliğidir. Yardımlaşma, dayanışma, adalet, vefa, sadakat, vb. dini ve ahlaki duygu ve değerleri yüceltmenin yerine gittikçe daha çok yoksulluk, dışlanma, eşitsizlik, vb. pek çok çarpık ilişki üretmekte ve kendi ideolojisi bağlamında bunu da meşrulaştırmaktadır. Kurumsal anlamda bunun alt ve üst yapılarını oluşturarak haksız kazanç ve sömürü düzeninin devamlılığını sağlamaktadır. Geniş toplumsal kesimlerin küresel yönetim organlarının karar alma süreçlerinden dışlanması siyasi, ekonomik, dini, vb. hoşnutsuzlukları arttırmasının yanında yeni alternatif arayışlarında gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Araçsallaşmış aklın egemenliğindeki dini ve ahlaki bir kaygı taşımayan küreselleşmenin belirli düzeyde bir refah artışı sağladığı inkar edilemezse de dini, ahlaki, sosyal, kültürel, ekonomik, vb. açılardan pek çok problemin de kaynağı olduğu bilinmektedir. Kapitalizm maddi anlamda hayatın her alanına hitap eden uygun araçlar geliştirmesine ve dinde dahil değişik sektörler üzerinden kendisini sürekli üretmesine rağmen sosyal ve psikolojik hayatta nüfuz edemediği kısımlar ve buralara taalluk eden sosyal ve psikolojik problemler vardır. Bu noktada küreselleşme ile dine yöneliş arasında pozitif bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Dine yönelişin artmasının en önemli nedenlerinden birisi, dinlerin modernitenin doğurduğu manevi boşluğu doldurma noktasında başarılı olmalarından ve yeni şartlara uygun alternatif stratejiler geliştirme noktasında başarılı olmalarından ziyade dinin başarısının altındaki yatan en önemli faktörlerden birisi din aleyhtarı uygulamaların başarısızlığıdır. Toplumu bir arada tutan ve sosyal sermayenin en büyük destekçisi olan dini, ahlaki, kültürel, vb. değerlerin her geçen gün daha da ihtiyaç duyulan değerler haline gelmesi dinin ve siyasetin yollarını kesiştirmekte, dinin siyasallaşması ve siyasetin dinselleşmesi tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

Dinler beşeriyetin durumu hakkında manevi ve ahlaki temele dayalı bir bakış açısı sunduğundan sermaye ve teknoloji güdümlü küreselleşmeye karşı meydan okumaktadır. Bunu dinlerin küreselleşmeye karşı olmaları şeklinde değerlendirmemeli aksine daha insani ve ahlaki bir küreselleşmenin mümkün olduğunu, moderniteye karşı teolojik bütünlüğünü muhafaza etmiş din veya dinler öncülüğünde bunun ihtimal dahilinde olduğu noktasında değerlendirmek gerekmektedir.

Dini olanın ekonomikleştirilerek günlük tüketimin nesnesi haline getirilmesi dinin bağlayıcılığını azaltırken dindarlardan gelen siyasi ve dini kimlik taleplerinin çatışma teorisi açısından değerlendirilmesine yol açmaktadır. Sosyolojik açıdan toplumlar arasında değişik boyutlarda çatışmanın olması kaçınılmaz olmakla birlikte, çatışmanın uzlaşmadan ziyade yıkıcı sonuçlarına odaklanmak dinleri küreselleşme karşısı bir konuma indirgemektedir. Dinler gerçekte küreselleşmesen ziyade yanlış ve yukarıdan küreselleştirmenin üretmiş olduğu çarpık ilişkilere karşıdırlar. Sürecin tersten okunarak dinin ve dindarların küreselleşme karşısı olarak algılanması dinin ve dindarların şiddet, terörizm vb. olgularla özdeşleştirilmesine yol açtığından korku ve risk algısı üzerinden dini kimlik talepleri baskı altına alınmaktadır. Chomsky'nin ifadesiyle terör icat edilme yoluna gidilmektedir.

Mevcut haliyle küreselleşme kendisini ekonomi, siyaset, eğitim vb. kanallardan insanlara dayatarak kendi değerlerini ve seküler kutsallarını üretmeye yönelerek kendi dinini yaratmaya yönelmektedir. Üretmiş olduğu yeni teknolojiler ve maddi kültür unsurlarıyla kendi açmazlarını aşmaya çalışırken bir noktada dinin manevra alanını da daraltmaktadır. Toplumsal ilişkilerin ekonomik ekseninde şekillenmesi teolojik bakış açısıyla doyurucu açıklamalar yapılmasını zorlaştırdığından, insanlığın içinde bulunduğu değer ve maneviyat krizine daimi ve kalıcı bir çözüm getirmesinin önünü de tıkamaktadır.

Günümüzde küreselleşmeye karşı en şiddetli direnç dinden ve özellikle de tek tanrılı ve evrensellik iddiasında bulunan dinlerden gelmektedir. Küreselleşme karşısında dini sistemler dahilinde geleneğin verdiği cevaplar çok daha keskin bir şekilde güçlenirken diğer taraftan mevcut gelenekler dışında aynı sorunlara yeni cevaplar sunan yeni dini hareketler ortaya çıkmakta din değişik dekorlara bürünerek kültürel hayatımızın eksenindeki yerine hızla geri dönmektedir.

Küreselleşme muhtemelen yakın bir gelecekte sürecin hızlanmasına paralel olarak daha çok acı ve çarpık ilişkiler üreterek bölgesel ve küresel ölçekte çatışma risklerini artıracak, muhtelif sosyal güçleri küresel bir sivil toplum ahlakı ve maneviyata dayalı bir çizgi üzerinde birleştirmeye teşvik edecek gibi görünmektedir. Dünyanın ideolojik olmaktan ziyade yapısal ciddi sorunlarla karşı karşıya olması küreselleşmenin yanlışlarına karşı direnmede din eksenli çözüm arayışlarının ve dindar aktivistlerin önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Daha insani bir küreselleşme veya insani küresel yönetim olarak ifade edebileceğimiz yeni durumun temel referans noktasının din eksenli olması çok yakın gelecekte kaçınılmaz olarak görünmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse küreselleşme sürecinde din veya dinlerin geleceğini ise; küreselleşmenin olumsuz sonuçlarına karşı takınacakları tutum ve bu kötü durumdan kendisine nasıl bir pay çıkaracakları belirleyecektir. Dinler, toplumların iç dinamikleri ve onların küresel duruma katılım biçimlerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Dolayısıyla, dinin, kültürel ve toplumsal örüntülerin, küreselleşmeye katılım biçimlerinin şekillenmesinde oynadığı rolün kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Din ile toplumların küresel duruma katılımları arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması, modern dünyada dini düşüncenin hangi yönde evrildiğini anlamaya katkıda bulunmanın yanında, küreselleşmenin yalnızca

kapitalizmin, modernitenin, emperyalizmin ya da benzerlerinin bir sonucu olduğu görüşüne karşı koyma açısından da önemli bir açılım sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞMENİN SOSYOLOJİK AÇILIMI

1.1. Küreselleşmenin Tanımı

Küreselleşme toplumsal bir gerçeklik olarak sosyolojiyi ilgilendiren henüz tamamlanmamış bir değişim sürecini ifade etmektedir. Her sosyal değişimin açık veya gizli pek çok sonucu olduğu gibi her sosyal değişmeye de tesir eden pek çok faktör vardır. Bir sosyal değişim sürecini bilimsel açıdan sağlıklı bir biçimde tahlil edebilmek için değişime tesir eden muhtemel sosyolojik faktörlerin analizinin yapılması gerekmektedir. Günümüzde sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, dini, ekolojik, vb. pek çok olayı izah ederken atıf yaptığımız küreselleşme gibi bir kavramı ve değişim sürecini sağlıklı bir biçimde analiz edebilmek için multidisipliner bir yaklaşımla olaya yaklaşılmalıdır. Çoklu parametrelerin etkisiyle şekillenen bir süreç olduğundan monist bir yaklaşımla olguyu izah etmek mümkün değildir.

Bir sosyal değişim süreci olarak küreselleşme bireysel, toplumsal ve kurumsal yapıların ve sosyal organizasyonların yeniden şekillendiği Giddens (2001a: 87)'in ifadesiyle hayat biçimlerinin yerlerinden koparılması, zaman ve uzam boyunca yeniden tasnif edilerek gelmiş oldukları bağlamlarını yeniden kurarak hedef ve önceliklerini yeniden gözden geçirdikleri dinamik bir değişim ve etkileşim sürecini ifade etmektedir.

Küreselleşme terimi her ne kadar 1980'li (Robertson: 1993: 19-21, 1999: 99-101-1993: 26-27) yıllardan itibaren kullanılmaya başlansa da bu onun yeni olduğunu göstermez. İnsanlık tarihine göz atıldığında ilkçağlardan bu yana küçük çapta da pek çok küreselleşme (miniglobalization) örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin dinlerin, fikir akımlarının, imparatorlukların, tacirlerin, seyyahların geniş coğrafyalara yayılma ve hakimiyetlerini sürdürebilmeleri için farklı kültürlerle bir etkileşim içinde oldukları, lokal düzeyde ve bölgesel ölçekte bir akışkanlığın olduğu görülmektedir. Doğu ile batının, kuzey ile güneyin eşzamanlı olarak etkileşimini içeren küreselleşmeyi bundan önceki değişimlerden ayıran en önemli özelliği değişimin kapsama alanının genişliği ve muhatap kitlesinin büyüklüğüdür. Nasıl ki; Polanyi (2007) Ortaçağ tarım ekonomisinden kapitalist piyasa ekonomisine geçişi “büyük dönüşüm” olarak nitelendirmekteyse bizde aynı şekilde Friedman (2005)'in dünyanın düzleşmesi olarak ifade ettiği bu büyük değişim sürecini insanlık tarihinde büyük bir dönüşüm olarak nitelendirebiliriz.

Bir bütün olarak dünyanın küçülmesine ve ortak bir dünya bilincinin oluşmasına (yoğunlaşmasına) yol açan küreselleşme (Robertson, 1999: 28) boşlukta şekillenen bir süreç değildir. Nasıl ki Rönesans, reform, aydınlanma felsefesi, vb. fikir hareketlerini ortaçağdan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değilse, küreselleşme de modernite ve postmoderniteden kopuk bir değişim süreci olarak değerlendirilemez. Sosyolojik olarak her düşünce, fikir akımı kendisinden önceki düşüncelerden etkilendiği gibi kendisinden sonraki düşünceleri de etkilemekte ve onlara kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeyi sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için kendisinden önceki düşünce hareketleriyle olan bağlantısını kurmak gerekmektedir. Nitekim Giddens küreselleşmeyi modernite ile temellendirmektedir.

Giddens (2004: 11-13-54, 2001a: 178) küreselleşmeyi izah ederken zaman ve mekan olgusuna vurgu yapmaktadır. 17'nci yüzyılda batı dünyasında ortaya çıkan modernitenin ulus devlet sistemi, kapitalist dünya ekonomisi, askeri dünya düzeni ve uluslar arası iş bölümü (Giddens, 2004: 74-79, 2000: 199) gibi kurumsallaşmaların tüm dünya ölçeğinde yayılmasını kastetmektedir.

Moderniteden bağımsız bir küreselleşmeden bahsedilemez. Bugün bizim küreselleşme olarak nitelendirdiğimiz durum modernitenin küreselleşmesi (Giddens, 2006: 203) ya da radikalleşmesidir. Postmodernistlerin ifade ettiklerinin aksine modernite aşılmamış tam aksine küresel bilgi devrimi ve diğer değişimler aracılığıyla eskisinden çok daha radikal ve evrensel bir boyuta ulaşmıştır. Modern dönemde batıda ortaya çıkan ve ona üstünlük sağlayan kurumların dünya ölçeğinde yayılması batılı ülkeleri batılı olmayan ülkelerden ayıran bir kriter olmaktan çıkmıştır (Giddens, 2004: 54-55). Değişimin temel dinamiğini kapitalizmin genişlemesi oluşturduğundan Giddens (2001a: 86-108) modernliğin radikalleşmesinden daha açık ve sorunlu bir gelecekle karşı karşıya kalmayı ve daha düşünümsel bir yaşam sürmeye zorlanmayı kastetmektedir.

Modernlik yapısal olarak küreselleştici bir etkiye sahiptir. Millerce uzaklıktaki olayların ve eylemlerin insan hayatı üzerinde gittikçe artan oranda bir etkiye sahip olması yerinden çıkarma, hayat biçimlerinin yerlerinden koparılarak zaman ve uzam boyunca yeniden tasnif edilmesi aynı zamanda gelmiş oldukları bağlamın yeniden kurulmasına da yol açmaktadır (Giddens, 2004: 68). Harvey (1999: 270)'in "zaman-mekan sıkışması" olarak nitelendirdiği bu yeni durum dünyaya bakış tarzımızda köklü değişikliklere neden olmaktadır. Zaman-mekan sıkışması deneyimi insanları kısıktarak,

heyecanlandırarak, strese ve tedirginliğe sevk ederek toplumsal, kültürel ve politik tepkileri harekete geçirmektedir. Bu en bariz bir biçimde modern kurumların yerinden çıkarılmışlıkları ve düşünömselliklerini de kapsayacak bir biçimde görölür. Giddens burada uzaklaşmasının kavramsal çerçevesi bağlamında yerel katılımlar ve uzak etkileşim arasındaki karmaşık ilişkilere dikkat çekmektedir. Modern dönemde zaman-uzam uzaklaşması önceki bütün dönemlerden çok daha yüksektir. Yerel ve uzak toplumsal biçim ve olaylar arasındaki ilişkiler buna uygun olarak esnemektedirler. Küreselleşme asıl olarak bu esneme sürecine işaret etmektedir. Bu bağlamda küreselleşme ulaşım ve enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle uzak yerleşim birimlerini birbirlerine bağlandığı, yerel oluşumların millerce uzaklıktaki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin de söz konusu olduğı dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. Modernliğin küreselleştirici eğilimleri eş zamanlı olarak işlediğinden bireyler hem yerel hem de küresel kutuplarla karmaşık boyutlarda seyreden değişim diyalektiğinin bir parçası hem de geniş ölçekli sistemlerle bağlantılı duruma gelirler (Giddens, 2004: 68-69-176, 2001b: 146, 2001a: 87).

Giddens (2000: 199) küreselleşmeyi evrimci ilerlemenin bir sonucundan ziyade kendi iç dinamikleriyle şekillenen bir değişim süreci olarak görmektedir. Fakat onu modernitenin radikalleşmesi olarak tanımlaması küreselleşmeye evrimci bir bakış açısını çağrıştırmaktadır. Modernitenin zaman içerisinde artan bir şekilde küreselleştiğı düşüncesi bundan önce kapsamı açısından daha az küresel olduğuna dair yanlış bir sava dayanmaktadır (Keyman, 2004: 34). Dahası Giddens'in süreci modernliğin doğuşuyla ilişkilendirme yoluna gitmesi dünya tarihindeki küreselleşme eğilimlerini görmezden gelmesine neden olmaktadır.

Wallerstein (2004: 28 ,2005: 46, 1993: 146) kapitalizmin sonsuz miktarda sermayenin birikimine öncelik veren bir üretim ve birikim sistemi olması bakımından bundan önceki ekonomik sistemlerden ayırmaktadır. Kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasından hareketle modern dünya-sistemi veya kapitalist dünya ekonomisi açısından meseleye yaklaşmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi bu güne kadar belli başlı dört evreden geçmiştir. Bunlar;1450-1640 arası yılları kapsayan birinci dönem tarıma dayalı feodal ekonomiden kapitalist ekonomiye geçişin temellerinin atıldığı Avrupa ölçekli dünya sistemini, 1640-1815 arası yılları kapsayan ikinci dönem sistemin iç entegrasyonunu gerçekleştirmesini ve güçlenmesini, 1815-1917 arası yılları kapsayan üçüncü dönem kendi içinde entegrasyonunu sağlamış Avrupa eksenli kapitalist sistemin

ulaşım ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerinde desteğiyle dünya ekonomisinin global bir girişime dönüşümünü ve dünya ölçeğinde adeta sistemi tekrar yeniden inşa edercesine hızlı yayılışını simgelemektedir. Dördüncü dönem ise 1917'den bugüne uzanan yılları kapsamaktadır. Pazarların benzeşmesinin birleşmesine doğru yol aldığı bu süreç kapitalizmin her şeyi metalaştırarak dünyayı ekonomik ve çıkar ilişkisi temeline dayalı, birbirine entegre edilmiş, ekonomik temelli bağlılıkların kuvvetlendirildiği modern dünya-sistemi ya da kapitalist dünya ekonomisinin tesis edildiği döneme denk gelmektedir. Wallerstein'in küreselleşmeyi modern kapitalizmin doğuşu ile temellendirmesinin Giddens'in kapitalizmin genişlemesi yaklaşımıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Wallerstein (1993: 147-148-218, 1996: 16,2006: 135,2005: 45) ise meseleye kapitalist dünya ekonomisi açısından yaklaşarak meseleyi tarihsel boyutu içerisinde ele almakta ve modern dünya-sisteminin 16'ncı yüzyılda öncelikle Avrupa'da ortaya çıktığını belirtmektedir. Kendi içinde bir dizi süreç sayesinde kapitalist dünya sistemi o zamandan beri kesintisiz olmasa da sürekli genişleyerek eksensel işbölümüne katılacak yeni üretim odakları hasıl etme ihtiyaı duymuştur. Dört yüzyıl boyunca bu peş peşe gelişmeler kapitalist dünya ekonomisini esas olarak Avrupa'da mukim bir sistemden bütün dünyayı kaplayan bir sisteme dönüştürmüştür. 19'ncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeryüzünün bütün coğrafi merkezlerini kendi toplumsal iş bölümüne dahil ederek kendine özgü bir durum yaratmıştır. Bu açıdan o kendi türünün herhangi bir zaman boyunca ayakta kalmış bir örneğidir. Kapitalist dünya ekonomisi coğrafi açıdan çok geniş alanları kapsayan üretim süreçleri kümesini birleştirmek ve koordine etmek suretiyle inşa edilmektedir. şüphesiz bütün tarihsel ve ekonomik sistemler asgari düzeyde de olsa bir işbölümüne dayanmaktadır. Kısaca buna iş bölümünün tesis edilmesi de diyebiliriz. Fakat bundan önceki sistemlerin hiçbirisi kapitalist dünya ekonomisinin ki kadar karmaşık, geniş, ayrıntılı ve koordineli değildir. Ne var ki içinde bu iş bölümünün serpilip geliştiği siyasi vre bir dünya imparatorluğu değil kendisi de bu sistemin tarihsel gelişiminin bir ürünü olan bir devletlerarası sistemdir.

Kapitalist dünya ekonomisinin yol açmış olduğu toplumsal işbölümünün sınırları dahilinde çok sayıda devletin var olması birtakım çatışmalara yol açsa da modern-dünya sistemi, mufassal, kucaklayıcı, yeniden blşmc siyasi yapılarıyla çatışmaları uzlaştırarak kapitalist sisteme dinamizm kazandırmaktadır. Bu sistem dahilinde yer alan ulus devletlerin egemenlikleri ve yaptırım güçleri devletlerarası sistem içindeki

varoluşlarının sınırları tarafından sınırlandırılmıştır. Bunun sonucunda hiçbir ulus devlet veya herhangi bir devlet sınırları dahilinde cereyan eden ilişkileri keyfine göre kontrol etme ve koordine etme serbestisine sahip değildir. Bu yönüyle modern dünya sistemi modern öncesi (pre-modern) siyasi sistemlerden de ayrılmaktadır (Wallerstein, 1993: 188-217).

Modern dünya-sistemi gerek biçimsel yapısı ve gerekse de üretim tarzı açısından o bir kapitalist dünya ekonomisidir. Wallerstein (1996: 12, 2005: 7)'in yaklaşık olarak 500 yıldır varlığını sürdürdüğünü belirttiği ve tarihsel kapitalizm olarak nitelendirdiği bu sistem kesintisiz olarak sermaye birikimine öncelik vererek işlemekte, coğrafi bakımdan çok geniş bir işbölümü meydana getirmek suretiyle en etkin düzeye çıkarılmaktadır (Wallerstein, 1993: 254, 1996: 16). Wallerstein bunu kapitalizmin başarısına bağlamaktadır. Şöyle ki; kapitalist ekonominin iş bölümünün sınırları çok geniş olduğundan çok sayıda kültürel alanı şemsiyesi altında barındırmaktadır. Bundan dolayı o başlı başına bir dünyadır ve kendi türünün uzun süreden beri ayakta kalmış ilk örneğidir. Birleştirici bir siyasi yapıya sahip olmadığından siyasi anlamda bir imparatorluk değildir. Sistemin 500 yıldır ayakta olması, bir dünya imparatorluğuna dönüşmemesi modern-dünya sisteminin bir özelliğidir. Onun gücü bu özellikte saklıdır (Wallerstein, 1993: 146-147, 2002: 360, 2005: 45).

Wallerstein, küreselleşmeyi ekonometrik (pragmatik/eurosantric) bir yaklaşımla kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması olarak yorumlamaktadır. Küreselleşme gibi pek çok boyutları olan sosyal bir gerçekliği ekonomi faktörüyle izaha yöneldiğinden sürece etki eden ekonomi dışındaki pek çok faktörü hesaba katmamaktadır. Süreci kapitalizmle ilişkilendirmesi onun eurosantric bir bakış açısıyla olaya yaklaştığını göstermektedir. Dünyanın diğer coğrafyalarının dünya siyasetinin şekillenmesine olan etkisini gözden kaçırmaktadır. Bunun yanında sürecin diğer düşünce hareketleriyle olan bağlantılarını kurmaya da pek yanaşmadığı söylenebilir.

Robertson ise küreselleşmeye Giddens ve Wallerstein'in yaklaşımlarından farklı olarak kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasını merkeze alan ekonometrik bir bakış açısıyla değil de kültürel açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre (Robertson, 1993: 19-21, 1999: 99-101-1993: 26-27) küreselleşme yeni bir gerçeklik değildir. İnsanlık tarihine göz atıldığında çok sayıda küçük küreselleşme (miniglobalization) örneklerine rastlamak mümkündür. Küreselleşme, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasından ziyade tarihsel süreçlerin ve insanoğlunun genel manada kültürel birikiminin bir

ürünüdür. İnsanoğlu bugün yaşanan yüksek küresel yoğunluk ve karmaşıklık durumuna gelinceye kadar maddi-tarihsel olarak beş aşamadan geçmiştir. Bunlar; oluşum, başlangıç, yükseliş, hegemonya için mücadele ve belirsizlik evreleridir. O, Giddens'in belirttiği gibi modernitenin bir sonucu değildir. Fakat son dönemde yaşanan bazı teknolojik gelişmelerin yanı sıra kapitalizmin üretim sisteminin, imalat, ticaret vb. alanlarda meydana gelen sistem değişiklikleri ve uygulamaların bu süreci hızlandığını ve coğrafi olarak uzak medeniyetlerin iç içe geçmesini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz (Robertson, 1997: 27).

Robertson'a göre içinde yaşadığımız dönem 1960'lı yılların sonunda başlayan ve 1990'lı yılların başında kriz belirtileri gösteren belirsizlik evresine tekabül etmektedir. Bu dönemin belli başlı özellikleri olarak, 60'ların sonundan itibaren küresel bilincin yükselmesi, aya ayak basılması, materyalizm sonrası değerlerin sorgulanması, soğuk savaşın sona ermesi, nükleer silahların yaygınlaşması, küresel kurumların ve sosyal hareketlerin sayısının hızla artması, küresel çapta iletişim araçlarının çoğalması, toplumların çokkültürlülük ve çoketniklik sorunlarıyla karşılaşmaları, insan haklarının küresel bir sorun haline gelmesi, insanlığın geleceğine ilişkin ortak kaygıların artması ve bunun bazı sosyal hareketlere kaynaklık etmesi, sivil dünya toplumuna ve dünya yurttaşlığına ilginin artması ve yaşanan çekişmelere rağmen küresel medya sisteminin sağlamlaştırılması sayılabilir. Bütün bu gelişmeler hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar. Küresel saha, uygarlıkların kültürlerinin, ulus toplumların, ulus-içi ve uluslararası hareketler ile uluslararası örgütlenmelerin, alt-toplumlar ile etnik grupların, toplum-içi grupların, bireylerin ve benzerlerinin giderek daha fazla baskı altına alındığı ama aynı zamanda farklı bir biçimde güçlendirildikleri bir noktaya doğru sıkıştırılmasıyla ortaya çıkan toplumsal-kültürel bir "sistem"dir (Robertson (1999: 103-104).

Küreselleşme olgusuna analitik açıdan yaklaşan Robertson (1999: 51-173), günümüz küreselleşme tartışmasının dört temel gönderme noktasının bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar; ulus toplumlar, bireyler, dünya toplumlar sistemi ve insanlıktır. Bu belirtilen unsurlardan her biri kendi aralarında düz ve çapraz biçimde bir etkileşime sahip oldukları gibi aynı zamanda diğer üç unsur tarafından da sınırlanmaktadır. Bunlar kendi aralarında hiyerarşik olarak işleyerek bizim dünya hakkında bilincimizin şekillenmesini ve onu bir bütün olarak algılamamızı kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden günümüz küreselleşmesi hem tikelciliğin evrenselleşmesinin hem de evrenselciliğin

tikelleşmesinin kurumsallaşmasını içerir. Bu kurumsallaşma birbirinin içine girmiş toplumsallaştırma, bireyleştirme, uluslar arası toplumlar sisteminin pekişmesi, insanlık duygusunun somutlaşması süreçlerinde daha iyi görülebilir. Bunu anlamının en iyi yolu, dünyanın birleşik hale geldiği, ama kesinlikle safdil işlevselci bir tarzda bütünleşmediğidir. Çünkü geçmişten bu güne homojenleşmeyle heterojenleşme birbirlerine paralel gitmiştir (Robertson, 1999: 21-89, 1997: 36).

Günümüz dünyasının önde gelen özelliklerinden birisi birbirleriyle yakından ilişkili ama çatışır gibi görünen küreselleşme ile yerelleşme arasındaki gerilimdir. Robertson (1999: 161-162) küreselleşmenin toplumsal sonuçlarını değerlendirirken evrensellik ve tikellik dikotomisinden hareket etmektedir. Ona göre evrensellik ve tikellik günümüzün küreselleşme süreci ile onun sonuçlarını anlama çabamızın merkezinde yer almalıdır. Bu ikisi hem deneyimin evrenselliği ve giderek artan tikellik beklentisi hem de evrensellik deneyimi ve giderek artan evrensellik beklentisi çerçevesinde birleşirler. Evrenselliğin tikelleşmesi, evrensel varoluşa, küresel insani somutluk kazandırma düşüncesini içerirken; tikelciliğin evrenselleşmesi, tikelciliğe, eşsizliğe, dolayısıyla farklılık ile ötekiliğe hiçbir sınır tanınmadığı düşüncesinin geniş oranda yaygınlaştırılmasını içerir. Evrenselciliğin tikelleşmesi süreci evrensel (küresel) “gerçek” sorununun temalaştırılmasını içerirken, tikelciliğin evrenselleştirilmesi tikel kimliklere küresel değer biçilmesini içermektedir (Robertson, 1999: 169-212, 1998: 105). Küreselleşme olgusuna analitik açıdan yaklaşan Robertson’a göre küreselleşme geleneksel olarak global ve yerel deneyimlerin simultane, eşzamanlı yorumlamasını da içerir.

Postmodernite bağlamında ifade edecek olursak, Robertson’un yaklaşımının postmodernistlerin söylemlerini de içerdiğini söyleyebiliriz. Postmodernistler çoğulculuğa, farklılığa büyük önem verdiklerinden Robertson’un evrensellik tikellik yaklaşımının bunu karşıladığı ya da kapsadığı söylenebilir. O, (1999: 214-229) evrensellik tikellik ilişkisinden yola çıkarak küçülen ve hızla değişen dünyada hiçbir büyük anlatının hakimiyet kuramayacağını kastederek postmodern bir çizgiye kaymaktadır. Bu yaklaşım postmodern tema, söylem ve taleplerin rahatça ifade edilebildiği bir sürece kapı aralamaktadır. Bu bağlamda küreselleşmeyi farklı taleplerinin özgürce dile getirilmesine kapı aralayan bir değişim süreci olarak anlamak mümkündür.

Waters (1995: 76)'da küreselleşmeye Robertson gibi kültürel açıdan yaklaşmakta ve süreci kültürel unsurların serbest dolaşımının önünün açılması ve kültür etkileşiminin artmasına imkan vermesi açısından ele almaktadır. Enformasyon ve ulaşım teknolojisi alanlarında meydana gelen büyük çaplı yenilikler sayesinde modern dönemden kaynaklanan coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel sınır(lılık)lar ortadan kalkmıştır. Bu hızlı iletişim ve yayılım ağlarının kurulması global anlamda kültürel akışların önünü açmıştır. Küreselleşmiş bir kültür seyyar bireyler, sembolik özellikler ve elektronik benzetişimler tarafından yöneltilen sürekli bir fikir, bilgi, sorumluluk, değer ve zevk akışını kabul eder.

Waters (1995:3-9) küreselleşmeyi coğrafi sınırlamaların sosyal, kültürel düzenlemelerin üzerinden uzaklaştığı ve insanların gitgide onların uzaklaştığının farkında olmaya başladığı bir süreç olarak tanımlamakta ve küreselleşme olgusuna yaklaşırken üç noktadan hareket etmektedir. Birincisi, küreselleşme yeni bir olgu değildir. Geçmişten bu güne değişik şekillerde devam eden bir süreç olsa da zamanla toplumlar arasındaki kültür etkileşiminin artmasına olanak sağlayan araçların artmasıyla ani ve hızlı bir değişim sürecini simgelemektedir. İkinci anlamda ise küreselleşmeyi kapitalizmin esnemesiyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeyi çağdaş modernleşme, kapitalizm ve disorganize kapitalizmle ilişkilendirir. Üçüncü anlamda ise küreselleşmeyi, postmodernizm, postfordizm, ya da Zizek (2001: 155)'in ifadesiyle sürtünmesiz kapitalizm, vb. gibi süreçlerle ilgili bir fenomen olarak ele almaktadır. Yapmış olduğu çözümleme de ikinci noktadan hareket ederek süreci modernleşmeyle ilişkilendirmekte ve çağdaş bir fenomen olarak betimlemektedir.

Waters'in teorisine baktığımızda onun küreselleşmeyi belli açılardan ele almasının yanında tarihsel bir bakış açısıyla onu bir temele oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Robertson'un aksine Waters süreçteki global kültürel simge, imaj, sembol vb. gibi unsurların serbest dolaşımının önünü açmasına ve akışkanlığa vurgu yapmaktadır. Sürecin siyaset, ekonomi ve kültür dışındaki boyutlarını göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Modernite temelli bir analize girişmesi onu Giddens'e yaklaştırsa da modelini çoğulcu bir bakış açısıyla üçlü bir temel üzerine oturtmaya çalışması ile ondan ayrıldığını söyleyebiliriz. Süreci moderniteyle temellendirmesi mevcut dünya konjonktüründeki etkileşimin hızı ve boyutu geçmiş dönemlerdekilerle kıyaslandığında daha kesif ve yoğun olduğundan makul bir yaklaşım olarak görülebilir.

Waters'in yaklaşımıyla Robertson'un yaklaşımının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Fakat Robertson konuya makro ölçekte global bir fenomen olarak yaklaşırken Waters onu siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan ele alarak parçalı bir şekilde analiz etmeye çalışmaktadır. Bu üçü arasındaki etkileşimden hareketle bir analiz yapma girişimi sosyolojik açıdan farklı değişkenlerin ve faktörlerin –en azından belli başlılarının- hesaba katılarak bir değerlendirme yapmaya imkan vermesi açısından önem arz eder.

Appadurai (1999: 230) ise toplumlar, kültürler ve bölgeler arasındaki kültürel etkileşimin yeni bir olgu olmadığını bunun asırlardan beri devam ettiğini belirterek küreselleşmeyi antropolojik bir fenomen olarak ele almakta ve onu kültürel açıdan temellendirmeye çalışmaktadır. Süreci antropolojik bir bakış açısıyla okumaya çalıştığından onun teorisin omurgasını kültür ve imajlar oluşturmaktadır (Appadurai, 1996: 2).

Ona göre küreselleşmeye dinamizm kazandıran ya da onu tetikleyen belli başlı iki faktör elektronik medya ve kitlesel göçtür (elektronic mediation and mass migration). Bunlar arasındaki güçlü ilişki imaj çalışmaları üzerinde dramatik bir etkiye sahiptir. Elektronikleşmiş medya ve kitleselleşmiş imajlar global çapta sosyal ilişkiler kurulması için yeni güç alanları yaratmaktadırlar. İmagination günlük hayatın ayrılmaz bir parçası (Appadurai, 1999: 230) olduğu gibi modern dünyada tıpkı diğer mallar ve hizmetler gibi çok seri bir şekilde üretilmekte, servis edilmekte ve tüketilmektedir.

İletişim teknolojisinde meydana gelen devrim mahiyetindeki yenilikler sayesinde imajlar dünyada serbestçe dolaşmakta ve insanlar farklı kültürel unsurlarla karşı karşıya gelmektedirler. Kültürel simge ve imajların akış hızı ve yoğunluğu yeni bir subjektif belirsizlik düzeni yaratmaktadır (Appadurai, 1996: 4). Küresel medya ağları sosyalleşmenin yeni araçlarıdır. Medya sayesinde belli konularda oluşturulan imajlar bireylerin ve grupların benzer durumlar karşısında ortak hareket etmelerine zemin hazırlamaktadır. Medya bireylerin ve sosyal grupların ortak davranış kalıplarının şekillenmesinde ve kimliğin inşasında önemli bir işleve sahiptir. Aynı zamanda sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde ve yeniden kurulmasında sosyolojik açıdan bir statü ve prestij göstergesi olduklarından sembolik bir öneme de sahiptirler. Dünya çapındaki bütün sosyal topluluklar her seviyede imajın üretilmesi için yeni kaynaklar sunarlar (Appadurai, 1999: 231).

Appadurai'nin küreselleşme olgusuna antropolojik bir fenomen olarak yaklaştığı, tarihsel açıdan bir köken aramaya girişmediği ve güncel ve yeni olana odaklandığı görülmektedir. Sürecin kaynağı olarak pluralist değil de dualist bir yaklaşım sergilemesi bilimsel açıdan eleştirilebilir. Burada özellikle kaynak olarak gösterdiği her iki sürecin de şekillenmesinde ana etken olan modern birey ve neoliberal kapitalizmin üretim, imalat, ticaret, vb. alanlarında meydana gelen zihniyet ve sistem değişikliklerini yeterince dikkate almadığını söyleyebiliriz. Sürecin din alanında yol açmış olduğu etkilerin yanı sıra diğer düşünce hareketleri ve akımlarla da bağlantısını kurmaya çalışmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

Bauman (2006: 24-26) ise küreselleşmeye ekonometrik bir bakış açısıyla fayda maliyet analizi açısından yaklaşmaktadır. Ona göre; yakın dönemde meydana gelen gelişmeler içinde en çığır açıcı olanı enformasyonu yerel ölçekte yaymanın maliyeti ile küresel ölçekte yaymanın maliyeti arasındaki farkın azalması hatta ortadan kalkmasıyla zamansal/mekansal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanmasıdır. Bauman içinde yaşadığımız dönemi çok büyük çaplı değişimlerin gerçekleştiği özel bir dönem olarak nitelendirmektedir. Geçmişte bu çapta değişimler bir devrim olarak nitelendirilirken artık günümüzde sıradan, rutin olaylar hale gelmiştir. Dünyada her şey artık o kadar çok hızlı değişmektedir ki; bizim değişimi anlamamız değişmiştir (Bauman, 2002: 17-19). Her şeyin durdurulamayan bir biçimde teknolojikleşmesi ve uygarlığın ilerlemesi modern yaşam dünyasında radikal ve asla geri döndürülemez değişiklikler yaratmaktadır. İnsanlık bir daha asla teknoloji öncesi döneme dönmemez. Burada tartışılan ve asla çözülemeyecek olan mesele bu değişimin daha büyük bir mutluluğa mı, yoksa mutsuzluğa mı kapı araladığıdır (Bauman, 2003: 290-293).

Değişimin hızına vurgu yapan Bauman (2001: 105) içinde yaşadığımız uygarlığı Valery'e atıfla "yoğun heyecanlar rejimi" olarak tanımlamakta ve böyle bir uygarlığa dalmayı, "enerji ile sarhoş olmak", "hızla başı dönmek" olarak nitelendirmektedir. Buna göre bu uygarlıkta neyin yapıldığı ve hangi hedeflerin takip edildiği önemli değildir. Önemli olan yapılan şeyin hızlı yapılması, kovalanan hedefin yakalanmadan kaçması, sürekli hareket etmesi ve bu dinamik durumunu korumasıdır. Enerji ile sarhoş olmak sadece yapılacak herhangi bir işi ya da ulaşılabilecek herhangi bir hedefi değil hareket etme ve eylem yapma yetisini de kapsamaktadır.

Bizim içinde bulunduğumuz uygarlık hazzın, mutluluğun ertelenmesi ile değil, hoşnut olmanın imkansızlığı ile ilgilidir. Modernlik istekler ve ihtiyaçlarla dolu bir

süreçtir. Daha önce hiç hissedilmemiş yeni ihtiyaçlar ve tatmin kanalları üreterek kendini sürekli kılmaktadır. Dolayısıyla modern toplumda insanlar ışık israfı, hız israfı, ağrı kesici israfı, sakinleştirici ve uyuşturucu, vb. gibi israflarla sarhoş olmuş durumdadırlar. Günlük yaşamın hiçbir tarafı bu israftan ayrı düşünülemez (Bauman, 2003: 127).

Hızlı değişim süreci olup biteni anlamamızı güçleştirmekte ve geleceğe yönelik bir belirsizliğe yol açmaktadır. Bugünün dünyası yabancılığı ve buna sinen müphemliği ortadan kaldırmayacağı gibi yabancının rehinden kurtarılabileceğine dair bir ümit de vermiyor. Müphemiyet evrensel bir boyut kazandıkça bundan kurtulma umutları da sönmektedir (Bauman, 2003: 129).

Bauman (2006: 69) küreselleşmeye ilişkin olarak her şeyin herkese açık hale geldiği bu süreçte bir belirsizlik durumuna dikkati çekmektedir. Kontrol artık kimsenin elinde değil gibi görünmektedir. Daha da kötüsü bu şartlar altında kontrolü elde tutmanın neye yol açacağı da belli değildir. Eskiden olduğu gibi bütün düzen sağlama girişimleri ve eylemleri yerel ve tek tek konulara yönelik; ancak bir bütün olarak insanlık için sesini yükseltecek ya da sesini yükselttiğinde insanlık tarafından dinlenecek ve itaat edilecek kadar mağrur bir yerellik yok artık. Küresel meselelerin bütününe kavrayıp özetleyebilen ve herkesin üzerinde mutabık olduğu bir sorun da yok. Bu hızlı değişim sürecinin taşıdığı en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz ve kendi başına buyruk doğasıdır. Bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. Kısaca belirtmek gerekirse küreselleşme Jowitt'in ifadesiyle "yeni dünya düzensizliğinin", Hobsbawm (2008: 84)'a göre ise henüz nereye varacağını önceden kestirmemizin kesinlikle mümkün görünmediği bir uluslar arası istikrarsızlık çağının adıdır.

Paz (1999: 188-189)'a göre küreselleşme bizlere farklı kültürleri tanımanın ve keşfetmenin yollarını öğretmektedir. Batılılara doğu kültürünün birçok yabancı geleneklerini batı kültürünün içine doğru emip sindirme olanağı vermektedir. Bu sayede batı doğunun binlerce yıl önce keşfettiği şeylerle yeni tanışırken doğu da benzer süreç yaşamaktadır. Paz bunu tarihin sonunda batının doğuya dönüşü olarak nitelendirmektedir. Kısacası; hayal gücümüzü yöneten gelecek zamandan şimdiki zamana gerilemiş olan temporal devamlılık değildir. Biz onun yerine zamanların ve mekanların kavşağında, üst üste çakışan bir zaman ve etki uyumu noktasında, tek bir anın içinde bir araya gelen katıksız zamanda yaşamaktayız.

Kısaca belirtmek gerekirse küreselleşme henüz devam etmekte olan bir değişim sürecidir. Dünyanın geçirmiş olduğu bu hızlı ve kapsamlı değişim sürecini anlamaya yönelik olarak bazı yaklaşımlara yer verdik. Bunlardan da anlaşılacağı üzere ortaya konulan yaklaşımların pek çok farklılıklar içerdiği görülmektedir. Hiçbir teori ya da yaklaşımın bu süreci tam olarak ifade edemediğini söyleyebiliriz. Her toplumsal değişime tesir eden pek çok sosyolojik faktör vardır. Nasıl ki sosyoloji tarihinde toplumsal olayları açıklamaya yönelik pek çok okul/ekol ortaya atıldıysa tıpkı günümüzde de bu çağdaş ve moda olguyu açıklamaya yönelik pek çok teoriye ve kurama rastlanılmaktadır. Bu yaklaşımları süreci anlamaya yönelik bilimsel girişimler olarak ele almanın yanında farklı perspektiflerden sosyal hadiseleri tahlil etmeye yönelik bakış açıları sunmalarından dolayı da dikkate almak gerekir. Her bir yaklaşımın kendi kapsam ve sınırları dahilinde belli bir açıklayıcılığa sahip olduğunu varsayarsak toplamda bütün bu yaklaşımların daha büyük bir kapsam ve geçerliliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. Ekonomi Boyutu

Ekonomik boyutuyla küreselleşme ekonominin temel parametrelerinde meydana gelen değişim ve dönüşümle Avrupa merkezli kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılarak bir dünya sistemi haline gelmesine işaret etmektedir.

Braudel (1991: 62)'e göre sanayi öncesi ekonominin temel özelliği esneksizliktir. Kapitalizm esas özelliği ise iktisadi durumdaki değişmelere göre serpilip geliştiğinden konjonktürel olmasıdır. Bu bağlamda günümüzde kapitalizme dinamizm kazandıran en büyük olgu teknolojinin sağlamış olduğu esneklik sayesinde alternatif yatırım imkanlarının ortaya çıkması ve sistemin sanayi öncesi döneme göre son derece esnek bir hal almasıdır.

Bir ekonomik sistemin dünya ölçeğinde yaygınlık kazanabilmesi potansiyel anlamda dünyadaki bütün insanların beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda olmasını gerektirmektedir. Bu ise enformasyon teknolojisinin öncülüğünde (Castells, 2000: 52) teknolojinin, enformasyonun ve finansın demokratikleşmesiyle serbest piyasa kapitalizminin tüm dünya ölçeğinde yaygınlaşmasıyla mümkün hale gelmiştir (Friedman, 2003: 31). Böylece global kapitalizme giden yol açılmıştır. Modern dünya ekonomisi varlığını bu üç olgunun demokratikleşmesine borçludur. Kapitalizmin gelişim aşamasında üretilen ürünler çoğunlukla yerli tüketicilerin

taleplerini karşılamaya yönelik olarak üretilirken postkapitalist dönemde yüksek teknoloji ve sermayenin sinerji çarpanıyla kapitalist yayılmaya dinamizm kazandıracak şekilde bir araya gelmesiyle üretim ve tüketimin dünya ölçeğinde tasarlanmasının yolu açılmıştır.

Bir teknolojik yeniliğin ekonomik açıdan benimsenebilmesi için kalite ve verimlilik artışına sebebiyet vermesi bütün iktisatçılar tarafından kabul edilen bir olgudur. Gallino (2007: 14)'nın ifadesiyle söyleyecek olursak pazar yerinden siber pazarlara açılmaya imkan veren yolu ise enformasyon sektöründe meydana gelen devrim mahiyetinde gelişmelerin açtığını söylemek abartı olmaz. McLuhan global köy, Friedman (2005)'ın dünyanın düzleşmesi, Castells (2008)'in Ağ Toplumu, Freeman ve Soute (2004: 190)'nin "Ağ Bağlantılı Toplum" olarak nitelendirdiği bu durum enformasyon temelli bir değişimi referans almaktadır.

Esnek uzmanlaşma bir anlamda varlığını yeni enformasyon teknolojilerine borçludur (Kumar, 2004: 60). Başlangıçta askeri amaçla üretilen bilgisayar teknolojileri ve inovasyonların ekonomiye girmesi 21'nci yüzyılın en devrimci teknolojik yeniliğidir (Freeman - Soete, 2004: 187). Gallino (2007: 15) yeni teknolojilerin ekonomiye tatbik edilmesinin birden fazla mekanı ortadan kaldırarak pazar mekanını nitel açıdan değişime uğrattığını belirtirken Bauman (2006: 25) ise küresel enformasyon ağının gelişimiyle birlikte mimarlar, şehir ve bölge planlamacıları tarafından tasarlanmış mekan üzerine sibernetik yeni, bir mekanın inşa edildiğini ileri sürmektedir.

T. Friedman (2003: 15-19, 2006: 19-20) dünyanın bugüne gelinceye kadar zincirleme olarak üç küreselleşme evresinden geçtiğini belirtmektedir. Birinci evre Kolomb'un eski dünya ile yeni dünya arasındaki ticareti başlatan sefere çıktığı 1492'den 1800'e kadar olan yılları kapsar. Bu çağ dünyayı büyük boydan orta boyda indirdi. Bu süreçte cevabı aranan temel soru; küresel fırsat ve rekabette ülkemizin yeri neresi ve ülkemizin aracılığıyla küreselleşip diğerleriyle nasıl işbirliğine gidebiliriz'dir. İkinci evre ise 1800'lerden 2000'e kadar devam eden ve dünyayı orta boydan küçük boyda indiren evredir. Bu dönemde gerçekleşen küresel entegrasyonun itici gücü ise çok uluslu şirketlerdir. Bu süreçte cevabı aranan temel sorular ise; küresel ekonomide şirketimizin yeri neresi, ülkemizin fırsatları nasıl değerlendiriyor, nasıl küreselleşebiliriz ve şirketimiz aracılığıyla diğerleriyle nasıl işbirliğine gidebilirizdir. Üçüncü evre ise 2000 yılından sonraki yılları kapsayan son 10 yıllık dönemdir. Bu döneme damgasını vuran gelişme ise; bireylerin ve grupların kusursuz bir biçimde birbirleriyle iletişim

kurmalarına olanak sağlayan beygir gücü ve donanım değil, hepimizi kapı komşusu haline getiren küresel fiber optik şebekeyle birlikte yazılımdır. Her türden yeni bilgisayar uygulamaları bu sürecin temel aktörleridir. Bu dönemde cevabı aranan temel sorular ise; küresel fırsat ve rekabette benim yerim neresi, kişi olarak diğer insanlarla nasıl bir işbirliğine gidebilirimdir.

Kapitalizmin merkez lkeleri Avrupa ve Amerika 1929 dünya ekonomik bunalımını takip eden II. Dünya Savaşı sonrası döneme tekabül eden yıllarda bir durgunluk ve resesyona girmiştir. ABD’de takip edilen ölçek ekonomisi ve fordizmin üretim sisteminin i piyasalarda doğunluk seviyesine doğru yaklaştığından taleplerde düşüş baş göstermiş ve ekonomik büyüme durma noktasına yaklaşmıştır. Avrupa’da ise savaşın getirmiş olduğu ekonomik maliyetler piyasaları ve sanayiye olumsuz etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle ABD arz fazlasından Avrupa ise talep daralmasından kaynaklanan bir ekonomik açmazla karşı karşıyadır. Bu durum yatırımcıları ve endüstrileşmiş ülkeleri yeni arayışlara itmiştir.

Gelişme aşamasında sınırlı sayıda tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen kapitalizm gerek batı toplumlarında i piyasaların doğunluk noktasına ulaşması ve gerekse de petrol krizi vb. olayların da etkisiyle uluslararası konjonktürde meydana gelen siyasi belirsizliklerin üretim maliyetlerinde bir artışa sebebiyet vermesi gibi nedenlerden dolayı yeni arayışlara girmiştir. Fordist retim sisteminden postfordist esnek üretim sistemine geçiş pazarın mahiyetinde temel nitelikte bir değişime sebep olduğu gibi kapitalizmin 1970’li ve 80’li yılların küresel ekonomik krizinden bir çıkış yolunu da işaret etmektedir (Kumar, 2004: 64-74).

Fordizm hareketli montaj hattı, standartlaştırılmış ürün ıktıları, seri imalat, düşük fiyat, yüksek işçi ücretleri sayesinde standartlaştırılmış malları kitlesel ölçekte ucuza sağlamada emsalsiz olmakla birlikte tüketicilerden gelen farklı talepleri karşılama noktasında yeterinde esnek değildir. S. Brusco (Kumar, 2004: 60) ise olaya tüketici tercihlerinden kaynaklanan talep esnekliği açısından yaklaşmaktadır. Üretimin ademimerkezileştirilmesi yönünde bir eğilimin baş göstermesinin temel nedenlerinden birisi 1960’lı yılların ortalarından itibaren farklı toplumsal kesimlerden gelen müşteri taleplerine daha iyi cevap veren, kısa seriler halinde üretilmiş mallar için önemli oranda bir talep artışının ortaya çıkmasıdır. Kısaca belirtmek gerekirse bilgisayar ve enformasyon temelli teknolojilerin sağlamış olduğu düşük maliyet ve yüksek verimlilik gerek Fordist-Keynesçiliğin 1973’de patlak veren petrol kriziyle doruğa ulaşan

sorunlarının aşılmasına ve gerekse de tüketici tercihlerinden kaynaklanan talep enflasyonunun aşılmasında büyük katkı sağlamıştır.

Kumar (2004: 69)'a göre fordizm ile postfordizm arasındaki farklılıkları kısaca belirtmek gerekirse: Küresel bir pazarın ve küresel şirketlerin yükselişi ve etkin üretim ve düzenleme birimleri olarak ulusal girişimlerin ve ulus-devletin çöküntüye uğraması; kitlesel pazarlama ve kitlesel üretimin yerini alan esnek uzmanlaşma ve üretimin dağılarak ademimerkezileşmesi; daha düz hiyerarşiler ve örgütlerde komutadan ziyade iletişime ağırlık verilmesi; dikey ve yatay çözülme ve taşeronluğun, acenteliğin ve firma içi pazarlamanın ve işlevlerin demet haline getirilmesinin artışı; değişken günlerde çalışan, yarım gün, geçici çalışan, kendi kendinin patronu olan ve evde çalışan işçilerin sayısının artışıdır.

Ranky (Belek, 2004: 59-60) esnek üretimi “fordizmin aksine bilgisayar kontrollü makinelerle, hücreli teknolojiyle, endüstriyel robotlarla hammadde akışının otomatize edilmesinin yanında üst düzeyde veri dağıtımına da olanak sağlayan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Sayısal olarak denetlenen makineler sayesinde piyasalardan gelen taleplere hızlı bir biçimde yanıt vermek mümkün hale gelmiştir. Yeni bir ürün üretmek için yeni aletler gerekmediği gibi uzun süren yeniden ayarlamalar da gerekmemektedir. Bilgisayar denetimindeki programlarda yapılan görece basit değişikliklerle bu artık mümkün hale gelmiştir (Kumar, 2004: 61). Değişik talepleri hızlı bir şekilde karşılama olanağı veren esnek teknoloji esnek uzmanlaşmayı doğurur.

Bunun en bilinen örneklerinden birisi modadaki değişimi farklı altkültürlerin ve yaş gruplarının değişen tercihlerine göre ayarlamasıyla uluslararası bir üne kavuşan ünlü İtalyan şirketi Benetton'dur. Esnek üretim sistemini başarıyla uygulayan Benetton 1980'li yılların sonu itibarıyla dünya çapında yaklaşık olarak 2500 noktada mağaza açmıştır. Benetton mağazalarında özel tasarım ekonomik ödeme sistemi, satılan ürünlerin türü, rengi, bedeni vb. hakkındaki veriler eksiksiz olarak on-line olarak tasarım ve enformasyon merkezinde toplanır ve yeni ürün tasarım ve üretiminin dayanak noktalarını oluşturur. Benetton'un kendi üretim atölyeleri yaklaşık olarak 1.500 kişi istihdam etmesine rağmen 200'den fazla firmadan oluşan bir üretim şebekesiyle çalışmaktadır. Ortalama olarak 30 ile 50 arasında eleman istihdam eden bu şirketlerin toplam istihdamları 10.000 bulmaktadır. Bu firmalar belli bir maliyetle, ilave bir hacim esnekliği sağlayarak Benetton'un pazarlardaki değişime yanıt verme süresini o günkü şartlarda on güne kadar indirmesini mümkün kılmıştır (Kumar, 2004: 63).

Esnek üretim sistemine geçilmesiyle birlikte Harvey (1999: 318)'in de ifadesiyle (just on time) tam zamanında üretim ve teslimat, ihtiyaca göre üretim, sıfır stok gibi planlı, sistematik, tüketicilerden gelen spesifik talepleri karşılamaya yönelik özel üretimin yolu açıldığı gibi esnek fabrikalar da ortaya çıkmıştır. Sabit fabrikalar tek bir çeşit ürün üretmeye yönelik tasarlandığından farklı bir ürün üretmek istendiğinde üretime uzun süre ara verilmesi gerekmektedir. İşçilerin yapacağı işler kesin hatlarıyla belirlendiğinden ya da sınırlanmış ve saptanmıştır. Sabit fabrikaların hitap ettiği piyasa coğrafi açıdan sınırlı olup firmaların üretimi tek bir ürüne ve tek bir ülkeye, pazara yöneliktir. Talep artış ve düşüşlerinden kaynaklanan piyasa dalgalanmaları emek performansında ani düşüş ve yükselişlere yol açmaktadır (Belek, 2004: 66, Kumar, 2004: 76).

Modern ekonomide firmalar piyasalardan gelen talep üzerine üretim yapmaktadırlar. Dünya geçmişin aynı parçadan milyonlarca üretilip tüm dünyaya satıldığı dönemleri geride bırakmıştır. Firmalar artık müşteri beklentisiyle belli miktarda mal üreten üretici değil, aksine üreticiye tam olarak ne üretmesi gerektiğini söyleyen müşteridir. Kendi açısından üretici sonunda kendisine sipariş edilmemiş tek bir birim ürünü bile üretmekten kaçınmaya çalışır (Gallino, 2007: 18-23). Artık bölgesel düzeyde, standartlaştırılmış kitle üretiminden daha çok kalite odaklı, sipariş usulüne göre çalışan imalat ve hizmetlere yönelen yeni bir ekonomik yönetim biçimi ortaya çıkmaktadır. Geleneksel anlamıyla bağımsız küçük firmalardan ya da büyük firmalara iş yapan taşeronlardan değil, birbirine bağımlı halde çalışan bağımsız mülkiyete sahip belli alanlarda uzmanlaşmış üretim birimlerinden oluşan bir sanayi sistemi ortaya çıkmıştır. Bu modelin ekonomik gücü birbirleriyle ilişkileri her şeye rağmen rekabetçi olan birçok kendiliğinden üretim merkezi arasındaki iş bölümüyle bir şirkete çok benzemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu şirket çatısı olmayan bir şirkettir (Kumar, 2004: 56).

Dünya ekonomisinde rekabet her geçen gün giderek arttığından, firmalar ürün piyasasında meydana gelen konjonktürel değişikliklere daha çabuk uyum sağlamak amacıyla esnek hareket etmeye zorlanmaktadırlar. Başlangıçta istihdam düzeyinde görülen sayısal esnekliğe paralel olarak işteki görevler ve vasıflarda işlevsel esneklik ve ödeme sistemlerinde de finansal esneklikten bahsedilmektedir (Marshall, 1999: 208). Fordizmin dikey bütünleşme eğilimini tersine çeviren esnek üretim sistemi, mali açıdan merkezileşme yaratmasına rağmen üretimde dikey ayrışma diye tabir edebileceğimiz

taşeronla iş verme, şirket dışından tedarik, vb. gibi organizasyonel değişiklikler yoluyla gittikçe artan derecede bir dolambaçlılık ortaya çıkmaktadır. Alıcılar ve taşeronlar arasındaki olağanüstü zengin ve karmaşık ilişkiler yenilikçiliği ateşlediği gibi her geçen gün uygulanabilirlik ve esneklik kapasitesini de artırmıştır (Harvey, 1999: 317 - Kumar, 2004: 56).

Bir fabrikada birkaç çeşit ürün aynı anda üretilebilmektedir. Fabrikalar piyasalardan gelecek muhtemel talepleri karşılamaya yönelik olarak değişik varyantlarda üretim yapabilmek üzere tasarlanırken işgücü de esneklikten nasibini almakta ve sürekli eğitimden geçirilerek gerekli formasyonu kazanmaları sağlanmaktadır. Esnek fabrika esnek imalat sistemine dayanır. Fabrikaların esnekleşmesi firmaları piyasalardan gelecek talebe göre üretim kapasitesini ayarlamanın ve ürün yelpazesini çeşitlendirmenin teknik alt yapısını oluşturmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, esnek fabrika sisteminin lideri olan Honda Tokyo’da Sayama adlı fabrikasında yedi farklı otomobil gövdesini aynı anda üretmektedir. Bu aynı zamanda bir modeldeki talep dalgalanmasının diğerinin üretim hacminin değiştirilmesiyle karşılanmasına olanak verir (Belek, 2004: 66-67).

Organizasyonda gerçekleştirilen değişiklikler bunlarla sınırlı değildir. Stokların azaltılmasını sağlayan “just-in-time” (tam zamanında teslimat), yeni elektronik denetim teknolojileriyle birleştiğinde pek çok üretim sektöründe devir sürelerini kısaltmaktadır. Bu aynı zamanda işlevsel esneklik diye tabir edilen işgücünün piyasadan gelen taleplere göre vasıfsızlaşmasını ve yeniden vasıf kazanma sürecini hızlandırmaktadır (Harvey, 1999: 318).

Küresel ekonomide firmalar “*nerede üretelim kimden alalım?*” (Rodrik: 68)¹ gibi pragmatist bir yaklaşım sonucu olarak karlılık açısından üretim, pazarlama ve ticaret gibi alanların optimum bileşiminin olduğu yerlere yatırım yapmaktadırlar. Bu bağlamda küresel ekonomide esas belirleyici faktör İ. Ramonet (Barber, 2003: 32-237)’in de belirttiği gibi ne sermaye, ne emek ne de hammadde. Esas belirleyici etken bu “üçü arasındaki optimal ilişki”dir. Friedman (2003: 103)’ın ifadesiyle; “işinizin etrafındaki duvarların kalktığı ve rekabetin her köşeden gelebildiği bir dünyada hızınızın olması gerekenden azıcık düşük, fiyatınızın azıcık pahalı olması halinde darbenin nereden geldiğini bile anlamadan kendinizi iki seksen yerde bulursunuz.”

¹ Tarihsiz

Enformasyonun demokratikleşmesi sayesinde “en iyi çözümler hızla ortaya çıkar ve ölümler savaş meydanlarından hızla kaldırılır. Cenaze törenleri yoktur.

Küreselleşmeyle birlikte kısmen sanayisizleşme bir anlamda kapitalizmin merkez ülkelerinin sektörlerinden arındırılarak ulus aşırı şirketlerin imalat sanayi sektörlerini çevre ülkelere kaydırmaları sonucu yeni bir küresel iş bölümü piyasası oluşmaktadır. Esnek üretim sisteminin gelişmesiyle monoton, rutin ve bazı tehlikeli işlerin genelde politik düzenleme ve sendikal tehdit içermeyen çevre ve yarı çevre ülkelere kaydırılması gündeme gelmiştir. Kapitalizmin büyük ölçüde geleneksel tarımsal üretim birimleri üzerindeki aşındırıcı etkisinin de bir sonucu olarak bugün dünyada yarı çevre ve çevre ülkelerde konjonktürel olarak kullanılan yeni bir yedek işgücü ordusu oluşmaya başlamıştır (Giddens, 2000: 220). Emeğin ikame edilebilir hale gelmesi istihdam ilişkilerinde köklü değişikliklere neden olmaktadır. Dünya adeta tek büyük bir pazar gibi çalıştığından her işçi kendisiyle aynı işi yapan işçiyle rekabet zorunda bırakılmaktadır (Rodrik: 19 - Gallino: 2007: 34).

Üretimin fayda maliyet analizi yapılarak hammadde ve ucuz işgücünün olduğu bölgelere kaydırılması bölgesel ekonomileri güçlendirmesinin yanında ekolojik açıdan bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Endüstriyel açıdan gelişmiş ülkelerde çevre bilincinin de gelişmesiyle kirlilik yaratan işletmelerin çevre ülkelere ihraç edilmesine neden olmaktadır (Rodrik:70). İmalat küreselleşirken ve geleneksel sanayi sektörleri egemenliklerini ucuz işgüçlü yeni pazarlara teslim ederlerken sanayi sektörünün de kendisi kabuk değiştirmektedir. (Barber, 2003: 66). 20’nci yüzyılın başlarında dünyanın en büyük şirketleri otomotiv, tekstil, ulaştırma, madencilik, vb. sanayi alanında yoğunlaşırken günümüzün flaş sektörleri olarak enerji, finans, biyoteknoloji, perakendecilik, iletişim, bilişim ve yazılım sektörleri öne çıkmaktadır (Giddens, 2001: 64 -Ertürk, 2002: 196). Bu sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin dünya ölçeğindeki pazar paylarına ve menşelerine bakıldığı zaman bunların genellikle endüstriyel ülke kökenli oldukları görülmektedir. Bu demek değildir ki, kapitalist ülkeler yeni sektörlerle odaklanarak diğer sektörlerden tamamen çekilmişlerdir. Fakat bu yöne doğru bir eğilimin olduğunu gösteren güçlü sinyaller vardır. Zizek (2001)’in “sürtünmesiz kapitalizm” terimiyle nitelendirdiği kapitalizm sert mallardan yumuşak mallara, emek yoğun sektörlerden sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle doğru bir kayış göstermektedir. Enformasyon teknolojisi artı haberleşme teknolojisi yeni ekonomiyi mümkün kılan araçlardır.

Esnek üretim sistemine geçilmesiyle birlikte yatay eksenli tedarik zincirlerinin yolu açılmış üretim ve imalat sanayi üretim maliyetlerinin düşük olduğu Çin, Hindistan gibi Uzakdoğu'ya doğru kaydırılarak üretim uluslararası çapta ademimerkezileştirilmiştir (Kumar, 2004: 74) . Bunun sonucu olarak gelişmiş ülkelerdeki pek çok vasıfsız ve yarı vasıflı işçiler işlerini kaybetmek zorunda kalırlarken bir kısım ülkeler üretim üssü haline gelmektedir. Yüksek teknoloji ve sermayenin adeta bir sinerji çarpanıyla yayılım göstermesi yüksek teknolojiye ve yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülkelerin gelişme ve kalkınmalarını sürekli olarak baskı altında tutmaktadır.

Geçmiş dönemlerde üretim ve A&G yatırımlarını yerleşik oldukları ülkelerde yaparlarken bugün üretim, imalat, ticaret, tüketim, yatırım, istihdam, vb. süreçlerin esnemesiyle hem üretim hem de A&G yatırımlarını çevre ülkelere doğru kaydırmaya başlamışlardır. Fakat bunun çok yüksek bir oran teşkil ettiği söylenemez. Halen dünyadaki toplam A&G yatırımlarının sadece küçük bir kısmı önde gelen sanayi ülkelerinin dışında gerçekleşmektedir. Bunun da çok küçük bir kısmı ise çok uluslu şirketler tarafından finanse edilmektedir (Freeman-Soete, 2004: 353-355). Çok uluslu şirketler gittikleri ülkelere teknoloji götürmeleri bir avantaj olarak görülebilir ama bunu yerli üretim tekniklerini ve sanayi kuruluşlarının rekabet gücünü kırmak için kullanmaktadırlar. J. Enriquez (Moore, 2003: 18)'in de belirttiği gibi “teknoloji nazik değildir; “lütfen” demez, var olan sistemlerin içine dalar ve yenilerini yaratırken eskilerini yok eder. Ülkeler ve bireyler bu güçlü değişim dalgasında sörf yapmalıdırlar. Onu durdurmaya çalışırlarsa parçalanırlar. Nitekim Davutoğlu (2003: 26)'da sıcak savaşı bugün kazanmış görünenlerin uzun vadede teknolojik üstünlüğü ele geçirenlere boyun eğeceklerini iddia etmektedir. Bu açıdan dünya sisteminin merkezini oluşturan güçlerin en öncelikli hedeflerinin teknolojik üstünlüğü elden bırakmamak olduğunu belirtmektedir. Askeri ittifaklar geçici teknolojik üstünlükler kalıcıdır diyerek benzer görüşü paylaşmaktadır.

Ortaçağdan itibaren uzakdoğunun batıya akan zenginliği batıyı mamur hale getirirken küreselleşmeyle birlikte sarkaç yavaş yavaş geriye salınmaya başlamıştır. Bunu bir anlamda refah ve zenginliğinin doğuya doğru akması olarak da nitelendirebiliriz. Ölçek ekonomilerinden kapsam ekonomilerine (Kumar, 2004: 61) geçiş olarak nitelendirilen bu yeni esnek uzmanlaşma yerelleşmeyi ve bölgeselleşmeyi desteklediğinden ulusal endüstri politikaları yerine bölgesel politikalar önem

kazanmaya başlamıştır. Hirst-Thompson (2003: 13-25)'a göre bunun en büyük etkisi çok gelişmiş endüstri bölgeleri ile endüstri için destek ve kolektif hizmet sunabilen etkin yerel ve bölgesel yönetimlerin birleştiği ülkelerin bir adım öne çıkması olacaktır. Üçüncü dünyanın yeni endüstrileşen ülkelerinin rekabet gücü kazanmak ve batı piyasalarına girmek üzere düşük ücretlerden yararlanmayı başararak teknoloji transferi ve imalat kalitesinde batı standartlarını yakalamaları durumunda batı endüstrisinde üretim ve imalat sektörünün çökmesine neden olacağını söyleyebiliriz.

Kapitalist dünya ekonomisinin varlığını sürdürebilmesi ve istikrarlı bir biçimde yoluna devam edebilmesi için ekonomi siyasetten yalıtılmalı, sermaye ve malların serbest dolaşımının önündeki ulusal kısıtlamalar ve engelleri kaldırarak pazarların evrenselleşmesinin önünün açılması gerekmektedir (Gallino, 2007: 23). Giddens (2001: 13) piyasalarda devlet müdahalesinin azalmasıyla ortaya çıkan küresel ekonomiyi “kumarhane ekonomisi” olarak nitelendirmektedir. Ancak bu kumarhane herkese açık değildir, sınırlı sayıda oyuncu oyun oynama hakkına sahiptir. Para genellikle emeklilik fonları şeklinde tutulur ve paranın geleceğine ilişkin kararı ise bankalar verirler. Modern toplumda para yalnızca bir ekonomik değişim aracı değildir. O aynı zamanda bireylere zenginliğin yanı sıra güç, otorite, statü, kişisel değerlerin yanında zamanı ve mekanı kontrol etme aracıdır da (Deuthschmann, 2001: 391).

Kapitalizm geliştikçe bütün dünyada büyük tacirlerden oluşan büyük bir grup sıradan satıcılardan ve kitlelerden ayrılmaktadır (Braudel,1991:58). Sermayenin mobil hale gelmesi eski zamanların ortada görünmeyen ve üzerinde beslendikleri nüfusun ihtiyaçlarıyla zerre kadar dahi ilgilenmemekle ün salmış, öfke uyandırmış derebeylerinin ve toprak ağalarının özgürlüğünü hatırlatsa da burada daha derin bir fark vardır. 20'nci yüzyılın sonlarında hareketli sermayenin elde ettiği özgürlüğü toprak sahipleri hiçbir zaman elde edememiştir. Derebeyler her ne kadar ortalarda görünmeseler de topraklarını başka topraklarla değiştiremediklerinden hayat pınarlarının kaynağı toprağa ve yerelliğe bağlı kalıyordu (Bauman, 2006: 17).

Malların serbest dolaşımının önündeki ulusal engellerin kaldırılması finansal akışın serbest bırakılmasının yanında para giriş çıkışlarının serbest kılınmasını da içerdiğinden sırf bu işle ilgilenen, bu akışı düzenlemeye yönelik olarak bazı örgütlenmelere gidildiği görülmektedir. Dünyada siyasi istikrarı sağlamak için kurulan BM'nin yanı sıra ekonomik istikrarı sağlamak için demir üçgen diye tabir edebileceğimiz IMF, DB, DTO, G8 ve G20 gibi örgütlenmelere gidilerek ekonomi

yönetiminin çatısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Sportif anlamda ifade edecek olursak kapitalizmin merkez ülkelerinin güdümündeki üç ekonomik kuruluşun hakemliğinde dünya ekonomi ligi oluşturulmuştur.

Bu örgütler üçlü bir mekanizma gibi çalışmaktadırlar. Uzun yıllar Dünya Bankası baş ekonomisti olarak çalışan ve 2001 Nobel Ekonomi Ödülü'nü iki meslektaşıyla paylaşan Stiglitz (2006: 43) IMF, DB, DTÖ gibi kuruluşların küreselleşmeyi kasıtlı olarak gelişmiş ülkelerin ve çokuluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda yanlış yönlendirdiklerini ifade etmektedir. Neyin yanlış gittiğini anlamak için küreselleşmeyi yöneten kuruluşlara dikkati çekerek mevcut durumu şöyle betimlemektedir. “Maalesef ulusal devletlerin ulusallaşma sürecini yönlendirdiği gibi küreselleşme sürecini yönlendirebilecek, her ülkenin halkına karşı sorumlu bir dünya devletimiz yok. Bunun yerine *küresel devletsiz küresel yönetim* diye adlandırılabilir bir sistemimiz var. IMF, DB, DTÖ gibi birkaç kuruluşun yanı sıra belirli mali ve ticari çıkarlara sıkı sıkıya bağlı olan maliye ve ticaret bakanlıklarının sahneye hakim olduğu ve bunların kararlarından etkilenen çok sayıda insanın neredeyse hiçbir söz hakkının olmadığı bir sistem.”

Stiglitz (2006: 46) kapalı kapılar ardında lüks mekanlarda şekillendirilen yanlış ekonomi politikalarının yol açmış olduğu felaketi şöyle betimlemektedir:

“Bir insan kırlarına gitmeden bir ülkeyi tanıyamaz, sevemez. İnsan, işsizliği yalnızca bir istatistik, ekonomik bir toplam, enflasyon mücadelesinde ya da batılı bankaların paralarını geri almalarını garanti etme mücadelesinde verilen kayıplar olarak görmemelidir. İşsizler aileleri olan insanlardır; yaşamları yabancıların önerdiği ya da IMF'nin durumunda olduğu gibi dayattığı ekonomik politikalardan etkilenen, bazen mahvolan insanlardır. İleri teknoloji ürünü modern savaşlar, fiziksel teması ortadan kaldıracak şekilde tasarlanmıştır. Bombaları 15 bin metreden atmak, bombayı atanın ne yaptığını “hissetmemesini” sağlar. Modern ekonomi yönetimi de aynı şekildedir. İnsan hayatını mahvettiği insanları tanısa, lüks otelinde oturup katı bir şekilde dayattığı politikalar üzerine bir kez daha düşünür.”

DTÖ Başkanlarından Moore (2003: 41) ise bu kuruluşları dört nala giden küreselleşmenin ve pazar güçlerinin olumsuz etkilerini hafifleten küresel oluşumlar olarak görmektedir. Başarısızlıklarını ise süreci kötü yönetmelerine değil, kötü yönetim, şeffaflığın olmaması, dar görüşlülük, iş adamlarının ve politikacıların açgözlülüğüne

bağlamaktadır. İlerleme duraksayabilir, eski giysiler içinde yeni şoklar yaşayabiliriz ancak tarihin eğilim çizgisi bizi iyileştirmeli demektedir.

Stiglitz uluslararası kuruluşların süreci kasıtlı olarak yanlış yönlendirdiklerine vurgu yaparken Friedman (2003: 133-137) ise sürecin kontrol edilemezliğine, enformasyonun, teknolojinin ve finansın demokratikleşmesinin sadece alternatif sistemleri koruyan duvarları yerle bir etmekle kalmadığını aynı zamanda yeni bir güç kaynağının da doğumuna sebebiyet verdiğini belirtmektedir. “Elektronik sürü” dünyanın her köşesinde bilgisayar ekranlarının başında oturup farenin düğmesine bir kez tıklayarak paralarını yatırım fonlarından emeklilik fonlarına, emeklilik fonlarından yükselen piyasalara taşıyan ya da evlerin bodrum katlarında internet üzerinden işlem yapan bütün o isimsiz hisse senedi, tahvil ve döviz takasçılarından oluşur. Bu aynı zamanda fabrikalarını dünyanın her yanına yayan, sürekli en verimli, en düşük maliyetli üretici ülkelere kaydıran çokuluslu şirketleri de içine almaktadır.

Friedman (2003: 135-137) uluslararası yatırımcılardan oluşan bu sürünün ortaya çıkmasını 1970’lerden itibaren sermaye denetimlerinin kademeli olarak ortadan kalkması, enformasyon, teknoloji ve finansın demokratikleşmesi, soğuk savaşın sona ermesiyle dünyayı bölen duvarların yıkılması ansızın, birdenbire çok sayıda ülkeye mensup yatırımcılardan oluşan bir sürünün özgürce otlayabildiği uçsuz bucaksız küresel bir ova oluşmasına bağlamaktadır. Sürüyü kısa vadeli, bireysel yatırımcılardan, küçük şirketlerden oluşan kısma “kısa boynuzlu sığırlar, uzun vadeli yatırımcılardan oluşan kısma ise “uzun boynuzlu sığırlar” olarak iki gruba ayırmaktadır. Elektronik sürünün gerçekten otlama, büyüme, çoğalma ve en sonunda güçlü süper piyasalara dönüşme fırsatını bulduğu yer bu ovadır. Her türlü korumacılık ve sınırlandırmadan uzak, sonuna kadar açıklık ve şeffaflıktan yana olan elektronik sürü; kimseye iltimas yapmaz, hiçbir ülkenin ve kişinin özel koşullarına anlayış göstermez, sürprizlerden hoşlanmaz, aksine nefret eder. Uzun süre aptallık etmez, her zaman iyi yönetime ve iyi ekonomik politikalara cevap verir. Demokrasilerde halk belli aralıklarla hükümetlerin politikalarına oy verirken, elektronik sürü, her gün, her saat her dakika oy verir. Bir ülkenin büyük miktarda destek almak için gidebileceği tek yer elektronik sürüdür ve sürü satranç oynamayı sevmez, monopol oynar (Friedman, 2003: 137-259).

Küresel ekonomiye katılmak, elektronik sürüye bağlanmak ülkenizi herkesin gözü önüne çıkarmak demektir. Bu, ülkenizi halka açık bir şirkete dönüştürmek gibidir, ama hissedarlar artık sadece kendi seçmenleriniz değildir. Onlar da diğer yatırımcılar

gibi elektronik sürünün üyeleridirler (Friedman, 2003: 189). Sürüye bağlanmanın demokrasiye giden yolda artan derecede bir katkısı olacağını belirten Friedman (2003: 211) şu uyarıyı da yapmaktan geri durmamaktadır. “Sürüye bağlandıktan, iyi bir yazılım ve işletim sistemi edindikten sonra öbür uçtan demokrasinin çıkmasını bekleyemezsiniz.” Bu yüzden sadece seçimler iyi yönetimi garanti altına almak için hiçbir zaman yeterli değildir. Yolsuzluğa bulaşmış liderleri görevden uzaklaştıracak seçimler olmadıkça işletim sistemi de yazılım da hiçbir işe yaramaz. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde en akıllı liderler, sürü olmadan büyümenin mümkün olmadığını ve daha iyi yazılım ve işletim sistemleri olmadan sürünün ülkelerinde otlayamayacağını ve düzenli seçimler olmadan iyi bir yönetimin uzun süre sürdürülemeyeceğini anlayan liderler olacak. Moore (2003: 36-39)’da Friedman gibi demokrasinin ve özgürlüğün anlaşmalarla değil, serbest dışa açık, şeffaf ekonomi politikalarıyla artacağını belirtmektedir. Açık ekonomik sistemler siyasal sistemi açık olmaya zorlarlar. Çünkü demokrasi en iyi tok karnına çalışmaktadır.”

Bugün sermaye akışı dünya ekonomisinin işleyişinde çok büyük bir etkiye sahiptir. 1999 yılında tüm dünyada sermaye hareketlerinin değeri dünyanın ticaret hacminin yaklaşık olarak kırk sekiz katıdır. 2001 yılında bir günlük dünya ticaretinde mal ve hizmetlerin hacmi sekiz trilyon dolar iken hisse senedi, tahvil ve nakit işlemleri yaklaşık olarak 188 trilyon dolardır (Moore, 2003: 32). Sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kalkmasıyla dünya finans hacmi o kadar genişlemiştir ki, Volker (2000: 75) bunu global finans denizi olarak nitelendirmektedir. Bugün dünyada içe ya da dışa doğru yapılan nakit transferi, mali, ticari ya da yatırım akışından çok daha fazla etkili hale gelmiştir. Bir gün içinde işlem gören sanal paranın miktarı tüm dünyanın bir yıllık ticaret ve yatırım ihtiyacını karşılamaya yeter düzeydedir. Birçok gözlemci ve yatırımcının da belirttiği gibi bu büyüklükte bir güce en güçlü ülkelerin bile dayanma olasılığı olmadığından (Moore, 2003: 32) hükümetler politikalarını global finansal akışa uygun olarak düzenlemek zorundadırlar (Kuttner, 2000: 147).

Bir kısım ekonomistler dışa açıklığın kaçınılmazlığını vurgularken cinin şişeden çıktığı, dünya piyasalarının dönüşü olmayan bir yola girdiğini savunurlarken Hirst / Thompson ve Stiglitz gibi ekonomistler ise küresel finans piyasalarının yönetilemez olmadığını, şayet istenilmesi durumunda daha iyi alternatif bir küreselleşmenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Friedman ise tamamen bunun aksi bir fikre sahiptir. Rodrik (24-25)’de global ekonomide ortaya çıkan pek çok değişikliğin geriye

dönüşünün olmadığını belirtmektedir. Siyaset sınıfının seçimi ne olursa olsun iletişim ve ulaştırma alanındaki ilerlemeler milli ekonomilerin daha geniş kesimlerinin uluslararası ticarete ve sermaye hareketlerine daha açık hale gelecektir. Dahası korumacılığa ciddi dönüş ticaretten yararlanan birçok grubu zora sokacak ve yeni çatışmalara yol açacaktır. Rodrik ihtiyatlı davranarak şöyle bir öngöründe bulunmaktadır. “Her ne olursa olsun tarihten alınacak ders şudur: Globalleşmenin sürekli olacağı garanti edilemez. Bunun sonuçları akıllıca ve yaratıcı bir biçimde ele alınmazsa dışa açıklıktan geri dönüş belirgin bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Hirst ve Thompson (2003:10)’da uluslararası ticari alışverişe açık bir ekonominin korunmaya değer olduğunu belirterek korumacılığa dönüş yerine serbest ticareti desteklemek, tüm eşitsizlik ve adaletsizlikleriyle birlikte mevcut dünya ekonomisinin kurumlarına ve kurallarına bağlanacağımız anlamına gelmez. Gelişmiş ülkeler ve büyük şirketlerin menfaatleri göz önüne alınarak oluşturulmuş düzensiz, serbest piyasacı bir uluslar arası ekonomi uzun vadede desteklenebilir bir ekonomi değildir. Gerçek ekonomik açıklık haksız rekabeti önlemek, fakir ülkelerin borç yükünü hafifletmek, yatırımları daha eşit bir biçimde dağıtmak ve fakir ülkeleri düşen ticaret hadleri konusunda desteklemek üzere çok taraflı bir düzenleme yapılmasını şart koşar. Böyle bir politika başta gelişmiş ülkeler, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların yeni öncelikler belirlemelerini gerektirmektedir.

Her ne kadar üretim ve imalat sanayi başta uzak doğu ve kısmen Latin Amerika ülkelerine doğru kaysa da bunun süreklilik arz edeceği söylenemez. Doğal kaynakların sonuna yaklaşılrken aynı zamanda gittikçe daha fazla sayıda insanın kentlerde yaşamaya başlaması ucuz emek gücünün de sınırlarına yaklaşıldığını ve işgücü maliyetlerinin de yakın gelecekte yükselişe geçeceğini göstermektedir.

Rodrik (17)’e göre globalleşme global pazarlara açılma kabiliyet ve mobilitesine sahip olanlarla bu avantajlara sahip olmayanlar veya sahip olsalar da piyasaların kontrolsüz yaygınlaşmasını sosyal istikrar açısından riskli görüp sıkı sıkıya kurallara bağlı olanlar arasındaki çatlağı giderek derinleştirmektedir. Önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisini bekleyen en büyük zorluk uluslararası ekonomik entegrasyonun sağlanmasının ülkelerin toplumsal dağılmasına (dezentegrasyona) yol açmaması olacaktır.

İmalat sanayinin üretim maliyetlerinin düşük olduğu bölgelere kaydırılması D. Ricardo’nun mukayeseli üstünlükler teorisinin küresel işbölümü yaklaşımını haklı

gösterir gibi görünmesine rağmen bunun mutlak anlamda doğru bir çıkarsama olmadığını söyleyebiliriz. Bilgisayar, otomotiv, finans, vb. alanlarda böyle bir yaklaşım kısmen geçerli olsa bile bütün sektörler için aynı şey söyleyemez. Çünkü iktisadi faaliyet özü itibarıyla bir sosyal faaliyettir. Müteşebbisler sosyal faaliyette bulunurlarken tamamen iktisadi rasyonalite prensibiyle hareket etmezler. Bundan başka dini inançlar, kültür, gelenek ve görenekler, milli ve manevi hassasiyetler de iktisadi faaliyetin şekillenmesinde gizil bir işlev görürler ve yönlendirici bir etkiye sahiptirler.

Dünya ekonomi politikalarına yön veren bu uluslararası kuruluşların yönetimlerinin demokratikleştirilmesi gerekmektedir. Küreselleşmenin ciddiye alınması demokratikleşmenin ulus devlet düzeyiyle sınırlandırılmayacağını vurgulanması anlamına gelmektedir. Zengin ülkelerin, büyük şirketlerin güdümündeki bu kuruluşların yönetimlerinin demokratikleştirilerek bütün ülkeleri kapsayıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi ise bu kuruluşların yönetimlerinden dışlanan ülkelerin ortak politikalar geliştirerek hegemonik gücü elinde bulunduran ülkelere karşı bir direnç göstermeleriyle doğru orantılı olacaktır.

1.3. Siyasal Boyutu

Küreselleşme bir sonuç değil aksine süreçtir. Bu süreçte meydana gelen en önemli siyasi gelişmelerden birisi çift kutuplu dünyadan tek kutuplu bir dünyaya geçiştir. Soğuk savaşın kapitalist ve liberal demokratik tarafın zaferiyle sonuçlanması dünya tarihinde bazı şeylerin sonunun geldiği gibi bir kısım yaklaşımların ileri sürülmesine neden olmuştur. F. Fukuyama (1989) “Tarihin Sonu mu?” adlı makalesinde tarihin sonuna gelindiğine dikkati çekmiştir. Daha sonra ise bu tezini genişletilerek Tarihin Sonu ve Son İnsan (1992) adlı kitabında kapitalizmin ve liberal demokrasinin insanlığın bugüne kadar ulaştığı en iyi yönetim şekli olduğunu belirterek tarihin sonunun geldiğini iddia etmektedir. Dünyayı batıdan ibaret sayan bir bakış açısından hareketle geliştirilen bu teoriden birkaç yıl sonra Huntington ’un soğuk savaş döneminin sona ermesiyle artık gelecekte muhtemel savaşların uluslararası değil de medeniyetler arası çatışmalar şeklinde tezahür edeceğine dair bir iddiada bulunarak medeniyetler çatışması teorisini ileri sürmesi Fukuyama’nın teorisindeki çatlakların giderilmesi amacını taşımaktadır.

P. Virilio (Bauman, 2000: 130) ise bu iddiayı fena halde prematüre bulmaktadır. Ona göre tarihin sonundan ziyade coğrafyanın sonunun geldiğinden gönül rahatlığıyla bahsedebiliriz.

Küreselleşmeyle birlikte karşımıza çıkan en önemli olgulardan birisi ulus devletlerin pek çok alanda egemenliklerini uluslararası ve uluslarüstü kuruluşlara devretmeleridir. Ulus devletler bu kuruluşlara üye olarak yaptırım güçlerini benimsediklerinden kendi toplumsal yapılarını bunların gereklerine uygun olarak düzenlemektedirler. Uluslararası ve ulusaşırı örgütlenmelerin gelişmesi dünya politikasının karar alma süreçlerinde önemli değişiklikler doğurmaktadır. Çok uluslu politikaların yeni biçimleri oluşturulmakta ve bunlarla birlikte devletleri, hükümetler arası örgütleri ve bir dizi uluslar aşırı baskı gruplarını içine alan yeni kolektif karar alma biçimleri doğmaktadır (Held, 1995: 195).

Yaygın olarak ekonomi, siyaset, güvenlik, vb. alanlarda bazı kuruluşlar bilinmekle birlikte söz konusu organizasyonların bunlarla sınırlı olduğu söylenemez. Nasıl ki ekonomik anlamda sermaye ve malların serbest dolaşımını düzenlemek için gerek bölgesel ve gerekse de küresel anlamda bir kısım uluslararası kuruluşlar varsa siyasi anlamda da benzer kuruluşların oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin; ekonomi ve ticaret alanında; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), siyasi alanda Avrupa Birliği (EU), Arap Birliği (AB), hukuk alanında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (EHUR), sağlık alanında Dünya Sağlık Örgütü (WHO), tarım alanında Dünya Gıda Örgütü (FAO), güvenlik alanında Birleşmiş Milletler (BM), suç alanında Uluslararası Af Örgütü, savunma alanında, NATO, G-8, G-20, devletler ve hükümetler üstü sivil ve siyasi organizasyonlar ulus devletlerin bağımsızlıklarını sınırlandırmaktadır.

Devletlerin zorunlu veya gönüllü olarak üye oldukları kuruluşların sayısında dünden bugüne doğru çok ciddi artışların olduğu görülmektedir. Held (1995: 195)'in yapmış olduğu incelemeye göre; 1905 ile 1985 yılları arasında hükümetler arası kuruluşların sayısı 37'den 365'e, hükümetler dışı uluslararası kuruluşların sayısı da 176'dan 4615'e çıkmıştır.

Devletlerin bu kuruluşlarla sürekli etkileşim halinde olmaları onların manevra alanlarını daraltırken aynı zamanda ulusal, bölgesel ve küresel şartların dinamik karakterine uygun olarak politikalarını sürekli gözden geçirmelerini ve belli alanlarda

uluslararası standartlara ulaşmayı teşvik etmekte hatta bazı durumlarda zorunlu kılmaktadır. Siyasi anlamda bu demokrasinin ulusaşırı olarak inşa edilmesini hem zorunlu hem de mümkün kılmaktadır. Demokrasinin gelişerek varlığını devam ettirebilmesi ulusaşırı demokrasi şekillerinin inşa edilmesiyle mümkün hale gelecektir. Dışa açık, tamamen şeffaf bir ekonominin ve siyasal yapının refahı da beraberinde getireceğinden hareketle Friedman (2003: 193-252) “çatışmayı önleyici altın kemerler teorisi”ni ileri sürmektedir. Bu teoriye göre bir McDonald’s ağını ayakta tutacak büyüklükte bir orta sınıfa sahip olan ülkeler birer McDonald’s ülkesi olurlar. Bu ülkelerin vatandaşları savaştan hoşlanmazlar, bunun yerine hamburger kuyruğunda beklemeyi tercih ederler. Kişi başına düşen milli gelirin 15.000 doların üzerinde olan ülkelerde liberal demokrasinin olması tesadüf değildir. ”

Dünyadaki demokratik ülkelerin sayısı arttıkça ayrımcılık ve baskıya maruz kalan yerel gruplar şikayetlerini iletebilecekleri uluslararası dinleyicilere kavuşmaktadırlar. Küresel çağda değil çok uluslu şirketler devletler bile küresel toplulukların gözetiminden ve denetiminden uzak kalamamaktadırlar. Bu anlamda büyük devletlerin bile çıkarlarının uluslararası hukuk kuralları tarafından sınırlandığı bir dünyaya doğru hareket ettiğimiz söylenebilir (Giddens, 2001b: 147).

Her ülkenin yapısal şartları farklı olduğundan dünya çapında aynı siyasi yönetim şeklinin dayatılması bazı fırsatların yanında ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Barber (2003: 64)’e göre dış dinamiklerin zorlamasıyla kurulacak bir demokrasinin sömürge veya müstemleke demokrasisi olacağını belirterek şöyle demektedir. “Küresel güçler ironili bir biçimde ulus devletleri en demokratik oldukları kalkınmış bölgelerde zayıflatırken, en az demokratik olduğu üçüncü dünyada ise güçlendirmektedir. Kalkınma yelpazesinin her iki ucunda da özgürlükleri tehlikeye atmaktadır. Gelişmiş ekonomilere sahip özgür toplumlarda geleneksel yapılar çözüldüğünden demokrasiyi ve ulus devleti ayakta tutan devlet kurumları yozlaşır. İnsanların aidiyet hissedecekleri, kimlik inşa edecekleri referans noktaları ortadan kalkmakta ve dönüşüme uğramaktadır. Despotlukla yönetilen ülkeler ise milliyet ve dini çözen böyle bir öğeye olanak tanımadığından milliyetçilik ve dincilik çağdaşlaşma ve demokratikleşmeye engel teşkil edecek şekilde güçlenirler. Bu süreçte zenginler daha zengin yoksullar ise daha yoksul olarak kalmazlar aynı zamanda zenginler daha da özgürleşirken yoksullar ise köleleşir.

Ekonomik açıdan kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlık kazanarak tarihteki en geniş sınırlarına ulaşması sömürge döneminden kurtuluşu sembolize eden siyasi

bağımsızlıkları zaafiyete uğratarak içini boşaltmaktadır. Bugün yeryüzünde her ne kadar çok demokratik ülke varsa da bunların mutlak anlamda bağımsız olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Endüstriyel açıdan gelişmiş, yeterli sermaye birikimi ve yüksek teknolojinin yanında askeri açıdan güçlü olan ülkeler kendi güdümlerinde olan bir kısım uluslararası kuruluşlar (IMF, WB, DTO, BM, vb.) üzerinden diğer devletleri sürekli denetim altında tutarak gelişme ve kalkınmalarını farklı yollardan engellemektedirler. Dünya politikalarına yön veren bu kuruluşların yönetimlerine göz atıldığında bunların gelişmiş güdümünde olduğunu somut olarak görebiliriz. Giddens (2004: 77-165)'de bu kanaattedir. Ona göre ülkeler arasındaki ortak eylemler bazı açılardan söz konusu eylemlere katılan ülkelerin bireysel egemenliğini azaltırken bazı açılardan da güçlerinin diğer biçimlerde birleşmesiyle de devlet sistemi içindeki etkinliğini artırmaktadır. Her bir devletin küresel siyasal düzen içerisindeki etkisi onun ekonomik gücü ve siyasi gücü arasındaki bağıntı ile yakından alakalıdır. Ulus devletler bir kısım yetkilerini ulusötesi ve uluslararası kuruluşlara devretseler de bu kuruluşların yönetim kurullarında etkin olarak görev alarak dünya politikalarında müdahil olmaya devam etmektedirler. Ulus devletlerin bir kısım alanlarda yetkileri bu kuruluşların belirlediği politikalara göre yeniden şekillendirilmektedir. II. Dünya savaşından sonra yaklaşık olarak 150'ye yakın ulusun bağımsızlığını kazanmasıyla bugün dünyada devlet sayısı 200'ü aşmıştır. Fakat bu devletlerin bağımsızlıklarını tescil ettirmek için üye oldukları ya da üye olmak zorunda bırakıldıkları kuruluşlara ve bu kuruluşlardaki temsil düzeylerine bakıldığında dünya politikaların da pek bir söz hakkına sahip olmadıkları görülmektedir. Gelişmiş ülkeler bu kuruluşlar üzerinden dünyayı yönetmektedirler. Bu ülkelere verilen siyasi bağımsızlıklar diğer bağımlılık türlerini üretmek için adeta araçsallaştırılarak bayrak bağımsızlığı iktisadi, hukuki, siyasi, vb. bağımlılık türlerine dönüştürülmektedir.

Siyasi bağımsızlıkla birlikte kültürel, ekonomik, vb. bağımsızlık ümitleri artmış fakat kısa süre sonra görülmüştür ki; siyasi bağımsızlıklar beraberinde daha büyük iktisadi ve kültürel bağımlılıkları getirerek batının batı dışı dünya üzerinde hegemonyasını kuvvetlendirici bir amaca hizmet etmesi açısından araçsallaştırılmıştır. Batı demokrasiyi kapitalizmle birleştirip bir ideoloji haline getirerek muhalif olanlara karşı bir silah olarak kullanmaktadır. Giddens (2004: 75)'in askeri dünya düzeni dediği mekanizmayı harekete geçirerek uluslar üzerinde baskı kurulmakta, demokrasi söylemleri adı altında uluslar sömürgeleştirilmekte, işgaller ve tahribatlar

meşrulaştırılmaktadır. Liberal fikirlerle politik demokrasi birlikte yayılarak hegemonyayı pekiştirmektedir / perçinlemektedir.

Kapitalizm merkez ülkelerden yarı çevre ve çevre ülkelere doğru bir yayılma göstermiştir. Serbest piyasa ve rekabet üstünlüğü üzerine kurulan küresel ekonomi dünyayı adeta bir cangıla dönüştürmüştür. Merkez ülkelerden yarı çevre ülkelere kaydırılan üretim tesisleri rekabeti kızıştırmaktadır. Yarı çevre ülkeler merkez olmaya çalışırken çevre ülkelerde yarı çevre ülkelerin yerini almak için mücadele etmektedirler (Wallerstein, 2003: 53-54). Eğer yarı çevre ülkeler ekonomik kalkınmalarını sosyal ve kültürel açıdan dengeli hükümet politikalarıyla koordineli bir şekilde yürütebilmek şartıyla yüksek teknoloji ürünü, katma değeri yüksek ürünlerle taçlandırabilirlerse kapitalizmin merkez ülkelerinin dünya ekonomisindeki direncini kırabileceği gibi insanı merkeze alan sosyal politikaların geliştirilmesi ihtimalini de artıracaktır.

Hirst-Thompson (2003: 13-25) ekonomik anlamda önümüzdeki dönemlerin en önemli gelişmesinin çok gelişmiş endüstri bölgeleri ile endüstri için destek ve kolektif hizmet sunabilen etkin, yerel ve bölgesel yönetimlerin birleştiği ülkelerin bir adım öne çıkması olacağını iddia etmektedir. Ona göre üçüncü dünyanın yeni endüstrileşen ülkeleri rekabet gücü kazanmak ve batı piyasalarına girmek üzere düşük ücretlerden yararlanmayı başararak teknoloji transferi ve imalat kalitesinde batı standartlarını yakalamaları durumunda bu batı endüstrisinde üretim ve imalat sektörünün çökmesine neden olacaktır. Ekonomik gücün siyasi gücü de beraberinde getireceği düşünüldüğünde önümüzdeki dönemlerde küresel kuruluşların yönetim organlarında bazı değişiklikler gündeme gelebileceği gibi dünya konjonktüründe meydana gelen bölgesel ve küresel gelişmelerin seyrine göre farklı ve alternatif sosyal organizasyonların da ortaya çıkması kaçınılmaz görülmektedir. Yakın dönemde Türkiye'nin önderliğinde G7'ye alternatif olarak D8'lerin kurulmuş olması buna örnek olarak verilebilir.

Dünya konjonktüründe son yıllarda meydana gelen gelişmelere bakıldığında yakın gelecekte bir kısım uluslararası kuruluşların hem yönetim kurullarında hem de politikalarında bir değişimin olacağını söyleyebiliriz. Mevcut halleriyle dünya politikalarına yön veren pek çok kuruluşun yönetimine bakıldığında kapsayıcı ve demokratik olmaktan ziyade dışlayıcı ve antidemokratik olduğu görülmektedir. Falk (1998: 99)'nda sahte evrenselcilik ve dışlamanın jeopolitiğinde belirttiği gibi. Daha adil

ve eşit temsil hakkına giden yolların tıkanması durumunda ortaya çıkan gerginliklerden gerek bölgesel ve gerekse de küresel çapta yeni bazı sosyal kurumların doğacağı ifade edilebilir. Soğuk savaşın sona ermesiyle dünya her ne kadar tek kutuplu hale gelse de bunun böyle devam edeceği söylenemez. Soğuk savaş dönemi sonrasında ABD ve AB'nin yanında Uzakdoğu ve Ortadoğu da yeni kutup başlarının belirmesi önümüzdeki yıllarda dünyanın çok kutupluluğa doğru gideceğini göstermektedir.

Enformasyonun demokratikleşmesi görünürlük ve şeffaflığı ön plana çıkardığından insani ve evrensel değerlere yönelik taleplerde bir artışa yol açmıştır. İnsanların demokratik yollardan hükümetlerden uluslararası standartlara uygun taleplerde bulunmaları hükümetleri demokratik açıdan daha dışa açık politikalar geliştirmeye zorlamaktadır. Özellikle yeni teknolojiler sayesinde yurttaşların devletle olan ilişkileri değişmektedir. Otoriter, dışa kapalı bir siyasi sistem veya gücün varlığını uzun süre devam ettirebilmesi bugün geçmişe göre çok daha zordur. Buna direnen devletler çok çabuk yara alıp dağılabilirler (Giddens (2001b: 145-147).

Küreselleşme enformasyon akışını serbest kıldığından sivilleşmeyi teşvik etmekte ve sivil toplumun gelişimini kolaylaştırmaktadır. Dünya meselelerine ve insanlığın geleceğine yönelik ilginin artması, bireysel anlamda sivil duyarlılıktan kaynaklanan sosyal protesto hareketlerin ortaya çıkması (Seattle) hatta zaman zaman uluslararası toplantıların gündemini belirleyecek kadar bir etkinliğe ulaşmaları ulusal ölçekte de hükümetleri kendi başlarına buyruk uygulamalardan alıkoyacak bir caydırıcılığa yol açmaktadır. Hatta bir anlamda alternatif bir küreselleşme yaklaşımı sunduklarını (Şensever: 2003) varsayarsak bunların küreselleşme karşıtı (Brecher ve diğ. 2002) bir yapılanmaya kapı aralayacaklarını söyleyebiliriz.

Mal ve sermaye akışının önündeki engellerin kaldırılması hükümetleri ciddi oranda vergi gelirlerinde bir azalmayla karşı karşıya getirmektedir. Dışa açıklık sonucu belirsizlik büyürken sosyal güvenliğe olan ihtiyaç ise her geçen gün artmaktadır. Hükümetler artan sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamak için vergileri tabana yayma yoluna gitmektedirler. Sermayeden doğan vergi kaybı emekten tahsil edilme yoluna gidilerek gelir dağılımındaki adaletsizlik her geçen gün daha da artmaktadır (Rodrik: 80-81). Fakat üretimin esnek hale getirilmesiyle bu da gittikçe zorlaşmakta hatta imkansız hale gelmektedir. Örneğin; bilgisayar firması Dell'in (Friedman, 2005: 407) bir bilgisayar üretmek için tedarik zincirinin tedarikçileriyle birlikte üç kıtada (Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya) toplam 400 şirketle çalışması üretim üzerindeki denetimi

gevşetmek bir yana neredeyse imkansız hale getirmektedir. Bu durumda ulus devlet içinde istihdam yaratmak gittikçe zorlaşmaktadır. Küreselleşme ulus devletlerin refah sistemlerini ve kendi hayat tarzlarını koruma yeteneklerini yok etmektedir. Bunun sosyal maliyetini ise küreselleşmenin nimetlerinden en az faydalanan toplumlar karşılamaktadır (Hobsbawm (2008: XII-XIII).

Vergilerin kapsamının genişletilmesi ve miktarlarının artırılması her zaman daha yüksek vergi gelirleri anlamına gelmemektedir. Vergi yükü ağırlaştıkça ekonomide kayıt dışılık artmaktadır. Bu durum karşısında hükümetlerin kendilerine özgü, milli bir ekonomi ve kalkınma politikası geliştirmesi zorlaşmaktadır. Bu siyaseti sağlam ekonomi yönetme sanatına dönüştürürken milliyetçi ve dini eğilimli grupların muhalif sosyal hareketlerin taban bulmasını kolaylaştırmaktadır (Rodrik: 21, Barber, 2003: 64). Sert, dışlayıcı, kategorize edici söylemler yerini daha gerçekçi, ılımlı, rasyonel, tutarlı ve dengeli politikalara bırakmaktadır. Her ne kadar ekonomi siyasetten yalıtılsa da siyasi istikrarsızlığın ekonomiyi etkileyeceğinden hareketle uzun süreli siyasal istikrarsızlıkların ya belli bir bölgede olmasına imkan verilmekte ya da buna müsaade edilmemektedir. Özellikle kapitalizm için büyük potansiyel içeren ülkeler bundan uzak tutulmaya çalışılmaktadır.

Eğitim standartlarının yükselmesi, bilgiye erişebilme, bilgiyi yayabilme imkanlarının geçmişle mukayese edilemeyecek kadar artmış olması eleştirel, şüpheci düşüncelerin geliştirilmesini ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bir dereceye kadar hükümetlerin ne yaptığına aldırnamak demokrasinin sağlıklı özelliklerinden birisi olarak görülebilir fakat insanlar siyasetin ilham kaynağı olduğu demokratik ideallerden uzak yozlaşmış bir uğraş alanı haline gelmekte ve siyaset kurumu itibar kaybetmektedir. İktidara gelinceye kadar heterojen bir söylem dili kullanan siyasiler iktidar koltuğuna oturunca homojenize ve statükocu olmaktan kurtulamamaktadırlar. Her şeyin birbiriyle entegre olduğu bir dünyada ulusal hükümet politikalarının etkinliği azalmıştır. Siyaset demokratik idealler uğruna yapılan “imkanlar sanatı” bağlamından kopar(ılar)ak “sağlam ekonomi yönetimi” sanatına dönüş(türül)müştür. Küreselleşmenin yaşandığı bir çağda ulusal politikacılar yurttaşlarını etkileyen bazı etmenler üzerinde artık eskisi kadar söz hakkına sahip değillerdir (Held ve diğ. 2006, Giddens, 2001b: 57). Ekonominin dünyayla entegre olması ve dışa açıklığın teşvik edilmesinin yanında enformasyonun serbest dolaşımının da etkisiyle şeffaflık arttıkça, ulusal politikaların

güç ve etkileri azalmaktadır. Eski usul politikaların takip edilmesi seçmenlerin talep ve beklentilerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır (Moore, 2003: 15).

Ulus devletler egemenlikleri altındaki vatandaşların her alanda yaşam kalitesini yükseltmek için standartları zorlamaya ve uluslararası kuruluşlarla birlikte hareket etmeye zorlanmaktadır. Burada basit anlamda eşzamanlı bir şekilde işleyen çekme ve itme süreçlerinden bahsedilebilir. Kabaca söylemek gerekirse bugün dünya nüfusunun ancak yüzde 3'ü doğdukları ülkenin dışında yaşamaktadırlar. Sermayenin, metaların ve enformasyonun dolaşımı serbest olsa da devlet ve siyaset kurumu emek göçlerinin önüne güçlü engeller dikmeyi başarmışlardır (Hobsbawm, 2008: 29). Gallino (2007: 38)'nin ifadesiyle söyleyecek olursak “küresel fırsatlar insanlara doğru gitmezlerse, insanlar küresel fırsatlara doğru gideceklerdir” ve bu gelecekte pek çok huzursuzluklara kaynaklık edecektir.

Bauman (2006: 67-69)'a göre malların ve paranın serbest dolaşımının önünün açılmasıyla ulus devletlerin ekonomik politika kaldıraçları artık işlememektedir. Ulus devletlerin egemenliği ulusaşırı güçler tarafından aşındırılmakta ve sönümlenmektedir. Ulus devletlerin egemenliklerini kaybetmelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtirken kaderci bir çizgiye kaymaktadır. Ona göre sönümlenmenin nedeni tam olarak bilinemez, nedenleri bilinse bile çözümlenme önceden tam olarak tahmin edilemez, önceden tahmin edilse bile meydana gelmesi engellenemez. Açıkça kontrol kaldıraçlarının bulunmaması durumunda beklenilecek bir tepkiye karşılık Kennet Jowitt'in “*yeni dünya düzensizliği*” gibi bir durumun ortaya çıktığını belirtmektedir. Bauman karamsar bir tablo çizmektedir. Kontrol artık hiç kimsenin elinde değilmiş gibi görünüyor. Daha kötüsü bu koşullarda kontrolü elde tutmanın neye benzeyeceği de açık değildir. Eskiden olduğu gibi bütün düzen sağlama girişimleri ve eylemleri yerel ve tek tek konulara yönelik, ancak bir bütün olarak insanlık için sesini yükseltecek ya da sesini yükselttiğinde insanlık tarafından dinlenecek ve itaat edilecek kadar mağrur bir yerellik de yok. Küresel meselelerin bütününe kavrayıp özetleyebilen ve herkesin üzerinde mutabık olduğu bir sorun da yok.

Brzezinski (1994: 171)'de çağdaş dünya tarihinin en belirgin vasıflarından birisinin istikrarsızlık olduğunu vurgulamaktadır. Fakat o, Bauman gibi karamsar bir tablo çizmemektedir. Ona göre; “kaotik güçlerin dünya politikasına egemen olmayacağını varsayarsak küresel politik gelişmelerin giderek daha fazla küresel politik işbirliğine yol açacağını söyleyebiliriz. Bu işbirliği ise giderek artan sayıda ve çeşitli

güçlerdeki üyelerini yansıtabilecek bir şekilde örgütlenme biçimlerine gitmelidir. Bu yapılanmaların sonucu olarak uluslararası karşılıklı bir bağımlılığın gerçekleştiği bir kurumlar ağı olacaktır.”

Her şeyin küresel bir boyut kazanması ulus devletlerin çözmek zorunda olduğu pek çok sorunu da küresel hale getirmektedir. Brzeinski (1994: 248-249)’ye göre çağımızdaki sorunlar bunların ulus devletler tarafından geleneksel yöntemlerle çözülmesini imkansız hale getirmektedir. Fakat bu ulus devletlerin döneminin kapandığı anlamına gelmemektedir. Ulus devletler daha uzun bir süre vatandaşlık sadakatinin merkezi, tarihi ve kültürel farklılıkların temel kaynağı ve bireyin kendisini bir davaya adanmasının hareket noktası olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Ancak bugünün dünyası küresel barışı sağlayabilmek, küresel zenginliği oluşturabilmek, bilim ve teknolojinin sağladığı yenilikleri dünyaya yayabilmek ve küresel sorunlarla baş edebilmek için yeterli bir örgütlenme tarzı değildir. Bütün bu sorunlar ile daha başarılı ve daha mantıklı bir şekilde mücadele edebilmek için ulus devletlerin kendi aralarındaki benzer yönlerini ortaya koyup geleneksel olarak onları ayıran yönlerini ise geri plana bırakarak uluslararası organizasyonlar kurmaları, kurulanlara da katılmaları gerekmektedir. İnsanlığın geleceğini tehdit eden sorunlara karşı ancak küresel çapta bir duyarlılık geliştirecek ve bunu aksiyona dönüştürecek küresel kuruluşlar vasıtasıyla karşı konulabilir. Pek çok alanda sorunların ulus devletlerin yetki ve müdahale alanını aşarak küresel bir boyut kazanmış olması insanlığın geleceğini tehdit eden sorunlara karşı uluslararası bir konsensüsü zorunlu kılmaktadır.

Bugüne kadar bu sosyal organizasyonlara üye olan herhangi bir ulus devletin bağımsızlığı ve egemenliği mutlak anlamda son bulmadığı gibi bundan sonra da bu sosyal organizasyon ağlarına katılan devletlerin egemenlikleri son bulmayacaktır. Devletlerin üye oldukları uluslararası kuruluşların çeşitliliği göz önüne alındığında bunun doğru bir yaklaşım olduğu söylenilebilir. Sosyal organizasyonlara üye olmak, bunların yaptırımlarını kabul etmek ulus devletlerin sonu demek değildir. Ulus devletler birer canlı mekanizmadırlar ve kendi kimliklerini ve hükümlerlerini kıskançlıkla muhafaza etmek eğilimindedirler. Özellikle zengin, gelişmiş ve güçlü ulus devletler gelecekte kendilerini ulusların dışında bir yapıya hapsedmeyi istemeyeceklerdir (Brzeinski, 1994: 170-171).

Modern dünyada bazı çok uluslu şirketler bazı devletlerin toplam nüfuslarından daha kalabalık bir işçi kitlesini istihdam etmelerine ve dünya üzerindeki pek çok

devletin GSYİH'den daha yüksek bir ciroya sahip olsalar da bu onların ulus devletlerden daha güçlü oldukları anlamına gelmez. Devletler şirketler ve yatırımcılar gibi iktisadi rasyonalite ilkesine göre hareket etmezler. Çok daha geniş hizmet alanlarına ve çok daha heterojen bir nüfus kitlesine muhtelif hizmetler sunduklarından bütün bu hizmetlerin örgütlü, organize bir biçimde uluslararası kuruluşlar ve şirketler tarafından karşılanması mümkün değildir.

Günümüzde ulusal eğilimler sınır tanımamakta ve kolektif tepkilere dönüşmektedir. Hükümetlerin bağımsız hareket etme yetenekleri ise her geçen gün azalmaktadır. Bu gelişme ne ideolojik dogmatik formülasyonlara ne de dünyayı iyi ve kötü diye ikiye ayıran sosyal sistemlerin gelişimine izin verir. Aslında bu gelişim ideolojik anlamda bir bütünleşmeyi yani bürokrasi tarafından kontrol edilen uluslarüstü kapitalist sistemin dünya çapında bir sosyal sistem olarak görünmesini sağlamaktadır. Bu şekilde yapılanan dünyada sınır tanımayan bürokratik ve mali yapılar geleneksel bağımsız devletlerin egemenlik alanını giderek aşmaya başlamıştır (Brzeinski, 1994: 99-100).

21'nci yüzyılın başında bir zamanlar uluslara egemen olan “devlet” kavramı yerini daha popüler bir kavram haline dönüşen “uluslararası karşılıklı bağımlılık” kavramına bırakmıştır (Brzeinski, 1994: 99-100). Rodrik (17) Küreselleşme Sınırı Aştı mı? adlı kitabında önümüzdeki yıllarda dünya eksenindeki en büyük zorluğun globalleşme ile ülkelerin toplumsal ve siyasal istikrarı sağlamada ortaya çıkacak uyum sorunu olacağına dikkati çekmektedir. Ona göre, aşırı entegrasyonun dezintegrasyona yol açıp açmayacağı en önemli gerilim kaynağı olacaktır. Moore (2003:36) ise bu süreçte devletlerin adeta bir stajdan geçtiğini düşünmektedir. Ona göre de ulus devletler “acemiliğin giderek ustalaşması ilkesine göre hem güçlenmiş hem de yumuşamış olarak yollarına devam edeceklerdir. Ekonomik bağımlılık ve dışa açıklık ulus devletlerin bağımsızlığını tehdit etmemektedir. Dünyanın ekonomik anlamda karşı karşıya olduğu sorun bağımlılığı yönetme sorunudur.

Devletten bağımsız bir ekonomik sistemin geniş coğrafyalara yayılması mümkün değildir. Devletler her zaman kapitalizmin bir parçası olmuşlardır. İçinde bulunduğumuz dönemde devletler serbest ticaret politikaları ve özelleştirmelerle kapitalizmin yayılmasını kolaylaştırmaktadırlar. Sermaye her ne kadar yüzer-gezer hale gelse de geçmişte bu güne pazarlar hep yerel olma vasfını muhafaza etmişlerdir. Aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi de idare etme görevi hep devletlerin

tekeline olmuştur. Bu yüzden dünyada devletsiz bir kapitalizmin varlığını sürdürmesi mümkün değildir (Giddens, 2004: 164-165). Bu anlamda uluslararası kuruluşların yakın veya uzak gelecekte ulus devletlerin yerlerini alacakları gibi bir durumdan söz edilemez.

Devletler bir kısım yetkilerini devretseler ve egemenliklerinden bazı tavizler verseler de, egemen oldukları bölgeyi kontrol etmeleri, yasal olarak güvence altına alınmış örgütlü silahlı bir gücü istihdam etmeleri ve gerektiğinde bu gücü kullanabilmeleri bakımından önemli bir aktördür. Weber (1998: 425)'in ifadesiyle; “devlet, şiddetin meşru kullanımını tekeline tutan bir topluluktur ve başka türlü de tanımlanamaz.” Devletler meşru şiddet uygulayabilmeleri, birlikte yaşamayı sağlamak için bir hukuk ve adalet sistemine sahip olmaları bakımından farklı yaptırım güçlerine sahiptirler. Hayek'in de belirttiği gibi (Fukuyama, 2000: 174) toplumsal işbirliği ve dayanışmanın sağlanması için her zaman devlet otoritesine ihtiyaç olacaktır. Hükümet dışı organizasyonların kendi başlarına herhangi bir idare mekanizması yaratmaları pek mümkün görünmemektedir (Giddens, 2001: 179). Bu açıdan ulus devletler yollarına devam edeceklerdir. Dünyada insanlar yaşamaya devam ettiği müddetçe iktisadi faaliyet devam edecektir. İktisadi faaliyetler sosyal hayatın bir parçası olduğu sürece de devletler bunu düzenlemede devre dışı bırakılamayacaktır.

20'nci yüzyıl tarihin sonu, ideolojilerin sonu, coğrafyanın sonu gibi tartışmalarla sona erse de biz 21'nci yüzyılda farklı bir durumla karşı karşıyayız. Dünya ilk defa bu kadar çok sayıda insanın sıcak, düz ve kalabalıkla buluşmasına (Friedman, 2009) tanıklık ediyor. Ekonomik bağımlılık ve dışa açıklık ulus devletlerin bağımsızlığını tehdit etmemektedir. Dünyanın ekonomik anlamda karşı karşıya olduğu sorun bağımlılığı yönetme sorunudur. Golda Meir'in belirtmiş olduğu gibi (Moore, 2003: 19) “uluslararası yöneti(şi)m ulusların sonu anlamına gelmez. Orkestranın asla kemanların sonu anlamına gelmediği gibi küresel yöneti(şi)m de küresel hükümet anlamına gelmez.” Enformasyon akışının sağladığı imkanlar sayesinde uluslararasındaki duvarlarında ortadan kalkmasıyla tarih sona ermemiş aksine daha yeni başlamaktadır.

1.4. Kültürel Boyutu

Milletler arasında kültür etkileşimi yeni bir olgu değildir. İlkçağlardan beri tüccarlar, seyyahlar, din adamları vb. vasıtasıyla kültürlerin sürekli bir etkileşim halinde olduğu bilinmektedir. Bu etkileşimin yoğun olarak yaşandığı yerlerin başında ise

şehirler, ticaret merkezleri, göç yolları, vb. jeopolitik ve jeostratejik noktalar gelmektedir. Bu dönemlerde günümüze nazaran ulaşım ve haberleşme teknolojisi alanında pek fazla bir gelişme kaydedilmediğinden sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik, dini vb. ilişkiler direkt olarak yüz yüze kurulan sosyal ilişkiler temelinde şekillenmektedir. Bu yüzden bu dönemlere ilişkin bir değerlendirmede bulunurken bir kültür unsurunun çok kısa bir sürede dünya ölçeğinde yaygınlık kazanması (küreselleşme) diye bir durumdan söz edemeyiz. Etkileşim yerel ve bölgesel düzeyde bir seyir takip ettiğinden kültürel unsurlar belli kanallar vasıtasıyla yavaş bir şekilde yayılım göstermişlerdir.

Örneğin; Çinliler tarafından keşfedilen vidanın batı pazarlarına ulaşması, 1400 yıl gibi uzun bir zamanda gerçekleşmiştir. Buna karşılık radyonun 50 milyon insana ulaşması 38 yılda, televizyonun ise aynı sayıya ulaşması 13 yılda gerçekleşmiştir. Bilgisayar ise 16 yılda 50 milyon insana ulaşırken, internet 4 yılda bu sayıyı geçmiştir (Moore, 2003: 23). Bugün dünyada internet kullananların sayısındaki artışın yanında yeni iletişim türlerinin de geliştirildiği düşünüldüğünde teknolojinin gittikçe daha kısa sürede kendisini yenilediği görülmektedir.

Hannerz (1998: 150)'in ifadesiyle; teknoloji “yüz yüze ilişkilere alternatif olabilecek ilişkilerin kurulmasına izin verdiğinde ve insanlar giderek şu ya da bu şekilde hareket serbestliği kazanmaya başladığında kültür daha da karmaşıklaşmaktadır.” Kültürlerin artan bir biçimde iç içe geçmesiyle eş zamanlı olarak bilgiye erişim ve bilgiyi yayma noktasında bir potansiyelin ortaya çıkması, kültürlerin şimdiye kadar olandan çok daha fazla yakınlaşmasını içeren bir dönem olarak yeni bir durumu ya da dönemi simgelemektedir (Ahmed, 1995: 43). Robertson (1999: 112)'a göre büyük dönüşümün olası sonuçlarını çözümlemek için kullanılan kavramların küreselleşmenin ve kültürler arasındaki etkileşimin olası sonuçlarını değerlendirmek için kullanabiliriz. Dünyanın küçülmesi sonucu insanların ve toplumların gittikçe artan oranda birbirleriyle karşılaşmaya, ilişki kurmaya zorlandığı bu süreçte kültürel açıdan asıl ilginç durum; sağlam bir biçimde yayılan batılı ekonomik kültür ile batılı olmayan dünyanın ulusal ve bölgesel kültürleri arasındaki gerilim ve etkileşimdir (Bernstein, 2003: 193). Küreselleşme ve kültür/kültürlerin etkileşiminin mihenk noktasını burası oluşturmaktadır.

Günümüzde dışa açıklığı sağlayan en önemli olgulardan birisi teknolojidir. Bu yeni teknolojilerin bireyler, sosyal gruplar ve toplumlar arasında sosyal, ekonomik,

ticari, kültürel, siyasi, dini, vb. alanlarda yeni sosyal ilişki biçimlerinin kurulmasına olanak sağlamasından kaynaklanmaktadır. Teknoloji bireyler, sosyal gruplar ve toplumlar arasında kültürel unsurların transferine hız ve yoğunluk katmasının yanında yeni sosyal ilişkilerin kurulmasına da imkan vermektedir. Kendini yenileme hızının artması sonucu maliyetlerin düşmesi teknolojik yeniliklerin daha geniş toplum kesimleri tarafından benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Appadurai (2008: 93)'nin ifadesiyle insanlık tarihinde “*açık pazarlar, kapalı kültürler*” gibi bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Ekonomik açıklığın kültürel açıklığı da beraberinde getirdiği düşünüldüğünde malların, paranın, enformasyonun ve belli oranlarda gerek ülke içine ve gerekse de ülke dışına işgücünün serbest dolaşımı insanları toprak, sınır ve ideolojilere bağlayan bağları sürekli gevşetmektedir (Appadurai, 2008: 77). Her geçen gün ideolojik keskinlikleri ve katı ayrımları korumak daha da güç bir hale gelmektedir. Kültürlerin ve yaşam tarzlarının birbirlerine benzemeye başladığı bir dünyada insanlar birbirleriyle kesişen kimliklere ve kimlik mekanlarına sahiptirler (Ahmed, 1995: 300). Bu ortak bir dünya bilincinin gelişmesinin yanında hoşgörü ve tolerans kültürünün yayılmasını kolaylaştırdığını da söyleyebiliriz.

Küreselleşme kültürlerin artan oranda çeşitlenmesi ve karmaşılaşmasına neden olduğundan her topluma bir dizi gelenek türü de ilave etmektedir. Globalleşme bütün kültürel sistemlerin yerel kültürler olması ihtimalini ortaya çıkardığından bir tepkiselliği de beraberinde getirmektedir (Turner, 2003: 271). Bazıları kültürel emperyalizm adı altında buna karşı çıksa da bu kültürün etkileri sadece belirli davranış değişikliklerinin ortaya çıkmasıyla sınırlı değildir. Kültürel emperyalizm aynı zamanda yeni inanç ve değerleri de beraberinde getirmektedir. Berger'e göre rock müzik bunun için ilginç bir örnektir. Rock müziğin yüksek cazibesi, ritmik melodinin ve çılgın dans şeklinin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu aynı zamanda kendini ifade etme, doğallık, cinsel özgürlük ve bekli de hepsinden daha önemlisi geleneğe karşı muhalefeti sembolize etmektedir (Berger, 2006: 79). Modern toplumlara ve bilhassa entelektüellere kültürlerin orijinalliği, kendi sosyal statüleri ve kültürel hiyerarşinin doğası hakkında yeni bir tepkisellik empoze etmektedir (Turner, 2003: 271).

Robertson (1998: 103) küreselleşme olgusuna evrensellik tikellik açısından yaklaşmaktadır. Günümüzün tüketimci küresel kapitalizmi, dünya çapındaki arz ile yerel/tikel talep arasındaki bağlantı çerçevesinde temalaştırılan evrensel tikel ilişkisinde gizlidir. Bundan dolayı evrensel ile tikel arasındaki ilişki günümüz küreselleşme süreci

ile onun sonuçlarını anlama çabamızın merkezinde yer almalıdır. Fakat hem tikellik ile farklılığa hem de evrenselleşmeyle türdeşliğe ihtiyatlı ve dengeli bir şekilde yaklaşılmalıdır. Tikelciliğin evrenselleşmesinin ve evrenselliğin tikelleşmesinin eş zamanlı olarak iç içe geçtiği bir döneme tanıklık etmekteyiz (Robertson, 1999: 162-166).

Küreselleşme bir sonuç olduğu kadar aynı zamanda henüz tamamlanmamış bir süreçtir ve boşlukta da şekillenmemektedir. Evrensel ile yerelin diyalektik bir biçimde etkileşiminin bir ürünüdür. Süreci yerelden bağımsız olarak şekillenen bir durum olarak algılamak, küresel sistemin kapsadığı birimlerin niteliklerinin üzerinde ve ötesinde bir yapıya, özelliğe sahip olduğu gibi bir manaya delalet eder. Bu bakış açısından hareket ettiğimizde o tüm yerelliklerden bağımsız olarak işleyen bir sistem olarak karşımıza çıkar. (Robertson, 1997: 34) Bizim genel manada küresel diye adlandırdığımız şey ya da durum sistemli bir biçimde her şeyi devirip geçen, benzerlik ve homojenlik yaratan bir şey olmaktan çok, aslında tikellik aracılığıyla işleyen tikel mekanları, etniklikleri, kültürleri müzakere eden, tikel kimlikleri hareket geçirerek işleyen bir süreçtir. Dolayısıyla yerel ile küresel arasında daima süregiden diyalektik bir ilişki vardır. (Hall, 1998:88)

Robertson (1999: 169-170) evrenselcilik-tikelcilik meselesinin, dünyayı bir bütün olarak yapılaştırmanın bir tür küresel-kültürel biçiminin temel bir eksenini oluşturmaya başladığını belirtmektedir. Bu nedenle de, evrenselcilik temasını her şeye uygulanabilir, uygulanması gereken ilkelerle bağlantılı bir şey olarak görmek, tikelcilik temasınıysa yalnızca "bölgesel" olarak uygulanabilir, uygulanması gereken ilkelere gönderme yapan bir şey olarak düşünmek yerine, bu ikisinin dünya ölçeğinde kültürel bir bağlantının uzantıları olarak birbirleriyle bağlantılı temalar biçiminde görülmeleri gerekmektedir. Bu ikisi hem deneyimin evrenselliği ve giderek artan tikellik beklentisi hem de evrensellik deneyimi ve giderek artan evrensellik beklentisi çerçevesinde birleşirler. Evrenselciliğin tikelleşmesi, evrensel varoluşa küresel-insani somutluk kazandırma düşüncesini içerirken; tikelciliğin evrenselleşmesi, tikelciliğe, eşsizliğe, dolayısıyla da farklılık ile ötekiliğe hiçbir sınır tanınmadığı düşüncesinin geniş oranda yaygınlaştırılmasını içerir. Bu çizgiler doğrultusunda günümüz küreselleşmesini tikelciliğin evrenselleşmesini ve evrenselciliğin tikelleşmesini içeren ikili bir sürecin kurumsallaşma biçimi olarak düşünebiliriz. Nasıl ki postmodernistler (Lyotard, 2000) meta anlatılara olan güvenin sona erdiğini iddia ediyorlarsa Robertson (1997: 32)'da evrensellik tikellik dikotomisinden yola çıkarak küreselleşme sürecinde çeşitlenen, iç

içe geçen birbirleriyle rekabet eden bir kültürel anlatılar topluluğuyla karşı karşıya olduğumuzu belirtmektedir. çağdaş dünyanın küçülmesinin bir biçimi ve dünya tarihine ilişkin yeni bir yorum bilgisinin temeli olarak küreselleşme tüm toplumsal ve kültürel oluşumları görecelileştirip birbirine eşitlemektedir (Robertson, 1999: 214). Dünyayı sağlam bir bakış açısıyla değerlendirmemize imkan verecek yerel birimler göreceleştirdiğinden anlam yaratma ya da müzakere etme kapasitelerini kaybetmektedirler. Kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedirler (Bauman, 2006: 9).

Küresel kapitalizm hem kültürel türdeşliği ve kültürel ayrışıklığı teşvik eder hem de bunlar tarafından belirlenir. Farklılık ve çeşitliliğin üretimi ve sağlamlaştırılması mikro-pazarların büyüyen çeşitliliğine giderek tam anlamıyla dahil olan çağdaş kapitalizmin zorunlu bir bileşenidir (Robertson, 1999: 280).

Robertson'un küreselleşme olgusuna evrensellik tikellik yaklaşımı teorik düzeyde doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir. Fakat pratikte bunun gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Robertson küresel arenayı düz bir oyun sahası olarak tasavvur etmekte kültürleri Darwinist bir mantıkla rekabete zorlamaktadır. Bütün toplumlar eşit ve adil olarak küresel arenanın şekillenmesine katkıda bulunduklarında daha insani ve adil bir küreselleşme ile karşılaşacağımız muhakkaktır. Mevcut haliyle küreselleşme bir kısım merkez ülkelerin ve büyük şirketlerin çıkarları doğrultusunda kasıtlı olarak yanlış yönlendirilmektedir. Evrensellik tikellik açısından olaya baktığımızda bugün evrensel olarak bize sunulan şeylerin özünde yerel ve batı kaynaklı olduğu görülmektedir. Önemli olan hangi yerelin ya da tikelin evrenselleştiğidir. Diğer bir ifade ile bugün evrensel olarak kabul ettiğimiz tikelin hangi merkez tarafından ne amaçla üretildiğidir. Bu açıdan Robertson'un yaklaşımının kültür emperyalizmini meşru bir zemine oturtmak için kurulmuş olan bir düzenek olduğu söyleyebilir.

Modern dönemde kapitalizm üretimi ve tüketimi dünya ölçeğinde tasarlayarak Wallerstein'in ifadesiyle bir dünya sistemi haline gelmiştir. Bu dünya sisteminin sağlıklı bir şekilde yoluna devam edebilmesi üretilen mal, hizmet, simge, sembol, imaj, vb. unsurların kesintisiz olarak dağıtım ve tüketilmesiyle yakından alakalıdır. Tüketici odaklılık popüler kültürün ideolojik arka planını oluşturmaktadır. Medya vasıtasıyla yeni üretilen ürünlere talep artışı daimi kılınarak tüketim teşvik edilmekte ve kitleler tüketmeye ikna edilmektedir. Medya, kültür endüstrisi, film artistleri ve tüketim alışkanlıklarının küresel bir boyut kazanmasıyla uluslararası bir popüler kültürün

oluşması her geçen gün kolaylaşmaktadır (Ortiz, 2003: 442). “Düşünüyorum, o halde varım” yerini “tüketiyorum o halde varım” a bırakmaktadır.

Modern kapitalizmde malların müşterileri belli bir ulus devletin yurttaşları ya da bir klanın mensupları değildir. Dünyadaki bütün insanlar her yerde geçerli gereksinim ve isteklerle tanımlanan evrensel tüketiciler kabilesine mensupturlar (Barber,2003:29). Burada hayatın gerçek ihtiyaçları değil, hayat tarzlarının tanıtımı, satılması, pazarlanması ve tüketilmesi/tükettirilmesi söz konusudur. Ahmed (1995: 130)’e göre; her türlü ahlaki kaygıdan uzak, değerler sisteminden kopuk olarak doludizgin yoluna devam eden bu sistemin temel sorunu “kalbinin olması gereken yerdeki boşluktur.” Bu uygarlığa dinamik enerjisini veren şey ise; bireyi baskın çıkartma, yüceltme, tanrılaştırma arzusunun yanında maddi şeyleri elde etme ve istifleme yönündeki katıksız hırsıdır. Tamamen hedonist bir mantıkla insanların iç organları ve duyu organları lehine kalbini ve beynini es geçerek benliğini tümüyle istek, dilek ve tüketme kapasitesiyle tanımladığı, öz çıkar ve arzuları hedef alan şekilcilikleriyle insanları ayartmak suretiyle duyarsızlık ve ihmalkarlık sayesinde ilerlemektedir (Barber, 2003: 205). Bugün batı evrensel bir kültür oluşturmaya başlayan şeylerin potası durumundadır. Batılı olmayan toplumlar bu kültür paketi hakkında bazı çekincelere sahip olsalar da içermiş olduğu demokrasi, insan hakları, okur-yazarlık vb. öğeler uğruna bu kültürü kabullenmektedirler. Tüketici odaklı kapitalizmin sunmuş olduğu maddi imkanlarla bunun ideolojik altyapısını oluşturularak (Ahmed,1995:118) en azından fantezi düzeyinde de olsa paylaşılan gerçek bir sanallık kültürü oluşturulmaktadır (Castells, 2002).

Batılı modernleşme şemasının küresel ölçekte yayılma eğilimi göstermesi geleneksel toplumsal yapıları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Mevcut süreçte eski kurumların, geleneklerin pek çoğu kaybolduğu gibi onların yerine ikame edilen ya da edimlerin istenilen yenilerde köksüz olduğu için tutmamaktadır. Tarihteki diğer imparatorluklar gibi İngiliz ve Amerikan imparatorlukları da güçlerini merkezileştirmek için diğer ulusları tektipleştirmeye yönelmişlerdir. Modern toplumda tektipleştirmenin, homojenleştirmenin en etkili aracı ise medyadır. Küresel medya ağlarının çoğu gelişmiş ülkelerin güdümünde olduğundan çevredekiler (periphery) hakim küreselleştirici güçler, gruplar tarafından kognitif tiranlık yoluyla zihinsel olarak kuşatılmakta ve baskı altına alınmaktadırlar (Dorraj, 2006: 226). 2000 yılı verilerine göre global film piyasasının bir trilyon dolarlık bir büyüklüğe sahip olduğu tahmin

edilmektedir. Bu piyasadaki filmlerin yüzde elliden fazlası ise Amerikan yapımıdır (Wuthnow-Offut, 2008: 226). Karlarını maksimize etmeye dayalı kapitalist buyruğa boyun eğen kitle medyasının egemenliği altındaki bu durumu Habermas “kamusal alanın yeniden feodalleştirilmesi” olarak nitelendirmektedir (Underwood, 2002: 128-130).

McLuhan’ın 1960’lı yıllarda televizyonun gelecekteki muhtemel etkilerine yönelik olarak sarf etmiş olduğu küresel köy tabiri artık gerçek bir durumu ifade etmektedir. Medya ve enformasyon teknolojisinde meydana gelen olağanüstü yenilikler son yıllarda hızla genişleyerek internet ve enformasyon teknolojilerinin etkinliğini artırmıştır. Yurttaşlık yerini nettaşlığa, bazı iş alanları ve ticari oluşumlar ise yerini siber politikalara bırakmıştır (Falk, 2005: 59). İnternet, kablolu yayınlar aracılığıyla yerel kültürler Darwinist bir tarzda küresel tüketime sunulmaktadır (Friedman, 2003: 296).

Global turizm kültürler arasındaki etkileşimi artırmakta ve kültürel seçkinleri, kültürel miras endüstrisinin şartlarıyla yüzleşmeye zorlamaktadır. ...paradoksal olarak turizm bir yandan otantik yerel kültürlerin keşfi anlamına gelirken diğer yandan da turizm endüstrisi bir otantiklik illüzyonu yaratarak aslında sosyal ve kültürel taklitçilik deneyimini güçlendirmektedir (Turner, 2003: 272).

Bugünden geriye doğru bakacak olursak batı merkezli kapitalizmin uzun vadede yeni bir yaşama sanatı, düşünme tarzı yarattığı inkar edilemez (Braudel, 1991: 180). Berger (2003: 10), Friedman (2009: 66), Hanter-Yates (2003: 328) vb. bilim adamlarının da belirttiği gibi günümüzde gerçekten yükselen bir küresel kültür vardır ve bu kültür gerek kökeni ve gerekse de içeriği bakımından Amerikan ağırlıklıdır. Bunu küresel politikalara yön veren kuruluşlara baktığımızda kolayca görebiliriz. Örneğin; bugün en önemli küresel şirketlerin çoğu, en önemli ekonomik kurumlar, en büyük medya ağları, küresel yöneticilerin yetiştirildiği en önemli işletme okullarının yanı sıra internet temelli ekonomi Amerika merkezlidir. Bunların yanında siyasi, kültürel, vb. alanlarda dünya çapında yaptırım gücü olan pek çok kurumun Amerika merkezli olduğu göz önüne alındığında Berger (2003: 14)’in “dünyanın en önemli küreselleştiricilerinin Amerikalılar” olduğu önermesi doğrulanmaktadır.

Friedman (2003: 31-2009: 66) küreselleşme kültür ilişkisine Amerikanvari yaşam tarzının dünya çapında yayılması açısından yaklaşmaktadır. Küreselleşmenin kendine özgü başat bir kültürü vardır. Sistemin homojenleştirici etkisi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu yeni bir durum değildir, önceki çağlarda da vardır fakat bölgesel

çaptadır. Biz bunu günümüz şartları açısından düşündüğümüzde kültürel açıdan küreselleşmenin tamamen olmasa da büyük ölçüde Amerikanvari yaşam tarzının küresel ölçekte yayılması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Doha'dan Dalian'a, Kalküta'dan Kazablanka ve Kahire'ye kadar her tarafta pıtrak gibi Amerikan tarzı mekanlarda oturan, Amerikan tarzı arabalara binen, Amerikan tarzı fast-food yiyen ve Amerikalılar düzeyinde çöp üreten "Amerikalılar" vardır. Bu anlamda küresel bir kültür gerçekten vardır çünkü gezegenimiz daha önce hiç bu kadar Amerikalı görmemişti. Barber (2003: 201-204)'in ifadesiyle "McWorld'un albenili yaşam tarzlarına karşı koymak batının politik fikirlerine karşı koymaktan daha zordur." Serbest piyasa kapitalizmi reklam ve basın özgürlüğünü bir kalkan olarak kullanarak serbest kültürel yaşamların yayılmasına karşı sansür yoluyla müdahale edilemezci bir duruma yola açmaktadır. Fikirler, ideolojiler, insanlar, mallar, imajlar, mesajlar, teknolojiler ve teknikler her an hareket halindedir. Bu bir akışlar dünyasıdır (Appadurai, 1999: 230). Buna karşı koymak akıntıya karşı kulaç atmak gibidir.

Batının siyasi ve ekonomik alandaki yayılmasının kültürel sonucu metastazla her yere yayılmış kültür Disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı ya da bir Fransız kamu görevlisinin ifadesiyle "*Kültürel Çernobil*"i andırmaktadır (Berger, 2003: 10). İnsanlığın binlerce yılda üretmiş olduğu kültürel çeşitlilik ve zenginlik önümüzdeki birkaç on yıl içerisinde çok büyük bir tehditle karşı karşıyadır.

Yükselen küresel kültürün en görünür bir biçimde dışavurum aracı ise popüler kültürdür. Bu kültür, denetimi elitlerin elinde olan çok çeşitli şirketler tarafından yayılarak dünyanın her yerindeki geniş kitleleri etkilemektedir. Neredeyse tamamı başta Amerika olmak üzere batı kaynaklıdır. Dünyanın her tarafında genç kuşak Amerikan müziği eşliğinde dans etmekte, altlarına Amerikan kotu, üstlerine de kasıtlı yazım hataları içeren tişörtler giymektedirler. Yaşlılar televizyonlarda Amerikan sitcomlarını seyretmekte veya Amerikan filmlerine gitmektedirler. Genci, yaşlısı Amerikan hamburgerleriyle beslenmektedir (Berger, 2003: 15 - 2006: 78).

Teknolojik araçların egemenliğinde dilsel engelleri kolayca aşan, ulusal sınırları kolayca geçen, aynı anda tüm dillerde konuşan bu kültür görüntünün egemenliğindedir. Burada vurgulanması gereken en önemli şey medyanın bir güç olarak durumudur, belirleyiciliğidir, bir kültürü kabul ettirmedeki üstünlüğüdür ki bu aynı zamanda siyasal iddiaların bir uzantısı hatta esas oyuncusudur. Medya sayesinde karşı tarafın pozisyonu sadece alt edilmekle kalmaz, ona ekran süresi verilmediği için varlığı tümüyle

silinebilir. Bu nedenle medya herhangi bir ülkenin cephaneliğindeki en önemli silahtır (Ahmed, 1999: 45). Dil ve görüntü tüm taraflar tarafından silah olarak kullanılmak üzere adeta mülk olarak edinilmektedir (Buck-Morss, 2007: 61). Popüler kültür, hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına doğrudan katılan görsel ve grafik sanatlarının her türlü müdahalesine açıktır. Bu kültürün arkasındaki yönlendirici güçler batı merkezli olduğundan küresel kitle kültürü batı merkezlidir ve daima ingilizce konuşmaktadır. (Hall, 1998: 47-49).

Bugün televizyon yozlaşmış, ahlak bozucu, yıkıcı değerleri yaymanın bir aracı haline gelmiştir. Uygarlık tarihi boyunca tüm toplumlar ve dinler tarafından yıkıcı ve ahlak bozucu olarak görülmüş değerler, alışkanlıklar, sefahat, şiddet, sınırsız bencillik, ahlaki sınırlamaların yokluğu bize her gün sunulan sıradan şeyler haline gelmiştir. Ahlaki bilincimiz tüketimcilik yüzünden, değerlere karşı kayıtsızlık kaygısızlık yüzünden yozlaşmıştır. Bu şekilde kendini kayıran, hedonistik tüketime endeksli toplum dünyaya ahlaki bir çağrı sunamaz. Sunsa da inandırıcı olamaz (Brzezinski, 1999: 69).

Kültürlerin kendi içindeki ve kültürler arasındaki akışkanlığın giderek artmasından anlam sistemleri ve simgesel unsurların geniş ölçekli aktarımından dolayı dünya sömürgeciliğin yükseliş dönemlerinde olduğu gibi sadece siyasi ve ekonomik boyutlarıyla değil kültürel yapılanma çerçevesinde de giderek tek bir mekan haline gelmektedir. Kültürler arasındaki hızla artan etkileşim ve mübadele kültürel anlamda küresel bir bütünleşme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır (Hannerz, 1998: 139).

Wallerstein (1998: 122-123)'a göre ulusal ve evrensel dünya kültürü diye bir şey olamaz. Günümüzde ulus devletlerin siyasi yapılarının birbirine benzemesi, standart siyasi rejimler, yasama organları, bürokrasiler, sendika ve sivil toplum örgütleri, ulusal para birimleri kültürel yayılmanın birer sonucudurlar. Fakat bunların evrensel bir dünya kültürüne yol açacağını söyleyemeyiz. Çünkü bir bütünün küçük bir parçası olan kültür değerler ve pratikler dizisi olarak doğası gereği tikeldir. Eğer ki bir homojenleşme olacaksa bunun daha önceki dönemlerde gerçekleşmesi gerekirdi. Günümüzde bütün toplumların kültürü değişen derecelerde küresel sistemdeki başka toplumlarla karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünüdür. Hatta şunu söyleyebiliriz; dünya tarihinde ilk medeniyetlerin kurulduğu mekanlara dikkat ettiğimizde buraların kültür etkileşiminin yoğun olarak gerçekleştiği yerler olduğu görülür. Burada kültürler yok olmamış aksine her kültür farklı şekillerde biçimlenerek varlığını devam ettirmiştir. Medeniyetler de buradan doğmuştur.

Her ne kadar yükselen popüler kültür Amerikan merkezli olsa da bu kültürün homojen bir karaktere sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bir Hint, Çin ya da İslam Medeniyeti gibi bir Batı Medeniyeti olsa kendi içinde bütünleşik olan ortak bir batı kültüründen söz edemeyiz. Nitekim Berger (2003: 24-25)'in de belirttiği gibi küresel kültür her ne kadar batı merkezli olsa da, batı kültürel açıdan homojen olmadığından küreselleşirken çatışma yüklü heterojenliği de beraberinde getirmektedir. Batı kökenli kültürel değerlerin ve ürünlerin batı dışı toplumlara aktarılması onların eleştirisi ve sentez süzgecinden geçirilmeden doğrudan kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Yapılan antropolojik araştırmalar yükselen küresel kültürde bir örnekliğin değil, homojenlikle heterojenliğin birbirine paralel gittiğini göstermektedir. Richard Adams (Yan, 2003: 43)'ın da belirttiği gibi küresel ve yerel etkileşiminden sürekli yeni toplumsal ve kültürel oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Amerikan hızlı yiyecek firmalarının Japon piyasasına girmeleriyle yaklaşık olarak eş zamanlı olarak geleneksel Japon yemeklerinin de fast-food'laştığı görülmüştür (Aoki, 2003: 80). Tayvanda ise Cloud Gate (dans), Little West Garden (kukla gösterisi), Min-Hua Garden (Tayvan Operası), New Formosa (Tayvan Rock Müziği) ve Han-Tang Yuefu (Çin Klasik Saray Müziği ve Dansı) gibi sanat topluluklarının ortaya çıkması, geliştirilmesi ve yeniden canlandırılması kültürel açıdan küreselleşmeye verilen yerel yanıtlar olarak görülebilir (Hsiao, 2003: 66). Burada çift yönlü diyalektik bir süreç işlemektedir. Batılı değerler ve tüketim kalıpları batı dışı dünyaya yayılırken aynı zamanda yerel değerler, gelenekler ve kimliklerde de bir canlanmayı sağlamaktadır. Ekonomik hayatta tüketim kalıplarının ve yaşam tarzlarının dünya ölçeğinde standartlaşması anlamında McDünyası yaratan kültürel küreselleşme öte yandan da geleneklerin yeniden canlanmasına, yerel kimliklerin ortaya çıkmasına ve özgürlük söylemlerinin yaygınlaşmasına elverişli bir platform da oluşturmaktadır. Bu süreçte her kültür kendini ifade edebilecek, tanıtacak yeni araçlar ve kanallar bulmaktadır. Medyaya, bilgiye, geçmişin zengin entellektüel ve felsefi mirasına erişme ve yayma imkanı sağladığından alternatif bir dünya görüşünün, felsefi sistemin ve hayat tarzının sunulmasına olanak sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle kültürel küreselleşme hem batılı modernliğin evrenselleşmesini hem de alternatif modernliklerin ortaya çıkmasını gözlemleyebileceğimiz bir süreçtir. Bunun Türkiye'de ki en önemli örneği ise İslam'ın yükselişidir (Özbudun-Keyman: 2003: 308). Bugün Amerika merkezli popüler kültürün dünya ölçeğinde yayılması gibi bir gerçeğe karşı karşıya olsak da düşünürlerin bunun kültürel açıdan dünya ölçeğinde bir

homojenleşmeye yol açmayacağını bilakis homojenlik ve heterojenliğin birbirini dengelediği noktasında hem fikir olduklarını söyleyebiliriz. Burada önemli olan yerel kültürlerin kendilerine sunulan bu ifade fırsatlarını ve etkin ve alternatif üretebilecek bir şekilde kullanma yönünde gösterecekleri performanstır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere küreselleşmeden yerel ulusal kimlikleri ve gelenekleri kaçınılmaz olarak kökünden sarsan hatta yok eden türdeşleştirici ya da dünyayı aynılaştırıcı dev güçlerin etkili olduğu bir alan anlamı çıkarılamaz. Küresel kültür her ne kadar Amerikan kaynaklı olsa ve popüler araçlarla yayılsa da bunun dünya çapında homojenleşmeye yol açtığını söyleyemeyiz. Tom Watson'un yerelleşme adını verdiği olgu hemen her yerde görüldüğünden küresel kültür önemli yerel değişikliklerle kabul edilmektedir.

Global iletişim sistemlerindeki hızlı ekonomik büyümenin bir sonucu olarak imaj temelli bir toplum yaratılmaktadır. Nasıl ki devletler için hayali cemaatler (Anderson, 2007) oluşturulma yoluna gidildiyse, küreselleşme de kültürel anlamda yol açmış olduğu sonuçlar itibarıyla hayali olarak paylaşılan ve yüzeysel olarak tüketilen bir dünya kültürü oluşturmaktadır (Simpson, 1996: 122). Küreselleşmenin kültürel açıdan homojenleşmiş bir dünyaya yol açacağını ileri sürmek “mekanik bir küresel türdeşleşme düşüncesinin, insanın kültürel sınavlar karşısında yaratıcı olma ve yenilik getirme yeteneğini küçümsemek ve hafife almak anlamına gelmektedir (Berger,2003:18-20). Davutoğlu (2006: 52)’na göre günümüz dünyasında fikirler, imajlar, semboller hızla tüketilse de McDonalds’a gidip hamburger yemeyi, coca cola içmeyi hayatın pivotu haline getiren insanın ruhu bir felsefe üretemez, oluşturamaz. Semboller, imajlar küreselleşse de bir fikir, bir şiir küreselleşmemektedir. Yerel ve özgün formunda kalmaktadır. Bu açıdan popüler kültürün kapsamını ve büyüklüğünü fazla abartmamak gerekir. Çünkü bu kültür büyük ölçüde yüzeysel olarak tüketilmektedir. İnsanların inançları, değerleri, davranışları üzerinde kalıcı bir etki bıraktığı söylenemez. İnsanlar bu kültürün ürünlerini tüketseler de geleneksel kültürün içinde kalabilirler (Berger,2003:15).

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİN OLGUSUNUN SOSYOLOJİK AÇILIMI

2.1. Dinin Tanımı

Arapça’da usul, adet, tutulan yol anlamlarına gelen din genel ve yaygın anlamıyla inanç sistemlerinde kutsala, aşkın değerlere, tanrı fikrine yer veren, saltanat, adet, mülk, baş eğmek, ferman, hal, kaza, tedvir, takva, ma’siyet ve yaşam biçimi gibi anlamlara gelen ifadeleri içermektedir (Sezen, 1993: 21, Gündüz, 1998: 96, Devellioğlu, 2008: 108, Cebecioğlu, 2005: 170). İngilizcede ise dine karşılık gelen kelime ise “religion” olup tanrıya inanma, bağlanma ve bu inanç sistemiyle ilgili dua, ibadet, tapınma vb. inanç pratiklerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Sinclair, 2001: 1303). Yaşamı günlük ve sıradan olana göre daha manidar kılmak için derin, güçlü, kutsal eksenli kurumsallaşmış inanç ve pratikleri ihtiva eder (Backford, 2008: 174).

Kaynağını kutsallık düşüncesinden alması, insanın tabiatüstü bir varlıkla münasebet kurmasını sağlayan bir tatmin vasıtası olması (Schimmel, 1999: 5) efradını cami ağıyarını mani bir din tanımı yapılmasını zorlaştırmakta belki de imkansız hale getirmektedir. Neticede yapılacak din tanımları kutsalın beşeri bir yorumu olacağından, kişiye ve bir dine görelik arz edeceğinden genel geçer bir din tanımı yapmak zordur. Birazdan sunacağımız örnek din tanımlarının bu kanıyı güçlendirdiği görülecektir.

En ilkelinden en modernine kadar bütün toplumlarda görülen ve evrensel bir olgu olan dinin, dinler tarihi, din fenomenolojisi, din etnolojisi, antropoloji, din felsefesi, din psikolojisi, din sosyolojisi vb. (bak: Tümer, 1986: 246, Aydın, 1995: 339, Yavuz, 1995: 341, Er, 1995: 345, Schimmel, 1999: 5-9, Hökelekli, 1998) bilim dalları tarafından incelenmesi onun tanımlanma güçlüğüne de beraberinde getirmektedir.

Ne kadar farklı tanımlansa da her kültürün din kavramını ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının “yol, inanç, bağ ve kulluk” olduğu söylenebilir. Bütün bu kelimeler, insanoğlunun fitratında yaratılışı itibarıyla bulunan ve kişilere göre değişen davranışlarla tezahür eden köklü evrensel bir fenomeni ifade etmek için kullanılmaktadırlar (Tümer, 1995: 314).

Din kaynağına bakılmaksızın geçmişten bu güne bütün toplumlarda görülen bir sosyal olgu olduğundan onu genel geçer bir ifade ile tanımlamak adeta imkansız hale gelmektedir. Alatas (1977: 216) bu açıdan dini gizli bölümleri olan bir binaya benzetmektedir. Biz bu bölümlerin varlığını bilsek bile tam olarak onların mahiyetini ve

tasarımının ne olduğunu bilemeyiz. Bu yüzden dini tezahürlere karşı tamamen objektif, kıymet hükümlerinden arı, ilmi bir tutum takınmak mümkün değildir.

Din kavramı ile özünde bir inanç sistemi kastedilir fakat her inanç bir din değildir. Dini, dini olmayan bir inanç sistemi açısından tarif etmek çok zordur. Psikoloji, fenomenoloji, vb. bazı bilim dalları bizim dini anlamamıza yardımcı olsalar da yine de onu tam olarak kavramamıza imkan vermezler. Din hayatın bütününe kuşattığından bu bilim dalları ancak dinin kognitif ve fenomenolojik açıdan içeriğinin anlaşılmasına hizmet edebilirler (Gunn, 2003: 191).

Bir şeyin din olarak nitelendirilebilmesi için onda bazı hususiyetlerin olması gerekmektedir. Geçmişten günümüze yapılan incelemeler göstermektedir ki bütün dinlerin müşterek vasıflarından birisi hiç şüphesiz aşkınlık ve mutlaklıktır. Dinleri birbirinden ayıran ise mutlak ile insan (tapılan/tapan) arasında kurulan ilişkinin mahiyeti diğer bir ifadeyle necat ve kurtuluşa atfettikleri önemdir. “Kurtuluşa ermek için ne yapmalıyım?” sorusuna verilebilecek herhangi bir cevap dini uygulamaları meşrulaştırmaktadır. Kurtuluşun anlamı ise kültürlerle ve dinlere göre farklılık arz ettiğinden ona giden yollar da farklıdır. Hatta aynı din içerisinde farklı anlayışlara sahip mezheplerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri de kurtuluş noktasındaki ihtilafıdır. Yoksa bütün dinlerde inanç sistemi, seremoni, ritüel, tapınak, irrasyonel bir yön, cemaat ve ümmet anlayışı, vb. unsurlar vardır ve bunlar şekli olarak birbirlerine de yakındır. Örneğin; dua, adak, kurban, vb. ritüeller az-çok birbirlerine benzerler. (Rousseau, 1970: 19-84, Chevalier, 1986: 99, Mardin, 2003: 46, Tümer, 1995: 316-Wilson, 2004: 29).

Din bütün yaşam alanlarını kuşatan evrensel bir olgudur. Ferdi şahsiyetin en derin tabakalarına kadar nüfuz eder. Freyer (1964: 29)’e göre; *ferdin mutlak surette bütün mevcudiyeti ile iştirak ettiği bir vakıa mevcut ise o da dindir denilebilir*. Kainatta ferdin mutlak surette bütün mevcudiyeti ile iştirak ettiği bir vakıa olan dini tanımlamaya yönelik herhangi bir girişim hem bir dine ve hem de kişiye görelilik arz edecektir. Gerek doğası ve gerekse de fonksiyonları itibarıyla adeta bütün yaşam alanlarını kuşatması onun tanımlanma güçlüğünü de beraberinde getirmektedir (Alatas, 1977: 216). Tanımların farklılığı ve konu üzerinde bilim adamlarının uzlaşamaması bizi dinin evrensel hiçbir tanımının var olmadığı gibi bir paradoks durumuyla karşı karşıya bırakmaktadır (Cox, 2004: 25). Diğer bir ifadeyle evrensel olması, çok değişik şekillerde ve kalıplarda ortaya çıkması, mütecanis olmamasının yanında (Kehrer, 1992:

9) mistik ve metafizik alemlere taşan aşkın (transandantal) bir boyutunun da bulunması onun tanımlanmasını adeta imkansız hale getirmektedir. Birbiri ile çelişen, kavram kargaşasına sebebiyet veren bu durum karşısında Wilber adeta şaşkınlığını ifade edercesine birazda ironik olarak “dinin hiçbir şey” (Wilber, 1995: 71) olmadığını belirtmektedir.

Geertz (1993: 90) ise dine antropolojik açıdan yaklaşmakta ve onu kültürel sistem olarak ele almaktadır. Ona göre din; bir semboller sistemi, insanlar için güçlü, kuşatıcı ve uzun vadeli ruh halleri ve güdülenmeleri tesis eden varoluşun genel düzeninin kavramlarını formüle eden ve bu kavramları gerçeklere dayalı bir nitelik ya da hisle (aura) giydiren, ruh halleri ve motivasyonların eşsiz bir şekilde gerçekçi göründükleri bir sistemdir. Dini inanç bireye homojen bir karakterde sunulmaktadır. Geertz, (1993: 119) dini ritüellerin ferdi sosyalleştirici özelliğine dikkat çekmektedir. Ona göre bir toplumda bütün sosyal etkinliklerin sınırı din tarafından çizilir ve fert bu ritüeller tarafından adeta kuşatılarak dini açıdan sosyalleştirilir. Din ferdi şahsiyeti bir bütün olarak kuşattığından onun kişiliğinin dini seremoniler tarafından sosyal olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Dinlerin her şeyi kuşatarak kutsal realiteye uygun bir şekilde yasallaştırmak suretiyle sosyolojik anlamda toplumu belli değerler etrafında bütünleştirici bir işleve sahip olmasının yanında toplumsal farklılaşmayı meşrulaştırıcı ve sosyal değişmeye mukavemet edici bir yönü de bulunmaktadır. Her dinin kendine göre kutsalları ve kutsal prensipleri vardır. Bunların çiğnenmesine ya da pazarlık konusu yapılmasına müsaade etmezler (Topaloğlu, 1995: 323).

Biz dini tanımlamak istediğimizde metodolojik açıdan iki güçlkle karşılaşırız. Bunlardan birincisi, dinin doğasından kaynaklanan metafizik eksenli güçlükler ikincisi ise, din hakkında yapılan tarif çeşitliliğinden kaynaklanan güçlüklerdir. Din hakkında yapılan tariflerde karşılaşılan en temel güçlüklerden biri dinin kaynağı (kökeni) ya da dini inancın metafizik (boyutu) kökeni meselesinde odaklanmaktadır (Byrne, 2006: 5). Dinin ne olduğunu tanımlama noktasında ileri sürülen tariflere bakıldığında dine üç tür yaklaşımın olduğu görülmektedir. Dine metafizik bir olgu olarak yaklaşanlar, psikolojik bir olgu olarak yaklaşanlar ve bir toplumu diğerlerinden ayıran ve birbirine bağlayan sosyal bir güç olarak yaklaşanlar. Din hakkında yapılan tariflere göz atıldığında genellikle bu üç yaklaşımdan biri temel alınarak din tanımlanmaya çalışılmaktadır (Gunn, 2003: 193-194). Din olgusunu tanımlama güçlüğüünün temelinde yatan temel

düşünce onun kaynağı hakkındaki şüphelerden kaynaklanmaktadır. Evrenselliği, aşkınlığı, mutlaklığı ve dinin tecrübe edilmesindeki farklılıklara bağlı olarak değişik görünümeler altında varlığını devam ettirmesi diğer bir ifade ile kutsalın beşeri yorumunun kişilere, toplumsal şartlara ve kültürel çevreye göre farklılıklar göstermesi onu ele almayı zorlaştıran en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Din toplumun genel hatlarını tamamlayıcı, normatif anlamda talimat ve yön verici, ideolojik ve kültürel anlamları topluma mal edici (meşrulaştırıcı), kişinin korunmasını sağlayıcı, ikincil yapıların yokluğunda toplumsal seyyaliyeti sağlamak vb. gibi çok karmaşık forksiyonları ifa etmektedir (Mardin, 2003: 93). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dinin son derece kompleks bir yapıya sahip multifonksiyonel bir sistem olması sağlıklı bir din tanımı yapabilmeyi zorlaştırmaktadır (Eliade, 2004: 16).

Bir inanç sistemi olan dinin ayırt edici vasfı deneyici değil değerlendirci olmasındadır. Bu özelliği onu ilim, ideoloji ve felsefe'den ayrılmaktadır (Kehrer,1992:9). İlim, felsefe ve ideolojiler mevcut olanı akıl ve deney ölçüsünde incelediklerinden kültürün seküler elementleridirler. Hatta bir kısım seküler ideolojiler (seküler liberalizm gibi) işbirliği içerisinde dahi olabilirler (Jefner, 1991: 49). Beşeri fikir sistemi olan ideolojiler hiçbir zaman dinin yerini tutamazlar. Dinin en belirgin özelliklerinden biri kutsallık düşüncesidir. Bunların böyle ayırt edici bir nitelikleri bulunmadığından hiçbir zaman kutsal olarak inanılan ve tapılan seviyesine yükselemezler. İdeolojiler dinin yerini tutamaz fakat dinlerden bir kısım ideolojiler türetilir.

Bütün dinler bazı ortak özelliklere sahiptirler. Bunların başında insanların iki sınıf halinde tasavvur ettikleri gerçek ya da hayali şeylerin bir tasnifini ön gerçek olarak kabul etmeleri gelmektedir. Bu kutsal ve profan olarak tasnif edilen bir kavramsallaşmaya dayanmaktadır. Dünya bu şekilde iki ana alana, biri kutsal olan her şeyi diğeri de profan olan her şeyi içeren iki alana bölünür. Dini düşüncenin ayırt edici özelliği de buradadır (Durkheim, 2005: 56). Eliade (2003: 27,1991: IX)'de kutsal ve profan kavramsallaştırmasını benimsemektedir. Fakat o dinin kaynağını kutsala dayandırmakta ve yeryüzündeki her şeyi kutsal gerçeklerin açığa çıkmaları aracılığıyla kutsalın tezahürlerinin birikimi olan hierophaniler olarak nitelendirmektedir. Hem Durkheim hem de Eliade dinin kaynağını kutsala dayandırmakta birleşirler. Fakat kutsalın kaynağı hakkında birbirlerinden ayrılırlar. Birisi kutsalı aşkın olanla temellendirirken diğeri ona toplumun kaynaklık ettiğini iddia etmektedir. Özünde hiçbir

şey kutsal dışı değildir çünkü kainattaki her şey kendi içerisinde ilahi olandan bir iz taşımaktadır (Nasır, 1988: 14).

Din bir sosyal kurum olması bakımından genel sosyolojinin bir alt disiplini olmakla beraber aynı zamanda toplumdaki pek çok değer de kaynağıdır. İnsan hayatının her alanına tesir ederek şahısların ve devirlerin kutsal eksenli şekillenmesine kaynaklık ettiğinden bütün öteki değerlerin kendisine yöneldiği bir hedeftir/değerdir (Tümer, 1986: 227). Tolstoy (2005: 12-15) dini, insanın kendisini parçası hissettiği ve davranışları için yol gösterici ilkeler çıkardığı bütünle kurduğu ilişki şeklinde tanımlamaktadır. Bu yüzden din akıl sahibi varlık olan insanın asli ve vazgeçilmez bir şartı olarak kabul edilmektedir. “*Nasıl ki kalpsiz yaşanmazsa, din olmaksızın da akli başında bir hayat yaşanmaz.*” Mecazi anlamda ifade etmek gerekirse “*din ağacın bir dalı değil, gövdesidir*” (Taplamacıoğlu, 1963: 67). Din bir kutsal şemsiye (sacred canopy) (Berger, 2005) gibi toplumu kuşattığından insanlık tarihinin büyük bir kısmında toplumların anlamlı bir bütünlük kazanabilmeleri yolunda hayati bir rol oynamıştır (Berger ve diğ.1985: 92). Bu bağlamda dinin amacı (Rousseau, 1970: 12) “*din dışı değerleri de içine alarak*” her şeyi kutsal eksenli şekillendirmektir.

Din tanımları ise, dinlerin kutsal, aşkın, ilahi, tabiatüstü vasıflarını göz önünde bulunduran ilahi öze ilişkin tanımlarla birey ve toplum için gördüğü fonksiyonlar göz önünde bulundurularak işlevsel tanımlar olarak iki kategoride incelenebilir (Scharf,1970). Burada dinin sadece belli fonksiyonları ifa ettikleri için var olduğu gibi bir çıkarsamadan hareket etmemek gerekir. Yoksa bu tanımları müstakil olarak din olgusuyla ilgilenen bilim dallarına göre de tasnif edilebiliriz. Tözel tanımlar dini, diğer fenomenlerde olmayan özellikleri açısından ele aldıklarından dini tecrübenin biricikliğinden ve mutlak anlamda bütün diğer deneyimlerden farklılığından hareket etmektedirler (Backford, 1980: 2-3). Bu tanımlar onun tabiat ve beşer üstü vasıflarına atıf yaptıklarından onu ideoloji, sihir, büyü gibi bir kısım din dışı inanç ve hurafelerden ayırmak gibi gizil bir işlev de görürler. Tözel tanımlara ilişkin en meşhur tanımlardan birisi hiç şüphesiz R. Otto’nun yapmış olduğu tanımdır.

Otto (Freyer, 1964: 32) dini “*mukaddes olanın yaşanması*” şeklinde tarif etmektedir. Bu çok basit ve sade bir tanım olarak görülmesine rağmen derin manalar içermektedir. Bu tanımlama ferdin kutsal olanı yaşayabilmesine ve hatta bu tecrübenin onun varlığı icabı bulunduğu gönderme yapar. Mukaddes olanın fert tarafından

yaşanması dinin ilk önce tek tek fertlerin şuurunda yerleştiği buradan kutsalın ferde, fertten topluma doğru bir seyir takip ettiğini söyleyebiliriz.

Max Müller ise dini; “insanın çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihni bir melekesi veya yeteneği” şeklinde tarif etmektedir. Bu tanımda dikkati çeken husus ise insanın ihtiyaç duyduğu manevi ve maddi değerleri elinde tutarak kaderini kontrol eden kudrete olan inanca yapılan vurgudur. Schimmel’de dini; insanın tabiat üstü bir varlıkla münasebet kurmasını sağlayan bir vasıta olarak tanımlamakta ve Müller’le aynı kanaati paylaşmaktadır (Tümer, 1995: 315, Schimmel, 1999: 5).

Berger (2005: 37-64) ise; dinin her insan topluluğunun dünya-kurma girişiminde özel bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre din; “kendisiyle kutsal bir kozmosun kurulduğu insani bir girişim”dir. Diğer bir ifadeyle din, kutsal bir kalıp içerisinde kozmikleşmektir. Burada kutsaldan kasıt, tecrübe konusu muayyen nesnelerde yerleştiğine inanılan, insanın dışında fakat yine de onunla ilişki halinde bulunan esrarengiz ve korkutucu bir gücün niteliğidir.

Din, sosyolojiyi ya da sosyologu sosyal bir fenomen olması bakımından ilgilendirmektedir. Sosyoloji dinler arasında zaman ve mekana bağlı olarak tek tanrılı çok tanrılı, evrensel dinler milli dinler vb. bir ayırım gözetmeksizin bütün dinlere karşı eşit mesafede durmaktadır. Sosyolog, ferdin dinden kaynaklanan sosyal faaliyetlerini ve bunların yaşam pratiklerine akseden sosyolojik tezahürlerini inceler. Birçok insanın aynı dine inanması, aynı inancı paylaşması din eksenli bir sosyal faaliyetin yapıldığı anlamına gelmez. Bir dinin, din olarak varlığını sürdürebilmesi sosyal münasebetler kurmasına ve bir grup insan için ortak hareket kaynağı olmasına bağlıdır. Dinler toplumsal düzenin istikrarlı bir biçimde devam etmesinin yanında bireysel davranış ve kolektif eylemler için hazır davranış kalıpları sunmaktadırlar (Capps, 2005: 23, Kehrer, 1992: 7, Scharf, 2006: 44, Taplamacıoğlu, 1963: 74). Sezer (1981: 20)’in de belirttiği gibi din ancak o zaman bağlı bulunduğu toplumu açıklamaya yarayan “*önemli bir anahtar*” işlevi görür ya da görebilir (Hannigan, 1991: 312).

Dinler tözel akidelerinde ve muamelelerinde son derece farklı oldukları için çoğu sosyolog dini tözden ziyade işlevsel açıdan tanımlamaya çalışmışlardır. Sosyoloji olaya pragmatik açıdan yaklaştığından bu çok yanlış bir yaklaşım değildir. Bazı sosyologlara göre din sosyolojik açıdan gerçek boyutlarıyla kavranamaz. Örneğin; Vrijhof (2007: 290) dinin asli yönlerinin sosyoloji açısından kavranabilir olmadığını

belirtmektedir. Wach (1990: 3) ise; dinin sosyolojik yönlerini inceleyenlerin çalışmalarının kendilerine dinin tabiatını ve cevherini izaha yeteceğini hayal edenler aldanmasınlar diye sosyologları adeta uyarmaktadır. Dini antropolojik bir kategori olarak ele alan Asad (2007: 298-299)'da dinin evrensel bir tanımının yapılamayacağını, eğer bir tanım yapılırsa bunun söylemsel süreçlerin tarihsel bir ürünü olacağını belirtmektedir.

Dinin sosyal bilimler çerçevesinde anlaşılması noktasında yapılan en büyük katkılardan birisi din olgusunun tek bir tanımının bütün amaçlar için uygun olmadığının kabul edilmesidir. Bu yüzden din sosyolojisi çalışmalarında genellikle ya belli bazı dinlere uyan ya da fonksiyona dayalı tanımlar kullanılmaktadır (Kehrer, 1992: 10). Bu yüzden din sosyolojisi kendisini toplumsal yapı unsurlarıyla dinin spesifik ifade şekillerinin yapısal ve işlevsel analizi ile sınırlandırmaktadır.

İşlevselci yaklaşımın temelinde toplumsal yapı ve birimlerin toplumsal sistem için fonksiyonel olma, bir ihtiyacı karşılama ve öteki yapı unsurlarıyla ahenkli bir bütünleşme anlayışı yatmaktadır. Her toplumsal birim toplumsal sistem için vazgeçilmez özelliktedir. Bir fenomenin varlığı ya da bir eylemin yapılması toplumsal bütünün kavranmasına ve sosyal istikrarın sağlanmasına olan katkısına göre incelediğinden toplumsal hayatın düzen içinde bir topluluk olarak yaşanmasını sağlayan uyum sağlayıcı bir mekanizma şeklinde bir kavramsallaştırmaya dayanır (Marshall, 1999: 363).

Sosyolojinin gelişim sürecine bakıldığında ilk kuşak sosyologlardan Durkheim ve Weber başta olmak üzere Marx, Comte, Yinger, Mensching, vb. pek çok sosyolog dinle ilgilenmişlerdir. Bir tek din sosyolojisi değil her sosyologun ilgi alanına göre din sosyolojileri ortaya çıkmıştır (Mardin, 2003: 41).

Kehrer (1992: 24) gerçek anlamda din sosyolojisinin Durkheim'le başladığını belirtmektedir. Wach (1990: 3) ise sistematik anlamda bir din sosyolojisi tasarlamak şerefine Weber'e nasip olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar din sosyolojisiyle ilgili ilk müstakil eser Durkheim'e ait olsa da Weber'le karşılaştırdığımızda Durkheim eserinde dinin diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi üzerinde pek durmadığı görülür. O çalışmasında esas olarak dinin sosyal teorisini kurmaya odaklandığından onun çalışmasının odak noktasını "*sosyal'i kutsal bir temele oturtma*" oluşturmaktadır. Weber ise dinin diğer toplumsal kurumlarla ve bilhassa da ekonomik yapıyla olan münasebetini incelediğinden sistematik anlamda din sosyolojisinin Weber'le başladığını

söyleyebiliriz. Netice itibarıyla her ikisinin de yaklaşımlarının doğru olduğunu ifade edebiliriz.

Durkheim (2005) *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserinde din olgusuna ilahi bir hakikat olarak değil de kaynağı toplumda aranması gereken bir olgu olarak yaklaşarak dinin sosyolojik teorisini kurmaya çalışır. Bunu yaparken dini toplumla temellendirmek istemektedir. Ona göre dinler çok karmaşık bir yapıya sahip olup çok çeşitli ihtiyaçları tatmin ettiklerinden önceden tasarlanmış bir düşünceden kaynaklanmış olmaları mümkün değildir (Durkheim, 2005: 212) Bunu yaparken de kendince dinin en ilkel ve basit biçimi olan klan toplulukları üzerinde odaklanır. “Kutsalla ilgili inanç ve amellerden oluşan ve tutarlı bir sistem” olarak tarif ettiği dinin tabiatüstü, görünmeyene indirgenemeyeceğini belirtir (Durkheim, 2005: 47-67). Bütün toplumsal kurumlar dinden doğmuştur. Eğer din, toplumda temel olan her şeyi doğurduysa bunun sebebi toplum düşüncesinin dinin ruhu olmasıdır. Toplumu kuşatmış görünen gizem tamamıyla yüzeyseldir. Dikkatli bir incelemeyle mitolojik tasavvurun onlara örttüğü örtüyü kaldırmak yeterlidir. Bunu da bize bilim sağlayacaktır. Bilimsel düşünce dini düşüncenin yalnızca daha mükemmel bir şekilden ibarettir. Tarihsel süreç içerisinde bilim dinin ifa etmiş olduğu bilişsel ve entelektüel fonksiyonlar da dahil her yerde dinin yerini alacaktır. Hristiyanlığın maddi fenomenler hakkında bu değişimi yaşaması bunu doğrulamaktadır (Durkheim, 2005: 491-502). Bu bakış açısı dini cemiyetin bir fonksiyonu olarak kabul eden Comte’un pozitivizmi ile bir paralellik arz etmektedir (Mensching, 2004: 11).

Durkheim toplumu tanrılaştırmakta ve kendi ürettiği şeylere tapar hale getirerek tapanla tapılanı (kutsalla sosyali) birbirine karıştırmaktadır. “Toplumsal bir olgunun fonksiyonunun ancak toplumsal olabileceğini” ileri sürerek” (Durkheim, 1994: 166) pek çok bilim adamı tarafından kabul edilen dinin aşkın ve metafizik boyutlarını da ihmal ettiği görülmektedir. Ona göre din toplumda grup dayanışmasını sağlama ve bir kısım ritüeller aracılığıyla kutsalların yeniden onanması (Morris, 2004: 198) ve gelecek kuşaklara aktarılmasıyla toplumsal sistemin istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır.

Weber ise; Durkheim’in tam tersine eserinde din olgusunu tanımlamak gibi bir girişimde bulunmamıştır. Eserinde dinin değişik yönleriyle ve işlevleriyle ilgili pek çok malumat olsa da Durkheim’in yaptığı gibi bir tanıma rastlamak mümkün değildir. O dinin tanımına, kaynağına ve ilkel şekillerine odaklanmaktan ziyade onun dünyevi

kısımlarına tezahürlerine odaklanmıştır. Ona göre bizi ilgilendirmesi gereken durumun dinin özünden (kaynağından) ziyade sosyal davranışın belli bir çeşidinin şartlarını ve sonuçlarını incelemek olduğunu belirtmektedir (Weber, 1963: 1). Onu tanımlamaktan kaçınsa bile doğüstü güçlere inancın evrensel olduğunu, ilk insan topluluklarından bu yana görüldüğünü belirtmektedir.

Weber'in çalışmaları daha çok kapitalizmin gelişim aşamasında dinin ekonomik hayat üzerindeki etkisi ve bu süreçte ekonomik hayatın reaksiyonlarına karşı nasıl bir değişim geçirdiği noktasında doyurucu bilgiler içermektedir. Onun kuramının başarısı, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte her şeyin ileri derecede rasyonalize olmasını ve bunun tehlikelerini kavramasında yatmaktadır. Onun din sosyolojisinin temelinde yatan aklileşme kavramıdır. Dinsel düşünce ve kavramların artan sistematizasyonu, etik temelli aklileşmenin yükselmesi ve dinde ayinselliğin ve büyüsel unsurların sürekli bir biçimde azalmasıdır. Meşhur eseri *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda bunu ayrıntılı olarak incelemektedir. (Morris, 2004: 113-115, Weber, 2005). Durkheim gibi Weber de dinin müntesiplerini ortak değerler etrafında birleştirici bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir (Weber, 1964: 15). Durkheim ve Weber'in dinin müntesipleri arasında güçlü bağlar oluşturmak suretiyle sosyal sistemin istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesine katkıda bulunduğu noktasında birleştiğini söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda sosyolojinin niçin dinin işlevsel tanımlarına odaklandığını da kısmen açıklamaktadır.

Marx ise dine ideolojik açıdan yaklaşmaktadır. İdeoloji ile din arasında kuvvetli bir bağ vardır ve din tek bir insanın ürünü değil toplum tarafından üretilmiştir. Burjuvazinin çıkarlarını korumaya hizmet etmektedir. Alt tabakanın içinde bulunduğu kötü hayat şartlarını meşrulaştırarak ve yasallaştırarak yeniden üretilmesine olanak sağlayan ezilenlerin aldatıcı bir uyuşturucusu (afyonu) olarak kavranır; ama o gerçek bir "fait social"dir. Burjuvazi hegemonyasını devam ettirmek için onu bir araç olarak kullanmakta ve bunu bilincin manipule edilmesiyle yasallaştırarak devam ettirmektedir. Dinin eleştirilmesi genel bir dünya anlayışına yol açmaktadır. İnsanlar dindeki aldatmacayı anladıkları andan itibaren kendi kendini esir ettiği şartların ortadan kaldırılması zorunluluğunu da anlayacaklardır. Çünkü din varlığını iktidar sahiplerinin tertiplerine borçlu olmayıp; varlığının doğrudan iktidarın yapısına bağlı olduğunu belirtmektedir (Kehrer, 1992: 19, Jefner, 1991: 42-Marx – Engels, 2007: 121-122, Mardin, 2003: 44).

Yinger ise, dini tanımlarken bütün toplumda veya bireylerin çoğunda nihai anlamda hayatla ilgili bir takım problemlerin olduğu varsayımından hareket eder ve dini, “bir grup insanın, hayatın sırlarına ulaşmayı arzu ettikleri ümitler ve inançlar sistemi” olarak tarif eder. Burada dinin insanın nihai problemleriyle mücadele etmede vasıta olarak kullandığı inanç ve uygulamalardan oluşan bir paket sistem olduğu ve daha çok psikolojik tatmin amacına hizmet ettiği görülmektedir. Böylece insan hayatının nihai problemlerinin grup içinde ele alındığı ve aşıldığı anlatılmak istenmektedir. Din vasıtasıyla insanoğlu hayatını ve mutluluğunu tehdit eden güçleri tanıma şansına sahip olur. Diğer bir ifadeyle o, nihai problemlerin çözümüyle uğraşan ne varsa ona din nazarıyla bakılmalıdır (Kehrer, 1992: 10, Köktaş, 1993: 28).

Din sosyolojisi değil de “dini sosyoloji” tabirini kullanan Mensching’e göre ise; din sosyolojisinin konusu sosyoloji biliminin ilgi alanına giren olaylar ve bunların dinle olan ilişkisinin incelenmesidir. Dini sosyolojinin görevi dinin kutsal dışı yapı unsurlarıyla, din dışı cemaatler ve dini cemaatlerle ilişkilerinin yanı sıra muhtelif dini cemaatlerin de kendi aralarındaki ilişkilerin araştırılması ve bunların ortaya çıkarılmasıdır (Mensching, 2004: 13-18). Buradan da anlaşıldığı üzere Mensching dini sosyoloji tabirini kullanmakta ve dini sosyolojiyi de ağırlıklı olarak dini grup ve cemaatlerin sosyolojisine indirgemektedir. Dinin diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi ve toplumsal şartların değişmesine bağlı olarak nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği gibi konulara ikinci dereceden ehemmiyet verdiği görülmektedir.

Wach (1990: 1-9) ise din sosyolojisine sistematik açıdan yaklaşmaktadır. Din ve toplum sürekli bir etkileşim halindedirler. Bu ikisi arasında diyalektik bir ilişki vardır. Her ne kadar bir kısım sosyal bilimciler bunu ihmal etmiş olsalar da tarihe bakıldığında dinin toplumların yaşamı üzerinde ne derece tesir ettiğinin görüleceğini belirterek din sosyolojisinin gerçek konusunun “dini grupların her birinin tipolojik ve karşılaştırmalı tetkiki (incelemesi)” olduğunu belirtmektedir.

İşlevselci bakış açısıyla dine yaklaştığımızda onun kurumsal yapının nesnelleşmiş anlamlarına bilişsel bir gerçeklik atfetmek suretiyle bu düzeni birey için anlamlı hale getirdiği görülür. Hayatın hemen bütün ehemmiyetli meseleleri hakkında - oturacağı yer, seçeceği meslek, işgal edeceği statü, evleneceği kimse vb. gibi - hükümler ihdas eder ve bunları bir kısım ritüel ve organizasyonlarla haklılaştırır. Kaba ve manasız bir yaşayışı dini bir hayat haline getirmeleri bakımından her hareketi temelli bir ayin haline sokarak insanın evrende kendisini evinde hissetmesini sağlayan kognitif

ve normatif bir yapı inşa eder. Bir kısım ritüeller aracılığıyla sosyal sistemin pratik buyruklarına normatif açıdan bir itibar kazandırmak suretiyle mevcut düzeni meşrulaştırırken, sosyal sistemin de bir denge halinde varlığını sürdürmesine katkı sağlar (Berger-Luckmann, 2008: 136, Berger ve diğ.1985: 92, Geertz, 1993: 118, Rousseau, 1970: 12-84).

İşlevselci yaklaşımın farklı kültürlere uygulanabilmesi ve ampirik ayrıntıların düzeyine bağlı olmaması açısından bazı avantajlara sahip olmakla beraber dinin anlamını sonuçlarına indirgediği, din ile ideolojiyi birbirine karıştırdığı, var olan her şeyin bir işlevinin olması gerektiği gibi pragmatist ve sınırları bilim tarafından çizilmiş seküler bir anlayışa kapı araladığından dolayı eleştirilmektedir (Backford, 2008: 74-75, Backford, 1980: 2, Wuthnow, 2002: 60, Alatas, 1977: 217).

Kısaca belirtmek gerekirse din olgusunu tanımlamaya yönelik herhangi bir girişim kişinin nerede durup nasıl baktığıyla yakından alakalı olduğundan kişiye ve belli bir inanca görelilik arz edeceğinden subjektif bir tanım olacaktır. Çünkü din basit anlamda bazı teolojik inançlar ve inançların pratik tezahürü olan ritüellerden ibaret değildir. O aynı zamanda bağlı olduğu toplum tarafından meşru görülen inanç ve aksiyonları da kapsadığından yapılacak herhangi bir din tanımının nötr olması beklenemez (Gunn, 2003: 197).

Din kaynağı kutsala dayanan evrensel bir olgudur. Kutsalın evrensel bir boyutu vardır. Bu yüzden biz kültürün başlangıcını dini inanç ve tecrübelerde bulabiliriz. Esaslı anlamda dünyevileşmeden sonra bile toplumların geçirmiş olduğu değişimi, insanlık tarihinin başlangıcındaki dini kalıplar doğru bilinmezse doğru olarak anlamak belki de mümkün değildir (Eliade, 2004: 21). Din ferdi şahsiyete bir bütün olarak hitap eden ve ferdi şahsiyetin parçalanma tehlikesine karşı onu koruyan manevi ve kutsal bir kalkan gibidir. Fonksiyonu ne olursa olsun varoluşsal bir ihtiyaç olarak aşkın veya kutsal olan bir inanç sistemine tabi olmasını emrettiğinden hayatı manidar kılmak, anlamlı bir dünya görüşünü bütünleştirmek ve meşrulaştırmak gibi bir işlev görür. Ferdin hayatı madde ve mana aleminde dengeli bir şekilde yaşayarak mutlu olmasına hizmet eder.

2.2. Teorik Anlatım: Doktriner Boyutu

Her din inanç ilkelerinden bir sistem kurar ve mensuplarından bu ilkelere inanmalarını ve buna göre de amel etmelerini bekler. Bu inanç ilkelerinin muhtevası ve kapsamı bütün dinlerde birbirinden farklı olduğu gibi aynı din içerisinde de farklılık

gösterebilir (Glock, 2007: 252). En ilkelinden en modernine kadar bir takım inançlara dayanmayan bir din tasavvur etmek mümkün değildir. İster hak ister batıl din olsun hemen her dinde dini tecrübe, sezgi, ilham ya da vahiy vb. asgari düzeyde de olsa bir teorik anlatıma, kutsalla ilgili bir takım inanç, tasavvur ve fikirlere kaynaklık eden bir teori vardır. Tapınma durumu aktiviteleri olarak nitelendirebileceğimiz bütün ibadet ve ritüeller bu teoriye uygun olarak yapılmaktadır. (Günay, 2000: 218, Wach, 1990: 22-Robert, 1998: 11, Jefner, 1991: 43-44).

Dini inançlar o dinin getirdiği nazariyenin zübdeini (özünü) ifade eden itikat formülleri halinde niyetlerini ve muhtevalarını belirten gayet net olarak ifade edilirler. Bilahare bir dine mensubiyet bu formülün tekrarı ile beyan ve ifade edilir (Wach, 1990: 48, Freyer, 1964: 33). Dini otorite tarafından tanımlanan ve en temel dini kurum tarafından desteklendiğinden dolayı sorgulanmadan benimsenen, inkar etmenin sapkınlıkla eşanlamı olduğu kabul edilen bu temel inançlar dini doktrinin özünü oluştururlar. Genel olarak hakikati verdiği ileri sürülen vahiyler, kutsal kitap, metinler, vb. ile teologlar tarafından geliştirilmiş olan yorumlar soruşturulmaz ve her türlü bireysel görüş ve şüphenin üzerinde tutulur. Bunların temel işlevi ise; tanrının kendisini insana gösterdiği ve bildirdiği ilahi mesajın (vahyin) anlamını kavramak ve bir kısım terimlerle açıklamaktır. (Cevizci, 2005: 517 - Bolay, 1999: 217 - Kirman, 2004: 66-67). Örneğin İslamîyette Kelime_i Tevhid ve Kelime_i Şehadet'in yanı sıra Amentü adı altında toplanan iman esasları İslam inancının temelini teşkil etmektedir.

Doktrin dinin temelidir. O hakikatin kavranmasıyla, formüle edilmesiyle ve yanlışın dışlanmasıyla ilgilenen fikri bir unsurdur. Freyer (1964: 32)'e göre sırf bir dine has olan bu inanç, tasavvur ve düşüncelerin dahi o dine inanan fertleri birbirine bağlayan bir tesiri ve fonksiyonu vardır. Çünkü bu muhteva ya da inançlar o dine inanan fertlerin fevkine çıkarak onları birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görürler. Doktrin gerek formel ve gerekse de enformel olarak işlese de topluluk üyelerini birbirine bağlayıcı ve yakınlaştııcı bir fonksiyon görürler. Bu topluluğun kendisini tanımlaması için zorunludur. Dindar bir insan kendini tanımlamada referans alacağı herhangi bir inanç ya da pratiğe dayanmadıkça kendini tanımlayamaz (Lindbeck, 1984: 74, Turner, 2006: 437).

Bir dine inananların inanç esaslarına uygun olarak dindar bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için bu inanç esaslarının kayıt altına alınmasıyla efsane, mitoloji, gelenek vb. gibi sözlü unsurlar yerlerini normatif ve formel bir sistem olan öğreti ya da

doktrine bırakırlar. Bu ise iki şekilde gerçekleşmektedir. Ya bizzat dinin kurucusu tarafından kendisine nazil olan fikir, tasavvur veya vahiylerin toplanması suretiyle bir araya getirilmiş bir kitapla veya onun talebeleri ya da yakınları tarafından onun kelamı esas alınarak tertip edilmiş bir eser şeklinde tespit edilmiş olabilir. Böylece kutsal kitaplar ortaya çıkar. Kuran_ı Kerim buna misal olarak verilebilir (Freyer, 1964: 33- Taplamacıoğlu, 1963: 70).

Doktrinler kutsal içerikli mesajlar taşıdığından onları anlamak ve yorumlamak zordur. Dinin inanç esaslarını teşkil eden bu mukaddes yazıların içerdiği mesajların gelecek nesillere aktarılması, açıklanması, tefsiri, şerhi, asli manalarının verilmesi vb. gibi nedenlerden dolayı bir din bilgisinin (teoloji biliminin) teessüs ettiği görülmektedir (Lindbeck, 1984: 74, Freyer, 1964: 33). Doktrin hakikatin anlaşılır bir biçimde kitlelere yorumlandığı bir hiyerarşinin tepesinde bulunan nispeten küçük bir entelektüel seçkinler zümresinin salahiyetindedir.... Avami zekanın tamamen anladığı bir doktrin çok derin olamaz. Böyle bir doktrin entelektüel açıdan önemsiz olup sapkınlığa karşı mücadele edemez (Northbourne, 2003: 14). İslamiyetteki tefsir, hadis, kelam, akaid, fıkıh, tasavvuf ve İslam felsefesi gibi ilimlerin buradan doğduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı toplumlarda dini metinlerin şerhi, izahı ve tefsiri ile uğraşanlardan mürekkep bir sosyal sınıfın teşekkül ettiği görülmektedir. Hristiyanlıktaki ruhban sınıfının buradan neşet ettiği söylenebilir.

Bir dini öğretinin tarihsel süreç içerisinde değişik kültür ve medeniyet çevrelerine yayılması sonucu bazı değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Neticede biz din dediğimiz zaman bundan kaynağını beşer ve tabiatüstü bir varlıktan alan bir öğretiyi kastediyoruz. Bu kutsal mesajın tecrübe edilmesinde, yorumlanmasındaki tarihsel, kültürel, siyasi, vb. farklılıklara istinaden aynı toplum ve hatta aynı din içerisinde farklı dini anlayışların ve fikri akımların teşekkül ettiği görülmektedir. Esasında bunlar din sosyolojinin asıl konusunu oluşturmaktadır.

2.3. Pratik Anlatım: Ritüel Boyutu

Doktrinden sonra dinin ikinci önemli unsuru ritüel (ayin)'dir. Ritüel olmadan din olmaz. Her din mukaddesatla alakalı belirli tasavvurlar ve fikirler ihtiva etmekle birlikte dinler sadece bir kısım tasavvur ve düşüncelerden oluşan bir sistem değildir. Hiçbir din sadece bir fikir ve tasavvurlar sisteminden ibaret olmayıp bunun aksine aynı zamanda bir tutum, dıştan belli olan ya da sadece içten bir yöneliş şeklinde tecelli eden bir

tavırdır. O aynı zamanda bir his ve iradi bir davranış meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan olaya baktığımızda dinde imanla amel diğer bir ifade ile dinin teorik veçhesi ile pratik veçhesinin geniş anlamda birbirine bağlı olduğu ve birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu görülmektedir. Gerçekte amel, iman esasları olarak formüle edilmiş dini emirlerin ibadet alanı dediğimiz davranış alanına uygulanmasından başka bir şey değildir (Freyer, 1964: 34 - Günay, 2000: 224).

Bütün dinler mensuplarına önerdikleri bir doktrinler topluluğunun yanında gerek bireysel ve gerekse toplumsal olarak icra edilen belli ibadet, ritüel ve ayinleri kapsayan bir ibadet sistemi getirirler (Durkheim, 2005: 61, Alcorta-Sosis, 2005: 344). Din mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik ve standart seremoniler de dahil dini pratikleri ihtiva eden ritüellerin içinde mistik, kutsal, sembolik ve rasyonel olmayan yönü ağır basan davranışların yanında teknik, seküler, rasyonel ve bilimsel davranışlar da ritüel davranışın bir parçası olarak görülebilir. Hatta Firth, Moore ve Myerhoff gibi bazı antropologlar seküler amaçlı bazı seremonilerin de bir ritüel olarak incelenebileceğini belirtmektedirler. Çünkü bunlar dini ritüelin sembolik ve iletişimsel (communicative) özelliklerini paylaştıklarından dolayı benzer bir işleve sahiptirler (Katz, 1981: 335). Biz ibadet değil de ritüel dediğimizde bu aslında birazda antropolojik anlamda dinin inanç boyutundan ziyade davranış boyutunu kastettiğimiz gibi bir manaya delalet etse de terim dini anlamda kutsal ve profan arasındaki ayırıma dayanmaktadır (Alcorta-Sosis, 2005: 332). Bu Durkheim ve Eliade'den bu yana pek çok bilim adamı tarafından da benimsenmiş bir ayırımdır.

Sosyolojik anlamda dini tecrübenin eyleme yansıyan boyutu veya pratik anlatımı olarak tarif edebileceğimiz dinin ritüel boyutu ile doktriner boyutu arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Bütün dinler inananlarından inançlarının temel öğretilerini bilmelerini ve onlara göre yaşamlarını sürdürmelerini beklemektedir. Mensuplarına ancak bu şekilde şartlı bir kurtuluş vaad ederler. (Wach, 1990: 26, Köktaş, 1993:54).

İbadetler dinin doktrin kısmında ifade edilen iman esaslarına uygun olarak icra edilir. İmanın nazari tasdikinde ifadesini bulan şey din tarafından ilham olunan fiillerle yerine getirilir. Dini tecrübeden hasıl olan ve onun tarafından belirlenmiş olan bütün amellere onun pratik anlatımıymış gibi itibar edilmek zorundadır (Taplamacioğlu, 1963: 72, Wach, 1990:26). Wach (1990: 22) *ilahi herhangi bir fikir olmaksızın hiçbir takva fiili mevcut olamayacağı gibi, ibadetle ilgili hiç değilse cüz'i bir anlatım bulunmaksızın bir dinde amel olunamayacağını belirtmektedir. Dini bilgi ibadetle ilgili anlatıma*

tekaddüm etmez, ancak onun kendi öz gelişimi için takva gerekli taşıyıcı araçtır. Berger (2005: 84)'e göre tarihi bakımdan ne kadar gerilere gidersek gidelim en çok karşılaşacağımız şey dini tasavvurun dini pratiklerde kökleştiği daha çağdaş terimlerle ifade edecek olursak teolojinin ibadette gömülü olduğu hususudur. Ritüeller bir anlamda doktrini kendinde özetlerler.

Bunlar dinin kurucusu tarafından belirlenmiş belli kaide ve usullere uygun olarak günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak düzenli bir biçimde icra edilirler ve din eksenli sosyal davranışlara da manevi ve fikri açıdan kaynaklık ederler. Dinler müntesiplerinden doktrin kısmında belirtilen inanç esaslarına uygun olarak davranmalarını beklemekte ve müntesiplerinin davranışlarını belli açılardan sınırlandırmaktadır. Bunda bir kısım fiziki ihtiyaçları karşılarken kullandığımız aklileştirme ve rasyonalite gibi bir mantık pek aranmaz. Bu inancın doğasına aykırı bir durumdur (Katz, 1981: 347, Kirman, 2004: 107, Robert, 1998: 11-Akyüz-Çapcıoğlu, 2008: 52, Glock, 2007: 252, Mort-Slone, 2006: 425).

Morice Goguel (Günay, 2000: 225)'e göre ibadetin üç önemli fonksiyonu vardır. Bunlardan birincisi bir dinin ifadesi olmak bakımından sembolik fonksiyonu, ikincisi onu ifade edenlerde dini duyguları besleyip geliştirmeye yaraması açısından didaktik fonksiyonu ve üçüncüsü ise kutsalla bağlantı kurulması ve onunla temasa geçilmesi açısından mistik fonksiyonudur. Din sosyolojisi açısından ise bizim üzerinde durmamız gereken husus ise ibadetin birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonudur.

Ritüeller bir grubun değerlerinin korunmasında ve varlığını sürdürmesinde önemli bir işleve sahiptirler. Dinin aslı olan inançlar her zaman bu inançları kabul eden ve onlara karşılık gelen pratikleri uygulayanlar tarafından paylaşırlar. Bunun birinci derecede faili ve hamili fertlerdir. Fakat bu davranış fertleri aşarak civardaki diğer şahıslar üzerinde de tesirler husule getirir (Freyer, 1964: 35). İbadetler psikolojik açıdan insanın erdemli ve faziletli bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için tanrıyla aracısız olarak iletişim kurmasına imkan verir (Turner, 2006: 437). Dinler insanı, “insanı kamil” olarak yaşamaya teşvik etmektedir. Bu bütün dinlerin ortak özelliğidir. Fakat insanı kamilliğin zirvesi dinlere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin Protestan ahlakına göre tanrının en çok sevdiği kul en çok kazanç sağlayan ve biriktirendir. İslamda ise fazla paranın belli ellerde toplanmasına hoş bakılmadığından insanı kamilliğin derecesi Protestanlığın zıddına takvadır.

Sosyolojik açıdan ise ibadetler aynı inancı paylaşanlar arasında güçlü manevi bağlar tesis etmek suretiyle bireyleri, grupları ortak değer ve duygular etrafında bütünleştirici bir işleve sahiptirler. Vann Gennup ve Firth ritüellerin kontrol edici ve düzenleyiciliğine vurgu yaparken Munn ise katılımcıların kutsal olanla (myths) iletişim kurmaları neticesinde elde etmiş oldukları manevi doyumdan hareketle mistik ve psikolojik fonksiyonuna dikkati çekmektedir (Katz, 1981: 348). Durkheim (2005: 412) ve Wach (1990: 46) da dini ritüellerin yalnızca onlara katılanların tecrübelerini açığa vurmakla kalmadığını aynı zamanda grubun teşkilatını ve zihniyetini biçimlendirme ve belirleme noktasında da önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmektedirler. Freyer (1964: 37) ise dini ayin ve merasimlerin *din nazariyesi kadar, hatta ondan çok daha kuvvetli bir birleştirici* tesire sahip olduğunu belirtmektedir. Francis Bacon *dini cemiyetin en kuvvetli zinciridir* olarak tarif ederken burada dini ayin ve ritüellerin cemiyet üyelerini birbirine bağlayıcılığına vurgu yapmaktadır.

Bir din ve onun etrafında şekillenen bütün kurumlar, olağan, gündelik gerçeklikte vardır. O, başka bir gerçekliğin tecrübesini hem o tecrübeyi hiç yaşamamış olanlara, hem de yaşayıp da unutma tehlikesi içerisinde bulunanlara aktarır. Her din, kolektif bir hafızadır... Fakat din, dinî tecrübeyi sadece aktarmakla kalmaz, aynı zamanda onu *ehlileştirir*. Dinî tecrübe, gerçekte tehlikelidir. Onun tehlikeleri, kurumsallaştırma vasıtasıyla azaltılır ve rutinleştirilir (Poloma, 2009: 355).

Geertz, (1993: 119) dini ritüellerin ferdi sosyalleştirici özelliğine dikkat çekmektedir. Ona göre bir toplumda bütün sosyal etkinliklerin sınırı din tarafından çizilir ve fert bu ritüeller tarafından adeta kuşatılarak dini açıdan sosyalleştirilir. Din ferdi şahsiyeti bir bütün olarak kuşattığından onun kişiliğinin dini seremoniler tarafından sosyal olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bütün dini ibadetler olmasa bile en azından toplumsal olarak icra edilen bir kısım dini ritüeller dini anlamda ibadethaneler veya tapınaklarda icra edilmektedir. Bütün semavi dinler bir taraftan ibadetin kişiselliğini, tanrı ile kul arasında bir ilişki olduğunu ve hatta gizli tutulması gerektiğini vaaz ederlerken bir yandan da ibadet önderleri ve mekanları yaratmışlardır. (Emiroğlu-Aydın, 2003: 410).

İbadetler, ritüeller dini bencillığe set çekerken sosyal ve mezhepçi farklılıkları da ortadan kaldırmaktadır. İbadetler onu yerine getirenlerde, müşterek inançlara sahip oldukları ve onları aralarında ortaklaşa olarak paylaştıkları inancını canlandırmaktadır. Bu manada ibadet ve ritüeller dini inancın canlılığının korunması ve devamlılığının

sağlanmasında önemli bir işleve sahiptirler. Çünkü onlar birliğin basit bir anlatımı değil, birliği yaşatan araçtır. İbadetler aynı merkezi tecrübe tarafından harekete geçirildiğinden bütünleştirici bir işleve de sahiptir (Wach, 1990: 45, Taplamacıoğlu, 1963: 74-Alcorta-Sosis, 2005: 332-344). Bir dini ayin, tören veya uygulamaya temel teşkil eden inançlar zamanla şuurdaki eski canlılık ve açıklıklarını kaybetseler bile ibadet, ayin ve merasimlerin çoğu eski ve asli usullerine uygun olarak icra edildiğinden bu onların birleştirici gücünü arttırmaktadır (Günay, 2000: 227). Ayinler basit gibi görünse de onların anlamları sürekli olduğundan mistik güçleri bu dünyanın ötelere, metafizik alemlere taşmaktadır. Onların tesiri bizim kavrayışımızdan bağımsız olup bizatihi kendi varlıklarından kaynaklanmaktadır (Northbourne, 2003: 15). Bir ibadeti yapmaktan, bir dini ritüeli icra etmekten amaç Tanrı'yı etkilemektir. Fakat yapılan bu dinî âyinler ve merasimler, aynı zamanda grup bağlılığını arttırmakta ve yücelmiş bir ruh haline neden olmaktadır (Argyle, 2006: 318).

Din sadece kainatın anlaşılmasının anahtarı değil aynı zamanda insanın aşağı varlık düzeyinden ilahi kat'a yolculuk yapmasını sağlayan bir vasıttır. Klasik anlamda bu yolculuk insan hayatından başka bir şey değildir. Bu yüzden bir dinin öğretileri, sembolleri ve ibadetleri zaman ve mekanı aşan anlamlara sahiptir (Nasır, 1995b: 81). Şekil ve biçim bakımından farklılık arz etmekle beraber çeşitli dinlerdeki ayinler ve islamdaki belli başlı bazı ibadetlerden olan; namaz, oruç, hac, kurban, vb. bu kapsamda değerlendirilebilir.

2.4. Sosyolojik Anlatım: Dini Birlik / Cemaat

Dini tecrübenin teorik ve pratik anlatımı sosyolojik boyutu ile tamamlanır. Bir din yaşayabilmesi için tabiatı icabı mensupları arasında sosyal münasebetler kurmak ve bu sosyal münasebetleri sürekli kılacak hareket kanallarını açık tutmak zorundadır. Ancak bu şekilde dini tecrübe bireyin subjektif tecrübesinin dışına taşarak objektifleşir, nesnelleşir. Dinin bireye hitap eden subjektif yönünün yanında topluma hitap eden objektif, nesnel yönünün de olması üyeleri arasında sırf dinden ilham alan din eksenli sosyal grup ve cemaatlerin oluşmasının sosyolojik zeminini oluşturur. Dini tecrübe nesnelleşerek fertlerin dışına taşıdığından bireyleri birbirine bağlayan sosyolojik yapılar ve sosyal organizasyonlar ağı oluşturur. Din toplumda bir kısım dini grupların teşekkülüne kaynaklık etse, hatta müstakil bir teşkilata sahip olsa da ferdi ruh daima dinin kaynağı olarak kalmaya devam eder (Wach, 1990: 26-27, Freyer, 1964: 57,

Günay, 2000: 229, Taplamacıoğlu, 1963: 74). Bu dinin varlığını sürdürmesinin asgari şartıdır.

Dini tecrübenin sosyolojik boyutundan kastettiğimiz husus dinin sosyolojik anlamda hangi gruplarda yaşadığı ve din eksenli hangi sosyal grupların teşekkülüne neden olduğu hususudur. Burada iki hususu birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi, dinin dışında başka sebeplerle teşekkül etmiş olup, mevcudiyetleri dinin zuhuruna tekaddüm eden bazı sosyal grupların, dinin hamili yani dinin içerisine yerleşerek yaşadığı tabii gruplardır. İkincisi ve bizi sosyolojik açıdan esas ilgilendiren husus ise; bizzat dinin kendiliğinden yeni bazı sosyal gruplar, diğer bir ifadeyle mevcut olan tabii grupların hiçbirisiyle ayniyet ve irtibatı bulunmayan münhasıran dini topluluklar yaratmasıdır. Kiliseler, mezhepler, dini cemaatler, tarikatlar, vb. gibi gruplar buna örnek olarak verilebilir. İnsanlık tarihine göz atıldığında her dinin yeni bazı sosyal gruplar yaratmak ve muayyen müesseselere yerleşmek suretiyle tarihe yön verdiği görülmektedir (Freyer, 1964: 39). Tarihte din uğruna yapılan savaşlar, mezhep çatışmaları bunlara örnek olarak verilebilir.

Dini gruplar kaynağını doğrudan doğruya dinden aldıkları için bu tip gruplara ilk defa tek tanrılı dinler zemininde rastlanmaktadır. İstisnai mahiyette de olsa dinden doğan gruplara çok tanrılı halk dinlerinde rastladığımız gizli cemiyetler ve sır cemiyetlerini de dahil edebiliriz. Dini gruplar sosyolojik açıdan tabii gruplardan farklı bir grup tipini temsil etmektedirler. Bu açıdan dini gruplar tabii gruplarla bir zıddiyet halinde olsalar da tabii gruba mensup fertlerin eski içtimai müesseselerle olan münasebetlerini bütünü ile askıya almaları gerekmez. Onlar yine ailelerine, beldelerine, milletlerine mensup olmaya devam edebilirler. Ancak bu surette keyfiyet itibarıyla öncekinden tamamen farklı yeni bir dini cemaatin de üyesi olurlar (Freyer, 1964: 47-48). Aralarındaki tabii bağlar dinin birleştirici ve bütünleştirici gücüyle perçinlenir.

Dinler sosyolojik anlamda iman esasları, ibadet esasları ve muamelata yönelik bir kısım hükümleri de kapsayan inanç sistemleridir. Bu inanç sisteminin bireylere vazettiği bir kısım hükümler ferdi olarak yerine getirilebilirken bazı ibadet ve ritüeller ancak bir kısım insanların ortak katılımıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu aynı zamanda dinin insanları bir cemaat halinde yaşamaya teşvik ettiğinin ve hatta bunu zorunlu kıldığının bir göstergesidir. Dinin insanları cemaat halinde yaşamaya teşvik etmesi, onu dine kaynaklık eden bir kısım sihir, büyü, ideoloji vb. gibi kuruntulardan da ayırmamızı sağlamaktadır. Çünkü dinler tarihine göz atıldığında hiçbir sihir, büyü ve ideolojinin bir

cemaat teşkil etmediği, bir büyü veya sihir kilisesinin olmadığı görülmektedir (Durkheim, 2005: 64).

Sosyolojik anlamda minimal ölçekte cemaat genellikle sınırları belli coğrafi bir alanda yer alan birbirleriyle ortaklaşa kurumlar çerçevesinde etkileşimde bulunan ve karşılıklı olarak bir aidiyet duygusuna sahip olan bir kısım insanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir cemaati birbirine bağlayan şey ise; onun yapısı değil biz bilinci ve dayanışma duygusudur (Shore, 2008: 117). Biz sosyolojik anlamda bir dini cemaatten bahsettiğimiz zaman bundan bir dine mensup fertlerin müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir araya gelmeleri sonucu oluşturdukları sosyal organizasyon ağlarını kastediyoruz. Cemaatlerin en belirgin vasıflarından biri mensuplarına içerisinde bütün sosyal münasebetlerini yürütebilecekleri bir sistem sunmalarıdır. Dini bütün cemiyeti kuşatan bir sistem olarak ele aldığımız zaman “bütün cemaat ve gruplar daha büyük bir cemaatin içerisinde yer alırlar (MacIver-Page, 1994: 22-23).

Toplum fertlerin, grupların ve müesseselerin toplamından ibaret yekpare bir bütün olmayıp aynı toplum içerisinde birbirleriyle rekabet eden, işbirliği halinde olan ve hatta birbiriyle çatışan yapı unsurlarının nispeten ahenkli bir şekilde işlemesiyle oluşan sosyal organizasyonlar ağıdır. Birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan sosyolojik birimlerin değişik meseleler hakkında değer yargıları ve beklentileri farklıdır. Bir gruba göre normal olan bir tutum ve davranış başka bir gruba göre sapma olarak algılanabilmektedir. Böylece cemaati oluşturan normların farklılığı aynı hareketin farklı seyirciler karşısında, nazarında farklı değerlendirilmesine yol açar. Bir grubun normal telakki ettiği bir davranış o küçük grubun dışında kalan büyük ekseriyetin görüşüne göre hoşgörü ve tolerans hudutlarının dışında bir hareket olarak değerlendirilebilir. Bu sosyolojik açıdan önemlidir. Çünkü içeridekilerin perspektifinden kendisini tanımlayan her grubun sınırları genellikle sabit ve belirgin olmaktan çok akışkan ve ele gelmez bir mahiyettedir (Shore, 2008: 117).

Buradan şunu söyleyebiliriz; eğer din mensuplarının bütün sosyal münasebetlerini yürütebilecekleri kadar geniş bir değerler ve pratikler manzumesine sahipse, bunların kişilere, kültürlere, zamana ve zemine göre algılanmaları ve yorumlanmalarındaki farklılıkların aynı din içerisinde farklı anlayış ve istikamette dini grup, cemaat ve hatta mezheplerin oluşmasına kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

2.5. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dindarlık

Her din, dinin zatına taalluk eden hususlar dışında hayatın bütün ehemmiyetli meseleleri hakkındaki hükümlerle bütün mühim dünyevi hadiselerle karşı takınılan (ve bundan sonrada takınılması gereken) tavırların mecmuundan ibaret gayet zengin bir fikri muhtevaya sahiptir. Dinler ferdi kutsal bir şemsiye gibi kuşattığından dini olmayan meselelere karşıda muayyen bir tavrın takınılmasını tevliid ederler. Bir dine has inanç esaslarının o dine itikat edenler arasında paylaşılması ve yayılması neticesinde insanlar normal dünyevi hayatlarını sürerlerken, günlük işlerini görürlerken ve hatta tabiatı seyrederek dahi dinin kendilerine bahşetmiş olduğu bakış açısının tesiri altında kalırlar. Dünyaya karşı takındıkları tavrın dinden ileri geldiğinin farkında olsunlar veya olmasınlar harici alemi (dış dünyayı) daima dinlerinin ışığı altında görürler. Bu zihniyet dinin insan hayatında etrafı sınırlarla çevrili bir bölge teşkil etmeyip kültür ve cemiyet hayatının din dışında kalan kısımlarının da müstemirren mevcudiyetini hissettirmesinin başlıca sebeplerindendir. Nasıl ki tabii alemi red veya kabul etmek, bir hayal bir vehimden ibaret addederek silkip atmak veya tanrı tarafından yaratılmış farz ederek kabul ve tasdik etmek bir dinin zihniyetine taalluk etmekte ise, sosyal hayatın ehemmiyetli meselelerine karşı muayyen bir tavır takınma da dinin zihniyetinden neşet eden bir husustur (Freyer, 1964: 71-72).

Hayatta hiçbir şey öncel bir yöneliş olmadan başlayamaz ve her yönelme de bir sabit noktanın kazanımını gerektirir. Bu nedenle dinler insanları dünyanın merkezine yerleşmeye teşvik etmektedir (Eliade, 1991: 2). Sosyolojik anlamda din İnsanlara hangi durumda ne yapmaları gerektiği ve mensup oldukları dinin onlara nasıl bir zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen bütün dini metinler burada tezahür eder. Her icra edilen amelin teolojik bir karşılığı muhakkak ki vardır (Glock, 2007: 253). Dünyada tanrının buyruklarına uygun bir yaşam sürebilmek ise onu yeniden kurmayı gerektirmektedir. Din ise bu girişimde özel bir öneme sahiptir (Berger, 2005: 37).

Her din teolojik anlamda bir üst anlatıya, bu anlatıyı koruyarak devam ettirecek bir ritüeller sistemine ve sosyolojik anlamda ise bir inanlar kitlesine sahiptir. Dindarlık bu inanç, ibadet ve cemaat kanallarından hareketle sosyal hayata doğru akmaktadır. Her şeyin kutsala bakan bir yönü olduğunu, yeryüzündeki her şeyi kutsalın yansımaları olan hierophaniler olarak düşündüğümüzde sosyal hayatın söz konusu tasavvurların tezahüründen başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Genellikle sosyologu ilgilendiren

de herhangi bir dinin teolojik yada fiili görüntülere sahip oluşu değil, aksine bu bağlaşıklık unsurların toplumsal alana yaydığı etkidir (Subaşı, 2004: 43).

Bir insanın dindar olduğunu vurgulamak onun kendi inanç alanı içinde bireysel gerçeklik durumu hakkında bir bilgiye sahip olduğunu içermektedir. İnancın ruhsal ve fiziksel işaretleri içerisinde birey tanrısal gerçekliğe kendi sosyal konumuyla bağlanmakta, gündelik hayatın bütün etkilerini koruyan bir perspektifle de dini, kendi yaşamının bir göstergesi haline getirmektedir. Günlük yaşam stratejileri içerisinde dine atfedilen emir ve yasaklara bireysel düzlemde uyulurken diğer taraftan da din toplumsal hayatın merkezine konularak gündelik hayat denetlenmektedir. Bu bağlamda dinsel olarak gündelik hayatın toplumsal evreninde oluşan daha genel bir katılımı da içermektedir (Subaşı, 2004: 43).

Bir insanın dindarlığı birbirinden ayrı noktalardan oluşmaktadır. Bir boyut bir insanda çok kuvvetli olup ön plana çıkabilirken diğer boyutlar eksik olabilir. Fakat bu o kişinin dindar olmadığı anlamına gelmez. Aslında bunun bile tam olarak doğru bir yaklaşım olmadığı söylenebilir. Çünkü kişinin içinde bulunduğu toplumsal şartlara göre farklılık gösterebilir. Dindarlık çok yönlü kapsamlı ve kuşatıcı bir kavram olduğundan dolayı bir kişinin dindarlığı hakkında konuşmak kolay değil aksine çok zordur. Dinler mensuplarından yaratıcı karşısında hoşgörü, şükür ve tevazuyu emretmesinin yanında riya ve gösterişten uzak bir yaşam sürmeyi tavsiye etmektedir. Biz bir kişinin dine bağlılığı ve dindarlığı hakkında bir çıkarımda bulunmak istediğimiz zaman onun ancak sırf inancı gereği yaptığı bazı davranışlarından yola çıkarak bir değerlendirmede bulunabiliriz. Halbuki din insanlara riya ve gösterişten uzak durmayı emrettiğinden dolayı kişinin sırf ibadet amacıyla kimsenin bilmediği bir kısım gizli davranışlarda bulunması ya da bunu gizleme gayreti içerisinde olması sağlıklı bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmakta hatta imkansız hale getirmektedir. Görünene göre hükmetmek ise şekilciliğe düşme riskini beraberinde getirmektedir. Batıda yapılan din sosyolojisi çalışmalarında uzun yıllar dindarlık bir nevi kilise sosyolojisi boyutuyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat daha sonraları bu konularda pek çok eleştirilerin yapıldığı da görülmektedir.

Her din dinin zatına taalluk eden hususlar dışında hayatın bütün ehemmiyetli meseleleri hakkındaki hükümlerle bütün mühim dünyevi hadiselerle karşı takınılan (ve bundan sonrada takınılması gereken) tavırların mecmuundan ibaret gayet zengin bir fikri muhtevaya sahiptir. Fakat bunların hepsi aynı önem derecesine sahip değildir.

İman ve inanç esaslarından herhangi birinin reddi insanın dinden çıkmasına ve aforoz edilmesine yol açarken amel kısmında yapılması uygun görülen ya da tavsiye edilen bir kısım ibadetlerin yapılmaması ya da pek seyrek olarak yapılması kişinin imanına biz zarar getirmez ancak takvasına tesir eder.

Dinler ferdi kutsal bir şemsiye gibi kuşattığından dini olmayan meselelere karşıda muayyen bir tavrın takınılmasını tevliid ederler. Bir dine has inanç esaslarının o dine itikat edenler arasında paylaşılması ve yayılması neticesinde insanlar normal dünyevi hayatlarını sürerlerken, günlük işlerini görürlerken ve hatta tabiatı seyrederek dahi dinin kendilerine bahşetmiş olduğu bakış açısının tesiri altında kalırlar (Freyer, 1964:71). Dünyaya karşı takındıkları tavrın dinden ileri geldiğinin farkında olsunlar veya olmasınlar harici alemleri daima dinlerinin ışığı altında görürler. Bu zihniyet dinin insan hayatında etrafı sınırlarla çevrili bir bölge teşkil etmeyip kültür ve cemiyet hayatının din dışında kalan kısımlarının da müstemirren mevcudiyetini hissettirmesinin başlıca sebeplerindendir (Freyer, 1964: 72).

Weber (2005) “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı meşhur eserinde Hristiyanlığın bir kolu olan Protestanlığın modern kapitalist ekonomik düzenin şekillenmesindeki dinin rolünü ortaya koymaktadır. Ona göre dinler bu şekilde bir ekonomik ve toplumsal ahlak yaratırlar. Bir iktisadi ahlak sistemi basit anlamda bir ekonomik örgütlenme biçiminden ibaret değildir. Bu değerler manzumesinin arka planında ferdi bir bütün olarak kuşatan ve ona bütün meselelere nasıl bakması gerektiğini tayin eden bir din ve dini bir bakış açısı vardır. Şu halde bütün dinlerin içerdikleri toplumsal, ekonomik ve ahlaki öğretiler vasıtasıyla bireylerin bütün davranışlarını dolaylı ve dolaysız olarak etkileyerek toplumsal yapının şekillenmesinde önemli rol oynadığını söyleyebiliriz (Weber, 1998: 340-341, Akyüz–Çapcıoğlu, 2008: 48).

Din ve toplum ilişkisindeki değişim çizgisel bir model olarak ele alınamaz. Dindarlık sosyal, kültürel, ekonomik, tabii, vb. şartlara bağlı olarak belli sosyal kesimlerde artar veya eksilir. Fakat hiçbir zaman bütün toplumsal kesimlerde düzenli olarak artma veya azalma eğilimi göstermez. Örneğin; savaşlar, bazı doğal afetler dindarlığı artırırken, refah dindarlığı azaltabilir. Tabii afet ve sosyal felaketler insanları dine de yönlendirebilir. Ama bu faktörlerin sürekli ve düzenli bir biçimde aynı istikamette hareket ettiği söylenemez. Genel anlamda dindarlığı artıran ve azaltan faktörler birbirlerine karşı işlerler. Fert ve toplum bu etkenlerin tesiri altında

dindarlaşma ve dünyevileşme arasında daima bir gel-git durumu yaşar ve bu hal süreklilik arz eder (Şentürk, 2004: 15).

Esasında biz dindarlık dediğimizde bundan kişinin günlük yaşamında bir dine inanma ve bağlanma derecesine karşılık gelen bir kavramdan bahsediyoruz. Her din belli bir sosyal ve kültürel çevrede yaşandığı için aynı dine inananlar arasında pek çok dini pratiğin icra edilmesinde benzerliklerin olduğu görülmektedir. Çünkü din herkese aynı şeyi yapmasını emretmektedir. Din toplumsal kurumlarla sürekli bir etkileşim halinde olduğundan sosyo-kültürel çevrenin değişmesine paralel olarak aynı din içerisinde bazı farklı uygulamalara rastlamak mümkündür. İnsanlar sadece din böyle emrediyor diye bütün davranışlarını dinin buyruklarına uygun olarak icra etmezler. Bunun yanında kültür, gelenek, örf ve adetlerden de kaynaklanan bazı davranışlarda bulunabilirler. Hatta bunların bir kısmı dinle örtüştüğü gibi bir kısmı dinle bir zıtlık da arz edebilir.

Dinler sadece belli tasavvur ve düşüncelerden ibaret bir inanç sistemi değildir. Onun ibadete karşılık gelen ameli bir boyutu vardır ki dindarlık denklemin burasına oturur. Her din getirmiş olduğu iman ve inanç esaslarının yanında bunların ne şekilde ve sıklıkta tatbik edileceğini belirten bir ibadet sistemine sahiptir. Bu bütün dinlerin ortak bir hususiyetidir. Bir insanın dindar olması demek onun sadece belli bir dine inanması değil bu inancın gereklerine uygun olarak yaşamını sürdürmesi ya da en azından bu yönde bir hassasiyetinin olması demektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞME VE DİN ETKİLEŞİMİNİN SOSYOLOJİK AÇILIMI

3.1. Küreselleşme ve Din İlişkisi

Kurumsal anlamda küreselleşmeyle ilgili yapılan analizler genellikle ekonomi, ticaret, siyaset, kültür, uluslararası ilişkiler, vb. alanlarda odaklanmaktadır. Bu, din de dahil olmak üzere ekonomiyi merkeze alan, toplumsal olayları ekonomi alanında meydana gelen değişmelere bağlı olarak açıklamaya çalışan ekonometrik bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede din de belli bir kültürel çevre içerisinde üretilen değerlerle uyumlu hale getirilerek tanımlanmaya çalışılmaktadır. Genel olarak edilgen ve tepkisel bir faktör olarak (Berger, 2002c: 152) küresel şartlara uygun bir din ve siyaset anlayışı meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Her ne kadar diğer faktörlerden bağımsız bir ekonomi düşünülmesi de iktisadi indirgemecilikten kaçınmak için olgunun ekonomik boyutuna gösterilen ilgi siyasi, kültürel, dini boyutlarına gösterilen ilgiyle dengelenmelidir. Bizim kavramsal açıdan karşımıza çıkan esas zorluk, küreselleşmenin şu veya bu şekilde ekonomi bilimi açısından dine ve kültüre yönelik bir tehdit olarak görülmesinden, ekonomi dışındaki faktörlerin dahil edildiği bir küreselleşmenin bütün toplumlar için tehlikeli olduğu varsayımından kaynaklanıyor görünmektedir (Robertson ,2003a: 352).

Globalleşen dünyada dine ulaşım önceki dönemlere göre daha global bir hal aldığından o hem eski kimliklerin canlanmasına hem de yeni kimliklerinin ve ifade şekillerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Globalleşme dinin pek çok formuyla uyumlu olduğu gibi aynı zamanda dini düşüncenin yayılımını da kolaylaştırmaktadır (Yeşilyurt, 2003: 139). Wuthnow-Offutt (2008: 209)'a göre dinler haberleşme ve ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu dönemlerde genellikle yerel düzeydeki cemaatlerde ve politikalarda belirgin olarak etkilidirler. Bugün ulusal kısıtlamalar büyük ölçüde ortadan kalktığından dinler pek çok açıdan uluslararası bir fenomen haline gelmiştir. Bu ilişkiler global düzeyde bir seyir takip eden, insan, mal, eşya, mesaj ve enformasyonların ulusal sınırları ve kısıtlamaları aşmasıyla kurulmaktadır. Bunlar uluslararası organizasyonlar, göçler, global politik, ekonomik trendler ve bunların oluşturmuş olduğu uluslararası etkiler tarafından da teşvik edilmektedir.

Dinlerin evrensel öğretilere sahip olmaları onlara, ahlaki, etnik, ulusal, kültürel vb. pek çok özel sorunun üstesinden gelme ve bunları dönüştürme fırsatını sunmaktadır. Dinler küreselleşmenin sunmuş olduğu imkanları kullanarak global bir dünya dini

haline gelebilir. Teknolojik yeniliklerin tebliğ, davet, cihat, vb. dini yayma faaliyetlerinin şeklini, hızını ve kapsamını genişleteceği gibi daha sağlıklı bir din anlayışının gelişmesine de olumlu katkılar sağlayabilir. Bu geleneksel din anlayışının değişmesine ve yeniden şekillenmesine de yol açabilir (Kılıç, 2003: 18-20). Teknolojik araçların dini amaçlarla kullanılması dinler arasında yeni uzmanlık alanlarının ve yeni din bilimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin 20'nci yüzyılda ortaya çıkan "karşılaştırmalı din alanı" bunlardan biridir (Juergensmeyer, 2003: 10).

Kurumsal düzeyde küreselleşme ile din arasında diyalektik bir ilişki vardır. Modern öncesi döneme göre bugün insanlar, toplumlar, kültürler ve medeniyetler gittikçe daha yüksek seviyede temas halinde olduklarından geçmişe nazaran izolasyonlar kalkmıştır. Ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere pek çok noktada dışa açıklığın artması geleneksel kimlikleri, kültürel alışkanlıkları ve dini anlayışı değişime zorlamaktadır. Bu yer yer çatışmalara yol açarken bir yandan da geleneksel kimliklerin tekrar canlanmasına ve hatta modern formlar halinde yeniden üretilmesine Hobsbawm-Ranger (2006: 6)'in ifadesiyle "gelenek'in icat" edilmesine olanak sağlamaktadır. Gelenek arayışının kendisi geleneksel değildir, bariz bir biçimde modernidir (Friedman, 2002: 112). Modern iletişim teknolojileri din, kültür, gelenek, vb. unsurların kamusal alanda görünürlüğünün ve etkinliğinin artmasına olanak sağladığından küreselleşme olumlu bir değişim süreci olarak nitelendirilebilir. Dini açıdan düşünüldüğünde ise bu süreçte din ve dini normlar sadece bireysel gereksinimlerle değil, kolektif akımlarla da uyumlu hale gelmektedir (Beyer, 1999: 2).

Günümüz dünyasında modernite ve onun uzantısı olan küreselleşme dini özelleştirdiğinden, farklılaşmış ve özelleşmiş bir din anlayışını beraberinde getirmiş, dini özel değerlerin ve aktivitelerin kaynağı haline getirerek bireyselleştirmiştir. Küreselleşmenin bize sunmuş olduğu din anlayışına baktığımızda o, bize batı eksenli, özelleşmiş ve bireyselleşmiş bir din anlayışını dayatmakta ve hatta ihraç etmektedir (Turner, 2001: 133). Etnik, dini, kültürel, ahlaki, vb. alanlarda çoğulculuğun değişik boyutlarının gündeme gelmesi, dinin geri dönüşü, terörizm, vb. yeni gerçeklikler veya bunlara eşlik eden kişisel özgürlüklerin patlaması yeni bir düşünüşü davet etmektedir (Corn, 2008: 22).

20'nci yüzyılda modernite ve laiklik egemen olduğundan toplumda dinin öneminin gittikçe azalacağına dair yaygın bir kanaat vardır. Ancak görünen o ki; 20'nci yüzyılın son çeyreği tam tersi bir gidişata tanıklık etmiştir. Yalnızca İslam dünyasında

değil, tüm medeniyet havzalarında dinin küresel olarak yeniden dirilişi söz konusudur. Bu dirilişin 1950'lerde etkili olan dogmatik laiklik ve modernizm anlayışına tepki olarak varlığını ileride de sürdürmesi muhtemeldir. 1980'lerde ve 90'larda toplumların yaşadıkları dönüşümlere bakıldığında sadece Amerika ve Avustralya'da değil dünyanın diğer bölgelerinde de Hristiyanlığın, Hinduizmin ve Konfüçyüs'çü değerlerin yükselişte olduğu görülmektedir. Benzer şekilde müslüman toplumlarda da islamın yeniden dirilişi söz konusudur. Dolayısıyla dinin yeniden dirilişi, belli yerel koşullara bağlı olmayıp küresel bir olgudur (Khatab-Bouma, 2010: 296). İster Yahudi-Hristiyan olarak adlandırılan değerlere yönelmek isterse de Amerikan Kilisesi'nin farklı fundamentalizmine başvurmak biçiminde olsun batının dine çağrısı dinin geri dönüşünden çok dine müracaatı kanıtlamaktadır. Dolayısıyla dine geri dönüş doğal bir gelişme olmaktan ziyade adından başka hiçbir şeyi dini olmayan siyasi bir olay laikliğin dünyayı götüreceği uç noktaya karşı adeta biyolojik bir tepkidir (Corn, 2008: 41-42).

Küreselleşme ekonomik, sosyal, kültürel, dini, vb. açılardan yol açmış olduğu sonuçlar dikkate alındığında dinlere kendilerini ifade edebilecekleri meşru bir zemin sunmaktadır. Teknolojinin ulusal kısıtlamalardan kaynaklanan engelleri aşarak yüz yüze ilişkilerin yanı sıra sanal ortamlarda interaktif ilişki kurmanın yolunun açılmış olması sosyal ilişkilerde ciddi bir yoğunlaşmanın yaşanması açısından yeni bir durumu simgelemektedir (Spickard, 2004: 55-Kwan, 2009: 11).

Beyer (1999: 295-296) tarihsel süreç içerisinde küreselleşmeye kadar olan dönemde dinin dört büyük değişim geçirdiğini ileri sürmektedir. Birincisi; modern öncesi dönemde dinin kültürün diğer yönlerinden temelde farklılaşmadığı, kolektif kültür ya da hafıza olarak nitelendirilebileceğimiz dönemdir. İkincisi, dinin mezhep, kült, grup, cemaat, vb. dini hareketleri ve grupları da içine alacak şekilde farklılaşmasıdır. Üçüncüsü ise, klasik kiliseyle devletin özdeşleşerek siyasi ve dini yapıların dayanışmasıyla dini tekellerin devlet zorlamasını da içeren siyasallaşmış dindir. Sonuncusu ise dinin toplumsal hayata etki boyutu sınırlandırılarak, bireyselleştirerek şahsi bir inanç meselesi haline getirilmektedir.

Turner (2008: 213) ise göre küreselleşme ile din arasında üç tür ilişki kurulabileceğini ileri sürmektedir. Birincisi; kurumsallaşmış dinin orthodox yapısı ve inançlar üzerine aşırı baskı global düzeyde bir dini canlanmayı teşvik etmekte, dine dönüşü hızlandırmaktadır. Bu canlanmanın içerisinde fundamentalizmden pentecostal ve karizmatik kiliselere, yeni dini hareketlerden kültlere kadar değişik inanç formları

yer almaktadır. İkinci; olarak geleneksel dinin devam etmekte olan bazı değişik formları vardır ki onlar genellikle yeterli derecede seküler eğitim almamış / alamamış kesimler arasında yaşamaktadır. Onlar bu geleneksel dini pratiklerden hareketle küreselleşmenin sunmuş olduğu imkanlardan yararlanarak iyiliğe, konfora, zenginliğe ve refaha ulaşmaya çalışırlar. Üçüncü olarak ise; dinin orthodox yapısı dışında gelişen heteredoks inanç şekillerinin ortaya çıkmasıdır. Kurumsallaşmış dinin dışında ortaya çıkan yeni dini hareketler ve kültler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Heterodoks inanç biçimleri salt geleneksel bir bakış açısından hareketle anlaşılamaz. Dinin, psikolojik, fenomenolojik ve kognitif yönüne olan bu yöneliş hızlı değişimin yol açmış olduğu düşük yoğunluklu bir dini canlanma olarak da değerlendirilebilir. Din hayata anlam kazandırma, yaşamı manidar kılma fonksiyonundan vaz geçmediği için yeni dönemde postmodern yapılar, örgütlenmeler ve postmodern inanma şekilleriyle varlığını devam ettirmektedir. Globalleşme teorisi her ne kadar gelenek eleştirisi ve popüler dindarlığa karşı modern fundamentalizmin başarısını ön plana çıkarıyor görünse de onun esas etkisi heteredoks, ticari ve melez dini formların ortodoks, otoriter geleneksel dine ve onun ruhsal yaşam dünyalarının üzerindeki uzantılarına karşı kazanmış olduğu üstünlüktür. Ortaya çıkan bu değişik formların ideolojik etkileri dini otoriteler tarafından tam olarak kontrol edilemezler. Çünkü onlar bazı durumlarda dinlerin ve din adamlarının ifade ettiği resmi mesajlardan çok daha güçlü bir etkiye sahiptirler (Turner (2008: 231-233).

Kurth (1999)'a göre küreselleşme sürecinde dinin rolüyle ilgili üç paradigmadan bahsedilebilir. Birincisi; seküler bir bakış açısına sahip modernist perpektiftir. Buna göre aydınlanma ve onun ideolojisi olan sekülerleşme eğitilmiş insanlardan diğer toplumsal kesimlere doğru yayılarak herkesi kuşatacaktır. Sekülerleşmemiş ya da sekülerleşmeye direnen dini grup veya cemaatler marjinalleşecektir. Buradan hareketle dini çatışmaların periferilerde cereyan edeceği ve kısa süreceğini ileri sürmektedir. Çatışmanın şiddeti merkeze olan uzaklıkla yakından alakalıdır. Diğer bir ifadeyle sekülerleşme arttıkça çatışmalar azalacaktır. İkincisi postmodernist perspektiftir. Post aydınlanmayla postmodernist perspektif aydınlanma paydasında birleşirler. Aydınlanmacı modernist biri geleneksel ve modern öncesi dinleri kabul etmez hatta reddeder (reject). Bu anlayış aynı zamanda aydınlanmayı, modern değerleri, rasyonalizmi, empirizmi, bilimi ve aydınlanmayla birlikte gelişen kapitalizm, bürokrasi ve liberalizm vb. modernist yapıları da reddeder. Postmodernistlerin merkezi değeri

aşırı bireyselleşmedir. Küreselleşme ise postmodernite ile uyumlu bireysel bir din anlayışına, dindarlığın bireyselleşmesine yol açmaktadır. Üçüncüsü ise pre-modernist perspektiftir. Bu yaklaşımı göre 20'nci yüzyılın ikinci yarısında komünizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi ideolojilerin başarısızlığının yanında aşırı modernleşme ve sekülerleşme projelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını kendilerine referans almaktadırlar. Sekülerizm, seküler elitler vasıtasıyla kendi negativitesini üretemediğinden seküler ideolojilerden doğan boşluk daha iyi örgütlenmiş, diğergamlık duygularıyla yüklü, bireysel menfaatlerini toplumun menfaatine terk etmeye gönüllü tek organize grup olan dindarlar tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Bu açıdan yeniçağ hareketi (The New Age Movement) ideal-tipik post-modernist ruhun bir ifadesi olarak tercüme edilebilir. Aslında postmodernist perspektifle premodernist perspektifin sekülerizm eleştirisi gibi bir noktada birleştiği / buluştuğu söylenilebilir.

Radhakrishnan (2004: 1403-1406) ise küreselleşme ve din arasında şöyle bir ilişki kurulabileceğini ileri sürmektedir. Küreselleşme dini gelenekleri, inanç sistemlerini dejenere ederek geleneksel sosyal dokunun bozulmasına siber kültürün, yeni dini hareketlerin ve kültürlerin (newfangled religions), sosyal modaların, değişen çalışma etiğinin ve yaşam ritimlerinin ve tüketimciliğin toplumsal yaşam alanlarını istila edercesine yayılmasına yol açmaktadır. Gittikçe artan sayıda bireyin kolaylıkla erişebilecekleri sosyal ve moral açıdan destek alabilecekleri bayağı sade formlardan alıkonulması anomik durumun hızla yayılmasını, küreselleşme karşıtlığının yanında üçüncü dünya ülkelerinde şiddete başvuran fundamentalist ve extremist hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Nasır (1995a: 88)'a göre geleneksel anlamda fiziki ve dini sınırların ortadan kalktığı bir dünyada bugün insanların karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi, insanın kendi dininin mutlak olduğu inancını kaybetmeden diğer dinleri objektif olarak nasıl inceleyebileceği meselesidir. Küreselleşme dinlerin kendi içindeki homojen dünya görüşlerini ve hayat anlayışlarını deforme etmesinin yanında, dışa açıklık izole bir yaşam sürmeyi imkansız hale getirdiğinden “öteki” ile diyalogu sadece mümkün değil, aynı zamanda zorunlu kılmaktadır (Nasır, 1988: 55-Swindler, 2007: 297). Knitter (2007: 263)'e göre “diyalog engin dindarlar için bir lüks değildir, aksine en üst önceliktir. İnsanlığın geleceği ve uluslararası özgürlük için bir temeldir. Dünyanın karşı karşıya olduğu meseleler düşünüldüğünde dinler ya da dindarlar arasında değil belki bütün bunlardan da öte insanlığın ortak geleceğiyle ilgili dinler üstü bir diyaloga

ihtiyacımız vardır. Dindar olmayan ya da herhangi bir dine inanmayan insanlar bu süreçten dışlamamalıdır. Bu bir anlamda bütün dinlerin teolojik olarak da yakınlığını gündeme getirmektedir (Çevik, 2003: 171, Arslan, 2006: 124). Dünyanın karşı karşıya olduğu bazı meselelerde bütün dinlerin ortak noktalardan hareketle yola çıktığı düşünüldüğünde küreselleşme sürecinde dinler arasında ortaya çıkan bu tür dayanışma arayışlarının teolojik bir yaklaşmanın yeni fırsatları ve tehditleri de beraberinde getirdiği açıktır.

Dini fikir ve öğretilerin dolaşımının global hal alması onların temsil etmiş olduğu değerler arasında bir etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. Juergensmeyer (2003: 4) bunun küreselleşmenin dinileşmesi (religion of globalization) olarak adlandırabileceğimiz yeni bir duruma yol açabileceğini ileri sürmektedir. Kültür etkileşiminin yeni ifadeleri olarak yeni dini formlar ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir. Azınlık dinleri, dinin dönüşümü ve çoğul toplumların dini ya da dini çoğulculuk gibi (religion of plural societies) sosyolojik yapıların hepsi küreselleşmenin dini boyutunun bir parçasıdır.

Akışkanlığın bir norm haline geldiği modern dünyada dinlerin kendi içlerine kapanarak gerek öğretilerini gerekse de mensuplarını dış etkilerden koruyarak varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Eğer bir dini düşünce kültürel açıdan insanların ifadelerini anlamlandırıyor, bu kültürel elementler, hareket ve etkileşim halinde olacaklardır. Her geçen gün daha fazla sayıda insanın ağlara dahil olması diğer alanlarda olduğu gibi din alanında da bir yorum ve sentez zenginliğini beraberinde getirmektedir (Juergensmeyer, 2003: 4). Evrenselci bir söylemi olmak demek tam da gezegen ölçeğinde oynamak ve adalılığından ve bölgeselliğinden çıkmak demektir (Roy, 2003: 149). Çünkü özerk cemaatler, mühürlü kültürler artık olanaklı değildir (Friedman, 2002: 113). Küreselleşme bir anlamda dinlere küresel bir oyuncu olmanın teknolojik, ekonomik ve sosyolojik alt yapısını sunmaktadır.

Sellers (2006: 221) dini anlamda kültür etkileşimi, yayılma, sentez, ödünç alma süreçlerinin tarihin ilk devirlerinden itibaren devam etmekte olduğunu fakat dünyanın bu boyuttaki bir inanç karışımını ilk defa tecrübe ettiğini belirtmektedir. (Juergensmeyer (2003: 3)'e göre bugün hemen hemen herkes her yerdedir. Örneğin Los Angeles dünyadaki en büyük ikinci Filipin, İran ve Meksika şehridir. Dahası kültür etkileşimi, yayılma, sentez, ödünç alma ve değişim süreci gittikçe daha büyük bir hızla işlediğinden dünyanın inanç haritası değişmektedir. Din sosyal hayatta hem fiili hem de

düşünsel olarak insanı ve toplumu mobilize eden potansiyel bir güç olduğundan medeniyetlerin geçirmiş olduğu değişimi ve dönüşümü dini inançlar ve ideallerdeki değişimlerden bağımsız olarak ele alamayız (Dawson, 2003: 217). Dini unsurların global düzeyde dolaşımının önünün açılması küreselleşmenin dinileşmesine ve global uygarlığın kendi içinde içten bir dönüşüm geçirmesine yol açmaktadır.

Küreselleşme ve din ilişkini kurmaya çalıştığımızda olayın boyutlarından biri de sekülerizm eleştirisidir. Anlamını materyalist ve bilimsel gelişmeler zemininde bulan, bilgiye ve yaşanmış tecrübeye bir önceki çağın inanç ve kurtuluş olarak gördüğü şeyin muadili bir değer veren sekülerlerizm (Falk, 2003: 94) tartışmalarında yaygın olan kanı; Hristiyanlığın dünyevi iktidarını kaybettiği ve krize girdiğidir. Henüz ortada ulusal ya da bölgesel dini otoriteler yokken, kilise avrupada halkların barbarlardan korunmasından, yoksulların yedirilip içirilmesine kadar iâşe ve ibate işleriyle uğraşıp şimdiki ulusal sınırların ötesine uzanan bir iktidar ağı oluşturmuştur. Fakat zamanla gücünü arttıran bu hayırsever kurum bir ikiliğe ve huzursuzluğa sebep olmuştur (Taburoğlu, 2008: 110). Buradaki temel yanılgılardan biri din sosyolojisinin, dinin ve kilisenin esas olarak bir olduğu öncülünden hareket etmesi sonucu dinin marjinal bir fenomen haline geleceği sonucuna götürmesidir (Luckmann, 2003: 33). Gerçekte iktidarını asıl kaybeden din değil bir dini kurum olan kilise ve ruhban sınıfıdır. Yoksa Hristiyanlık modern batı kültürünü besleyen temel olarak kalmaya devam etmiştir (Kirman, 2008: 290).

Ortiz (2003:428)'e göre modern toplum varlığını teknolojinin gelişmesi, bilginin rasyonelleşmesi, deneysel bilginin önem kazanması, farklı siyasi otoritelerin ortaya çıkması, sosyal sınıfların yeniden tarif edilmesi vb. sosyolojik olguların eş güdüm halinde çalışmasına borçludur. Modernleşme dinin sosyal organizasyonlarda merkeziliğini ve hegemonik konumunu sarsmış, hareket alanını daraltmış fakat onu tamamen hayattan silmemiştir. Yoksa bütün bu gelişmelerin dine rağmen ortaya çıktığı iddia edilecek olursa bunların hepsini dinin yasakladığı gibi bir mantık ortaya çıkar. Bu bizi dinin değişmeyi engellediği gibi bir sonuca götürür ki sosyolojik açıdan bunu kabul etmek mümkün değildir.

Bireycilik dini inanç ve uygulamaların toplumsal temelini teşkil ederken, rasyonalizm dinin pek çok amacını ortadan kaldırarak inançların çoğunu mantıksız hale getirmiştir (Davie, 2005: 32). Sekülerleşme teorisinin ana teması basittir: modernleşme ile hem bireysel hem de toplumsal seviyede din gerileyecektir. Hatta bu avrupalı o

derece özdeşleştirilmiştir ki Batı ve Orta Avrupa'nın dünyanın en seküler coğrafyası olarak nitelendirilerek “eurosecurity” diye bir durumdan söz edilir hale gelmiştir (Berger ve diğ. 2008: 11). Silverman (1989: 442-443)'a göre her ne kadar sanat alanında belli bir dönem için seküler temaların işlendiği görülse de bunun genel anlamda toplumsal seviyede, mutlak anlamda, bireysel bilinç düzeyinde de bir sekülerleşmeye yol açması gibi bir zorunluluk yoktur (Berger, 2002a: 13-14).

Dinin kamusal alanda görünürlüğü azalsa da din bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Sekülerizmin dinsizliğe yol açması gibi bir durumdan da bahsedemeyiz. Andrew Greeley (Stark, 2002: 51)'inde belirttiği gibi “Avrupa'nın Hristiyanlıktan uzaklaşması söz konusu olamaz...çünkü zaten Hristiyanlaşması diye bir şey yoktu. Hristiyan bir Avrupa hiçbir zaman olmadı.”

Bu durumda sekülerizmin zorunlu olarak dinsizliğe yol açacağı düşünülecek olsa İngiltere'nin Avrupa'nın en seküler ülkesi, ABD'nin dünyanın en seküler ülkesi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Eğer sekülerleşme dinsizliğe yol açıyorsa her iki ülkenin de düşük bir dindarlık düzeyine sahip olması gerekirdi. Berger'inde ifade ettiği gibi bugün dünyada en önemli küreselleştiriciler Amerikalılardır. Weber'yen mantıkla ifade edecek olursak modern dünyada büyü en çok bozulan ülke Amerika'dır. Fakat Amerikalıların % 61'i herhangi bir dini organizasyona üyedir, % 29'u haftalık olarak kiliseye devam etmektedir, % 45'i ise ayda bir kiliseye devam etmektedir (Sherkat-Ellison, 1999: 2-3). Bu bize sekülerleşmenin dinsizliğe yol açmadığını göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Sekülerleşme ile din arasında ters bir orantının olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki; biz gerçekten seküler bir dünyada yaşamış olsaydık o zaman dini kurumların ayakta kalmaları seküler şartlara uymada gösterdikleri uyumla doğru orantılı olurdu. Fakat durum bunun tam tersidir. Din ve dini gruplar seküler şartlara uymayı kabul etmedikleri, onu reddettikleri ölçüde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Sekülerleşmiş dine yönelişler başarısızlığa uğrarken, sekülerizme tepki gösteren, tabiatüstü inanç ve uygulamalara olan ilgi artmaktadır (Berger, 2002a: 15). Diğer bir ifadeyle 21'nci yüzyıl perdelerini indirirken çok sayıda taraftar toplayan gruplara bakıldığından bunların muhafazakar dini gruplar olduğu görülmektedir. Bunlar gittikçe artan bir belirsizlik kültüründe gelişip serpilen ve uzlaşmaya başarıyla direnenlerdir (Davie, 2005: 34). Gellner (1994: 40)'in ifadesiyle “arınma ideolojisine bağlı, kutsal kitapçı bir çağdaş

dünya dininin çağdaş koşullar karşısında aşınması hiç de zorunlu değildir. Tam tersine çağdaş koşulların böyle bir dine yarayacağı bile söylenebilir.”

Modern toplum yakından incelendiğinde din ve sekülerizm çekişmesinde garip bir dönüşümün yaşandığını görülmektedir (Berger, 2002a: 76). Özellikle 1950’li ve 60’lı yıllarda siyaset bilimciler modernleşmeyle birlikte dinin ve etnisitenin öneminin azalacağını inanmaktadılar (Fox, 2001: 55). Dinin pratik ve teorik olarak insanları ve toplumları harekete geçirmede oynadığı role artan ilgi sosyal bilimciler arasında sekülerizm tezi hakkındaki şüphelerin yükselmesine / artmasına neden olmuştur (Crippen, 1988: 317-319). Bunu bütün boyutlarıyla izah etmek zor olmakla birlikte seküler anlayışın yaratıcı yeteneğinin tükenişiyle yakından alakalı olduğu söylenilebilir (Falk, 2005: 220). Modern dünyada üzerinde uzlaşılan konulardan biri dini olandan seküler olana doğru düz bir hatta ilerlendiği şeklindeki anlatının artık kabul edilmemesidir (Asad, 2007: 11).

Modern dünyada önceleri din kriz yaşarken bugün sekülerizm kriz yaşamaktadır. Dünya bugün bazı istisnaları hariç bir hayli “dini bir dönem” yaşamaktadır (Berger, 2002b: 13, Falk, 2005: 219). Küreselleşme sürecinde dine olan ilginin artmasının nedeni 18’nci ve 19’ncü yüzyılda Avrupa düşüncesinden doğup dinin yerini alan ya da alma iddiasında olan birçok batılı ideoloji ve zihin putunun çökmesidir (Nasır (1996: 202). Komünizmin çok katı bir biçimde uygulandığı, inancın yasaklandığı ülkelerde dahi dini bir canlanmanın olduğu görülüyorsa, dini inancın aktif engellenmediği, politik ortamın dinin lehine olduğu ülkelerde dinin yok olmasını beklenmemelidir (Berger, 2002b: 80). İleri derecede endüstrileşmiş ülkelerde dine olmasa bile dini kurumlara (kiliselere ve din adamları sınıfına) karşı bir ilginin azalmasından söz edilse de ruhi / manevi olana karşı olan ilginin azalması gibi bir durum söz konusu değildir (Stark, 2002:58, İngelhart, 2000: 224). Bu ilgi gerek yeni dini hareketler ve gerekse de kültler olarak farklı istikametlerde ve değişik formlarda kendini dışa vurarak varlığını devam ettirmiştir. Global bir dünyada dini modern insan için anlamlı kılan önemli bir veçhe, kuşkusuz onun ahlâk ilkeleriyle bağdaşık olan yönüdür. Global bazda barışçıl bir müşterek varoluşu ve işbirliğini besleyecek siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel kurumlar, paktlar mevcut olmakla birlikte, bunlar siyasi güç kullanımı, ekonomik sömürü, etnik çatışmalar, vb. sorunları önlemede başarılı oldukları söylenemez. Bu, bütün dünya topluluğuna karşı sorumluluk ve ödevlerini bilen global bir ahlakın tanınması için de gerçekleşebilir (Yeşilyurt, 2003: 148-149).

Bir toplumda ibadethanelere gidenlerin sayısındaki azalma dindarlıktaki bir düşüş olarak düşünülemez aksine dinin bireyselleştiğini, özelleştiğini gösterir. Çünkü toplumsal bir olayın birçok nedeni olabilir. Dinin görünürlüğünün azalması siyasi ve ideolojik nedenlerle olabileceği gibi ekonomi vb. nedenlerden de kaynaklanabilir. Dindarlık toplumsal şartlara bağlı olarak belli toplumsal kesimlerde artar veya azalır ama hiçbir zaman bütün toplumsal kesimlerde düzenli ve sürekli bir artış veya azalış göstermez. Sosyolojik açıdan dindarlığı arttıran ya da azaltan faktörler eş zamanlı olarak işlerler. Fert ve toplum bu etkenlerin tesiri altında dindarlaşma ve dünyevileşme arasında daimi bir gel-git yaşar. Bu karmaşık ve diyalektik sürecin geleceğini tahmin etmek zordur (Şentürk (2004: 15).

Casanova ise Berger'in bu yaklaşımına katılmamaktadır. Ona göre (1992: 38) 60'lı yıllarla kıyaslandığında 80'li yıllarda bir dini diriliş ya da dinin dönüşümden bahsedilemez. 1980 yıllara geldiğimizde dünyanın 60'lı yıllara göre daha dindar olduğunu söylemek için bir nedenimiz yok. Çünkü 60'lı yıllarda da özel, bireysel dindarlık halen / zaten canlıydı. İletişim ve enformasyon teknolojisinde kaydedilen gelişmelerin etkisiyle 80'li yıllara gelindiğinde din daha bir görünürlük kazanmıştır. Casanova 60'lı yıllarda ortaya çıkan yeni dini hareketlerin, yeni dini bilinçlilik, farkındalık gibi dini tecrübenin yeni ifade şekillerinin 80'lere gelindiğinde eski canlılığını kaybetmeye başladığını ileri sürmektedir.

Batıda son birkaç asırdır geleneksel din tahrip edildiğinden ve geri kalan dini unsurların da birkaç on yıldır modernleştirildiğinden kutsalın keşfedilmesine yönelik ilgi artmıştır. Hefner (1998: 85) bunu modernite ve modernleşmenin seküler doğasına ilerleme, aydınlanma, kalkınma, vb. modernliğin ürünlerine, ideallerine ve bunları beraberinde getiren sekülerleşmeye olan güvenin azalmasına bağlamaktadır. Çünkü “modernizmin yorgunluğu, komünizmin soğukluğu, özgürlüğün bıkkınlığı ve de tekeli politik söylemlerin anlamsızlığı bize artık bir dönemin sonuna geldiğimizi göstermektedir. Don Giovanni'nin de belirttiği gibi; “sonsuz zevk, aslında sonsuz işkencedir. Dolayısıyla bugün artık erotizmin demokratikleşmesinin (herkesin her istediğini yapmasının) ne anlama geldiğini düşünmenin vakti gelmiştir” (Bell, 2006: 65).

Kepel (1992: 26) ise dinin yükselişini *Tanrının İntikamı* olarak nitelendirirken dine olan ilgiyi sekülerleşmenin yol açmış olduğu maneviyat krizi ve dindışı ideolojilerin başarısızlığıyla açıklamaktadır. Şöyle ki; “batıda sınıfsal konumları kötü

olanlar ve gelişme sürecinde varlığı ciddiye alınmayan toplumsal kesimlerce yöneltelen sorgulama batı toplumlarında komünizmin yankı bulmasını kolaylaştırırken doğuda Demirperde ülkelerde ise rejim muhaliflerinin batıya beyin göçüne neden olmuştur... çift kutuplu bir dünyada inanlar bir ikilemle karşı karşıyaydılar. İnananlar özgür dünyayı ve sosyalizmi savunmaya itilmişlerdir. Bu ise inancın yavaş yavaş dünyevi ideallerin gerçekleşmesine bağlanmasını getirmiştir. Üçüncü dünya ülkelerinde ise din yönetici zümre tarafından modernleşmeye engel görülse de, sömürgeci güçlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde yerlileri sömürgecilere karşı birleştirerek ulusal kimliğin doğmasını sağlayan onun bütünleştirici gücüdür. Kepel (1992: 16)'e göre küreselleşmeyle birlikte; "daha iyi bir dünya özlemi şekil değiştirerek laik alandan dini alana kaymıştır. Dinin ortaya çıkışı, yüzeysel olarak ani ve beklenmedik görülse de, bu aslında gizli bir gelişme sürecinin varış noktasıdır. İnsanlar, Tanrı'ya inancın yitirildiği bir dünyanın, Tanrı'ya inanılan bir dünyadan daha kötü olduğunu görmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle insanlık sahte ilahların başarısızlığını görmüş şimdi eski tanrılar(ın)a geri dönmektedirler (Yeşilyurt, 2003: 137).

Küreselleşme gelenekleri, yerel ve ulusal yapıları çözdüğünden bireyi kuşatan bütün kısıtlamalardan kurtarmakta ve ona kendisini ifade edebileceği evrensel bir alan sunarak onun gelenek ve cemaat karşısında bağımsızlığını arttırmaktadır (Berger, 2003: 17). Dünyevileşmenin dindarlar arasında da yayılmasıyla dini değerlerin fertler ve toplum üzerinde bağlayıcılığı azalmaktadır. Nasır (1988: 23-29) sekülerizmin yol açmış olduğu dünyevileşmeyi; "sonsuzluğu sonluda aramak, vehimlerin en tehlikelisi ve yalnızca sonlunun kendisini yok etmesiyle sonuçlanacak bir kabus olarak nitelendirmektedir. Manevi açıdan güçlü fakat pratikte zayıf bir karşı koyucu ile maddi açıdan güçlü bir düşman arasındaki bu mücadelenin sonunun ne olacağını önceden kestirmek zordur."

Globalleşen bir dünyada gerçekten istikrar bozucu ve parçalayıcı olan şey, gerçek dini imanın canlanması değil, aksine din temelli norm ve ahlakın topyekün bir dağılışıdır (Yeşilyurt, 2003: 148-149). Küreselleşme bir taraftan dinlerin yeniden canlanmasına imkan veren sosyal problemler ortaya çıkarırken diğer yandan da gerek eğitim ve kültür ve gerekse de siyaset ve ekonomi alanında kendi şartlarını dayatarak dinlerin küresel bir model oluşturmasını engellemektedir. Yaşam alanları seküler aklın, gereklerine uygun olarak tanzim edildiğinden kamusal alanda dini yaşamak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Weber'in büynün bozulması diye ifade ettiği rasyonel

temelde örgütlenmiş bürokratik yapı içerisinde dini yaşamak zorlaştığından dinin bireysel ve toplumsal ilişkilerde belirleyici olma vasfı zayıflamaktadır. Bu bireye belli açılardan dini inancını ifade edebilme, seçebilme, yayabilme gibi imkanları beraberinde getirirse de onu daha büyük, organize bir sistem karşısında yalnız bırakmak gibi paradoksal bir duruma da yol açmaktadır. Beşeri tecrübenin dini ve ruhani boyutlarının küresel insani yönetim araçlarına ilişkin tasavvur ve uygulamaları şekillendirmeden dışlanması, seküler dünyanın en iyi haliyle insani küresel yönetim arayışında makul bir yol sunmaktan uzak olmasının yanında kuvvetli küresel reformlar için alttan gelen popüler bir potansiyeli harekete geçirecek insani yönetim esaslarına dair yeterince ilham verici bir tasavvur olmasını zorlaştırmaktadır (Falk: 2003: 19). Dinin tabiatı ve fonksiyonel ilişkileri bakımından kapitalist ekonomik sistem veya modern ulus devlet sistemi benzeri küresel bir dini sistem geliştirmesi küreselleşmenin şu anki safhası dikkate alındığında pek mümkün görünmemektedir. Evrenselleşme noktasında rekabet halinde olmaları tıpkı ekonomideki gibi bir model altında ele almayı zorlaştırmaktadır. Çünkü her din bir aktördür ve kendi içerisinde heterojen bir yapıyı ve örgütlenmeyi barındırmaktadır (Kwan, 2009: 7).

Casanova (1992: 18) ve Beyer (2001: 11-12)'e göre; global toplumda dinin özelleşmesi, bireyi ilgilendiren şahsi bir inanç meselesi haline gelmesi modern sosyal düzenin doğuşuyla ilgilidir. Modernite önce bilim ve felsefeyi ve ardından da siyaseti, ekonomiyi, sağlığı, dini normların ve din adamları sınıfının tekelinden kurtararak özgürlüklerine kavuşturmuş ve dinden ayırmıştır. Bu açıdan Luckmann (1990: 132)'a göre modern sosyal kurumların din aleyhine otonomilerini geliştirmeleri dini mutlak anlamda ortadan kaldırmasa da dini olanın ve dinin anlamının daralmasına yol açmıştır. Din modern seküler devlet ve kapitalist ekonomi tarafından dışlandığından kamusal alanın dışına itilmiş ve özel alanda kendine bir yer bulabilmiştir. Dini olanın gittikçe özel yaşam alanına hapsedilmesi dinin kamusal alanda görünürlüğüne kaybederek özelleş(tiril)mesine yol açmıştır.

Turner (2007: 412) ise sistemin görünürde demokratik bir hüviyete sahip olduğunu ama bunun bir illüzyon yarattığını ileri sürmektedir. Şöyle ki; “medya paradoksal bir biçimde bir yandan bölünmüş dini toplulukların entegrasyonunu mümkün kılarken diğer yandan da geleneksel dini eğitime, öğretime ve dini iyileştirmeye karşı bir sorun teşkil etmektedir. Bu yeni global atmosferde bütün dinler gibi İslam için başa çıkılması gereken en temel sorun modernleşme, laik devlet ve çok

kültürlülük bağlamında İslami kimliğin nasıl korunacağıdır. Böyle bir ortamda rakip dinlerin işlerliğini destekleyecek olan sivil toplum yaratma sorunu önemli bir politik mesele haline gelmektedir.

Beyer, Robertson ve Turner'in de belirttikleri gibi küreselleşme diyalektik olarak işleyen bir değişim sürecidir. Dahası evrensel yereli buluşturarak, ulusal kültürlerle kişisel kimlikleri kesiştirerek eş zamanlı olarak kimliklerin canlanmasını, dirilişini teşvik ettiğinden daha büyük bir güç kaynağı ve yeni global düzeni etkilemeyi teşvik eder (Ramachandra, 2005: 482).

Dorraj (1999: 235-238)'da benzer bir yaklaşıma sahiptir. O da göre küreselleşme din ilişkisi bağlamında dini canlanmayı modernliğin gelenekselleşmesi ve geleneğin modernleşmesinin diyalektik olarak işleyen bir süreç içerisinde anlamaya çalışılması gerektiğini ileri sürmektedir. Dini canlanma sadece modernliğe karşı gösterilen bir tepki bağlamında anlaşılmamalıdır. Bunun yanında dinin kendi içinden kaynaklanan dinamikleri ve özellikle de din içerisinde politik gelişmelerin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü dini canlanma modernitenin yol açmış olduğu toplumsal kırılmalara karşı gösterilen bir tepkinin yanında aynı zamanda değişen dünyada kültürel otantikliği toplumsal bağlamda restore etmeye yönelik bir teşebbüs olarak da değerlendirilebilir.

Dünya çapında dinin dirilişi bağlamlara göre farklılık arz etmekle beraber Berger (2002a: 23-24) bunun iki nedenden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Birincisi; insanlığın tarih boyunca kesinlik atfettiği değerlerin bugün modernite tarafından tehdit edilmesidir. Küreselleşmenin homojenleştirici etkisine karşılık bir tepki olarak bu değerlere tekrar kesinlik atfeden dinler ve yeni dini hareketler bu rahatsızlığı hafifletici bir misyon üstlendiklerinden ön plana çıkmaktadırlar. Robertson gibi Turner (2003: 26)'de küreselleşme ile yerelleşmenin eş zamanlı bir seyir takip ettiğini ve sürecin homojenleştirici etkisine karşı tepkiselliğe vurgu yapmakta, “nerede bir global uyanış ortaya çıkıyorsa orada anti global bir hareketi temsil edecek bir reaksiyon olacaktır” diyerek dini canlanmayı açıklamaya çalışmaktadır. İkincisi ise; sekülerleşmenin yol açmış olduğu dünya görüşü elit bir kültür oluşturduğundan, değerleri hiçe sayılan, geniş halk kitlelerince benimsenmemesinin yanı sıra din dışı ideolojilerin başarısızlığının doğurmuş olduğu manevi boşluk da bazen radikalizmi de içerecek şekilde dini canlanmayı teşvik etmektedir.

Swatos-Christiano (2002: 106)'a göre; modern dünyada iki şey olmaktadır: Bir taraftan mevcut dini sistemler dahilinde geleneğin bu güne kadar vermiş olduğu cevapları çok daha kesin bir şekilde oluşturmaya çalışan hareketler doğmakta, diğer taraftan ise mevcut gelenekler haricinde aynı sorunlara yeni cevaplar sunan yeni dini hareketler ortaya çıkmaktadır. Çünkü varoluşsal problemler daimi olduğundan bunların çözümleri rasyonel saptamaların dışındadır.

Karner – Aldridge (2004: 24) ise sosyal eşitsizliklerin ve aşırı bireyselleşmenin psikolojik etkilerinin çağdaş dini diriliş hareketleri için müthiş derecede güçlü bir teşvik edici olduğunu ileri sürmektedir. Fundamentalistlerden politikacılara kadar uzanan geniş bir yelpazede manifestolar, ayrılıkçı hareketler, yeni orta sınıf dindarlığı, kısmen tüketim prensipleri ve ideolojik prensipler tarafından şekillendirilmektedir. Bilime olan güvenin sarsılması, modern politikaların başarısızlıklarının yayılması dinin politik bir aktör olarak öne çıkmasını kolaylaştırıcı bir işlev olarak hizmet görürken modern monopol seküler politikaların kamusal alan üzerinde dini gelenekleri bastırmasına karşı da bir tepkiyi içermektedir. Tüketimcilik dini inançların ve kimliği kolonize edilmesine yol açsada dinlerin kognitif ve fenomenolojik fonksiyonları seküler kurumlar ve uygulamalar tarafından doldurulamamaktadır. Dünyanın karşı karşıya olduğu mevcut durum göz önüne alındığında dine gittikçe artan derecede bir ihtiyacın hissedileceği görülmektedir (Radhakrishnan, 2004: 1403).

Hadden (1987: 605) modern dünyada din kişisel bir hal aldığını fakat kaybolması, yok olması gibi bir durumdan söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Dinler geleneksel anlamda bir sosyal kontrol mekanizması olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Fakat mevcut dünya şartları dikkate alındığında bugün “din, dünyayı hareket ettirici, harekete geçirici bir güç olarak ciddiye alınamaz. 21’nci yüzyılda din gerek içten ve gerekse dıştan daha yoğun baskılarla karşılaşacağından; din değiştirme, tarikatların ve kültlerin sayısındaki dramatik artışlar, ayrılıkçı, radikal / fundamentalist eğilimli dini gruplar dolayısıyla dinlerin merkezi formlarını ve orthodox yapılarını muhafaza etmeleri her geçen gün daha da zorlaşmaktadır (Thomas, 2009: 63). Nasır (1995b: 72)’a göre dinlerin günümüzde yükleneceği rol, insanın geçmiş birkaç asırda kendisine musallat ettiği mevcut pek çok ideolojiyle yarışmak amacıyla kendilerini yeni bir “izm” veya ideoloji derecesine indirip modern insanın zaafalarını hafifletmek olmamalıdır. Aksine onların vazifesi insana mükemmeliyet norm ve modelini göstermek ve ruh ile temasın yollarını sağlamaktır. Çünkü sayısız renk ve tondaki insan ruhunun basit bir

çokluk ve bölünme değil de birliğin sayısız yansımaları olduğunu ancak ruh gösterebilir.

Falk (2003: 32-82)'a göre; her ne kadar son yılların sürpriz gelişmeleri arasında beşeri münasebetlerde muhtemel bir kuvvet olarak dinin dünya çapında çok yönlü bir dirilişinden bahsedilse de şimdiden sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak söz konusu diriliş özellikle siyasi sahada tecessüm ettiği şekliyle seküler duyarlılığın yaratıcı kabiliyetinin tükenişiyle yakından alakalıdır. Bellah (2002: 173) dinin kültürel hayatımızın ortasındaki yerini hızla geri aldığını ileri sürerken bunu hem beşeri münasebetlerde dini konuların ortaya çıkmasıyla tamamen entelektüel sebeplerle hem de pragmatizm ve faydacılık üzerine kurulan bir dünyaya karşı hayal kırıklığının yol açmış olduğu psikolojik ve pratik nedenlere bağlamaktadır. Bilimsel bilgi gerçekliği kavramada sınırlılığının farkına vardıkça din, fikri açıdan daha saygın bir hale gelmektedir. İnsanlığın ve dünyanın geleceğine dair belirsizliğin ve korkunun artmasının yanı sıra tabiatın ve gerçekliğin esrarlı derinliklerinin keşfinin bileşimi, dinin yeniden mevcut yapıya ithali için gerekli kültürel temelleri sunmaktadır. Çünkü dinler küreselleşme sürecinin fikr-i sabit haline getirdiği, etkinlik, kar, büyüme ve aşırı ferdiyetçiliğe adanmış ekonomist bir düşünce tarzının sunduğundan daha merhametli ve empatik bir yaklaşım sunma potansiyeline sahiptirler. Bunun yanında çevrenin fesadından, ekolojik felaketten ve muhtemelen psikolojik felaketten sakınmada kendisine ihtiyaç duyulan gezegenin uzun dönemde idaresi için tek temeldir. Dinler küresel bir ahlakı savunmak yoluyla küreselleşmeyi insanileştirmenin bir yolu olarak gelecekte de önemli olmaya, kalmaya devam edecektir. Şimdiden bir öngöründe bulunmak pek mümkün görünmemekle birlikte dini dirilişin 21'nci yüzyılda daha insani bir küresel yönetim oluşturma ihtimali dinin, sosyal ve siyasi olarak hali hazırdaki mevcut olandan daha sorumlu bir küreselleşme tarzı için bir temel sunup sunmayacağı meselesine bağlıdır (Falk, 2003: 92).

3.2. Dini Çeşitliliğin Bir Norm Haline Gelmesi

Küreselleşme sürecinde göçlerin uluslararası bir boyut kazanması etnik ve kültürel çeşitliliğin yanında dini çeşitliliği de arttırmıştır. Dinlerin nüfuz bölgelerinden bağımsızlaşıp dünya ölçeğinde yayılım göstermeleri dini çeşitliliği bir norm haline getirmektedir (Smart (2003: 374). Bu açıdan artık ülkeleri eskisi kadar saf bir şekilde Budist, Hristiyan, Müslüman şeklinde tanımlamak gittikçe zorlaşmaktadır. Bu anlamda

global düzeyde bir inanç karışımından, dini anlamda dünyanın inanç haritasının değişmesinden söz edebiliriz. Nasıl ki ekonomik anlamda pek çok ülkede eş zamanlı olarak faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerden bahsedebiliyorsak aynı şeyi din içinde söylemek pek yanlış olmaz. Biz bugün modern dünyada birçok kıtaya ve pek çok ülkeye yayılmış “çok uluslu dinler”den bahsedebiliriz (Düzgün, 2003: 143). İnsanların, malların, sermayenin, fikirlerin, dinlerin, kültürlerin, vb. unsurların akışkanlık durumunun dini açıdan nasıl sonuçlanacağını şimdiden kestirmek güçtür. Bugün itibarıyla bunun geleneklerden arındırılmış ve tamamen homojenize olmuş bir duruma yol açacağı iddia edilemez (Vasquez, 2008: 152).

Küreselleşme sürecinin başlangıç yıllarından itibaren dünya büyük göç hareketlerine şahit olmuştur. Bugün göçler pek çok açıdan siyasal bir sorun haline gelmiştir. Güçlü kültürel duvarlar yatay bir dünyada insanların hareketlerini bir zamanlar sınırlasa da artık geri dönülmez bir biçimde yıkılmıştır. Göçmen akımı dünyanın zengin ülkelerinin sınırlarını her geçen gün daha da zorlamaktadır (Friedman, 2002: 168). Enformasyonun yataylaşması bir zamanlar dış dünyaya kapalı yaşayan milyonların coğrafi olarak uzak fakat televizyon ekranı kadar yakın altın topraklarda dünyayı görme, hissetme ve yaşama –daha iyi daha zengince bir yaşam sürme- ihtiyacını da tetiklemiştir. Göçlerin arkasındaki yatay toplumun volkanik güçleridir. Kültürel yalıtılmışlığın ortadan kalmasıyla zengin ülkelerin çekim gücüyle yoksul ülkelerin itim gücü karşı konulmaz bir güç haline gelmişlerdir (Friedman, 2002: 176-181).

Bugün göçlerin de etkisiyle dünyanın pek çok yerinde dini çeşitlilik bir norm haline gelmiştir. Tarihte bundan önce çeşitli dinler tek bir toplumda bu şekilde kesinlikle bir arada bulunmamışlardır. Bu bir ilktir. Bugün Rusya’da Yahudiler, Çin’de Müslümanlar, Fransa’da Protestanlar, Sri Lanka’da Hindular, Mısır’da Kıptiler, vb. dini ve etnik topluluklar bugün geçmişe göre artık bir arada yaşamaktadırlar (Smart, 2003: 374). Bu anlamda küreselleşme tepede gevşek bir siyasal ve ekonomik birlik, tabanda ise onu destekleyen çeşitli, etnik, dini, kültürel ve dilsel, vb. grupların bulunduğu bir sistem anlamına gelmektedir (Karpas, 2009: 102).

ABD dünyanın en kozmopolit ülkesidir. ABD örneğinde dini manzaranın en ilgi çekici yönlerinden biri farklı inanç ve geleneklerin yaygın bir biçimde birbirine katılımı ve karşımıdır. Bugün Amerikada büyük çoğunluğu Hristiyan kilisesinde olmak üzere 1500 civarında farklı inanç sisteminin olduğu tahmin edilmektedir (Çaha, 2008: 106).

Friedman (2002: 175-180) psikanalitik bakış açısını çağrıştıran bir yaklaşımdan hareketle nüfusun heterojenleşmesini etnik bakireliğin kaybı olarak yorumlamaktadır. Ona göre bugün Amerika “etnik bakireliğini” (Friedman, 2002: 175) kaybetmiştir. Azınlıklar çok uzak olmayan bir gelecekte bir tür çoğunluk olacakları zamanı gözlemlemektedirler. Özellikle büyük oranda Asyalı ve Latin Amerikalıların yaşadığı California gibi bazı eyaletlerin bu noktaya daha önce ulaşacakları öngörülmektedir.

Bir zamanlar erime potası olarak nitelendirilen Amerika’nın Chicago, New York gibi büyük şehirlerinde etnik ve dini alt kültürlerin ortaya çıkması bir anlamda erime potasının açıklayıcılığını zayıflatmaktadır. Çok kültürlülük politikaları kuşatıcı bir entegrasyondan ziyade “paralel topluluklar” üretme riskini beraberinde getirmektedir. Amerika örneğinde görüldüğü gibi küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu dini ve etnik çeşitlilik göz önüne alındığında bu kozmopolit durum erime potası modelinden ziyade “salata tabağı” modeline daha yakın durmaktadır (Kalin, 2008: 153).

Uluslararası göçler dini ve dindarları tarihsel, kültürel ve coğrafi bağlamlarından koparmakta, Anderson (2007)’un Hayali Cemaatine karşı küresel ölçekte “hakiki cemaati”, “ulusaşırı islami” (Esposito, 2002: 46) ve ümmeti inşa etmenin yeni imkanlarını da beraberinde getirmektedir. Fiziki anlamda mekan birlikteliğinin yanında ağ temelinde örgütlenmiş, birbirleriyle interaktif ilişki kurabilen gevşek, esnek bir şekilde birbirine bağlanmış “yatay ümmet” inşa etmenin de imkanlarını sunmaktadır. Roy (2004: 264)’a göre bunu ulus devletten kaynaklanan sınırlamaları aşan evrensel bir inananlar topluluğu, hakiki bir ümmet inşa etme süreci olarak da yorumlayabiliriz. Modern öncesi dönemde dinler kendilerini, global ölçekte ifade edebilecek pek bir fırsat bulamamışlardır. İletişim ve ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu dönemlerde büyük ölçüde kültürel merkezleriyle çok zayıf ilişkilere sahip bir biçimde yerleşmişler ve globalleşen dünyaya zayıf, kırılgan bir ticari ilişkiler sistemiyle yayılmışlardır. Bu açıdan modernleşme basit anlamda ilerici laikleşmeye yol açarken aynı zamanda müslüman toplumlarda islamın dirilişinde de önemli bir rol oynamıştır (Turner,2003:129-Esposito, 2002: 46).

Evresellik iddiasında olan bütün büyük dünya dinleri dünyaya ve onun kozmik bağlamına politik manivelanın ötesinde bir anlam vermeye çalışırlar (Macit, 2003: 110). Evrenselci bir söylemi olmak demek tam da gezegen ölçeğinde oynamak ve adalılığından ve bölgeselliğinden çıkmak demektir (Roy, 2003: 149). Bu bir anlamda küreselleşme fikri için de iyi bir temel oluşturmaktadır. Olaya bu açıdan bakıldığında

küreselleşme sürecinde dinlerin değil küreselleşmeye karşı olmak küreselleşme vasıtasıyla dünya dini haline gelmelerinin, ulusaşırı ümmet inşa etmenin yeni yolları açılmıştır. Barber (2003: 176)'in ifadesiyle; bugün “McWorlda karşı cihad değil, McWorld vasıtasıyla cihad” durumu söz konusudur. Dahası kültür etkileşimi, yayılma, sentez, ödünç alma ve değişim süreci gittikçe daha büyük bir hızla işlediğinden yeni bütünleşme ve çatışma ihtimallerini de beraberinde getirmektedir (Tierney, 2006: 79). Kaynaşma veya çatışma şeklindeki her iki eylem biçiminin altında yatan temel varsayım ırkın ve dinin ulusal sınırların dışına taşarak müstakil grupları ortak bir insanlık zincirine bağlayan daha geniş bir ilişki zeminine yayılmasıdır (Ahmed, 1994: 413).

Ekonomik, teknolojik faktörlerin yanında göçlerin de etkisiyle ortaya çıkan teolojik yakınlaşma dinlerin, geleneklerin birbirine karışmasına yol açtığından inanç senkretizmine ve birçok yeni dinsel yorumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gündüz, 2005: 72, Çevik, 2003: 173, Sellers, 2006: 223). Bazı açılardan avantaj gibi görünen bu durum bazı açılardan da dezavantajlara sahiptir. Bugün çağdaş insanın kendi dininin dışında çeşitli dinlere ait inanç ve geleneklerle karşı karşıya kalması onu geçmişe nazaran çok daha geniş bir alanda kendi dini dışındaki dini gerçeklikleri kendi dinine olan bağlılığını kaybetme ızdırabı altında ciddiye alma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır (Nasır, 1995: 13-15).” Yorum ve sentez zenginliği kişiye istediği doğruyu istediği dinden ya da aynı din içerisindeki farklı mezheplerden seçme imkanını sunması açısından liberal, eklektik ve postmodern bir din anlayışına kapı aralamaktadır.

Dini alanda küreselleşmenin etkilerinden birisi de lokalleşmenin bir göstergesi olarak dini cemaatlerin küresel faaliyetler içerisine girmeleridir (Bodur,2003:50). Küreselleşme bir anlamda postmoderniteyi de içerdiğinden geleneksel kimliklerin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. 19’ncü yüzyılın sonu ve 20’nci yüzyılın başlarından itibaren gelenek ve cemaat olgularının da küreselleştiği dikkate alındığında küreselleşmenin geleneği ve “cemaat arayışını” da teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Hatta bu anlamda bir yerellik kültüründen DE bahsedilebilir. Yerellik kültürü küresel kültürün bir parçası olduğundan hem küresel kültürün zenginleşmesine hem de geleneksel kültürün gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Robertson, 2003: 354-359).

Sellers (2006: 224-225) modern dünyada nüfus hareketleri global bir seyir takip ettiğini, geleneksel anlamda cemaatvari bir toplumsal yapıyı sürdürmenin imkansız olduğunu ileri sürmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki durum dikkate alındığında süreç bireyselleşmeye doğru bir seyir takip etmekte ve geleneksel cemaat bağlarını

çözmektedir. Fakat Sellers lokalleşmenin bir göstergesi olarak dini grup veya cemaatlerin niceliksel olarak artmasının yanında küreselleşmenin sunmuş olduğu imkanları kullanarak din dışında pek çok sektöre de el atarak cemaat yapılarını farklı bağlamlarda yeniden ürettiğinden, cemaatlerin küresel bir aktör haline gelmelerinden söz etmektedir.

Din modern öncesi toplumlara göre bütün toplumsal kurumlar için kuşatıcı semboller sağlama gücünden uzaklaşsa da “belirli toplumsal grupların özel birleştiricisi (Berger, 2002c: 150-151) olarak halen varlığını devam ettirmektedir. Bugün dünyada yerellik kültürünün bir uzantısı olarak cemaatlerin küresel bir aktör haline geldikleri görülmektedir. Din dışı pek çok sektöre el atarak birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonlarını değişik bağlamlarda yeniden ürettikleri görülmektedir. Fakat dini oluşumların pek çok dünyevi sektöre el atması dindarları dünyevileşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu, dinin amaç mı araç mı olduğu tartışmalarını beraberinde getirirken dini gruplar içerisindeki çıkar çatışmalarının yeni bölünmelere yol açabileceği ihtimalini de güçlendirmektedir.

Bütün dinler orthodox yapılarını muhafaza etme eğilimindedirler. Evrensel dini orthodoxinin öngörmüş olduğu dünya vizyonunun dünya ölçeğinde yayılmasının önünün açılması bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Dini öğretiler dünya konjonktüründe meydana gelen siyasi, ekonomik, kültürel, vb. değişimlere bağlı olarak sürekli yeni yorumlara maruz kalmaktadır. Dinlerin kendi aralarında rekabete zorlanması onları piyasa şartlarına göre hareket eden aktör konumuna indirgemekte, evrensel ideallerinden güncel gerçekliklere yönelerek dejenere olmalarına kapı aralamaktadır (Gumucio, 2008: 323). Bu bir anlamda dinlere küreselleşme fikri için sosyolojik ve teolojik bir temel oluştururken, evrenselleşme yolunda rekabetin artması Barber (2003: 180)’in ifadesiyle “evrensel idealler evrensel kargaşalar yaratır” gibi riskli bir duruma da yol açmaktadır. Dinler hep sevgiyi, barışı, kardeşliği, hoşgörüyü savunmalarına rağmen her zaman barışı sağlayan bir denge unsuru oldukları söylenemez. Tarihte din adına yapılan savaşlara göz atıldığında bu açıkça görülmektedir. Evrensel idealler zaman zaman devlet destekli organize şiddet hareketlerine dönüşerek evrensel kargaşa durumuna yol açmıştır.

Dünya ölçeğinde dini anlamda maksimum derecede çeşitlilik içerecek bir karışım durumunun ortaya çıkması hoşgörü, tolerans, anlayış ve işbirliğini geliştirmenin yanında çatışma ve kırılma risklerini de beraberinde getirmektedir (Seller, 2006: 222).

Küreselleşme her ne kadar dinlerin evrensellik tezine ihtiyaç duysa da dinlerin küreselleşmenin bütün taleplerine karşı olumlu cevap vermesi beklenemez. Çünkü dinler açısından neyin küreselleşti(rildi)ği önemlidir. Çoğulculuk, hoşgörü, tolerans, adı altında dinlerin onaylamadığı değerlerin, alışkanlıkların, yaşam biçimlerinin dünya ölçeğinde yayılarak evrenselleşme adına bunun dayatılmasına karşı dinlerin bir direnç göstermesi muhtemeldir. Bu din eksenli yeni çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunun yanında dinlerin evrensel mesajlarını tüm insanlığa yayma girişimi ulus devletler ve uluslararası ilişkilerde yeni gerginliklere de kapı aralamaktadır (Macit, 2003: 110). Küreselleşme etnik, kültürel ve dini açıdan farklı ulusların birbiriyle temasını kaçınılmaz hale getirirse de bunun mutlak anlamda toplumsal bir çatışmaya yol açacağını söyleyemeyiz. Dünya giderek daha çoğulcu bir görünüme büründüğünden çağdaş toplumsal yaşam farklı inançları ya da inancın farklı yorumlarını taşıyan insanların bir arada yaşamalarını, bir *uzlaşım toplumu*nu oluşturmalarını kaçınılmaz hale getirmektedir (Yeşilyurt, 2003: 12).

Bütün toplumsal kurumların kapitalizmle uyumlu hale getirilme çabası küreselleşmenin dünyayı yeni baştan kurgulama ve reorganize etme amacında olduğunu göstermektedir (Düzgün, 2003: 145). Ekonomi, hukuk, siyaset, vb. kurumların yanında dinin globalleşmesi bu alanlardan biri olarak görülebilir. Ortak iyinin kaynağı noktasında postmodern göreceli bir durumun ortaya çıkması hakikati bulanıklaştırmaktadır. Globalizm de hakim olan yönetsel-araçsal akıl olduğundan ona eşlik eden liberal felsefe de bu akla teslim olmuş durumdadır. Temelinde düşünmenin yattığı felsefe de, inanmanın ve bağlanmanın yattığı din de renklerini bu araçsallıktan almaya başlamışlardır.” Son yıllarda ahlakın yerine etik kavramının kullanılması ve bunun pek çok türevinin oluşturulması ahlakın dini bağlamından koparılarak rasyonel esaslara uygun olarak temellendirilmeye çalışıldığı göstermektedir. Günümüzde ahlak yerine etik kavramının kullanılmaya başlanması, dini değerlerin yerine seküler değer ikamesi olarak görülebilir. Ahlak dini, metafizik bağlamından koparılarak seküler ve rasyonel esaslara uygun olarak yeniden tesis edilmeye çalışılmaktadır (Düzgün, 2003: 145). Dini çoğulculuk, görecelilik, mutlaklık, izafilik, vb. tartışmaların ahlaki alana taşınması bizi ahlaki dini, teolojik ve metafizik açıdan temellendirecek mutlak bir otoritenin olmadığı sonucuna götürebilir. Küreselleşme kapitalizmle uyumlu, seküler esaslara barış içinde yaşayan bir din anlayışını yerleştirmeye çalışarak bunu teşvik etmektedir.

Küreselleşme sürecinin başlangıç yıllarından itibaren dünya büyük göç hareketlerine şahit olmuştur. Bugün göçler pek çok açıdan siyasal bir sorun haline gelmiştir. Özellikle 1965 yılında ABD göçmen yasasının değişmesinden sonra pek çok müslüman ülkeden batılı ülkelere göçler gerçekleşmiştir. Bugün batıda sayıları en hızlı şekilde artan azınlıklardan biri de Müslümanlardır. Örneğin Amerika’da resmi rakamlara göre 80’i aşkın ülkeden yaklaşık olarak 7 milyon (Kalın, 2008: 152) Müslüman nüfusun bulunduğu Amerika hem etnik hem de dini açıdan büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Müslüman nüfus kitlesi arasındaki en kalabalık kesimi Araplar, Güney Asyalılar ve Afrika kökenli Amerikalılar oluşturmaktadırlar. Bunları ise Türkler, İranlılar, Bosnalılar, Malezyalılar, Endonezyalılar ve Afrikalılar takip etmektedir. Etnik, dini, kültürel, vb. açılardan alabildiğince çeşitlilik gösteren müslümanlar arasında islamın felsefi, teolojik, siyasi, vb. açılardan değişik yorumlarına da rastlamak mümkündür. Etnik ve kültürel çeşitlilik yorum çeşitliliğini ve sentez zenginliğini de beraberinde getirmektedir. Hem toplam nüfus içerisindeki sayılarının çok hızlı bir şekilde artması hem de siyasi, ekonomik açılardan belli bir potansiyele sahip olmalarından dolayı bugün Müslümanlar Amerikan toplumunun önemli bir parçası haline gelmişlerdir (Moore, 2007: 121-122).

Berger (2002c: 168-169)’e göre insanlık dinlerin toplumsal bütünleşmeyi ve sosyal istikrarı sağlama da tekel konumunda olduğu bir dönemden tekelci olmayan bir dinin insanlara pazarlanmak zorunda kaldığı bir döneme gelmişlerdir. Bugün insanlık dinin ve dini olanın pazar ortamına indirgendiği, değişik dinlerin ve ideolojilerin birbiriyle rekabet halinde olduğu “*tekelden arındırma süreci*” olarak nitelendirebileceğimiz yeni bir döneme gelmiştir. Dinin tekelci konumdan pazar ortamına indirgenmesi herkese kendi inancını ifade etme ya da seçme fırsatını sunmasından dolayı teolojik açıdan memnuniyet verici olmakla birlikte çoğulculuk insanın “kesinlik- arayışını zorlaştırmakta, inanç yerine şüpheciliği, kapalılık yerine kurala dayalı bir açıklığı (serbestliği) teşvik etmektedir (Berger, 2002b: 85-91). Her şeyin global bir hal alması dinleri de teolojik açıdan birbirine yaklaştırırken “mutlaklık ve kesinlik” anlayışlarını dejenere etmektedir (Swatos-Christian, 2002: 111). Pek çok dinin ve aynı din içerisinde pek çok yaklaşımın rekabet halinde olduğu bir toplumda dini öğretilerin doğruluğundan ve kesinliğinden gerçek manada emin olunması gittikçe zorlaşmaktadır.

Friedman (2002: 201)'da Berger'le benzer kanaati paylaşmaktadır. Ona göre; “çok farklı dinlerden insanların yan yana yaşadığı çoğul bir toplumda kişinin dininin tek doğru din olduğunu düşünmesi zordur. Milyonlarca insanın cehenneme gideceğini kabul etmek zordur. İşte, sokakta, okulda, vb. yerlerde bu cehennemlikler etrafınızda iken sizin rahat yaşamanız mümkün değildir. O nedenle küreselleşen dünyada, yatay toplumda din kişisel bir tercih sorunu olarak yeniden tanımlanır. Bir tek doğru din yoktur. Tıpkı bir yoldaşınızın ya da bir hobinizin olması gibi, tıpkı bazı insanların kahverengi ya da portakal rengini, bazılarınınsa eflatunu ya da maviyi daha iyi bulması gibi, sadece sizin için doğru olan bir din vardır. .. Birtek yol herkes için doğru değildir. Size en uygun yolu seçersiniz. Teolojik bakımdan bunu haklı göstermek zor olabilir fakat sıradan insanlar teolog değildir. Aksine yatay toplumun vatandaşlarıdır ve zihinleri orada şekillenir.”

Son yıllarda başta Hick (2002) ve Nasır olmak üzere din felsefecileri tarafından tartışılan dini çoğulculuk ve mutlaklık iddialarının ortaya atılmasının nedenlerinden birisi dünyada çeşitliliğin bir norm haline gelmesi ve bir inanç karışımının yaşanmasıdır. Dini çoğulculuk meselesinin dini, felsefi ve metafizik boyutu doğrudan sosyolojiyi ilgilendirmemekle beraber dini çoğulculuğun, çoğulculuğun farklı bir boyutu olan ahlaki bir çoğulculuğa yol açma riski sosyolojik açıdan kabul edilemez. Çoğulculuk adı altında ahlaki anlamda dinlerin hoş görmediği davranış biçimlerinin meşru hale gelmesi kabul edilemez. Kalın (2008: 154-155)'a göre “bir arada yaşama iradesi temelde ahlaki bir duruştur. Biz ahlakın kaynağının din olduğunu düşünöldüğümüzde bugün yapılması gereken farklı dinlere mensup insanları ortak manevi değerlerde buluşmaya teşvik etmektir. Ahlaki temellere dayanmayan bir çoğulculuk bizi ancak kültürel anarşizme götürür. Temel anlamda ahlaki bir fikir birliğinden yoksun bir toplum varlığını sürdüremez.” Gellner (1994: 105) ise postmodern bir bakış açısıyla olaya yaklaşmakta ve görelilikçiliğin ahlaki hiçliği bağrında taşıdığını ileri sürmektedir. Ona göre bu kaçınılmaz bir durumdur, itiraz edilmesi gereken bir akım değildir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl şey görelilikçiliğin “bilişsel nihilizme” yol açıp açmama tehlikesidir. Ahlaki temelden yoksun tamamıyla “yararcı anlaşma”larda kurulan; hatta bu anlaşmalara uyma konusunda bile birbirlerine güvenmeyen ve birbirlerini rakip gören çıkar gruplarının şekillendirdiği bir toplum, mensuplarından fedakarlık bekleyemez; dolayısıyla ciddi bir tehditle karşılaştığı zaman ayakta kalamaz (Berger,2002b: 92-93). Eğer din modern dünyanın karşı karşıya olduğu anlam krizine

karşı en güçlü ve etkili alternatif ise; gerçekliğin çoğulluğu, yerini gerçekliğin tekliğine bırakmak zorundadır (Sarıbay, 1995: 82).

Dünyanın enformasyon ağlarıyla örülerek birbirine bağlanmasıyla birlikte dinin ve dini otorite kaynaklarının ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Özellikle internetin dini yorumları ve fikirleri yaymanın bir aracı haline gelmesiyle kurumsal bilgi üretim mekanizmalarının meşruluğu ortadan kalkmıştır. Tartışmalar ulusal zeminde gerçekleşmediğinden meşru bir otorite de tanımamakta, sansürün denetiminden kurtulmaktadır (Roy, 2003: 85). Bilginin genişlemesi, demokratikleşme, bireyselleşme ve kamusal tartışma zemininin yataylaşması yeni bir dini kamusal alanın yerleşmesine imkan tanımaktadır (Roy, 2003: 153). İnternetin dini amaçla kullanılmasıyla birlikte e-cihat, dijital kılıç, fatwa-online, islam online, inter-fada, çevrim içi islami otorite, fıkıh konseyi vb. yeni bazı kavramlarında din literatürüne eklendiği görülmektedir (Bunt, 2007: 11).

Dini enformasyonun din görevlilerinin monopolünden çıkması toplumdaki her bir ferdin dini söylemi alma, nakletme, yayma, zenginleştirme, yorumlama vb. süreçlere katılabilmesinin meşru ve makul şartlarının oluşması dine bireysel ve sosyal seviyede daha canlı, dinamik bir alan açmaktadır. Bu durumda dini kurumların geleneksel olarak ellerinde bulundurdıkları otoriteler dönüşüm geçirmektedir. Otorite bunalımı yeni dinsel söylemleri ve bunun aktörlerini ortaya çıkarmaktadır (Roy, 2003: 82-161). Tıpkı ekonomideki esnek üretim sistemi gibi üretenin yönlendirdiği sisteme karşı kullanıcının yönlendirdiği bir dinsel siber alan ortaya çıkmaktadır. Dini kimliği ne olursa olsun kullanıcıların hem geleneksel dini otoritelerle hem de geleneksel olmayan merkezlerdeki otoritelerle temasta olması bazı durumlarda dini konulardaki bilinen geleneksel uygulamaları bozmakta, yeni dini algılayışların ve teolojik açıdan yeni yorumlara ve yaklaşımlara yol açabilmektedir. Bunun İslami açıdan geleneksel bilgi kaynaklarını güçlendirdiğini mi yoksa zayıflattığını mı söylemek şimdiden zordur (Bunt,2007:262). Buradan şunu söyleyebiliriz: “İnternet ister dini yayma ve cemaat oluşturma amacıyla isterse de sekülerleştirme amacıyla kullanılsın her zaman bir kültürsüzleştirme aygıtıdır. Çünkü iki farklı dizgenin varlığını onaylamaktadır. Dinin bulunmadığı bir gündelik yaşam ve dinin her yerde hazır ve nazır olduğu sanal bir ortam (Roy, 2003: 169).

Dinler belli alanlarda eşitlenerek görecelileştiğinden Berman (2009)’ın ifadesiyle katılıkları buharlaştığından dinsel olanla olmayan arasındaki ayrım yavaş

yavaş anlamını kaybetmekte ve dinin sosyal hayata etki boyutu sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Sürecin ideolojik boyutunu liberalizm temsil etmekte fakat bu sadece iktisadi alanla sınırlı değildir. Aynı zamanda siyasi, kültürel ve dini alanlara da sirayet etmektedir. Bilhassa din(ler)in temsil ettiği hakikat(ler)in “liberalleştirilmesi” küresel kültürün önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Arslan, 2002: 38). Dini öğretilerin birbirleriyle rekabeti “teolojik liberalleşme” gibi bir duruma yol açmasa da dindarlık diğer bir ifadeyle müminin dinle arasındaki ilişki şahsi bir hal almaktadır. Değişen din değil onu dile getirme ve hayata geçirme biçimidir yoksa dogmanın kapsamı değil. Eğer modernleşme teolojik bir liberalleşmeye neden olsaydı bu ilk önce Hristiyanlık ve Yahudilikte ortaya çıkardı (Roy, 2003: 17).

Dinlerin kapitalizmle uyumlu hale gelmesi için metalaştırılarak pazar ortamına indirgenmesi dini olanı seçimlik hale getirmektedir. Kişiye farklı dinlerin sunduğu ideolojik mallar arasından istediğini seçme / alma özgürlüğü sağlaması açısından Luckmann’ın da ifadesiyle “*seçimlik din*” anlayışı ortaya çıkmaktadır (Swatos-Christiano, 2002: 112). Bireye dini inancını, grup veya cemaatini birbiriyle rekabet halinde olan dinler ve dini gruplar arasından seçme özgürlüğünün sunulması dini açıdan rekabetçi bir piyasanın ortaya çıkması dinin ve dini söylemlerin farklılaşmasına yol açmaktadır. Kişinin dini görüşünü birbirleriyle rekabet halinde olan çeşitli gruplar arasından seçmesi “biz” duygusunu güçlendirirken “öteki” olarak diğerini değersizleştirmektedir (Bodur, 2003: 52). Farklılıklar bir “zenginlik, öteki beni zenginleştiren” bir unsur olarak görülmediği (Kalın, 2008: 154) takdirde gerek yerel ve gerekse de evrensel düzeyde yeni gerginlik ve çatışma alanlarının ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Fakat mevcut haliyle küreselleşme öteki ile diyalogu mümkün değil zorunlu hale getirerek hoşgörü ve tolerans kültürünün güçlenmesine de yol açmaktadır. Dünyayı düz bir oyun sahasına dönüştürerek bütün dinleri eşitlediğinden dini farklılıklara karşı hoşgörülü olma, dini ifade ve kanaat özgürlüğünü benimseme, demokrasi vb. piyasa yanlısı bir söylemle uyuşan bir din anlayışını geliştirmeye çalışmaktadır (Bodur, 2003: 52). Uluslararası bağlamda etnik çatışmaların yükselmesine paralel olarak çok kültürlülük yaklaşımı demokratik bir çözüm olarak ileri sürülmektedir. Göçlerin, yerli halkların, etnik ve ulusal azınlıkların kimlik taleplerinin artmasıyla dünyanın değişik bölgelerinde gerilim ve tansiyon yükselmektedir. Bu paranoyayla üretilen çatışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak din tarafından da desteklenmektedir (Gumucio, 2008: 317).

Wuthnow-Offutt (2008: 213)'a göre nasıl ki Amerika uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerde dominant bir aktörse dini alanda da öncü bir üretici ve din ihracatçısıdır. Özellikle de Hristiyanlık alanında Amerika'nın yakın gelecekte bu konumu değişmeyecektir. Fakat yakın dönemde Amerika din ihraç etmesinin yanında göçler yoluyla farklı dini inançlara mensup insanların Amerika'ya akın etmesine de şahit olmuştur. 1965'de göç yasasının değişmesinden sonra Amerika, başta Latin Amerika, Asya ve Afrika olmak üzere çok sayıda ülkeden göç almıştır. Resmi rakamlara göre yaklaşık olarak 22 milyon insanın yasal yollardan Amerika'ya göç ettiği tespit edilmiştir (Wuthnow-Offutt, 2008: 214, Vasquez, 2008: 157). Yasal olmayan yollardan göç edenler de hesaba katıldığında bu sayı daha da artacaktır.

Nasıl ki ekonomik anlamda kapitalist bir dünya ekonomisinden kültürel anlamda Amerikanvari bir yaşam biçiminin dünya ölçeğinde yayılmasından bahsedebiliyorsak dini anlamda da evrenselleşmeye doğru ilerlemek isteyen Hristiyan evanjelik akımdan bahsedebiliriz. Bu süreçte en önemli sosyolojik olaylardan birisi misyonerlik faaliyetlerinin küreselleşmesi ve insanlığın Hristiyanlaştırılmasının yolunun açılmasıdır. Bugün dünya, misyonerlerin batılı ülkelere geldiği dönemleri artık geride bırakmıştır. Neo-misyonerlik (batılı olmayan misyonerleri) olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde hemen her misyon akımında ikinci, üçüncü dünya ülkelerinden misyonerler mevcuttur. Hatta misyonerlik faaliyetlerini daha sistematik olarak yürütebilmek için bazı üniversitelerde misyoloji bölümleri kurularak misyonerlik akademik bir disiplin haline getirilmiştir. Örneğin; bugün Kore Kilisesi dünyanın 160'dan fazla ülkesine misyoner göndermektedir (Moon-Tai-Woong Le, 2006: 207-208, Kılıç, 2003: 20).

Küreselleşmeye yön veren hakim aktörlerin dini Hristiyanlık olduğu için bu süreçte Hristiyanlığın misyonerlik faaliyetleri sonucunda dünyanın farklı bölgelerinde hızlı bir yayılımından söz etmek mümkündür. William Martin (Hallsell, 2003: 57)'e göre; "yabancı memleketlerde faaliyette bulunan Protestan misyonerlerin yaklaşık % 90'ını fundamentalistler ve evanjelikler oluşturmaktadır." Berger (2006: 81-83)'de Evanjelizmin küresel ölçekte yayıldığını ifade etmektedir. İslami hareketler, sadece İslam ülkeleri veya başka ülkelerde yaşayan Müslüman azınlıklarla sınırlı kalırken Evanjelik Protestanlık Doğu Asya, Afrika, Latin Amerika, Çin, Filipinler, Güney Pasifik, Afrika'nın bazı bölgelerinde hızla yayılmaktadır. Misyonerlik faaliyetleri özellikle sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik değişim yaşamakta olan, ABD ve Batı Avrupalının etkisinin yoğun olarak hissedildiği Doğu Asya, Afrika, Latin Amerika, Çin,

Filipinler, Güney Pasifik, vb. bölgelerde yoğunlaşmaktadır (Martin:1995, Wuthnow-Offutt, 2008: 213, Gündüz, 2007: 83). Thompson (2003: 22)'a göre; dünyada Hristiyanlığın evanjelik kolunun yayılış oranı fundamnetalist İslam da dahil olmak üzere bütün dinlerin yayılış oranını geride bırakmaktadır. Bugün geçmişteki misyonerlik dalgalarından çok daha büyük çapta, Hristiyanlığın tarihteki en hızlı gelişimine şahit olmaktayız. Günümüzde Amerikan din sosyolojisindeki çalışmaların çoğu evangejik hareketlerin ya da fundamentalizmin büyümesi etrafında dönmektedir (Şentürk, 2004: 54).

1960'lı ve 70'li yıllardan itibaren dünyanın karşılaştığı yeni şeylerden biri de müslüman toplulukların müslüman olmayan topluluklara doğru yer değiştirmeleridir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bugün müslümanların yaklaşık olarak üçte birisi azınlıkta oldukları ülkelerde yaşamaktadırlar (Roy, 2003: 54-55). Dini açıdan 21'nci yüzyılın en önemli gelişmesi Hristiyan olmayan inançların gittikçe artan oranda batıda yayılması ve kendi örgütlenmelerini yaratarak temsil edilir bir konuma gelmesidir. Dini çeşitliliğin bir norma haline gelmesi İslam batı ilişkileri açısından bir paradoks durumuna yol açacağı ileri sürülebilir. Bunun Avrupalıların kendileri dışındaki göreneklerin farkına varmalarına ve bu farklılıklarla uzlaşma kapasitelerini belirgin bir biçimde arttırmalarına da yol açtığı söylenilebilir (Davie, 2005: 26-84).

Günümüzde Avrupa'ya olan göç Amerika'ya olandan daha fazladır. Göçlerde ve doğurganlık oranlarında bir değişiklik olmaması durumunda avrupanın müslüman olmayan nüfusunun % 3.5 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Göç hareketleriyle birlikte düşünüldüğünde 2015 yılında müslümanların nüfusunun iki katına ve 2035 yılında Avrupada yaşayan müslümanların sayısının 65 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bugün Avrupa'da genç Müslümanlarla sessiz bir devrim gerçekleşmektedir. Avrupalı Müslümanlar artık Hintli, Pakistanlı veya Türk müslümanlar değildir. Şimdi bir Avrupalı İslam kültürü gelişme yolundadır. Bu haliyle İslam daha bugünden Avrupa'nın entegre olmuş bir bütünü ve dinidir (Karlsson, 2005: 240-243).

Müslüman göçmenler ve mülteciler göçler sonucu bugün dünyanın her tarafına tarihte hiç olmadığı kadar yayılmış durumdadırlar (Esposito, 2002: 394). Bu İslam-batı tarihinde ilk kez yaşanan bir tecrübedir. İslamın coşkusu milli sınırları, sınıf farklılıklarını ve ırki engelleri tanımamaktadır (Ahmed, 1994: 432). Kuran'ı bir bakış açısıyla ifade edecek olursak küreselleşme müslümanların dünya görüşlerini ve değer

ölçütlerini dayandırdıkları ayetlerden biri olan Hucurat Suresinin 13’ncü ayetine karşılık gelmektedir. “*Ey iman edenler biz sizleri bir erkek bir diğiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık...*” Küreselleşme sosyal hareketliliği ve akışkanlığı beraberinde getirdiğinden fertlerin, sosyal grupların, kavimlerin, değişik dinlere mensup ümmetlerin, milletlerin, siyasi, ekonomik, kültürel, coğrafi, vb. farklılıkların (Karaman ve diğ.,2007: 97) iç içe geçmelerini, birbirlerini yakından tanımalarını da beraberinde getirmektedir.

Tarihin hiçbir döneminde hiçbir zaman bu sayıda bir müslüman nüfus kitlesi gayrı Müslim ülkelerde azınlık halinde yaşamamıştır (Kalın, 2008: 152). Kepel (1995)’in ifadesiyle müslümanlar bugün müsümanlar “Allahın Batısında”dırlar. Küreselleşmeyle birlikte İslam batıya geçmiş hatta “*batı içindeki islam*” (Fuller-Lesser, 1996: 48)’dan bahsedilir hale gelmiştir. Batı içerisinde hızla yayılan ve aynı zamanda dışarıdan dayatılmış İslam, batıyı islam ve müslümanlar için bir laboratuvar haline getirmektedir (Fuller-Lesser, 1996: 91).

“Batıda yaşayan, batılı ülkelerin vatandaşı olan bu topluluklar batının yüzyıllardır süren İslam cehaletini aşmak için önemli bir fırsattır. Zira İslam ve Müslümanlar artık ötede, başka kültür ve coğrafyalarda yaşayan müphem ve gizemli bir topluluk değillerdir. Onların rolü sadece bir kültür temsilcisi olmakla sınırlandırılmaz. Hem göçmen, hem de ikinci ve üçüncü nesil olarak batıda yaşayan Müslümanlar yaşadıkları ülkelerin önemli aktörleri konumundadırlar. İslam ve batı ilişkileri açısından yapıcı ve heyecan verici bir sürecin başladığı söylenebilir (Kalın, 2008: 152).” Nasıl ki; doğu hristiyanlığından söz ediliyorsa yakın gelecekte batı islamından da bahsedilebilecektir. İslamın Balkanlarda ve Avrupada giderek öne çıkması onun Akdeniz bölgesinde birleştirici bir güç olma özelliğini kaybetmediğini göstermektedir (Fuller-Lesser, 1996: 15, Turner, 2003: 46). Bu açıdan çağımızın en önemli olaylarından biri “sahih metafiziksel ve manevi bir öğretinin asırlar boyunca batı tarafından ihmal ve reddedildikten sonra tekrar batıda yayılmasıdır (Nasır (1995b: 200).”

Hatta Radhakrishnan (2004: 1403) şöyle bir iddiada bulunmaktadır: “Amerikada kendini Hristiyan olarak tanımlayan yetişkinlerin oranında bir düşüşün olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre her on yılda bir bu oran yaklaşık olarak % 10 düşmektedir. Eğer bu düşüş hız kesmeden devam ederse muhtemelen 2020 yılında Amerika’da Hristiyanlık azınlık dini haline gelecektir.” Wuthnow-Offutt,(2008: 214-

216)'da yerli Amerikalıların dini mesleklere ve din görevliliğine olan ilgisizliğinden bahsetmektedir. 1968 yılından sonra yabancı uyruklu papazların sayısında bir artışın olduğu görülmektedir. Bunlar bize yakın gelecekte Hristiyanlığın Amerikadaki merkezi konumunu kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Nasıl ki batı kültürünün batı dışı dünyalarda yayılması batı medeniyeti ve Hristiyanlık açısından bir fırsatsa batı dışı dünyaların ve özellikle de İslamın batıda yayılması önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Dinler her ne kadar sevgi, barış, kardeşlik, hoşgörü, vb. insani ve evrensel değerleri yüceltse de bugün farklı inançlara mensup insanların bir arada yaşamaları yeni çatışma ve gerginlik alanları oluşturmaktadır. Batılı toplumların sosyal entegrasyonu sağlayabilmek için çok kültürlülüğü ve çoğulculuğu benimsemesi ve yaygınlaştırması gerekiyor. Çok kültürlülük politikalarının kuşatıcı bir entegrasyondan ziyade “paralel topluluklar” üretme riskini beraberinde getirdiği doğrudur. Zira farklılıkların korunması üzerine yapılan vurgu, ortak buluşma zeminlerini zayıflatabilir. Fakat karşımızda homojen bir Avrupa ya da Amerika kültürünün olmadığı da bilinen bir gerçektir (Kahın, 2008: 153).

Geçmişten bu yana kültürlerin ve medeniyetlerin iç içe geçmeleri, karışmaları konusunda pek çok şey ortaya atılsa da globalleşen dünyada dinler iç içe geçerse, karışırsa ne olur? Bu bizi global köyün bir inanç senkretizmine mi ya da birbirinden farklı düşünce, inanış ve öğretileri kaynaştırılarak evrensel bir din türüne mi götürür? Yoksa birçok farklı inancın canlı bir mozağini mi oluşturur? Barber (2003: 180)'in ifadesiyle evrensellik iddiasında olan dinlerin düz bir oyun sahasında rekabete zorlanması “evrensel kargaşaya mı yol açar?” Bütün bu ve benzeri sorulara bugünden tatmin edici cevaplar vermek / bulmak şu an için pek mümkün görünmemektedir. Fakat şunu söyleyebiliriz: Günümüzde ulus devletlerin ekonomik, siyasi ve coğrafi alanlarda etkinliği azalırken uluslararası politikalarda yeni bir güç alanı ortaya çıkmaktadır. Bunu iyi değerlendirebilen ülkeler küreselleşmenin ekonomik, kültürel alanlarda zaafiyete uğrattığı egemenliğini din üzerinde farklı şekillerde dünya politikasında üreterek daha güçlü bir şekilde yeniden tesis edebilirler.

3.3. Küreselleş(tir)me Karşıtı Olarak Din

Evrenselleşme, bir dünya dini haline gelme bütün dinlerin özünde olduğundan onları küreselleşmeye karşı olarak nitelendirmek mümkün değildir. Aksine dinler evrensel tezlerini dünyaya yaymak için küreselleşmenin sunmuş olduğu imkanları

kullanılmaktadırlar. Küreselleşmenin olgusal olarak dini bir kaygısı olmadığından bazı açılardan dinle çatışmaktadır. Dinler ihtiyatlı olmayı, dengeli yaşamayı, sosyal istikrarı ön planda tuttuğundan muhafazakar bir karaktere sahiptirler. Küreselleşme bir anlamda kapitalist üretim ilişkilerinin ve onun beraberinde getirdiği modern yaşam anlayışının dünya çapında yayılmasına karşılık geldiğinden dini bir kaygısı yoktur. O ne saf manevi anlamıyla dini, ne de klasik adalet ve mantık kavramlarına dayanan akli merkeze almaktadır. Onun temel kaygısı en çok malı en düşük maliyete üretmenin yollarını geliştirerek sosyal maliyetleri hesaba katmaksızın bazıları için zenginlik biriktirme bazıları içinse daha yüksek hayat standartlarını sağlamaktır. Maddi hayat standartlarını yükseltmeye adanmış bir küreselleşme anlayışı bütün dinlerin karşı olduğu açgözlülük ve tamahkarlığa yol açmaktadır. Merhamet, empati kurma, başkalarını anlama, vb. insani ve vicdani duyguları önemsizleştirerek duyarlılığı değersizleştirmekte ve bu yaşam tarzını küreselleştirmektedir. (Ahmed, 2008: 36-82). Din için neyin küreselleştiği son derece önemli iken, küreselleşme için bu çok da önemli değildir. Dinin muhalefetin, protesto ve şiddet hareketlerinin önemli bir motivasyon kaynağı haline gelmesi onu küreselleş(tir)me karşıtı bir tavrın kalkını haline getirmektedir.

Robertson (2003a: 355, 2003b: 367)'un evrensellik yerellik dikotomisi bağlamında olaya yaklaşacak olursak bugün küreselleştirme karşıtlığı ve fundamentalizm gibi sosyal hareketleri teorik olarak açıklamak mümkündür. Şöyle ki; “küreselleşme tikel kimliklere küresel ölçekte yayılmalarının yolunu açsa da aynı zamanda geleneksel kültürü tehdit etmekte ve izafileştirmektedir. Öteki kültürlerle bir arada yaşama birilerinin kendi kültürünün ve değerlerinin tehdit altında olduğu bilincinin oluşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu tür izafileştirme genellikle “fundamentalizm” olarak adlandırılan olgunun yeniden canlandırılmasının da sorumlusudur.” Küreselleşme bazı açılardan geleneksel kültürleri daha da zenginleştirici bir potansiyeli beraberinde getirirse de süreci yönlendirenler kendi değerlerini evrensel bir model olarak diğer toplumlara dayatmalarından dolayı ekonomik, siyasi ve kültürel gücü elinde bulunduranların lehine fiili bir durum yarattığı ortadadır. Bu açıdan batılı değerlerin evrensel olarak sunulması küreselleş(tir)me karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir.

Günümüz dünyasında ülkelerin ekonomik refaha erişebilmeleri küresel ekonomiye açık olmalarını gerektirmektedir. Ekonomik açıklık zorunlu olarak çok kültürlülüğe açık olmayı da beraberinde getirmektedir. Bu ise devleti kültür, boş

zamanları değerlendirme, eğlence vb. alanlarda da adım atmaya zorlamaktadır. Bu tür liberal politikalar ise sıklıkla köktenci reform hareketleriyle çatışmaktadırlar. Modern dünyada bunlar devletlerin karşı çıktıkları ve hoş karşılamadıkları hareketlerin de ta kendileridir (Turner, 2007: 414).

Küreselleşme ve onun temel ideolojisi olan kapitalizm başta İslam olmak üzere tüm dünya dinlerini global düzeyde dönüştürerek çarpıtmakta, şiddet hareketleri ve fanatizm görüntüleriyle gündeme taşıyarak fundamentalizm tehlikesini yaymaktadır (Ramachandra, 2005: 485). Başta Hristiyanlık ve İslam olmak üzere tüm dinlerdeki köktendinci hareketler çoğulculuğun beraberinde getirdiği norm çatışmasından ve yabancılaşma duygusundan kaynaklanmaktadır. Modernite bireyleri gelenekten ve geleneksel kurumlardan koparak, rasyonalize edilmiş, çoğulcu ve seküler bir toplumda yaşamaya mahkum etmektedir. Hem Hristiyanlıktaki hem de İslamdaki köktencilik günlük yaşamdaki bu değişimlere bir tepkidir (Turner, 2003: 257).

Küreselleşme bir anlamda dünyanın fay hatlarında biriken enerjilerin eş zamanlı olarak boşaldığı Brzezinski (1994)'nin ifadesiyle dünyanın kontrolden çıktığı bir ultra değişim dönemini simgelemektedir. Sermayenin, malların, kültürel, dini, vb. unsurların yanı sıra göçlerin küresel bir boyut kazandığı günümüzde kolektif ya da bireysel atfedilmiş ya da inşa edilmiş kimlik arayışı varoluşsal bir sorun haline gelmektedir. Kontrolsüz, kafa karıştırıcı, bir değişim dünyasında insanlar, dini, etnik, ulusal, ülkesel, vb. asli kimlikleri etrafında yeniden bütünleşmenin yollarını aramaktadırlar. Kimlik bunalımının yaşandığı toplumlarda kişisel güvenliği, kolektif seferberliği sağlamaya yönelik en dehşet verici güç ister Hristiyan, ister Yahudi, ister Müslüman, hatta Budist için hiç fark etmez muhtemelen dini köktenciliktir. (Castells, 2008a: 3, Spohn, 2003: 266, Beyer, 2001: 3).

Bugün fundamentalizm olarak nitelendirilen durum modernleşme şemsiyesi altında geleneksizleşme, sekülerleşme, kentleşme vb. süreçlerin yol açmış olduğu hoşnutsuzluklara karşı gösterilen reaksiyonları içermektedir (Turner, 2001: 138). Dini anlamda köktencilik globalleşmeye, çok kültürlülüğe ve postmodern çoğulculuğa karşı bir tür dinsel tepki durumuna karşılık gelmektedir. Batı tüketim kültürü, geleneksel yaşam tarzlarının temellerini yıpratmakta ve bu nedenle geleneksel dinsel uygulamaları bilinç düzeyinde değil Pierre Bourdieu'nun ifadesiyle alışkanlıklar düzeyinde de çürütmektedir (Turner, 2003: 273-274).

Günümüzde fundamentalizm, tutuculukla, kültürel bir gerilikle, bağınazlıkla, hoşgörüsüzlükle, temel insan hürriyetlerini yok saymakla, dışlayıcılıkla özdeşleştirildiğinden çağdaş insanın düşüncesinde oluşturduğu imaj olumsuzdur. Geçmişte hangi anlama gelirse gelsin, onun günümüzde ifade ettiği anlam, büyük ölçüde kutsal bir şiddet, baskı ve yıkıcılığın kutsanışıdır. Çağrıştırmış olduğu negatif anlamla fundamentalist tez, yalnızca beşerî ve toplumsal mutluluk için değil, aynı zamanda otantik ve sahilh dine yönelik de önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Wessels, 1998: 173 -Ercins, 2009: 654).

Fundamentalist veya Türkçe ifadesiyle köktendinci hareketlerin temel özelliğı kutsal kitaba, doktrine bağılı kalarak (Smart, 2003: 375, Lechner, 1989: 52) belli bir inancı ya da öğretiyi tam ve kitabi haliyle yaşamaya odaklanmalarıdır. Geleneksel bir inanışı değil daha önce hiçbir savunmaya ihtiyaç duymayan tanrıyı ve tanrısal değerleri savunurlar (Lechner, 1993). Burada ön varsayım (ön kabul) dinin merkez öğesinin ibadet değil, öğretisi (nas) olduğudur (Gellner, 1994: 15).

Lechner (1989: 52) fundamentalizmin sadece bir inanç setini değil aksiyon ve eylem de içerdiğini belirtmektedir. O orthodox bir harekete geçiricidir. Bazı sosyal değişimleri gerçekleştirmek için insanları kolektif olarak harekete geçirmeyi önceler. Modern dünyayla karşılaştırıldığında arzu edilebilir özel bir isteğı dile getirirken fundamentalistler aynı zamanda modern toplumun esaslı bir eleştirisine de yönelirler. Kutsal bir şemsiye gibi toplumu kuşatan ve büyük sayğı gören geleneğı ortadan kaldıran yeni sosyal organizasyonluğa tepki gösterirler. Çözüm olarak ise bu tehditlere karşı yanıt inanç ve güveni bütün toplumlarda işletmeye çalışırlar ve kutsal değerlerin öncülüğünde sınırları aşarak dünyayı yeniden kurmayı amaçlarlar.

Dini fundamentalizm bir anlamda seküler uygulamalara ve dayatmalara karşı dini referans alan bir direnç durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda onun ayırıcı vasfı sahip olduğui dini fundamentalleri doğru olmadığına inandığı kesimlere dayatmak istemesidir. Bu açıdan bakıldığında tepkisel bir nitelik taşıdığı ve düşman (öteki) kavramı ile varlık bulduğı anlaşılmaktadır. Böyle bir anlayış, fundamentalizmi anti-demokratik ve şiddete meyilli bir hareket olarak ortaya çıkarmaktadır. Dini fundamentalizm, toplumsal alanın tamamının din ile düzenlenmesini amaçlar. Bu çerçevede düşman olarak gördüğü temel kavramlar, modernizm ve onun beraberinde getirdiğı ideolojik düşünce sistemleridir (Ercins, 2009: 670-671).

Fundamentalistleri anlamanın en iyi yollarından biri onların neyi kabul ettiklerinden ziyade neyi reddettiklerine bakmaktır. Onlar din hakkındaki çağdaş görüş olan ılımlı, daha az dışlayıcı, gerektirdikleri sanıldığından daha az, değişime uyum sağlamaya daha uygun bir din anlayışını kabul etmezler. Öteki insanlarla uyum sağlamaya, uzlaşmaya daha açık, diğer bir ifadeyle inançsızlıkla (imansızlıkla) birlikte yaşamayı normalize eden hoşgörüyeye dayalı çağdaşlıkçı savı baştan reddetmektedirler (Gellner, 1994: 15). Liberalizmin yol açmış olduğu aşırı özgürlükçü, serbest, çoğulcu toplum yapısının çürümeye yol açacağından endişe ettiklerinden inancı daha katı olarak yorumlamaktadırlar (Smart, 2003: 375). Amaçları kendi inanç ve fikirlerini diğer inanç ve fikirlerin etkilerine ve görecelileşmeye karşı korumaktır.

Tipik olarak geleneğe bağlılıklarıyla ön plana çıktıklarından modern dünyadan gelen tehditlere karşı geleneğe sarılmaktadırlar. Modernliğin seküler ideolojisine karşı inanç ve ahlaka dayandıklarından moderniteye karşı kültürel ve dini köklere dönmeyi, onları geri getirmeyi / diriltmeyi istemektedirler. Bu hareketlerin üzerinde odaklandığı temel olgu hızlı sosyal değişimler sonucu geleneğin dirilişi, canlanması, değerler setinin harekete geçmesidir (Lechner, 1989: 52, Melleuish, 2005: 17). Fundamentalizmi, gelenek ile modernleşme çatışmasının yol açmış olduğu sosyolojik bir durum olarak ele alınacak olursa burada geleneğin yeniden şekillenmesi ve yeniden yorumlanması gibi bir durumdan da söz edilebilir. Bu anlamda fundamentalizm salt bir gelenekçilikten öte, moderniteye tepki olarak zamanın şartlarına göre yeniden yorumlanmış bir gelenekselciliktir de (Ercins, 2009: 661).

Bugün ister tekil isterse de çoğul anlamında kullanılsın fundamentalizm korkusu dünyanın pek çok yerinde önemli bir tehdit haline gelmiştir. Aşırı bir hal alan gerçek dışı, hayali, fundamentalizm korkusu “fundafobi” kavramı ile tanımlanır (Juergensmeyer, 2002:225, Davie, 2001: 99) hale gelmiştir.

Günümüzde genellikle muhafazakar islamın ve muhafazakar Yahudiliğin çeşitli biçimlerini tanımlamak için kullanılan fundamentalizm terimi ilk olarak 20’nci yüzyılın başlarında muhafazakar Hristiyanlığın Protestan koluna atfen ABD’de kullanılmaya başlanan modern bir fenomendir (Davie, 2001: 99, Lechner, 1993: 1989: 51). Liberal Protestanlar İncil’e yönelik daha esnek bir yorum biçimini benimsediklerinden fundamentalizm bir anlamda liberal Protestanlığa verilmiş bir cevabı da temsil etmektedir (Martin, 2008: 293). Amaçları Amerikan toplumunun Hristiyan karakterini restore etmek ve sosyal değişmeyi inancın prensiplerine uygun olarak gerçekleştirmektir

(Lechner, 1989: 52). Fundamentalistleri sadece muhafazakar Hristiyanlarla sınırlandırmak mümkün olmasa da bugün dünyadaki en büyük fundamentalist nüfus kitlesini hristiyanların oluşturduğu bilinmektedir (Hallsell, 2003: 21).

Terim her ne kadar Hristiyan kökenli olsa da fundamentalizmi Hristiyanlıkla sınırlandırmak mümkün değildir. O tarihte bütün dinlerde karşımıza çıkan bir olgudur. Günümüzde yaygın olarak dini anlamda kullanılsa da onun din dışı alanlara da taşan boyutları vardır. Eğer biz fundamentalizmi basit anlamda “kuvvetle bağlanan inançların tasviri anlamında kullanırsak o zaman radikal demokratların, postmodern burjuva liberallerinin çoğunu fundamentalist olarak nitelendirmek mümkündür” (Sayyid, 2000: 32).

Kavram bugün her ne kadar islamla yan yana zikredilir hale gelse de fundamentalizm islama ve müslümanlara özgü bir şey değildir. Çünkü Arapça da fundamentalizme karşılık gelen bir kelime yoktur. Karlsson (2005: 95) bunun yerine yaklaşık olarak aynı anlama gelen radikal kavramının kullanabileceğini ileri sürmektedir. Esposito (2002: 41-43) ise bizim köktendinciliği anlamamızın ve algılamamızın büyük ölçüde Amerikan Protestanlığından etkilendiğini ileri sürmektedir. Bu yüzden köktendincilik aşırı derecede Hristiyan varsayımları ve batılı kalıp tiplerle yüklüdür. Son yıllarda her ne kadar siyasal İslam ya da İslamcılık yaygın olarak kullanılıyorsa da bunun İslami karşılığı köktencilikten daha uygun, daha az değer yüklü olan ve İslami gelenekte kökleri bulunan İslami tecdid, ya da İslami aktivizmdir.

Fundamentalizm kavramı 1990’lardan itibaren teolojik anlamının dışına taşarak sosyolojik, siyasal ve ideolojik anlamlarla yüklü hale gelmiştir. 11 Eylül ve ardından gelen El-Kaide saldırılarının da etkisiyle Batı literatüründe hızla radikal islam’ı tanımlayan bir kavram haline dönüşmüştür. Bugün fundamentalist denilince Batı’da, sakallı, çarşafı, Batı’lı anlamda modern olmayan bir hayat tarzına sahip islamcılar akla gelmektedir (Ercins, 2009: 656).

Soğuk savaş döneminde komünizmin yayılmasına karşı İslamcı hareketleri destekleyen batı, soğuk savaş döneminin sonlarına doğru İslami fundamentalizm tehdidini üreterek yükselen İslami hareketleri bastırmak için gizli örgütleri destekleme yoluna gitmiştir (Kepel, 1992: 47, Esposito, 2002: 3350). Örneğin; ABD Dış İşleri Bakanlığı’nın 1980 yılında yayımladığı terör örgütleri listesinde hiçbir dini grup yoktur. 1994 yılında yayımladığı listede ise 49 terör örgütünden 16 dinseldir, 96’da ki listede ise bu sayı 56 ya 26’dır. M. Albright 98 yılında en tehlikeli ilk 30’u açıkladığında

bunların yarısı dinsel örgütlerdir (Karlsson, 2005: 180). Din ile şiddetin özdeşleştirilmesiyle “fundafobi” olarak adlandırılan bir fundamentalizm korkusu dünyanın birçok yerinde önemli bir tehdit haline gelmiştir. Terör ve şiddet eylemleriyle İslam arasında bir bağ kurulmaya çalışılması müslümanların küreselleş(tir)menin baş aktörleri tarafından sürece şiddet ve terör tarafından dahil edilmek istenmesi islamla terörü, şiddeti yan yana zikredilir hale getirmiştir (Okumuş, 2008: 10).

Örneğin 1994 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerikalıların % 42’si islamın şiddeti meşru gören bir din olduğuna inanmaktadır. 2006 yılında Türkiye de dahil on iki Avrupa ülkesi ve ABD’de yapılan bir araştırmaya göre ise Amerikalıların % 79’u Avrupalıların % 76’sı ülkelerine gelen müslümanları bir tehdit olarak algılamaktadırlar... Avrupa ve Amerikalıların büyük çoğunluğu İslami köktenciligi büyük bir tehdit olarak algılamakta ve islamın değerlerinin demokrasiyle bağdaşmadığını ileri sürmektedirler (Kalin, 2008: 137).

Medyada islamın şiddet ve terörü destekleyen savaşçı bir din, müslümanların birer cihad eri olarak sunulması hem hükümetlerin yapılması muhtemel saldırıları önlemek amacıyla alacağı önlemlerin hem de gerek gördüğü durumlarda yapacağı saldırıların psikolojik altyapısını oluşturulmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Batı medyası Müslümanları normal, ortalama, sıradan vatandaşlar olarak göstermek bir yana kendilerini tanımlamalarına bile imkan vermemektedir. Yapılan televizyon programlarının neredeyse tamamında müslümanlar gayri Müslimler tarafından tanımlanmakta ve tartışılmaktadır (Ahmed, 2008: 215). İslam dünyası; militan islam, islam fundamentalizmi, islami terörizm, islam bombası gibi slogan ve sıfatlar eşliğinde değerlendirilmektedir. Sürekli suçlanarak savunma pozisyonunda bırakılan müslümanlar madalyonun öbür yüzünü görememektedirler. Diğer bir ifadeyle kendilerine yöneltilen suçlamaların ağırlığı altında batının kendilerine karşı oluşturduğu tehdidin farkına varamamaktadırlar (Esposito, 2002: 348).

Soğuk savaş sonrası dünya haritası iki ana bölüme ayrılabilir. Dışa doğru patlayan, yayılan, genişleyen, bilimsel fikirlerle, ekonomik planlarla, siyasal ihtiraslarla, kültürel ifadelerle kaynayan uygarlıkların yanında bir de içe doğru patlayan, çöken ekonomik, siyasi ve sosyal krizlerle dolu, bu krizlerin önemli girişimlere dönük tüm ciddi çabaları engellediği uygarlıklar. Birinci grubun en önemli özelliği iyimserlikle dolup taşması, gözlerini geleceğe dikmiş olmasıdır. İkinci grubun en önemli özelliği ise; tarihin, geleneklerin, “birtakım kesinlikler”in etnik ve dinsel nefretlerin altında

ezilmesidir. Batılı uygarlıklar kısaca G-7 diye bildiğimiz ülkeler dışı doğru patlayanlar dünyanın geri kalan ülkelerinin çoğu ise içe doğru patlayanlardır. Esas olarak buna tek bir uygarlık engeldir. O da İslam uygarlığıdır. Çünkü İslam dünyasında hem dışı doğru patlama hem de içe doğru patlama eş zamanlı olarak gerçekleştiğinden o dünya sahnesindeki potansiyel alternatif rolüyle yeni bir küresel medeniyet perspektifini bu sayede sunmaktadır. Bundan dolayı İslamiyet batı ile çarpışacak bir rota üzerinde görülmektedir. Batı ile islamiyetten yayılan küresel etkinliklerin çarpışması basit anlamda bir kültürel çatışma değildir. Aynı zamanda iki ayrı dünya görüşünün, iki zıt felsefenin de savaşıması demektir (Ahmed, 1999: 41-42).

Soğuk savaş sonrası dönemde dünyada yeni bir kutup veya kutup başı oluştur(ul)mak için medeniyetler çatışması tezi ortaya atılmıştır. Batı ile batı dışındaki medeniyetler arasında yüzyıllardır devam eden çatışma batı ile İslam arasındaki çatışmaya indirgenmiştir. Sovyetlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle oluşan dev ideolojik boşluğu doldurmak için yeni bir küresel düşman belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir (Ahmed, 2008: 33-199). Soğuk savaş döneminde kendisini komünizm üzerinden tanımlayan batı soğuk savaş sonrası dönemde *İslam Tehdidi Efsanesi* (Esposito, 2002)'ni üreterek kendini tanımlama yoluna gitmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırısıyla beraber İslam terörizmle özdeşleştirilmiş ve Müslümanlar potansiyel terörist olarak resmedilerek küresel bir “İslami terörizm” miti üretilmiştir (Kalın, 2008: 143-144, Falk, 2005: 230). Fundamentalizm olgusu bu süreç içerisinde işlenerek İslam terörizm ve şiddetle özdeşleştirilerek yeni bir dünya düzeni yaratılmaya çalışılmıştır. Batı, batı dışı dünyalarda hegemonyasını devam ettirebilmek için Chomsky (2002: 217)'nin ifadesiyle “*terörü icat etme*” yoluna gitmiştir.

Bugün medeniyetler çatışması diye tartışılan olgunun arkasında islamın siyasi, ekonomik, kültürel, demografik vb. alanlarda alternatif bir medeniyet perspektifine sahip olmasında yatmaktadır. Gerçekte batı için esas tehlikeli olan islami fundamentalizm değil, bizzat islamın kendisidir (Esposito, 2002: 352-368). Olayı çatışma üzerinden okuyan batı islamın batı içinde yayılmasından duyduğu rahatsızlığı fundamentalizm fobisi üzerinden meşrulaştırmaya ve disipline etmeye çalışmaktadır. Dini canlanışı fundamentalizme ve radikal devrimcilikle eş tutarak, ılımlı çoğunluk yerine radikal azınlık üzerinde durmayı tercih etmektedir. Bu şekilde yeni bir oryantalizm şekli geliştirmektedir (Esposito, 2002: 416).

“Batı içerisindeki islam” (Fuller-Lesser, 1996: 48) çağımızın yeni gerçekliği olmakla birlikte bunun zorunlu olarak bir çatışmaya yol açacağı iddia edilemez. Bağnazlıklarını (bigotry), taassuplarını bir kenara bırakmak kaydıyla modern dünyada hem hristiyanlar hem de müslümanlar karşılıklı saygı, sevgi, hoşgörü ve tolerans temelinde barış içerisinde aynı toplumda yaşayabilirler (Ramachandra, 2005: 489).

Günümüzde yapılmaya çalışılan şey gelenekle modernite, geçmişle gelecek, medrese ile üniversite, tesettür ile batılı giyim tarzını karşıt olgular olarak göstererek islam modernite ve islam batı çatışmasına sosyolojik bir zemin hazırlanma gayretidir. İslamın antimodernist ve batı karşıtlığıyla özdeş hale getirilmesi çağdaş islamın felsefi derinliğinin ve sosyal esnekliğinin farklı yönlerinin görülmesini engellemekte, islam dünyasının büyük bir kısmında gerçekleşen sessiz devrimin, İslami canlanışın kurumsallaşmasının gözden kaçırılmasına neden olmaktadır (Esposito, 2002: 412-416).

Küreselleşme siyasi, ekonomik, kültürel, etnik, dini, vb. farklı unsurları bir arada, iç içe yaşamaya zorlanmaktadır. Toplumlar hiçbir zaman tamamiyle homojen unsurlardan oluşmamaktadır. Aksine alabildiğince heterojen unsurun ahenk ve uyum içerisinde yaşadığı bir sistemdir. Hızlı toplumsal değişimin yol açmış olduğu maksimum çeşitlilik, tektipleşme, homojenleşme, asimilasyon ve farksızlık paydasında eşitlenme riskini beraberinde getirmektedir. Homojenleşme, asimile olma riski bir yandan kimlik bunalımına yol açarken diğer yandan da, benzememeye, kendini muhafaza etmeye, farklılığını ortaya koymaya yönelik eski kimliklere daha sıkı sarılmayı ya da yeni kimlik arayışlarını ve kimlik taleplerini gündeme getirmektedir.

İnglehart (2000: 222-223) ise fundamentalist hareketlerin batı dışı toplumlarda ortaya çıkmasını geleneksellikten kurtulamamaya, moderniteye geçememeye bağlamaktadır. Küreselleşme postmodern değerler olan otoriteyi savunma yerine kendini ifade etmeyi, farklılıklara ve diğer gruplara karşı toleranslı olmayı, egzotik şeylere karşı saygılı olmayı ve kültürel çeşitliliği teşvik etmektedir. Bunları bir tehdit olarak görmez. Gelişmekte olan ülkeler henüz geleneksel değerlerden modern değerlere tam anlamda bir geçiş yapamadıklarından geleneksel değerlerle modern değerlerin şekillendirdiği ekonomik yoksulluk postmodern değerlere geçmeyi ya da bu değerlerin ifade edilebileceği toplumsal yapının ortaya çıkmasını engellemektedir.

Dini motifli hareketlerin ortaya çıkmasını sadece dönüşüm sancısı olarak kabul etmek, batıda ortaya çıkan, dinin yeniden güçlenmesi olgusunu görmezden gelmemize neden olabilir. Dolayısıyla Batılı olmayan ülkelerdeki fundamentalist hareketleri

dönüşüm sancısı olarak tanımlarsak, modernleşmesini tamamlamış Batı dünyasında ortaya çıkan fundamentalist hareketleri açıklamak güçleşmektedir (Ercins,2009:660). Fundamentalist olarak nitelendirilen reaksiyoner ve protest hareketlerin gerçekte ontolojik bir güven krizinin yol açmış olduğu psikolojik, sosyal psikolojik ve sosyolojik reflekslerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Batı dışındaki dünyalarda batı karşısındaki ezilmişlik, dışlanmışlık, yenilmişlik ve mağlubiyet psikolojisi batı karşıtı, antimodernist hareketleri beslemektedir. Batının kendi içerisinde fundamentalist hareketler ise aşırı modernleşmenin ve sekülerleşmenin yaratmış olduğu manevi boşluk, ahlaki yozlaşma, vb. karşı gösterilen reflekslerden beslenmektedir. Demokratik yollardan tepkileri dile getirmeye imkan veren özgürlük ortamının bunu teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Modernite nerede kendisine karşıt eğilimlere sahip anti-modernist bir dini hareket ortaya çıksa onu fundamentalist olarak tanımlayarak ötekileştirmektedir. Din fundamentalizmle yan yana zikredildiğinden dini değerlere bağlılık, maneviyata düşkünlük fundamentalizmle özdeşleştirilmektedir (Melleuish, 2005: 17). Bu aslında karşı tarafın dindarları son derece kindar bir biçimde fundamentalist ve antimodernist olarak tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Yoksa dini hassasiyetlere sahip bütün insanları fundamentalizmle itham etmek bilimsel gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Modernite kendisini din üzerinden onunla çatışarak, onu sıradanlaştırarak kurduğundan dine ve dini olanı kabullenmeye tahammülü yoktur. Bu onun varlık nedenine ters bir durumdur.

İktidarı elde tutma pahasına fundamentalist olarak nitelendirilen grupların politik ve siyasi gücü ele geçirmelerini engellemek gerekmektedir. Juergensmeyer (2002:224-239)'in ifadesiyle “seküler hükümetler demokratik süreçleri kullanarak fundamentalist tehlikeyi bertaraf etmek adına kendilerine anormal bir yetki ve özgürlük alanı açmaktadırlar... fundamentalizm korkusu, demokratik bir rejimi fundamentalist olarak tanımladığı grupların daha fazla politik güce sahip olmasını engellemek için olağan dışı ve demokratik olmayan icraatlara zorlamaktadır.” Juergensmeyer (2003: 239-240) anti-fundamentalistlerin fundafobi tehlikesini bastırmak için temel varsayımlarını şöyle özetlemektedir: Dogmatik, hoşgörüsüz temel insan haklarına düşman, fundamentalist içerikli görüşlerini yaymak ve insan haklarını rafa kaldırmak için siyasi iktidarı ele geçirmek arzusundadırlar. Fundamentalizmin yayılması ve siyasi iktidarın ele geçirilmesi için insan hakları ihlalleri de dahil olmak üzere her yola başvurmak mübahtır. Halbuki bu yaklaşımların her birisi başlı başına bazı problemler içermektedir.

Örneğin; fundamentalizme karşı her yol mübahtır varsayımını ele alacak olursak, siyasi tehdit durumunda verilecek karşılığın dozunun ne olacağı temel bir sorun olarak gündeme gelmektedir. Cezayir, Hindistan, vb. ülkelerde verilen cevaplara bakıldığında verilecek karşılık, “*insan haklarını yaşatmak için insan öldürme*” ihtimalini doğurmaktadır (Juergensmeyer, 2003: 239).

Uluslararası toplumlar küreselleşmeyi kasıtlı olarak yanlış yönlendirerek uygulamada dünya yönetiminin bir kaos imparatorluğuna dönüşmesi için gerekli olan; iç savaşları ve devletlerin parçalanmasını, siyasi egemenliği tanımayı, bölünmeleri, etnik ve dini çatışmaların tırmanmasını, mezhep çatışmalarını teşvik ederek dine başvuruyu ve dinin araçsallaştırılmasını teşvik etmektedirler (Corn, 2008: 230). Mevcut iktidarları liberalleşmeye yönelmekten ve halkları iktidarı ele geçirmeye karşı caydırıcı pek çok güç vardır. Tüm kıtalara konuşlanmış ordular, uluslararası ekonomik kuruluşlar tarafından dayatılan yapısal uyum programları, dini, siyasi, felsefi söylemlerle inşa edilen terör fobisi ülkelerin üzerine kabus gibi çökmekte ve demokratikleşmeyi sürekli baskı altında tutarak azgelişmişliğin sürekliliği sağlanmaktadır.

Modern dünyada demokrasinin bekasını sağlama adına anti demokratik uygulamalar tasvip edilemez. Demokratik hukuk kuralları çerçevesinde demokrasiden taviz vermeden serbest ve adil seçimler yoluyla fundamentalist gruplar da dahil iktidar yolunun herkese açık olması gerekmektedir. Demokrasi adına demokrasiye aykırı eylemlerin meşru hale getirilmesi demokratik sisteme olan güveni sarsmaktadır. Huntington’un kastettiği anlamda bir medeniyetler çatışmasının olabilmesi için “uygar çoğunluğun demokratik yollardan fundamentalistlerin iktidara gelmesine izin vermesi gerekmektedir” (Karlsson, 2005: 31). Mevcut haliyle batı paylaşımcı ve kapsayıcı olmadığından ötekini varlığını tehdit eden bir unsur olarak algılamakta şiddet üzerinden siyasi, dini, etnik, kültürel, vb. rakiplerini disipline etmeye çalışmaktadır. Bu ise sosyal ve psikolojik düzeyde dışlamayı, ötekileştirmeyi yeniden üreterek dünya barışını tehdit etmektedir.

Huntington (1999: 81-83)’a göre; “bir ülkede insan haklarını uzun vadede korumanın en iyi yolu o ülkeyi demokratikleşmeye doğru itmektir. Cezayir’de İslam cephesinin iktidara gelmesini önleyen askeri darbe büyük bir bahtsızlık olmuştur.” Demokratik oyunu kurallarına göre oynamak aşırı uçtakileri ılımlı hale dönüştürebilir. Kaldı ki; demokrasinin küresel ölçekte yayılması ülkelerin otoriter yönetime geri dönmelerini de önlemektedir. Demokrasi sosyal çatışmaların barışçıl yollardan,

uzlaşmayla sonuçlanması için siyasi bir araç olup toplumun barışçıl yollardan bir dönüşüm geçirmesi için yeterince zaman da tanımaktadır. Demokrasinin sağlamış olduğu bu serbestlik dini düzenleme ve dini referanslı şiddet uygulamaları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Dini eğilimli siyasi partilerin/hareketlerin iktidarı ele geçirme yarışından anti demokratik yollardan engellenmesi İslami siyasi hareketi daha aşırı ve şiddet içeren yönlerle sevk etmek gibi risklerin yanında, aşırı milliyetçi sağın yükselmesi ve ordunun doğrudan müdahalesi gibi ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir (Falk, 2003: 57). Bugün pek çok üçüncü dünya ülkesinde totaliter rejimlerin en büyük varlık nedeni şiddet hareketleri sonucu demokratik yönetim süreçlerini dışlayan ve devletin diğer kurumlarına göre çok daha iyi örgütlenmiş ve eğitilmiş bir ordunun iktidarı ele geçirmesidir (Ahmed, 2008: 331).

Her ne kadar batının kitle kültürü dünyanın pek çok yerinde rastlanılan bir şeyse de batı kavramları olan bireycilik, liberalizm, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukuk, demokrasi, serbest piyasalar, din devlet ilişkileri, vb. olgular gerek İslam ve gerekse de diğer dinlerde ve kültür çevrelerinde farklı algılanmaktadır. Çoğulculuk, çok kültürlülük, aşırı bireyselleşme vb. batılı değerler mutlak anlamda kötü olmamakla beraber bu değerlerin batı dışı toplumlarda benimsenmesinin temel şartı toplumun üstün performans göstererek bekasını sağlamaya katkıda bulunmasına bağlıdır. Eğer batılı değerler toplumun beka şansını azaltacaksa reddedilecektir. Örneğin aşırı bireyselleşme Çin gibi kalabalık bir ülkede bekaya katkıda bulunmayacaksa sonuç vermez (Yew, 1999: 266) . Batılı değerlerin evrensel olarak sunulması pek çok İslam toplumunda köktendincilik gibi bir takım tepkileri tahrik etmiş ve köktendinci hareketlerin güçlenmesine yol açmıştır (Huntington, 1999: 76).

İslam toplumlarında ortaya çıkan köktenci hareketler modernizme karşı bir söylem geliştirmek, Batının değerlerine ve kültürel hâkimiyetine karşı çıkmak için islam'ı siyasal bir ideoloji haline getirmişlerdir. Böylece fundamentalistler, içselleştiremedikleri modern değerleri tüm olumsuzluklardan sorumlu tutarak, tepkisel tutumlarıyla destek tabanlarını genişletme çabası içerisine girmişlerdir (Ercins, 2009: 667). Üçüncü dünya toplumlarının tüm sorunlarını laik modernliğin mantığına bağlayan bu hareketler, modernlikten bir kültürel kopuş olarak da değerlendirilebilir (Kepel, 1992: 14).

Günümüzde fundamentalizm de dahil bütün sosyal hareketler en son model teknolojiyi kullanmaktadırlar. Telekomünikasyon, bilgisayar, yazılım, mobil teknoloji

ve internet gibi ağ teknolojilerini en yaratıcı ve hızlı şekilde kullananlar Hindu milliyetçi organizasyonları, radikal İslamcılar ve Hristiyan fundamentalistlerdir (Thomas,2009:58). Örneğin; Castells (2008b:308) ağ teknolojilerini başarıyla kullanmalarından dolayı Zapatistaları ilk enformasyonel gerilla hareketi olarak nitelendirmektedir. Buradaki asıl amaç küreselleşmeden ziyade küreselleştirmeye ve yanlış siyasi yönetimlere bir gözdağı vermektir.

Aslında burada gerçek anlamda fundamentalist kimdir sorusu ön plana çıkmaktadır. Fundamentalist kimdir, kendisini nasıl tanımlamaktadır. Fundamentalizm homojen bir sosyal kategori değildir. Bugün fundamentalist olarak nitelendirilenlere bakıldığında modern iletişim teknolojilerini son derece iyi kullanan, batıda en iyi üniversitelerde okuyanların başını çektiği şiddetli sesini duyurma yöntemi olarak seçenler de vardır. Aslında işin özü kendini fundamentalist olarak tanımlayandan ziyade fundamentalist olarak tanımlananda yatmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere fundamentalistlerin esas amacı her türlü yeniliği din adına körü körüne reddetmek değildir. Fundamentalizm salt anlamda reddiyecilik üzerine kurulmuş bir sosyal hareket değildir. Aksine en modern iletişim teknolojilerini kullanarak küreselleşmenin beşeri saadeti, devlet düzeyinde siyasi ve sosyal hayatın niteliğini tehdit eden uygulamalarına karşı (Falk, 2003: 41) gösterilen bir protesto hareketidir. Asıl amaç seküler devleti ele geçirip yok etmekten çok ona sahip çıkmaktır. Onların tepkisi daha insani şartlarının oluşturulmamasına ve sistemin dışlayıcılığına karşı bir reaksiyondur.

Fundamentalistlerin batılı teknolojiyi kullanmaları, kendi kültür alanları için yabancı sayılan bir düşünceyi de kabul ettikleri anlamına gelmektedir (Karlsson, 2005: 29). Kwan (2009: 9-10)'ın da yerinde tespitiyle onlar; “modernitenin olumlu sonuçlarını benimserken, kabullenirken, liberalizm, çoğulculuk, görecelilik, otonomi gibi getirilerini kabul etmemekte ve seçkinci davranmaktadırlar. Bu bir anlamda dinin çizmiş olduğu sınırlılıklar dahilinde moderniteyi ele almakta ve dini, modernite sınırları içinde yeniden tanımlama gibi bir kısır döngüyü de beraberinde getirmektedir. Fundamentalistler seçici davranarak karmaşık bir topluma dini amaçları doğrultusunda entegre olmaya, onunla bütünleşmeye çalışmaktadırlar.” İster anti modernist, isterse de fundamentalist olsun modernliğin imkanlarını kullanmaları küresel dönüştürücü gücün etki alanına girmiş olduklarını göstermektedir. Kendi ideolojisini oluştururken kendi

geleneği içerisinde yer almayan ama moderniteye mal edilmiş ensrümanlardan yararlanmaktadır (Martin, 2005: 18, Beyer, 2001: 13-14).

Fundamentalizmin gerçekte global bir kategori olduğunu ifade etmektedir. O hem modernitenin üretmiş olduğu olumsuzluklara karşı sosyal grupların tepki gösterirken ilham aldıkları bir repertuar, kaynak hem de dünyanın global düzeyde çarpık şekillenmesine karşı gösterilen sembolik bir tepkidir. Fundamentalistler daha yaşanabilir bir dünya için tartışmalarda bulunmaktan geri durmazlar. Bu tartışmalarda onlar kutsal metinlerden hareketle özel bir dünya imajı çizerler. Bu teoride doğrudur, kabul edilebilir fakat bunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve çalışılması gerekmektedir. Örneğin, bu kim tarafından ve nasıl ispat edilecek? Onların nazarında farklı kültürlerin yeri neresidir? (Lenchner, 1993: 34) gibi sorulara ayrıntılı ve tatmin edici cevapların verilmesi gerekmektedir.

3.4. Dinin Araçsallaş(tırıl)ması / Metalaş(tırıl)ması

Kapitalizm gelişerek varlığını devam ettirebilmek için kendisini yeni kanallar ve kurumlar üzerinden üretmek zorundadır. Normal şartlar altında emtia piyasasında insanların somut olarak ürettikleri / tükettikleri mal ve hizmetlerin, hasılı piyasanın bir sınırı vardır. Örneğin yeni evler, arabalar, aletler bir dereceye kadar insanların ilgisini çekmektedir ya da insanların bunlara belli bir noktaya kadar ihtiyaçları vardır. Nasıl ki bazı iktisatçıların ve sosyologların ileri sürdükleri gibi insanlık bu güne kadar tarım toplumu, sanayi toplumu, enformasyon toplumu, vb. evrelerden geçmişse kapitalizm de üretim ve imalat sanayinden insanı psiko-sosyal açıdan tatmin edecek eğitim, seyahat, eğlence, turizm, mistik meditasyon, egzotik geziler, vb. hizmetler sektörüne doğru bir genişleme evresine girmiştir.

Küreselleşmeyle birlikte bugün dünyada ruhsal süpermarket (the spiritual supermarket) diye adlandırabileceğimiz yeni bir pazar türü gelişmektedir (Karner-Aldridge 2004: 16). Sermayenin, malların ve enformasyonun serbest dolaşımının önünün açılmasıyla birlikte geleneksel dönemin dini sembolleri, radikal olarak baş döndürücü bir şekilde teknolojinin değişik formları başlığı adı altında tekrar hayatımıza girmeye başlamıştır. Popüler tarih ve psikoloji kitaplarından web sitelerine, kartonlardan ticari kartlara, paket turlardan rock müziğe, televizyon dramalarından müzik videolarına ve bilimsel tedavilere kadar halka yönelik değişik sosyal etkinliklere kadar dini pazarın bir çeşitlenmesinden bahsedebiliriz. Dinin medyada görünürlüğünün

artması ve tüketim malları pazarının genişlemesinin yanında gündelik hayatın pek çok boyutunun ticarileşmesine yol açmaktadır. Bundan dinin pratik formları ve ritüelleri de etkilemektedir (Stolow, 2005: 122-123, Vasquez, 2008: 175).

Kapitalizm tarihi, kültürü, geleneği, otantikliği alınıp satılabilen, tüketilebilir nesneler haline getirerek kitlelerin hizmetine sunmaktadır. Dini mekanlar, değerler de bundan fazlasıyla nasibini almaktadır. Din bir tüketim unsuru olarak kapitalist piyasa ekonomisi için gittikçe artan derecede bir öneme sahiptir. Dini olanın günlük tüketimin bir nesnesi haline getirilmesi “tüketici din” (consumerist religion) olarak nitelendirebileceğimiz yeni bir anlayışına yol açmaktadır (Peters, 1980: 287-289). Dini amaçlı yaz kampları, psikoterapy, günümüzün eğlence parkları, eğitim çalışmaları, inanç turizmi vb. gibi sektörler gittikçe popülerleşmektedir.

Kapitalizmin parayı evrensel bir değere dönüştürüp, yüceltmış onu insanların gözünde tanrılaştırmıştır. Modern toplumda para geleneksel toplumlarda olduğu gibi yalnızca bir değişim aracı değildir. O aynı zamanda güç, prestij, otorite, statü, vb. iktidar araçlarının yanında zamanı ve mekanı kontrol etme aracıdır da. (Deuthschmann, 2001: 391-400). İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri pazarlar, ticaret yerleri, değiş tokuş meydanları hep var olagelmıştır. Ama pazar günümüzde olduğu şekliyle hiçbir zaman tanrılaşmamıştır. Çünkü her zaman pazardan daha değerli anlam ve değer merkezleri vardır. Diğer bir ifadeyle piyasa tanrısından başka tanrılar hep vardı. Modern dönemlere kadar pazar diğer kurumlar gibi bir kurumdur. Feodalizmden kapitalizme giden yolda pazar olgusu Polanyi (2007)’nin ifadesiyle Büyük Dönüşüm geçirerek adeta tanrısallaşmıştır. Kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesiyle de diğer tanrılar arasından sıyrılarak yükselmeye başlamış ve günümüzde baş tanrı haline gelmiştir (Cox, 2006: 25). Bu yeni dinin de kendine göre; piyasa tanrısı adlı bir tanrısı, serbest piyasa kurallarından oluşan amentü şartları, ekonomi ilmi hali, Wall Street vb. mabetlerden anlık olarak gelen vahiyleri, neyin alınıp neyin satılması gerektiği noktasında fetvalar veren üstat müfessirleri, rahipleri ekonomi teologları, iktisatçı vaizleri vardır. Kısacası piyasa bugün bir tanrı haline gelerek tüm dünya dinleri için en dişli rakip haline gelmiştir. Çünkü o da artık tüm dinlerde olması gereken unsurları kendisinde barındırmaktadır. Hatta paranın sesinin ruhu azaptan kurtaracağına inanıldığından, o ebedi bir kurtuluşu da müjdelemektedir.

Geleneksel toplumlarda pazarlar, sınırları belli açıkça sınırlandırılmış mekanlardır. Burası bazen bir meydan, bir kemer altı, bir dizi dükkandan oluşabileceği

gibi bazen de bir kapalı çarşı olan somut bir pazar yeriyle örtüşmektedir. Potansiyel alıcılar ve satıcılar malları kendi elleriyle inceleyebilir, fiyat pazarlığı yapabilirdi. Günümüzde geleneksel pazarlar bir yana modern pazarları bile geride bırakan yeni bir piyasa ve sanallık kültürünün bir uzantısı olarak “siber pazar” diye adlandırabileceğimiz yeni bir pazar türü ortaya çıkmıştır (Gallino, 2007: 14).

Kuzeyden, güneyden, doğudan, batıdan bütün potansiyel alıcıların ve satıcıların ağırlar üzerinden siber alanlarda buluştuğu bu pazarlarda kutsal olan şeyler de dahil para karşılığında her şey alınıp satılmaktadır. Örneğin;

geçmişte toprak ana, ata diyarı, mübarek dağ, efsunlu orman, kutsal çimen, vb. sıfatlarla nitelendirilen toprak emlak ve gayrı menkul olarak adlandırılan yeni bir kimliğe bürünmüştür. Artık gerçek ortadadır ve bugün mezarlık da dahil paranın satın alamayacağı bir şey yoktur. 26 Ekim 1996’da Alman hükümeti eskiden alman soylularının yaban domuzu avına çıktıkları bir belde olan Doğu Alman kasabası Liebenberg’i satılığa çıkarmıştır. Kasabanın 350 sakininin bu satıştan haberleri bile yoktur. Çoğu yaşlılardan ve emeklilerden oluşan kasabalılar ilanı görünce hayretler içinde kalmışlardır. Komünizmden nefret ediyorlardı ama iki Almanya’nın birleşmesiyle tercih ettikleri pazar ekonomisinin kendilerine böyle bir şey yapacağını hiç ummamışlardı. Kasabada 13’ncü yüzyıldan kalma bir kilise, barok stilde bir şato, küçük bir göl, bir avcı kulübesi, iki restaurant, üç bin dönümlük bir ova ve bir orman vardır. Kutsalı metalaştıran bu yeni anlayış insanın toprakla ve mekanla olan ilişkisini dramatik bir biçimde değiştirmiştir. Aynı şey insanın su, hava ve hatta yakın gelecekte gök cisimleriyle olan ilişkileri için de geçerli olacaktır (Cox, 2006: 26-27).

Bugün insanın bedeni de bundan nasibini almaktadır. Kanın bir meta haline dönüştürülmesiyle başlayan bu süreç böbrek, kemik, ilik, sperm, kalp vb. ile devam etmektedir. Organlarımız kutsallıklarını kaybetmiş ve para karşılığında alınıp satılan bir mala dönüş(türül)müştür Hasılı kutsal ruhun ikamet alanı kabul edilen insan vücudunun organları da para ile alınıp satılan metalar haline gelmiştir (Düzgün, 200: 142).

Kapitalizm bütün marjinallik durumlarını başarılı bir biçimde sömürgeleştirerek Adorno (Bewes, 2008: 30-31)’nın ifadesiyle “bütüncül şeyleşme” durumuna yol açmıştır. İnsan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan bütün yönleriyle kapitalizm tarafından kuşatılarak tüketim toplumunun tahakkümüne mahkum hale getirildiğinden

öznel ve içsel direniş odakları yok edilmiştir. Şeyleşmenin kendisini bile şeyleştirerek mistik, özerk ve kaçınılmaz bir süreç, siyasi müdahaleden etkilenmeyen salt nesnel bir fenomene, modernlik ve küreselleşmeyle eş değerli bir kavrama dönüştürmüştür.

Webergil toplumbilim, çağdaş bir ekonomi ve onunla ilişkili inanç-kültür dizgeleri arasında belli bir kesişme olduğunu varsayar. Kültürün diğer unsurları gibi din de modern dünyada (commodification) pazarlaşma ya da metalaşmaya maruz kalmıştır (Casanova, 1992: 33, Peters, 1980: 289, Sherkat-Ellison, 1999: 8). Bir hayat tarzı olarak tüketimcilik sadece teknolojiyi, modayı, sporu değil en önemlisi değerleri bile bir meta halinde tüketilir kılmakta ve kendini göstermenin, bu yolla var olmanın aracı haline getirmektedir. Postmodern kültürde dini gösterişçilik konusu yapan faktör her şeyden önce onun kapitalist mantığa göre ekonomikleşmiş bir kültürel değer haline gelmesidir. Diğer bir ifadeyle postmodern kültürde din, bir inanç olarak mukabeleye değil, mübadeleye tabi hale gelmiştir. Buna bağlı olarak din inanç olarak yaşanmamakta, gösterişçi şekilde tüketilmektedir. Veblen'in ifadesiyle din; öğrenilmesinde, anlaşılmasında, yaşanmasında emek sarf edilmesi gereken bir inanç değil, ilgi çekmeyi, kabul görmeyi sağlayan bir gösteriş aracı olarak algılanmaktadır (Sarıbay, 2002: 177). Dinin çarpıcı ve güncel olarak tüketilmeye uygun olan taraflarının ön plana çıkarılması popüler ve gösterişçi dindarlığa yol açmaktadır. Dünyevileşmenin maneviyat krizini derinleştirilmesiyle görünürlük ihtiyacı arttığından kişi psikolojik doyum sağlamak ve sosyal kabul görmek için dindar olduğunu kendisine ve çevresine ispat etmeye ve gösterişe yönelmektedir.

Güncel olana ve hemen tüketilmeye hazır olana vurgu, dinin takip edilen gündemin takipçisi yapılması sonucunu doğurmaktadır. Dini olanın günlük tüketimin nesnesi haline getirilmesi inancı kutsallığından ve metafizik bağlamından kopararak onu araçsallaştırılmakta bir hayat nizamı olarak sosyal hayata yönelik hükümlerinin uygulanmasını adeta imkansız hale getirmektedir. Her şeyin mübadeleye tabi kılınmasının yol açtığı aşırı bireyselleşme dini inancı ve dini davranışın cemaat temelini tehdit ederken, akılcılık da dinin pek çok hedefini ortadan kaldırarak dini inancı makul olmaktan çıkarmaktadır (Davie, 2001: 92). Sistematik olarak hayatın öncelikleri hakim paradigma olan kapitalizm tarafından belirlendiğinden din savunma durumunda kalmakta ve makuliyetini kaybetmektedir. Dünyevileşmiş din anlayışı yeni ihtiyaçlar, gereksinimler ve öncelik alanları oluşturarak bunları medya vasıtasıyla dayatmakta, kendisini din yerine koyarak dini olanı yeniden tanımlamaktadır. Kendi öngördüğü

yeryüzü cennetini evlere servis ederek adeta meydan okumaktadır. Bu dinde tanrı, ebedi kurtuluşa erme, vb. kavramlar nesnel bağlamlarından koparak giderek daha subjektif hal almaktadırlar. Eklektizm ön plana çıktığından fertler kendilerine sunulan şeyler içinden basit bir şekilde seçmeci davranmaktadırlar. Din günlük hayattaki pek çok şey gibi seçim, hayat tarzı ve tercih meselesi haline gelmektedir (Davie, 2001: 93).

Postmodernite din de dahil her şeyi görecelileştirdiğinden kendisini zorunlu olarak izafi değerler üzerinden kurmaktadır. Postmodernistler meta anlatıları, mutlak doğruları, dogmaları ve nasları kabul etmemektedir. Dinin ise hükümleri evrenseldir. Zamana ve mekana göre değişmediği gibi her duruma da uygun düşmez. Diğer bir ifadeyle postmodernistlerin klasik olarak ifade ettikleri “her şey gider” yaklaşımı din tarafından kabul edilemez. Görecelileşmiş bir din anlayışı haram, helal, bidat, hurafe vb. dini açıdan sakıncalı uygulamaları müphemleştirerek şüphe üzerindeki duyarlılığı yok etmektedir. Postmodernite açık sözlülüğü bir ilke haline getirmedeğinden onun göze çarpan özellikleri arasında açıklığa rastlamak olanaksızdır. Göreceliliği yeğlediğinden, tek, kapsayıcı, nesnel, dışsal ya da aşkınsal doğruluk tasarımlarına dış bilememektedir. Bir meta anlatı olarak doğruluk kaygan bir şeydir, çok biçimlidir, içe dönüktür, öznelidir. Bu açıdan düşünüldüğünde postmodernist akım yaşanan göreciliğin moda olarak karşımıza çıkmış halidir (Gellner, 1994: 41-43). Dini açıdan düşünüldüğünde günümüzde sosyal hayatın pek çok alanında belirsizlik, müphemlik, kapalılık, emin olamama durumu hakim bir paradigma haline gelmiştir. Dindarlık bu şüpheler görmezden gelinerek, hafife alınarak sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu bir anlamda tam da postmodern yaklaşımın ulaşmış olduğu zaferi müjdelemektedir.

Kültürün postmodernleşmesi, sunilik deneyimi yaratırken, ayrıca dinin günlük yaşam düzeyinde de sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Çok kültürlü bir toplumda dinsel inançların çoğalması gündelik hayatta köklü bir görecelileştirici etkiye sahiptir (Turner, 2003: 273). Postmodern kültürde dini gösterişçilik konusu yapan temel faktör her şeyden önce onun kapitalist mantığa göre ekonomikleşmiş bir kültürel değer haline gelmesidir. Deyim yerinde ise din postmodern kültürde bir inanç olarak mukabeleye değil mübadeleye tabi hale gelmiştir. Buna bağlı olarak din inanç olarak yaşanmamakta, gösterişçi şekilde tüketilmektedir. İnanç sahiciliğini ve samimiyetini yitirerek yapaylaşmakta olduğundan değer kazandığı bağlamdan çıkarılarak metalaştırılmaktadır (Sarıbay, 2002: 177). Kapitalizm doğası gereği dini, dini kurumları ve dini inancı mübadeleye tabi kılarak bir yandan dinsellikte bir artışa yol açarken diğer yandan da

dini kurumlara ve geleneklere seküler sistem(ler)le uyum zorunluluğunu dayatmaktadır. Bu açıdan dinsellikteki artış sadece sekülerizasyonun olumsuz sonuçlarına gösterilen tepkileri değil; en az onun kadar hatta ondan daha fazla dinin sekülerizasyonla gösterdiği uyumlulaşmadaki artışı da temsil etmektedir (Sarıbay, 1995: 82-83).

Modern toplumda aşırı derecede yüceltilen tüketim sadece din ile değil, aynı zamanda geleneksel anlamda ilahlık tasavvuru ile de rekabet etmektedir. Moderniteden küreselleşmeye giden süreçte bizler kutsal olanın metalaştığı, derin bir sürecin yaşandığına şahit olmaktayız. Bugün kutsal mesajlar tüketim ürünleri vasıtasıyla pazarlanır hale gelmiştir (Turner, 2008: 233).

Günümüz dünyasında dini inanca karşı en büyük tehdit gündelik yaşamın ticarileşmesidir. Bugün insanlar inanç sistemlerini sadece entelektüel açıdan uygun olup olmadıkları gerekçelerle kabul ya da ret etmemektedirler. İnançlar işlevsel bir bakış açısıyla gündelik ihtiyaçlara ve sorunlara cevap verip vermediğine göre benimsen yamekte ya da reddedilmektedir. Globalleşen postmodern bir dünyada dinsel inanç ya da dinsel sadakati problem haline getiren durum günlük hayatın politik liderler entelektüeller yada dini liderler tarafından kolaylıkla etkilenemeyen bir ticari malların değişimine ilişkin global bir sistemin parçası haline gelmesidir (Turner (2003: 27-28). Elektronik medya görsel olana odaklanan, görseli merkeze alan bir kültür yarattığından sadece gözle görülene, görsel olana vurgu yapmaktadır. Küreselleşme görsel olanı öne çıkarırken gaybı anlamsızlaştırdığından somut olanın öncelendiği bir hayat felsefesi yaratmaya çalışan bir düşünce olarak ilkel zihniyetin bir propagandasıdır da aynı zamanda. Görmediğine inanmayan ilkel insanla, görmediğine hiçbir değer atfetmeyen, hayatı görsel olanın etrafında şekillendirilen günümüz insanı arasındaki benzerlik yabana atılacak gibi değildir. Tükettikleriyle tanımlanan günümüz insanının her şeyini bu somut olana indirgemesi, zihinsel yetenekleriyle tanımladığımız insanında yeniden tanımlanmasını gündeme getirmektedir (Düzgün, 2003: 141).

Bugün dini ürünler pazarının genişlemesinin bir sonucu olarak dini ürünlerin politik ekonomisinin araştırılması, dini ürünler pazarıyla dini olmayan ürünler arasındaki ilişkinin araştırılması gittikçe bir zorunluluk haline gelmektedir (Thomas, 2009: 60). Modern dünyada insanlara sunulan yeni manevilik / ruhsallık (new spirituality) din anlayışı gerçekte tüketici bir din (consumerist religion)'dir. Her ne kadar fundamentalistler tüketim değerlerine meydan okuyor görünseler de özel diyetler, alternatif eğitim, alternatif çocuk yetiştirme usulleri, alternatif tıp vb. üzerinden dini

araçsallaştırmaktadırlar. Kısaca belirtmek gerekirse yöntemler, metotlar farklı olmakla birlikte bütün yaklaşımlar tüketimci olma noktasında birleşmektedirler (Turner, 2008: 233).

19'ncü yüzyılın ortalarından itibaren tüketimin borç finansmanının, kredi sistemleri, kitle bankacılığı, kiralama ve genişletilmiş tüketim kültürü için oluşturulan diğer araçlar yoluyla rasyonalize edilmesiyle kapitalizm daha da gelişmiştir. Orta sınıfın eğlence, tatmin olma ve hedonizm arzusuyla şekillenen yaşam tarzı, şimdi global bir norm standart, doğrudan tüketmeseler bile fantezi düzeyinde tüketen alt sınıfların tutkusunu ve yaşam tarzını şekillendirici bir model haline gelmiştir (Turner, 2003: 140). Eskiden para olmadan bir şeyi satın almak ahlaksızlık olarak nitelendirilirken 20 yüzyılda parasının olmadığı bir şeyi almamak ayıp sayılır hale gelmiştir. Çünkü artık alış-verişler taksitle yapılmakta ve akla gelen her şey taksitle satın alınabilmektedir (Fromm, 2004: 65-66). Kurnazca düzenlenmiş tüketici üretme kampanyaları sayesinde insanlar tüket(tiril)meye ve daha fazla tüketmeye zorlanmaktadır. Mutluluğu maddi tatminde arayan materyalist bir dünya görüşü insanlara dayatılmakta, tüketim mutluluğun ön koşulu haline getirilmektedir. Bu total ve tüketici insan anlayışı dünya üzerinde yayılırken hiçbir ideolojik ve politik engel tanımamaktadır. Karşımıza çıkan bu yeni fenomen yalnızca insani ihtiyaçların giderilmesiyle sınırlı kalmamakta, insani yaradılışın ve kültürün zengin dünyasını da bir tüketim durumuna getiren bir karakter yapısı taşımaktadır (Fromm, 2004: 62-63).

Dinler ontolojik anlamda hızlı toplumsal değişimin beraberinde getirdiği yabancılaşma ve güvensizliğin üstesinden gelinmesi noktasında bireye bir koruma sağlasa da globalleşmenin temelde öngördüğü din, büyük ölçüde '*dünyevileşmiş bir din*'dir. Bu dinde Tanrı'nın yerini akıl, ilahi takdirin yerini ise tarih alma eğilimindedir. Kader 'yaşam projesi'yle, talih ise iş (meslek)'le yer değiştirmiştir (Yeşilyurt, 2003: 139).

Dinsel olan, insanın geçici, güncel olan yanıyla ilişkilendirilerek seküler bir tarza indirgenmekte, dinin esas varlık sebebi sayılan nihai endişelerimizi dindirme, zihnimizi dinginliğe kavuşturma gibi fonksiyonlarına hiçbir zaman sıra gelmemektedir. Geçici olanın sürekli olanın yerine ikame edildiği bir toplumda dinin sorun olarak takdim etmediği birçok anlık uğraş temel dini kabullenmeler şeklinde dini birer dogma olarak dikte edilmektedir. Toplumu yakından ilgilendiren pek çok konunun dinin hiç önem vermediği alanlar olarak takdim edilmesi dikkate alındığında, dinsel olanın

insanın günlük yaşamı ve anlık kullanımı için ne kadar istismar edildiği ortaya çıkmaktadır (Düzgün, 2003: 142-143). Dinler, dinden uzaklaşan ya da uzaklaştırılan insanların şartlarına uygun hale getirilerek mevcut durumun meşruluğu ve makuliyeti sağlanmaktadır.

Modern çağın ayırt edici vasıflarından biri aşkın düşüncenin ve aşkın düşünceyle bağlantı kuramayı kolaylaştıran referansların görecelileştirilmesidir. Modernite tanrıyı gökyüzünden yeryüzüne, insanların arasına indirmiş, dinin etkin olduğu alanları akılla düzenleyerek dinin ve dini olanın sosyal etki alanını daraltmış onu bireysel olanla sınırlandırarak özel alana sıkıştırmıştır. Rasyonel esaslara uygun olarak kurulan modern dünyada din bireysel düzeyde kişi için anlamı olan şahsi bir mesele haline gelmiştir. İman, acemilerin hoşlandığı olağandışı oyunlar konumuna indirgenmiş, dinî inançlar, hobiler, insanların hafta sonları kendilerini meşgul edebilecekleri şeyler gibi görülmeye başlanmıştır. Bugün kendini bütün yönlerden var gücüyle dayatan modernite, bireyi, inandığı dini tümüyle terk etme olasılığını göze alabilmeye çağırmaktadır (Yeşilyurt, 2003: 135). İnsanlar yalnızca rasyonel bir eleştirinin sonucu olarak tanrıya inanmaktan vazgeçmezler. Dini inancı imkansız ya da gündem dışı hale getiren esas olgu günlük hayat dönüştürmeleri yüzünden inancın sahiciliğini yitirmesidir (Turner (2003: 27-28).

Sürüş (2002: 30) modern toplumda dinin rolünün minimize olmasından yanadır. Etiği vurgu yapmakta ve islam değerlerine dayalı bir devlet ile islamcı ideolojiye dayalı bir devlet arasında belirleyici çizgiye dikkat çekmektedir. Hedefi ise çoğulcu bir toplumun temellerini atabilmek için dinin resmi etkisini azaltmak, minimuma indirmektir. Ona göre sınırlı sayıdaki –minimum- ahkamdan maksimum sonuçlar beklemek en sade bir yol azığı hükmündeki hükümlerden kompleks, yaşamsal ve zihinsel problemleri çözmesini istemek ve içtihad'ı asgarileri azamileştirme (minimumları maksimize etme) biçiminde algılamak toplumumuzdaki teorik ve pratik önemli sorunların temelini oluşturmaktadır. “Ebedi ve son bir din olmak isteyen sistemin tüm dönem ve çağlardaki insanların ortak özlerine yapışarak; ayrıntı, haşiye ve fazlalıklardan kaçınmaktan başka bir yolu yoktur. Aksi takdirde bu sistem, sadece bir tek toplum ve özel bir coğrafyaya giydirilebilecek bir elbise olur... hem çocuk hem de gence elbise olacak; yine hem baliğ kadın, hem de baliğ erkek için kullanılabilecek bir elbise, kuşkusuz setri avretten fazlası olamaz. İşte değinmekte olduğum minimumun anlamı budur...Dinden ekonomi, ahlak, sağlık, vb. alanlarda kimi yersiz beklentiler içerisinde bulunarak dine ağır bir yük yükleyen kimseler zamanla dinin meşruiyet ve

makuliyetini kaybetmesine sebep oluyorlar (Sürüş, 2002: 52-57). Dinin temel hedefi bir iman ve ahlak toplumu var kılmaktır. Çoğulcu bir toplumda dinin resmi etkisini azaltmak, minimuma indirmek, dini kamusal alandan uzak tutmaya çalışmak dini açıdan anlaşılması ve kabullenilmesi mümkün olmayan bir şeydir. imkansız (Aydın, 2001: 16-17).

Dinin tüketim alışkanlıklarını kontrol etmek bir yana bizzat kendisinin tüketimin bir nesnesi haline gelmesi onu metalaştırmaktadır. Dinden doğan boşluğun piyasa ekonomisi tarafından doldurulmaya çalışılması herkesin birbiriyle kıyasıya rekabet ettiği, dinin ve dindarlarında bu oyunun içinde yer aldığı bir durumun ortaya çıkması materyalist bir din anlayışının yanı sıra global bir anarşiye yol açma riskini de beraberinde getirmektedir (Peters, 1980: 291). Kapitalizm her şeyi araçsallaştırarak ürünlerin kullanım değerini çalmakta ve onları değişen değerlerle değiştirmektedir. Hayatta değerlerin çölleşmesine, değersizleşmesine, malların kullanım değerlerinin marjinalleşmesine yol açmaktadır (Thomas, 2009: 64). Aşkın kutsallar seküler kutsallarla yer değiştirmektedir. Sekülerizmin kendi kutsallarını üretmeye yönelerek hakikati manevi ve metafizik bağlamından koparmakta ondan doğan boşluğu doldurmaya yeltenmektedir.

Modern seküler çağ insanı kof, hiçbir ümit ve geleceğe yönelik hiçbir vaat içermeyen bir anlamsızlığa mahkum etmektedir. Seküler terminolojiyle ifade etmek gerekirse iman modernitenin insanı kuşattığı evrensel yalnızlık içinde insana kendisini kaybetmeden yaşayabileceği bir imkan sunması açısından ümitsizlikten kaynaklanan bir reaksiyon olarak düşünülebilir. Belki bugünün imanı için gerekli olan şey de bunun böyle olmadığını bir şekilde ortaya koyabilmektir. Günümüz insanına düşen görev imanın bireysel ve toplumsal yaşamda rol oynayabileceği alanı sınırlayan / daraltan modernitenin aksine onun tam da yaşamın kendisi oluşunun altını kalın çizgilerle bir kez daha çizmektir (Yeşilyurt, 2001: 122).

Hayata dindarca bakamayan, dindarca düşünemeyen bir zihin dindarca bir çözüm üretemez. Dini referans alan bir düşünce olmadan, dini bir alternatif üretilemez. Kapitalizm insanın iç dünyasını fakirleştirdiğinden onun tanrıyla olan ilişkilerini şahsi düzeyde minimum seviyeye indirgemektedir. Dindarlığı bireyselleştirmekte, manevi yoksulluğun yol açmış olduğu krizi görünürlüğün sağladığı psikolojik tatminle aşmaya çalışmaktadır. Popüler kültür dinin etki alanını daraltarak imanı zayıflattığından kişi dindarlığını dışa vurarak ispatlamaya zorlanmaktadır.

Modern toplumda sekülerite ile çoğulculuk arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Sekülerleşme çoğulculuğun yaşayabilmesi için gerekli olan sivil düzenlemeleri yapar; çoğulculukta her bir dünya görüşünün “kendisinin haklı olduğu” iddiasını zayıflatarak sekülerleşme eğilimine katkıda bulunur (Berger, 2002b: 78). Endüstriyel dönemden bize miras kalan başıboşluğun post endüstriyel dönemde de devam etmesi durumunda din tüketilmeye devam edecektir. Peters dinin meydan okuma, tüketici davranışlarını kontrol etme, vb. tüketim alışkanlıklarının dizginlemedeki işlevini kaybetmesi durumunda kültürel bozulmaya ve bunun yaygınlık kazanması halinde ise global bir anarşiye yol açabileceğini ileri sürmektedir. Dinin toplumsal yaşamı, bireysel yaşamı ortak değerler etrafında bütünleştirerek toplumun bütünleşmesine olan katkısını ön plana çıkarmaktadır (Peters (1980: 291).

3.5. Yeni Muhafazakarlık ve Dinin Geri Dönüşü

Evrenselleşmek, bir dünya dini haline gelmek her büyük dinin en büyük hedeflerinden biridir. Modernite tanrıyı gökyüzünden yeryüzüne indirerek dinin egemen konumuna son vermiş kurumsal anlamda başta ekonomi ve siyaset olmak üzere toplumsal yaşam alanlarını dinin tekelinden arındırmış, aklın ve bilimin gereklerine uygun olarak yeniden tasarlamıştır.

Kurumsal anlamda din ve siyaset ilişkisi insanlık tarihinin en kadim konularından biridir. Dinin; bireyin bireyle, bireyin toplumla ve bireyin tanrıyla olan ilişkilerini düzenlemeye yönelik hükümler içermesi toplumsal yaşam alanlarının düzenlenmesinde din ve siyaset ilişkisinin kesişim noktalarını oluşturmaktadır. Dini olanla siyasi olanın iç içe geçmesi diğer bir ifadeyle dinin bazı hükümlerinin siyaset kurumunun desteği olmadan hayata geçirilememesi siyasetin dinselleşmesi ve dinin siyasallaşması tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bunun yanında her dinin tanrısal bir buyruk olarak yayılmak, bir dünya dini haline gelmek gibi bir idealinin olması din’i yayma ve hükümlerini tatbik etme adına siyasi faaliyette bulunulmasına bir kutsallık atfetmektedir. Sosyolojik anlamda din ve siyaset kurumunu birbirinden bağımsız olarak işleyen iki müstakil kurum olarak görülemez. Ne dini ne de dindarları siyasetten ayrı düşünmek mümkün değildir. Nasıl ki insanları dinsiz düşünemediğimiz gibi, dini de siyasetten ayrı düşünemeyiz. Bu açıdan din siyaset ilişkisine dair çok sayıda veri, kanıt, delil, istatistik bulmak mümkündür (Hadden, 1987: 608). Modern dünyada dine başvuru çoğunlukla iktidarın meşruiyet krizinin bir ifadesidir. Fakat dinin

kendisindeki kriz pek aydınlığa çıkarılmaz. Dini iktidar bu krizi bastırmak için siyasi iktidara yönelir (Corn, 2008: 160). Dini olanın aynı zamanda politik bir yönü de vardır. Dini olanın bireysel alandan sosyal alana, kamusal alana taşınması için siyasete ve siyaset kurumunun taşıyıcı aktörlerine ihtiyacı vardır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse dinlerin en büyük rakibi seküler devletler ve dinin yerini alma, doldurma iddiasında olan ideolojilerdir. Kurumsal anlamda amaç diğer insanları kendi inancına döndürmekten ziyade asıl amaç kendi toplumları içinde siyasi ve politik gücü ele geçirerek etkin olmaktır (Ramachandra, 2005: 482). Corn (2008: 161) bunu dindarların kendilerine kamusal alanda bir yer açma girişiminin bir uzantısı olarak “dinsel olanın siyaseten istismarı” olarak nitelendirmektedir. 21’nci son çeyreğinde dinlerin hızla siyasallaşma eğilimlerine girmesi bunu göstermektedir.

Din halen milliyetçi ve modernleşmeci hareketlere önemli bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedirler. Dahası küreselleşme evrenselle yereli buluşturarak, ulusal kültürlerle kişisel kimlikleri kesiştirerek tikel modernizm tarzlarının ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır (Friedman, 2002: 122). Din kaynağını kutsaldan aldığından ve varoluşsal bir olgu olduğundan evrensel bir harekete geçiricidir. Alabildiğince heterojen kişi ve grupları belli öğretiler etrafında toplayarak bir inananlar topluluğu oluşturduğundan ırka, kültüre göre daha büyük kalabalıkları bir araya getirme potansiyeline sahiptir. Bu onun çekim gücünü arttırmakta ve etki alanını genişletmektedir (Ortiz, 2003: 434).

Postmodernitenin de bir uzantısı olarak küreselleşme yerel dinamikleri harekete geçirerek çoğulculuğu beraberinde getirmektedir. Hızlı toplumsal değişimin yol açmış olduğu etnik, dini, kültürel, vb. sosyolojik karşım durumu kimlik krizini, kendini tanımlama problemini, geleneğe müracaatı, geleneğin modern şartlarda yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Din, ideolojiler de dahil olmak üzere hepsinden daha güçlü bir harekete geçirici, potansiyel bir aksiyon kaynağı olduğundan kimlik bunalımının, maneviyat krizinin bir ifade aracı olarak siyaset kurumunu besleyici bir işlev görmektedir. Her din asli olarak kendi zamanının yaratıcısıdır. Çekiciliğini zamansızlık ve evrensellik iddiasından almaktadır. O, hızla değişen dünyada, inananlar için bir barınak, bir ada, adeta bir mabettir. Tanımı gereği salt insani olanın ötesine geçer. Bu anlamda kültürün ve tarihin de ötesindedir (Friedman, 2002: 117).

Günümüzde bütün tanımlar ve toplumsal kategoriler insan yapımıdır. Gerçeklik bir anlamda sosyal olarak inşa edilmektedir (Berger-Luckmann, 2008). Tüm kimlikler

hatta cinsiyet ve ırk bile bir anlamda sosyal olarak inşa edilmektedir. Yatay bir toplumda doğuştan edinilen kimlikler ve statüler önemini kaybederken kazanılmış statüler ve kimlikler ön plana çıkmaktadır. Örneğin; bir kadın olarak dünyaya gelmiş olmak, “çorap yamamaya ya da bir erkeğin bulaşıklarını yıkamaya mahkum olmak anlamına gelmez.” Kişi kabiliyeti ve yetenekleri doğrultusunda statüsünü değiştirebileceği gibi yeni kimlikler de kazanabilir.” İnşa edilmiş bu kimlikler bizim dünyaya açılan sosyal pencerelerimizdir (Friedman, 2002: 196-197). Dini anlamda ifade edecek olursak her din asli olarak zamanının yaratıcısı ve ümmetin inşa edicisidir. Kimliğin, geleneğin inşasında Goffman (2009)’ın ifadesiyle “günlük yaşamda benliğin sunumunda” baskın bir rol oynamaktadır. Hızlı toplumsal değişme köken arayışını arttırdığından modern şartlarda kimliğin inşasını zorunlu kılmaktadır.

Din ve siyaseti kesiştiren ve zaman zaman da çatıştıran noktaların başında kültürel ve dini farklılıkların eşit bir şekilde katılıp temsil edilecekleri demokratik bir yapının eksikliğidir. Çağdaş, seküler kültür ve onun siyasi alandaki temsilcisi liberal demokrasi, otantik kültürlerin temsiline izin vermemekte ve bunları önlemektedir (Ramachandra (2005: 489). Modernite ve onun ideolojisi sekülerizm, seküler bir dünya görüşü ve elit bir kültür oluşturmuştur. Bu kültür, inançları ve değerleri hiçe sayılan geniş halk kitleleri tarafından benimsenmemektedir. Modern dünyada dinin dirilişi ve dini yeniden siyasetin gündemine sokan süreçler kısmen aydınlanmadan bu yana devam eden geleneklerden uzaklaşma ve kısmen de laikleşmeye bir cevaptır. Çünkü insanlar kapitalizm, sosyalizm, komünizm, kişisel arzu ve hırsların peşinden giderken ortak değerlerini ve ahlaki kaygılarını bir kenara bırakmışlardır (Khatab-Bouma, 2010: 296).

Laustsen – Waever (2000:720) dinin üç açıdan uluslararası politikanın gündemine geldiğini belirtmektedir. Birincisi; dini grup ulus devletin seküler yapısından kaynaklanan sorunlardan dolayı onu kendi varlıkları için tehdit olarak görebilirler. İkincisi; sekülerleşmenin yol açmış olduğu teknolojik değişim, aşırı modernleşme, güvensizlik, bireyselleşme, vb. uygulamaların geleneksel dokuyu tahrip etmesine yönelik bir tepki durumu ortaya çıkar. Bu, sekülerleşmenin toplumsal sonuçlarına gösterilen reaksiyon durumuna karşılık gelmektedir. Üçüncüsü; toplumdaki güven duygusunun aynı toplum içerisindeki diğer dini gruplar ve aktörler tarafından tehdit edildiği şeklinde bir risk algılamasından kaynaklanabilir. Bu ise dinin kendinden kaynaklanan nedenlerden dolayı göstermiş olduğu bir tepki değildir.

Evrenselleşme ile yerelleşmenin eş zamanlı olarak işlemesi karşılıklı bağımlılığı artırarak ortak bir dünya bilincinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Küreselleşmenin dünyanın bir bütün olarak algılanmasını dayatması küresel şartlara uyum göstermeyen dini ve siyasi tutumların küreselleşmenin sunmuş olduğu felsefi dayanaklar temelinde yeniden tanımlanmasını gündeme getirmektedir. Bu eğilimin en temel önermesi dinin siyasallaşması ve siyasetin dinselleşmesidir (Macit, 2003: 110). 21'nci yüzyılın dünyasında olaylar bize şunu göstermektedir: “Din politika için hesaba katılmalıdır. Çünkü dinin getirdiği çatışmayı politika kolayca uzlaştırmaz. Dinin birleştirdiğini ise politika kolayca ayıramaz” (Robertson,2003b:363).

Dinler toplumda kültürel birliği, sosyal dayanışmayı ve normatif bütünleşmeyi sağlayan en önemli kaynaklardan biridir. Dini alanın karmaşıklığından dolayı burada karşımıza çıkan esas sorun ise dinin; değişik sosyal, kültürel, etnik, vb. farklılıkların bir arada yaşamasının beraberinde getirdiği gerilimlerin kesişim noktasında yer almasından kaynaklanmaktadır (Gumucio, 2008: 326). Din gerek maddi ve gerekse de manevi anlamda bir toplumu bütünleştiren en büyük potansiyel güç kaynaklarından biri olduğundan “dünyanın büyük medeniyetleri, bir tür kültürel bir yan-ürün olarak büyük dinleri üretemezler. Aksine, gerçek anlamda büyük dinler, büyük medeniyetlerin dayandığı temelleri oluşturmaktadır (Dawson (2003: 216).”

Robertson (2003b: 364) günümüzde dinin politize edilmesinin devletin dinselleştirilmesi şeklinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Dinselleştirme (religionization) öncelikle modern devletin insanın derin konularıyla (kürtaj karşıtlığı, gelişen tıbbi teknolojiler yoluyla insan ömrünün uzatılması, özel hayat, ahlaki sapkınlıklar, aids, vb. şeylerin yayılışı karşısında insan neslinin kaderi ile ilgili problemlerle) ilgilenir.” Kepel (1992:15)’e göre bunların son yıllarda gündeme gelmesinin nedeni; genel anlamda toplumsal iyimserlik duygusunun hakim olduğu bir dönemde kitleleri uzun süre harekete geçirememiş, idealleri ve sloganları eskimiş geriye kalmışlardır. Fakat bu iyimserlik havasının bozulmasıyla birlikte bu hareketler farklılıklarıyla birlikte 70’li yılların ortalarından itibaren kendilerini göstermeye başlamışlardır.

Bugün ABD’de dini gruplar ve cemaatler siyasi alanla ilgili pek çok konuya el atmış durumdadırlar. Bunların başında; kürtaj, pornografi, kamu okullarında ibadet, uluslararası insan hakları, İsrail’e yardım, Afrika’daki çocuk istismarı, evsizlere ilişkin politikalar, nükleer silahlarla ilgili politikalar, dinsel okullarla ilgili yardımlar, okullarda

okutulması gereken kitaplar, yardım politikaları, eşcinsellik, ötenazi gibi konular dini grupların faaliyet gösterdikleri alanlar haline gelmiştir (Çaha, 2008:128, Kepel,1992: 15-133, Fox, 2001: 72). Jerry Falwell ahlaklı Amerikalıların aşmaya hazırlanmaları gereken beş önemli sorun olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; kürtaj, eşcinsellik, pornografi, hümanizm ve ailenin yok olması (Kepel, 1992: 147). Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere ahlaki yozlaşmanın dine dönüşü tetiklediğini söyleyebiliriz.

Günümüzde din aşırı modernleşme ve sekülerleşmenin yol açmış olduğu manevi boşluktan kaynaklanan ahlaki sapkınlıkların dizginlenmesinde bir aktör olarak hesaba katılmaktadır. Amaç seküler devlet iktidarını ele geçirmek değil ahlaki yozlaşmayı önlemek için bütün dinler tarafından kabul edilen, demokrasinin dayandığı temel esaslar olan evrensel değerlerin hakemliğine müracaattır. Sekülerleşmenin yol açmış olduğu maneviyat krizi ve ahlaki yozlaşma siyasileri evrensel değerlere yönelerek bu konularda tedbir almaya zorlamaktadır. “Ahlak ve maneviyat politikanın merkezine doğru kaydıkça, Amerika’da olduğu gibi dini gruplar ister istemez siyasetin içine çekilmektedirler” (Şentürk, 2004: 55). Siyaset kurumu dışındaki sivil aktörlerin ve baskı gruplarının kamuoyunu yakından ilgilendiren meselelerde hükümet nezdinde girişimde bulunarak alınacak kararlara ve yapılacak düzenlemelere yönelik rolünün her geçen gün artması Friedman (2002: 27)’ın ifadesiyle “kamuoyu devleti” diye adlandırabileceğimiz bir yeni bir duruma yol açmaktadır. Dini grup ve cemaatlerin sistematik bir biçimde örgütlenerek modern demokrasilerdeki yönetim süreçlerine dahil olması onları siyaset kurumunda belirleyici konuma yükseltmişlerdir. 70’li yıllardan beri Amerikada yapılan başkanlık seçimlerinde evanjeliklerin etkili olduğu bilinmektedir (Kepel, 1992: 147).

70’li yılların ortalarından itibaren siyaset sahnesine çıkan dünyadaki dini hareketlerin içinde amerikalı evanjelik ve fundamentalist hareketler şaşırtıcı derecede önemli bir etkiye sahiptirler. Bugün evanjelikler işletmiş oldukları binlerce eğitim kurumunun yanında mesajlarını yaymak için en modern dil ve anlatım tekniklerini kullanmaları (televanjelizm) onları kendilerinden önceki dini hareketlerden ayırdığı gibi siyasette de önemli bir aktör haline getirmiştir (Kepel (1992: 168). Dindarlar modern dünyadan taleplerini demokrasinin gereklerine uygun bir şekilde örgütlenerek, baskı grupları oluşturarak devlet politikalarında ve hükümet politikalarında etkili olmanın önemini kavramışlardır. 1950 yılında Washington’da sadece 16 dinsel lobi varken bu sayı 80lerin sonunda 500’ü aşmıştır. Bugün ise 1000 i aştığı tahmin edilmektedir. Bu aynı zamanda rakip dinlere karşı rakip ideolojileri savunan siyasi hareketlerin de

desteklenmesini gündeme getirmektedir (Çaha, 2008: 133). Bugün Amerikan toplumunda kurumsal anlamda fuhuş bir iki eyaletin dışında tamamen yasaklanmıştır. Özellikle Washington’da dekolte kıyafetlerle çekilmiş bayan resmi içeren tüm yayınlar kapalı poşetler içinde satılmaktadır. Pornografik malzemelerin uluorta yerde satılması imkansızdır. Bu tür yayınlar sadece varoşlarda bulunabilmektedir. Kısaca 21’nci yüzyıl Amerikasında dini gruplar ortalama bir Amerikan vatandaşının gündelik hayatında hissedilir derecede kamusal alana damgasını vurmuş durumdadır (Çaha, 2008: 139).

Dini canlanma ve demokratikleşme önümüzdeki on yılların en önemli gelişmelerinden biri olacaktır. Bugün dünyanın hemen hemen her yerinde gelenekselliğe önem veren, muhafazakarlığı öne çıkaran siyasi, sosyal ve dini hareketlerin yükselişte olması bunu doğrular mahiyetteki gelişmeler olarak kabul edilebilir (Berger, 2001: 16). Dünün işçi hareketleri gibi bugünün dini hareketleri toplumsal sistemin işleyişindeki kusurları kendilerine göre adlandırarak ifade etmede büyük bir başarı yakaladıkları söylenilebilir (Kepel, 1992: 18). Sınıf temelli sosyal hareketler kapitalizmin ekonomik anlamda üretmiş olduğu çarpık ilişkilere karşı bir reaksiyona karşılık gelmektedir. Refah devleti ve sosyal devlet anlayışının beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik iyileştirmeler kapitalizmin klasik havuç uzatma yaklaşımı işçi sınıfının ve sınıf temelli sosyal hareketlerin direncini kırmıştır. Bunlar ekonomik temelli sosyal hareketler oldukları için maddi hayat şartlarının iyileştirilmesiyle eski cazibelerini kaybetmişlerdir. Aşırı derecede modernleşmenin beraberinde getirdiği maneviyat krizi ise her geçen gün büyüyerek devam etmektedir. Bu açıdan sınıf temelli sosyal hareketlerin yerini, ahlak ve maneviyatı ön plana çıkaran dini hareketlerin aldığı söylenilebilir. Bu tesadüfi bir durum değildir. Aksine bütün bireysel ve siyasal etkinlik alanlarının tümünü kuşatan daha derin, yaygın dinsel bilinçlenme durumunun bir yansıtmaktadır. 70’li yıllara kadar marjinalleşen bir güç olarak gözlemlenmiş olan müslümanlar küreselleşmeyle birlikte kamusal alanda fark edilir bir şekilde gittikçe daha canlı bir sosyo-politik gerçek olarak yeniden ortaya çıkmışlardır (Esposito, 1989: 19-2002: 47).

20’nci yüzyılın ilk yarısında ulusal bağımsızlık hareketleri ön plandadır. Emperyalizmine karşı direnişin temel dayanak noktalarından biri de dindir (Esposito, 2002: 123). Ulus devlet toprağını “vatan” adıyla kutsallaştırarak mevcut tarihsel etnik kimliğe yeni ve güçlü bir coğrafi boyut eklemiştir. Toprakla kimliği birbirinden ayrılmaz unsurlar haline getirerek “ulusal” devlet ulusal kültür aracılığıyla eski dini ve

etnik kimlikleri siyasallaştırmıştır (Karpat, 2009: 96). Zira bu dönemde vatan, millet, ulusal onur vb. kavramlar dinseldir. Avrupa emperyalizmine karşı direnen önderlerin ve sıradan insanların bu mücadelelerinde dini argümanlara dayanmasına şaşırmmamak gerekmektedir. Çünkü din insanlara güçlü bir benlik tasavvuru ve kimlik vermektedir. Bunun yanında etkin bir sosyal mobilizasyon aracıdır da (Kalın (2008: 115).

Küreselleşmeyle bir anlamda yeni bir dönem de başlamıştır. Bugün, dünün ulusal bağımsızlık ve sınıf temelli sosyal hareketlerinin yerini dini özgürlük ve diriliş hareketleri almıştır. Bugün dini kimlik her şeyin üzerine çıkmış durumda olup dinin siyasetle iç içe geçişi geçmişe nazaran daha gözle görülür bir hal almıştır (Corn, 2008: 11-Robertson, 2003b: 366). Bu bir anlamda evrensel değerlere olan özlemin dini açıdan yorumlanması ve ifade edilmesidir. Demokrasinin giderek kültürlerden, sosyal, tarihsel şartlardan soyutlanarak bireysel özgürlükler ve insan hakları zemininde bir yapıya oturması onu bugün artık batılı bir ürün olmaktan çıkarmaktadır (Çaha, 2008: 22). Nasıl ki geçmişte verilen siyasi bağımsızlık mücadelesinde din en güçlü motive edici etken ise bugün aynı şey evrensel haklara erişme noktasında verilen mücadele için de geçerlidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir anlamda dinin ve demokrasinin iç içe geçmesi ya da birbirini besler hale gelmesidir. Bu dini özgürlükler noktasındaki talebi de içermektedir. Bu açıdan 20'nci yüzyılın etnik, siyasi, ekonomik hareketlerinden doğan boşluğu dinin ve dini hareketlerin doldurduğunu söyleyebiliriz.

Göçlerin her geçen gün artması kimlik ve siyasal temsil taleplerinin siyasetin gündemine taşınmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Dinin merkez üssü konumundaki ulus devletlerin başka ülkelerde yaşayan dini azınlıkların kültürel ve siyasi açıdan temsil edilmesi noktasında devreye girmesi uluslararası politikada din üzerinden etkin olabilecekleri yeni bir alan açmaktadır. Bunun bir kimlik probleminin yanında gerek ülke içinde ve gerekse de ülke dışında bir siyasi temsil ihtiyacını da beraberinde getirdiği bilinen bir olgudur. (Wuthnow-Offutt, 2008: 220). İnsanlık tarihine bakıldığında göçlerin doğal seyrinin doğudan batıya, yoksul ülkelere zengin ülkelere, totaliter ülkelere demokratik ülkelere doğru olduğu dikkate alındığında bunun yakın gelecekte batı toplumlarında yeni sonuçlar doğuracağı açıktır. Dini azınlıkların siyasi açıdan temsil edilmesi noktasında ulus devletlerin devreye girmesi dini siyasetin konusu haline getirirken uluslararası denklemde ulus devletlere yeni egemenlik alanları açmaktadır.

Ulus devletlerin uluslararası ve uluslarüstü pek çok birlik ve organizasyona dahil olması hem onun egemenliğini sınırlandırmakta hem de onun belli alanlardaki etkinliğini artırmaktadır. Uluslararası ilişkilerde siyaseti yönlendirmede etkin bir güç olan dinlerde burada önemli bir rol oynayabilir. Evrensel bir karaktere sahip olması onları ulus devletlerin sınırlamalarından ve kısıtlamalarından daha bağımsız olarak hareket etmeye zorlamaktadır. (bunun yanında dinin merkez üssü konumunda olan ev sahibi ülkelere uluslararası politikalarda din üzerinden yeni egemenlik ve etkinlik alanları açmaktadır. Bazı ulus devletlerin dinin evrenselleşme tezini desteklemeleri onları dünya politikalarının parlayan yıldızı ve yeni aktörleri haline getirebilir (Ortiz, 2003: 433).

Soğuk savaş sonrası tartışmaların odak noktasını İslam ve batı arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bugün islam gerek siyasi, gerek demografik ve gerekse de felsefi ve evrensel düzen fikri açısından batı tarafından tehdit olarak algılanmaktadır (Esposito, 2002: 352). İslam açısından çağımızın en önemli olaylarından biri batı tarafından yüzlerce yıldır dışlanmış sahil bir öğretinin batı içerisinde yayılması ve her geçen gün daha kalabalıklaşan bir müslüman nüfus kitlesinin batıda yaşıyor hale gelmesidir. İslam tarihinde bir ilk olan bu durumu çatışma teorisi üzerinden kategorize edilmeye çalışılmaktadır. Evrensellik iddiasında olan iki dinin her alanda kıran kıran rekabet etmesinin 21 yüzyılda yeni din savaşlarına yol açacağı iddiasından hareketle bugün medeniyetler çatışması olarak kavramsallaştırılan yeni bir tartışma alanı açılmıştır. Bu kapsamda değerlendirilmesi gereken olgulardan biri de medeniyetler çatışmasıdır.

Komünizmden doğan boşluk islamla doldurulma yoluna gidilmiş ve İslam terör, şiddet, savaş ve fundamentalizmle özdeşleştirilmiştir. Tüm fundamentalist liderler gerçekleri örtbas etmek için klişeleşmiş ayrılıkları körüklemektedir. İslam batıya düşman, fundamentalizm moderniteye karşı, statik gelenek dinamik değişime karşı, eskiyi koruma veya eskiye dönme arzusu modern hayata karşı. Tüm fundamentalist liderler toptancı bir mantıkla değerlendirilmekte, birçok İslam taraftarının modern eğitilmiş, toplumda mevki sahibi, demokratik süreçte yerlerini alan insanlar oldukları gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Dahası çekişmelerin nedenleri kolaycı bir yaklaşımla medeniyetler çatışmasına indirgenmekte *İslam Tehdidi* adı altında dünyanın ve insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlar gündemden uzak tutulmaya çalışılmaktadır (Esposito, 2002: 363-364). İslamın terörle, şiddetle, savaşla anılır hale gelmesi, tüm müslümanların fundamentalist muamelesi görmesi İslami muhalefet hareketlerinin

siyasi sürece normal yollardan katılmasını engellemekte ve şiddete başvurma riskini arttırmaktadır. Bu siyasal katılımın engellendiği toplumlarda aşırı uçları terörist eylemlerle uluslararası arenaya girmeye (Fuller-Lesser, 1996: 73) zorlamaktadır.

Batı için esas problem İslam fundamentalizmi değil İslamın kendisidir. Fundamentalizm İslamı kontrol etmek ve Müslümanları baskı altına almak için inşa edilmiş sosyal bir kategoridir. İslam ve müslümanlar kuşatma altına alınarak gözetim altında tutulmaya ve sürekli savunma pozisyonunda tutulmaya çalışılmaktadır. Fuller-Lesser (1996: 41)'in de belirttiği gibi “günümüzde müslümanlar dünyanın her yerinde kendilerini geri çekilme halinde görmektedirler. Müslümanlar terörist imajlarıyla birer düşman olarak kuşatılmış, karikatürize edilmişlerdir. Kendilerini her an takip altında hissetmektedirler. İslam dini ve kültürü küçük bir fanatik azınlığın şiddet içeren eylemleri yüzünden terörizmle eş tutulmaktadır. Havaalanlarında küçük düşürücü, aşağılayıcı muamelelere, küçük düşürücü şakalara ve karikatürlere konu edilen dini grup Müslümanlardır.

Batının islam dünyasının gerçeklerini daha iyi anlamaya ve islamın değişik formlarını fark etmeye yönelmesi batının radikal bir islamla savaşıacağını dünyanın medeniyetler çatışmasına tanıklık edeceğini öngören rivayeti kendinden menkul kehanetlerin ortaya çıkma riskini azaltacağını (Esposito, 2002: 455) söyleyebiliriz.

Hobsbawm (2008: 45)'a göre küreselleşme gerek ülkeler içinde ve gerekse de uluslararası düzlemde görmezlikten gelinemeyecek kadar büyük eşitsizlikler üretmiştir. Bu toplumun geleceği açısından riskli bir durumdur. Böyle bir dönemde demokrasiyi yayma hareketi evrensel değerlerin bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Değil dünyaya demokrasiyi yayma teritoryal ulus devletlerin kendi içlerinde bile etkili demokratik yönetim koşullarını sağlamasına ender olarak rastlanmaktadır. Dolayısıyla meşruiyeti aritmetik çoğunlukta aramanın fazlaca bir manası yoktur. İnsan hayatının gittikçe daha büyük kısımları seçmenlerin etki alanının dışına çıkmaktadır. Pek çok kararın seçmen tabanına dayanmayan veya en azından hiçbir demokratik prosedürlerle ilgisi olmayan ulus aşırı odaklarca alındığı (Hobsbawm, 2008: 125-126)” bir dünyada demokrasinin de fazla bir anlamı olmasa gerek.

Bugün müslümanlar ve üçüncü dünya ülkeleri yeni bir batı seferiyle karşı karşıyadırlar. Bu sefer evrensel değerler, insan hakları, siyasi hürriyetler ve sivil toplumların inşası adına yürütülmektedir. Batı insan hakları, demokratikleşme, çoğulculuk, vb. alanlarda siyasi ve İMF, DB, DTÖ vb. ekonomik organizasyonlar

vasıtasıyla da ekonomik açıdan kendi dünya görüşünü İslam alemine ve üçüncü dünyaya kendi düzenini dayatmaktadır. Bu çabalar evrensel değerler adına olsa da (Fuller-Lesser, 1996: 37) yeni bir oryantalizm dalgasının izlerini taşımaktadır. Bir yandan demokrasinin gelişip serpilmesini teşvik ederken diğer taraftan otoriter rejimlere göz yumması batının ikili oynadığını göstermektedir.

Hobsbawm'ın tespitlerinde her ne kadar hakikat payı yüksek olsa da bu dinlerin ve dindarların siyasetten uzak durmasını gerektirmez. Kaldı ki mevcut sorunlara karşı hem bireysel hem de sosyal ve siyasal olarak mücadele etmek için örgütlü bir şekilde hareket etmek gerekmektedir. Dinin ve siyasetin belli noktalarda ittifak yaparak pek çok sorunun üstesinden geleceği açıktır. Din ve demokrasinin pek çok uzlaşan noktalarının olması dindarların modern değerleri özümsemelerini ve meşru zeminde siyaset üretmelerini hem mümkün hem de zorunlu kılmaktadır. Her türlü talebin siyaset kurumunun filtresinden geçirilerek hayata geçirilebileceği her geçen gün daha iyi anlaşıldığından dindarlar siyasete daha fazla müdahil olmaktadır.

Kepel (1992: 47)'in İslami hareketleri “aşağıdan yukarıya” ve “yukarıdan aşağıya” Müslümanlaş(tır)ma olarak ikiye ayırarak kavramsallaştırmaktadır. Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle siyasal islamda ve İslami sosyal hareketlerde yeni bir dönem başlamıştır. Komünist siyasi sistem dini dışladığından ona karşı yürütülen mücadelede müslümanlar kendilerini öteki üzerinden tanımlamışlardır. Siyasal anlamda İslami bir duruş sergilemek için dine sarılmışlardır. İslam ortak reflektörleri harekete geçiren potansiyel bir güç ve direnç kaynağı olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesiyle dinsizlik üreten siyasal sistem ortadan kalkınca yeni bir alan açılmıştır.

Kepel (1992: 59)'e göre; 80'li yılların sonunda devletin yeniden müslümanlaştırılmasından çok bireyin yeniden müslümanlaştırılmasına öncelik veren yeni bir evre açılmıştır. Bu iki gelişmenin de amacı modern dünyanın sunmuş olduğu imkanları ve müslümanların modernleşen taleplerini de dikkate alarak müslüman ülkelerde toplumu yeniden müslümanlaştırmak ve islamı her yerde yaymak. Aşağıdan yukarıya müslümanlaştırma her şeyden önce, anlaşılması güç, yapısal özelliğini yitirmiş, atomize olmuş, yabancılaşmış, bir dünyada yeni bir kimlik oluşturma biçimidir (Kepel, 1992: 47). Epistemolojik anlamda modern dünyanın sunmuş olduğu argümanları kullanarak öteki hakkında farkındalığımız arttığından kendimizi öteki üzerinden tanımlama, karşıdakine göre durumunu gözden geçirerek konum belirleme gibi bir duruma yol açmaktadır. Bu savunma psikolojisinden kaynaklanan reflektör bir

durumu yansıtmaktadır. Gelenek modernite diyalektiği, geleneği modern şartlar altında yeniden üretmeyi, inşa etmeyi beraberinde getirdiğinden yeni sentezlere de kapı aralamaktadır.

İslam dünyasında “aşağıdan yukarıya” İslamlaştırmayı savunan hareketler diğer bazı dinlerde (musevilik) olduğu gibi ayrımcılıkla beslenmemektedir. Bu süreçte her ne kadar dini cemaatler ön plana çıksa da islami sosyal hareketler içerisinde tabandan tavana doğru bir siyasal ve toplumsal değişim metodu öngören bu hareketleri diğer bazı dinlerde olduğu gibi ayrımcı, orhodoksiyi zayıflatan heterodoks ya da heresi bir yapılanma olarak görmemek gerekir. Burada söz konusu olan seçilmiş bir halkı asimilasyon tehlikesinden korumak değil, geçici “zayıflık evrelerinde” tehdit edilen kimliği savunarak, islamı tüm insanlığa yaymaya yönelik dinamik gelişimi sürdürmektir (Kepel, 1992: 248-249). Günümüz İslami hareketleri modernleşmeye karşı olmak bir yana modernleşmeyi aşmak amacındadırlar. Müslümanların yönetimi kısa süre içerisinde ele geçirmek ve toplumu devrimci bir değişikliğe uğratmak gibi bir hedefleri yoktur.

Soğuk savaş döneminde sistem öncelikli iken savaş sonrası dönemde birey öncelikli hale gelmiştir. Gerçekte ise her iki süreç eş zamanlı olarak işlemekte ve birbirini beslemektedirler. Birinden gelen tehdit (yukarıdan islamlaştırma) diğerine (aşağıdan islamlaştırma) daha çok taviz verilmesine yol açtığı gibi bunun tersi durum da ortaya çıkabilir. Siyasal islama karşı ılımlı islamı ön plana çıkararak Müslümanları ılımlılaştırmak, kapitalizmle uyumlu, barışık müslümanlar haline getirmek için geliştirilen bir senaryo da olabilir. Aşağıdan yukarıya doğru (fertten topluma) bir değişim metodu öngören dini hareketler alternatif yaşam alanları ve sosyalleşme süreçleri üreterek dini tecrübenin kendini günün şartlarına göre yenileyerekten aktarmasına ve zenginleştirerek devam ettirmesine imkan vermektedir. Bunun yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilecek bir islamileştirme hareketine psikolojik düzeyde bir zemin hazırlama gibi gizil bir işlevi olduğu söylenilebilir.

80’li yıllardan sonra “aşağıdan yukarıya” yeniden müslümanlaşma hareketlerinin aktörleri olan dini cemaatler devletten doğan bazı boşlukları doldurma açısından marjinalleşmiş toplumsal kesimlerle devlet arasında zorunlu bir aracı haline gelmiştir. Birbirleriyle rekabet halinde olan farklı dini cemaatlerin devletten doğan boşluğu doldurmaya, kendilerini daha modern biçimlerde ifade etmeye yönelmeleri İslami

hareketlere kendi içerisinde büyük bir zenginlik ve dinamizm kazandırmıştır (Kepel, 1992: 48).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMANIN TASARIMI

4. 1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

“Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Dini Hayatın Dönüşümü ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri” adlı araştırmamızda temel amacımız küreselleşme olgusunun ekonomik, siyasi, kültürel ve dini alanda yol açmış olduğu sonuçlardan hareketle insanların yaşam pratikleri, davranış kalıpları ve zihniyet algıları üzerinde nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya koymaktır.

Dünyanın küçülmesine, dünya çapında bağımlılık ve değişen boyutlarda entegrasyonların artmasına vurgu yapan küreselleşme 21’nci yüzyılın bir gerçeğidir. Hiçbir sosyal değişimi tek bir nedene bağlı olarak açıklayamayacağımız gibi küreselleşme olgusunu da ekonomi, teknoloji, ulaşım, vb. faktörlerden birini ya da bir kaçını ön plana çıkararak açıklamak sosyolojik açıdan uygun bir yaklaşım değildir. Her toplumsal değişmeye etki eden pek çok faktör olduğu gibi her değişmenin de yol açmış olduğu pek çok sonuç vardır. Bunların bir kısmı anlık somut olarak gözlenebilirken bir kısmı ise zamanla etkisini göstermektedir. 21’nci yüzyılın bir meta anlatısı olarak nitelendirebileceğimiz küreselleşmenin yol açmış olduğu toplumsal sonuçları sosyolojiden bağımsız olarak düşünmek ya da sosyolojiden kopuk bir küreselleşme yaklaşımından bahsetmek adeta mümkün değildir.

Bir sosyal organizasyonlar ağı olarak toplum aile, hukuk, ekonomi, siyaset, ahlak, iktisat, din, vb. gibi birbirlerinden kesin olarak net çizgilerle ayrılamayan, yatay ve dikey olarak birbirlerini kesen sosyal kurumların ahenkli bir biçimde işlemesiyle oluşan bir yapıdır. Toplum kurumlar toplamının oluşturmuş olduğu bir yığın değil kurumların bir araya gelerek oluşturmuş olduğu, işbirliği ve mücadele, çatışma ve uzlaşma, rekabet, vb. sosyolojik süreçlerin daima etkileşim halinde olduğu ahenkli ve belli bir düzene göre işleyen bir sistem veya bunların hepsini kapsayan eksen bir kurumdur.

Küreselleşmeyle ilgili yapılan değerlendirmelerde ağırlıklı olarak meselenin ekonomik boyutu ön plana çıkarıldığından farkında olarak veya olmayarak toplumsal olayları indirgemeci bir yaklaşımla açıklamak gibi bir yanlışla karşı karşıya olduğumuz söylenilebilir. Tüm dünyayı etkisine alan küresel değişim dalgasıyla toplumsal bir kurum olan din arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı düşünülemez. Küreselleşme, siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, vb. toplumsal kurumlarla ne kadar ilgili ise din olgusu

ile de en az o kadar yakından ilgilidir. İkisi arasında aktiflik pasiflik, etkenlik edilgenlikten ziyade diyalektik bir ilişki vardır.

Küreselleşme mevcut haliyle muhtemelen yakın gelecekte sürecin hızlanmasına paralel olarak daha çok acı ve çarpık ilişkiler üreterek bölgesel ve küresel ölçekte çatışma risklerini artıracak, muhtelif sosyal güçleri küresel bir sivil toplum ahlakı ve maneviyata dayalı bir çizgi üzerinde birleştirmeye teşvik edecek gibi görünmektedir. Dünyanın ideolojik olmaktan ziyade yapısal ciddi sorunlarla karşı karşıya olması küreselleşmenin yanlışlarına karşı direnmede din eksenli çözüm arayışlarının ve dindar aktivistlerin önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Daha insani bir küreselleşme veya insani küresel yönetim olarak ifade edebileceğimiz yeni durumun temel referans noktasının din eksenli değerler olması yakın gelecekte kaçınılmaz olarak görünmektedir. Bu hızlı değişim sürecinde din veya dinlerin geleceğini ise; küreselleşmenin olumsuz sonuçlarına karşı takınacakları tutum ve bu kötü durumdan kendisine nasıl bir pay çıkaracakları belirleyecektir. Dinler, kabuğundan sıyrılıp kendilerini savunma pozisyonundan kurtarıp yanlış yerlere kurduğu siperleri kaldırmada başarılı olursa dünyanın bugün karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunların aşılmasına önderlik edebileceklerdir.

Küreselleşmenin yoğun olarak tartışılmaya başlandığı 80'li yıllardan beri dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin de her alanda çok hızlı bir değişim sürecinden geçtiği görülmektedir. Özellikle göçlerinde etkisiyle gittikçe daha çok sayıda insanın kentlerde yaşaması moderniteyle ani, hazırlıksız bir şekilde karşılaşmalarına neden olmuştur. Siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki vb. alanlarda yaşanan hızlı değişim ve gerçekleştirilen reformların modernitenin fırsatlarıyla ve tehditleriyle tüm toplumsal kesimlere ulaşmasının kanallarını artırması onun benimsenmesini ve içselleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Modernliğin taşıyıcı kurumları olan medya, bankalar, okullar, alışveriş merkezleri ve benzeri kurumların ve araçların çoğalması ve toplumun genelinde kabul görmesi Müslümanların da modern dünyadan taleplerinin modernleşmesini beraberinde getirmiştir. Geniş toplumsal kesimlerin modern yaşam araçlarına ve modern dünyanın sunmuş olduğu yaşam standartlarına erişme noktasında her geçen gün daha az engelle karşılaşması küreselleşmeye karşı reaksiyoner bir tutumun geliştirilmesini baskı altına almakta ya da küreselleştirme karşıtı hareketlerin elini zayıflatmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse mevcut sistem daha katılımcı, eşitlikçi, sentezci ve kucaklayıcı olmayı sürdürdükçe kabul edilebilirliği ve kredibilitesi artmaktadır.

Meselenin sosyolojik açıdan asıl önemli olan kısmı insanların herhangi bir dine inanmalarından ziyade, inandıkların bu dinin gereklerine uygun dindarca bir yaşam sürmeleri ya da bu konuda gayret sarf etmeleridir. Din olgusunun sosyolojik açılımı kısmında Kehrer ve Sezer'e atıfla da belirttiğimiz gibi din ancak sosyal münasebetlerin şekillenmesine etkide bulunduğu sürece sosyolojinin ilgi alanına girmekte ve bize toplumsal olayları açıklama, anlama ve yorumlamada bir izafet çerçevesi sunmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızın ana eksenini insanların herhangi bir dine inanmaları ya da ibadethanelere ne sıklıkta gittikleri oluşturmamaktadır. Berger&Luckmann (2008)'in belirttikleri gibi toplumsal gerçekliğin sosyal inşasına, insanların davranışlarına, yaşantılarına olan etkisi oluşturmaktadır.

Araştırmamızın amacı küreselleşmenin dini, ekonomik, kültürel ve siyasi sonuçları bağlamında belli davranış kalıpları, yaşam pratikleri ve söylem analizlerinden hareketle dindar insanların küreselleşen dünya şartlarında dini inançlarını yaşarken ne tür tehditlerle, fırsatlarla ya da gerilimlerle karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu kapsamda araştırma boyunca yaptığımız tematik görüşmeler, derinlemesine mülakatlar ve gözlemlerde cevabını aradığımız temel sorular şunlardır:

Din ve toplum ilişkisindeki değişim çizgisel bir model olarak ele alınamaz. Dindarlık sosyal, kültürel, ekonomik, tabii, vb. şartlara bağlı olarak belli sosyal kesimlerde artar veya azalır. Fakat hiçbir zaman bütün toplumsal kesimlerde düzenli olarak artma veya azalma eğilimi göstermez. Dindarlık konjonktürel değişimlerle yakından ilgili bir durumdur. Örneğin; savaşlar, doğal afetler dine yönelişi, dindarlığı artırabilirken, refah dindarlığı azaltabilir. Ama bu faktörlerin düzenli aynı istikamette bir seyir takip ettikleri söylenemez. Genel anlamda dindarlığı artıran ve azaltan faktörler birbirlerine karşı işlerler. Fert ve toplum bu etkenlerin tesiri altında dindarlaşma ve dünyevileşme arasında daima bir gel-git durumu yaşar ve bu hal süreklilik arz eder. Din algısı bağlamında; küreselleşme dindarlığı artırıyor mu, azaltıyor mu? Modern dünyada dindarca bir yaşam sürmek mümkün müdür? Günümüzde dindar kimdir? Dindarca bir yaşam sürmenin önündeki en önemli engel(ler) ne(ler)dir?

Yaşayan bir dinin tabiatı icabı cemaat oluşturması sosyolojik bir gerçekliktir. Yaratılıştaki bireysel farklılıklar olduğundan her inananın kutsal mesajı algılaması, tecrübe ve ifade etmesi farklıdır. Dolayısıyla bu farklılıkların değişik sosyal, psikolojik, kültürel vb. gibi toplumsal faktörlerin etkisiyle aynı din içerisinde dinin emir ve yasaklarının idrak edilmesindeki farklılıklara bağlı olarak farklı anlayışlara, dünya

görüşlerine ve yaşam tercihlerine sahip değişik dini grup ve cemaatler ortaya çıkmaktadır. Din ve cemaat ilişkisi bağlamında; modern dünyada dindarca bir yaşam sürmek için herhangi bir dini cemaate dahil olmak şart mıdır? Bireyi bir cemaate dahil olmaya iten en önemli faktör nedir? Her hangi bir dini cemaate dahil olmanın bireye sağlamış olduğu en önemli fayda nedir?

Küreselleşmenin kültürel anlamda yol açmış olduğu en önemli sonuçlardan birisi tüketim ve beslenme alışkanlıklarımızda meydana gelen değişimlerdir. Neo-liberal süreçte kapitalizm kendisini farklı sektörler üzerinden üreterek evrensel bir ihtiyaçlar kültürünün oluşumunu teşvik etmektedir. Dini ve manevi değerlerin yanı sıra dini kurumları da bu uğurda kullanmaktan ve araçsallaştırmaktan geri durmamaktadır. Tüketicinin bir norm haline gelmesi, tüketim alışkanlıklarının gittikçe evrensel bir boyut kazanması geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını ve toplumsal değerlerin bağlayıcılığını zayıflatmaktadır.

Dindarlık ve tüketim ilişkisi bağlamında; tüketim toplumunun dayatmalarına karşı dindarlar nasıl bir tutum içerisindedirler? Dindarlar arasında lüks tüketime ve konformizme yönelim var mı? Dindarlar tüketim konusunda yeterince örneklik teşkil ederler mi? Gösteriş için tüketime yönelim var mı?, Herhangi bir ürün alırken, üreticisine, satıcısının kimliğine dikkat ederler mi? Dindarlıklarının bir gereği olarak alışveriş merkezi seçiminde, seçiminde titiz davranırlar mı? Dini gerekçelerle belli ürünlerden ve markalardan uzak dururlar mı? Yerli malı ürünleri tercih ederler mi? İçki satan alışveriş merkezlerinden alışveriş yaparlar mı? Ya da alışveriş yapılan mekanlarda dinen kullanılması yasak olan maddelerin satılmasından rahatsızlık duyarlar mı?

Kapitalizmin malileşmesinin finans alanındaki en somut göstergelerinden birisi bankaların ya da bankacılık hizmetlerinin küresel ölçekte bir yayılım göstermesidir. Robertson'un evrensellik yerellik dikotomisi bağlamında da ifade edecek olursak finans sektöründe "faiz" yerine "kar payı" hesabına göre işleyen katılım bankalarının küreselleşmeyle eş zamanlı olarak ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Özünde her ikisi de ticari bir kurum olan bu işletmelerin Müslümanlar tarafından tercih edilmeleri ya da edilmemelerinin nedeni nedir? Dindarların banka ve finans kurumlarıyla ilişkileri bağlamında; katılım bankacılarının gözüyle Türkiye'de katılım bankacılığının yeterince ilgi görmemesinin nedenleri? Dindarların katılım bankalarına ilgisizliğinin nedenleri? Katılım bankaları yeterince alternatif sunuyorlar mı? Müslümanların katılım bankalarına ilgisizliğini nasıl açıklayabiliriz? Dindarların gözüyle faiz ve kar payı

ikilemi? Müslümanları diğer bankalara iten etmen nedir? Müslümanların faiz konusunda duyarsızlığını nasıl açıklanabilir? Katılım bankaları müslümanların faiz hassasiyetini istismar ediyorlar mı? Dindarlık, kredi kartı ve kredi kullanımı vb. sorular bağlamında müslümanların bu kurumlarla olan ilişkilerini dini açıdan nasıl anlamlandırdıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Küreselleşmenin siyasal boyutu başlığı adı altında ise cevabını arayacağımız temel sorular şunlar olacaktır. Türkiye küreselleşme dalgasının hız kazandığı ve soğuk savaşın son demlerine yaklaşıldığı dönemle eş zamanlı olarak hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Türkiye gerek kendi iç dinamiklerinin ve gerekse de bölgesel ve konjonktürel gelişmelerin etkisiyle siyasal islamın popülerlik kazandığı bir sürece girmiştir. Bu hızlı değişim ve moderniteyi tabana yayma dalgası toplumun geniş kesimlerinin modernitenin getirmiş olduğu yeni araçlarla ilk defa tanışmasının, buluşmasının yollarını açmıştır. Hem hızlı değişimin beraberinde getirdiği gelenek modernite çatışması hem de refah seviyesi ve yaşam standartlarındaki tedrici yükseliş siyasi ve dini kimlik arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Zaman zaman din siyasi kimlik aracının bir ifadesi haline gelmiş ve siyasi söylem dinsel bir içerik kazanmıştır.

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle demir perde ülkelerin dünyayla bağlantı kurmasının yollarının ve kanallarının açılmasıyla modern dünyada insan hakları ve özgürlüklere ulaşma, bunların önündeki engelleri ortadan kaldırma noktasında ciddi bir uyanış ve talep patlamasıyla karşılaşmıştır. İngelehart (2000)'in ifadesiyle bu değerler modern dünyanın "postmodern değerleri" haline gelmiştir.

Gelenek modernite çatışmasının yeni sentezler üreterek varlığını devam ettirmesi eleştirellikten uyuma doğru giden bir sürece kapı aralamış ve modern yaşam tarzlarına ve hayat standartlarına karşı güçlü bir talep artışını ve kabullenmeyi beraberinde getirmiştir. Zaman zaman siyasetin söylem dili dinselleşse de sürecin ilerlemesine paralel olarak daha kuşatıcı, liberal ve modern taleplerin sözcülüğünü yapar hale gelmiştir. Siyaset gittikçe dinden bağımsız ve kendisini dinden uzak tutmaya gayret eden bir zemine doğru kaymaktadır. Nitekim ülkeyi iki dönemdir tek başına yöneten AK Partinin kendisini muhafazakar demokrat bir çizgide tanımlaması bunu göstermektedir.

Dindarlık ve siyaset ilişkisi bağlamında; Seçimlere katılır mısınız? Katıldıysanız son seçimlerde hangi partiye oy verdiniz? Niçin AK Partiye oy verdiniz?, Desteklediğiniz adayın dindar olması sizce önemli midir? Ailecek aynı partiye mi oy

verirsiniz?, Türkiye'nin AB üyesi olacağına inanıyor musunuz?, AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul edeceğine inanıyor musunuz?, Hükümetin Avrupa Birliği konusundaki ısrarını nasıl değerlendiriyorsunuz?, Hükümetin AB politikasını nasıl buluyorsunuz?, Türkiye Avrupa Birliğine üye olsa ne kazanır ya da olmasa ne kaybeder?, AK Parti dindarlar tarafından nasıl algılanmaktadır?, Milli Görüşün devamı mıdır?, Devamı değilse ondan farkı nedir?, Küreselleşme sürecinde meydana gelen bu değişimler Türkiye'yi nereye götürmektedir? Ya da Türkiye nasıl bir ülke olma yolunda ilerlemektedir? Cumhuriyetin 100'ncü yılında Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki yeri neresi olacaktır? vb. sorulara araştırma kapsamında görüştüğümüz insanlara Türkiye nereye gidiyor? (dindarlaşıyor mu, muhafazakarlaşıyor mu, liberalleşiyor mu, demokratikleşiyor mu?) sorusu bağlamında cevap aramaya çalıştık.

4.2. Kapsamı ve Sınırlılıkları

Her bilimsel araştırmada incelenen konuya belirli sınırlılıklar getirerek araştırmanın kapsamının belirlenmesi alan araştırmasının bir gereğidir. Araştırmacının normal şartlar altında yapmak istediği halde yapamadığı, zaman, maliyet, güvenlik, vb. nedenlerden dolayı vazgeçmek zorunda olduğu kaldığı bazı durumlar araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bunlar bizzat araştırma konusundan, çalışılan söz konusu alandan, araştırmacının amacından ve seçilen araştırma yönteminden kaynaklanabileceği gibi bizzat araştırmacının kendisinden de kaynaklanabilir. Bütün bunlar araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır (Karasar,2006:73).

Sosyal olaylara ve insanların bunları algılamalarına tesir eden çok sayıda faktörün olduğu göz önüne alındığında hangi yöntem ve veri toplama tekniği kullanılırsa kullanılsın araştırma neticesinde elde edilen bulguların sınırlı derecede bir açıklayıcılığa sahip olacağı açıktır. Bundan dolayı araştırma konusuna ve çalışma yürütülen alana ilişkin uygun yöntemlerin seçilmesi kadar bu yöntemlerin başarıyla uygulanması da önemlidir. Bu açıdan elde edilen elde edilen bulguların doğruluk ve geçerliliği söz konusu araştırma esnasında kullanılan yöntem ve tekniklerin başarıyla uygulanmasıyla da sınırlıdır.

Her bilimsel araştırma sonucu elde edilen bulgular belirli sınırlılıklar dahilinde bir geçerliliğe sahip olduğundan bu sınırlılıkların her araştırma için ayrı olarak belirlenmesi gerekmektedir. Araştırmamız açısından söz konusu sınırlılıkları kısaca belirtmek gerekirse;

Sosyal olayların doğasından kaynaklanan nedenlerin yanında bireylerin bunları algılamalarında meydana gelen değişikliklere de paralel olarak süreç içerisinde insanların tutum ve kanaatlerinde bazı değişikliklerin meydana geldiği dikkate alındığında elde edilen bilgi ve bulguların araştırmanın yapıldığı zaman dilimiyle sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla bu araştırma sonucu elde edilecek bilgi ve bulguların değişik araştırmacılar tarafından farklı zaman ve zeminlerde yürütülecek araştırmalar sonucu elde edilecek bulgularla mukayese edilmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçları genele teşmil edilemez.

Nasıl ki nicel araştırma yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular örneklem gurubuyla sınırlıysa, tıpkı nitel araştırma yöntemi kullanılarak elde edilen bulgularda araştırmaya dahil edilen örneklem grubunun verdiği bilgilerle sınırlıdır. Diğer bir ifadeyle belli bir konu üzerinde derinlemesine bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilen mülakatlar her görüşmecinin sosyal gerçeklik algısı, yaşam tecrübesi ve yaşadıklarını ifade etme becerisi ile yakından alakalıdır (Cole, 1999: 113-143).

Neticede belli konularda toplumun ne düşündüğü konunun mahiyetine göre kanaat önderi konumunda olan ya da o konuda uzman olan kişilerin bakış açılarından hareketle açıklanmaya çalışıldığından görüşmecinin yardımcı olma noktasında isteksiz, gönülsüz ya da belli çekincelere sahip olması hem veri toplamayı zorlaştırmakta hem de toplanan verilerin güvenilirliğine ve geçerliliğine gölge düşürmektedir. Konjonktürel gelişmelerinde etkisiyle görüşmecilerin belli konularda görüş belirtmekten kaçındıkları tespit edilmiştir. Söz konusu görüşmelerin ses kayıt cihazına kayıt edilecek olması bazı görüşmecileri tedirgin ettiğinden görüşmelerin bir kısmında ses kayıt cihazı kullanılmamış not tutma / alma yoluna gidilmiştir.

Bütün araştırmalarda olduğu gibi bizim araştırmamızda belli sınırlılıklar dahilinde gerçekleştirildiğinden elde edilen bilgi ve bulguların örneklem grubuna dahil edilen kişilerin verdiği cevaplar ve bunların doğruluğu ile doğru orantılı olacağından sonuçların ihtiyatla değerlendirilmesi gerekecektir.

4.3.Yöntemi

Bir bilimsel araştırmanın başarısı araştırmanın amacına uygun yöntem veya yöntemlerin seçilmesiyle yakından alakalıdır. Bir çalışmada bir yöntem kullanılabileceği gibi birden çok yöntem de kullanılabilir. Standardize edilmiş araştırma

teknik ve yöntemlerinin kullanılması hiçbir bilimsel araştırmanın başarıya ulaşacağını garanti etmez (Yung, 1968: 101). Sosyal gerçeklik dinamik bir karaktere sahip olduğundan ve bu gerçekliğin idrak ve inşasının en önemli aktörü insan olduğundan mevcut durumlar karşısında insanın karakter yapısından kaynaklanan büyük çaplı değişiklikleri sosyal araştırmalar için kontrol etmek çok güç belki de imkansızdır (Bailey,1987:177). İnsanlar benzer durumlar karşısında farklı davranmalarının nedenlerini açıklamaya yönelik olarak değişik bilim dalları tarafından farklı yöntem ve usullerin kullanılıyor ve araştırılıyor olması yöntem arayışlarının bilimsel ve sosyolojik temelini oluşturmaktadır.

Nasıl ki her bilimsel araştırmanın bir kapsam ve sınırlılığı varsa aynı zamanda bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntem veya yöntemlerinde bir kapsamı ve sınırlılığı vardır. Bazı sorular nicel araştırma yöntemiyle cevaplanamadığı gibi nitel araştırma yöntemiyle de cevaplanamaz. Bundan dolayı bazı araştırmalarda bir den çok araştırma yönteminin aynı anda kullanılmaktadır.

Brayman (1999: 35)’a göre; sosyal bilimlerde kullanılan nitel ve nicel araştırma geleneği hakkındaki tartışmaların çoğu farklılıkları biraz abartmaktadırlar. Bir yanda istatistiki analizler ve tablolar diğer tarafta ise yazıya dökülmüş sözlü verilerin baskın olmasından dolayı nicel ve nitel yöntemler bazen birbirinin zıddı yaklaşımlar olarak kullanılsa da (Hammersley,1999: 70-71) gerek nicel ve gerekse nitel araştırma yöntemlerinin her ikisi de temelde kesin, doğru, güvenilir, objektif ve genellenebilir sonuçlar elde etmek için kullanılan farklı araştırma stratejileridir. Burada hangi yöntemin kullanılacağını belirleyen temel etken araştırma problemidir (Bryman, 1999: 47-49, Gorden, 2003: 170).

Nicel araştırma yöntemi kullanılarak elde edilen veriler genellikle istatistiki olarak sayısal veriler içerdiğinden açıklayıcı olmaktan ziyade betimleyici bir niteliktedir. Bu araştırmada “görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik olarak nitel bir sürecin izlenmesini içeren nitel araştırma yöntemini” (Yıldırım-Şimşek, 2005: 40-41) kullanılmıştır. Amaç olguyu ölçmek değil sosyal olayları gerçekleştiği bağlam içerisinde anlamaya çalışılarak bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda sosyal olayların doğasından kaynaklanan göreliliği ve hareketliliği yakalamaya olanak vermesi açısından ilk olarak piyasa araştırmalarında

(market research) tüketici eğilim ve tercihlerini tespit etmek için daha sonraki dönemlerde ise sosyal bilimlerden yararlanılarak da kullanılmaya başlanan derinlemesine mülakat (depth interview) (Kitzinger, 1999: 138, Seale, 1998: 202) ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin en önemli nedeni “araştırılan konuyu ilgili bireyin bakış açısından görebilmeyi ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapı ve süreçleri ortaya koymaya olanak sağlamasıdır” (Yıldırım-Şimşek, 2005: 40-41). Bu yöntem araştırmacının sosyal süreçler arasındaki bağlantıları sağlıklı bir biçimde kurabilmesini ve insanların bunlara hangi manaları atfettiklerini anlamasını mümkün kılmaktadır (Bryman, 1999: 38-43, Hammersley, 1999: 75, Gorden, 2003: 170-171). Mülakat ve gözlem tekniği, araştırmaya katılan bireyin tavır ve davranışlarından, jest ve mimiklerinden (nonverbal behavior) hareketle araştırmacıya sormuş olduğu sorulara aldığı cevapların samimiyetini test etme imkanı sağlaması açısından da önemli avantajlar sağlamaktadır (Morgan, 1997: 8).

4.3.1. Evreni ve Örneklemi

Bilimsel araştırmalarda evren, araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünü tanımlamak için kullanılmaktadır. Araştırma sonuçlarının genellenebilirliği arttıkça değer kazanmaktadır ya da araştırmanın bilimsel kıymeti artmaktadır. Bilimsel araştırmalarda iki tür evren vardır. Birincisi genel evren ikincisi ise çalışma evrenidir. Genel evren soyut bir kavram olup tanımlaması kolay fakat ulaşılması güç hatta bazı durumlarda mümkün değildir. Çalışma evreni ise ulaşılabilir evrendir. Bu yönü ile somuttur. Araştırmacının ya doğrudan gözleyerek ya da önceden seçilmiş bir örneklem grubu üzerinden yapılan gözlem ve incelemelerden yararlanarak hakkında görüş bildirebileceği evren çalışma evrenidir (Karasar, 2006: 109-110).

Bilimsel araştırmaların çoğu küçük gruplar ve birimler üzerinde kontrol sağlamak büyük yığınlara ve kitlelere göre daha kolay olduğundan belli bir örneklem grubu üzerinden yapılır ve elde edilen neticeler araştırma evrenine genellenir. Örneklem belli bir çalışma evreninden belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliliği kabul edilen küçük bir birimdir. Araştırmanın belli örneklem grup veya grupları üzerinden yürütülmesi araştırmacıya hem zaman hem de maliyet açısından ciddi kolaylıklar sağlamaktadır (Karasar, 2006: 110-111, Marshall, 1999: 565)

Bilimsel araştırmanın en zor aşamalarından birisi araştırma evreninden evreni temsil etme potansiyeline sahip örneklem büyüklüğünün belirlenmesi ya da tespit

edilmesidir. Bu durumda kesin bir yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte yaklaşık hesaplamalarla durumu sayısallaştırmak olasılığı vardır. Amaç temsil yeterliliğini zedelemeyecek en küçük sayıyı bulmak ya da birimi tespit etmektir (Karasar, 2006: 117-118).

Nitel araştırmalarda veri kaynağı direkt olarak gerçek kişilerin verdiği bilgiler olduğundan çok sayıda kişinin örneklem grubuna dahil edilmesi araştırmanın sıhhati açısından pek uygun değildir. Araştırılan konunun mahiyetine göre bazı durumlarda tek bir kişi bile bir araştırmanın örneklemini teşkil edebilir. Ayrıca gerek alan araştırmasına ayrılan kaynakların sınırlılığı ve gerekse de veri toplamada kullanılan yöntem ve tekniklerden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı da çok sayıda bireyin araştırma sürecine dahil edilmesi mümkün olmamaktadır. (Yıldırım-Şimşek, 2005: 87). Araştırmaya katılanlardan elde edilecek verilerin miktarı arttıkça örnekleme dahil edilmesi gereken kişi sayısı azalmaktadır.

Küreselleşmenin siyasi, ekonomik, kültürel, sonuçları bağlamında kurumsal anlamda din olgusunun ve bu dine inanan insanların belli konulardaki tutum ve kanaatlerini belirlemeye yönelik olarak yürüttüğümüz bu araştırmanın evrenini Elazığ merkezde yaşayan kent sakinleri oluşturmaktadır. Örneklemini ise bu kentte yaşayan, sünni müslümanlar arasından seçilen dindarlar oluşturmaktadır.

Sosyolojide en tartışmalı konuların başında sosyal tabakalaşma din, kültür, vb. konular gelmektedir. Din kurumlar sosyolojisi bağlamında; siyaset, ekonomi, hukuk, sanat, edebiyat, vb. gibi sosyolojinin alt dallarından biri olmakla birlikte pek çok açıdan söz konusu kurumlardan da ayrılmaktadır. Gerek kaynağı, gerek işlevleri ve gerekse de metafizik alemlere taşan aşkın boyutları itibarıyla din diğer kurumlardan ayrılmaktadır.

Dindarlığı ölçmeye yönelik olarak geliştirilen dini yönelim ve dindarlık ölçekleri (Mutlu,1989) genellikle dinin psikolojik, fenomenolojik ve sosyal psikolojik boyutları üzerinde yoğunlaştığından sosyolojik açıdan çok kullanışlı değildir. Dinin sosyolojinin konusu olabilmesi için bazı toplumsal davranışlara kaynaklık etmesi ve yaşadığı toplumu açıklamada bir anahtar olarak işlev görmesi gerekmektedir. Sosyoloji ferdin dinden kaynaklanan sosyal faaliyetlerini ve bunların yaşam pratiklerine akseden sosyolojik tezahürlerini incelediğinden imanın sosyal boyutu üzerinde odaklanmaktadır. Yoksa pek çok insanın aynı dine inanması, aynı inancı paylaşması din eksenli bir sosyal faaliyetin yapıldığı anlamına gelmez.

Din; bireyin bireyle, bireyin toplumla ve bireyin tanrıyla olan münasebetlerini düzenleyen bir meta anlatı olduğundan hayatın tamamını kuşatmaktadır. Evrensel bir gerçeklik olması, hayatın tamamını kuşatması, mensuplarına bütün her konuda bir bakış açısı sunarak davranışlara ulvi bir mana atfetmesi ve bunun yaşanılan döneme, sosyo-kültürel çevreye göre farklılıklar göstermesi dindar kimdir gibi bir sorunun cevaplanmasını güçleştiren olguların başında gelmektedir. Din sosyolojisi açısından kutsalın beşeri olarak tecrübe edilmesindeki farklılıklara istinaden din algısı ve dini yaşayış bağlamında dindarlık değişkenlik arz ettiğinden kimin dindar olduğunu tespit etmek zordur. Zira elimizde “*imanometre*” gibi bir ölçüm aracı olmadığından kimin daha çok dindar kimin ise daha az dindar olduğunu tespit etmek adeta mümkün değildir.

Küreselleşme sürecinde dini hayatın nasıl bir değişim geçirdiğini dindarlar üzerinden anlamaya yönelik olarak yürüttüğümüz bu araştırmanın örneklemi dindarlar oluşturmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sosyolojik açıdan dindar kimdir sorusunu mutlak anlamda cevaplandırmak mümkün olmadığından örneklem seçiminde alanın sosyolojik yapısı da göz önünde bulundurularak toplumda ve dolayısıyla yaşadığı çevrede dindar olarak bilinen insanlardan hareketle bir örneklem birimi seçilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu örneklem biriminin seçiminde genel hatlarıyla araştırma evrenini temsil etmesi açısından şu hususlar göz önünde bulundurulmuştur:

Toplum kabaca insanların toplamından ibaret yekpare bir bütün veya yığın değildir. Sosyolojik anlamda toplum farklı sosyal tabakalara mensup insanların ve sosyal grupların, statü, prestij, iktidar, vb. alanlarda işbirliği, mücadele ve çatışma halinde oldukları sosyal birimlerin ahenkli işlemesi sonucu ortaya çıkan total bir kurum, eksen bir müessesedir. Makro ölçekte toplum kendi içerisinde pek çok kurumu bünyesinde barındırdığı gibi mikro ölçekte de her kurum pek çok sosyolojik birimide kendi içerisinde barındırmaktadır.

Sosyolojik açıdan toplum farklı sosyal tabakalara mensup insanlardan oluşmaktadır. Toplumdaki hemen herkes sınıfsal anlamda herhangi bir sosyal tabakaya mensup olmakla birlikte kimin hangi sosyal tabakaya mensup olduğunu net olarak tespit etmek mümkün değildir. Modern toplumlarda insanlar sürekli birbirleriyle rekabet halinde olduklarından sosyal tabakalar arasında daima bir geçişkenlik ve hareketlilik vardır. Fırsat eşitliği bağlamında yatay ve dikey hareketlilik kanalları herkese açık

olduğundan kişinin hangi sosyal tabakaya ait olduğu da konjonktürel değişikliklerden etkilenmekte ve bu döngü süreklilik arz etmektedir.

Tabakalaşma sosyolojik bir kategori olduğu kadar aynı zamanda bir süreçtir. Kişinin hayatında meydana gelen olağanüstü bir değişikle sosyal tabakasını ani olarak değiştirmesi mümkün değildir. Çünkü tabakalaşmaya tesir eden pek çok sosyolojik faktör vardır. Bunların başında gelir seviyesi, meslek, eğitim, toplumsal saygınlık, vb. faktörler gelmektedir. Bilimsel açıdan sadece tek bir faktöre göre kişinin hangi sosyal tabakaya mensup olduğunu tespit sağlıklı bir yaklaşım değildir. Örneğin; kişi ekonomik anlamda üst tabakaya mensup olanlarla eşit ve hatta onlardan daha yüksek bir gelire sahip olabilir. Fakat sosyal ve kültürel anlamda aynı donanıma sahip olmadığından sınıfsal anlamda orta veya alt tabakada olabilir. Aynı durum eğitim ve kültür seviyesi için de geçerlidir. Kişi üst tabakaya mensup olanlarla aynı hatta daha yüksek eğitim ve kültür seviyesine sahip olabilir. Fakat statü ve gelir itibarıyla orta veya alt tabakaya mensup olabilir. Bunlar mutlak olmaktan ziyade süreç içerisinde değişen sosyolojik kategorilerdir. Kısacası tabakalaşmaya tesir eden pek çok faktör olduğundan bir kişinin sosyal tabakasını belirleyen yegane unsur bu faktörlerin hepsinin bir araya gelmesiyle oluşan hayat standardı ve sınıfsal anlamda mensubiyet şuurudur. Diğer bir ifadeyle gelir, meslek, statü, toplumsal saygınlık, vb. faktörlerin optimum oranda birleşerek oluşturmuş olduğu ortak hayat standardıdır. Bu bağlamda örneklem seçiminde toplumda dindar olarak bilinen ve sosyal tabakalaşma kriterleri açısından birbirlerine benzer konumda olan veya olduğu düşünülen insanlar araştırma kapsamına dahil edilerek temsilde adalet sağlanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmaların doğasından kaynaklanan nedenlerden dolayı nicel araştırmalarda olduğu gibi tabakalı örneklem modelinin kullanılması pek mümkün olmadığından söz konusu örneklem biriminin bütün sosyal tabakaları temsil eder mahiyette olmasına dikkat edilmiştir.

Sosyolojik anlamda dinin en önemli boyutlarından biri cemaat teşkil edici özelliğidir. Bir dine inananlar aynı inancı paylaşmanın beraberinde getirdiği geniş anlamda bir inananlar cemaatinin, ümmetin bir üyesidirler. Kişinin dindarca bir yaşam sürebilmesi için mutlak anlamda dini bir cemaate dahil olması zorunlu değildir. Kişi her hangi bir dini cemaate dahil olmadan da dindarca bir yaşam sürebilir. Fakat sosyolojik anlamda cemaatler günümüz şartları da dikkate alındığında bazı açılardan daha dindarca bir yaşam sürebilmek için bireylere fırsatlar sunmaktadır. Cemaatler gönüllülük

temelinde oluşturulmuş sosyal birlikler olduğundan belli oranlarda giriş ve çıkış serbest olduğu gibi cemaatler arasında bir geçişkenlik de mevcuttur.

Aynı din içerisinde kutsalın tecrübe edilmesindeki beşeri farklılıklara istinaden daha dindarca bir yaşam sürmek için farklı cemaatlerin teşkil ettiği görülmektedir. Bunları kabaca, geleneksel cemaat olarak nitelendirilen tarikatlar, modernist eğilimli ılımlı ideoloji cemaatleri ve dini ideolojik olarak algılayan ideolojik cemaatler olarak üç gruba ayırmak mümkündür (1999: 179-183). Ayrıca bunların her birini de kendi aralarında alt gruplara ayırmak mümkündür.

Araştırma yürütülen alanın dini yapısı göz önüne alındığında bu üç kategoriye giren dini cemaatlerin de aktif oldukları ve çok sayıda taraftarlarının olduğu bilinmektedir. Örneklem seçiminde bu husus göz önünde bulundurulmuş ve bu cemaatlere mensup dindarlar da örneklem birimine dahil edilmiştir.

Örneklem seçiminde dikkat edilen hususlardan biri de yaştır. Küreselleşme genel olarak 1980’li yıllardan itibaren yaşanan değişim sürecini ifade ederken kullanılan bir kavram veya niteleme olduğundan örneklem seçiminde bu husus dikkate alınmıştır. Söz konusu süreçte yaşanan değişimi daha sağlıklı olarak tespit edebilmek için örneklem birimine dahil edilen dindarların orta yaş düzeyinde olmasına dikkat edilmiştir.

Küreselleşme sürecinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de nüfus hareketleridir. Göçler genellikle köyden kente, kentlerden büyük şehirlere ve yabancı ülkelere doğru bir seyir takip etmektedir. Nüfusu iten ve çeken faktörler eş zamanlı olarak işlediğinden bazı iller göç verirken bazı iller de göç almaktadır. Araştırma alanının demografik özellikleri göz önüne alındığında Elazığ yakın geçmişte köyden ve civar illerden çok sayıda insanın gelip yerleştiği bir kenttir. Bu açıdan örneklem seçiminde şehrin yerlilerinin yanında (uzun yıllardır şehirde yaşama doğma, büyüme anlamında), şehre sonradan gelenler de örneklem birimine dahil edilmiştir.

Küreselleşmenin ekonomik anlamda en önemli sonuçlarından kapitalizmin, enerji, finans, iletişim, yazılım, vb. alanlarda yoğunlaşarak emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlerle doğru bir evrim göstermesidir. Evrensellik tikellik dikotomisi bağlamında kapitalizmin malileşmesi sürecinde karşımıza çıkan olgulardan biri de finans sektöründe faiz temelli işleyen mevduat bankalarının yanında kar zarar ortaklığı ve risk paylaşımı esasına göre işleyen katılım bankalarının ortaya çıkmasıdır. Söz konusu süreçte dindarların finans kurumlarıyla olan ekonomik ve ticari ilişkilerinin

sosyolojik boyutlarını ortaya koymaya yönelik olarak her finans kurumundan (katılım bankası) birer temsilci örneklem birimine dahil edilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi toplum yekpare bir bütün veya yığın değildir. Modern toplumlar işbölümü ve uzmanlaşmanın da etkisiyle çok sayıda meslek grubunu bünyesinde barındırmaktadır. Modernleşme süreci içerisinde bazı meslekler kaybolmaya yüz tutarken hatta bazı durumlarda tamamen kaybolurken aynı zamanda yeni pek çok mesleğinde hayatımıza girdiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda nüfusun genel yapısı ve mesleklerin de dağılımı göz önünde bulundurularak işçiden memura, mühendisten doktora, öğretmenden akademisyene, yazardan entelektüele, esnaftan iş adamına kadar pek çok meslek grubuna mensup dindar örneklem birimine dahil edilerek mesleki çeşitlilik araştırmaya yansıtılmaya çalışılmıştır. Her meslek aynı zamanda toplumsal bir kategori olduğundan örneklem birimine dahil edilen mesleklerin yaygın olarak icra edilmesine ve değişik toplumsal kesimleri belli oranda temsil eder mahiyette olmasına özen gösterilmiştir.

Sosyal tabakalaşma kısmında da değindiğimiz gibi kişinin toplumsal konumunu belirleyen en önemli faktörlerden biri de gelir seviyesidir. Modern toplumlarda her ne kadar hareketlilik kanalları açık olsa da kişinin gelir seviyesini tayin eden faktörlerin başında eğitim düzeyi, kültür seviyesi ve icra ettiği meslek gelmektedir. Bu bağlamda örneklem biriminde dahil edilen dindarların sınıfsal konumları, yaşları, meslekleri de göz önünde bulundurularak birbirine yakın gelir düzeyine sahip olmalarına dikkat edilmiştir.

Küreselleşmenin siyasi sonuçları bağlamında dindarların siyasi yönelimlerini tespit etmeye yönelik olarak dindar olan ve toplumda siyasi kimliğiyle bilinen, siyasi partilerden birine mensup olan, aktif siyasetle ilgilenen, STK temsilcisi olması dolayısıyla kamu oyunu yakından ilgilendiren meselelerle yakından ilgilenen kişilerde örneklem birimine dahil edilmiştir.

Toplum birbirinden kopuk yaşayan, kompartımanlara ayrılmış sosyal birimlerden oluşmamaktadır. Bütün toplumsal kesimler arasında bir geçişkenlik ve sosyal hareketlilik vardır. Modern toplumlar çoğulcu bir yapıya sahip olduğundan bireyler birbirleriyle çatışan ve kesişen çok sayıda kimliğe sahiptirler. Toplumsal kategoriler arasında bir geçişkenlik olduğundan söz konusu örneklem birimine dahil edilen dindarların aynı anda pek çok sosyal kategoriye girmeleri de mümkündür.

Kısaca belirtmek gerekirse “Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi” (Yıldırım-Şimşek, 2005: 108)’nin kullanıldığı bu araştırmada durumları yukarıda belirtilen sosyolojik kategorilerden en az birine uyan pek çok sosyal kesim örnekleme dahil edilerek alandaki çeşitlilik mümkün olan en küçük sosyolojik biriminde yakalanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda güvenlik güçleri, kolluk kuvvetleri, öğrenciler ve kadınlar dışarıda bırakılmak suretiyle, toplumda dindar olarak bilinen, din görevlisi, dini cemaat mensubu, serbest meslek mensubu, işçi, hizmet çalışanı, eğitimci, entelektüel, akademisyen, siyasetçi, emekli, esnaf, STK temsilcisi, memur, mühendis, doktor, iş adamı, bankacı, vb. kişilerden oluşan toplam 29 kişi örneklem birimine dahil edilmiştir. Her bir görüşmeciyle ayrı ayrı görüşülmüş ve görüşmelere benzer durumların birbirini teyit eder konuma gelinceye kadar devam edilmiştir.

4.3.2. Veri Toplama Teknikleri ve Uygulama

Araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakat ve gözlem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemi araştırma sürecinde etkin olarak kullanabilmek için araştırmanın amacına uygun bir soru formu hazırlanmıştır. Hazırlanan bu soru formunun araştırmanın amacına uygunluğunu test etmek için sınırlı sayıda kişiyle pilot bir uygulama yapılmış ve aksayan yönleri tespit edilerek revize edilmiştir.

Söz konusu soru formu araştırma kapsamına giren konularla ilgili yaklaşık olarak 50 civarında açık uçlu soru içermekle birlikte araştırma yönteminden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı bazı görüşmecilere daha az bazı görüşmecilere ise daha fazla soru yöneltilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmalarda nicel araştırmalarda olduğu gibi görüşmecinin hangi soruya muhtemelen ne cevap vereceğini önceden kestirerek kategorize etmek mümkün değildir. Sorular açık uçlu olduğundan bazı durumlarda bir tek soruyla pek çok soruya cevap alınabildiği gibi bazı durumlarda da bir sorunun cevabını öğrenebilmek için çok sayıda soru sorulmuştur. Dolayısıyla görüşmecinin görüşmeye istekli olmasına ve görüşme süresince göstermiş olduğu performansa bağlı olarak yöneltilen soruların sayısı da artma veya azalma yönünde bir eğilim göstermiştir. Görüşmeler yapılandırılmış mülakat çerçevesinde tematik konular etrafında yapılan ve yaklaşık olarak 2,5 - 3 saat süren uzun soluklu konuşmalardan oluştuğu için söz konusu süreçte kimin kime kaç tane soru yönelttiğini tespit etmek mümkün değildir.

Görüşmeler, görüşmecinin sosyal konumuna ve görüşmeciden gelen talebe göre genellikle öğleden sonra ve akşam saatlerinde ev, işyeri ve kamuya açık olan mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmecilerin ses kayıt cihazı kullanılmasından duydukları rahatsızlıktan dolayı bir kısım görüşmeler kayda alınmamış ve görüşmecinin rızası doğrultusunda not tutularak araştırmaya devam edilmiştir. Araştırma boyunca 29 adet görüşme yapılmıştır.

4.3.3.Verilerin Analizi

Alan araştırması esnasında elde edilen veriler deşifre edilerek içerik çözümlemesi yapılmıştır. Seçilen örneklem grubunun belli konulardaki eğilim, temayül ve değerlendirmelerinin benzeşen, farklılaşan ve örtüşen yönleri tespit edilerek sosyolojik analiz yapılmaya çalışılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmamızın buraya kadar olan kısmında küreselleşme ve dini hayat konulu bahis için teorik bir altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede küreselleşmenin sosyolojik açılımı başlığı altında küreselleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları irdelenmiştir. Din olgusunun sosyolojik açılımı başlığı altında ise sosyolojik açıdan din gerçeğinin açılımı yapılmıştır. Küreselleşme ve din etkileşimin sosyolojik boyutları başlığı altında ise kurumsal düzeyde küreselleşme ve din arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Araştırmamız, oluşturulan bu kuramsal altyapı üzerinden dinin belli konularda nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sosyoloji açısından dinin önemi onun gerek bireysel ve gerekse toplumsal seviyede sosyal davranışlarımıza kaynaklık etmesinde yatmaktadır. Din ancak o zaman toplumu anlamada ve toplumsal olayları açıklamada bir anahtar olarak işlev görebilir. İmanın bilgi boyutunu aşıp aksiyona dönüşmesi, sosyal alana taşması gerekir. Sosyolojik açıdan bir insanın dindar olması, hayatın her anını inandığı dinin emir ve gereklerine uygun olarak yaşayabilmesi, dini bir dünya görüşünün de ötesinde bir hayat nizamı haline getirebilmesinde yatmaktadır. Hangi dine inanırsa inansın dindar insan, inandığı dini, hayatının pivotu haline getiren, orijinine oturtan insandır. Kendisi tanrıyı görmese de tanrının kendisini gördüğünü bilerek, hissederek ona yaklaşmaya çalışan insandır. Tanrının gazabından ya da Kepel'in ifadesiyle intikamından korktuğu için değil aksine onun sevgisini kaybetmekten korktuğu için ona yaklaşma çabası içerisinde olandır.

İslamın çizmiş olduğu dindarlık profili Weber'yen bir ifadeyle ideal bir tiptir ki bu her şeyiyle Allaha teslim olmuş mümin tipine karşılık gelmektedir. İslamın teorik olarak öngörmüş olduğu dindarlık profili bütün Müslümanlar için geçerlidir, bir idealdir, bir hedeftir. İslamiyet çeşitli vasıtalarla Müslümanları bu hedefe yöneltmeye, Allaha yaklaştırmaya, onun rızasını kazandırmaya teşvik etmektedir. Kuran ve hadislerde bununla ilgili çok sayıda hüküm vardır. Bunun en mükemmel örnekleri ise peygamberlerin ve velilerin hayatlarıdır. Dolayısıyla bir müslümanın dindarca bir yaşam sürmeye çalışması demek bu ideal yaşantıya yaklaşması, ona ulaşma yönünde gayret sarf etmesi demektir. Burada ihlas, samimiyet ve takva ön plana çıkmaktadır. Yaratıcı herkesten gücüne, kabiliyetine, yaşadığı dönemin ve toplumun şartlara göre bu samimiyeti, bu teslimiyeti göstermesini beklemektedir. Dindarlık bir ideal tip olduğu

için her dindar müslümandır fakat her müslüman dindar değildir. Herkes bu hedefe ulaşamamakta hatta çoğu müslüman belki de dindarca bir yaşam süremeden hayata veda etmektedir.

5.1. DİN ALGILAMASI

5.1.1. Dindarlığın Bireyselleşmesi (Bireyselleşmiş İslam)

Küreselleşme ideolojik olarak bireyselleşmeyi dayatmaktadır. Bunun din alanındaki yansımasının ise dindarlığın bireyselleşmesi ve sosyal islamdan bireysel islama doğru bir geri çekilme olduğu söylenilebilir. Dinin toplumsal yaşamı, kamusal alanı düzenleme iddialarından vazgeçmeye zorlanması dindarları hedef küçültmeye zorlamaktadır. Bireyselleşme yabancılaşmayı beraberinde getirdiğinden psikolojik gereksinimlerle de olsa varoluşsal bir olgu olan dine dönüşü teşvik etmektedir. Genel manada sistem karşısında yalnızlaş(tırıl)an bireyler toplumsal meselelere karşı duyarsızlaştırıldığından bu bireysel anlamda dine bağlı bireysel bir dindarlık anlayışına yol açmaktadır. Küreselleşme dindarlığı artırıyor mu azaltıyor mu? sorusuna 36 yaşında, özel bir sağlık kuruluşunda hekim olarak çalışan Dr. M.'nin yaklaşımı; *“İslam ümit dinidir. Allah Kuran'ı Kerim'de Allahın rahmetinden ümit kesmeyiniz buyuruyor. Küreselleşme bir noktada ümitsizliği de beraberinde getiriyor. Devasa bir sistem karşısında bireyi yalnızlaştırıyor. Bireyi mevcudu muhafaza etmeye zorluyor. Bu mevcudun içinde ise her türlü ahlaksızlıklar, haksız kazanç, sömürü, dışlanma, yoksulluk, bölünme, vb. var. Sosyal ve psikolojik olguların insanlara normal, olağan şeylermiş gibi takdim edilmesi toplumda kabullenme psikolojisine yol açmaktadır. İnsanlar mevcudu muhafaza etme adına hor görülmesi gereken şeyleri hoş görür hale gelmekte, değer yargıları değişmektedir. Kapitalizm insanları bireyselleştiriyor. Bireyselleştirdikçe bizi küçük lokmalar haline getiriyor. Böylece sürüye uyma psikolojisi meşrulaştırılmaktadır. Sürü psikolojisi sisteme karşı konulması, noktasındaki ümitleri kırmaktadır ”* şeklindedir. Bu yaklaşım ekonomik anlamda düşündüğümüzde Wallerstein'in modern dünya sistemi yaklaşımına karşılık gelmektedir.

Kapitalizm bir dünya sistemi haline gelebilmek için kapitalist üretim ilişkilerini tüm dünya ölçeğinde yayarken siyasi anlamda imparatorlukları da parçalamış ve modern ulus devletleri ortaya çıkarmıştır. Belki baştan bunu hedeflemese de gelinen nokta sürecin bu yönde işlediğini göstermektedir. Alabildiğince iyi organize olmuş güçlü bir ekonomi ve bunun kontrolünü sağlayacak, jandarmalığını yapacak çok sayıda

güçsüz ulus devlet. Kapitalist dünya ekonomisi, sistemin işleyişine müdahale edecek, siyasi açıdan güçlü imparatorlukların olmasını tasvip etmemektedir. Zira varlığını onların yokluğuna borçludur. Bunu dini açıdan düşündüğümüzde din insanları, toplumları, ırkları, kültürleri ayırım gözetmeksizin ümmet paydasında eşitlediğinden güçlü bir bütünleştirici, kitleleri harekete geçirici, motive edici bir aktördür. Fakat tıpkı imparatorlukları ulus devletlere böldüğü gibi dinleri de mezheplere, cemaatlara, gruplara bölerek, bireyselleşmeyi teşvik ederek, bir sosyal sistem olarak dini zayıflatmakta ve dindarlardan gelmesi muhtemel bir tehdidi fırsata dönüştürmektedir. Ulus devletlerin inşa sürecinde milyon milyon böldüğü toplulukları bugün dini açıdan yüz binler, on binler, binler, yüzler şeklinde gittikçe daha küçük parçalara bölerek yoluna devam etmektedir. Gerek dinler arasında ve gerekse de her dinin kendi içerisinde bölünmeleri, parçalanmaları ve çatışmaları teşvik ederek dindarların gündemi manipüle edilmektedir. Herkes birbiriyle mücadeleye odaklandığından büyük resim gözden kaçırılmaktadır.

Modern dünya yapısal anlamda ciddi bir krizle karşı karşıyadır. Bu küreselleşmenin üretmiş olduğu yoksulluk, eşitsizlik, dışlanma, insan hakları ihlalleri, vb. alanlardaki çarpık ilişkilerin düzeltilmesinde dinin ve dindar aktivistlerin inisiyatif almasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Dinler evrensel bir karaktere sahip olduğundan ahlaki, etnik, ulusal, kültürel, vb. alanlarda pek çok özel sorunun üstesinden gelme ve bunları kapsama alanına alarak dönüştürme imkanına sahiptirler. Liberalizm teşebbüs hürriyeti ve serbestlik bağlamında kuralsızlığı bir kural haline getirerek meşrulaştırdığından bunun önündeki engeller de hakikat karşısı yöntemlerle bastırılmaktadır. Küreselleşme dindarlığı artırıyor mu yoksa azaltıyor mu? sorusuna pazarcı esnafı H.R.'nin yaklaşımı bu yöndedir. *“Aşırı derecede üzerimize geldiklerinden islamın hak olduğu noktasında şüpheyi düşüğümüz oluyor.”* Çoğulculuk, çok kültürlülük, hoşgörü, vb. bağlamlarda hakikatin ve mutlak bilgilerin tartışmaya açılması, bir anlamda dini öğretinin de liberalleşmesini beraberinde getirmektedir. Dezenformasyon durumu kesinlik ve emin olma inancını zedelediğinden insanlar iman ve teslimiyet konusunda şüpheyi düşmektedirler. Özellikle dini bilgi seviyesinin düşük olduğu toplumsal kesimlerde bunun dinden uzaklaştırıcı bir etkiye yol açacağı söylenilebilir.

Küreselleşmeyle birlikte bilgiye erişim global bir hal almıştır. Dijital bölünme bağlamında ifade edecek olursak teknolojik alt yapı ve kişisel donanım eksiklikleri

değerlendirme dışı tutulacak olursa günümüzde bilgiye ulaşma, bilgiyi yayma vb. alanlarda ciddi bir artışın olduğu söylenilebilir. Küreselleşme dindarlığı azaltıyor mu sorusuna A. Ç.'nin yaklaşımı da bunu teyit eder mahiyettedir. *“Günümüz dünyasında dini bilgilenme noktasında imkan çok, kısıtlama yok. İnsanlar isterlerse kendi gayretleriyle dinlerini daha iyi öğrenebilirler, yaşayabilirler. Mevcut dünya ve Türkiye şartları buna müsaittir. Fakat gördüğüm kadarıyla insanlarda bir gevşeklik var din ve dindarlık bireyselleşiyor.”* Aynı soruya makine mühendisi, memur, kendi iş kolunda STK temsilcisi, A.K.'nin yaklaşımı ise şöyledir: *“ Biz Müslümanlar olarak Allahımızı, peygamberimizi yeterince tanımıyoruz, dinimizi de bilmiyoruz. Bildiklerimizde de yeterince samimi değiliz. Çünkü bilmek yetmiyor. Önemli olan onu kendi irademize, yaşantımıza aksettirmek. Yani ihlas, samimiyet ve takva önemli. Her şey insanda bitiyor. Eleştirmek kolay. Problem bende. Ben yaşamazsam, işneyi kendime batırmazsam ve herkes benim gibi düşünürse böyle bir durum ortaya çıkar.”* Aynı soruya sosyolog R.A.'nın yaklaşımı da bir paralellik arz etmektedir: R.A.'ya göre; *“günümüzde dindar olmak ya da dindar kalmak oldukça zor. Çünkü dindarlık sadece bilgiyle, bilmeyele alakalı değildir. Bilgi temelli, ahlakla, erdemle, faziletle, doğruluk ve dürüstlikle alakalıdır. Yaşadığımız dünyada olumlu koşullarla olumsuz koşullar, haramlarla helaller iç içe geçmiş durumda. İnsanın nefesine hitap eden şeyler aklına, ruhuna ve kalbine hitap edenlerden daha çok. İnsan da nefesine meyilli olduğu için bu zamanda dindar olarak yaşamak çok zordur.”* Epistemolojik çoğulculuğun beraberinde getirdiği dezenformasyon ve bilgi kirlenmesi teorik düzeyde din hakkındaki bilgi kaynaklarını çoğaltarak bir yorum ve sentez zenginliğini beraberinde getirirken bunları tefrik etmek için de daha üst düzeyde bir hakikat bilgisini zorunlu kılmaktadır. Aşırı bireyselleşme bireyi tanrılaştırdığından herkesten kendi içtiihadını yapan birer müçtehit olmasını beklemektedir. Bu ise duruma uygunluk arayışına yol açarak dindarlığı bireyselleştirirken kişiye epistemolojik anlamda bir meşruiyet ve psikolojik olarak da bir tatmin sağlamaktadır. Bilmek kişiye sorumluluk yüklemektedir. Kişi belli noktalarda bilmediği şeylerden sorumlu olmayabilir ama öğrenmemekte ısrar edemez. Çünkü islamın ilk emri okudur.

Soğuk savaş sonrası dönemde batı İslami grupları desteklemeyerek islamı terörle ve şiddetle anılır hale getirmiştir. Tasavvufun gözden düşürülmesi, Kuran'a dayalı bir islam anlayışının ön plana çıkartılarak sünnetin bir kenara itilmeye çalışılması, sünneti insanların gözünde küçük düşürmek için Hz. Peygamberi alaya alan karikatürlerin

yayınlanması müslümanlara karşı kurulmuş bir komplo olarak değerlendirilebilir. Bireyselleşmiş islam sünnetten, tasavvuftan arındırılmış, mensuplarından minimum düzeyde bir bağlılık bekleyen bir din anlayışına kapı aralamaktadır. Küreselleşme dindarlığı azaltıyor mu? sorusuna sınıf öğretmeni, STK temsilcisi, yaklaşık olarak 40 yıldır kentte yaşayan M.T.'nin yaklaşımı bu yöndedir: *“Kuranın ön plana çıkarılarak sünnetin hafife alınması, peygamberi hedef alan kampanyaların artması, tasavvufun şiddetle eleştirilmesi, tasavvufa düşman nesillerin, insanların yetiştirilmesi islamin protestanlaştırılmasından, protestan yorumundan başka bir şey değildir.”*

İman etmek Arapça emin olmak kökünden gelmektedir. Din alanında felsefede olduğu gibi bir şüpheden bahsedilemez. Şüphe imanın zıddıdır. Yaratıcı kullarından körü körüne bir bağlılık beklentisi içerisinde değildir. Hadisi Kutside ben gizli bir hazinesi idim. Bilinmek için mahlukatı yatattım ifadesi Allahın, akli kendisini bilmek için verdiği bir araç olduğunu göstermektedir. Geleneksel toplumlarda insanlar taklidi imana göre dini bir yaşantı sürerlerken günümüz şartlarında her şeyin seçimlik hale gelmesi tahkiki imanı zorunlu hale getirmektedir. Küreselleşme dindarlığı artırıyor mu yoksa azaltıyor mu? soruna yaklaşık olarak 30 yıldır Elazığ'da yaşayan, Milli eğitimden emekli, cübbeli, sakallı, çocuklarıyla beraber küçük bir ticarethane işleten, E.D.'nin yaklaşımı bu yöndedir. *“Küreselleşme tahkiki bir imana yol açarsa hayırlı sonuçlara vesile olur. Eğer kişi taklidi bir imana sahipse içtimai hayat içerisinde islami inançlarından çok çabuk vazgeçebilir, bocalayabilir. Bugün Müslümanların en sıkıntıda olduğu konu budur. Taklidi bir imanları var ve güncel olaylar ve hadiseler karşısında çok çabuk bocalıyorlar. İnançlarından çok çabuk taviz veriyorlar. Tabiri caizse yaşadıkları gibi inanmaya zorlanıyorlar.”* Aynı soruya Dr. M.'nin de yaklaşımı benzerdir. Ona göre; *“gerek bireysel ve gerekse de toplumsal anlamda yaşadığımız buhranların temel nedeni imanımızdaki zayıflıkta yatıyor. Allah Kuranı Kerim’de buyuruyor ki; ey iman edenler imanınızı güçlendiriniz. Ama gel gör ki; toplumda imanın seviyesini güçlendirme, kalitesini artırma gibi bir çaba görmüyorum. Peygamberimiz bir hadisi şeriflerinde müminin ferasetinden korkunuz buyuruyor. Zira o baktı mı Allahın nuruyla bakar. Bu hadisi günümüz şartlarında şöyle anlamalıyız: İmanı güçlü olan müminin feraseti güçlü olur, basireti açık olur, ufku geniş olur. İmanın kuvveti ile Allaha itaat arasında, imanın kuvveti ile insanlara itimat arasında doğrusal bir ilişki vardır. Müslümanlar olarak imanımızın kalitesini yükseltmeliyiz. Eğer küreselleşme imanımızın güçlenmesine yol açacaksa dindarlığı da arttırmış olur.”* Aynı soruya giyim

mağazası işleten ve Elazığ'ın önde gelen islami cemaatlerinden birinin aktif üyesi S.E. paradigma değişimi açısından yaklaşmaktadır. Onun yaklaşımı da E.D. ve Dr. M.'nin yaklaşımlarıyla paralellik arz etmektedir. Onlar gibi S.E.'de olaya şartlı yaklaşmaktadır. *“Küreselleşme müslümanların müslümanca düşünmesine vesile olacaksa hayırlara vesile olur. Müslümanlar, müslümanca düşünmeyi öğrendikleri gün çağdaş firavunların, nemrutların ateşi onu yakamaz velev ki ateşin içine düşseler de. Bugün 21'nci asrın medeniyeti çağdaş firavunların ateşidir. Müslümanlar da onun ateşine yanmayan İbrahim (a.s.) gibidir.”* Küreselleşme süreci belli bir dini birikime sahip olan insanlarda daha üst öğrenme ve bilgilenmeye yol açtığından kültür seviyesi yüksek kesimlerde dindarlığı arttırabilir. Fakat kültürel anlamda yeterli donanıma sahip olmayan insanlarda ise tersi bir duruma yol açabilir.

Modern toplumlar geleneksel toplumlara göre daha rekabetçi bir yapıya sahiptirler. Küreselleşme bir anlamda bu rekabetçi yapının dünya ölçeğinde yaygınlık kazanması anlamına gelmektedir. Rekabetin, kazanımın, rasyonalitenin öne çıkması kutsal bakış açısının yerine alternatif olarak seküler bir bakış açısı sunmaktadır. Aynı dini öğretiye inanmanın beraberinde getirdiği din kardeşliği anlayışı yerini Hobbes'in “insan insanın kurdudur” anlayışına bırakmaktadır. Diğer bir ifadeyle dinler herkesi birbirinin refiki yaparak insanlığın inanç temelli bütünleşmesini öngörürken küreselleşme ise herkesi birbirinin rakibi haline getirerek bunun tersi bir duruma yol açmaktadır. Küreselleşme dindarlığı artırıyor mu azaltıyor mu? sorusuna bir dönem kürsü hakimliği yapmış şu an ise avukatlık yapan ve aynı zamanda aktif siyasetle de ilgilenen Ş.A. olaya sosyal psikolojik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ona göre küreselleşme, *“İslamın itidalli olma, haddi aşmama gibi emirlerinin makuliyetini azaltmakta mutedil olan / olması gerekeni gözden düşürmektedir. Söylediklerimizi, düşündüklerimizi yapamamanın verdiği eziklik bizi zihnen çökertiyor.”* Dinler insanlara dengeli bir yaşam sürmeyi emretmektedirler. İslamda hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmayı emreden hadisi şerif bu durumu gayet iyi özetlemektedir. Fakat kapitalizm kutsala alternatif seküler bir bakış açısı sunduğundan dini, mutedil, vasat olan kadim değerleri gözden düşürürken bunların karşısına maddi olanı ve ona hükmetmeyi meşrulaştıran iktidarı çıkarmaktadır. İnsanlar itidalle iktidar arasında tercih yapmaya zorlanmaktadırlar. Söylediklerini, düşündüklerini hayata geçirememek kişiyi bir iç hesaplaşmaya, nefis muhasebesine, vicdan muhasebesine ittiğinden dini olanın toptan reddedilmesi gibi bir duruma yol açmaz aksine dini olanın

sosyal alana taşınması noktasındaki arayışları arttırır. İnandığını yaşayamamanın verdiği eziklik bazı müslümanları kendi iç alemlerine kapatırken, bazılarını ise dışa açılmaya zorlar. Dini olanla olmayanın diyalektik bir hesaplaşma içerisinde olması sentezci yaklaşımların ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı bir işlev görebilir.

Varoluşsal bir olgu olarak din kişinin bütün benliğini kuşattığından, dünyadaki bütün hadiseleri değerlendirmede, tabiatı seyretme de dahil ona bir bakış açısı sunduğundan dolayı toplumun kutsal eksenli kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Berger'in de belirttiği gibi din bugüne kadar insan toplumlarının kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Dinin toplumda kurucu rolünü oynayabilmesi için bireyin dışında toplumsal yaşam alanlarının dinin emirlerine göre düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme dindarlığı artırıyor mu yoksa azaltıyor mu? sorusuna makine mühendisi, 55 yaşında, gençliğinden beri islami hareketlerin içerisinde yer alan, bir dönem aktif siyasetle de ilgilenen, şu anda özel bir öğretim kurumunu işleten O.E.nin yaklaşımı ise diğerlerinden farklı bir düzleme oturmaktadır. O.E. dinin bireyselleşmesinden farklı olarak küreselleşmenin müslümanları sıradanlaştırdığını ileri sürmektedir: *“Müslümanlık islamın beş şartını yerine getirmekle olmuyor. Örneğin; komşusu aç iken tok yatan bizden değildir hadisini ele alalım. İslamın şartları arasında bu yok. Eğer dindarlıkta islamın beş şartının yerini getirilmesini anlayacaksak böyle bir müslümanlık günümüzde mümkün. İslam anlayışımızın değişmesi lazım. Devlet yönetimi islamileşmeden toplum islamileşmez. Devletin islamileşmesi gerekir. Günümüzde insanlar dini ferdi alanda yaşama eğilimindedir. Yani dindarlık bireyselleşiyor, din bireyselleşiyor. Din bireyselleştikçe yaratıcıya bağlılık şekli ve sembolik bir hal almaya başlıyor.”*

Aynı soruya bir zamanlar Elazığ merkezli bir dini cemaatin ileri gelenlerinden olan, 28 Şubat sürecinde bazı mağduriyetler yaşayan, şimdilerde ise bir grup arkadaşıyla ortak bir ticarethane işleten Ş.'nin yaklaşımı şöyledir: Peygamberimiz bir hadisi şeriflerinde; *“kim bir kötülük görürse eliyle düzeltsin, eliyle düzeltmeye gücü yetmeyen diliyle düzeltsin, diliyle de düzeltmeye gücü yetmeyen kalbinden buğzetsin ki; bu iman en zayıf derecesidir buyurmaktadır. Kötülüğü eliyle düzeltmek birincil olarak devletin, ümeranın görevi, kötülükleri diliyle düzeltmek, uyarmak ulemanın görevi, bireye düşen görev ise inancını bildiği kadarıyla yaşamaktır. Ümera ve ulema insanların inançlarını yaşayabilmeleri için uygun ortam oluşturmalarıdır. Yoksa bireysel bazda gösterilen tepkilerin genel olarak sistem karşısında bireyi yalnızlaştırdığından bir çözüm değil.*

Nereye kadar karşı çıkacaksın. Çocuğu okula göndermeden edebilir misin? Bankaya bulaşmadan yaşayabilir misin? Var mı yeryüzünde böyle bir ülke veya yer. Ben 17-18 yaşına gelinceye kadar bazı mahrem mevzuları bilmiyordum. Bir kısmını askerde öğrendim. Çocuğum liseye gidiyor. İnternetin başından alamıyorum. Bugün çocuklar her şeyi biliyorlar. Benim 18-20 yaşında öğrendiğim şeyleri bugün çocuklar 5-6 yaşlarında öğreniyorlar. Ben bunun neyini konuşayım.” Radikal bir islami geçmişe sahip olanların değerlendirmelerinde daha sert bir söylem dilinin olduğu görülmektedir. Dıştan gelen baskıya karşı kişinin kendi iç alemine yönelerek, kendi özel alanında dinini yaşamaya yönelmesi bir anlamda tepkisel bir durum ve meydan okuma olarak da algılanabilir. Sistem karşısında birey yalnız kaldığından dindarlığını kendi aleminde, özel hayatında yaşamaya yönelmektedir. Dinin bireyselleşmesi, dini olanın şahsi bir mesele haline getirilmesi, fazlalıklarından arındırılmış, liberal bir İslam anlayışının modern şartlar tarafından üretilmesinin yada inşa edilmesinin bir sonucudur.

Aynı soruya Nakşibendi tarikatına mensup torunlarından Abdulkadir Efendinin 47 yaşında, lise mezunu, esnaf S. E.’nin cevabı ise şöyledir: *“Genel olarak dünyada ve özel olarak da Türkiye şartlarında sistemden kaynaklanan sıkıntılardan dolayı dindarca bir yaşam sürmek mümkün değildir. Yeni nesil rejimin esiri haline geliyor. Sistem buna seyirci kalıyor. Bunun aksini iddia etmek islami bireyselleştirir. İslam cemaat olmak, devlet olmak, dünyaya hakim olmak için inmiştir. Peygamberimizin Mekke’den Medine’ye hicretine baktığımız zaman devlete doğru giden bir yol, metot takip ettiğini görürüz. Yoksa peygamberimiz namazın daha rahat kılınması, orucun daha rahat tutulması için hicret etmemiştir. Dinsiz devlet, devletsiz din olmaz. İkisi birbirini tamamlar. Biz bunu bugünkü Türkiye şartlarına düşündüğümüzde insanlar dinlerini ancak % 10 yaşayabilirler. Çünkü Allah Kuran’da yeryüzünden fitne kalkıp din yalnızca Allahın oluncaya kadar savaşın diyor. Bunu fiili bir savaş olarak algılamamalıyız. Müslüman dinini yaşamak ve tebliğ etmek zorundadır.”* Din bir hayat nizamı olduğundan dindarca bir yaşam sürebilmek için hayatın bütün alanlarının İslamileştirilmesi gerekmektedir. Bunu ise birey tek başına yapamaz. Bu bağlamda O.E.’nin, Ş.’nin ve S.E.’nin yukarıdan islamlaştırma yaklaşımlarını geleneksel Türk modernleşmesinin tipik bir uzantısı olarak da değerlendirmek mümkündür. Böyle düşününlere göre kamusal alanın islamileştirilmesi anlamında yukarıdan islamlaştırma, halkın yanı sıra toplumun üst kesimlerinin de sahiplenmesiyle gerçekleştirilirse ancak sağlıklı bir islam anlayışına yol açabilir. Toplumsal tabanı olmadan girişilecek

yukarıdan islamlaştırma din kisvesi adı altında dindar azınlığın dindar olmayan çoğunluk üzerinde oligarşik bir dikta yönetimine dönüşebilir. Küreselleşme süreci eğer taklidi imandan tahkiki imana doğru bir bilinçlenme, şuurlanmaya yol açarsa uzun vadede aşağıdan islamlaşmanın yukarıdan islamlaştırma faaliyetlerine sosyolojik zemin hazırlayacağını söyleyebiliriz.

Modernliğin taşıyıcı kurumlarının dünya ölçeğinde yayılması anlamında küreselleşme dini pek çok hükmün tatbik edileceği zemini ortadan kaldırmış ya da bozmuştur. Özellikle kamusal alanın düzenlenmesine yönelik pek çok ahkâmın tatbik edilecek zeminin olmaması müslümanların dindarca bir yaşam sürmelerinin önündeki en önemli engellerden biridir. Din inanca, ibadete ve muamelata yönelik hükümlerden mürekkep bir hayat nizamı olduğundan onu bireysel alanla sınırlandırmak mümkün değildir. bu bağlamda günümüz dünyasında dini pek çok hükmün uygulanması neredeyse mümkün değildir. Küreselleşen dünyada dindarca bir yaşam sürmek mümkün müdür? sorusuna 40 yaşlarında, Hukuk Fakültesi mezunu, hakimlik, savcılık sınavlarına girmeyen, stajını yapsa da inancı gereği avukatlık yapmayan, bir süre dershanecilik yapan, haftalık olarak yayımlanan ulusal bir gazetede yazılar kaleme alan ve aynı zamanda bir STK (vakıf)'nın da başkanlığını yürüten E. E.'nin yaklaşımı; *“müslümanların mükellefiyeti ölmez. Dünya değişse de insan değişmiyor, din değişmiyor. Din aynı din, insan aynı insan. Dinin gereklerine uygun bir yaşam kıyamete kadar mümkündür. İnsan acz içerisinde olan bir varlıktır. İnsan bu acziyetini aşmak, bundan kurtulmak için iradesini kullanmak zorundadır. Müslümanlar bugün Kuranın tamamıyla, bütünüyle muhatap. Sahabeyi kiram gibi parça parça değil. Bu hem bir fırsat hem de bir tehdit. Bugünün müslümanlarını rahatsız etmesi gereken durum örneğin mirasımı islama göre taksim edebiliyor muyum? Düğünümü islama göre yapabiliyor muyum? Ticaretimi islama göre yapabiliyor muyum? İslam hayatımda ne kadar hakim? Mevcut sistem bireyin aşamayacağı noktada kuşatıcı ve bastırıcı bir özelliğe sahip olduğundan ve islami bir özelliğe sahip olmadığından iş zorlaşmaktadır. Hüküm var, ahkâm var fakat bazı hükümleri tatbik edecek toplumsal zemin yok.”* Günümüzün dindarı ya da günümüzde dindar kimdir? sorusuna özel bir hastanede pratisyen hekim olarak çalışan Dr. M.'nin de yaklaşımı da benzerdir; *“Dindarlığın tarifi asırlara ve çağlara göre değişir. Dinde azimet ve ruhsat diye bir şey var. Eğer ki din yaşanamayacak olsa Allah kıyameti koparır. Madem ki imtihan devam ediyor Allah bunu bizden istiyor, bekliyor demektir. Dolayısıyla dünya yıkılmadığı sürece dindarca*

bir yaşam sürmek mümkündür. Dindarca bir yaşam sürülemez demek Allahın yaşanamayacak bir dini insanlara dayatması gibi bir sonuca yol açar. Haşa! Allah kendisiyle çelişmiş olur. Dolayısıyla dünya yıkılmadığı sürece dindarca bir yaşam sürmek mümkündür.” Küreselleşme müslümanları bir ikilem durumuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Müslümanlar adeta ifratla tefrit arasındadırlar. Bir yanda Kuranın tamamıyla muhataplar öte yanda ise kuranı ve sünneti dışlayan bir yönetim şeklinin egemenliği altındalar. Tıpkı batıdaki müslümanları tarif ederken kullanılan “batı içerisindeki islam” gibi modern dünyada seküler sistem içerisinde de müslümanlar bir nevi azınlıkta dırlar.

Sosyal bir varlık olan insanın hemcinslerinden ayrı bir yaşam sürdürmesi düşünülemez. Dinler kişilere bir uzlet hayatı yaşamayı telkin etmemektedirler. Din bütün hayatı kuşattığından onun gerek dünyevi ve gerekse de uhrevi meselelerle ilgili pek çok hükümleri vardır. Kişi bunların hepsiyle muhatap olmaktadır. Toplumdan kaynaklanan nedenlerden dolayı dini bazı hükümlerinin tatbik edilememesi dindarca bir yaşam sürülemeyeceği anlamına gelmez. Modern dünyada dindarca bir yaşam sürmek mümkün müdür? sorusuna ilahiyatçı, yazar, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni, B.İ.’nin yaklaşımı ise şöyle; *“dindar insan Allahın bildirmiş olduğu emirler ve nehiyler doğrultusunda hayatını sürdürmeye çalışmalı. Burada kişinin tasarrufta bulunma hakkı yoktur. Çünkü kurallar yaratıcı tarafından konulmuştur. Günümüz şartlarında insanlar dinlerini tümüyle yaşayamaz. Bazı uygulamaları siyaset kurumu üstlenmelidir. Ekonomi, eğitim, televizyon, medya insan ve toplum üzerinde etkilidir. Fert bunlara tek başına karşı koyamaz. Dindar olan bu şartları zorlayarak elinden geldiğince zorlayarak dinini yaşaması gerekir. Örneğin, siyaset kurumundan kaynaklanan sıkıntılar halledilmeden bir müslümanın Allahın kelimına ve peygamberin sünnetine uygun bir yaşayış sergilemesi, zor gözüküyor. Ama insan bunları bahane ederek dinden kaçmaz, bu hoş görülemez. Kişi bildiği ve yaşayabildiği kadarıyla dindarca bir yaşam sürebilir. Bireyselleşmenin dindarlığı arttırdığını düşünüyorum.”* Kişinin fiil ve davranışlarından sorumlu tutulabilmesi için özgürlük şarttır. Özgürlüğün olmadığı bir kültürel çevrede dindarca bir hayat sürmek mümkün değildir. Zira bizzat dinin kendisi insanları din dışındaki bütün otoritelerin etkisinden kurtulmaya davet etmektedir. Küreselleşme belli alanlarda hareket serbestliğini arttırdığından dindarlığı arttırıcı bir işlev görebilir. Fakat bu hareket serbestisinin belli toplumsal kesimlerle sınırlı olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Küreselleşme dindarlığı azaltıyor mu, arttırıyor mu? sorusuna, akademisyen,

akademik çalışmalar için bir süre yurtdışında bulunan, M.C.’nin yaklaşımı bunu çağrıştırmaktadır. *“Bana göre küreselleşme dindarlığı azaltmıyor aksine insanlar, daha bilinçli, şuurlu hale geliyor. Namazını kılabiliyorsun, orucunu tutabiliyorsun, zekatını verebiliyorsun, haccına, umrene rahatça gidebiliyorsun, bir yoksula yardım etmek istesen edebiliyorsun, dini bir gruba dahil olmak istesen olabiliyorsun. Böyle düşündüğümüz zaman küreselleşme dindarlığı azaltıyor mu arttırıyor. Bu soruya tam olarak net bir cevap vermek mümkün olmasa da bence en azından dindarca bir yaşam sürmek için alternatifleri arttırıyor, seçenekleri çoğaltıyor. Eskiden bunların pek çoğunu yaparken zorlanırdık. Hatta bazılarını yapmak suçtu. Şimdi diyebiliriz ki her şey çok kolaylaştı. Örneğin haccı düşünelim. Paran varsa gerekirse biraz fazla vererek çok rahat yerine getirebiliyorsun. Yabancılarla karşı karşıya geldikçe, tanıştıkça kendimizi yeniden tanımlama ihtiyacı içerisinde hissediyoruz. Ben bunu en iyi yurtdışında bulunduğum yıllarda bizzat yaşadım. Örneğin markete et almaya gidince ister istemez etin helalliğini haramlığını düşünüyorsun ve helal et (helal meat) satan reyonu arıyorsun. Ama Türkiye’de yaşarken biz bize olduğumuz için böyle bir farkındalık oluşmuyor.”*

Freyer’in de belirttiği gibi dinler ferdi şahsiyete bir bütün olarak hitap ettiklerinden dini olmayan meselelere karşı da muayyen bir tavrın takınılmasını tevlid ederler. Bir dine has inanç esaslarının o dine itikat edenler arasında paylaşılması ve yayılması neticesinde insanlar normal dünyevi hayatlarını sürerlerken, günlük işlerini görürlerken ve hatta tabiatı seyrederek dahi dinin kendilerine bahşetmiş olduğu bakış açısının tesiri altındadırlar. Günümüzün dindarı kimdir? sorusuna E.D.’nin yaklaşımı bu kapsamda değerlendirilmesi gereken bir cevabı çağrıştırmaktadır: *“Mevcut şartlara müslümanın cevabı, eğer din adına bir şey yalnız yapılmışsa veya din aleyhine bir hüküm ihdas edilmişse onun dine uygun olanını, doğrusu neyse onu yapmalı, hedefi on ikiden vurmali. Hem birey olarak hem de cemaat olarak bunu teşvik etmeliyiz. İslami bir tavır geliştirilmeli, küfre destek vermemeliyiz.”* Aynı soruya yönelik olarak avukat, E.E.’nin yaklaşımı da benzerdir: *“Günümüz dünya şartlarında islamın bazı prensiplerinin yaşanması imkansız. Dolayısıyla günümüzün dindarı bildiği, yaşayabildiği kadarıyla dinini yaşayan ve islami prensiplerin egemen olacağı gerekli toplumsal şartların oluşturulması için mücadele edendir. Diğer bir ifadeyle; dinin prensiplerinin bireyin gücünün yetmiş olduğu alanlarda yerine getirilmesi, dinin düzenlediği ama bireysel olarak gerçekleştirilmesi imkansız alanlarda da bunun*

mümkün kılınmasının mücadelesinin verilmesidir. Bana göre günümüzün dindarı budur. Dolayısıyla modern dünyada dindarca bir yaşam sürülebilir.”

Günümüzün dindarı ya da günümüzde dindar kimdir? sorusuna M.C.’nin yaklaşımı da yukarıdakilerle örtüşmektedir: *“Bana göre günümüzün dindarı; akidede, itikatta bir kusur olmamak kaydıyla dinini, inancını fazlasıyla önemseyen insandır. Yaşayamasa bile önemseyen bunun şuurunda olan insandır. Kişi dini ibadetlerini yapmak istediği halde eğer bazı nedenlerden dolayı yapamıyorsa ve yapamadığı için de vicdan azabı çekiyorsa bu kişi dindardır. Ama akidede, itikatta bir kusur olmamalı. Dindar bir insan önce bu kısmı düzeltmeli. Yoksa gerçekten iman etmiş sayılmaz. Günlük hayatında dinin emir ve yasaklarını gözetmeli. Farzıyla, vacibiyle, sünnetiyle, müstehabıyla din günlük hayatında olan insandır.”* Dindar insan inandığı dinin gereklerine uygun olarak yaşamaya azami derecede dikkat gösteren, dinin emirleri doğrultusunda hayatını dinileştiren, islamileştiren insandır. Dindar bireysel ve toplumsal bütün davranışlarına ulvi manalar yükleyerek onları dini bir amaca matuf olarak yapan kişidir.

5.1.2. Dini Otoritenin Dönüşümü: Dinde Örneklik Krizi

Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde ekonominin temel parametrelerinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Toffler bu değişimin tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan da enformasyon toplumuna doğru bir seyir takip ettiğini ifade etmektedir. Tarım toplumunda ekonomik anlamda temel belirleyici faktör tarımsal üretim ve topraktır. Sanayi toplumunda ise endüstriyel ürünler ve bu ürünlerin üretildiği işletmelerdir.

Sanayileşmeyle birlikte toprak eski önemini kaybetmiş tarımsal üretim alanlarından (köyden, kırdan) şehirlere göçler hızlanmıştır. Bu hem kentlerin sayısının hem de kentlerde yaşayan nüfusun miktarının artmasına yol açmıştır. Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık olarak üçte ikisi kentlerde yaşamaktadır. Geleneksel toplumlarda savaş, doğal afet, vb. durumlar dışında bugünkü anlamda bir göç, mekan değiştirme ve seyyaliyet durumundan söz edilemez. İnsanlar genellikle doğdukları yerlerde hısım ve akrabalarıyla birlikte yaşadıklarından geleneksel otokontrol sistemleri ve enformel ilişkiler belirleyicidir. Modern toplumlar ise geleneksel toplumlarla karşılaştırıldığında pek çok bakımdan çoğulcu bir yapıya sahip olduğundan geleneksel

toplumsal kontrol mekanizmaları yerini yazılı hukuk kurallarına ve formel uygulamalara bırakmıştır.

Modern toplumlarda statüler geleneksel toplumların verili statülerinin aksine genellikle kazanılmış statülerdir. İnsanlar statü, prestij, iktidar, vb. imtiyazları kazanmak için birbirleriyle rekabet halindedirler. Göçler sonucu geleneksel anlamda statü, mevki, iktidar, vb. ayrıcalıklı konuma sahip çok sayıda kişi, otorite ve kurumun herkesin birbiriyle rekabet halinde olduğu yarışmacı bir ortamda birlikte yaşamaya, hatta kendi aralarında birbirleriyle rekabete zorlanması geleneksel otorite kaynaklarını ciddi bir değişime uğratmıştır. Bu anlamda küreselleşme rekabetin boyutunun küresel bir düzleme taşındığı değişim sürecine karşılık gelmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte geleneksel anlamda dini otorite kaynaklarının da ciddi bir değişim geçirdiği görülmektedir. E.D.'nin bu konudaki yaklaşımı şöyledir: *“Geleneksel anlamda dini otorite kaynakları olan molla, ulema, şeyh, seyda vb. gibi kişilerin islam adına söylediği şeyler artık eskisi gibi sorgusuz sualsiz kabul edilmemekte, eleştiri süzgecinden geçirilmektedir. Yanışlıklar tez zamanda ortaya çıktığından dini otoriteler eski itibarlarını yitirdi. Günümüzde dini lider ve otorite olarak değil de “kanaat önderi” konumuna düştüler... Eskiden her mahallede hatırı sayılır, sözü dinlenilir insanlar vardı. Bir uzlaşmazlık, dargınlık, kırgınlık oldu mu ilk önce onlara gidilirdi. Şimdi ne böyle kişiler var ne de böyle kişilerin görüşlerine itibar eden insanlar var. Herkes kendi başına buyruk. Böyle bir şey olamaz. İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşit değillerdir. Akil, bilge, alim ve arif insanlara ihtiyacımız var. Bu iş medyanın önderliğinde olmaz. Medyanın gösterdiği müslüman tiplerine bakın: Taliban, Ladin. Bunlar şiddet ve terör yanlısı adamlar. Bunlar üzerinden bir müslüman imajı oluşturuluyor.”* Modern toplumlar rekabetçi yapıya sahip olduğundan geleneksel toplumlardaki gibi her şeyin din adamlarının tekelinde olduğu bir durumdan söz edilemez. İşbölümü ve uzmanlaşmanın öne çıkması modern toplumda yeni iktidar ve otorite alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Geçmişin her konuda uzman, akıl danışılan kişilerinin yerini sadece bir konuda uzman olan çok sayıda kişi almıştır. Uzmanlık alanlarının çoğalmasına paralel olarak uzman sayısındaki artış uzmanlığı da sıradanlaştırmıştır. Bilginin çok hızlı bir şekilde üretilmesi ve yayılması her konuda bir yorum ve yaklaşım zenginliğini de beraberinde getirmektedir.

Dini olanla olmayanın yan yana değil adeta iç içe geçmesi bazı fırsatları ve tehditleri de beraberinde getirmektedir. R.A.'nın ifadesiyle; *“günümüzde dini yaşamak*

için geçmişe göre toplumsal şartların daha müsait olmasına rağmen dindarların az olması büyük bir çelişkidir. Ona göre günümüz şartlarında bir insanın, müslümanın dinini öğrenmek için hoca, vaiz, şeyh, seyda, molla, vb. din alimlerine ve görevlilerine veya resmi dini makamlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Kişi kitaplar, televizyonlar, radyo, internet, vb. kanallardan istedikleri bilgiye ulaşabiliyor. Bunların yanında dini ve sosyo-kültürel içerikli dernek, vakıf, cemaat vb. gibi STK'lar da bu eksikliği gidermektedir.” Diğer konularda olduğu gibi dini konularda da bilgilenme noktasında çok sayıda alternatifi ön plana çıkması küreselleşmenin en önemli sonuçlardan biridir. Fakat asıl önemli olan ise öğrenilen bu bilgilerin hayata geçirilmesi ve aksiyona dönüştürülmesidir. Bilen fakat bildiğiyle amel edemeyen, bildiğini yaşamayan bir insanın dini temsil noktasında ciddi bir paradoksla karşı karşıya kalması asrımızın en önemli problemlerinden biridir.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği enformasyon akışının da etkisiyle ortaya çıkan yorum ve yaklaşımların çeşitliliği insanların zihinlerini bulandırmakta geleneksel anlamdaki din algısını şüpheli hale getirmektedir. Bu konuda görüşmecimiz pazarcı esnafı, şehrin kenar muhitinde yaşayan, H.R.'a göre; *“aşırı derecede üzerimize geldiklerinden insanın zaman zaman islamın hak olduğu noktasında şüpheye düştüğü oluyor.”* Çoğulculuk anlamında her şeyin alabildiğince tartışılması, yer yer dindarlığın bir alay ve eğlence konusu haline getirilerek kitlelerin tüketimine sunulması hem dinin hem de dindarların itibarını zedelemektedir.

Dinde otorite dönüşümünü göstermesi açısından şu örnek manidardır. Bir dini cemaatin liderinin oğlu olan S.E.'ye *“sizin cemaate mensup olan insanlardan da bankalardan kredi kullanan, kızlarını kuran kursu ve imam hatip dışındaki okullara gönderenler var mı? Cemaat mensupları bu konuda babanıza danışırlar mı, danışırlarsa cevapları ne olur? diye sorduğumuzda S.E.'nin cevabı; “cemaat mensupları kız çocuklarının eğitimi, banka, faiz, vb. hususlarda hoca efendiye zorunlu olmadıkça soru sormazlar. Çünkü vereceği cevap üç aşağı beş yukarı bellidir. Örneğin; hoca efendi kız çocuklarının imam hatibe bile gitmelerine karşıdır. Banka ile ilgili sorular ise pek sorulmaz.”* Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere kapitalizm kendisi ile uyumlu bir din ve dindarlık anlayışını teşvik etmektedir.

F.A. ise bunu şöyle ifade etmektedir. *“İnsanlar aslında bir şekilde inanca uygunluk arayışı içerisindeler. Alimler fetva konusunda katı davranarak dindarları ürkütmek istemiyorlar. Biraz esnek davranıyorlar. Günümüz şartları göz önüne*

alındığında bu kaçınılmaz bir durum aslında.” Alimler her ne kadar, haram, yasak, günah dese de insanların karşısına alternatif koyamadıklarından hükümleri bağlayıcılığını kaybetmektedir. Bir tarafta hayatın gerçeği, diğer tarafta dinin emri. İnsanlarda her ne kadar dini bir uygunluk arayışı olsa da karşısında çok sayıda alternatif olduğundan ve hepsi de birbirine yakın olduğundan insanlar ikilemde kalmaktadırlar.

Geleneksel anlamda dini otorite kaynaklarının eski konumlarını kaybetmelerinin sonucu olarak toplumun nasıl bir dönüşüm geçirdiğini bölgenin sayılı alimlerinden birisinin oğlu M.H.G. şöyle ifade ediyor: *“Alimler yok edilerek din ehil olmayan insanların eline kaldı. Dini temsilde ve bildiğini yaşamada bir kriz var. Şeyhlerimiz herkesi tespih çekmeye teşvik ediyor. İslamı öğretmiyorlar. Alimler insanlara gerçek islamı öğretmeyince toplumun islamla olan bağı zayıfladı. Müslümanlar modernleştikçe islamdan uzaklaşmaya başladı. Kendisi dine uymayan dini kendisine uyduran bir nesil türedi. İnsanlar her şeyden şüphe eder hale geldi. Sadece kuranla yetinelim diyen, sünneti hiçe sayan veya hafife alan bir toplumsal kesim, zümre türedi. Günah olan günah değil, ayıp olan ayıp değil. Kısacası haram helal algılarımız değişti. Edepsizlik edep oldu. Haramlarımız helal oldu. Terbiyesizlik terbiye oldu. Gelenek diye bir şey kalmadı. Gelenek çözüldü.”* Modernite ve onun ideolojisi sekülerizm dini olanı kıymetten düşürmenin yanında bilinç altına müdahale ederek zihinleri manipüle etmektedir. Mutlak anlamda bilincin sekülerleşmesi gibi bir durumdan söz edilemese de sekülerizm belli alanlarda kendi değerlerini üretmeyi başararak insanların zihniyet ve algı biçimlerini değiştirmeyi başarmıştır.

Küreselleşme toplumsal sonuçları itibarıyla dini olanın makuliyetini azalttığından dini bilginin teorik düzeyde kalmasını ve aksiyona geçmesini zorlaştırmaktadır. Bilinen fakat amel edilmeyen bilgiler kişinin psikolojik durumuna bağlı olarak kişiyi toplumdan uzaklaştırabileceği gibi tersi yönde de bir işlev görebilir. Bilinen fakat yaşanmayan bilgiler süreç içerisinde bağlayıcılığını yitirdiğinden kişide mevcut durumu kabullenme anlayışına yol açmaktadır. DSİ’de teknisyen olarak çalışan, 42 yaşında, M.G.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyle: *“İnsanlarda bir boş vermişlik, durumu ciddiye almama var. Emri bilmaruf nehyi anil münker de yapamıyorsun. İnsanlara ayetten hadisten bahsetmeye korkuyorsun. Eleştiriri, yıpratma, had safhada. İnsanlar Allahtan uzaklaştıkça emir ve yasaklar korkutucu, ürkütücü de gelmiyor. Bilgisizlik imansızlığı besliyor. Bilgi eksikliğinden dolayı muhalefeti susturmak zordur. Eskisi gibi körü körüne bir bağlılık yok artık. Delil göstermezsen ikna edemezsin,*

bilmezsen de delil gösteremezsin. Ayrıca günümüzün insanların bilgi seviyesi çok yüksek, kültürlü. Onlara karşı İslam adına yeterince donanımlı olmadan onları ikna etmen de zor. Modern bir dil kullanmak lazım. Geleneksel anlamda sizin dininiz size bizim dinimiz bizeyle bu iş olmuyor. Haram, günah, yasak demekle de iş gitmiyor artık. Çözüm üretmek alternatif ortaya koymak hepsinden de önemlisi yaşayarak örnek olmak gerekiyor.” Kişinin inandığı şeylerin tersini tekrar tekrar yapar duruma düşmesi inancın meşruiyetini azaltırken yaşanabilirliği noktasındaki şüpheleri de arttırmaktadır. Dinen yasak olan, haram olan şeylerle sürekli iç içe yaşamak günahı izafileştirmekte ve kişide haramları normal görme, tepki göstermeme noktasında bir kabullenmişlik psikolojisine yol açmaktadır. He ne kadar bundan rahatsızlık duysa da alternatif yaklaşımlar sayesinde kendi durumuna uygun bir yorum bularak mevcut durumu meşrulaştırmaktadır.

Dindeki otorite dönüşümünü göstermesi bakımından ilginç örneklerden biri de şehrin kenar muhitlerinden bir mahallede çay ocağı işleten, H.U.’nun durumu. H.U. gençliğinde herhangi bir dini eğitim almamış, yasadışı yollardan yurt dışına gitmiş (Hollanda) ve orada radikal islamcı gruplara dahil olmuş. Onların yönlendirmesi ve kendi gayretiyle dini konularda belli bir mesafe kat etmiş. Ona göre; “*hak mezhep diye bir şey olmaz. Allah kuran göndermiş, peygamber göndermiş fakat mezhep diye bir şey göndermemiş. Bunlar müslümanların gücünü bölmek için sonradan oluşturulmuş. Örneğin ben Şafii mezhebindenim. Şafililerde kadına dokununca abdestin gider deniliyor. Ben buna katılmıyorum. Hanımuma dokunduğum zaman abdestimin gittiğini düşünmüyorum. Din zaten nemahrem olana dokunmayı yasaklıyor. Mahrem olana dokunmayı yasaklamıyor ki. Hanefinin ki gitmiyorsa benim ki niye gitsin. Kanamanın abdesti bozduğu hükmüne de katılmıyorum. Eğer böyle bir kolaylık varsa bu niçin şafii mezhebindeki birine olsun, diğerleri niçin bundan istifade etmesin.”* Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu bize şunu göstermektedir: Küreselleşme bilginin genişlemesiyle herkese kendi içtihadını kendisi yapabilen müçtehit olmanın yolunu açtığından mezhepsizliği mezhep olarak kabul eden, eklektik, postmodernist, özgürlükçü bir din anlayışını ve dini yaşantıyı meşrulaştırıyor. Dini olanı seçimlik ve tercih edilebilir hale getirdiğinden bireye liberal ve pragmatik bir bakış açısıyla kendisine uygun olanları seçerek bir yaşantı sürmenin imkanları sunuyor.

Dini otoritedeki dönüşümü kitabevi işleten, A.Ç. şöyle anlatıyor: “*Eskiden hocaya, imama, alime sorardık. Şimdi hocaya, alime, imama, müftüye giden yok.*

“Google amca var, molla google’a soruyoruz.” Küresel rekabet piyasasında dinin hem kendisinin hem de aynı din içerisindeki yorum ve yaklaşımların seçimlik hale gelmesi, insanların tercihi bırakılması her geçen gün artmaktadır. İletişim ağlarının genişlemesiyle üretenin değil de kullananın yön verdiği bir din literatürü gelişmektedir. Enformasyonun herkese açık hale gelmesiyle dini olanı seçimlik konuma indirgendiğinden bu dine uygunluktan ziyade duruma uygunluk arayışını teşvik etmektedir. Enformasyonun yataylaşması dini olan seçimlik bir konuma indirgendiğinden herkesi kendi içtihadını kendisi yapan müçtehit haline getirmekte ve alabildiğince liberal, özgürlükçü bir din anlayışına kapı aralamaktadır.

Küreselleşmenin kültürel sonuçlarından biri de günümüz dünyasında her şeyin sahnelik/sevirlilik hale getirilerek teşhir edilmesi ve kitlelerin tüketimine sunulmasıdır. Yaşam alanlarının her geçen gün “e-leşme”siyle, yurttaşlığın yerini nettaş’lığın almasıyla fiziki anlamda sınır tanımayan bir sanallık kültürü hızla yayılmaktadır. Görselliğin ön plana çıkması geleneksel anlamda fiziki olarak sınırları belli mekanlarda belli hazırlık evrelerinden sonra bizzat bireyin doğrudan katılımıyla icra edilen pek çok dini ritüelin de ekranlara ve sanal alemlere taşınmasına neden olmuştur. Bu konuda M.G.’nin yaklaşımı şöyledir: “*Teknoloji boş zaman bırakmıyor. Eskiden mevlidi camide dinlerdik, şimdi evde televizyondan dinliyorum, radyodan dinliyorum. Dinliyorum fakat feyz alamıyorum. Medya insana yaratıcıyı hatırlamaya, onunla baş başa kalmaya vakit bırakmıyor.*” Her şeyin dijital ortama aktarılması, görsellik kültürünün yayılması insan hayatında büyük bir boşluk yaratmaktadır. İnsanların pek çoğu bunun farkında değildir. Metalaştırma teorisi bağlamında ifade edilecek olursa her şeyin teşhir edilerek gerek bilgi, gerek ürün ve gerekse de eğlence düzeyinde günlük tüketimin nesnesi hale getirilmesi dinin büyüsunü bozmakta, inancı metafizik ve mistik bağlamından kopararak yüzeyselleştirmektedir. Yaratıcı ile vasıtasız olarak, direkt ilişki kurmak yerine dinin araçsallaştırıldığı bir dünyada belli nesneler aracılığıyla yaratıcıya ulaşmaya çalışmak bireyi pasifize etmektedir. Sanallık kültürünün yayılması geleneksel otorite ve sosyal kontrol mekanizmalarının bağlayıcılığını ortadan kaldırdığından bir anlamda bireyi özgürleştirmekte fakat aynı zamanda geçmişine, mazisine yabancı iklimlere doğru ditmektedir.

Kapitalizmin sunmuş olduğu seçenekler yelpazesi karşısında insanları özgürleşmiş bir zevk arayışına itmektedir. İnşaat Mühendisi, memur, STK (sendika) temsilcisi ve aynı zamanda esnaf olan A.K.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyle:

“Günümüzde Müslümanların hayatın her alanının islamileştirilmesi, toplumun islamileştirilmesi gibi bir derdleri yok. Dünyalık kaygısı dini kaygıları azaltarak maddi kaygıları ön plana çıkarmaktadır. Tatile gidelim, alışverişe çıkalım, mağazaları gezelim, vb. kaygılar almış başını gidiyor. İnsanlar fantezi arayışında. Kullan at kültürü yaygınlaştığından biz müslümanlar genel olarak günübürlük yaşamaya ve yarını düşünmemeye yatkın hale getirildik. Peygamberimiz bir hadisi şeriflerinde iki günü birbirine denk olan zarardadır buyurmaktadır. İsrâf almış başını gidiyor. Her şeyi tersinden anlar olduk. Bu hadisi şerifi bile iki günü denk tüketen, israf etmeyen zarardadır şeklinde anlar, yaşar olduk.... Toplum anayol değil arayol arayışında. Hak arayışında değil. Bizi batağa sürükleyen bu. İslama göre ya haktan yanasın ya batıldan yana. Ama bugün gördüğüm kadarıyla Müslümanlar batıldan yana olan bir yoldan hakka ulaşmaya çalışıyorlar. En büyük problem bu ve maalesef çok az sayıda insan bunun farkında. Bizim çağdaş firavunların ateşinde yanmamak gibi bir derdimiz yok. Bugün müslümanlar olarak en büyük sıkıntımız örnek alınacak insan eksikliğimiz. Bakıyorsunuz toplumda örnek alınacak insan yok. Birini örnek almak istiyorsun, bakıyorsun o da senin gibi. O da bu gemide o da bu işin içinde. Geniş düşünen ufku açık, sentezci insanlara ihtiyacımız var.” Küreselleşme hızlı toplumsal değişim süreci bağlamında bir dengesizlik durumunu simgelemektedir. Modern toplumda her şey çok hızlı ve ani olarak değiştiğinden insanlar değişimin hızını kavrama ve kendilerini değişime göre konumlandırma noktasında sürekli gel-git yaşamaktadırlar. Adeta fetret devrini andıran bu süreçte mevcut değişimi geleneksel bilgi kalıplarıyla anlamlandırmak her geçen gün zorlaşmakta ve dünün dindarı bugünün insanları için yeterince örneklik teşkil edememektedir. Aşırı bireyselleşme, kendini gerçekleştirme bir yandan özgürleşmiş zevk arayışını teşvik ederken diğer taraftan da insanları duyarsızlaştırmaktadır.

Toplumda dini konularda cemaati aydınlatma, yaşantısıyla örneklik teşkil etme noktasında Diyanet İşleri Başkanlığından ve din görevlilerinden bir memnuniyetsizlik durumunun olduğu tespit edilmiştir. Bu konudaki yaklaşımlardan bazıları; İlahiyatçı, yazar, öğretmen, B.İ.’ye göre; *“diyanet vatandaşlara dini hizmetleri doğru bir şekilde sunabilmesi gerekir ki sakat islam anlayışları ortaya çıkmasın. Eğer dini cemaatlerin eksiklikleri varsa diyanet bunları halka anlatmalı ama anlatmıyor, halkı aydınlatmıyor. Kendi bildiği bir sistem var onu döndürmeye çalışıyor. Dolayısıyla insanlar diğer taraftan yaptıklarını çok doğru olarak görüyorlar ve dini cemaatlere ve tarikatlara*

bağlılıklarını devam ettiriyorlar.” Sınıf öğretmeni, STK (dernek) temsilcisi M.T.’ye göre; “Devlet diyanet üzerinden dini ve dolayısıyla toplumu kontrol etmekte, disipline etmektedir. Din devletine yol açmamak için kendisi yeni bir din, devlet dini inşa etmektedir.” Laiklik ilkesi gereği dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması dinin pek çok bakımdan kamusal alanı düzenlemeye yönelik olarak getirmiş olduğu hükümlerin uygulanmasını imkansız hale getirmektedir. Diyanet devletle çatışmayan, ılımlı, uzlaşmacı, bireyselleşmiş bir din anlayışına yol açmaktadır. Dinin resmi anlamda devletin kontrolü altında olması, din adamlarının devletin memuru olması belli alanlarda dini taleplerde bulunmayı zorlaştırmaktadır.

Yukarıda F.A.’nında ifade ettiği; *“İnsanlar aslında bir şekilde inanca uygunluk arayışı içerisindeler. Alimler fetva konusunda katı davranarak dindarları ürkütmek istemiyorlar. Biraz esnek davranıyorlar. Günümüz şartları göz önüne alındığında bu kaçınılmaz bir durum aslında,”* yaklaşımı hafız, A.Ö.İ. Fakültesi öğrencisi, imam Y.Ö.’nün yaklaşımı ile örtüşmektedir. Şöyle ki; *“herkes din adına her şeyi imamlardan bekliyor. Allah bu dini sadece imamlara mı göndermiş? Her müslüman dininin görevlisi olmak zorunda. Millet istiyor ki imam dört dörtlük olsun. İmamı da yönlendirecek olan cemaat. İmamsız cemaat, cemaatsiz imam olmaz. İnsanlar kendilerine uygunluk arayışı içerisinde. Kendilerine yükümlülük getiren davranışlarına kısıtlama getiren şeyler hoş karşılanmıyor. Belli konularda çok ısrarcı olunca, aman şunu yapmayın, bunu yapmayın ya da kardeşim şu konuda yanlış yapıyorsun diye uyarınca adam camiye gelmiyor, senin arkanda namaz kılmıyor, sana tavır alıyor.”* Günümüzde bilgisizlikten kaynaklanan bir dini yaşantı eksikliğinden söz etmek pek mümkün değildir. Bilmemekten ziyade bildiğini yaşamamaktan, günahı hafife almaktan kaynaklanan bir durumdan söz edebilir. Mutlak anlamda dinden uzaklaşma, dini uygunluk arayışından vaz geçme diye bir durumdan söz edilememekle birlikte çok katı kuralları olan, insanların davranışlarına kısıtlama getiren maximum bir din anlayışı da pek kabul görmemektedir. Davie’nin ifadesiyle söyleyecek olursak, bildiği halde bildiğini yaşamama anlamında; “ait olmadan inanma” durumuna karşılık gelen bir din anlayışı gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Küreselleşme teorik düzeyde davet, tebliğ, cihat, vb. dini faaliyetlerinin serbestçe yürütülmesine imkan sağlarken somut anlamda dini temsil etme, inancına uygun yaşama noktasında bir belirsizlik durumuna yol açmaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu esneklikten din kurumu da fazlasıyla etkilenmektedir.

Günümüzde dindarların karşı karşıya olduğu en önemli mesele dini anlamda örnek alınacak rol model eksikliğidir. En iyi örnek bildiğini yaşamaktır prensibine uygun yaşayan bir insan bulmak her geçen gün gittikçe daha da zorlaşmaktadır. İnsanlar kimi örnek alacakları, kimin sözüne itibar edecekleri noktasında bir açmazla karşı karşıyadırlar. Geleneksel dini otorite kaynakları sosyal gerçekliği kavrama, çağın ruhunu okuma noktasında toplumun dışında kaldıklarından yeni nesle yeterince örneklik teşkil edememektedirler.

Söz konusu belirsizliği aşmaya yönelik olarak avukat E.E.’nin yaklaşımı dikkate değer bir çözüm önerisini de beraberinden getirmektedir. *“Halifelğin kaldırılmasıyla ümmet başsız kaldı. İslam dünyasında sözü bağlayıcı olan bir dini otorite yok. Cumhuriyetle birlikte islam uleması ortadan kaldırıldığından ciddi bir kırılma yaşanmıştır. Ümmet başsız kalmıştır. İslam alimler birliği gibi yapılanmaya gidilmeli. Burada sadece alimler değil bilim adamları, entelektüeller, kanaat önderleri vb. kesimleri de kapsayan geniş kapsamlı, kuşatıcı bir yapılanmaya gidilmeli. Modern dünyayı tanıyan, çağın ruhunu okuyabilen insanlardan bir kurul oluşturulmalı. Müslüman topluma istikamet gösterecek bir sivil platform oluşturulmalı. Her ülke bunu kendi çapında yapmalı. Bu, dindarca bir hayat sürmenin mücadelesini verenlerin dahil olduğu bir platform olmalı.”*

5.1.3. Dev Satranç: İtidal mi İktidar mı? Dünyevileşme Kıskaçında Dindarlar / Müslümanların Malla İmtihani

Asrımızın en önemli problemlerinden biri olan dünyevileşme din sosyolojisinin en önemli tartışma konularından biridir. Kapitalizmin dinin sosyal hayattaki etki boyutunu sınırlandırarak, dini özel alana hapsederek dünyevi, maddi sektörler üzerinden kendisini kitlelere dayatmaktadır. Kapitalizm ve onun ideolojisi sekülerizm dine ve dindarlara kapitalizmle uyumlu bir din anlayışını benimsetme çabasıdır. Sombart’ın ifadesiyle kendisini aşk, lüks ve israf ekonomisi üzerinden üreten kapitalizm dünyevileşme kıskaçına aldığı dindarları itidalle iktidar arasında bir seçim yapmaya zorlanmaktadır.

Allah insanları ve cinleri kendisine kulluk etmek üzere yaratmış ve onlara nasıl kulluk edeceklerini belirten kitap ve önderler göndermiştir. Dünya değişmekle birlikte din ve de onun muhatabı insan değişmemektedir. İnsanlar değişen dünyayı dinin değişmeyen hükümlerine göre anlamlandırmak ve hayatlarını ona göre yaşamak

zorundadırlar. İnanan, dindar bir insan hayata imtihan gözüyle bakar. İmtihanın niteliği ise yaşanan dönemin genel özelliklerine ve içinde yaşanan toplumun sosyal şartlarına göre değişmektedir. Her dönemin imtihan aracı farklıdır. Bu savaşla olabileceği gibi, kıtlık, yoksulluk, tabii afetler, vb. şekilde de olabilir. Olaya bu açıdan yaklaştığımızda günümüzde imtihanın öne çıkan boyutunun müslümanların malla imtihanı olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye açısından ifade edecek olursak özellikle 80’li yıllardan sonra her açıdan hızlı bir değişim, dışa açılma ve liberalleşme politikalarının uygulamaya konulduğu görülmektedir. Toplumun bütün katmanlarının modernliğin imkanlarıyla tanışmasının önünü açmaya yönelik politika ve uygulamalar potansiyel kaynakların bir sinerji çarpanıyla sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, vb. alanlarda bir ürüne, farkındalığa dönüşmesini sağlamıştır. Modernleşmenin beraberinde getirdiği refah artışı bütün toplumsal kesimlerin maddi anlamda dünya nimetleriyle hemhal olmalarını kolaylaştırmıştır. 1980 sonrası dönemde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, vb. alanlarda kaydedilen gelişmeler dikkate alındığında Türkiye şartlarında müslümanların imtihanlarının malla, servetle olduğunu söylemek çok da abartılı olmaz.

Araştırma kapsamında görüştüğümüz çok sayıda kişi bir nevi adı konulmamış bir dünyevileşmeden bahsettiler. Bu konudaki yaklaşımlar kabaca; “müslümanların lükse, dünya nimetlerine çok daldıkları, birbirlerini ihmal ettikleri, birbirlerinin sıkıntılarından haberdar olmadıkları, vb. alanlarda toplanabilir.

Klasik iktisatçılar insanı iktisadi menfaatleri doğrultusunda davranan (homo economicus) bir varlık olarak tanımlamaktadırlar. İnsan bio-psiko-sosyal bir varlık olduğundan bütün davranışları iktisadi rasyonalite açısından değerlendirilemez. Günümüz dünya şartları dikkate alındığında ekonominin pek çok alanda diğer sektörleri bariz olarak etkilediği ve insan hayatında gittikçe artan oranda bir belirleyiciliğe sahip olduğu söylenebilir.

Her toplumsal değişimin açık ve gizli sonuçları vardır. Bir değişim süreci olarak küreselleşmenin yol açmış olduğu gizli sonuçlardan biri de adeta bir örümcek ağı gibi veri transferi sistemlerinin dünyayı kuşatmasıdır. Nasıl ki ekonomik açıdan küreselleşme pek çok ekolojik felakete kapı aralıyorsa dini açıdan da dinin yaşanacağı manevi havayı kirletmektedir. Maddi kirlenme manevi kirlenmeyi de beraberinde getirmektedir. E.D. elektromanyetik kirlenme açısından olaya bakarak panoramik bir analiz yapıyor. Ona göre; “*dünyanın havası değişiyor. Maddi hava bozulunca manevi hava da bundan etkileniyor. Üç aylarda niçin insanlarda dine yönelişte bir artış oluyor.*

Çünkü televizyonlarda, radyolarda, medyada, vb. alanlarda kuran saati, iftar saati, vb. programlar oluyor da ondan.” Manyetik kirlenme dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biridir. Havada sürekli olarak hareket halinde olan dine ve ahlaka uygun olmayan görüntüler, dini açıdan manevi bir kirlilik yaratmakta, dinin yaşanacağı manevi iklim değişmektedir. Aşırı modernleşme insanları dinden uzaklaştırmaktırdığı gibi dünyanın manevi havasında meydana gelen değişme insanların yaratıcılığı olan rabitalarını da gevşetmektedir.

Müslümanların modern dünyadan talep ve beklentileri arttıkça diğer bir ifadeyle müslümanların talepleri modernleştikçe mutlak anlamda bilinç düzeyinde olmasa da belli açılardan dünyevi bir bakış açısı kendiliğinden oluşmakta ya da kendisini dayatmaktadır. Akademisyen M.A.’ya göre; *“günümüzde para, her şeyin ölçüsü olmuş. Sohbet ortamlarında, dost meclislerinde para konuşuluyor, ev konuşuluyor, araba konuşuluyor. Ölüm, ahiret, falan gündemimizde pek yok. Bakış açımız dünyevileşmiş. Dini anlamda böyle bir şey mümkün değil ama hayatı okuduğumuz zaman karşımıza çıkan tablo bu. Her şeyi dünyadan ibaret sanıyoruz. Her şeyimiz dünya için. Biz dünyaya dünyadan bakıyoruz. Dünyaya farklı bir açıdan ve yükseklikten baktığımız zaman bu problemi çözeriz. Bu bakış açısı değişmeden, bütünü görmeden, bütüncü bir bakış açısıyla olaylara bakmadan hiçbir problemi çözemeyiz.”* M.A.’ya bu sürecin bizi nereye götürdüğünü sordüğümüzda ise; *“prensip olarak iyimser bir insanım. Ama reel göstergelere baktığım zaman çok da iyimser değilim. Çünkü insanlarda Hristiyanlaşma (yaşam tarzları itibarıyla bir protestanlaşma), kendi benliğinden uzaklaşma temayülü eğilimi var. Bu açıdan düşündüğümde geleceği pek parlak görmüyorum.”* Kapitalizm kendi seküler kutsallarını üreterek alternatif bir yaşam alanı inşa etmektedir. İlkçağ filozoflarından Pythagoras’ın “insan her şeyin ölçüsüdür” önermesi yerini “para her şeyin ölçüsüdür” prensibine bırakmaktadır. Habermas’ın kamusal alanın feodalleşmesi bağlamında ifade ettiği gibi medya vasıtasıyla belli merkezlerde üretilen yeryüzü cenneti görüntüleri dini, ideolojik, siyasi, kültürel, vb. ayırım gözetilmeksizin herkese servis edilmektedir. Dünyevileşmiş bir bakış açısının sonucu olarak hayatın bu dünyadan ibaretmiş gibi algılanması yeryüzünü cennet kılma, cennetini bu dünyada yaşama anlayışına kapı aralamaktadır. Hayat standardı adı altında tüketmenin, sahip olmanın mutluluğun göstergesi haline getirilmesi insanı halife konumundan dünyevi hazlar peşinde koşan bir varlık konumuna indirgemektedir.

Bağımlılık teorisi bağlamında ifade edecek olursak hayatın maddi boyutunun ön plana çıkarılarak insanın dünyaya aşırı derecede bağımlı hale getirilmesi onu kazanımlarını kaybetme korkusuyla hareket eden bir varlık konumuna indirgemekte ve mevcut durumunu korumaya / muhafazaya yöneltmektedir. Kişi manevi açıdan fakirleştikçe gösterişe yönelmekte ve sorumluluktan kurtulmak için dış tehdit / risk algılaması büyümektedir. 45 yaşında pazarcı esnafı, kızlarını okula göndermeyen, oğlunu ilköğretimden sonra medreseye gönderen, çek kullanmayan, bankayla çalışmayan, sigorta, bireysel emeklilik, vb. şeylere karşı olan, cübbeli, sakallı H. R.'ya göre toplumdaki kötü gidişatın sorumlusu devlet değil müslümanlardır. Kendi ifadesiyle; *“müslümanlar her şeyi devletten bekliyorlar. Devletin zerre kadar suçu yok. Müslümanlar rahatlarına, konforlarına düşkünler. Zora sıkıntıya gelmiyorlar. Hangi peygamber, İslam alimi sıkıntı çekmemiş. Devir imanı kurtarma devri. İmanı kurtaracak olan devlet değil. Kişi bu sorumluluğu devlete devredemez. Müslümanlar ne varlıktan, ne makamdan ne de imandan vazgeçiyorlar.”* Kapitalizm cüretkar davrandığından, korku, yıldırma vb. riskler üzerinden insanları taviz vermeye zorlamaktadır. Bu yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere konformizm, mal sevgisi, dünya nimetleriyle aşırı derecede hem hal olma dünyevileşme riskini beraberinde getirdiğinden insanları yaratıcının buyruklarını yerine getirmekten alıkoymaktadır. Devlet denilen eksen müessese insanların tercihleri doğrultusunda şekillenen bir siyasi organizasyondur. Toplumun dindar olması, dini reflekslerinin güçlü olması durumunda bunun devletin uygulamalarına yansması kaçınılmazdır. M.C.'nin ifadesiyle olay kişide düğümlenmektedir. *“Devlet dindar olabilir fakat sende bir şey olmaz.”* Devletin dindar olması kişinin dindar olacağı anlamına gelmez.

Sosyolojik anlamda kişinin zihniyet ve algı dünyasının şekillenmesinde sosyo-kültürel çevre büyük bir etkiye sahiptir. Geleneksel toplumlar modern toplumlara göre dışarıya kapalı olduklarından daha homojen bir yapıya sahiptirler. Bu homojenliği üreten ise toplumu bir arada tutan din, gelenek, örf, vb. unsurlardır. Kişi bu değerler şemsiyesi altında sosyalleştiğinden zihniyet dünyası da ona göre şekillenmektedir. Farklı dini, etnik, kültürel, vb. unsurların topluma dahil olmasıyla sosyal yapı farklılaşmaktadır. Kültür etkileşimi anlamında eski ile yeninin tepkimeye girmesi sonucu bazı eski kültür unsurları yerini yeni kültür unsurlarına bırakırken bazen de yeni kültür unsurları kabul edilmeyerek eski, varlığını sürdürmektedir. Bu diyalektik olarak işleyen ve süreklilik arz eden bir süreçtir.

Geleneksel toplumlarda zihniyet algıları geleneksel kültür unsurlarına göre şekillendiğinden kişi dünyayı içinde yaşadığı toplumun kendisine kazandırmış olduğu bakış açısından izlemektedir. Dini açıdan ifade edecek olursak, kişi; dini, hayatın eksenine oturttuğundan, pivotu haline getirdiğinden her şeyi din eksenli düşünmeye, hayatının her aşamasında dinin emir ve yasaklarına göre yaşamaya yatkın bir kişilik yapısına sahiptir. Din gündelik hayatın bizzat içinde olduğundan dinin topluma egemen olması, ona yön vermesi gayet normal bir durum olarak algılanmaktadır. Modernleşme sürecinde Türkiye’de yaşanan değişimi açıklama açısından S.E.’nin yaklaşımı şöyledir: *“Geçmişte müslümanların akideleri sağlamdı, amelleri zayıftı. Şimdi müslümanların amelleri çok, akideleri zayıf. Müslümanların akidelerinin güçlü olduğu dönemde insanların çoğu din topluma, hayata hakim olsun istiyordu. Bugün en dindar müslüman bile şeriat istemez, hatta şeriata düşman hale geldi. Çünkü Müslümanlar dünya nimetlerine daldıkça Allahla olan rabitaları gevşedi.”* Dinin, geleneğin topluma hakim olması herkesin dindar, geleneğe uygun bir yaşam sürmesini zorunlu kılmaz. Sosyolojik anlamda toplumsal sapma durumunun olmaması gibi bir ihtimalden söz edilemez. Günümüzde reel anlamda refah ve zenginlik üretmede kapitalizmin alternatifi yoktur. Her ne kadar bazı ideolojiler kapitalizmin üretmiş olduğu zenginliği daha adil dağıtma noktasında bazı eleştiriler yöneltse de alternatif bir zenginlik üretme projesi sunmamaktadırlar. Geleneksel toplumlar değişime kapalı olduklarından muhafazakar bir karaktere sahiptirler. Bu muhafazakarlık içerisinde dine, geleneğe bağlılığın yanında yoksulluğun, düşük yaşam standartlarının ve bazı yanlış uygulamaların da muhafaza edilmesini beraberinde getirmektedir. Kapitalizm havuç uzatma yaklaşımı olarak ifade edebileceğimiz bir yol takip ederek bireye maddi zenginlik ve refah sunma karşılığında onu geçmişinden koparmakta ve modern değerlerin takipçisi haline getirmektedir.

Kapitalizmin bütün olumsuz sonuçlarına ve üretmiş olduğu çarpık ilişkilere rağmen eğitim, sağlık, beslenme, barınma, vb. pek çok alanda bir refah artışını da beraberinde getirdiği inkar edilemez. Hayat standartlarındaki artış önemli olmakla birlikte asıl bundan daha da önemlisi bunun nasıl, ne şekilde, kimlerin üzerinden ve neye rağmen sağlandığıdır. Modernite dini bireyin vicdanına hapsederek toplumsal etki boyutunu sınırlandırmış, kamusal alanı araçsallaşmış aklın gereklerine uygun olarak düzenlemiştir. İnsanlar maneviyat eksikliğinden doğan boşluğu maddiyatla doldurmaya yöneldiğinden maddi tatmin peşinde koşan varlıklar konumuna indirgenmiştir. Kişi kendisini tanımlamadan onun kim olduğu, nelere ihtiyaç duyacağı adeta görünmeyen bir

el tarafından önceden tasarlanarak tanımlandığından insanların tercih etmeme, seçmeme, görmeme, hissetmeme özgürlükleri ellerinden alınmaktadır. Bilincin manipüle edilmesi ve aşırı uyarılma durumuyla karşı karşıya kalan birey duygusal ve hissi davranmaya yatkın hale getirilmektedir. Dini açıdan ise bu dünyevileşme riskini beraberinde getirmektedir. Nitekim Avukat E.E.'de içinde yaşadığımız süreci bu açıdan değerlendirmektedir. *“Çağımızın en büyük riski dünyevileşmedir. Dünya nimetlerini tatmak dünya sevgisini artırır. Baklavayı tatmayan zevkini bilemez. Tadan bundan kolay kolay geri duramaz. Allah varlıkla imtihan ediyor.”* M.H.G.'ise aynı durumu şöyle ifade etmektedir: *“Müslüman emrolunduğu gibi dosdoğru olmalı. Müslüman doğru olursa zayıfta olsa Allah ona yardım eder. Yeter ki samimi olsun. Biz İslam tarihinde görmüyor muyuz ki nice az topluluklar çok topluluklara galebe çalmışlardır. Müslümanlar dünya malına tamah ettikçe allahla olan bağları gevşiyor.”* İHL. mezunu haram olduğunu düşündüğü için üniversite sınavlarına dahi girmeyen, bir dönem kitapçılık yapan, şu an inşaat sektöründe kat karşılığı iş yapan B.E.'de aynı kaygıyı şöyle dile getirmektedir. *“Günümüzde müslümanlar yaşadıkları gibi inanmaya zorlanıyorlar, düşünecek vaktimiz yok. Tezgah kurulmuş, oyunun içindesin, sana biçilen rolü oynamak zorundasın ”* diyerek sürecin biricikliğine ve durumun kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Hayatın manevi boyutunun ıskalanarak maddi boyunun ön plana çıkarılması, maneviyatın sürekli baskı altına tutulmasıyla kişi dinin idealize ettiği inanca uygunluk arayışından mutlak anlamda vaz geçmese de reel anlamda ciddi bir açmazla karşı karşıya kalmaktadır. Bir yanda öncelikle ruhun ihtiyaçlarına hitap eden kutsal bir öğreti diğer yanda ise bedenın ihtiyaçlarına hitap eden seküler bir hayat tarzı dayatması. Bağımlılık teorisi bağlamında ifade edecek olursak kişinin maddiyata bağımlı hale getirilmesi onu anlık zevkler ve psikolojik tatmin peşinde koşan bireyler haline getirmektedir. Dünya nimetlerini tatmanın, tüketmenin, sahip olmanın mutluluk göstergesi haline gelmesi kişiyi realist ve pragmatik düşünmeye, davranmaya sevk etmektedir. İdealizmin realizmle yer değiştirmesi, hayatı anlamlandırma ve yaşamada alternatif bir yaklaşımın tercihsizlik özgürlüğü elinden alınan insanlara tercih özgürlüğü kılıfı altında pazarlanması kişiyi inandığı gibi yaşamaktan, yaşadığı gibi inanmaya zorlamaktadır.

Kutsal ve profan ayrımı bağlamında dini olanla dünyevi olan sürekli bir rekabet halindedirler. Kutsal olan profan alana, profan olan da kutsal alana taşma eğilimindedir. Bu hal süreklilik arz etmektedir. Sorokin, sosyal değişimin tekdüze bir çizgi halinde

devam etmediğini devri dalgalı bir seyir takip ettiğini belirtmektedir. Değişme maddi kültürden manevi kültüre, manevi kültürden de maddi kültüre doğru helezonik seyir takip ettiğinden toplum zaman zaman ideal kültüre yaklaşmakta ve zaman zaman da ideal kültürden uzaklaşmaktadır. Fakat hiçbir hal süreklilik, kalıcılık arz etmemektedir. Söz konusu değişim modelini din sosyolojisi ve dindarlık açısından değerlendirecek olursak kişi dini olanla dünyevi olan arasında sürekli bir gel-git yaşamaktadır. Bu ikisi arasında bir geçişkenlik ilişkisi vardır. Kişi zaman zaman dini olana zaman zaman da dünyevi olana meylederek yaşamını sürdürmektedir. Dini olanla dünyevi olanın dengede olma durumu ise mümin profiline denk gelmektedir.

Küreselleşme bağlamında ifade edecek olursak içinde yaşadığımız dönem bu geçişkenliklerin, gel-gitlerin gittikçe daha yoğun olarak yaşandığı sıkışma durumuna karşılık gelmektedir. Sosyolog, R.A. günümüz şartlarında dindarların yaşadığı bu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Günümüzde dindar olmak ya dindar kalmak da oldukça zor. Çünkü dindarlık sadece bilgiyle, bilmeyle değil bilgi temelli, ahlakla, erdemle, faziletle, doğruluk ve dürüstlikle alakalı. Günümüz dünyasında haramlarla helaller iç içe geçmiş durumda ve istisnasız her yerde. İnsanın nefesine hitap eden şeyler aklına, ruhuna ve kalbine hitap edenlerden daha çok. Sabah evden temiz çıkıp akşam kirliliğe dönme ihtimali her geçen gün artıyor. Çünkü sistemin mantığı insanları dinden uzaklaştırmak için tasarlanmış.”* Modern dünyada hayatın bütün evreleri bürokrasi tarafından kuşatılmıştır. Weber bunu “demir kafes”e benzetmektedir. Doğumdan ölüme kadar hayatın bütün alanlarının bürokratize edilişi kişiye bürokrasi dışında bir hayat hakkı tanımamaktadır. Günümüzde dünyayı saran ağların bürokratikleşmenin yeni bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşme çağında yaşam medya, internet, bürokrasi, vb. temelli oluşturulmuş belli ağlara dahil olmayı zorunlu kılmaktadır. Enformasyonun demokratikleşmesi adına ağlar olumlu bir işlev görürken dini ve ahlaki anlamda insanları ayartıcı bir işleve de sahip olduğundan dinler ve dindarlar için bir risk oluşturmaktadır. haramla helalin iç içe, yan yana olması günaha girip girmeme noktasında son derece demokratik bir ortam sunmaktadır. Manevi anlamda sanallık yoluyla aydınlanma da kirlenme de mümkün hale gelmektedir.

Tüketim toplumunda bireylere neyi, ne zaman, nerede, nasıl tüketeceklerine dair sürekli bilgilendirme kampanyaları düzenlenmektedir. Bireylere neyin ihtiyaç olduğu, neyin olmadığı adeta “piyasa tanrısı” tarafından dayatılmakta ve insanların tercih etmeme, seçmeme özgürlükleri ellerinden alınmaktadır. Dünyevileşme sürecinde

müslümanların karşılaştığı durum da bundan farklı değildir. Sosyolog, bir STK (vakıf)'da gönüllü olarak çalışan, 20 yıldır kentte yaşayan ve sünnete azami derecede dikkat eden R.A.'ya göre *“bugün müslümanların karşılaştığı temel sorunların başında öncelik tanımlaması gelmektedir. Yani bir Müslüman için temel öncelik nedir ve ne olmalıdır. Gözlemlerime göre dinin Müslümanlar için temel öncelik olduğunu söylemek zor. Müslümanlar madde ve mana dengesini kuramıyorlar. Denge mana aleyhine bozuluyor. Müslümanların tercihlerinde dünyalık kaygısı öne çıkıyor. Zamanın esnekliği müslümanları da esnetiyor. İslamiyetin ruhu kaybolmuş gibidir. Müslümanların sayısı çok ama, ibadetlerinde bir samimiyet, ihlas ve takva yok. İbadet gösteriştten öteye gidemiyor. Kısacası bugün özüyle sözü uyuşan, özü sözü bir müslümanla karşılaşmak gittikçe zorlaşıyor.”* Küreselleşme dini açıdan bir bilgilenmeye yol açsa da aynı zamanda bildiğini yaşamamak, günahı hafife almak gibi bir duruma da yol açmaktadır. Her şeyi meşrulaştırarak hakikati liberalleştirdiğinden, aşırı derecede yorumlamaya tabi tuttuğundan dini olanın bağlayıcılığını azaltmaktadır.

Günümüzde dindar kesimin iktidarla itidal arasında bir seçim yapma, tercihte bulunma durumuyla karşı karşıya bırakıldıklarını söyleyebiliriz. Yapmış olduğumuz görüşmelerde müslümanların dünya nimetleriyle gittikçe artan oranda içli dışlı olmalarının imanı zayıflattığı tespit edilmiştir. Müslümanların malla imtihanlarını başarıyla verdiklerine inanıyor musunuz? sorusuna, Müsiad Elazığ Şubesi yetkililerinden M.B.'nin yaklaşımı şöyledir: *“Cemaatlere karşı değilim fakat son dönemde cemaatlere olan ilgiyi samimi bulmuyorum. Bu bizi yanıltmamalı. Ben bunun bir anlamda arınma ihtiyacından kaynaklanan psikolojik bir refleks durumu olduğunu düşünüyorum. Toplum olarak tükettikçe mutlu olur hale geldik. Bu şartlar altında müslümanların malla imtihanı başarıyla veremediklerini düşünüyorum.”* Mutluluğun içte değil dışta aranması, ruhun değil bedenın tatmininin ön plana çıkması kişiyi sahip olmaya ve tüketmeye zorlamaktadır. İnsanın ölüm karşısındaki acziyeti değişmediğinden ve ölüm varoluşsal bir olgu olarak sürekli kişiyi rahatsız ettiğinden insan dinden uzaklaşmadığını çevreye göstermek ya da belli dini ortamlardan onay almak durumunda kalmaktadır. İçinde yaşadığımız dönem bu kaygıları her geçen gün daha da arttırmaktadır. Özellikle psikolojik arınma, ahlaki aklanma, vb. ihtiyaçlarından dolayı pek çok insanı cemaatlere dahil olmaya zorlamaktadır.

Sekülerizm kendini dayattıkça çeşitli isimler altında şahit olduğumuz şey bireysel iman ve cemaate katılmanın özgür bir seçim ve kişisel bir tercih meselesi haline

geldiği yalın bir din anlayışının ortaya çıkmasıdır. 36 yaşında, özel bir sağlık kuruluşunda pratisyen hekim olarak çalışan Dr. M.'de benzer kanaati paylaşmaktadır. Ona göre; “günümüzde maneviyata yönelik dindarlıktaki bir artış olarak algılanmamalı. İnsanlarda manevi bir açlık var. İnsanın acizliği, fakirliği, çaresizliği ve ölüm korkusu değişmiyor. Bu açıdan düşündüğümüzde zengin olsanız da fakirsiniz, fakir olsanız da. Bu anlamda herkes fakir. Dolayısıyla yüzüklerin efendisi vb. gibi filmlere olan ilgi bizleri yanıltmamalı.” Bu yaklaşımı benimseyenlere göre maneviyata yönelme dindarlıktaki bir artış olarak görülmemelidir. Bunları psikolojik tatmin amaçlı, ölüm korkusundan, yok olma korkusundan uzaklaşmak için bir kaçış olarak değerlendirmektedirler. Gösterişçi dindarlık dindarlıktaki bir artış olarak algılanmamalı. Kişinin iç alemi fakirleştikçe dindarlığını ispat etmek için gösterişe yöneliyor ve öyle görünmek istiyor. Gerçek anlamda dindar insan riyadan ve gösteriştan uzak duran insandır. Kapitalizm dinin ve dindarların medyada görünürlük kazanmalarını sağlayarak hem dini araçsallaştırmakta hem de din yeni bir iktidar alanı inşa etmektedir.

İnsanlar bireyselleştirdikçe herkesleşmektedir. Herkesleşen insan diğer insanlardan pek farkı olmayan insandır. Dini açıdan ifade edecek olursak küreselleşmenin sağlamış olduğu refah artışının müslümanlar arasında da yayılması, müslümanların dünya mallına tamahlarını arttırdığından sürecin dindarları sıradanlaştığını söyleyebiliriz. O.E.’nin bu konudaki yaklaşımı: “Müslüman farkındalığı olan insandır. Tavrımızla, tarzımızla, duruşumuzla bir farkındalığımız olmalı. Bakıyorsunuz müslümanın maddi anlamda bir farkındalığı yok, yaşam standardında bir farkındalığı yok. Mesleki anlamda bir farkındalığı yok. Müslümanları diğerlerinden ayıran özellikler dünyevi ikballer karşısında yağ gibi eriyor. Hepimiz geldiğimiz makamlara, edindiğimiz statülere kişiliğimizden, kimliğimizden taviz vererek gelmişiz. Bundan dolayı biz müslümanların diğerlerinden çok fazla bir farkındalığımız yok. Müslümanın nüfus cüzdanı kalbinin üzerinde olmalı. Müslümanın cüzdanı kalbinin üzerinde asılı duracak ama içinde para olmayacak. İman olacak. Ama gel gör ki süreç herkesi öyle bir eşitliyor ki; islamın şartlarından başka farkındalığımız olmalı. Namaz kılmak, oruç tutmanın yanında, siyasi parti vb. dışında farkımız yok. Belki de insan olmadan önce Müslüman olduk da ondan.”

Dünyevileşme dalgasının yayılmasında en önemli etkenlerden biri medyadır. Enformasyon kanallarının belli kişilerin egemenliğinde olması durumunu Habermas “kamusal alanın feodalleşmesi” olarak nitelendirmektedir. Medya vasıtasıyla hakim

sınıfın değerleri ve tüketim alışkanlıkları kitlelere servis edilerek fantezi düzeyinde de olsa tüketilen ve paylaşılan popüler kültür hızla yayılmaktadır. Bu kültürün temelinde kendisini başkalarıyla mukayese etme, örnek alma, taklit etme, vb. uyarılmışlık durumları yattığından insanlar arasında haset, birbirini çekememe ve kıskançlık duyguları artmaktadır. Bunlar kişinin farkında olarak veya olmayarak dünyevileşmenin tuzağına düşmesine neden olmaktadır. Nitekim ilahiyatçı, öğretmen, yazar, B.İ. küreselleşme sürecinde müslümanların içinde bulunduğu bu durumu şöyle açıklamaktadır: *“Dünyevileşmenin temelinde daha çok kazanayım, lüks bir hayat süreyim kaygılarının bir yaşam felsefesi haline geldiği hedonizm duygusu yatmaktadır. Onun var benim niye yok. O nasıl bu noktaya ulaştı, ben niye ulaşamamayım. Haset etme, çekememezlik, kıskançlık almış başını gidiyor. Bana göre kendisini başkalarıyla mukayese etme hastalığı günümüzde müslümanların karşı karşıya olduğu en büyük handikaplardan biri. **“Başkasının var benim niye yok?”** bu inanç müslümanları mahvediyor. Bunun ise başını kadınlar çekiyor. Bir eve gittiklerinde orada bir şey görünce onda şu var biz de niye yok? Gelip bunun üzerinden evde baskı kuruyor. Sizi bir şekilde onu almaya ikna etmeye çalışıyor ya da ikna ediyor. Bu bizi israfa götürüyor. Dindarlığını öldürüyor, değerlerden yoksun hale getiriyor. İsrafin önlenmesinde, tüketimin dizginlenmesinde hepimize ve özellikle de kadınların kocalarına büyük işler düşüyor. Kişi kendisinden aşağıda olanları düşünmeli. İleriye değil, geriye bakmalı. Yoksa her parası olan her istediğini yaparsa bu toplumda ifsada yol açar. En azından müslümanlar buna alet olmamalı. Dünyevileşmenin temelinde daha çok kazanmak, daha çok kendini göstermek amacı yatmaktadır. Yani bir noktada kişi israfın içerisine bu düşüncelerden dolayı rahatlıkla dalabilmektedir. Sırf gösteriş olsun diye kendisi en iyi yerlerde tatil yapabilirken, en iyi otellerde yatabilirken yanında çalışan insanların haklarını çok rahatlıkla gasp edebilmektedir. Diğer taraftan da dindar olduğunu çok rahatlıkla söyleyebilmekte ve gerekli görmesi halinde de bunu gösterebilmektedir.. Burada çok ciddi çelişkiler var. Müslümanların bu noktaya gelmesi çok üzücüdür. Değerlerden, dindarlıktan, islamiyetten ciddi sapmalar var, kayıpları var. Bunun geri kazanılması gerekir fakat mevcut şartlar buna pek fırsat da vermiyor. Müslümanlar şunu bunu bahane ederek istenen dindarlığa gelemiyorlar, istenen ahlaka gelemiyorlar. Peygamberimizin ortaya koyduğu temel ilkelere bir türlü uyamıyorlar.”*

Kişi bulunmuş olduğu zamanda ve zeminde yaratıcıya kulluk etmekle yükümlüdür. Bu hiçbir zaman değişmez. Diğer bir ifadeyle din, değişen dünyayı

değişmeyen hükümlere göre değişmeyen insanlar tarafından anlamlandırma, dünyayı her dem yeniden kurma faaliyetinin adıdır. Dinin itidal çağrısına kapitalizm iktidarla karşılık vermektedir. Günümüz toplumsal şartları varlık, statü, itibar, vb. iktidar araçlarına sahip olmayı ve değişik sosyal gruplardan onay almayı yüceltiyor. İnsanlar modern iktidar araçlarına sahip olmak için kitabi olmaktan ziyade hesabi düşünmeye, kişisel menfaatini toplumun menfaatinden üstün görmeye yatkın hale getirilmektedir.

Adeta büyük bir satrancı andıran küreselleşme dalgası karşısında günlük hayatta, herkesten bir simul olmasını bekleyemeyiz. Her dindar, din alimi, molla değildir. Herkesin her duruma uygun bir dini yaklaşım sergilemesini bekleyemeyiz. Bu bağlamda küreselleşme süreci müslümanlar açısından şöyle değerlendirilebilir: Dindar bir insan hayata imtihan gözüyle bakar. Kimin ne ile imtihan edileceği konjonktüre göre değişmekle birlikte imtihan değişmemektedir, süreklilik arz etmektedir. Kişi dünyada yaşadığı müddetçe bundan kurtulması veya kaçması mümkün değildir. Küreselleşme geçmişle mukayese ettiğimizde refah seviyesinde ciddi derecede bir artışı da beraberinde getirmiştir. Yokluktan varlığa geçiş evresinde bazı bocalamaların, sosyolojik anlamda sapmaların olması kaçınılmaz bir durum olarak algılanabilir. Müslümanlar ile nihaye yoksul olarak, çağın gerisinde, toplumun dışında bir uzlet hayatı yaşamak zorunda değildir. Burada önemli olan husus müslümanların dünyevi ikballer uğruna inançlarından, ideallerinden, ibadetlerinden, infaklarından taviz verip vermedikleridir.

5.2. DİN ve CEMAAT İLİŞKİSİ

5.2.1. Cemaatlerin Cemiyetleşmesi

Cemaat ve cemiyet sosyoloji tarihindeki en eski tartışma konularından biridir. Sosyoloji tarihi bir anlamda toplumların cemaatçi yapılardan, cemiyet tipi yapılara doğru geçirmiş olduğu serüveni anlama çabası olarak da değerlendirilebilir. Gerek Durkheim'in mekanik dayanışma, organik dayanışma ve gerekse de Tönnies'in cemaat, cemiyet dikotomileri bu bağlamda geliştirilmiş sosyolojik yaklaşımlardır. Pozitivist sosyoloji anlayışı dine işlevsel açıdan yaklaştığından bilimin ilerlemesiyle toplumun dine ihtiyacının kalmayacağını, dinden doğan boşluğun bilim tarafından doldurulacağını öngörmektedir.

Cemaat tipi yapılardan cemiyet tipi yapılara geçilmesiyle sosyal ilişki ve organizasyon biçimlerinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Geleneksel toplumdan modern

topluma geçiş sürecinde toplumsal düzenlemelerde temel referans kaynakları olan din, gelenek, örf, vb. sosyal kontrol mekanizmaları yerini, yazılı hukuk kurallarına, sözleşmelere bırakmıştır. Cemaat yapıların aksine cemiyet yapılar işbölümü, uzmanlaşma, farklılaşma, vb. açılardan geleneksel toplumlardan ayrıldığından sosyal ilişkilerde rasyonalite ve bürokrasi ön plana çıkarken duygusallığın ve dinselliğin etkisi minimize edilmektedir. Modernite, dini toplumu şekillendiren, her durumda etkisi göz önünde bulundurulmuş geleneksel anlamdaki tekel konumundan indirerek özel alana doğru sıkıştırmış ve bireyi ilgilendiren şahsi bir mesele haline getirmiştir.

Küreselleşme her ne kadar kendi ideolojisini baskın hale getirse de dini, etnik, kültürel, vb. unsurların kendilerini ifade edebilecekleri, taleplerini dile getirebilecekleri meşru bir zemin de sunmaktadır. Gerek ekonomik, gerek kültürel ve gerekse de siyasi ve dini açıdan toplumun kendisini yeniden üretmesinin yollarını ve imkanlarını da arttırmaktadır. Küreselleşme dinlere ve dini cemaatlere öğretilerini yaymak ve kendilerini tanımlamak için yeni alanlar açarken kendisiyle uygunluğu da dayatmaktadır. Modern değerlerle çatışan, kendisini yenileyemeyen, mensuplarının güncel ihtiyaçlarına cevap veremeyen, yeni sentezler üreterek taraftar kitlesini genişletemeyen dini cemaatler kendiliğinden tasfiye olmaktadır. Gerek cemaatlerin bizzat kendilerinin, gerekse de dini cemaatlere mensup ya da yakın olanların cemaatten bağımsız olarak eğitim, kültür, sağlık, medya, vb. alanların yanı sıra sivil toplumun pek çok alanında örgütlenmelere yönelmesi modern dünyada cemaati değişik bağlantılarda yeniden üretmeye yönelmeleri olarak yorumlanabilir. Değişmenin beraberinde getirdiği farklılaşmanın etkisiyle günümüzde insanlar birbirleriyle kesişen pek çok sayıda kimliğe sahip olmalarının yanında aynı zamanda sürekli bir seyyaliyet halinde olmaları cemaat hizmetlerinin alabildiğince geniş bir yelpazede sunulmasını zorunluluk haline getirmektedir. Bu ise cemaatlerin hem fiziksel hem de dini öğreti bağlamında dışa açık olmalarını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu anlamda cemaatlerin cemiyetleşmeye doğru bir değişim süreci geçirdiklerini söyleyebiliriz.

Hızlı toplumsal değişme ve aşırı bireyselleşmenin beraberinde getirdiği sosyal ve psikolojik riskler, geleneksel anlamdaki dini cemaatlerin üzülmesi yada yeterince otokontrol sağlayamaması, dini grupları standartlarını düşürmeye ve bir anlamda gerçek vasıflarını kaybederek cemiyetleşmeye zorlamaktadır. 36 yaşımda özel bir hastanede hekim olarak alışan Dr. M.'ye göre; *“dini hayatın daha kesif ve yoğun bir şekilde yaşılanması için ortaya çıkan dini grup veya cemaatler gerçek amaçlarından*

uzaklaşmaktadırlar. Sekülerleşmenin yol açmış olduğu dünyevileşme sonucu para dini hizmetlerin yürütülmesinde araç değil amaç haline gelmiştir. Günümüz şartlarında maddi terakki olmadan Allahın dinine hizmet edemeyiz. Fakat dengeyi iyi kurmak gerekir. Bugün cemaatlerde görünen temel eğilim parayla hizmet yapayım derken paraya hizmet edeyim anlayışına dönüşüyor. Paranın işlevinde böyle bir dönüşümün yaşanması cemaatlere cemiyetleştirmenin yollarını açmaktadır. Süreç cemaatleri buna zorluyor bu kaçınılmaz bir durumdur.” Dünyevileşme bireysel seviyede kişiyi dinden uzaklaştırırken kurumsal seviyede de dini cemaatlerin bazı islami hassasiyetlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. İktisadi rasyonalitenin, verimlilik ve profesyonelizmin ön plana çıkması gönüllülüğü işlevsizleştirmektedir.

Modern toplumlar işbölümü ve uzmanlaşmanın esas olduğunu toplumlardır. Cemaatlerin din dışındaki pek çok alana el atmaları din ve cemaat çatışmasını beraberinde getirmektedir. Cemaatlerin bazı alanlara el atması cemaat adına yararlı olsa da islam adına zararlı olabilmektedir. Cemaatlerin dünyevi işlere atması onları piyasa şartlarına göre hareket eder konumuna indirgediğinden sıradanlaşmaktadır. F.A.’nın belirttiği; *“dini gruplar daha önce manevi değerleri öğretmeye, yüceltmeye gidiyorlardı. Küreselleşmeyle birlikte ciddi derecede dünyevi işlere el attılar. Bu onları İslami hassasiyetlerinden taviz vermeye itti. Bana göre islami hassasiyetlerinin yüzde ellisini kaybettiler.”* Dini cemaatlerin sosyal, ekonomik, kültürel, finansal, vb. örgütlenmeler adı altında kurumsallaşarak bütün boşlukları doldurmaya yönelmesi onları zaman zaman islami ilkelerden taviz vermeye zorlamaktadır.

Modern dünyada dini cemaatlerin pek çok alanda faaliyet göstermeleri onların kapitalist piyasa ekonomisiyle gittikçe daha fazla oranda içli dışlı olmalarını zorunlu hale getirmektedir. Günümüz dünyasında dini hizmetlerin etkin olarak yürütülmesi finansman ihtiyacını her geçen gün arttırmaktadır. Gönüllülük esas ve bağış ekonomisi üzerinden yürütülen dini hizmetlerin aksamaması ya da daha da geliştirilerek sürdürülebilmesi için zaman zaman din dışı yollara başvurulduğu tespit edilmiştir. Kendisi de bir dini cemaate mensup olan ve İslami faaliyetlere hem kendisi hem de ailesi etkin olarak katılan, öğretmen M. H. *“günümüzde pek çok dini cemaat finansman sıkıntısını çözmek için bankalardan kredi kullanmaktadır”* demektedir. Dine hizmet çatısı altında toplanan insanların dini bir hizmeti yürütmek için dinin yasaklamış olduğu bir finansman kaynağını kullanmaları din adına büyük bir çelişki olduğu kadar cemaatin menfaatinin dinin emirlerinin önüne geçmesini göstermesi bakımından da manidar bir

örnektir. Bu açıdan dini cemaatlerin seküler enstrümanları kullanarak dine aykırı yollardan kutsal bir amaca ulaşmaya çalışmaları ciddi bir paradoks durumuna karşılık gelmektedir.

İslami hizmetlerin yürütülmesinde, islamin yasaklamış olduğu bir finansman kaynağının cemaat adına kullanılıyor olmasını dini açıdan açıklamak mümkün değildir. Dinde esas olan ferdin kurtuluşudur. Ferdin ve bir cemaatin kendi kurtuluşunu garantiye almış gibi toplumun islamileştirilmesi adına bütün ilahi dinlerde yasaklanan faize alet olmalarını dini açıdan açıklamak mümkün değildir. Cemaatin maslahatı gereği yapılan bu uygulamaların yaygınlık kazanması durumunda uzun vadede bir dejenerasyona yol açması kaçınılmaz görünmektedir. Bu dini cemaatleri popülizme yaklaştırırken kapitalizmin dümen suyuna alet etmekte ve dini faaliyetlerini manevi bağlamından kopararak sathileştirmektedir. Bunun yerine cemaate mensup ya da yakın olan insanların kendi aralarında özel olarak kuracakları işletmeler bazı açılardan daha faydalı olabilir. Aşırı derecede parayla içli dışlı olmak ilerleyen süreçte işletmenin menfaatleri için girişilecek bazı yanlış uygulamaların islam adına algılanmasına ve hataların islamileştirilmesine yol açabilir. Hataların islamileştirilmesi uzun vadede cemaatlere olan desteğin azalmasına yol açabilir.

Tabii grupların aksine dinden doğmuş olmakla birlikte dinin kendisi olmayan dini cemaatlerin yapmış olduğu bazı hataların dine mal edilmesi, diğer bir ifadeyle “hataların islamileştirilmesi”, insanları islamdan uzaklaştıracağı gibi islam adına yapılan bazı yanlışlıkların hoş görülmesine de yol açabilir. Söz konusu benzeri uygulamaları M.H.G. “*islamdan uzak bir yaşantının cemaatler vasıtasıyla normalleştiril*”mesi olarak yorumlamaktadır. İslamın mihenk taşı kuran ve sünnettir. İslamda ölçü Allahın ve resülünün getirdikleri olması gerekirken günümüzde bu cemaat önderinin fikirleri ve cemaatin ideolojisi haline dönüşmektedir. Cemaat adına bu tip uygulamalara girişilmesi bazı yanlışların meşrulaştırılmasına yol açma riskini beraberinde getirmesi islam adına tehlikeli bir durumdur. Bir dini grubun yapmış olduğu bir uygulamanın toplumda islam adına genel-geçer kabul görür bir duruma yol açması gelecekte dini grubu daha büyük tavizler vermeye zorlayacağından bunun din adına sağlıklı bir şey olmadığını söyleyebiliriz.

Küreselleşme sürecinde bazı dini cemaatlerin hızlı bir büyüme evresine girdiği görülmektedir. Dindarlık konjonktürel gelişmelere bağlı olarak artma veya azalma yönünde bir eğilim gösterir. Bazı gelişmeler dindarlığı, dine yönelişi arttırırken bazıları

da azaltır. Küreselleşme sürecinde bazı dini cemaatlerin hızlı bir büyüme trendine girmesi dindarlıkta bir artış olarak yorumlanabilir mi sorusuna, cemaat mensubu, teknisyen ve bir kurumda memur olarak çalışan M.G.'nin yaklaşımı: *“son dönemlerde bazı cemaatlere olan aşırı ilgi bizleri şaşırtmamalı. Allahın emir ve yasaklarını ağır bulan, nefesine ağır gelen insanlar için bir çıkış yolu olarak görülmesindendir. Adam faiz yiyor bundan vazgeçmek istemiyor, örtünmüyor halinden memnun bir meşruiyet arayışı içerisinde. Burada çift yönlü işleyen bir süreç var. Bazılarını dini cemaatlere yönlendirerek dine ilgiyi körüklerken diğer taraftan da dini hassasiyet sahibi pek çok insanların değişik cemaatlere kaymalarına neden oluyor. Bu hem kaliteyi düşürüyor hem de bütünlüğü bozuyor. Diğer bir ifadeyle dini cemaatlerin popülist bir yaklaşımla kapılarını herkese açması, standartları düşürerek sayısal kaygılarla hareket etmesi onu islamın özünden uzaklaştırmaktadır.”* Modern dünyada dini cemaatler dindar insanlar için bir sığınak işlevi görmektedir. Kişinin bir cemaate dahil olmadan dindarca bir yaşam sürmesi mümkün olmakla birlikte nefesine yenik düşme ihtimali yüksektir. Bu durum insanları cemaate dahil olmaya zorlamaktadır. Bunun yanında gayri islami bir yaşantıya sahip olan pek çok insanın cemaatlere dahil olması onların daha dindarca bir yaşam sürmeleri açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Fakat cemaatin çoğunluğunun bu düzeyde olan insanlardan oluşması, bunların cemaatin politikalarında belirleyici konuma gelme ihtimalini arttırırken dinden uzak bir yaşantının cemaatler tarafından meşrulaştırılmasına da yol açabilir. Dini cemaatlerin sayısal ve yer yer de maddi kaygılarla hareket etmesi onları popülizme sevk ederken cemaatler arasındaki geçişkenliği de arttırmaktadır. Günümüzde çok sayıda insan bu kaygılardan dolayı cemaatlerden ayrılmakta ve hatta bazı durumlarda cemaatten tamamen kopmaktadır.

Cemaatler bireyselleşme dalgasına karşı daha çok ferdi kendi saflarına çekmek için oluşturmuş oldukları alternatif birliklerin yanında cemiyet hayatında etkin kurumlarda ve bürokraside de gölge bir örgütlenmeye doğru gitmektedirler. Her kurumun kendi içerisinde bir nevi hücre sistemi şeklinde gerçekleştirilen örgütlenmelerle kurum içinde kurum, birim içinde birim gibi gölge bir yapılanmaya doğru gitmektedir. Genel anlamda cemaat içerisindeki birimler birbirleriyle paslaştığından cemaat farklı düzlemlerde ve bağlamlarda kendisini yeniden üretmektedir. Bireyler birbirine denk ya da yakın sosyal gruplara yönlendirilerek belli bir standart oluşturulmakta ve her grubun kendi içerisinde homojenlik yakalanmaya çalışılmaktadır. Herkes statüsüne ve sosyal konumuna uygun sosyal gruplara ve sohbet

halkalarına dahil edilerek cemaat bağlarının güçlendirilmesi sağlanmaktadır. Her kurumda cemaate mensup bireylerin olması onları gölge bir güç haline getirmektedir. Bu anlamda bir “cemaat bürokrasisi”nden de bahsedebiliriz.

Cemaatlerin cemiyetleşmeye doğru genişleyerek toplumun bütün katmanlarına hitap eder hale gelmesi otoritede bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Geleneksel cemaatlerde cemaat liderin mutlak otorite olarak kabul edilirken günümüzün cemiyetleşmeye doğru giden cemaatlerinde mutlak anlamda böyle bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Cemaatler hem çok kalabalık hem de pek çok alanda ve bazı durumlarda pek çok ülkede hizmet yürüttüklerinden tek bir kişinin mutlak olarak cemaatin bütün hizmetlerinin koordinasyonunda söz sahibi olmasını adeta imkansız kılmaktadır. Buradan cemaat içerisinde, cemaatin farklı alanlardaki ve branşlardaki hizmetleri yürütmek üzere bir yönetici zümrenin, buna bağlı olarak bir iç hukuk sisteminin ve cemaat bürokrasinin doğması kaçınılmaz hale gelmektedir. İslam dininde hristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban sınıfı olmasa da cemaatler pek çok alanda faaliyet gösterdiklerinden gayri resmi anlamda fiili olarak işgören bir din adamları sınıfı yarattıkları söylenilebilir.

Cemaatler ortak bir şuuruyla hareket ettiklerinden cemaat mensupları arasında enformel ilişkiler güçlüdür. Yardımlaşma, dayanışma, empati, vb. insani duyguların egemen olması cemaat mensuplarını ortak bir şuuru etrafında bütünleşmeye teşvik etmektedir. Belli ritüellerin toplu halde icra edilmesi bu bağlılığı, bütünleşme ve kaynaşmayı artırma yönünde bir işlev görür. Cemaatler mensuplarını sosyal ve dini yönlerden inşa ederlerken aynı zamanda onlara bir kimlik de vermektedirler. Kimlik ve kişilik problemi yaşayan insanların cemaatlere dahil olarak cemiyet hayatında yer edinmeleri kolaylaşmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte cemaatler cemiyetleşmeye doğru bir değişim gösterdiğinden cemaat içi iktidar ilişkilerinde bir dönüşüm yaşanmıştır. E.D.’nin ifadesiyle; *“müslümanlar zenginlikleri ve kazançları ölçüsünde islami cemaatlere yardım etmemektedirler. Zenginlik arttıkça islami cemaatlere olan yardım düşer. Cemaatlere en çok yardım eden insanlar fakir ve yoksul insanlardır. Günümüzde cemaatlerde maddiyat ön plana çıktığından dar gelirli insanlar cemaat içinde etkin olamıyorlar.”* Maddi güç sahibi olmak günümüzde en önemli iktidar araçlarından biridir. Grup halinde veya grup adına pek çok dini hizmetin yürütülmesi ciddi anlamda ekonomik bir maliyeti beraberinde getirmektedir. Dini anlamda ifade edecek olursak küreselleşme çağında en büyük cihatlardan biri malla cihattır. Geleneksel anlamda statü

ve servet sahibi insanların modern dünya şartlarında yürütülecek hizmetlerde hem kültürel ve entelektüel yetersizliklerden hem de ekonomik yetersizliklerden dolayı cemaat içerisinde eski otoritelerini kaybettiklerini söyleyebiliriz. Fakat bunu mutlak anlamda statü ve servet sahibi insanların cemaati yönlendirmesi olarak da algılamamak gerekmektedir. Cemaatte toplumun her kesiminden insan temsil edildiğinden ve herkese açık olduğundan aksi durumlarda örnekler de yok değildir.

Dini otoritenin dönüşümü kısmında da ifade ettiğimiz gibi geleneksel anlamda dini otorite olarak kabul edilen molla, ulema, şeyh, seyda vb. gibi kişilerin islam adına söylediği şeylerin artık eskisi gibi sorgusuz sualsiz kabul edilmemekte, eleştiri süzgecinden geçirilmektedir. Yanlışlıklar tez zamanda ortaya çıktığından dini otoritelerin eski değerlerini yitirdiğini ve günümüzde dini lider ve otorite olarak değil kanaat önderi” konumuna düştüklerini belirtmiştik. Bu bir anlamda kaçınılmaz bir süreçtir. Geleneksel toplumlarda statüler verilidir. Kişi kolay kolay statüsünü değiştiremez. Modern toplumda ise hayatın her alanında rekabet esastır. Kişilerin hayatında verili statülerden ziyade kazanılmış statüler belirleyicidir. Geleneksel anlamda yüksek derecede verili bir statüye sahip olan birey veya yüksek statülü bir aileden gelen birisi modern toplumda daha üst statü gruplarına dahil olmak için bunu bir kaldıraç olarak kullanabileceği gibi kullanamaması durumunda sıradan bir vatandaşa olarak da kalabilir. Bu anlamda geleneğin modernleşmesinin yanında geleneğin geleneksizleşmesinden de bahsedebiliriz. Küreselleşme sürecinde nasıl ki piyasa şartlarında rekabet edemeyen işletmeler kendiliğinden ortadan kalkıyorsa aynı durum dini cemaatler için de geçerlidir.

Dini cemaatlerin cemaat ekonomisi olarak nitelendirebileceğimiz büyük bir ekonomiyi yönetir hale gelmeleri cemaatleri belli alanlarda potansiyel bir güç haline getirse de din ve ekonominin, inancın ve kazancın iç içe geçmesi gerek cemaat içinde ve gerekse de cemaatler arasında çıkar çatışmasının çıkması ihtimalini güçlendirmektedir. Dini grup içinde ya da gruplar arasında çıkar çatışmasının yol açacağı muhtemel neticeyi ise S.E. şöyle yorumlamaktadır. *“Allah muhafaza yakın gelecekte cemaatler arasında ranttan dolayı bir çatışma çıkarsa, bölünme olursa bundan müslümanlar ve islami hareket büyük bir zarar görür. Çünkü müslümanlar bu tür kurumlardan desteklerini çekebilirler.”* Türk demokrasi tarihine baktığımızda yeni kurulan siyasi partilerin genellikle eski partilerden bölünmeler üzerinden kurulduğu görülmektedir.

Dini cemaatler için de bir anlamda aynı şeyi söyleyebiliriz. Günümüzde risalei nur menşeli çok sayıda dini cemaatin ortaya çıkmasını da bu açıdan değerlendirebiliriz.

Cemaat ekonomisinin biz uzantısı olarak cemaatlerin kendi ekonomik örgütlenmelerini ve üst kurullarını oluşturarak kurumsallaşmaya yöneldikleri görülmektedir. Özellikle küresel ölçekte yayılım gösteren bazı dini cemaatlerin pek çok açıdan önemli bir aktör haline geldikleri görülmektedir. O.E.’nin ifadesiyle; *“bugün bir iş adamı olarak ihracat yapmak, dışarıya açılmak, iş bağlamak istiyorsanız cemaatle bağlantınız olmalı.”* Geleneksel toplumlarda siyaset ekonomiyi sürüklerken modern toplumlarda tam tersi bir durum söz konusudur. Ekonomi siyaseti sürüklemektedir. Uluslararası ilişkiler bağlamında hükümetler sanayicilerin ve iş adamlarının sözcülüğünü yapmaktadır. Cemaatlerin küresel ölçekte bir yayılma göstermesi söz konusu ülkelere önemli kazanımlar sağlamaktadır. Cemaat merkezli oluşturulan ekonomik kurumlar düzenlemiş oldukları iş gezileri vasıtasıyla kendi iş adamlarını ve müteşebbislerini kollamaktadır. Bu bize cemaat ekonomisinin de ipuçlarını vermektedir. Burada cemaat içerisinde enformel olarak işleyen, işlerken de birbirini tamamlayan bir yapılanma, örgütlenme var ve bu çark sürekli dönmekte ve döndükçe de bağımlılık üretmektedir.

Günümüzde dini cemaatlerin din dışı pek çok sektöre el atmaları, cemaat ekonomisi olarak nitelendirebileceğimiz bir ekonomiyi yönetir hale gelmeleri onları ciddi derecede dünyevileşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum bölünme riskini arttırmaktadır. S.E.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyledir: *“Bazı cemaatler çok büyük olduğundan cemaat liderinin cemaat üzerinde mutlak anlamda bir otoritesinin olduğunu düşünmüyorum. Cemaati yönlendiren sayıları 7 veya 10 kişiyi geçmeyen küçük bir grup var. Bunlar hem lideri hem de cemaati yönlendiriyorlar. Biz tespit boyutuyla konuşuyoruz. Tahkir boyutuyla konuşmuyoruz. Bazıları cemaat liderinin ölümünden sonra bazı cemaatlerin bölünebileceğinden bahsetseler de ben şahsen böyle düşünmüyorum. Çünkü cemaatin kontrol ettiği büyük bir ekonomi var. Üyeler arasında menfaat birliği olduğundan bölünme olmayabilir de.”* Din sosyolojisi açısından ifade edecek olursak bir dini grup karizmatik liderini kaybettikten sonra bölünmelerin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu açıdan dini grupların çok geniş bir ekonomiyi kontrol etmesi cemaat içerisinde çıkar çatışması çıkma ihtimalini güçlendirirken dini grubun karizmatik liderini, ideologunu kaybetmesi ihtimali de

bölünme riskini arttırmaktadır. Bazı dini cemaatlerin çok hızlı büyümesi önümüzdeki yıllarda bölünmelere ve yeni dini cemaatlerin ortaya çıkmasına yol açabilir.

Liberalizm devletin savunma, güvenlik, adalet vb. alanlar dışındaki alanlardan çekilmesini ve alabildiğince küçülmesini dayatmaktadır. Özel sektörü büyümenin motoru haline getirme yaklaşımının bir uzantısı olarak dini cemaatlerin pek çok alana el attığı inisiyatif üstlenerek bir değişim vektörü ve dönüştürücü bir aktör olarak devreye girdikleri görülmektedir. Bu sadece Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Günümüzde Amerika ve Avrupa’da başta eğitim hizmetleri olmak üzere dini cemaatler tarafından yürütülen pek çok faaliyet vardır. Bu açıdan bazı dini cemaatler arasında karşılaştırmalar yapılabilir.

Cemaatlerin pek çok alana el atarak her tarafta bireye hitap eden yapılanmalara girişmeleri, bütün boş alanları doldurmaya yönelmeleri bizi son yıllarda Türkiye’de sıkça karşılaştığımız cemaat islamı tartışmalarına götürmektedir. Toplumun cemaat üzerinden kurulmaya çalışılması yakın veya uzak gelecekte acaba bir cemaat islamına yol açar mı sorusuna O.E.’nin yaklaşımı; *“cemaatler bireylerden sadakat, teslimiyet, itaat ve biat etmelerini istiyor. Cemaat düşüncesi hakim zihniyet haline gelirse bu bizi bozar. Geçiş sürecinde, döneminde bu hazm edilebilir ama gelecekte olmaz. Bir müslüman olarak beni bağlayan haramlar ve helaller olmalı. Ben yeri geldiği zaman tatilimi de yapabilmeliyim, mayoyla denize de girebilmeliyim, namaz vakti gelince namazımı da kılabilirim. Bu eleştiri konusu olmamalı, benim özgürlük alanımı, yaşam alanımı daraltmamalı. Cemaat buna karışmamalı ya da buna cemaat karar vermemeli. Cemaat anlayışı devlet zihniyeti haline gelmemeli. Cemaat zihniyeti ya da cemaat devlete hakim olursa bunun olması kaçınılmaz. Herkesin yaptığı hata kendisini bağlar. İnsanların yaptığı hatayı islama mal edemeyiz.”* O.E.’nin yaklaşımı radikal islamdan liberal islama, moderniteden küreselleşmeye doğru olan değişimi göstermesi bakımından ilginç. Bunu radikal islamdan liberal islama geçiş süreci olarak da yorumlanabiliriz.

Cemaat dinin bizzat kendisi değildir. Dinde çoğulculuk anlayışı bağlamında aynı din içerisinde kurtuluşa götüren farklı mezhepler, cemaatler, yollar, vb. olabilir. Fakat cemaatin bütün inananları kapsamaması gibi bir durumdan söz edilemez. Genel anlamda toplum içerisinde herhangi bir dini cemaate mensup olmayan, kendisini dini referanslara göre tanımlamayan pek çok sosyal kesim olduğundan cemaatin devlet zihniyeti haline gelmesi gibi bir durumdan söz edilemez. Dolayısıyla bunun “cemaat islamından” ziyade

dindarlığı değişen dünya şartlarında farklı bir bağlamda yaşamak için “geçiş islamına” yol açacağını söyleyebiliriz.

Küreselleşme hem toplumlar arasında hem de toplumun kendi içinde sınır(lılık)ların açılmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle toplumsal kesimler arasındaki sosyal ve psikolojik sınırların aşınması ötekilik ve farklılık algılarını esnetmekte, hoşgörü ve tolerans kültürünün gelişmesini mümkün kılmakta hatta bir anlamda zorunlu hale getirmektedir. Bunun dini cemaatlerin kendi içinde ve dindarların kendi aralarında da benzer bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde cemaatlerin geçirdiği dönüşümü kendisi de cemaat mensubu olan S.E. şöyle ifade etmektedir. *“Cemaatler daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmak için hoşgörü ve toleransı ön plana çıkarıyorlar. Diğer kesimler de cemaatlerden destek alıyorlar. Cemaatler aslında sokağın bir parçası olma yoluna gidiyorlar. Fakat günümüzde cemaatler sokağı şekillendirmiyor, sokaklar cemaati şekillendiriyor. Cemaat büyüdükçe sokağa iniyor. Günümüz şartlarında sokağa in(e)meyen bir cemaatin gelecek iddiası olamaz. Gelecekte ise sokağa cemaat hakim olacak. Bugün gelinen nokta cemaatlerin sokaktaki insanların seviyesine inme hareketidir. Uzun vadede bütün cemaatler ya sokağa inecek ya da marjinal olarak kalmaya ve uzun vadede yok olmaya mahkum olacaklar.”* Kapitalizmin rekabet ve yarışırma mantığı tipik olarak burada karşımıza çıkmaktadır. *“Günümüzde cemaatler sokağı şekillendirmiyor, sokaklar cemaati şekillendiriyor”* tespiti küreselleşmenin kendi egemen konumunu devam ettirdiğini göstermektedir.

Cemaatlerin dışarıdan kaynaklanan değişime ayak uydurmak için bazı hassasiyetlerinden vaz geçerek rekabete zorlanmasının yakın gelecekte nasıl bir sonuca yol açacağını söylemek henüz erken. Cemaatlerin daha çok taraftar toplama adına sokaktan gelen taleplere göre kendilerini şekillendirmeye yönelmeleri ciddi riskleri beraberinde getirmektedir. Burada iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, daha çok taraftar toplama adına popülizme yönelerek hassasiyetlerini kaybetmenin beraberinde getireceği sıradanlaşma, ikincisi ise; gittikçe daha çok sayıda insanın cemaat(ler)e dahil olmasıyla cemaatlerin sosyal değişimin lokomotifine haline gelmeleri durumudur. Günümüz şartları açısından değerlendirildiğinde sürecin ikinci boyutunun ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Küreselleşme kimlik ve aidiyet krizini arttırarak bireyi yabancılaştırdığından cemaate girmeyi teşvik etmesinin yanında toplumsal kesimler arasındaki sınırların aşılması yoluyla da ortak noktalarda buluşmayı kolaylaştırmaktadır.

Küreselleşme genel anlamda yukarıdan, dışarıdan dayatılan bir değişim sürecini ifade ederken burada tabandan, aşağıdan gelen enerjinin, yerel dinamiklerin dönüştürü gücünü ön plana çıkarmaktadır. Bunun bir fetret devri geçiş evresi olduğu düşünülecek olursa orta ve uzun vadede bunun daha pozitif gelişmelere kapı aralayacağı söylenilebilir. Cemaatlerin cemiyetleşerek alternatif bir kamusal alan oluşturma yolunda yeterince seçenek sunmaları halinde aşağıdan küreselleştirici bir işlev görecekları söylenebilir. Cemaatlerin sokakları yönlendiren aktör haline gelmeleri durumunda önümüzdeki yıllarda daha insani, ahlaki ve islami bir küreselleşme mümkün hale gelebilir.

5.2.2. İçten Bakış

Yaşayan ve yaşanan her dinin en önemli sosyolojik özelliklerinden biri cemaat teşkil etmesidir. Dini tecrübe ve öğretiler bunlar etrafında toplanmış gruplar tarafından yaşanılarak ve zenginleştirilerek gelecek nesillere aktarılır. Kişinin dindarca bir yaşam sürebilmesinin asgari şartı aynı dine inananlardan oluşan geniş cemaate, ümmete dahil olmasıdır. Günlük, haftalık, mevsimlik ve yıllık olarak toplu halde icra edilen belirli ritüeller dini cemaatin saf, basit, sade tezahürleridir. Dinin özüne aykırı olmamak kaydıyla, kutsalın beşeri olarak tecrübe edilmesindeki farklılıklara istinaden aynı din içerisinde farklı dini grup veya cemaatlerin ortaya çıkması dinler tarihinde çok sık rastlanan olguların başında gelmektedir.

Dinin belli hükümlerinin toplu olarak icra edilmesinin kutsanması onun manevi anlamda insanları bir cemaat olmaya, cemaat halinde hareket etmeye zorlamaktadır. Cemaatler bir dine mensup fertlerin müşterek hayatın şartlarını paylaşacak şekilde bir araya gelerek oluşturmuş oldukları yapılardır. Cemaatler, mensuplarına içinde bütün sosyal faaliyetlerini sürdürebilecekleri bir sistem sunmaktadır.

Günümüz şartlarında bir insanın dindarca bir yaşam sürebilmesi için cemaat zorunlu mudur? sorusuna kendisi de bir dini cemaate mensup olan S.E.'nin yaklaşımı; *“cemaatler daha dindarca bir yaşam sürmenin temel aktörleridir. İslam cemaat dinidir, 13 yıl devletsiz yaşamış ama 13 gün cemaatsiz kalmamıştır. Cemaatsiz bir islam düşünülemez. Dini grup zorunludur, kaçınılmaz bir durumdur. Bir insanın bireysel olarak dindarca bir yaşam sürdürebilmesi imkansızdır. Nefsine yenik düşmemesi mümkün değildir. Fakat burada şöyle bir tehlike karşımıza çıkmaktadır. Dini grupların kuran ve sünnetten uzak bir yapılanmaya doğru kaymaları dindarca bir hayat fakat*

ortaya çıksa da bu vahyin öngördüğü bir hayat değildir. Bölünmüşlük, parçalanmışlık doğru bir yaklaşım değildir. Cemaatler hakka ve insanlığa hizmet anlamında birbirleriyle rekabet halinde olmalıdır.” Gerek dinin bazı hükümlerinin ancak bir grup insan tarafından toplu olarak icra edilmesi ve gerekse de insanın tek başına kaldığında yanlış sapma ihtimalinin artması insanları cemaate dahil olmaya zorlamaktadır. Aynı din içerisinde birden çok dini cemaate rastlamak mümkündür.

Bir dine inanan herkesin din içerisindeki dini grup veya cemaatlerden birisine dahil olması gibi bir zorunluluk yoktur. Kişi isterse herhangi bir dini cemaate dahil olmadan da dindarca bir yaşam sürebilir. Bu değerlendirme geleneksel toplumlar için kısmen doğru olmakla birlikte günümüz şartlarında düşündüğümüzde çok açıklayıcı gibi görünmemektedir. Sosyal değişimin çok hızlı olduğu günümüz toplumlarında birey geçmişinden, geleneklerinden ve kimliğinden soyulduğundan kalabalıklar içinde yalnızlaşmakta ve hayata yabancılaşmaktadır.

İnananların belli dini cemaatler halinde organize olmaları özellikle günümüz şartları dikkate alındığında bazı dini hizmetlerin yürütülmesi açısından bir zorunluluk haline gelmektedir. M.B.’ye göre; *“cemaatler organize hizmet bölükleri gibidir. Bazı hizmetlerin ve islami anlayışların devamını sağlarlar. Bireysel farklılıklardan dolayı insanlar farklı cemaatlere dahil olabilirler bunu normal karşılamak lazım. Fakat bu potansiyeller birbirlerine karşı istimad edilmemeli, cemaatler çatıştırılmamalı.”* Günümüz dünyasında devletin pek çok alandan yavaş yavaş geri çekilmesi devlet tarafından yapılması gereken ya da en azından modern öncesi dönemlerde devlet tarafından yapılan pek çok hizmetin sivil toplum örgütleri ve cemaatler tarafından yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu açıdan dini cemaatler hem bazı dini hizmetlerin yürütülmesinde (eğitim, barınma, meslek edindirme, yardımlaşma, dayanışma, istihdam, vb. alanlarda) ve hem de devletten doğan sosyal, siyasal ve sivil boşluğun doldurulmasında önemli bir işlev görmektedirler. Özellikle de vatandaşları sosyal sapsmalara karşı koruyucu bir kalkan olarak işlev görmektedirler. M.B.’ye göre; *“günümüzde cemaatçilik ruhuna şiddetle ihtiyaç var. Ama bu cemaat liderine körü körüne bağlılığa ve teslimiyetçiliğe dönüşmemeli.”* Hızlı toplumsal değişim kimlik ve aidiyet bunalımını beraberinde getirmektedir. Bu insanları bir cemaate dahil olmaya, cemaat halinde hareket etmeye zorlamaktadır. Modern toplumlar, çoğulcu ve rekabetçi toplumlardır. Hiçbir şey hiçbir kimsenin ve hiçbir kurumun tekeli altında değildir.

Bilgiye erişmenin ve bilgiyi yaymanın teknik ve sosyal alt yapısının oluşturulmasının her geçen gün güçlenmesi dinde otorite krizini gündeme getirmektedir.

Cemaatler mensuplarına bütün sosyal faaliyetlerini sürdürebilecekleri alternatif bir yapı sunmaktadırlar. Birey özgür iradesiyle bu yapının içerisinde yer alarak daha dindarca bir yaşam sürmeye, insanı kamil olmaya yönelebilir. Günümüz şartlarında herhangi bir dini cemaatin bireye sağlamış olduğu en önemli fayda nedir? sorusuna kendisi de bir cemaate mensup olan, 36 yaşında özel bir hastanede hekim olarak çalışan Dr. M.'nin yanıtı; *“günümüz toplumunda islamı yaşamak, kendini muhafaza etmek gittikçe zorlaşıyor. Sokaklar bir yangın yeri. Kapitalizm kadınlar, markalar, bankalar, mağazalar, vitrinler, vb. unsurlar üzerinden imanımızı yaralıyor. Bu yaraları hangi hastanelerde tedavi etmeliyiz. İşte cemaat bireye bunu sağlar.”* Cemaat halinde hareket etmek, bir topluluğa dahil olmak kişiyi gerek toplum içinde ve gerekse de sistem bazında yalnızlıktan, zayıflıktan kurtardığı gibi onu kendi nefsiyle baş başa kalmaktan ve dini öğretilere ters davranışlarda bulunmaktan da alıkoymaktadır. Kişi bizzat tek başına bazı noktalarda kendisini kontrol edemeyebilir, dine ve ahlaka aykırı sapkın davranışlarda bulunabilir. Günümüz şartlarında kişinin manevi açıdan kendisini kontrol edebilmesi ve imanını güçlendirebilmesi için organize halde hareket etmesi bir zorunluluk haline gelmektedir.

Günümüz şartlarda herhangi bir dini cemaatin bireye sağlamış olduğu en önemli fayda nedir? Dindarca bir yaşam sürmek için herhangi bir dini cemaate dahil olmak zorunlu mudur? sorularına kendisi de eski bir cemaat mensubu olan, şimdilerde çocuklarıyla birlikte küçük bir ticarethane işleten, milli eğitimden emekli, E.D. ise işlevsel ve yaşamı manidar kılma açısından yaklaşmaktadır. *“Cemaat bireyi bir hedefe, bir gayeye doğru yönlendirir, davranışlarına ulvi bir mana yükler. Cemaat bir kişinin yapamadığı işi yapar, duyuramadığı bir sesi dünyaya duyurur. Fert bunu kendi başına da yapabilir fakat yalnız kaldığı zaman gevşeklik gösterebilir. Onun için günümüz şartlarında kişiye düşen fitratına uygun olan bir dini cemaate dahil olması ve ihlasla çalışmasıdır. İnsanlar madenler gibidir. Cevherini bulup işletmek gerekir. Mutlak anlamda kötü insan yoktur. Her insanın hayırdan yana sunabileceği bir katkı vardır.”* Bireyselleşme, hayata yabancılaşma olgusunun yanında kişinin topluluk halinde hareket ederek hem maddi hem de manevi anlamda dengeli bir yaşam sürmesi noktasında cemaatin otokontrol vazifesi olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir. Cemaatler bir anlamda istikbal endişelerine cevap vermektedirler.

Dinlerin temel amacı insanları tevhit öğretisi adı altında toplayarak ebedi kurtuluşa erme noktasında bir yol haritası sunmasıdır. Kişinin kurtuluşa ve necata ulaşabilmek, dindarca bir yaşam sürebilmek için çeşitli dini yapılanmaların oluş(turul)ması kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Modern dünyada kişinin dindarca bir yaşam sürebilmesi için bir dini cemaate mensup olması zorunlu mudur? sorusuna A.C.'nin yaklaşımı; *“bir insanın dindarca bir yaşam sürdürebilmesi için illaki bir cemaate mensup olmasına gerek yok. Cemaatsiz de cennete gidilir, ama imansız cennete gidilmez. İslamda ameller niyetlere göredir. Önemli olan Allahın ve peygamberin rızasıdır. İslam insanları cemaate tabi olmaya teşvik eder. Kişinin müslüman olması yeterlidir. Yoksa A, B veya C cemaatinden olmak kişiyi hidayete erdirmez. Her şey sen de bitiyor.”* Cemaate mensup olmayı dinle özdeşleştirmemek gerekir. Kişi herhangi bir dini cemaate dahil olmadan da kendi imkanlarıyla okuyarak ve öğrenerek dinini yaşayabilir. Günümüz şartları da buna son derece elverişlidir. Fakat bunun ancak kültür seviyesi yüksek, okumaya, öğrenmeye meraklı ve yeterince boş zamanı olan insanlarla sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu açıdan görüşmecimizin yaklaşımının liberal bir bakış açısını yansıttığını söyleyebiliriz.

Aynı soruya kendisi de cemaat mensubu olan, akademisyen M.B.'nin yaklaşımı ise; *“kainatta aslında ilahi bir işbölümü var, meseleler belli esaslara göre tanzim edilmiş. Ben bunun bir benzerinin cemaatler için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Örneğin nur cemaatinin iman hakikatlerini anlatma, Süleyman efendi cemaatinin kuran öğrenme ve öğretme hizmetlerinde devam etmesi, vb. gibi. Bugün biz ehli dünyaya baktığımızda şunu görürüz. Onların başarılarının sırrı mesailerin tanzim edilmesindedir. Müslümana düşen görev fitratına uygun bir dini cemaate dahil olarak hakikat limanına yük taşıyan bu geminin içinde yer almaktır. Mevkinin, statünün bir ehemmiyeti yoktur. Kaptan da olabilir, aşçı da olabilir.”* Kainatta her şey belli bir düzen ve sistem dahilinde işlemektedir. Her varlık kendisine biçilen rolünü oynayarak bu genel sistemin işlemesine katkıda bulunmaktadır. Benzer yapılanmanın bir yansımasının insanlar arasında da olduğu söylenilebilir. Her insan bilgi, beceri ve yetenekleri doğrultusunda fitratına uygun rolleri oynayarak hem toplum için hem de kendisi için daha verimli olabilir. Din sosyolojisi açısından ise bu farklılıklar dini cemaatler şeklinde örgütlenerek organize hizmet birlikleri haline gelmektedir. Modern toplumda hangi alanda olursa olsun benzer bir uzmanlaşma mantığının bazı açılardan dini cemaatler için de geçerli olduğu söylenilebilir. Görüşmecinin de belirttiği gibi

kişinin fıtratına uygun bir cemaate dahil olması ilahi işbölümü esnasında kendisine biçilen rolü de oynamasına karşılık gelmektedir. Uzman despotizmi.

Cemaatin en önemli işlevlerinden biri dini sosyalleşmeyi sağlamasıdır. Özellikle kadimlik anlamında geleneksel olarak nitelendirebileceğimiz tarikat vb. cemaatlerde cemaatin en önemli işlevlerinden biri kişiyi belli bir gayeye yönlendirirken onu motive etme ve davranışlarına ulvi manalar yükleyerek onu manevi bir havaya sokmasıdır. Modern dünyada kişinin dindarca bir yaşam sürebilmesi için bir dini cemaate mensup olması zorunlu mudur? sorusuna M.B.. cemaatin motivasyon sağlayıcı işlevinden hareketle sosyal psikolojik bir bakış açısıyla; *“insan bir iş yapmadan ya da işe girişmeden önce havaya girmeli o işin havasını yakalamalıdır. Cemaat insanı bu havaya sokar. Davranışlarına ulvi bir mana yükleyerek onu bir gayeye, bir hizmete doğru yönlendirir. İnsan bir cemaate veya gruba dahil olunca cemaatin şahsı manevisi de kendisiyle hareket eder. Kişi cemaatin şahsı manevisiyle hareket etmezse başarılı olamaz. Günümüz şartlarında bir kişinin fıtratına göre bir dini cemaate dahil olması zorunludur. Çünkü küfrün şahsı manevisi cemaatle hareket etmektedir.”* Kişinin statü, kimlik, prestij, vb. bütün ayrıcalıklarından vazgeçerek ulvi bir amaç için böyle bir grubun içinde yer alması günümüz şartlarında dindarca bir yaşam sürebilmek için bir gereklilik olsa da sıradanlaşma gibi olguyu da beraberinde getirmektedir. Psikolojik açıdan egosu güçlü olan insanların bu tür grupların içinde yer almaları zorlaşmaktadır. Kaldı ki kişi herhangi bir dini cemaate dahil olmadan da dindarca bir yaşam sürebilir.

Sosyolojik anlamda dini büyü ve sihirden ayıran en önemli özelliklerden biri bir cemaate sahip olmasıdır. Tarihte bir büyü kilisesi veya cemaati yoktur. Dini sosyalleşme bağlamında dini tecrübenin aktarılması, subjektif, kişisel bir mesele olmaktan çıkarak objektifleşmesi, nesnelleşmesi açısından dini cemaatler önemli işlevler görmektedir. Günümüz toplumunda alternatif sosyalleşme araçlarının ve kanallarının ortaya çıkması dini cemaatleri değişik kulvarlarda ve toplumun her kesiminde hizmet görmeye ve var olmaya zorlamaktadır. Modern dünya şartları dikkate alındığında bir insanın dindarca bir yaşam sürebilmesi için dini cemaate mensup olması zorunlu mudur? sorusuna kendisi de cemaat mensubu olan, esnaf S.E.’nin yaklaşımı; *“cemaatler daha dindarca bir yaşam sürmenin temel aktörleridir. İslam cemaat dinidir. Cemaatsiz bir islam düşünülemez. İslam dininde cemaatler birbirleriyle rekabet halinde olmalıdır. Bölünmüşlük, parçalanmışlık doğru bir yaklaşım değildir. Allah yolunda cihat, mücadele, davet, tebliğ gibi konularda kendimizi yenilememiz ve uzmanlaşmamız*

gerekir. Cemaatler olarak kendi kültürel egoizmimizden kurtulup halka, sokağa inemememiz en büyük eksikliğimiz. Bütün cemaatlerin temel hedefi kurumsallaşma olmalı. Globalleşen dünyada her yönden bir aynı anda esen bu rüzgara karşı nasıl ya da ne kadar direnebilirsin? Onun için islami cemaatler global rüzgarların esintisi içerisinde tehdidi fırsata çevirerek gelecek nesillerin islamla tanışması için mücadele etmeli. Bu konuda Fethullah Hoca Cemaati örnek alınmalı. Hoca Efendi Cemaatinin kısa bir süre zarfında bu denli büyümesini profesyonelce çalışmasına ve bunun beraberinde getirdiği kurumsallaşmaya bağlıyorum.” Cemaatlerin hizmet yelpazelerini genişletmeleri için kurumsallaşmaları, cemiyetleşmeleri gerektiğini ve bunu başarmış olan cemaatlerin örnek alınması gerektiğini belirtmektedir. Cemaatler modern dünya şartlarına göre kendilerini yeniden konumlandırmalı ve halkı kucaklayabilmeliler. Her geçen gün daha güçlü esen değişim rüzgarı karşısında gerek birey ve gerek toplum olarak istikametimizi bozmamak için cemaatler olarak kurumsallaşmaya kişiler olarak da cemaatlere destek vermeye dahil olmak bir zorunluluk haline gelmektedir.

Küreselleşme dini cemaatleri güçlendiriyor mu zayıflatıyor mu? konulu bir soruya, kendisi de bir dini cemaatin ileri gelenlerinden olan, giyim mağazası işleten, S.E.’nin yaklaşımı; “küreselleşmenin dini cemaatlerin daha geniş alanlara yayılmasını ve farklı alanlarda etkin olmasını kolaylaştırdığını söyleyebilirim. Fakat küreselleşme her ne kadar cemaatin yayılmasını kolaylaştırıyorsa da kendi ideolojisi daha baskın hale geliyor. Bu süreçte cemaatler daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmak için hoşgörü ve toleransı ön plana çıkararak diğer toplumsal kesimlerden de destek alıyorlar. Cemaatler aslında sokağın bir parçası olma yoluna gidiyorlar. Fakat günümüzde cemaatler sokağı şekillendirmiyor, sokaklar cemaati şekillendiriyor. Cemaat büyüdükçe sokağa iniyor. Her geçen gün daha fazla sayıda insana ulaşmak istiyor. Günümüz şartlarında sokağa inmeyen, bunun mücadelesini vermeyen bir cemaatin gelecek iddiası olamaz. Gelecekte ise sokağa cemaatin hakim olacağını düşünüyorum. Bugün gelinen nokta cemaatlerin sokaktaki insanların seviyesine inme hareketidir. Uzun vadede bütün cemaatler ya sokağa inecek ya da marjinal olarak kalmaya ve uzun vadede yok olmaya mahkum olacaklar.”

Kapitalizmin rekabet ve yarışırma mantığı tipik olarak burada karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde cemaatler sokağı şekillendirmiyor, sokaklar cemaati şekillendiriyor tespiti, dini cemaatleri toplumun beklentilerini dikkate almaya ve tabandan gelen talebe göre söylemlerini ve eylemlerini değiştirmelerine,

çeşitlendirmelerine yol açmaktadır. Dini cemaatler genellikle kapalı sosyal gruplardır. Her cemaat birliğini muhafaza etmek için ortak bir şuur etrafında birleşir ve bunu besleyen bazı kaynak ve gelenekler vardır. Cemaatin büyümesi bu eserlerin ve geleneklerin çeşitlenmesini beraberinde getirmektedir. Gittikçe daha heterojen nüfus kitlelerinin cemaate dahil olması cemaatin beslendiği kaynaklar düzeyinde de maximum bir çeşitliliği zorunlu hale getirmektedir. Örneğin; Fethullah Hoca Cemaati'nden görüştüğümüz bir yetkilinin verdiği bilgilere göre; *“mütevelli heyeti olarak haftada bir gün sohbet yapıyoruz. Bu sohbette mealıyla birlikte bir miktar kuranı kerim, biraz risalei nur, hadis ve ilmihal okunmaktadır. Sohbet ortalama olarak bir saat sürmektedir. Fakat bu eserler aralıklarla, parçalara bölünerek okunmaktadır.* Böyle bir çeşitliliğe gitmelerini ise şöyle açıklamaktadır: *Dikkat edilirse hoca efendinin beslendiği ana kaynakların başında risale gelir. Sohbetlerinde risalelerden çok bahseder. Fakat sadece risaleyle yetinirsek kimse gelmez.”* A.Ç.'de bu konuda benzer bir yaklaşıma sahip. Günümüzde küresel bir sosyal hareket haline gelen Gülen Hareketinin başarısını A.Ç. şöyle değerlendirmektedir. *“Hoca Efendi cemaatinin bu derece büyümesinin nedeni; “sevgi, barış, kardeşlik, yardımlaşma, hoşgörü anlayışını yaygınlaştırmak için mevlana usulü bir yaklaşım sergilemesi ve çağı çok iyi okumasıdır. İyi niyetli, kucaklayıcı, hoşgörülü yaklaşımın yanında klasik nur talebelerinin ve cemaatlerinin aksine risalei nur eserlerinin dışında da gelenekle bağlantı kurmasıdır. Risalei nurla yetinmiyor, ehli sünnet alimlerinden de istifade ediyor. Yeri geldiğinde Ali Şeriatî'den de bahsediyor. Çok geniş düşünüyor. Çağın ruhunu çok iyi okuyor. Gösteriştan uzak mütevazi yaşantısıyla insanları cezbediyor.”* Nasıl ki modern ekonomide firmalar rekabet piyasasında öncelikle pazar paylarını korumak ve büyümelerini devam ettirebilmek için ürün yelpazesini çeşitlendirmenin yanında her kesime hitap eden ürünleri üretmeye yönelmektedir. Dini cemaat bağlamında düşündüğümüzde cemaatin büyümesi, her geçen gün daha da heterojen hale gelmesi cemaatleri toplumun talep ve beklentilerini dikkate almaya zorlamaktadır. Büyümenin beraberinde getirdiği sayısal kaygı cemaatleri sert, eleştirel ve radikal söylemlerini terk etmeye ve dini bilgilenme kaynaklarını da çeşitlendirmeye itmektir. Kapitalizmin devasa sistemi karşısında birey yalnızlaştığından ve onu küçük alt sistemleri içine hapsedildiğinden kabullenmişlik psikolojisi kendiliğinden meşrulaş(tırıl)maktadır. Uzman despotizmi adı altında insanları korkutarak mevcut durumu sahiplenmeye, muhafaza etmeye diğer bir ifade ile insanları ölümle korkutarak hastalığa razı edilmektedir. İstikbal kaygısından,

mevcudu muhafaza edememe, vb. endişelerden dolayı geçmişin radikal, sert, sınır koyucu söylemleri artık yeterince ilgi uyandırmamaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi dini cemaatlerin en önemli işlevlerinden biri dini tecrübenin yeni üretim ve aktarım kanallarını oluşturmalarıdır. Kişi hayatının her hangi bir evresinde cemaate dahil olarak dini açıdan sosyalleşmesini büyük ölçüde tamamlamaktadır. Bu anlamda dini cemaatleri modern öncesi dönemin medreseleri ile mukayase edebiliriz. Günümüz şartlarında herhangi bir dini cemaatin bireye sağlamış olduğu en önemli fayda nedir? sorusuna kendisi de bir cemaat mensubu olan M.C. dini sosyalleşme ve kimlik açısından yaklaşmaktadır. Ona göre; *“önemli olan insanın nasıl dindar bir kişi haline geldiğidir. Bunu ne sağlıyor? Bu dindar insanlar hangi medreselerde yetişiyor? Bence günümüzde bu şuur cemaatler tarafından veriliyor. Aslında bundan da önemlisi bir insanın bu düşünceyi nasıl kazandığı ya da bu şuur haline nasıl erdiği meselesidir. Burada cemaat ruhu ortaya çıkıyor. Cemaat taassubu olmamak kaydıyla kişi bir cemaate dahil olunca kendiliğinden işleyen bir otokontrol mekanizmasının içine giriyor. Cemaat ona bir kimlik veriyor, bir sorumluluk yüklüyor. Bu ona katılmanın, tabi olmanın, bağlanmanın beraberinde getirdiği tabii bir şey. Örneğin menzil’den örnek vermek gerekirse; dinimize göre dua müminin silahıdır. Muttaki insanın duası daha da muteberdir. Mürşit, Allah dostu, seyyid birinin huzurunda tevbe alıyorsun, söz veriyorsun. Hatmeye katılıyorsun, zikir meclislerine katılıyorsun, rabita yapıyorsun. Ben şöyle düşünüyorum. Allah ona nurunu veriyor. Onu, o nuru aktaran kişi olarak görüyorum. Ona tabi olmakla bana da o nurdan bir parça geliyor diye düşünüyorum. Cemaate dahil olan bir kişi sohbet halkalarına dahil olarak, zikir meclislerine girerek manevi açıdan terakki etmektedir. İnsanın zamanla imanını kuvvetlendirdiğini, kalp hastalıklarından kurtulduğunu düşünüyorum.”* Kişi dini cemaatlere dahil olarak hem dini açıdan sosyalleşmesini sağlamakta, hem yeni bir üst kimlik kazanmakta hem de imanını kuvvetlendirmektedir. Bu açıdan dini cemaatler günümüz şartlarında pek çok insanın gönül dünyasını genişletme ve zenginleştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Modern toplumlar çok kimlikli toplumlardır. Kişinin birbiriyle kesişen ve çakışan çok sayıda kimliğin merkezinde yer alması aidiyet bunalımını ve kimlik krizini arttırdığından dini cemaatler ona daha üst bir kimlik vererek kısmen de olsa kişiyi bu bunalımdan kurtarmaktadır.

5.2.3. Dıştan Bakış

Herhangi bir dini cemaate mensup olanlar daha dindarca bir yaşam sürebilmek için cemaatin zorunlu olduğunu belirtmektedirler. Cemaat mensubu olmayanlar ise prensip itibarıyla cemaate karşı olmamakla birlikte bazı noktalarda cemaatleri eleştirmektedirler. Cemaatler daha dindarca bir yaşam sürebilmek için bireylere hazır davranış kalıpları ve sosyal ilişki modelleri sunarak bireysel ilişkilerden çok birbirini yatay ve dikey olarak kesen duygu yüklü ilişkileri zorunlu kılarlar. Bu bağlamda bir cemaate mensup olmak ortak değerler, normlar ve anlamlar dizisine belli oranda bağ(ım)lılığı beraberinde getirmektedir.

Sosyolojik anlamda cemaati bir arada tutan ortak biz şuurudur. Biz şuru ortak idealleri paylaşmaktan, duygu ve ideal temelli şekillenen bir birlikteliktir de aynı zamanda. Geleneksel toplumlarda modern toplumlarda olduğu gibi cemaatler bilinçli olarak kurulmamıştır. Cemaatler her ne kadar dışa kapalı olsalar da sır cemaatleri dışındaki cemaatlere girmek iradi ve özgür bir yönelimle gerçekleşir. Kişi herhangi bir dini cemaate dahil olmakla birlikte toplumda bazı durumlarda rol çatışması yaşaması kaçınılmaz hale gelmektedir. Toplum reel ve işlevsel olanı öne çıkarırken din görünenin arkasında görünmeyeni, bilinenin arkasında bilinmeyeni bilmeyi, anlamayı zorunlu kıldığından bu tür durumlarda cemaatler bireylerin yaşantılarına kısıtlamalar getirmektedir.

Modern toplumda kişi gönüllü olarak, özgün iradesiyle cemaate dahil olduğundan bu belli oranlarda ve alanlarda özgürlüklerin kısıtlamasını da beraberinde getirmektedir. Dışarıdan dini cemaatlere yöneltilen en önemli eleştirilerden biri cemaatlerin özgür düşünciyi ve bireyselleşmeyi engellediğidir. E.E.'ye göre; *“cemaatçilik bir risktir. Cemaatler bireyselleşmeyi engelliyor, özgür düşünciyi köreltiyor. İstişarenin ve itirazın olmadığı bir cemaat anlayışı olamaz. Her şeyde bir hikmet aramak insanları körleştirmekte ve istismarlara kapı aralamaktadır. Dolayısıyla sağlıklı bir din anlayışının hakim olabilmesi için toplum olarak, islam ümmeti olarak duygusal dindarlıktan bilgiye dayalı bir dindarlığa doğru bir geçiş yapmalıyız. İslamda hristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban din adamları sınıfı olmasa da cemaatler gayri resmi anlamda fiili olarak böyle bir duruma yol açıyor. Bu ise müslümanlar arasında bir risk oluşturmaktadır. Cemaatler kendi aralarında ve içlerinde bu eleştirelliği üretmeliler. Bu olmazsa sakat bir islam anlayışı ortaya çıkar.”* Cemaatin amaç, hedef ve ideallerinin aşırı derecede içselleştirilmesi, idealize edilmesi biz şuurunu

kuvvetlendirdiği gibi aynı zamanda ötekini değersiz görme algısını da kuvvetlendirecektir. Cemaatçilik toplumda dini gruplar arasında çatışma riskini arttırmaktadır.

Her cemaat kendi negativitesini kendi içerisinde üretmelidir. İnsanlar genellikle bizzat dini cemaatin kendisine değil, cemaatlerin bireyselleşmeyi engellemesine, ketlemesine karşıdır. Fakat bunun doğru bir yaklaşım olduğunu söyleyemeyiz. Günümüzde cemaatlere mensup olan insanlar bireyselleşmiş bir toplumun içinde yetişen insanlardır ve belli alanlarda uzmanlık bilgisine sahip olduklarından eleştirel düşünmeye ve sorgulamaya yatkındırlar. Geleneksel toplumlardaki dini cemaatlerin aksine modern toplumlarda dini cemaatler cemiyetleşme olarak nitelendirdiğimiz durum neticesinde pek çok alana el attıklarından geleneksel anlamda istişareye kapalı bir durumdan söz edilemez. Söz konusu sektörlerde faaliyet göstermek uzman bilgisinden istifadeyi de zorunlu kılmaktadır. Dini otoritenin dönüşümü kısmında da ifade ettiğimiz gibi bireyselleşme insanları her şeyde bir hikmet ve hakikat arama anlayışından yavaş yavaş uzaklaştırmaktadır. Onun için günümüz şartlarında cemaatlerin bireylerden mutlak anlamda, körü körüne bir itaat beklentisi içerisinde oldukları söylenemez.

İlahiyatçı, yazar, öğretmen, B.İ.'de mutlak anlamda cemaatlere ya da cemaatleşmeye karşı olmadığını fakat cemaatlerin bireyin özgür düşünmesini engellediğini ileri sürmektedir. Kendi ifadesiyle; *“bireyselleşmeye önem verdiğimden, analitik yönüm ağır bastığından bu güne kadar herhangi bir dini cemaate dahil olmadım. Biliyorsunuz cemaatler dışa kapalı yapılardır. Her ne kadar son yıllarda bazı dini cemaatlerde hızla dışa açılma gözlenirse de bu kapalılık devam etmektedir. Cemaatler bireyi birey olarak kabul etmeli ve ona bu bağlamda dini bir yaşantı sürmenin yollarını sunmalıdır. Fakat cemaatler bunu teşvik etmek bir yana bunu engelliyorlar. Okumayı teşvik etmiyorlar, eleştiriye tahammülleri yok. Bu yapılar kırılmalı, bu anlayış yıkılmalı ki sağlıklı bir islam anlayışı ortaya çıksın. Cemaatler insanlara bir şey vermiyor. Bireyleri düşünsel açıdan kısırlaştırıyor. Cemaatler insanlara bir tuğlanın üzerine ikincisini koymaya teşvik etmezse bu değişim seli karşısında o bir tuğla da kaybolup gidebilir.”* Görüşmeci mutlak anlamda dini cemaatlere karşı olmamakla birlikte cemaatlerin insanları düşünsel açıdan kısırlaştırdığını, yeni entelektüel arayışlara yöneltmediğini ve mevcudu muhafaza ederek vaziyeti kurtarmayı telkin ettiğini çağırıştırılmaktadır. Bireyselleşmenin duyguya

dayalı dindarlıktan bilgiye dayalı dindarlığa, taklidi imandan tahkiki imana geçişi beraberinde getirmesi durumunda pozitif bir işlev göreceğini söyleyebiliriz.

Cemaat şuuru cemaat mensuplarının belli noktalarda ortak hareket etme ve tavır geliştirmesiyle zihinsel olarak inşa edilmektedir. Bireyselleşmeyi engelleyen bir cemaat anlayışının yayılmasında en önemli faktörlerden biri ise vatandaşların dini konularda yeterince aydınlatılmamasıdır. B.İ.'ye göre; buradaki en büyük sorumluluk diyanete düşmektedir. *“Devlet, diyanet vatandaşlara dini hizmetleri doğru bir şekilde sunabilmesi gerekir ki sakat islam anlayışları ortaya çıkmasın. Eğer dini cemaatlerin eksiklikleri varsa diyanet bunları halka anlatmalı ama anlatmıyor, halkı aydınlatmıyor. Kendi bildiği bir sistem var onu döndürmeye çalışıyor. Dolayısıyla insanlar diğer taraftan yaptıklarını çok doğru olarak görüyorlar ve dini cemaatlere ve tarikatlara bağlılıklarını devam ettiriyorlar.”* Bireyselleşmiş bir toplumda her kesin her konuda uzman olması beklenemez. Diğer konularda olduğu gibi dini konularda da bireylerin din görevlileri ve dini otoriteler tarafından (kurumsal anlamda) aydınlatılması gerekmektedir. Dezenformasyonun yol açmış olduğu bilgi kirlenmesi bireylerin hakikat, doğru yanlış, haram helal algılarını bulanıklaştırmaktadır. Küreselleşmenin daha sağlıklı bir din anlayışına yol açması için halkın dini cemaatler ve dini uygulamalar konusunda aydınlatılması gerekmektedir.

Dini cemaatlere yöneltilen eleştirilerden biri de dini cemaatlerin süreç içerisinde kendilerini yenileyemedikleri ve gelenekselliklerini muhafaza ettikleri yönündedir. Bu konuda E.E.'ye göre; *“dönemin şartları gereği Süleyman Hilmi Tunahan hazretleri kitapla olan ilişkinin sürdürülmesine yönelik bir çaba ortaya koymuştur. En uç noktayı muhafaza etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla onun islam anlayışı –konjonktür gereği– ilmi olmaktan ziyade yüzeysel bir islam anlayışıdır. Kuran öğretmeye ve ilmihale dayalı o yüzeysel islam anlayışı halen günümüzde de devam ediyor. Risalei nur hareketi ise; Osmanlı ulemasından birinin telif etmiş olduğu eserleri merkeze alan, ilmi bir temele sahip islam anlayışını temsil etmektedir. Fakat üstadın sonra sadece risalei nurla beslenen cemaatlerin ortaya çıkmasını ve hareketin değişik fırkalara bölünmesinin bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. Bu bir kısırlık ortaya çıkarıyor, yeni Said'ler yetişmiyor. Yeni Saidler yetiştirilseydi daha başarılı olurlardı.”* Cemaatler mutlak anlamda olmasa da belli açılardan bireyselleşmeyi engellediğinden, eleştiren, sorgulayan, itiraz eden tiplerden ziyade mevcudu muhafaza etmeye yönelik bir yaklaşım sergileyen tutucu insanların yetişmesine neden olmaktadır. Cemaatler dışı kapalı

olmakla birlikte, cemaatler arasında bir akışkanlık / geçişkenlik durumu söz konusudur. İnsanlar bir cemaatten diğerine rahatlıkla geçebilirler. Eleştirel düşünme farklı cemaatlerin içerisinde bulunmuş, zihinleri dini anlamda daha üst bir bilgiyle tezyin edilmiş kişilerde daha yaygındır. Modern toplumda cemaatleşme her geçen gün arttığından kişi çok küçük yaşlardan itibaren ebeveynlerinin telkiniyle bir dini cemaate dahil olabilmekte ve bazı durumlarda bu bağlılık ömür boyu devam edebilmektedir. Bu tür durumlarda dini sosyalleşmesini ve din algısını cemaat içerisinde bulunmaya borçlu olan bir şahsın eleştirel düşünme noktasında yeterince objektif olması beklenemez.

Küreselleşmenin en önemli toplumsal sonuçlarından biri pek çok alanda sınır(lılık)ların aşınmasıdır. Akışkanlığın bir norm haline gelmesi, dini, siyasi, kültürel, ekonomik, vb. alanlarda geleneksel uygulamaların ve politikaların gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Soğuş savaş döneminde komünizm tehlikesine karşı islami hareketleri destekleme yoluna giden batı soğuk savaş dönemi sonrasında ise siyasal islamın yükselişini önlemek için islamcı hareketleri terörle, şiddetle ilişkilendirmenin yanında, siyasal islama alternatif olarak ılımlı islam projesini ön plana çıkarmıştır. İlimli İslam projesinin ise bazı cemaatler üzerinden yürütüldüğü iddia edilmektedir. Bu bağlamda cemaatlere yöneltilen en sert eleştirilerden biri bazı cemaatlerin dış güçler tarafından yönlendirilmesi ve dış güçlerin güdümünde oldukları iddiasıdır. Kendisi de gençlik yıllarından beri islami hareketlerin içinde bulunan, makine mühendisi, bir dönem aktif siyasetle de ilgilenen ve halen özel bir öğretim kurumunun kurucu genel müdürlüğünü yürüten O.E.’de cemaatlerin dış güçler tarafından desteklendiğini ve istihbarat örgütlerinin güdümünde olduğunu iddia etmektedir: *“Bütün cemaatlerdeki bilgiler bir yerlere gidiyor. Cemaatler birilerinin kontrolünde. Örneğin; hocaefendi cemaati çok büyük bir örgütlenme gösterdi. Bu farklı bir örgütlenme tarzı. Bizde geçmişte olmayan bir tür. Çok komplike bir dini hareket ve örgütlenme tarzı da ona göre çok komplike. Kısacası hocaefendi cemaati 1400 yıllık İslam tarihi boyunca hiç görmediğimiz ya da ender görülen dini gruplardan veya cemaatlerden birisi. Şahsi kanaatim Türkiye’den hiçbir dinamik bunu harekete geçiremez. Bizim cemaatlerimizin mantığı bunu kavramaya yetmez. Geçmişte örnek alacağımız bir örnekleme yok. Diğer cemaatler askeri darbeler döneminde yerle yeksan olurken, bunlar her darbe döneminden sonra daha da güçlendiler. Fethullah Hoca cemaatinin her darbe döneminden sonra daha da büyümesi ve diğer İslami grupların aksine bunlara göz yumulması bu işin içinde bir iş olduğu yönündeki şüpheleri arttırıyor. Bu normal bir*

büyüme değil. Bu hareketlerin çok hızlı bir şekilde büyümesi beni korkutuyor. Türkiye bunu kendi iç dinamikleriyle gerçekleştiremez. Bu örgütsel ve birden fazla örgütün eşgüdüm halinde çalışmasıyla gerçekleştirilebilecek bir organizasyon.” Aynı konuda M.G. ise; “Amerika Fethullah hocayı kullanıyor. Fethullah hoca da bunun farkında. O da askeriyede örgütlenmek istiyor. Ordu da buna direnmiyor.” Ordudan atılanlara baktığımızda bunların çoğunun hoca efendi cemaatinden olduğu görülüyor” demektedir. Küreselleşmenin siyasi, ekonomik, kültürel ve özellikle de demografik akışı beraberinde getirmesi pek çok alanda ciddi bir karışım durumunu kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle dini anlamda gerek her toplumun kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan etkilerle ve gerekse de göçler yoluyla inanç haritalarının değiştiği görülmektedir. Artık her toplum kendi içerisinde belli bir inanç çeşitliliğini barındırmaktadır. Bu hem dinin hem de dini cemaatlerin önüne yeni alanlar açmaktadır.

Küreselleşmenin yol açmış olduğu imkanları iyi değerlendiren, güçlü bir alt yapıya ve asgari düzeyde yeterli sayıda nitelikli insan gücüne sahip olan dini cemaatlerin hızlı bir yayılım göstermesini sadece dış güçlerin desteğiyle açıklamak mümkün değildir. Peter Berger’in de belirttiği gibi Hristiyanlığın aksine İslam dini müslümanların yaşadığı coğrafyalarda hızla yayılmakta veya dirilmektedir. Hristiyanlık ise misyonerlik faaliyetleri sonucu Hristiyanlığın daha önce bilinmediği ve yaşanmadığı coğrafyalarda yayılmaktadır. Günümüzde ihtida ve din değiştirme sonucu çok sayıda yabancıların islamı seçtiği bilinmektedir. Bu bağlamda dini cemaatlerin müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, oralardan gelen talep doğrultusunda bir yayılım göstermesi cemaatlerin dış güçlerin kontrolünde olduğu, uzaktan kumandayla hareket ettikleri şeklinde bir yaklaşımla yeterince izah edilemez. Cemaatin içerisinde islamı seçmiş yabancıların olması onların yabancıların güdümünde olduğunu göstermez.

Hızlı değişim süreci bireyi kalabalıklar içinde yalnızlaştırdığından birey gerek maddi ve gerekse de manevi ve psikolojik anlamda ciddi bir açmazla karşı karşıyadır. Cemaatler bireylere hazır sosyal çevre, belli alanlarda alternatif davranış kalıpları sunduklarından bir çekim merkezi, acil çıkış kapısı olarak işlev görmektedir. Cemaatlerin dış güçlerin kontrolünde olduğunu kabul edecek olursak farkında olarak veya olmayarak dış güçlere bir öznellik ve aynı zamanda bir tanrısallık atfetmiş oluruz. Cemaatlerin dış güçlerin güdümünde olduğunu söyleyecek olursak bu dış güçler kimdir? Eğer bundan Amerika’yı kast ediyorsak bugün Amerika dini cemaatlerin en

aktif olduğu ÷lkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla karşımıza şöyle bir sorun çıkmaktadır. O zaman Amerika'daki dini cemaatler kimin güdümündedir? sorusu cevapsız kalmaktadır. Sosyolojik anlamda bu bir paradoks durumunu ifade etmektedir. İllaki birilerinin güdümünden bahsedilecek olursa bunun kapitalizm olduğunu söylemek belki daha doğru bir tespit olur.

Cemaatlerin dış güçlerin güdümünde olup olmadığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte hiçbir dini cemaat mensubu tarafından da tasvip edilen bir durum değildir. Hatta kendiside bir cemaat mensubu olan O.K. bunu; *“bizim müslümanlar olarak esas sıkıntımız iman noktasında. Amerika'nın gücüne inanıyoruz, Allahın gücüne inanmıyoruz”* diye ifade etmektedir.

Bazıları ise müslümanların cehaletleri yüzünden dini cemaatlere dahil olduklarını iddia etmektedir. Kişi dini cemaate dahil olmadan da dindarca bir yaşam sürebilir. İnsanların çoğu manevi olarak arınma hissinden dolayı cemaatlere dahil olmakta ve yanlış uygulamalar cemaatler tarafından meşrulaştırılmaktadır. Bu konuda H.U.'nun yaklaşımı: *“kişinin dindarca bir yaşam sürebilmesi için illaki dini bir cemaate dahil olmasına gerek yok. insanlar cemaatlere dahil olarak günahlarından arındıklarını zannediyorlar. Halbuki cemaatlerin islama faydadan çok zararları var. Dış güçlere çalışıyorlar. Bunlar dış güçler tarafından ümmeti parçalamak için uydurulmuş olan bir oyundur. Müslümanlar cehaletleri yüzünden cemaatlere dahil olarak bu oyunun bir parçası haline geliyorlar. Müslümanlar cemaatlere, gruplara bölündüğünden gitmesi gerekende anlaşıyorlar. Birinin gitsin dediğine diğeri sırf cemaatinin maslahatını gözettiğinden kalsın diyebiliyor. Bana göre Türkiye'deki müslümanların karşı karşıya olduğu en büyük tehlike bölünmedir, parçalanmadır. Bunu da dış güçler cemaatler üzerinden çok iyi yapıyorlar. Cemaatler radikalleri ılımlılaştırmaktan başka bir şey yapmıyorlar.”* Aynı din içerisinde farklı anlayışlara sahip çok sayıda cemaatin ortaya çıkması cemaatçilik ve çatışma riskini beraberinde getirmektedir. Bölünme belli noktalarda kolektif hareket etme ruhunu zedelemektedir. Cemaatleşmenin belli oranlarda cemaatçilik anlayışını beraberinde getirmesi din ve cemaat çatışmasını da gündeme getirmektedir. Cemaatlerin cemiyetleşmesi bağlamında da belirttiğimiz gibi modern toplumda cemaatlerin çok sayıda alanda dini hizmet yürütmesi onları kazanımlarını korumaya ittiğinden siyasi iktidarla ciddi çatışmalara girmekten kaçınmaktadırlar. Bazı durumlarda cemaatin menfaatleri islamın menfaatlerinin önüne geçebilmektedir. Cemaatlerin pragmatist davranarak kendi

maslahatlarına göre hareket etmeleri, ortak olan birlerde buluşamamaları ve bu ayrılık noktalarının gerekli durumlarda bazı güç odakları tarafından desteklenmesi ihtimalini gündeme getirmektedir. Cemaatlerin kendi aralarında çatışmaya ve zaman zaman da yarışmaya zorlanması büyük resmin gözden kaçırılmasını, gitmesi gereken noktada ortak bir tutumun geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Cemaatlerin mutlak anlamda radikalleri ılımlılaştırdığı söylenilemez. Hatta bazı dini cemaatlerin radikalizmi arttırdığını da söyleyebiliriz. Radikaller cemaatlerden ziyade hakim küreselleştirici sistem tarafından ılımlılaştırılmakta ve hayatın gerçekleriyle karşı karşıya gelince tepkiselliklerini bir kenara bırakıp uyum sağlamaya yönelmektedirler. Radikallik adına ortaya koydukları alternatif bir değişim projesi olmadığından kolaylıkla kendi düşünceleriyle çelişir hale gelmektedirler. Modernlik yapısal olarak küreselleştirici olduğundan radikallik bir anlamda modernliğin dayatmasına karşı reaksiyoner bir duruma karşılık gelmektedir. Geleneksel düşünmeye ve yaşamaya alışmış sosyal kesimler modernleştikçe tepkisellik durumu kendiliğinden uyum sürecine yol açmaktadır. Bu sürecin uzunluğu veya kısalığı geleneğe bağlılığın gücüyle doğru orantılıdır.

Cemaatlere yöneltilen en sert eleştirilerden biride pragmatik davrandıkları yönündedir. Bazı cemaatler kendi cemaatlerinin maslahatını ön plana alarak cemaat taassubuyla hareket ettiklerinden ümmet bilincinden uzaklaşmaktadır. Bu konuda E.E.; bazı dini cemaatler *otobüs durağında bekleyen bir yolcu gibi. Hangi otobüs önce gelirse ona biner giderim mantığıyla hareket ediyorlar. Kendi cemaatlerinin menfaatini ve maslahatını merkeze alan pragmatist bir yaklaşıma sahipler.*” Aynı konuda F.A.’da geçmişte *“bazı cemaatlerin cemaat taassubuyla hareket ettiklerini ve ümmet bilincini zayıflattıklarını ileri sürmektedir. Geçmişte din aleyhine yapılan (imam hatiplerin kapatılması, başörtüsü meselesi, vb.) bazı uygulamalarda bazı islami cemaatler pasif bir tutum sergilemiştir. Bu bize cemaatlerin ümmet bilinci içerisinde hareket etmediklerini göstermektedir.”*

Sosyalleşme süreci insanların zihniyet ve algı dünyalarının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Modern toplumda cemaatler pek çok alanda bireyi çevrelemek istemeleri, sayısal kaygılarla hareket etmeleri ve de özellikle sekülerleşme eğilimi göstermeleri onları daha ılımlı ve uzlaşmacı bir politika takip etmeye zorlamaktadır. Bazı cemaatlerin yakın geçmişte islama karşı yapılan uygulamalara cemaatlerinin maslahatı gereği sessiz kalmaları cemaatin menfaatiyle islamın

menfaatinin çatışması durumunda tercihin umurun menfaatinden ziyade cemaatin menfaatinden yana kullanıldığını göstermektedir. Hoşgörü ve tolerans çerçevesinde bu ve benzer tavırların cemaatin içerisinde ortak bir bilinci çerçevesinde meşrulaştırılarak normalleştirilmesi ve cemaatin büyüyen birliğini muhafaza ettirmesi cemaatlerin bireyselleşme noktasında yeterince teşvik edici olmadığını göstermektedir.

Bazı görüşmeciler ise cemaatlere olan ilginin bizleri şaşırtmaması gerektiğini insanların kendilerine uygunluk arayışı içerisinde olduklarını, kendilerini rahatlatmak, itibar görmek, onay almak için cemaatlere dahil olduklarını ifade etmektedirler. Örneğin; cemaatlere ilginin artması dindarlıkta bir artış olarak yorumlanabilir mi? sorusuna M.G.'nin yaklaşımı; *“son dönemlerde bazı cemaatlere olan aşırı ilgi bizleri şaşırtmamalı. Allahın emir ve yasaklarını ağır bulan, nefesine ağır gelen insanlar için bir çıkış yolu olarak görülmesindendir. Adam faiz yiyor bundan vazgeçmek istemiyor, örtünmüyor halinden memnun bir meşruiyet arayışı içerisinde. Davranışlarını meşrulaştırmak için cemaati kullanıyor.”* Dini cemaatlere olan ilgiyi sadece psikolojik arınma ya da sosyal prestij kazanma açısından hareketle açıklamak bizi indirgemeci bir yaklaşımı benimsemeye götürür. Gerçekte burada diyalektik olarak işleyen bir değişim ve dönüşüm süreci vardır. Hızlı toplumsal değişimin yol açtığı kimlik bunalımı ve yabancılaşma süreci bazı insanları kendi içerisinde arayışa, iç hesaplaşmaya sevk ederek cemaatlere yönelmelerini sağlarken diğer taraftan da dini hassasiyet sahibi pek çok insanın değişik cemaatlere kaymalarına neden olmaktadır. Cemaatlerin popülist davranarak kapılarını herkese açması, müntesiplerinden minimum düzeyde bir bağlılık talep eder duruma gelmesi diğer bir ifadeyle standartlarını düşürerek sayısal kaygılarla hareket etmeleri, onları islamın özünden uzaklaştırabilir. Bu tür bir cemaate dahil olmak kişinin Kuran'dan, Sünnet'ten uzak bir yaşantıyı dini açıdan meşrulaştırmasına da yol açabilir.

Günümüz toplumsal şartlarında kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyi potansiyel anlamda bütün yaşam alanlarında kuşatarak ona alternatif sosyal ilişki kalıpları sunmak cemaatleri bütün alanlarda var olmaya zorlamaktadır. Bütün alanlarda var olmak çok ciddi bir ekonomik maliyeti beraberinde getirmektedir. Ekonomide duygusallığın ve dindarlığın aksine iktisadi rasyonalitenin ön plana çıkması amaç, araç tartışmalarını beraberinde getirmesinin yanında bazı durumlarda istismarlara da kapı aralamaktadır. Bu bağlamda dini cemaatlere yöneltilen en önemli eleştirilerden biri paranın araç mı, amaç mı olduğudur? Kendisi de cemaat mensubu olan ve özel bir hastanede hekim

olarak çalışan Dr. M.; cemaatlerin maddiyatı aşırı derecede öne çıkardıklarını, ön planda tuttuklarını ifade ederken yaklaşımı şöyle; *“bugünkü şartlarda maddi terakki olmadan Allahın dinine hizmet edemeyiz. Fakat dengeyi iyi kurmak lazım. Bugün cemaatlerde görünen temel eğilim parayla hizmet yapayım derken paraya hizmet edeyim anlayışına dönüşüyor.”* F.A.’da aynı konuda benzer bir kanaate sahip: *“Cemaatlerin pek çok dünyevi işe el atması onları sıradanlaştırıyor. Cemaatler daha önce manevi değerleri öğretmeye, yüceltmeye önem veriyorlardı. Küreselleşmeyle birlikte ciddi derecede dünyevi işlere el attılar. Bu onları islami hassasiyetlerinden taviz vermeye itti. Bana göre islami hassasiyetlerinin yüzde ellisini kaybettiler.”* Dini cemaatlerin sosyal, ekonomik, finansal, kültürel, vb. örgütlenmeler adı altında kurumsallaşmaları, sekülerleşme eğilimi göstermeleri onları zaman zaman İslami ilkelerden taviz vermeye, İslamı temsil eden bir grup olarak İslam adına bazı yanlışlıkları hoş görmeye itebilir. Bunun minimum düzeyde kalmayıp da yapılacak bazı yanlışların meşrulaştırılmasına yol açma riskini beraberinde getirmesi İslam adına tehlikeli bir durumdur. Bir dini grubun yapmış olduğu bir uygulamanın toplumda İslam adına genel kabul görür bir duruma yol açması gelecekte hem dini hem de dini grubu daha büyük tavizler vermeye zorlayacağından bunun din adına sağlıklı bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Cemaatlerin cemiyetleşmesi bahsinde de belirttiğimiz gibi cemaat içerisinde maddiyatın aşırı derecede ön plana çıkması bazı açılardan maddi güç sahibi olmayan insanların cemaatteki etkinliğini azaltacağından cemaatlerin zenginlerin kontrolüne girmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Nitekim M.H.G. bunu şöyle ifade etmektedir: *“Varlıklı insanlar cemaatlerde daha ön plana çıktığından onların temsil ettiği bir İslam anlayışı yayılmaktadır.”*

Dışarıdan cemaate yöneltile en önemli eleştirilerden biri de cemaat(çi) siyaset(çi) ilişkisinin dini ve cemaatleri yıpratmış ve dinin siyasal alanda iktidara giden yolda bir araç olarak kullanıldığı noktasında toplanabilir. Cemaatlerin siyasete yakın durmaları bazı kesimleri cemaate çekerken bazı cemaat mensuplarının da cemaatten ayrılmasına yol açmaktadır. Örneğin; E.D.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyle; *“sünneti seniyyeye tarikat şemsiyesi adı altında hizmet etmek için cemaate dahil oldum. O günkü şartlarda başarılı da olduk. Fakat cemaat liderinin yurt genelinde sık sık seyahatlere, gezilere çıkması, bunun medyada sansasyonel bir etki yapması sonucu cemaatin siyasallaşmaya başladığını gördüğümünden ayrıldım.”*

Günümüzde devlet yönetiminde, siyasette, bürokraside dini cemaatlere mensup çok sayıda insanın olduğu bilinmektedir. Cemaatlerin belli bir sayısal büyüklüğe ulaştıktan sonra siyasetten uzak kalması ya da siyasallaşmaması mümkün değildir. Geçmişte siyasetten ciddi anlamda uzak durulması gerektiğini telkin eden bazı dini cemaatlerin de söz konusu değişim süreci içerisinde hızla siyasallaştığı görülmektedir. Hatta bazı görüşmecilerimizin iddiasına göre bugün pek çok milletvekili ve belediye başkanı cemaat kontenjanından seçilmiştir. Dahası seçim dönemlerinde pek çok siyasinin cemaat lideriyle görüşüp olurunı aldıktan sonra seçildiği iddia edilmektedir.

Türk demokrasi tarihinde din ve siyaset ilişkisi bağlamında siyaset, cemaat ve tarikat ilişkisi yeni bir olgu değildir. Cemaatlerin belli bir sayısal büyüklüğe ulaştıktan sonra siyasallaşma eğilimi göstermeleri aslında öğrenilmiş çaresizlik durumunu simgelemektedir. Çünkü cemaat büyüdükçe siyasete yaklaşmakta, siyasallaşınca da yıpranmaktadır. Kaldı ki; dini cemaatlerin bizzat varlığı ve faaliyetlerini rahatça sürdürebilmeleri, dindar ve cemaat mensubu insanların siyasetle ilgilenmelerinin ve siyasette belirli alanlarda belirleyici konuma gelmelerinin de bir sonucudur. Dini cemaatlerin siyasallaşmaları cemaat mensubu çok sayıda kişinin devlet bürokrasisine kaydırılmasını beraberinde getirmektedir.

Belli alanlarda bürokrasinin cemaatlerin kontrolüne girmesi / geçmesi riski hükümetleri cemaatlerle daha yakın çalışmaya zorlamaktadır. Bazı cemaatlerin bürokrasinin her kademesinde görevli, nitelikli insan gücüne ulaşmış olmaları hükümetlere hazır bir kadro sunduğundan hükümetleri profesyonallizme iterek cemaatlerden bir nevi hizmet almaya itmektedir. Günümüzde cemaat(çi) siyaset(çi) ilişkisinin ileri boyutlara taşındığı bilinmektedir. Biz buna cemaat üzerinden siyasetin yeniden formatlanması de diyebiliriz. Siyasi iktidarla cemaatin iç içe geçmesi hükümetin cemaatin kontrolüne girmesi yanında cemaatlerin de aşırı derecede siyasallaşarak politize olmasını ve inandırıcılığını kaybetme riskini beraberinde getirebilir.

5.3. DİNDARLAR ve EKONOMİ

Küreselleşme sürecinde ekonominin üretim, imalat, ticaret, yatırım, vb. parametrelerinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Finansal açıdan ise bunun kapitalizmin malileşmesi olarak nitelendirebileceğimiz bir sonuca yol açtığı söylenilebilir. Üretim, imalat, ticaret, yatırım, vb. alanlarda finansal akışın düzenli bir şekilde kontrol edilmesi

için IMF, DB, DTO, vb. bazı üst kurulların oluşturulduğu görülmektedir. Kapitalizmin malileşmesinin finansal anlamdaki en büyük göstergelerinden biri bankacılık sistemin küresel ölçekte yaygınlık göstermesidir.

İslam dinine göre faiz en büyük günahların başında gelmektedir. Hatta bazı islam alimlerine göre faiz; içki, kumar, zina, vb. günahlarla karşılaştırıldığında yol açmış olduğu sonuçlar itibarıyla onlardan daha tehlikeli ve yıkıcı olabilmektedir. İçki, kumar, zina, vb. günahlar kişinin bizzat kendisinin işlemiş olduğu ve etkisi muhatabı veya mağduru ile sınırlı olduğundan faize göre etkisinin daha sınırlı olduğu söylenilebilir. Bir topluluk içerisinde faizin ve faizciliğin serbest olması diğer günahlarda olduğu gibi yalnızca tarafları değil bütün toplumu sosyal, ekonomik, ahlaki, vb. pek çok açıdan etkilemektedir.

Faizin serbest ve meşru bir gelir kaynağı olarak görüldüğü toplumlarda paraya ve mala ihtiyacı olan ve yeterli sermayesi olmayanlar ancak faiz vermek ya da ödemek yoluyla bunlara sahip olabilmektedirler. Genel olarak ekonomik anlamda borçlanan zayıf, borç veren ise güçlü konumda olduğundan, alacaklının borçludan verdiğinden daha fazlasını almasını borçlunun borçluluk durumunun sürekliliğini sağlamaktadır. Kapitalizmin merkez ülkelerinin bankalar vasıtasıyla dünyanın geri kalan ülkelerini borca bağımlı hale getirmeleri ve geliştirmekte olan pek çok ülkelerde bankaların yabancı yatırımcıların güdümünde olması onların gelişme ve kalkınmalarını sürekli baskı altında tuttuğundan azgelişmişliğin ve bağımlılığın sürekliliğini sağlamaktadır. Faiz sayesinde para sömürü ve baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin yoksul ülkeler aleyhine sürekli artması ise sosyal, siyasi, ekonomik, ahlaki, etnik, dini, vb. reaksiyoner hareketleri besleyen en önemli olguların başında gelmektedir.

Kürselleşme süreci açısından düşündüğümüzde finansal akışın önündeki engellerin kaldırılmasıyla sermaye yüzergezer hale gelirken dünya dev bir pazar yerine dönmüş ve siyaset işlevsizleşmiştir. Geleneksel dönemlerde diplomasi ekonomiyi sürüklerken modern dönemde ekonomi siyaseti sırtlar hale gelmiştir. Para ve sermaye sahiplerinin ekonominin yanında siyasi iktidarlara ve hükümeti etki altına almaları demokrasiyi gerçek amacından uzaklaştırmakta, siyaseti ekonomikleştirmekte ve demokrasiyi parokraziye dönüştürmektedir.

Küreselleşme tüketmeyi, sahip olmayı öncelediğinden ve bunlar için faiz temelli işleyen bankacılık sistemine bütün insanları bir şekilde bağımlı hale getirdiğinden karşılıksız ödünç verme (faizsiz anlamında), yardımlaşma, dayanışma, infak, vb. gibi

toplumu bir arada tutan ahlaki, insani ve islami duyguları işlevsiz hale getirmektedir. Bu aynı zamanda karşılıklı güven esasına dayalı sosyal sermayenin erozyonuna yol açmaktadır. Kapitalist ekonomik sistemde faiz meşru bir kazanç olarak kabul edildiğinden tefecilik yapanlar, bunu kurumsallaştıranlar piyasa kuralları çerçevesinde hak edilmiş kazançlarını arttırmaktan başka bir şey düşünmezler. Kendilerini kazanç hırsına kaptırdıklarından kamu yararını düşünmedikleri gibi haksız kazanç ve servete düşkünlüklerinden dolayı faizin yol açmış olduğu toplumsal sonuçlara karşı duyarsızlaşmaktadırlar.

5.3.1. Modern Dünyada Postmodern Finansal Oluşumlar

Faiz bütün ilahi dinlerde yasaktır ve islamda da en büyük günahların başında gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde faiz temelli işleyen kapitalist bankalara alternatif kuruluşların oluşturulamaması, müslümanların elindeki, altın, gümüş, döviz, vb. yatırım araçlarının gayri menkul vb. alanlara kaymasına ve zaman zaman da yastık altında kalarak üretime katkı sağlamayan alanlarda birikerek atıl kalmasına yol açmıştır. Bu eksikliğin de etkisiyle son yıllarda başta Malezya, İran, Endonezya, Pakistan, Suudi Arabistan, Bangladeş, vb. İslam ülkeleri olmak üzere İngiltere, Amerika, Kanada, vb. batılı ülkelerde de kar zarar ortaklığı esasına göre işleyen finansal kurum ve kuruluşların, katılım bankalarının hayata geçirildiği görülmektedir.

2006 yılı verilerine göre dünyada yaklaşık olarak 70 ülkede faaliyet gösteren 300 civarında katılım bankasının olduğu ve bunların yaklaşık olarak 1 trilyon dolarlık yatırım sermayesini kontrol ettikleri ileri sürülmektedir. Yıllık olarak yüzde 15 civarında büyümesi öngörülen sektörün 2010 yılı itibarıyla 4 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Kapitalist üretim ekonomisinin temel aktörleri bankalar, borsalar, yatırım fonları ve özel şirketlerden oluşmaktadır. Mevduat bankaları faiz teşvikiyle para toplayarak üretimi teşvik ederken katılım bankaları ise kar zarar ortaklığı temeline dayanan, risk paylaşımı esasına göre para toplamaktadırlar. Neticede her iki bankada para toplamakta ve bunu yatırımları finanse etmek, girişimcileri desteklemek için kullanmakta ve kullandırmaktadır. Her iki sisteminde elde etmiş oldukları gelir piyasa ekonomisi tarafından meşrudur. Hatta mevduat bankalarının bile elde etmiş olduğu gelirin pek çoğu islama göre uygun kanallardan da elde edilmiş olabilir. Fakat işin içinde faiz

olduğundan meşru faaliyetlerden elde edilen gelirlerle gayri meşru yollardan elde edilenler aynı havuzda toplandığından manevi anlamda gelir kirlenmektedir.

Modern dünyada dinin çok yönlü olarak göstermiş olduğu diriliş alanlarından birisi de din eksenli, temelde dindarları hedef alan islami finansal oluşumlardır. Bireysel ve psikolojik düzeydeki dini bilinçlenmenin, kurumsal bir kimlik adı altında alternatif bir oluşuma dönüşerek ortaya çıktığı alanlardan biri de bankacılık ve finans sektörüdür. Bu bölümde küreselleşme sürecinde dindarlara yönelik olarak kurulmuş olan alternatif islami finansal kuruluşlarla olan ekonomik düzeydeki ilişkilerinin sosyolojik boyutu sunulmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de finans sektöründe faaliyet gösteren bankaları mevduat bankaları, yatırım ver kalkınma bankaları ve katılım bankaları olarak üçe ayırabiliriz. Türkiye’de katılım bankaları 30 yıla yakın bir süreden beri faaliyet göstermelerine rağmen dünyadaki ülkelerle mukayese ettiğimiz zaman henüz istenilen seviyede olmadığı görülmektedir. Her ne kadar son yıllarda ciddi mesafelerin alındığı görülse de bunun henüz istenilen seviyede olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de katılım bankacılığı yaklaşık olarak 30 yıllık bir geçmişe sahip olmakla birlikte Türk bankacılık sektöründe etkinlik analizine yönelik ciddi çalışmalar henüz yapılmamıştır. YÖK Ulusal Tez Tarama merkezinde yapılan taramalar sonucunda Türkiye’deki üniversitelerde faizsiz bankacılık ya da katılım bankacılığı ya da islami finans kurumları üzerine akademik düzeyde yapılan çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Katılım bankaları ile ilgi yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunluğunun son yıllarda yapılan yüksek lisans düzeyinde çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmının bizzat kurum çalışanları tarafından yapıldığı göz önüne alınacak olursa akademik anlamda bu alanda bir boşluğun olduğu açıktır. Aslında bu Türkiye’deki müslümanların finansal ve ekonomik açıdan ne derece sekülerleştiklerini ve mevcut durumu kabullendiklerini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Faiz hususunun ilahiyatçılar, iktisatçılar, işletmeciler ve din sosyologları tarafından bu derece göz ardı edilmesi tesadüfi olarak açıklanamaz.

Katılım bankacılığının hızla gelişmesi bir dindarlık göstergesi midir? Özellikle 2000’li yıllardan sonra hızlı bir büyüme evresine giren katılım bankacılığı ile ilgili algı nedir? Daha önce katılım bankaları ya da özel finans kuruluşlarıyla herhangi bir ilişkiniz oldu mu? Katılım bankalarıyla diğer bankalar arasında bir fark görüyor musunuz? Dindar biri olarak dini hassasiyetlerinizden dolayı katılım bankalarıyla

çalışmak ister misiniz? İnsanlar niçin katılım bankalarını tercih etmezler ya da dindarlar niçin katılım bankalarından halen uzak dururlar? Katılım bankaları müslümanlar için yeterince alternatif sunuyor mu? Müslümanların modern dünyada finans kurumlarıyla ilişkileri nasıl olmalı gibi sorular üzerinden dindarların katılım bankası algısını ortaya koymaya çalıştık.

5.3.2. Katılım Bankacılarının Gözüyle Türkiye’de Katılım Bankacılığı

1980 öncesi dönemde Türkiye’de bugünkü anlamda bir katılım bankacılığından bahsetmek mümkün değildir. 80’li yıllara kadar her ne kadar bazı teşebbüsler olduysa da modern anlamda katılım bankacılığı ancak 80’lerin ortalarından itibaren hizmete girmiştir. Türkiye’ye katılım bankacılığını ilk getiren Albaraka Türk’tür (1985). Daha sonra diğer katılım bankaları Faysal Finans, Kuveyt Türk, Anadolu Finans, Asya Finans, Family Finans, İhlas Finans, vb. kuruluşlarında hizmete girmesiyle sektör yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır. Son yıllardaki gelişmeler değerlendirme dışı tutulacak olursa Türkiye’de katılım bankacılığının henüz istenilen seviyede olmadığı söylenilebilir. Katılım bankalarının potansiyel hedef kitlesi dindar insanlardır. Fakat bankacılık sektörü içerisinde katılım bankalarının pazar payının yüzde onun altında olduğu dikkate alındığında katılım bankalarının dindarlar tarafından yeterince ilgi görmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Günümüzde katılım bankaları adı altında yasal bir statüye ve kanuni olarak belli bir güvenceye kavuşturulan katılım bankaları ilk kuruldukları yıllarda özel finans kurumları (ÖFK) statüsünde hizmet vermiştir. Mevduat bankalarının aksine ÖFK’ların topladıkları mevduatların devlet güvencesi kapsamını dışında bırakılması ve bu süreçte yaşanan ihlas finans hadisesi katılım bankacılığının hızlı bir gelişim göstermesini engellemiştir. Katılım bankalarına olan ilgisizliğin ya da katılım bankacılığının yeterince gelişmemesinin nedeni nedir? sorusuna KTKB yetkilisinin yaklaşımı bu yöndedir. *“Katılım bankacılığının yeterince gelişmemesinin değişik nedenleri var. Bunların başında Türkiye’nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar gelmektedir. Özel finans kuruluşlarındaki mevduatlar daha önce devlet güvencesinde değildi. Ancak 2000’li yıllardan sonra özel finans kuruluşları katılım bankasına dönüştürüldükten sonra belli bir miktar devlet güvencesine alınabildi. Bundan önce değil mevduatın devlet güvencesinde olması şube açmak bile çok katı kurallara bağlıydı. Sektör kendisini daha yeni yeni toparlamakta. Sektörün gelişmemesinin en*

önemli nedenlerinden biri 2000’li yıllara kadar şube açmanın çok katı kurallara bağlanmış olmasıdır. Eskiden yılda ancak 1-2 şube açabilirdiniz. Bu engellerin aşılmasıyla katılım bankacılığı sektörü hızlı bir büyüme evresine girdi. Örneğin biz bu yıl 20 şube açmayı hedefliyoruz, 2014 yılı hedefimiz toplamda 400 şubeye ulaşmak.” Mevduatın devlet güvencesi dışında bırakılmasının yanında şube açmanın çok katı kurallara bağlanması katılım bankacılığının gelişimini engellediği söylenilebilir. Mevduat bankalarının garantici sistemlerinin aksine risk paylaşımı esasına göre çalışan katılım bankalarının devlet destekli (mevduatın devlet güvencesinde olması anlamında) mevduat bankalarıyla rekabete zorlanması yatırımcıların katılım bankalarından uzak durmalarına neden olmuştur. ÖFK’ların katılım bankası statüsüne kavuşturularak mevduat bankalarıyla eşit miktarda paranın devlet güvencesine alınması ve şube açmayı zorlaştıran kısıtlamaların kaldırılmasıyla sektörün hızlı bir büyüme evresine girdiği görülmektedir.

Dindarların katılım bankalarına ilgisizliğini ya da Türkiye’de katılım bankalarına olan ilginin henüz istenilen düzeyde olmamasını neye bağlıyorsunuz? sorusuna, uzun yıllar mevduat bankalarında çalışan ve kendi ifadesiyle her iki sektörü de iyi bildiğini söyleyen ATKB temsilcisi, “Müslümanların katılım bankalarına yeterince ilgi göstermemelerinin en önemli nedenlerinden birisi İhlas Finans hadisesi. Burada islami kesimin hassasiyetleri sömürüldü ve istismar edildi. Fakat katılım bankalarına olan ilgisizliğin asıl nedeni; **müslümanların risk almak istememeleri, garantici olmaları ve günün modasına uygunluk arayışı içerisinde olmaları.** İnsanlar risk almaktan korktuğu için faizden sakınma, uzak durma noktasında pek fazla bir arayış içerisinde değiller. Kabullenmişlikle karışık bir çaresizlik durumu var sanki. Dini ibadetlerini yerine getiriyorlar, namazları camide cemaatle kılıyorlar. Camiye girerken ve çıkarken ceplerini ve cüzdanlarını birkaç kez yokluyorlar ama aynı hassasiyeti imanlarını koruma noktasında maalesef pek göstermiyorlar. İnsanlar bireysel anlamda Allaha ibadet noktasında Allahın emirlerine bir uygunluk arayışı içerisinde iken diğer toplumsal ve ekonomik konularda dini kendilerine uydurmaya çalışıyorlar.” Katılım bankaları kar zarar ortaklığı temelinde, risk paylaşımı esasına göre işleyen kurumlardır. Mevduat bankalarında ise risk diye bir durum söz konusu değildir. Mevduat devlet güvencesinde olduğundan ve faiz meşru bir kazanç yolu olarak kabul edildiğinden müşterinin parasını tedavüle sokarak elde etmiş olduğu ya da edeceği faiz gelirin bir kısmını müşteriye vermektedir. Bu açıdan daha net olabilmektedirler. Katılım

bankalarında para alım satımı olmadığından bankanın faiz geliri elde etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Riskli olanla garanti olan arasında tercih yapmak durumunda kalan insanlar tercihlerini garanti olandan yana yapmaları makul görülebilir.

Türkiye de mevcut şartlar dahilinde islami esaslara uygun bir bankacılık yapmak mümkün mü? sorusuna daha önce mevduat bankacılığı sektöründe yöneticilik de dahil değişik pozisyonlarda görev yapan, kendi ifadesiyle almış olduğu paranın bereketini görmeyen, sürekli eksiye düştüğünü belirten, islami hassasiyetleri gereği katılım bankasına geçtiğini ifade eden, KTKB temsilcisinin cevabı; *“katılım bankaları bankacılık sektöründe bankalar kanunlarına göre faaliyet gösteren bir iktisadi teşebbüstür. Her işletme gibi katılım bankaları da kar elde etmek için kurulmuştur. Bankacılık kanunları çerçevesinde katılım bankaları Müslümanlara belli sınırlılıklar dahilinde alternatifler sunmaktadırlar. İslamda ameller niyetlere göredir. Niyet olmadan amel olmaz. Fakat burada bizim niyetimiz ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki; biz yapmış olduğumuz işin hem dini ve ahlaki esaslara uygun olmasına hem de kanunlara uygun olmasına dikkat ediyoruz. Kanunlara uygun fakat dine uygun değilse yapamıyoruz, dine uygun fakat kanunlara uygun değilse yine yapamıyoruz. Sürekli bir uygunluk, örtüşme, mutabakat arayışı içerisindeyiz. Diğer bankalar gibi salt kar elde etme kaygısıyla, dini, ahlaki vb. manevi kaygılardan uzak bir şekilde hareket etmemiz mümkün değil. İnce eleyip sık dokumak zorundayız.”*

Aynı soruya TFKB yetkilisinin cevabı da benzerdir: *“mutlak anlamda tabi ki hayır fakat mevcut şartlar dahilinde, faizcilik, faizli kredi işlemleri dışında yaklaşık olarak mevduat bankalarının sunduğu bütün hizmetleri sunabiliyoruz. Dolayısıyla faize bulaşmamak, almamak, yememek isteyen müslümanlara yeterince alternatif sunduğumuzu söyleyebilirim. Kaldı ki bizim kurumlarımız büyük sermaye sahipleri için kurumsal yatırım ve üretim yapmaya da açıktır. Bunların yanında müslümanların ihtiyacı olan mal ve eşyaları da aracılık yaparak tedarik etmelerine imkan sağlıyoruz. Biz murabaha usulüyle çalışıyoruz. Bizim murabaha dediğimiz olay alım satımdır. Alım satımda para alır satarsam haram olur. Mal alır satarsam haram olmaz. Biz ne para alıyoruz ne de para satıyoruz. Mal satıyoruz. Ortaklık yapıyoruz. İşlemlerimizde murabahayı azaltmaya ve ortaklığı artırmaya çalışıyoruz. Katılım bankalarının esas farkı o zaman ortaya çıkacak. Bu açıdan insanların mevduat bankalarına mahkum olması gibi, bir çaresizlik ve zaruret durumunun olmadığını söyleyebilirim. İslama daha uygun, dinle örtüşen bir bankacılık hizmeti sunmak için asgari olarak şunun yapılması*

gerektiğini düşünüyorum: Bu işin gerçek manada İslami usullere göre yapılabilmesi için bir fetva kurulu oluşturulmalı ve bütün kurumlar ve kişiler bu kurulun almış olduğu kararlara uyması gerekir. Bunun da hukuki olarak bir yaptırımın olması gerekmektedir. Ve de insanlar bu konuda şuurlandırılmalıdır.”

Aynı konuda BAKB temsilcisinin yaklaşımı ise; “islama göre ameller niyetlere göredir. Biz kurum olarak faize bulaşmamak için hassas davranıyoruz. Temel amacımız faize bulaşmamak ve zarar etmemek. Faiz bulaşıyor mu illaki bir tarafından bulaşıyor. İşin takva boyutunu düşündüğünüz zaman katılım bankaları da dahil bankalara bulaşmamak en iyisi. Biz takvaya değil fetvaya göre iş yapıyoruz. Yani ehveni şer olanı yapıyoruz. Yoksa mevduat bankalarının yaptığı yapamayız. Onlar bazı noktalarda zarar etseler de kayıplarını farklı kanallardan telafi edebiliyorlar.” Katılım bankaları henüz yeni olduklarından kendilerine uygun kanuni bir altyapının varlığından söz edilemez. Mevduat bankalarının talep ve beklentileri doğrultusunda hazırlanan kanunlar çerçevesinde islami bir hizmet sunmaları ve kar ederek yollarına devam etmeleri diğer bankalara göre çok daha zordur. Banka temsilcilerinin de belirttiği gibi hem bankacılık kanunları çerçevesinde hizmet sunacak, sunduğu hizmet islama ve ahlaka uygun olacak ve hem de karlılıkta diğer bankalardan geri kalmayacak.

Katılım bankaları dünyada ve Türkiye’de diğer bankalarla karşılaştırıldığında henüz çok yeni olmakla birlikte kuruluşundan kısa bir süre sonra hızlı bir büyüme evresine girdiği söylenilebilir. Sektörün tam olarak hızlı bir büyüme evresine girdiği esnada yaşanan bazı gelişmeler sektörün gelişimini ciddi derecede engellemiştir. Dindarların katılım bankalarına ilgisizliğini ya da Türkiye’de katılım bankacılığının henüz istenilen düzeyde olmamasını neye bağlıyorsunuz? sorusuna KTKB yetkilisinin cevabı da buna işaret etmektedir: “İhlas Finans hadisesi Türkiye’de katılım bankacılığı alanında bir kırılma noktasıdır. İhlas Finansın faizsiz bankacılığa verdiği en büyük zarar müslümanların parasını götürmek olmamıştır. Müslümanlar arasındaki güven ortamını dinamitlemiştir. Çünkü 1998 yılında yapılan bir araştırma yapılmış ve tedbir alınmazsa çok yakın bir gelecekte o zaman ki adıyla ÖFK’ların % 35 – 40’gibi bir pazar payına ulaşacağı tahmin edilmiştir. Bence bunun önünün kesilmesi için ihlas finans hadisesi planlı bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Bu açıdan ben bunun islami finansın önünü kesmek için planlanmış bir komplo olduğunu düşünüyorum.” Hataların islamileştirilmesi bağlamında ihlas finansın yapmış olduğu hatanın tüm katılım bankalarına mal edilmesi Müslümanları katılım bankalarından uzaklaştırdığı gibi

mevduat bankalarıyla olan ilişkilerini de normalleştirici ve meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü söylenilebilir.

Modern dünyada bankacılık ve fıkhn ekonomik hükümleri konusunda müslümanların yeterince bilgi sahibi olduklarını söylemek zordur. Kişiler bilgisizlikten dolayı diğer bankalarla çalışmayı normal bir iş olarak algılayabilmekte, meşrulaştırabilmektedirler. Katılım bankalarına olan ilgisizliğin nedeni nedir? insanlar sizin çalışma sisteminizi yeterince bilmiyorlar mı? sorusuna ATKB'den görüştüğümüz isminin açıklanmasını istemeyen bir yetkilinin yaklaşımı; *“bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir ilgisizliğin olduğunu pek düşünmüyorum. Şöyle ki; bizim çalışma sistemimizi bizden çok daha iyi bilen pek çok dindar insan bizimle çalışmadıkları gibi bizi eleştiriyorlar.”* Din sosyolojisi açısından dinin belli toplumsal davranışların açıklanmasında adeta bir anahtar olarak işlev görebilmesi için bilgi boyutundan aksiyon ve eylem boyutuna taşması, nesnelleşmesi gerekmektedir. Bu bilmek fakat bildiğini yaşamamak Davie'nin ifadesiyle “ait olmadan inanmak” durumuna karşılık gelmektedir. Dindarların bütün ilahi dinlerde yasak olan büyük bir günahı kurumsallaştırarak insanlığın tamamına yayan bir kurumdan uzak durması ve destek olmaması gerektiği halde bu tür kurumlarla çalışmaya devam etmelerini dini bir bakış açısıyla izah etmek mümkün değildir. Bu, dinin ve dindarlığın bazı ekonomik davranışlara kaynaklık etme de yeterince yönlendirici ve açıklayıcı olmadığını göstermektedir.

Modern toplumlar işbölümü ve uzmanlaşmanın öne çıktığı herkesin ilgi, alaka, beceri ve yeteneklerine göre belli hareketlilik kanallarını kullanarak statü ve sınıf değiştirmelerine imkan tanımaktadır. Diğer bir ifadeyle geleneksel toplumdan modern topluma geçişte iş ve işe alma süreçlerinde de bir dönüşüm yaşanmış ve nepotizm yerini meritokrasiye bırakmıştır. Bankacılık aşırı derecede profesyonallizm ve iktisadi rasyonalite gerektiren bir sektördür. Katılım bankacılığının gelişim sürecinde personel seçimi, vb. alanlarda biraz amatörce davranılması sunulan hizmetin kalitesini düşürdüğünden katılım bankalarının hızlı gelişim göstermemesinde etkili olan hususlardan biridir. Katılım bankalarına olan ilgisizliğin ya da katılım bankacılığının yeterince gelişmemesinin nedeni nedir? sorusuna KTKB yetkilisinin yaklaşımı bu yöndedir: *“Müslümanlar geçmişte bu tür kurumları geleneksel usullere göre idare etmişlerdir. Sektörün gelişmesini engelleyen faktörlerden biriside yanlış personel politikalarıdır. Bankacılık doğası gereği saygın ve profesyonellik ve rasyonalite*

gerektiren bir sektör. Dindar olmak, takva sahibi olmak, harama helale dikkat etmek iyi Müslüman olmanın temel şartlarından ama iyi bankacı olmanın gerektirdiği başka hususlar da var. Alanında, mesleğinde iyi olmak. Geçmişte, sırf dini inancı gereği, hatır gönül uğruna, alanında çok iyi olmasa da pek çok kişi işe alındığından bu kurumlarda hizmet kalitesi ve verimlilik düşük düzeyde seyretmiş.” Geleneksel toplumlarda insanların zihniyet dünyaları din ve gelenek eksenli şekillendiğinden ve cemaatçi ilişkilerin hakim olduğu toplumlarda duygusallık zaman zaman kayırmacılığı da beraberinde getirmektedir. Modern toplumlarda ise fonksiyonalizm ve işlevsellik ön plana çıktığından kayırmacılığa yer yoktur. Katılım bankacılığı alanında profesyonelizm anlamında geçmişte gerekli duyarlılığın gösterilmemesi kaliteli hizmet sunma noktasında yeterince alternatif oluşturamadığından sektörün gelişimini engellediği söylenilebilir.

Süreç içerisinde katılım bankalarının bu eksikliği fark ederek hizmet kalitelerini yükselttikleri görülmektedir. Diğer bankalarla eşit kalitede hizmet sunmadığınız, amatörce davrandığınız iddia ediliyor. Böyle bir durumdan söz edebilir miyiz? sorusuna KTKB’den görüştüğümüz yetkili; *“kimse bizi amatörlükle itham edemez. Belki sektörün kuruluş yıllarında bazı ilk olmadan, acemilikten kaynaklanan bazı tatsızlıklar yaşanmış olabilir ama bugün için böyle bir şey söyleyemeyiz. Hatta şunu söyleyebilirim. Hizmet sunma, müşteri memnuniyeti ve çalışanlarının sosyal hakları konusundan pek çok mevduat bankasından daha iyi durumda olduğumuzu söyleyebilirim. İslami hassasiyetlerimiz daima ön planda olmakla birlikte bunun arkasında profesyonelizmi göz ardı ettiğimiz, geleneksel usullerle çalıştığımız gibi bir mana çıkarılmamalı. Müşteri memnuniyetini esas alıyoruz. En büyük prensiplerimizden birisi şubemize gelen müşterinin işini mümkün olduğunca en kısa zamanda bitirerek kurumdan memnun ayrılmasını sağlamak. Kalite ve verimlilik daima ön planda. Aksi durumda kamera kayıtlarında yavaş iş yapan personel tespit edildiğinden yaptırım uygulanmaktadır.”* Sosyolojik anlamda toplumların tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan da enformasyon toplumuna geçiş sürecinde ekonominin temel parametrelerinde de ciddi bir dönüşüm yaşanmış, tarım ve sanayi sektörüne göre hizmetler sektörü ön plana çıkmaya başlamıştır. Hizmetler sektörünün ön plana çıkması, hizmet sunma ve müşteri memnuniyeti konusunda yeni bir rekabet alanı oluşturmaktadır. Söz konusu süreçte kendini yenileyemeyen, rakiplerinden daha iyi hizmet sunamayan firmaların doğal ayıklanma süreci içerisinde piyasadan çekildikleri

görülmektedir. Katılım bankalarının hizmet yeterliliklerini arttırarak kendilerini yenileme yoluna gitmeleri kaliteli hizmet sunma bağlamında rekabet güçlerini pozitif yönde etkileyecektir.

Mevduat bankaları reklam kampanyalarıyla, insanları lüks yaşamaya, hak etmedikleri yaşam tarzlarını tüketmeye teşvik etmektedir. Sosyolojik anlamda ifade edecek olursak refahı borca satın almanın, taleplerini ertelemek yerine hemen gerçekleştirmelerinin yeni yollarını bireylere sunmaktadırlar. Siz bu konularda mevduat bankalarına alternatif bir hizmet sunabiliyor musunuz? sorusuna KTKB şube yetkilisinin cevabı; *“bizim popülist kampanyalarla böyle faaliyetlerde bulunmamız kurumsal prensiplerimiz açısından mümkün değil. Bu açıdan bizim mevcut bankalarla rekabet etmemiz gibi bir durum söz konusu olamaz. Fakat katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren ve son yıllarda hızlı bir büyüme sürecine giren bazı bankaların ticari ve ekonomik kaygılarla bu hassasiyetleri ihlal ettiklerini ve sektöre zarar verdiklerini söyleyebilirim.”* Mevduat bankaları taksitli alışverişler, tüketici kredileri, nakit avans sistemi, vb. uygulamalarla bireylere yeni seçenekler sunarlarken katılım bankaları taksitli alışveriş ve özellikle de nakit para kullanımı noktasında yeterince alternatif sunamamaları ciddi bir rekabet sorunu yaşamaktadırlar. Kendi ifadeleriyle para alım satım yapma gibi bir uygulamalarının olmaması katılım bankaları adına ciddi bir dezavantajlı duruma yol açmaktadır. Mevduat bankaları salt ticari kaygılarla hareket ettiklerinden, dini ve ahlaki bir kaygı taşımadıklarından bu tür uygulamalara çok rahat girerlerken katılım bankaları açısından böyle bir uygulamaya gidilmesi sistemin doğasına terstir. Bunu yapmaları durumunda diğerlerinden bir farkları kalmaz. Son yıllarda hızlı bir büyüme sürecine giren bazı katılım bankalarının bazı noktalarda esnek davranarak sistemlerini diğer bankalara benzetmesi onları uzun vadede esas misyonlarından uzaklaştırarak sıradanlaştırabilir.

Konut veya gayri menkul edinmek isteyen insanlar sizin fiyatlarınızı diğer bankalardan (mevduat bankalarından) yüksek buldukları için sizi tercih etmediklerini söylüyorlar. Bunu nasıl açıklıyorsunuz? *“Bazıları bizim fiyatlarımızı yüksek buluyorlar, doğrudur. Şunu söyleyeyim; “bir malın fiyatını banka belirlemez. Malın fiyatını alıcı ile satıcı yani arz ve talep belirler.” Ben banka olarak katılımcılarıma yüksek kar payı dağıtmazsam kimse getirip bana para yatırmaz. Mal piyasada iyi fiyata alıcı buluyorsa, talep varsa niye ucuza satayım?”* Adı ne olursa olsun bütün ticari işletmelerin temel amacı para kazanmaktır. Burada bankalar arasında bir ayırım durumu söz konusu

değildir. Piyasa bir malın fiyatı her ne kadar arz ve talebe göre şekillense de aşırı kar hırsıyla hareket etmek, islama uygunluk adı altında insanları bir dayatmayla karşı karşıya bırakmak islami açıdan tasvip edilecek bir durum değildir. Hem bankaya para yatıran mudilerin hem de bizzat bankanın kendisinin aşırı derecede kar hırsıyla hareket etmesi ve bunu islami bir amaca matuf olarak yapmaları riskli bir duruma işaret etmektedir. Bunun islami bir kaygı taşımayan ve daha cazip ödeme kolaylıkları sunan diğer bankaların tercih edilmesini kolaylaştırıcı ve bir anlamda da meşrulaştırıcı bir işlev gördüğü söylenilebilir. Bu günümüz şartları dikkate alındığında dine uygunlukla, keseye, bütçeye uygunluk arasında sıkışan müslümanların rasyonel bir tercihte bulunarak dini olanı ıskalaması gibi bir duruma yol açabilir. Araştırma esnasında özellikle konut kredisi kullanımı alanında bunun bazı örneklerine rastladık.

Toplum yek pare bir bütün veya yığın değildir. Aynı konuda farklı düşünen insanlardan oluşan, çatışmaların uzlaşmayla sonuçlandığı ve nispeten istikrarlı bir biçimde varlığını sürdüren bir bütündür. Diğer alanlarda olduğu gibi bankacılık alanında da dine uygunluk arayışı içerisinde olan bir toplumsal kesim vardır. Bazı bankalar aşırı kar saikiyle hareket ettiklerinden faiz hassasiyetini istismar etmektedirler. Faiz konusunda hassas olan insanlar katılım bankalarına yönelirken, katılım bankalar da sistemlerini diğer mevduat bankalarının sistemlerine uyarlayarak bunu istismar etmektedirler. Bu konuda ABKB'den görüştüğümüz ve isminin açıklanmasını istemeyen bir yetkili; *“normal şartlar altında katılım bankalarının çıkartmış oldukları kartlarla taksitli alışveriş yapmak mümkün değil. Fakat bazı bankalar sistemlerini diğer bankalarla uyumlu hale getirerek, onlarla anlaşarak bunu istismar etmektedirler. Sistemlerini mevduat bankalarının sistemlerine uyduruyorlar. Nasıl ki onlar, asgari tutarı ödedikten sonra gerisine gecikme zammı uyguluyorlar ve bunu da karlarına yansıtıyorlar. Bu yüzden de kartlarına taksit yapıyorlar. Örneğin; biri gitti “Happy Bonus”la anlaştı.”*

Katılım bankacılarıyla yaptığımız görüşmelerde ortaya çıkan sonuçlardan biri de sektörde islami hassasiyet noktasında bir anlayış birliğinin olmadığıdır. Bazı bankaların aşırı kar hırsıyla hareket ederek, sistemlerini diğer bankaların sistemlerine uyarlamaları ve sektöre zarar vermeleridir. İsminin açıklanmasını istemeyen bir katılım bankacısı bir bankanın bunu şu şekilde istismar edildiğini belirtti. *“En iyi bildiğim örneklerden biri bu olduğu için şunu örnek vereyim. Hermes kredisi diye bir kredi var. Mevduat bankalarında çalıştığım yıllarda bu krediden yüzlerce kişiye kullandırımdım. Bu kredi*

kapsamında tarım makineleri alıyorsunuz. Şirket (yabancı) size diyor ki eğer makineyi gerçekten almak istiyorsan ve paran yoksa bana bir garantör banka göster sana kredi vereyim ve makineyi al. Bazı katılım bankaları sırf üç kuruş fazla para kazacağız diye bu vatandaşa garantör oluyorlar ve bunun karşılığında bir miktar komisyon geliri elde ediyorlar. Bu durumda yapmaları gereken iş normal şartlar altında; yurt dışındaki bankadan malı almak ve makul bir kar miktarını da üzerine koyarak üreticiye satmaktır.” Katılım bankaları yapacakları farklı uygulamalar ve sunacakları farklı seçeneklerle farkındalık yaratma yoluna giderek diğer bankalara örnek olmaları gerekirken sistemlerini onların sistemine uyarlayarak onları örnek almaları ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu ve benzeri uygulamaların yaygınlaşması faiz ve kar payı noktasında kafaları karışık olan insanların zihnindeki şüpheleri azaltmak bir yana daha da arttırmaktadır.

Mevduat bankalarından farklı olarak geçmiş yıllarda katılım bankalarının yapmış olduğu uygulamalardan biri de “karz-ı hasen (faizsiz verilen borç)”dir. Diğer bankalar değil günlük saatlik olarak dahi faizsiz nakit para kullandırtmamakta ve bir gün bile gecikse borçlara faiz işletmektedirler. Katılım bankaları karz-ı hasen uygulaması adı altında borcunu veya taksitini zamanında öde(ye)meyen müşterilerine bir nevi faizsiz olarak borç verme ya da borcuna gecikme cezası uygulamama yoluna giderek farklı bir hizmet modeli geliştirmişlerdir. Günümüz şartları açısından düşündüğümüzde bu uygulamanın faiz hassasiyeti olan insanların katılım bankalarını tercih etmeleri noktasında önemli bir açılım sağlamakta, alternatif sunmaktadır. Fakat günümüz şartlarında karzı hasen uygulamasının bazı bankalar tarafından belirli sınırlılıklar dahilinde yürütüldüğü bilinmektedir. Karzı hasen uygulamasından niçin vazgeçtiniz sorusuna KTKB şube yetkilisinin yanıtı: *“Bankamız geçmiş yıllarda ödeme güçlüğü çeken veya her ne sebeple olursa olsun borcunu kısa süreliğine geciktirenlerden gecikme cezası almadığı gibi mevduat bankalarının yapmadığı, kısa süreliğine (1-2 ay) karşılıksız borç verme gibi de bir hizmet sunmaktaydı. Fakat süreç içerisinde bunun inanılmaz derecede istismar edildiği görüldüğünden bu uygulamadan vazgeçmek zorunda kaldık. Müslümanlar bindikleri dalı kendileri kestiler. Piyasa şartları gereği aynı anda pek çok bankayla çalışmak zorunda olan insanlar mevduat bankalarına olan ödemelerini faiz işletmesinler diye zamanında yaparlarken, bizi sürekli olarak istismar ettiler, ikinci planda gördüler. Mevduat bankalarıyla olan ilişkilerini modern usullere ve bankacılık kanunlarının gereklerine uygun olarak*

yürütürlerken bizimle olan ilişkilerini geleneksel usullere göre yürütmek istediler. Belki bizim açtığımız kapıda bir anlamda bunu teşvik ediyordu. Ama hak etmediğimizi düşünüyorum. Fakat bunu kötüye kullandılar. Biz 2000’li yıllara kadar bir aylık iki aylık geciken taksitlere gecikme cezası dahi uygulamıyorduk. Bu uygulamadan vazgeçmekle beraber bankacılık kanunları gereği elde etmiş olduğumuz gecikme cezası, vb. gelirleri “pis su havuzu” diye adlandırabileceğimiz bir havuzda topluyoruz ve bunları belli alanlarda kullanıyoruz. Bu paralar kesinlikle, bankanın, elektrik, su, telefon, kira, personel, vergi, vb. giderlerinin hiç birinde kullanılmamaktadır. Bu paralar milletin parası olduğundan tarihi eserlerin kültür zenginliklerimizin tamir ve restorasyonu, yakacak yardımı, kırtasiye yardımı vb. alanlarda kullanılmaktadır. Örneğin; bu paralarla gıda maddeleri alınarak dağıtılmamaktadır.”

Aynı soruya TFKB yetkilisinin yaklaşımı ise; “kartımızı kullanan ve ödemelerini zamanında ve düzenli olarak yapan müşterilerimize, yapmış oldukları harcamanın ya da kart limitinin belli bir oranında “nakit avans” adı altında faizsiz, vade farksız nakit para kullanmaya imkanı tanıyoruz. Bu uygulamaya ne kadar devam edeceğimizi, oranın artıp ya da azalacağını zaman gösterecek. Eğer istismar olmazsa bu miktar ilerleyen yıllarda artabilir, fakat geçmişte “karzı hasen” uygulamasında olduğu gibi suistimaller artarsa iptalde edilebilir. Bu tamamen güvenle alakalı. Bunu zaman gösterecek.” Hem insani hem de islami olan bu tür uygulamaların yaygınlaştırılması bir yana istismar edilerek uygulanamaz hale getirilmesi faizden sakınma noktasında ciddi bir hassasiyetin olmadığını göstermektedir. Müslümanlar bu tür kurumların iyi niyet temelli başlatmış oldukları bu ve benzeri uygulamaları kötüye kullanmaları, katılım bankalarının bazı açılardan mevduat bankalarına yakınlaşmalarına neden olmaktadır. Bu aslında küreselleşmenin yol açmış olduğu güven bunalımının ve sözünde duramamanın müslümanları nasıl bir batağa sürüklediğini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

5.3.3. Dindarlar ve Katılım Bankacılığı Algısı

Türkiye’de yaklaşık olarak 30 yıla yakın bir süreden beri faaliyet gösteren katılım bankaları ilk olarak ÖFK statüsünde özel şirket olarak kurulmuş daha sonra bankacılık kanununda yapılan değişikliklerle devlet güvencesine alınmış ve yasal statüsü de ÖFK’den Katılım Bankasına dönüştürülmüştür. ÖFK’ların katılım bankası statüsüne kavuşturulduktan sonra hızlı bir büyüme evresine girdikleri görülmektedir. Katılım bankaları islami hassasiyetleri yüksek olan insanlara ve yatırımcılara modern dünya

şartlarında hem yatırım yapma hem de alternatif kazançlar elde etme noktasında yeni olanaklar sunmaktadırlar.

Daha önce katılım bankaları ya da özel finans kuruluşlarıyla herhangi bir ilişkiniz oldu mu? (para yatırma anlamında) sorusuna; şu an Bağ-Kur’lu (kendi ifadesiyle esnaf olduğundan, zorunluluktan) olsa da, prensip olarak sosyal güvenliğe karşı, emekliliğin insanları tembelliğe ittiğini iddia eden, herkesin kendi geleceğini düşünerek kendi yatırımını, birikimini kendisinin yapması gerektiğini belirten, geleneksel tarzda giyinen, (cübbeli, sakallı) kız çocuklarını okula göndermeyen, inancı gereği televizyon almayan, internet kullanmayan fakat ailedeki bütün fertlerinin cep telefonu kullandığı, pazarcı esnafı H.R.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyle; *“katılım bankaları da dahil hiçbirisiyle çalışmıyorum. Çek kullanmıyorum, kredi kartı da kullanmıyorum, çok zorda kalırsam başka birinin çekini kullanıyorum. Ama pek nadiren. Faizsiz finans kuruluşları müslümanların paralarını çekmek için kurulmuş kuruluşlar. Geçmiş de bir miktar param vardı, güvendiğim bir kuyumcуда duruyordu. Arkadaşlarımın tavsiyesiyle ihlas’a yatırdım. Fakat paraları faize, repoya falan yatırdığını duyunca içim rahat etmedi. Yatırdıktan 27 ya da 28 gün sonra daha bir ay dolmadan hesabı bozdurup parayı bin bir türlü uğraşlar sonucu geri alabildim. Ben parayı aldıktan 10 – 15 gün sonra ihlas battı. Allah beni büyük bir felaketten korudu.”*

Aynı soruya geçmiş yıllarda İhlas Finansla çalışan ve halen bir miktar parasını alamayan, ilahiyatçı, yazar, öğretmen, B.İ.’nin yaklaşımı; *“İhlas hadisesinden sonra bende katılım bankalarına karşı bir güvensizlik oluştu. Artık hiçbirisinin kartını kullanmıyorum. Ben şimdi ziraat bankasına giderim ama katılım bankalarına gitmem. Burada şöyle bir durum var: bir tarafta müslüman var (kurumsal anlamda) güvensiz diğer tarafta müslüman olmayan biri var (kurumsal anlamda) son derece güvenli. İşte burada o son derece güvenilir olan müslümandır, diğeri değildir. Yani o derece ileri götürüyorum. Müslüman güven vermeli. İman emniyet kökünden gelir. Sen müslümansan güvenilir olmak zorundasın. İman etmek bunu gerektirir. Bize güven vereceksin, Allaha güveneceksin. İnsanlar da sana güvenecek. Güven noktasında müslümanlar maalesef iyi sınav vermediler. Bugün müslümanlar güven konusunda iyi bir yerde değil.”* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere geçmiş yıllarda yaşanan ihlas finans olayı hem güvenilirlik hem de kazancın islama uygunluğu konusunda ciddi bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Burada karşımıza çıkan tipik durumlardan biri hataların islamileştirilmesidir. İhlas hadisesi üzerinden bir kesim ve bir sektör töhmet

altında bırakılmaktadır. Sistem dine uygunlukla duruma uygunluğu eşitlediğinden hatta duruma uygunluğu baskın hale getirdiğinden hataların islamileştirilmesi yoluyla ihlas hadisesi üzerinden mevduat bankalarıyla olan ilişkiler meşrulaştırılmaktadır. Günümüz Türkiye’inde katılım bankacılığının geldiği nokta dikkate alındığında ihlas finans hadisesinden sonra sektörün kendisini toparlamasının uzun zaman aldığını ve bunun etkilerinin yavaş yavaş aşılmaya başladığı söyleyebiliriz.

Sizce katılım bankaları diğer bankalar arasında bir fark var mı? sorusuna, medrese eğitimi (4 yıl) görmüş, dışarıdan ortaokul, lise diploması almış, küçük ölçekte ticaretle uğraşan, hiçbir bankayla çalışmayan, kredi, kredi kartı kullanmayan, kendi ifadesiyle nakit çalışan, M.G.’nin genel anlamda bankacılık sektörüne yaklaşımı; *“geçmişte güvenlik görevlisi olarak pek çok bankada çalışma fırsatı önüme çıktı. Ama bankada çalışmak haram olduğu için bu fırsatları hiç düşünmeden geri çevirdim. Pişman da değilim. Bugünde aynı fikirdeyim. Bana göre katılım bankalarının diğer bankalardan bir farkı yok. “Hileyi Şeriyeye” yapıyorlar. Faizin yeni adı kar payı. Bunun müslümanlara karşı kurulmuş olan büyük bir tuzak olduğunu düşünüyorum.”* Aynı soruya; özelleştirme mağduru, milli eğitime bağlı orta dereceli bir okulda personel olarak çalışan, boş zamanlarında ise bir STK’da gönüllü olarak çalışan, maaş almak dışında bankayla işinin olmadığını, kredi, kredi kartı, otomatik ödeme talimatı, vb. bankacılık hizmetlerinden de yararlanmadığını söyleyen C.Ö. ise; *“katılım bankaları diğer bankaların taşeronluğunu yapıyorlar. Bence aralarında bir fark yok. ”* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere insanların İslami finans ve bankacılık sistemi konusunda yeterince malumat sahibi olmadıklarını söyleyebiliriz. Adının banka olması, katılım bankasının da diğer bankalar gibi bir kurum olması, hatta pek çok yerde diğer bankalarla aynı caddede hizmet vermeleri insanların gözünde onları diğerleriyle bir ve eşit görmeye yol açmaktadır. Bankanın bir kurum olması ve paranın belli bir süreliğine oraya yatırılarak bunun karşılığında bir miktar getirinin elde edilmesi insanlarda faizle kar payının eşit olduğu yönünde bir anlayışa yol açmaktadır.

Katılım bankası temsilcileriyle yaptığımız görüşmelerde diğer bankalara alternatif olarak yeterince hizmet sunabiliyor musunuz? sorusuna nakit para kullandırma dışında katılım bankalarının yeterince seçenek sunduklarını belirttiler. Müslümanların önünde katılım bankası gibi bir alternatif varken niçin diğer bankaları tercih ediyorlar? Katılım bankaları yeterince hizmet sunamıyorlar mı? sorusuna A.Ç.’nin yaklaşımı; *“katılım bankaları müslümanların faiz hususundaki hassasiyetlerini istismar ettiğinden*

biz müslümanlar çaresizlikten faizli bankaları tercih ediyoruz. Diğer bankaların sağlamış oldukları kolaylıkları sağlamıyorlar. Çok katı kuralları var, yeterince esnek değiller. Örneğin faizlerin düşmesi durumunda diğer bankalar borçları yeniden yapılandırıyorlar. Fakat katılım bankaları bu gibi konularda yeterince esneklik gösteremiyorlar. Bir başka örnek vermek gerekirse; kredi kartımı ödemediğim zaman benden diğer bankalardan daha çok vade farkı ya da gecikme cezası alıyorlar, aşırı derecede tamahkarlar. Sen bana ne sattın? Ben senden bir şey almadım ki. Burada bir oyun var. Birbirimizi kandırmayalım. Hatta müdür yardımcısının bizzat bana ifade ettiğine göre; “Allah kimseyi düşürmesin. Müslümanlar çaresizlikten dolayı faizli bankaların kucağına itiliyorlar.”

Katılım bankaları gibi birazda olsa İslami olan bir alternatif varken müslümanları diğer bankalara yönlendiren etken nedir? sorusuna; kendisi de daha önce otomotiv kredisi kullanmış, kredi kartı kullanan fakat borcunu aksatmadığını söyleyen M.A.’nın yaklaşımı; *“bankacılık hususunda insanların kafası karışık. Faizle kar payının getiri açısından aynı olması insanları ikilemde bırakıyor. Dünya öyle bir hale geldi ki; bilmemek bir yana bilinenden emin olmama gibi bir durum var. Bilmemenin yanı sıra bilinenden emin olmama bunu dini açıdan da meşrulaştırıyor. Küreselleşme modernite ve postmodernitenin kapsamının dünya ölçeğine doğru genişletilmesi anlamında bir görecelilik durumunun da yayılmasını beraberinde getirmektedir. Postmodernitenin klasik “her şey gider” yaklaşımı bağlamında haram olanla helal olan, hakiki olanla hayali olan iç içe geçtiğinden değer yargılarında bir değişimin yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bildiğinden emin olamama belirsizliğin büyümesine yol açmaktadır. Aynı soruya N.P.K.’nin yaklaşımı ise; “insanlar paralarını öldürmemek ve stabil duruma getirmemek için bu yollara baş vuruyorlar.”* Bu bir görüş olmakla birlikte enflasyon karşısında paranın değerini korumanın tek yolu parayı bankaya yatırmak değildir. Modern dünyada çok sayıda alternatif yatırım imkanları da vardır.

Bugüne kadar herhangi bir katılım bankasıyla çalıştınız mı ya da çalışma girişiminiz oldu mu? sorusuna Müh. Fak. İnş. Müh. Bölümü öğrencisi iken dini ve ideolojik nedenlerden dolayı okuldan atılan ve 2005 yılından beri 2. el cep telefonu alım, satım ve tamir işleriyle uğraşan M.A.’nın bu konudaki yaklaşımı şöyle: *“İşe yeni başladığımda (2005) İş Bankası’na gittim konuştum, durumumu açık açık anlattım. Hiçbir şeyim olmamasına rağmen bana güvendiler, çek verdiler, kredi kartı verdiler. Sistem tıkr tıkr işliyor. İslami açıdan onlarla çalışmaktan memnun değilim fakat sıkıntı*

da çekmiyorum, rahat çalışıyoruz. İş Bankasında olan hesaplarımı kapatmadan katılım bankalarından birine hesap açayım ve yavaş yavaş işlemlerimi oraya kaydırayım dedim. Aman allahım. Türlü türlü sıkıntılarla karşılaştım. İş Bankasıyla beş yılda yaşamadığım sıkıntının beş katını beş ayda yaşadım desem mübalağa etmiş olmam. Çok amatörler. Profesyonel hizmet sunamıyorlar. Risk almıyorlar. Her şeyi aşırı derecede garantiye almak istiyorlar. Ama yine de birisiyle çalışıyorum.”

Aynı konuda S.İ.’de benzer bir kanaate sahiptir. “Faizci bankalar, ekonominin gidişatına göre, faizlerin düşmesi halinde daha önce vermiş oldukları uzun vadeli kredileri faiz indiriminden yararlandırmak için yeniden yapılandırırken faizsiz finans kuruluşlarının buna pek yanaşmıyorlar. Kar ve karlılık noktasında çok katı davrandıklarından konjonktürel şartlara uyum sağlayamıyor ve bu yüzden de insanlar tarafından tercih edilmiyorlar. Örneğin; ziraat bankası ve Kuveyt Türk’ten 70.000 tl konut kredisi kullanmayı düşündüğümüzde bu işlemi internet üzerinde yaptığımızda aylık taksit tutarları yaklaşık olarak birbirine yakın çıkmaktadır. Fakat Kuveyt Türk 0.99 kar payı koyduğunu iddia etmesine rağmen yapılan işlem sonucunda maliyet 1.04’e yükselmektedir. Bunun toplam kredi içerisinde ciddi bir maddi karşılığa denk gelmektedir.” Katılım bankaları kendi standartlarını oluşturmaya yöneldiklerinden zaman zaman böyle sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bankacılık sektörü içerisinde pazar paylarının ciddi bir artış eğilimi göstermesi hem insanlardaki islami uygunluk arayışının hem de bankacılık standartlarının yavaş yavaş oturmaya başladığını göstermektedir.

Mevduat bankaları yüksek faiz vaadiyle piyasadan topladıkları paraları daha yüksek faizle başka kişilere, kurumlara ve devlete satarak kar etmektedirler. Bu konuda İslami, ahlaki ve insani bir kaygılarının olduğu söylenemez. Fakat katılım bankalarının ana gelir kaynakları ise kar zarar ortaklığı ve aracılık hizmetlerinden elde ettiği gelirlerden oluşmaktadır. Mevduat bankaları para alıp satma gibi bir işlem yapmaları söz konusu değildir. Diğer bankalar kredi faizlerindeki düşüşe paralel olarak borçları yeniden yapılandırırken bir miktar gelir kaybına uğrasalar da bunu değişik kanallardan telafi edebilmektedirler. Özünde İslami ve ahlaki bir kaygıları olmadığından faiz, repo, bono, vb. enstrümanlar sayesinde çok farklı alanlardan gelir elde edebilmektedirler. Liberal ekonomik sistemde bankacılığın kalbi faizdir. Modern dünyada bankalar faiz teşvikine ve garantisine dayalı olarak mevduat toplarlar. Diğer bir ifadeyle yastık altındaki paraları risksiz olarak faiz getirili, gelir garantili olarak teslim etmeleri için

fertilere seçenekler sunarlar. Bu sistemde islamda ki kar zarar ortaklığı gibi risk yoktur. Gelir garantisi vardı.

Elinizde şu an kullanamayacağınız bir miktar para olsa nerede ve nasıl değerlendirirsiniz? Örneğin katılım bankalarına yatırır mısınız? sorusuna, ticarethane sahibi, eski cemaat mensubu, milli eğitimden emekli, cübbeli, sakallı, TEB'le çalışan E.D.'nin yaklaşımı şöyle; *“bunlar dıştan görünüşte katılım bankası içten ise faizci. Adı finansta olsa faiz, banka da olsa faiz. Birbirleri arasında para alıp veriyorlar. Bunu neye göre yapıyorlar. Faizle yapılmadığını biliyor musun, ben biliyor muyum? Hayır. Sorduğunda doğruyu söylüyorlar mı hayır. Müslüman yalan söyler mi? Kısacası bunlar yastık dibindeki parayı ekonomiye kazandırmanın yeni bir yolu. Param olsa yatırmam.”* Yukarıda da belirttiğimiz gibi B.İ.'de benzer bir kanaate sahip. *“İhlas hadisesinden sonra bende katılım bankalarına karşı bir güvensizlik oluştu. Artık hiçbirisinin kartını kullanmıyorum. Ben şimdi ziraat bankasına giderim ama katılım bankalarına gitmem.”* Aynı soruya A.Ç.'nin yaklaşımı ise; *katılım bankaları müslümanların iyi niyetlerini sömürüyorlar. Cemaat mensubu olmama rağmen param olsa katılım bankalarına yatırmam”* şeklindedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi insanlarda katılım bankalarının da mevduat bankaları gibi bir sistemle çalıştıkları yönünde bir kanaat var. Bu görüşmecimizin yaklaşımından şunu çıkarmamız mümkün: katılım bankalarının dünyada ve Türkiye'de ortaya çıktığı dönemin genel sosyo-ekonomik ve siyasi özellikleri dikkate alınırsa bunların müslümanların ellerindeki sermayenin ekonomiye kazandırılması kapitalizme İslam dünyasından taze bir kan akışının sağlanması için kurulmuş olan aracı kuruluşlar olarak da değerlendirilebilir. Dini hassasiyetlerinden dolayı bankaya, faize karşı olan toplumsal kesimlerin özel finans kuruluşları ve katılım bankaları üzerinden sisteme eklemlenmesi ve hassasiyet sahibi insanların oyunun içine çekilmesidir. Bunu islamın finansal açıdan araçsallaştırılması ya da islami finansın araçsallaştırılması olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye'de katılım bankacılığı konusundaki en önemli sıkıntılardan birisi bu işin eğitimini veren lisans veya ön lisans düzeyinde herhangi bir okulun olmamasıdır. Katılım bankalarının mevcut çalışanlarının pek çoğu mevduat bankalarından geçiş yapan personellerden oluşmaktadır. Banka çalışanlarında genel manada katılım bankası söylem dili ve literatüre vukufiyet eksikliğinden hem de katılım bankası çalışanlarının kullanmış oldukları dilden dolayı insanlar katılım bankalarıyla mevduat bankalarını mukayese etmeye ve kar payı eşittir faiz, kar zarar ortaklığı gibi kavramlar kafa

karışıklığına sebebiyet vermektedir. Her iki bankaya da yatırılan eşit miktarda paradan belli bir süre içerisinde birbirine yakın bir gelir elde edilmektedir. İslami açıdan gelirin ve kazancın kaynağına, elde edilme usulüne bakılmaksızın, kazancın miktarı üzerinde odaklanmak insanları faizle kar payının birbirlerinin aynısı olduğu sonucuna götürmektedir.

Katılım bankalarında çalışan personellerin çoğu mevduat ve yatırım bankalarından geçiş yapan bankacılardan oluşmaktadır. Çalışanlar mevduat bankacılığı sektöründen geldiklerinden ve insanlar mevduat bankalarıyla çalışmaya alışkın olduklarından bu manada katılım bankası söylem dili ve ilgili literatüre vukufiyet eksikliğinden kaynaklanan bazı sıkıntılar vardır. Hem banka çalışanlarının kullanmış oldukları söylem dili hem de insanların katılım bankalarıyla mevduat bankalarını mukayese ederek niyetten ziyade sonuç, getiri üzerinde odaklanmaları kar payı, faiz, katılım ortaklığı, kar zarar ortaklığı gibi kavramlar kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. KTKB'nin temsilcisine göre buna yol açan en önemli gelişme ise bazı kurumların bunu istismar etmeleri sonucu insanlar *“faizle kar payını eşit görür bir konuma duruma geldiler. Aslında müslümanları buna alıştıranlardan biri de İhlas Finans'tır. Geçmişte İhlas Finans topladığı paraları faize, repoya yatırarak diğer katılım bankalarına oranla daha yüksek kar payı dağıttığından kısa sürede çok mevduat topladı. Ve bu kar payını çok kısa (birkaç ay dağıtabildi) süre dağıttı ve biz bunun bir oyun olduğunu önceden gördük ve bu oyuna gelmedik. Zaman bizi haklı çıkardı.”*

Toplumda bu tür oluşumların bir geleneğinin olmaması, ilk olmanın beraberinde getirmiş olduğu bazı olumsuzlukların güven bunalımıyla ilişkilendirilmesi ve bu kurumlar aleyhine sistematik olarak yıpratıcı kampanyaların yürütülmesi insanların bu tür oluşumlara karşı mesafeli durmalarına neden olmuştur.

Sizi faizle kar payını eşit görmeye diğer bir ifadeyle katılım bankalarını diğer bankaların taşeronu olarak görmeye iten sebep nedir? sorusuna görüşmecilerin yaklaşımının özetle şu noktada toplanabileceği söylenebilir. Bir kısım görüşmeciler bankalar arasında gün içerisinde para alışverişi olduğunu, bunun faizle yapıldığını, çünkü banka faizsiz çok kısa süreliğine bile para vermediğini dolayısıyla katılım bankalarının faiz geliri elde ettiklerini iddia etmektedirler. Bu konudaki yaklaşımlardan bazıları: kendiside katılım bankalarıyla çalışan, A.Ç.'nin bu konudaki yaklaşımı şöyle; *“katılım bankaları ile mevduat bankaları arasında para alışverişi oluyor. Ben burada tereddüt içerisindeyim. Biz katılım bankası, faizden uzak duralım diye onları tercih*

ediyoruz. Onlar tutup parayı faizci bankalara yatırıyorlar. Bence faizli bankalarla işbirliği içerisinde. Sanki aralarında gizli bir işbirliği ve anlaşma var.”

Faiz ve kar payı noktasında kafa karışıklığına neden olan hususların başında yukarıda görüşmecimizin de ifade ettiği gibi katılım bankaları ile mevduat bankaları arasında gün içerisinde gerçekleşen nakit para alışverişidir. Görüşmecilerimizin yaklaşık olarak tamamı bunu katılım bankalarının kasalarında biriken parayı mevduat bankalarına yatırarak faiz geliri elde ettikleri şeklinde yorumlamaktadırlar. Türkiye’de faaliyet gösteren dört katılım bankasının her birinin temsilcisiyle yaptığımız görüşmelerde böyle bir durumun vaki olup olmadığı sorduğumuzda yanıtları: “*Kurum olarak günlük belli bir limitin üzerinde parayı kasamızda tutamıyoruz. Yasak. Bunu o ildeki büyük bankalara (garanti, akbank, vb.) yatırıyoruz. Onlarda bizim genel merkezimize gönderiyorlar. Biz kendimiz gönderemiyoruz. Çünkü zırlı araçlarımız yok. Diğer bir ifade ile katılım bankaları olarak bu konuda alt yapı eksikliğinden dolayı belli bir ücret karşılığında mevduat bankalarından hizmet satın alıyoruz. Onların alt yapısını kullanıyoruz. Yoksa parayı onların bankalarında değerlendirmek gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu konuda bir yanlış anlaşılma var.”* Piyasa kuralları çerçevesinde kurumlar arasında gerçekleşen bu hizmet alım ve satımlarının yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için asgari düzeye indirilmesi ve mümkünse buna son verilmesi gerekmektedir. Katılım bankalarının ve banka sahiplerinin yanlış anlamalara son vermek için daha şeffaf olmaya özen göstermeleri ve insanları bu konuda ikna etmeleri gerekmektedir. Piyasa kuralları çerçevesinde kurumlar arasında gerçekleşen bu hizmet alım ve satımlarının yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için asgari düzeye indirilmesi ve mümkünse buna son verilmesi gerekmektedir. Katılım bankalarının mevduat bankalarıyla yakın ilişki içerisinde olması aynı zamanda meşru olanı da şüpheli konumuna düşürdüğünden makuliyetini azaltmaktadır. Katılım bankalarının kendi alt yapılarını oluşturarak kurumsallaşmaya önem vermeleri gerekmektedir. Bunun yapılması ve yeterinde tanıtılması durumunda sektörün ciddi bir büyüme göstereceği söylenebilir.

Katılım bankalarına ilgisizliğin yanında müslümanların faiz konusundaki duyarsızlığını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce müslümanlar bu konularda yeterince hassas davranıyorlar mı? sorularına Ş.A.’nın yaklaşımı: “*İslami kesimin ve dindar müslümanların faize bulaşmaları çok ciddi bir sorun. Bunlar pek konuşulmuyor. Camiye gidenlerin çoğunun değil azının bile bunlarla ilgilenmemesi gerekirken*

maalesef çoğu bu durumda. Adam parasını oğlunun adına faize yatırıyor, hacca gidiyor. Bu açıdan günümüz toplumsal şartlarında bu soruya bir açıklama getirmek çok zor.”

Müslümanların faizle iş yapan bu kuruluşlara karşı duyarsızlığının ve bunun bir sorun olarak görülmemesinin nedeni nedir sorusuna Dr.M.’nin yanıtı; *“kapitalizm insanları bankalara çalışan köleler haline getiriyor. İslami anlamda düşündüğümüzde faiz almak, alana destek Allaha karşı savaş açmak demektir.”* Bunca dini cemaat olmasına rağmen niçin insanlar bundan uzak durmazlar? Cemaatlerin mensuplarına bu yönde bir telkini ya da tavsiyesi olmaz mı? gibi sorulara kendisi de bir cemaat mensubu olan fakat bankalarla çalışmayan, kredi kartı kullanmayan Dr.M.’nin cevabı ilginç. *“Bence burada esas problem dini cemaatler ve diyanet. Cemaatler insanları tespih çekmeye, kendi iç alemine yönelip nefis muhasebesi yapmaya yöneltiyor.”*

Örneğin diyanetin 2009 yılı boyunca okuttuğu hutbeler, imam Y.Ö.’den alınarak incelendiğinde faiz konusuyla ilgili müstakil bir hutbenin olmadığı tespit edilmiştir. Okunan hutbelerden bazılarını konu başlıkları itibarıyla belirtmek gerekirse; *“İslamın sağlığa verdiği değer, İstanbul’un fethi, ezan ve önemi, ramazana hazırlık, camilerimiz ve din görevlilerimiz, kanser ve korunma yolları, kan bağıışı ve organ nakli, öğretmen ve hocalarımızın toplumdaki yeri, içki ve zararları, kumar ve zararları, vb.”* Fakat faizin tam olarak ne olduğu, zararlarının neler olduğu, bir müslümanın faize nasıl ve hangi kanallardan bulaştığı, modern dünyada müslümanların bu konuda nasıl bir tutum içerisinde olmaları gerektiği gibi konular hiç incelenmemiş adeta teğet geçilmiştir. Yol açmış olduğu toplumsal sonuçlar itibarıyla içki, kumar, zina, vb. günahlara göre çok daha tahripkar olan bir günah içki, alkol, uyuşturucu, zina gibi günahların yanında, büyük günahların bir türevi olarak zikredilmekle olay geçirtilmeye çalışılmıştır.

Günümüz dünyasında katılım bankalarına ilgisizliğin ve müslümanların faizden sakınma konusunda gevşekliğinin nedeni sizce nedir? sorusuna E.E.’nin yanıtı; *“halk düzeyinde böyle bir bilinç yok. Dindar insanlarda bu hassasiyet var. Dini yaşamın gelenekselleşmesi ve toplumun islamı anlamada Geri bırakılması. Türkiye’de diyanete baktığımızda bireysel meselelerden ahlaki sorumluluklardan bahsediyor. Diyanet vasıtasıyla müslümanlar adeta ılımlaştırılıyor. Halk bireysel sorumluluk bilincine hapsolmuş bir dinle muhatap kılınıyor. Diyanet hiçbir zaman tehlikeli sulara balık avlamıyor. Devlet diyanet üzerinden dini ve dindarları kendi kontrolü altında tutmak için diyaneti kullanıyor.”*

E.E. katılım bankalarına ilgi ve faiz hassasiyeti konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre; *“günümüz Türkiye’sinde katılım bankalarının pazar paylarıyla şuurlu müslümanların oranı karşılaştırıldığında bence bu düşük değil aksine yüksek bir oran ve sevinilecek bir durum. Mevcut durum bir ilgisizliği değil aksine dindar kesimin ilgisinden kaynaklanıyor. Toplumun tamamı dindar ya da en azından dini hassasiyetleri yüksek, bu işin bilincinde, farkında olan insanlardan oluşmuyor. Kaldı ki bunların hepsinin de maddi gücü olduğu, bankalarda değerlendirecek kadar bir servete sahip olduğu da iddia edilemez. Bu bir ilginin kaynağıdır ve gelecek için ümit vericidir. E.E.’ye göre insanların mevduat bankalarına yönelmelerinin sebebi; ihlasın yol açmış olduğu güvensizlik, katılım bankalarının bankacılık hizmetleri sunma noktasında hem yeterince maddi imkanlara sahip olmaması hem de bilgi ve tecrübe eksikliğinden kaynaklanan bazı aksaklıklar vardır. Bunların zamanla aşılacağına inanıyorum.*

Son yıllarda katılım bankacılığının hızlı bir büyüme evresine girmesini finansal anlamda islami hassasiyetlerinin yükselmesi olarak değerlendirebilir miyiz? sorusuna Müsiad şube başkanı M.B.’nin yaklaşımı ise E.E.’nin yaklaşımıyla bir zıtlık arz etmektedir: *“Son 10 yılda ve özellikle 2001 krizinden sonra bankacılık sektöründe katılım bankalarının pazar paylarındaki artışın nedeni insanların finansal anlamda islami hassasiyetinin artması değil aksine katılım bankalarının mevduat bankalarına göre kriz sürecinde müşterilere sunmuş oldukları enstrümanlardaki farktan kaynaklanmaktadır. Mevduat bankaları kriz sürecinde kredi hususunda daha ihtiyatlı davranırken katılım bankaları leasing adı altında faturayı getirene / kesene parayı ödüyordu. Diğer bir ifadeyle bu süreçte katılım bankalarıyla çalışmak daha avantajlıydı”.* Kriz yatırımcılar tarafından katılım bankalarının daha yakından tanınmasına olanak sağladığından pozitif bir işlev gördüğü söylenilebilir.

Modern dünyada müslümanların bankalar ve finans kurumlarıyla ilişkileri nasıl olmalı? sorusuna, ilahiyatçı, yazar, öğretmen, B.İ.’nin yaklaşımı; *“Bu içinden çıkılmaz bir hal doğrusu. Bu öyle bir durum ki bugün insanların, müslümanların bankalardan uzak bir yaşam sürmeleri mümkün değil. Öyle bir sistem dayatılmış ki Türkiye şartlarında dünya şartlarında bu sistemin dışında kalmanın imkanı yok. Memur öyle, esnaf öyle, çiftçi öyle herkes bunun bir parçası. Burada yapılması gereken dikkatli olmak, hassas olmak gerekir. Şüpheli olan şeylerden kaçınmak gerekir. Bu konuda İslam alimleri arasında bir görüş birliği yok. Kar payı faiz gibi konularda kimse net bir*

şey söyleyemiyor. Müslümanlar seçici olmamalı. Hangisi daha az riskliyse oraya gitmeliler. Hepsi faizli. Zaten olmasalar bu sistem içinde ayakta duramazlar. Hepsinin faizle ilgisi var. Birisi faizli diyor, diğeri faizsiz diyor. Bu anlamda katılım bankalarından kullanılan krediyle diğerlerinden kullanmak arasında bir farkın olduğu söylenemez.”

Bu konuda çözüm için ne önerirsiniz? sorusuna; Ş.A.’nın yaklaşımı ise; *“Müslümanlar bu maluliyetten kurtulmalı. Bunun toplumun geneline yayılan bir ifsada dönüşmemesi, çürümeye yol açmaması için önlem alınmalı. STK’lar, dini gruplar ve diyanet bu sorunun çözüme kavuşturulması için halkı bilinçlendirmeli, aydınlatmalı. Birilerin bir feryadının, haykırışının olması gerekir. Fakat gördüğüm kadarıyla cemaatlerde de bu konuda pek fazla bir hassasiyet yok. Bunun ahlaki bir bozulmaya, toplumun genelini saran bir kangren halini almaması için birinin kralın çıplak olduğunu haykırması lazım. Siyaseten bunu bir siyasi partinin veya siyasetçinin yapması çok zor. Siyaset reel politik zeminin rengine göre şekillenen bir uğraş. Siyasetçi konumu gereği bunu yapamaz. Toplumdan böyle bir talep gelmesi lazım. Ama stk’lar, dini gruplar ve diyanet bu konuda bir kamuoyu oluşturursa siyaset kurumu bir katalizör olarak bu sorunun çözülmesi için inisiyatif alabilir. Ama birilerinin çıkıp kral çıplaktır demesi lazım. Ben bunun siyaset kurumunun öncülüğünde çözüme kavuşturulacağına inanıyorum.”* Hatta bu konularla ilgili bir duyarlılık, farkındalık yaratmak, faize karşı toplumsal kesimleri bilinçlendirmek için STK’ların girişimiyle platformlar oluşturularak insanlar bilinçlendirilmeye çalışılabilir. Örneğin faize karşı olanlar platformu gibi.

Kapitalizm parayı evrensel bir değere dönüştürüp günümüz şartlarında her şeyin ölçüsü haline getirdiğinden insanları risk almamaya, garantici olmaya zorlamaktadır. Mevcut dünya şartları pragmatizmi öncelediğinden insanlar olaylara iktisadi rasyonalite ve kar maksimizasyonu açısından yaklaşmakta, niyetten çok sonuç üzerine odaklanmaktadır. Niyetten çok sonuç üzerine odaklanmak, olaya materyalist bir açıdan yaklaşmayı beraberinde getirmekte *homo economicus*’un *homo religious*’un yerini almaya zorlamaktadır. Kazancın kaynağına bakılmaksızın getiri açısından faizle kar payının eşit görülmesi katılım bankalarını zan altında bıraktığından mevduat bankalarıyla çalışan müslümanların da bu kurumlarla kurmuş oldukları ilişkiler ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılmaktadır. Burada karşımıza çıkan tipik durumlardan birisi hataların islamileştirilmesidir. İhlas hadisesi üzerinden bir kesim ve bir sektör

töhmət altında bırakılmaktadır. Sistem dine uygunlukla duruma uygunluğu eşitlediğinden hatta duruma uygunluğu baskın hale getirdiğinden hataların islamileştirilmesi yoluyla ihlas hadisesi üzerinden mevduat bankalarıyla olan ilişkiler meşrulaştırılmaktadır.

İnsanların hangi banka ya da bankalarla çalıştığı, ilişkilerinin hangi düzeyde olduğu bankacılık kanunları gereği ticari sır hükmünde olduğundan bu konuda çok net bir şey söylemek zor olsa da şu kadarını söyleyebiliriz. Nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olan bir ülkede katılım bankalarının pazar payı dikkate alındığında insanların modern dünyadaki mevduat bankacılık ve fıkhn ekonomik hükümleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

Katılım bankalarına olan ilgisizliğin ihlas finansın yol açmış olduğu güven bunalımı ve istismar üzerinden açıklanmaya çalışılmasının belli bir haklılık payının olduğu söylenilebilir. Fakat ihlas finans borçlarını periyodik olarak ödemektedir. Fakat şu hususun gündeme getirilmemesine de şaşırılmamak elde değil. Türkiye İhlas Finans'tan sonra bat(ırıl)an, çok daha büyük bir bankacılık kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Daha sonra yaşanan İmarbank hadisesi. Fakat bunca mevduat bankalarının batmasına ve özel finans kurumlarının katılım bankası statüsüne kavuşturularak belli bir miktara kadar olan mevduatların devlet güvencesine alınmasına rağmen katılım bankalarına olan ilginin halen istenilen seviyede olmaması ihlas finans hadisesinin yeterince açıklayıcı olmadığını göstermektedir. Çünkü sayısal olarak bire on yirmi oranında banka batarken miktar olarak ise bire otuz kırk oranında bir para batmıştır. Bu ihlasın yol açmış olduğu güven bunalımıyla açıklanamaz. Müslümanların modern dünyadaki bankacılık sistemini ve fıkhn ekonomik boyutlarını bilmemelerinin yanında refaha ve maddiyata olan düşkünlüğüyle de açıklanabilir. M.B.'nin; *“paran yokken faizden, bankadan uzak durabilirsin fakat 10 (on) trilyonun olsa böyle düşünmezsin. Bankaya yatırdın mı ayda yaklaşık olarak 100 (yüz) bin Türk Lirası getiriyor”* yaklaşımı bunu doğrulamaktadır.

5.3.4. Dindarlık ve Kredi Kullanımı

Katılım bankacılarıyla yaptığımız görüşmelerde kendilerine yönelttiğimi sorulardan biri de; müşterilerinizin karşılamakta zorlandığınız ya da karşılayamadığınız en önemli talebi nedir? sorusuydu. Katılım bankacılarının verdiği cevaplarlar genel olarak şu noktada toplanmaktadır. Kendi ifadeleriyle; biz katılım bankasıyız katılım bankaları bankacılık sektöründe bankalar kanunlarına göre faaliyet gösteren bir iktisadi

teşebbüstür. Mevcut sistem dahilinde katılım bankaları müslümanlara belli sınırlılıklar dahilinde alternatif hizmetler sunmaktadır. Bizler yapmış olduğumuz işin hem dini ve ahlaki esaslara uygun olmasına hem de kanunlara uygun olmasına dikkat ediyoruz. Kanunlara uygun fakat dine uygun değilse yapamıyoruz, dine uygun fakat kanunlara uygun değilse yine yapamıyoruz. Sürekli bir uygunluk, örtüşme, mutabakat arayışı içerisindeyiz. Diğer bankalar gibi salt kar elde etme kaygısıyla, dini, ahlaki vb. manevi kaygılardan uzak bir şekilde hareket etmemiz mümkün değil. İnce eleyip sık dokumak zorundayız. Dolayısıyla müşterilerden gelen nakit para taleplerine cevap vermemiz mümkün değil. Biz para alıp satmıyoruz. Mal alıp satıyoruz, diğer bir ifadeyle bir nevi aracılık hizmeti veriyoruz. Banka şubelerinden veya ATM'lerden nakit para dışında diğer bankalar hangi hizmetleri veriyorlarsa biz de aynısını veriyoruz hatta bazı alanlarda bizim artılarımızın daha fazla olduğunu söylenilebilir.

Mevdut bankalarının katılım bankalarından farklı olarak müşterilerine sunmuş olduğu en önemli hizmetlerden birisi nakit para kullanımına imkan sağlaması, kişinin anlık nakit talebine cevap vermesidir. Bu uygulamanın yaygın olarak kullanıldığı kişinin direkt olarak banka şubesine gitmeksizin ATM'lerden sunulan bu hizmetlerden yararlandığı bilinmektedir. Özellikle dar gelirli çok sayıda dindar insanında zaman zaman bu yoldan anlık nakit ihtiyacını karşılama yoluna gittiği bilinmektedir. İşlem genellikle sanal ortamlarda ve bireysel olarak gerçekleştirildiğinden başkaları tarafından pek bilinmemekte ve gizlenmektedir.

Kapitalizm insanların istikbal endişene hitap eden ürünler ve bu ürünlerin nasıl temin edileceğine dair yapılar ve sektörler geliştirdiğinden insanları korku, ihtiyaç ve risk üzerinden disipline etmektedir. İnsanları korkutarak, herkesleştirerek, yıldırarak, yalnızlaştırarak inançlarına ve kutsallarına aykırı davranmaya ve mevcut durumun gereklerine uygun hareket etmeye zorlamaktadır. Bankacılık sektörü açısından ifade edecek olursak modern toplumda medya ve reklam kampanyaları vasıtasıyla tüketimin devamlılığını sağlamak için sürekli yeni ihtiyaçlar ve bunları temin etmeye yönelik ödeme kanalları geliştirerek yaşam standardı adı altında insanları çaresizliğe itmektedir. Bunun finansal açıdan göstergeleri ise son yıllarda sıkça kullanılan tüketici kredileri, bireysel krediler ve ATM'lerden nakit avans çekimidir. Alan araştırması esnasında görüştüğümüz bazı görüşmecilerinde çaresizlikten dolayı kredi kullandıkları tespit edilmiştir. Bazı örnekler;

Bugüne kadar hiç ek hesaptan para çektiniz mi? sorusuna hafızlık geleneğinin çok güçlü olduğu bir aileden gelen, İHL mezunu, ilahiyatçı, M.K.’nın yaklaşımı aynen şöyle; *“Hayat şartları insanları çaresiz bırakıyor. İslamın tarihsel bir metin olmadığını, yaşanmış bir tecrübe olduğunu biliyorum. Bugünkü toplumsal şartlarda (ekonomik ve tüketim kültürü alanlarında) islamın insanların nefislerini dizginleyecek öğretilerinin adeta uygulanamaz hale gelmiş.”* Kendisinden utanarak bir suçlu edasıyla şu örneği veriyor. *“Haram olduğunu bildiğim ve şiddetle karşı olduğum halde bazı ihtiyaçlarımı gidermek için bankadaki ek hesaptan faiziyle kredi çektim. Bunu söylemeye utanıyorum ama yaptım. Dünya çok değişti, bazı şeyleri uygulamak gittikçe zorlaşıyor. Mevcut şartlar dahilinde islamın buna söyleyeceği bir şey yok gibi.”*

Bugüne kadar hiç kredi kullandınız mı? sorusuna İmam Hatip Lisesi mezunu, kat karşılığı inşaat yapıp satan, B.K.’nın cevabı; *“şu veya bu şekilde herkes bir şekilde faize bulaştırılmış. Kimisi konut kredisi, kimisi otomotiv kredisi, kimisi tüketici kredisi, say sayabildiğin kadar. Günümüzde para bankalar arasında dolaşiyor piyasalara giren para anında bankalara akıyor. Kimseden borç bulamıyorsun. İnsanlar arasında yardımlaşma dayanışma duyguları son derece zayıflamış. Parası olandan para alamıyorsun. Günah olduğunu bilsen de bankalara mahkum oluyorsun, günaha girmekten başka çaren kalmayabiliyor. Örneğin; bir miktar paraya ihtiyacım vardı. Kimseden borç bulamadım. Oturduğum ev kendime ait olduğu halde zorunluluktan dolayı bir yakınımın adına konut kredisi kullandım. Halen ödüyorum. Pişmanım ama başka yolu yok. Sistem seni buna mahkum ediyor.”* bu örnek bize tipik anlamda bireyselleşmiş bir toplumda yaşayan insanların sistem karşısında nasıl küçük bir lokma haline geldiklerini ve inançlarından taviz verir duruma göstermesi bakımından sadece bir örnektir.

Bugüne kadar hiç kredi kullandınız mı? sorusuna; kendisi de daha önce otomotiv kredisi kullanmış, kredi kartı kullanan fakat borcunu aksatmadığını söyleyen M.A.’nın yaklaşım şöyle; *“bankacılık hususunda insanların kafası karışık. Faizle kar payının getiri açısından aynı olması insanları ikilemde bırakıyor. Dünya öyle bir hale geldi ki; bilmemek bir yana bilinenden emin olmama gibi bir durum var. Bilmemenin yanı sıra bilinenden emin olmama bunu dini açıdan da meşrulaştırıyor. Örneğin kredi kartı kullanıyorum Daha önce kredi de kullandım. Fakat daha sonra kullandığına pişman oldum. Bir kooperatife yazıldım. Müteaahit işi daha erken bitirebilmek için hissedarlara kredi kullandırıyormuş. Ben kullanmadım. Gerekli parayı bir şekilde temin edip*

bankaya bulaşmadan kurtuldum gördüğüm kadarıyla toplumda böyle bir hassasiyet pek yok gibi. Bunun bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Bilmemek bir yana bildiğine kıymet vermeme var. Müslümanlar olarak meşruiyet arayışı içerisinde değiliz. Hatalarımızı kabullenmede zorlanıyoruz. Bilmemekten değil bildiğini uygulamamaktan doğan sıkıntılar var.” Bu aslında tam da postmodernist bir duruma denk düşüyor. Görecelileşme, meta anlatılara olan güvenin azalması denilen olgu bu olsa gerek.

Bugüne kadar hiç kredi kullandınız mı? sorusuna isminin açıklanmasını istemeyen bir ilçe müftüsünün durumu ilginç bir örnek teşkil etmektedir. *“Onbin liralık bir araç almayı düşünüyordum. Arkadaşların ve çocuklarının ısrarıyla bankaya taşıt kredisi ile ilgili bilgi almaya gittim. Bankacının beni “0” faizli taşıt kredisine faiz bulaşmadığına ikna etmesi sonucu otomotiv firmasının sahibi olduğu bankadan “0” faizli onbeşbin tl borçlanarak yirmibeşbin liralık araç aldım. Fakat daha sonra düşündüm ki banka bana niçin “0” faizle kredi versin, bu işten karı ne? Araştırdım ki; kullanmış olduğum taşıt kredisinin içine değişik kalemler adı altında faizinin de eklenerek tahsil edildiğini öğrendim.”*

Bugüne kadar herhangi bir bankadan kredi kullandınız mı? sorusuna, araştırma kapsamında görüştüğümüz, sınıf öğretmeni, M.T.’nin yanıtı şöyle; *“islami hassasiyetlerimden dolayı faize ve bankalarla içli dışlı olmaya karşıyım. Kredi kullanmadım. Kardeşim bir ara traktör alacaktı bankadan taşıt kredisi kullanmamı ya da kendisine kefil olmamı istedi ama ne onun adına kredi kullandım ne de ona kefil oldum. Bu yüzden ailem tarafından psikolojik baskıya maruz kaldığımı söyleyebilirim. Ailede bu konuda bana karşı bir tavır alınmış durumda.”*

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere kapitalist sistem tarafından insanlar gerek zorunluluktan ve çaresizlikten ve gerekse de bazı hilelerle faize bulaştırılmaktadır. Reklam kampanyaları yoluyla sürekli olarak talep artışı körüklendiğinden buna uygun ödeme ve sahip olma enstrümanları da eş zamanlı olarak devreye sokulmaktadır. İnsanların ihtiyaçları ve hayatın öncelikleri başkaları tarafından belirlendiğinden belli bir yaşam standardı herkese dayatılmakta, ahlaki ve vicdani bir kaygı olmaksızın insanlar tüketmeye teşvik edilmektedir. Modern dünyada katılım bankalarının karşı karşıya olduğu en önemli açmazlardan birisi de kredi konusudur. Mevduat bankaları katılım bankalarına oranla tüketici kredisi, ihtiyaç kredisi, vb. konularda daha hassas olduklarından diğer bankalarla rekabet etmeleri zorlaşmaktadır. Liberal ekonomide ve kapitalizmde faiz meşru bir kazanç yoludur. Kaldı ki bu ekonomik sistem faizi,

ekonomik büyüme, yatırım, istihdam, üretim için hem gerekli hem de meşru görmektedir.

5.4. DİN ve KÜLTÜREL HAYAT

5.4.1. Bireyselleşmeden Herkesleşmeye: Tüketime Bir Norm Haline Gelmesi

Kapitalist piyasa ekonomisi ve onun uzantısı olan popüler kültür, Sombart'ın da ifadesiyle aşk, lüks gibi insanın duygularına, hislerine, nefesine hitap eden kanallardan girerek özgürleşmiş bir zevk arayışını teşvik etmektedir. Her türlü otoritenin baskı ve zorlamasından kurtulmak, hayatı özgürce yaşamak, tercihlerini serbestçe yapabilmek bireyselleşmiş bir hayat felsefesini zorunlu kılmaktadır. Bireyselleşmiş bir toplumda insanları bir arada tutabilmek için, asgari düzeyde de olsa bazı şeylerin paylaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Her şeyi, “şeyleştirerek” yeniden tanımlamaya tabi tutmak farklı bir söylem üzerinden dünyayı yeniden kurmaya teşebbüs etmektir. Yeniden kurulan bu dünyada insanın aklı, ruhu, kalbi yerine; duyguları, hisleri, nefsi ön plana çıkarılmakta ve buna uygun tatmin kanalları geliştirilmektedir. Heves ekonomisi üzerine kurulmuş olan, tüketimi esas alan bu sistemde her şey seküler bir bakış açısıyla yeniden tanımlandığından homo religious, homo tüketicus'a dönüşmüş, yaratıcının nimet olarak nitelendirdiği şeyler de tüketim maddesi olarak yeniden tanımlanmıştır. Her şeyin mübadeleye tabi kılınması için gerekli alt yapının hazırlanması tüketime evrenselleşmesinin yolunu açmıştır.

T.Friedman'ın dünyanın düzleşmesi, L. Friedman'ın ise toplumun yataylaşması olarak nitelendirdiği küreselleşme Amerikanvari bir hayat tarzının yeryüzünün bütün bölgelerinde hızla yayılması durumuna karşılık gelmektedir. Heves ekonomisi üzerine kurulan sistem maddi tatmini önlediğinden bireylerin kendini gerçekleştirmeleri için en üst tatmin düzeyine ulaşmayı zorunlu kılmaktadır. Tüketime en üst derecede tatmin aracı haline gelmesi ise bireyselleşmiş insanı aklını, ruhunu, kalbini geri plana atarak materyalist bir anlayışla hayata bakmasına kapı aralamaktadır.

Beslenme ve tüketim alışkanlıkları üzerinden bir okuma yapılacak olursa kapitalizm tüketim alışkanlıklarımızı değiştirerek, belli standartlar getirerek biz farkında olalım veya olmayalım damak zevkimizi, giyim tarzımızı kendisi şekillendirmektedir. Medya, reklam kampanyaları ve diğer sosyolojik faktörlerin de etkisiyle herkesi aynı

potada erittiğinden değiştirmekte, değiştirdikçe de sıradanlaştırmakta ve herkesleştirmektedir. Bu anlamda kapitalizm hayatı anlamlandırmada kutsala, fitrata aykırı alternatif bir kalıp sunmaktadır.

Modern dünyada her birey potansiyel anlamda bir tüketici kabul edildiğinden onun tüketimine sunulacak mal ve hizmetlerin de neler olması gerektiği yönünde bir çalışma yapılmasını zorunlu hale getirmektedir. Kişinin ihtiyaçları, öncelikleri, nasıl bir yaşam sürmesi gerektiği kendi dünya görüşü yaşam felsefesi tarafından değil birilerinin onun nasıl yaşaması, beslenmesi, giyinmesi konusundaki mühendislik faaliyetleri sonucu tanımlanarak hayat standardı adı altında tüketim bir norm haline getirilerek rasyonalize edilmektedir. Tüketici üretmeye yönelik olarak sistematik bir biçimde üretilen reklam ve tanıtım kampanyaları sayesinde bireyler tüketmeye ikna edilmektedirler. Tüketimin bir mutluluk göstergesi olarak kabul edilmesi materyalist bir bakış açısının yansımasıdır.

Modernite tüketmeyi, tükettikçe mutlu olmayı varoluşsal bir olgu olarak sunmaktadır. Modern toplumda tüketememek, sahip olamamak bir hastalık belirtisi olarak kabul edilmektedir. Sahip olamama durumundan kaynaklanan belirsizliklerin aşılması için herkese uygun ödeme kampanyaları düzenlenerek, her gelir düzeyine ve sosyal statüye uygun mallar üretilerek bireylere alternatifler sunulmaktadır. Seçme özgürlüğü adı altında bireyin seçmeme özgürlüğü adeta gasp edilmektedir. Birey mutlaka bir şeyi almaya, seçmeye, tüketmeye mahkum edilmektedir. Zira üretim tüketim senfonisi her üretilenin aynı ölçüde tüketilmesini dahası yeni ihtiyaçlar üretilerek bağımlılığın sürekliliğini gerekli kılmaktadır. Kişinin tüketime bağımlı hale getirilmesi, tüketmeye mahkum edilmesi onu tüketilen şeylerin nesnesi konumuna indirgemekte ve üretilen yeni şeylerin de takipçisi konumuna düşürmektedir.

Sosyolojik bir olgu olarak tüketimin ayartıcı, kışkırtıcı, baştan çıkarıcı ve psikolojik açıdan doyum sağlayıcı bir işlevinin olduğu söylenilebilir. Dini anlamda aşırı tüketime yönelmek, israfa kaçmak her ne kadar anlık bir doyum sağlasa da orta ve uzun vadede manevi hasletleri azalttığından kişiyi dinden ve dini olandan uzaklaştıran bir işleve sahiptir. Duyguların, hislerin tatminine yönelik olarak gerçekleşen bir tüketim anlayışı kişiyi bencillığe, duyarsızlığa ve boş vermişliğe itmektir.

İnsanın istifadesine sunulan, insana hizmet etmek için yaratılmış olan nesnelere insanın hizmet eder hale gelmesi insanı özünden uzaklaştırdığı gibi onu maddenin hizmetçisi, kölesi haline getirmektedir. Söz konusu durum maddeye hükmetmesi

gereken insanın madde tarafından tahakküm altına alınması durumuna karşılık gelmektedir. Tüketmenin, sahip olmanın bir mutluluk göstergesi olarak kabul edilmesi kişiyi, “sonsuzu sonluda arama” gibi bir paradoksla karşı karşıya bırakmaktadır.

İhtiyaçlar hiyerarşinin sürekli genişletilmesi tüketim toplumunun olmazsa olmazları arasındadır. İhtiyaçların sona ermesi bir yana her geçen gün yenilerinin üretilmesi ve bunlar üzerinden de kişinin maddi anlamda dünyevileştirilmesi, inancın metafizik boyutunun ıskalanmasını beraberinde getirmektedir. Maddenin, sahip olmanın, tüketmenin aşırı derecede yüceltilmesi, bireyi hedonizmin esiri haline getirirken, maneviyatın fakiri konumuna düşürmektedir. Kişinin iç dünyası fakirleştikçe, insan; aklına, ruhuna, kalbine, fitratına karşı yabancılaştıkça inanç bir gösteri nesnesi haline gelmektedir. Kişi dünyevileştikçe maneviyattan uzaklaşmakta, maneviyata yaklaştıkça da maddenin esiri olmaktan kurtularak asli yerine geri dönmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi modern dünyada herkes potansiyel anlamda bir tüketicidir. Dindarından muhafazakarına, liberalinden demokratına, ateistinden komünistine kadar herkes bu tanımlamanın içerisinde. Bundan kaçış yoktur. Piyasa ekonomisi tarafından belirlenen tüketim normları evrensel standartlar, hayatın olmazsa olmazlarıymış gibi herkese dayatıldığından kimsenin bundan kaçması gibi bir durum söz konusu olamaz. Ancak kişi; ruhunun sesine kulak vererek, aklına, vicdanına, kalbine rehberlik edecek kutsal öğretilerin rehberliğinde kendi önceliklerini belirleyebilirse tüketim toplumunun dayatmalarına karşı mesafeli bir duruş sergileyebilir. Bu şartlar dahilinde kutsal öğretilerin rehberliğinde hem maddi hem de manevi anlamda dengeli bir yaşam sürebilir.

Heves ekonomisi üzerinden yürüyen bu sistem dahilinde dindarların tüketim alışkanlıklarını değiştirmemesi ya da mevcut değişim sürecine bigane kalması gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu yukarıda din bahsinde de belirttiğimiz gibi bizi bir kez daha dünyevileşme olgusuyla karşı karşıya getirmektedir. Fakat biz burada dünyevileşmeden ziyade dindarların modern dünyadan taleplerinin modernleşmesinin sosyolojik boyutu üzerinde durmak istiyoruz. Bu bağlamda cevabını aradığımız temel sorular;

Müslümanlar beslenme ve tüketim alışkanlıkları konusunda topluma yeterinde örnek oluyorlar mı?, Dindarların israfa ve lüks tüketime yönelerek insanlara kötü örnek oluşturduklarını düşünüyor musunuz?, Dindarlara göre toplumda israf var mı? Dindarlar

bundan uzak duruyorlar mı?, Gösteriş için tüketimin müslümanlar arasında da yaygın olduğu söyleyebilir mi? Müslümanların lükse ve israfa yönelmelenin temel nedeni nedir? İnsanların bu noktaya gelmesinin temelinde daha çok kazanayım, lüks bir hayat yaşayayım felsefesi yatıyor. İhtiyaçlar hiyerarşisinin aşırı derecede genişle(til)mesi insanları tatmin arayışına yönlendirdiğinden duyarsızlaştırmaktadır.

5.4.2. Müslüman Taleplerinin Modernleş(tiril)mesi: Tüket(tiril)en Dindarlar

Toplumsal şartlara bağlı olarak dini idrak ediş ve yaşayış şekli değişse de dinin ve dindarlığın yok olması, ortadan kalması gibi bir durumdan söz edilemez. Toplumsal değişimin hızına ve şiddetine göre dindarlığın azalması veya artmasından ise bahsetmek her zaman mümkündür.

İnsanlık tarihindeki en kapsamlı değişim dalgası olarak nitelendirebileceğimiz küreselleşme çağında modernliğin unsurlarının bir ağ gibi bütün toplumları sarması ve bunu belli argümanlar üzerinden dayatarak zorla kabul ettirmeye çalışması günümüz dünyasının karşı karşıya olduğu hiper gerçekliklerin başında gelmektedir. Heves ekonomisini merkeze alan tüketim üzerinden insanların bağımlı hale getirilmesi ve her geçen gün bağımlılığın değişik türevlerinin üretilmesi insanları modern unsurların takipçisi olmaya zorlamaktadır. Dindarların bu süreçten uzak kalması ya da bundan etkilenmemesi düşünülemez. Zamanın ruhuna uygun bir şekilde kendilerini yenilemeleri, taleplerini moderniteyle uyumlu hale getirmeleri ve modernleştirmeleri gerekmektedir. Bu süreç diyalektik bir biçimde işlemektedir. Dışarıdan gelen değişim dalgasının gücüyle dindarlar modernleştirilirken aynı zamanda kendi modernliklerini de üreterek sürece katkıda bulunmaktadır.

Modernite kendisiyle uygunluğu dayatırken dinle çatışmaması, dinin buna direnç göstermemesi mümkün değildir. Dinler genel anlamda muhafazakar bir karaktere sahip olduğundan aşırıya gitmeyi, haddi aşmayı onaylamamaktadır. Bu bağlamda tüketim üzerinden dinle modernite arasında büyük bir hesaplaşmanın, iktidar mücadelesinin verildiği bir dönemde yaşadığımız bir gerçektir.

Her geçen gün kalabalıklaşan kentler, hızla genişleyen ihtiyaçlar kapitalizmi ateşlemekte, korkutarak, cüretkar davranarak, insanları taviz vermeye zorlamaktadır. Dinin özüne aykırı olan bu yaşam tarzına karşı koymak, din adına buna engel olmak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Dindar olmak; güzel örnek olmak, bildiğini

yaşamak, özüyle sözü bir olmak gibi inanca uygunluğu, tutarlılığı zorunlu kılmaktadır. Günümüz dünyasında gösterişin ve görünürlüğün ön plana çıkması örnek insan ve rol model olarak farklı yaşam tarzlarına sahip insanların etkisine açık olmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Buna karşı en etkili çözümlerden biri ise insanların önüne her şeyiyle, konumuz açısından ise tüketim alışkanlıkları ile ilgili örnek insanlar, örnek müslümanlar olarak alternatif seçenekler sunmaktır. Teorik olarak günümüzde müslümanların da bazı durumlarda aşırıya kaçtıkları ve israfa yöneldikleri söylenebilir.

Bunun gerçekte böyle olup olmadığını, dindar insanların israfa ve lüks tüketime yönelerek insanlara kötü örnek oluşturdıklarını söyleyebilir miyiz? sorusuna; Ş.'nin yaklaşımı; *“müslümanlar israf ve lükse kaçma noktasında aşırıya kaçmaktadırlar. Kuranda belirtildiği gibi Allah israf edenleri ve aşırıya kaçanları sevmez. Müslüman kişi Allahın verdiği nimetleri kafasına göre harcama hakkına sahip değildir. Bunun hesabını Allaha veremez. 400 milyona eleman çalıştırırken hanımına bir eşarba 300 milyon (lira) veremez, jipe binemez, saraylarda düğün yapamaz. Böyle bir islam anlayışı olabilir mi? Müslüman mütevazi olmalı. Bu davranışlar, bu yaşantılar müslümanların hem birbirleriyle hem de Allahla olan bağlantılarını, rabitalarını zayıflatıyor. Bunlar müslümana yakışmıyor.”*

Maddiyatın en önemli iktidar araçlarından birisi haline gelmesi kişileri bazı durumlarda statü sembolü haline getirilen araçlara sahip olma adına sorumsuz harcamalarda bulunmaya zorlamaktadır. Gerekli iktidar araçlarına sahip olamayanların sterilize edilerek içe kapanmaya zorlanmaları kısır bir döngü oluşturmaktadır. Dindarların yaşam tarzları itibarıyla gittikçe toplumdan koparak daha üst yaşam tarzlarına eklemleme çabası içerisinde olmaları dinin bütünleştirici gücünü zayıflatmaktadır. Sosyal, psikolojik, ekonomik, vb. açıdan tecrit edilmişlik duygusunun sürekli bastırılarak yeniden üretilmesi insanlar arasında sevgi, barış, yardımlaşma, dayanışma gibi evrensel değerlerin sahiplenilmesini zorlaştırdığı gibi sağlıklı bir din anlayışının da gelişmesini engellemektedir.

Aynı soruya B.İ.'de paralel bir yaklaşım sergilemektedir. *“Müslüman üç şeye çok dikkat etmeli. Emanete riayet etmeli, konuştuğunda yalan söylememeli, söz verdiğinde sözünde durmalı. Bunlar temel şart, olmazsa olmaz. Bugün müslümanlar bundan çok uzaktalar. Dindarız, namazdayız, hacdayız, umredeyiz ama iş asıl noktaya gelince bunlardan çok uzaktayız. Müslümanların burada sınıfta kaldığını söyleyebilirim. Konuşunca iyi, güzel, doğru şeyler söylüyor ama iş ticarete gelince,*

paraya gelince çalışanına asgari ücret veriyor, zam yapmıyor, milleti ölçü alıyor. Düşük çalış(tır)anları emsal göstererek çalıştırdıkları insanların gerçek haklarını vermiyorlar. Bu konuda herkes ne yapıyorsa dindarım diyen insanlarda onlardan farklı bir şey yapmıyorlar. Bir farkındalıkları yok, iyi örnek olamıyorlar. Bu yön çok açıkça gözükmektedir.” İslama göre münafıklık alametlerinden sayılan bu özelliklerin müslümanlar arasında da yayılma eğilimi göstermesi ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Hak ve hukuku gözetme noktasında ihmalkar davranarak, piyasa kurallarını gerekçe göstererek haksız kazancın, emeğin sömürülmesinin meşrulaştırılması dindarları sıradanlaştırmaktadır. Sıradanlaşan bir kimsenin inancını temsil etmesi, topluma örnek teşkil etmesi ise zorlaşmaktadır. Kendi oyununu kuramayan, kurallarını oluşturamayan, başkasının koyduğu kurallara göre oynanan bir oyunda yer almak müslümanları aktör değil ancak figüran haline getireceğinden onları sıradanlaştırırken protestan bir anlayışa kapı aralamaktadır.

Aynı bağlamdaki, dindarlar moda ve konformizmden uzak duruyorlar mı? sorusuna sınıf öğretmeni, M.T.’nin yaklaşımı da benzer ifadeler içermektedir. Ona göre; *“günümüzde bu kaçınılmaz bir hal. Dindar olan insanlar bile moda ve konformizmden kaçamıyorlar. İzlenilen televizyon programları, komşular, çevre sizde dünyada yaşarken yeryüzü cenneti oluşturma duygusunu hakim kılıyor...insanda nefisle, şeytanla ruh sürekli rekabet halindedir. Nefis baskın hale gelince ruhun manevra alanı daralır. Bu bizdeki serencamı, çelişkiyi artırıyor. Günümüzde küreselleşmenin empoze ettiği dünya cenneti oluşturma imajı eskiye göre müthiş bir hızla yayılıyor. Bu eskiden çok sınırlıydı şimdi ise, televizyonlar, cep telefonları, internet ve tüketim malları vasıtasıyla şimdilerde her gün evlere geliyor. Dünya öyle bir hale geldi ki; islamın nehrin kenarında da olsan suyu israf etme anlayışını, dahası bana geçmişimi düşündürmüyor. Beni anı yaşamaya davet ediyor. Müslüman var olanla yetinme duygusunu öğrenmeli. Bu daha üst kademe bir eğitimi zorunlu kılıyor ki bu ruhun eğitilmesi anlamına geliyor. Bana göre insanları bu akıntının etkisinden kurtaracak, ümmete rehberlik edecek bir mürşidi kamile ihtiyaç var. Ama gel gör ki günümüzde ilmiyle amel kişi sayısı çok az. Müslümanların her yönüyle örnek alacağı şahsiyet yok. Bunun getirmiş olduğu bir boşluk yaşanıyor.”* Durkheim’inde belirttiği gibi toplumsal olayların en önemli özelliklerinden biri dışa ait olmaları ve zorlayıcı bir karaktere sahip olmalarıdır. Küreselleşme dediğimiz süreç genel anlamda dışa ait ve baskın bir karaktere sahip olduğundan insanların bunun etkisinden kurtulmaları mümkün değildir. Müslümanlar

kendi rol modellerini, örnekliklerini kendileri oluşturmali, önceliklerini Kuran’a ve Sünnete göre belirlemelidirler. İhtiyaçlar bağlamında başkalarının kendilerini tanımlamasından önce kendi tanımlamalarını kendileri üretmek zorundadırlar. Örnek alan, etkilenen değil; örnek alınan, etkileyen olmalıdırlar. Günümüz şartlarında bir müslümana düşen vazife Kuran ve Sünnet çizgisinde durmaktır. Yoksa Kuran’ın ve Sünnetin dışında kapitalizmin buyruklarına göre bir hayat yaşayıp da islamı kendisine uydurmak değildir.

Müslümanlar tüketim konusunda topluma yeterinde örnek oluyorlar mı; sorusuna H.U.’nun yaklaşımı; *“gördüğüm kadarıyla bir kısım müslümanlar anı yaşamaya çalışıyorlar, ahireti düşünen yok. Ticaretle uğraşan müslümanlara baktığımda genel olarak daha fazla mal edinmek için islamdan gevşeklik gösterdiklerini söyleyebilirim. Geçim sıkıntısı çektiklerinden, sermaye yetersizliğinden dolayı değil. Müslümanlar arasında bir çekememezlik, hasetleşme var. Gösteriş için birbirleriyle yarışıyorlar. Bunu da bayanlar körüklüyor.”* Aynı soruya E.D.’de modern yaşamın müslümanları dünyevileşme gibi bir olguyla karşı karşıya getirdiğini iddia etmektedir. Ona göre; *“müslümanlar lüks yaşama alıştıkça kaybediyorlar. Eskiden tembellik modaydı şimdi ise tenperverlik (lükse ve modaya düşkünlük anlamında) başladı. Müslümanlar rahatlarına şahane derecede düşkünler.”* Aynı konuda N.P.K.’nın yaklaşımı ise şöyle; *“İslami kesimde bizim mahalle sendromu yaşanıyor. Ebedi olarak dünyada kalacaklarmış gibi bir anlayış var.”* Aynı soruya O.E.’de paralel bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre; *“kafamızı bozmamız, beyin konforumuzu bozmamız lazım. Kafamızı, beynimize formatlamamız lazım. Takvayı yükseltme, imanı kuvvetlendirme noktasında tatminsiz olmamız lazım. Bakıyorsun insanlar nirvanaya erişmiş gibi.”* Çağımızda maddiyat ön plana çıktığından kişinin maddi anlamda kendisini başkalarıyla mukayese etmesi onu bir anlamda maneviyat arayışından uzaklaştırdığından takvaya yönelmesini, maneviyat önderlerini örnek almasını, kendi iç derinliğinde bir kemalat yakalamasını engellemektedir. İnsanların fitratına aykırı olan şeylere özendirilmesi, ekonomik güç elde etmek için rekabet eder hale gelmeleri kıskançlık, çekememezlik ve hasetleşme gibi maneviyatı yaralayıcı duyguların baskın hale gelmesine neden olmaktadır. Kendi iç derinliğinde, manevi aleminde muktedir hale gelme ıskalanarak dış dünyadaki iktidara yönelme, herkesin maddi çıkar elde etmek için rekabet etmesine yol açtığından uzun vadede toplumun bir bütün olarak varlığını sürdürmesini tehdit etmektedir.

Gösterişçi tüketimin müslümanlar arasında da yaygın olduğunu söyleyebilir miyiz? sorusuna sosyolog R.A.’nın yaklaşımı; *“toplumda bir tüketim çılgınlığı var. Kullan ve at bir değer haline dönüşmüş. Bir aleti sonuna kadar kullanma yok, bozulunca hemen yenisi alınıyor. Tamir kültürü tarihe karışmış. Tüketim gösterişi de beraberinde getiriyor. Aslında ikisi birbirini besleyen şeyler. Sadelik, başkasının hakkına riayet etme (markalı elbiseler giyerek veya markalı cep telefonları kullanarak başkalarına kötü örnek olma, psikolojik açıdan kini ve nefreti körüklüyor) toplumsal faydayı gözetme gibi hasletler kaybolmaya yüz tutmuş. Herkes ileriye ve yüksek hedeflere odaklanmış, geriye veya aşağıya bakan yok....lüks hayat ve gösteriş müslümanlar arasında yaygınlık kazanmaya başladı. Bireysel çıkarlar ve menfaatler, beklentiler, toplumsal faydaya üstün gelmeye başladı. Dünyevi başarı ve statüler uhrevi hayatın örneğin iman zenginliğinin önüne geçmeye hatta onu bastırmaya başladı. Halbuki İslamiyet aşırılık anlamında radikal bir din değildir. Allah Müslümanlardan aşırılığa kaçmamalarını ve İslami duruşlarını korumalarını ister. Kuranın pek çok yerinde “ey iman edenler, Allaha ve rasulüne iman edin” diye inananlar uyarılmaktadır. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: müslümanlar ancak yanlış bildiği egemen anlayışlara karşı durabildiğinde, İslamiyet ve toplum yararı için kendinden fedakarlık yaptığında bir insan gerçek Müslüman olabilir.”* Modern toplumda tüketim malları geçmiş dönemlerin aksine ömürlük, uzun süreli kullanmak için değil anlık tatmin ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak üretilmektedir. Teknolojinin kendisini yenileme hızına göre bu döngü her geçen gün artmaktadır. Bütün toplumsal kesimler gibi dindarların da gösterişçi tüketimi sahiplenmeleri bireyselleştirmeyi, kendini gerçekleştirmeyi normalize ettiğinden sadeliğin, mütevaziliğin ölümüne davetiye çıkartmaktadır.

Size göre toplumda israf var mı? Dindarlar bundan uzak duruyorlar mı? sorularına N.P.K.’nın yaklaşımı; *“İslami kesim de dahil toplumda aşırı bir tüketim var. Marketlere, alışveriş merkezlerine gittiğimde çoğu zaman şunu görüyorum: Kadın ayrı sepet sürüyor, kocası ayrı sepet sürüyor. Toplum olarak alışveriş yaptıkça rahatlıyoruz, stres atıyoruz.”* Dini açıdan düşündüğümüzde sonsuz mutluluğu sonluda arama gibi bir durumdan söz edilemez. İnsanların tükettikçe mutlu olmaları, sahip olmanın mutluluğun en önemli aracı haline gelmesi materyalist bir dünya görüşünün kendisini dayatmasının farklı bir boyutudur. Sistem insanları daha çok tüketmek için devasa alışveriş

merkezlerinde toplayarak hem tükettiriyor, tükettirdikçe de mutlu hale getiriyor. Bir anlamda alışverişle terapi uygulayarak tüketimi rasyonalleştirmektedir.

Müslümanlardaki bu lükse düşkünlüğün ve israfa yönelmenin temel nedeni nedir? Geçmişle mukayese edildiğinde bugün dinden uzaklaşma olarak görülen bu durum nasıl anlaşılmalı? Gerçek anlamda bundan bir kaçış var mıdır? sorularına E.D.'nin yaklaşımı; *“Bugün müslümanlara bakıyorsun her tarafımız israf. İsrafta romayı geçmiştiz. Geçmişte gayri zaruri olan, lüks olarak görülen şeyler asli ihtiyaç haline gelmiş. Gördüğünden geri kalmak korkusu aşağılık kompleksine yol açtığından müslümanlar bu illetten kurtulmadıkça israfı terk edemezler.”* Reklam kampanyaları vasıtasıyla insanları tüketmeye, sahip olmaya ikna etmek için bilinçaltıyla oynanarak zihniyet dünyası manipule edildiğinden gelenekten, dinden kaynaklanan direnç kırılmaktadır. Gösterişe dayalı tüketimin taklit yoluyla yayılmasını göstermesi bakımından Dr. M.'nin avizeci bir esnaf arkadaşının beyanına dayanarak verdiği şu örnek ilginçtir. *“Bir apartmana bir avize satmamız yeterli.”* Kapitalizm görenek belasını reklamlar vasıtasıyla körüklediğinden ihtiyaç olmayan şeyleri ihtiyaç haline getirerek dönüştürmektedir. Tutuculukla, direnmekle eş anlamlı olan geleneği yeniden icat ederek, modernliğin kalıplarına dökerek taklit etmeye, çevreye uyum sağlamaya dönüştürmektedir.

Aynı soruya ilahiyatçı, yazar, öğretmen B.İ.'nin yaklaşımı da bir paralellik arz etmektedir. *“İnsanların bu noktaya gelmesinin temelinde daha çok kazanayım, lüks bir hayat yaşayayım felsefesi yatıyor. Onun var benim niye yok. o nasıl bu noktaya ulaştı, ben niye ulaşmamayım... yani özentî kültürü. Daha çok kazanmak, daha çok kendini göstermek amacı yatmaktadır. Kişi bu kaygılardan dolayı israfın içerisinde rahatlıkla dalabilmektedir. Kendisi en iyi yerlerde tatil yapabilirken, en iyi otellerde yatabilirken yanında çalışan insanların haklarını çok rahatlıkla gasp edebilmektedir. Diğer taraftan da dindarlığını çok rahatlıkla söyleyebilmektedir. Burada çok ciddi çelişkiler var. Müslümanların bu noktaya gelmesi çok üzücüdür. Değerlerde, dindarlıkta, islamiyetten büyük kayıplar var. Bunun geri kazanılması gerekir fakat mevcut şartlar buna pek fırsat da vermiyor. Şunu bunu bahane ederek istenen dindarlığa gelemiyorlar, istenen ahlaka gelemiyorlar. Peygamberimizin ortaya koyduğu temel ilkelere bir türlü uyamıyorlar.”*

Modern toplumda ihtiyaçlarda modern bir hal almıştır. Dünnün lüks olan şeyler'i ya da nesneleri bugün zaruri ihtiyaçlar listesinin başında yer almaktadır. Örneğin; bugün cep telefonsuz, bilgisayarsız, internetsiz bir hayat düşünülemez hale gelmiştir. Eskiden

bir çeşit kimyasal ürünle bütün temizlikler yapılabilirken günümüzde 20 kalem kimyasal ürünsüz bir yaşam sürdürülemez hale gelmiştir. İhtiyaçlar hiyerarşisinin aşırı derecede genişle(til)mesi insanları tatmin arayışına yönlendirdiğinden duyarsızlaştırmaktadır.

Dünyanın global bir köy haline geldiği, bu köyün bütün sakinlerinin ağlar üzerinden birbirine bağlandığı, birbirlerinden an be an haberdar olduğu günümüz dünyasında görsellik kültürü üzerinden insanlar daha üst yaşam standartlarına ulaşmaya koşullandırılmaktadır. Geçmişin kapalı toplumlarının yerini açık toplumlar aldığından her alanda rekabet her toplumun kendi içerisinde değil global ölçekte toplumlar arasında bir seyir takip etmektedir. Geleneksel toplumlarda kişi kendisini fiziksel hinterlandındaki komşu ve arkadaşlarıyla mukayese ettiğinden dışarıdan birine özenme, öykünme gibi bir durum pek söz konusu değildir. Fakat günümüz dünyasında fiziksel kısıtlamalardan kaynaklanan engellemelerin yanında, kültürel, dini, etnik, vb. unsurlardan da kaynaklanan engellemeler hızla aşıldığından kişinin kendisini dar bir çevreye hapsederek yaşamasını ve tanımlamasını imkansız hale getirmektedir. Kişi kendisini fiziksel çevresindeki insanların yanında görsellik kültürünün sunmuş olduğu idollerle, onların yaşam tarzlarıyla mukayese eder hale gelmiştir. Sürekli ileriye, daha üst yaşam standartlarına odaklanmak, uzun vadeli hedefler peşinde koşmak kişiyi hem Allahtan uzaklaştırmakta hem de hemcinslerinin sorunlarına karşı yabancılaştırmakta, duyarsızlaştırmaktadır. Madde ve mana dengesi mana aleyhine bozulmaktadır. Tanrıyı yeryüzüne indiren ve hatta öldüren bir medeniyetin yaşam felsefesinin insanlara empoze edilmesi, herkesin kendi dünya cennetini inşasını zorunlu kıldığından insanları Allahtan uzaklaştırmaktadır. Allahtan uzaklaşan insan Allaha hesap vereceği duygusundan hareket etmemektedir. Allah korkusu onun davranışlarına kaynaklık etmemektedir. Piyasa kuralları rehberlik etmektedir.

Bireyselleşmeyi öne çıkaran hayat anlayışı insanları farkında olmadan bireysel tatmin peşinde koşan bireyler haline getirmektedir. Mevcut yaşanan değişim sürecinin insanları islamdan uzaklaştırdığını ve kayıtsızlığı beraberinde getirdiğini iddia eden S.E.'ye göre; *“Müslümanlar da bir zamanlar eleştirdikleri insanların yaptıklarını yapar hale geldiler. Yaşantılarını onlara benzetmeye başladılar. Tatil beldelerine ve lüks mekanlara akın akın gitmelerinden şikayetçiyim. Halbuki ümmetçi bir bakış açısıyla dönüp doğuya gidilseydi bugün o acılar yaşanmazdı.”* Bu ifadelerden müslümanların modernleşmesi dinden uzaklaşma olarak algılanmaktadır. Müslüman demek içinde

yaşadığı toplumdan kopuk yaşayan, insanlara kendisini kapatan insan değildir. Onların diğer insanlarla benzer şeye sahip olmak istemeleri, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını tatmin etmek için sunulan imkanlardan yararlanma teşebbüsleri lüks olarak algılanmamalı. Günümüz dünya ve Türkiye şartları dikkate alındığında, insanların belli hayat standartlarını yakalamak için aşırı derecede efor sarf ettikleri, hem psikolojik, hem sosyal hem de fizyolojik açıdan son derecede yıprandıkları bilinmektedir. Bu şartlar altında yılın belli dönemlerinde insanların dinlenmek ve stres atmak için turistik amaçlı gezilere çıkmaları yadırganmamalı. Bireysel olarak kendini gerçekleştirememiş, dini kendi iç aleminde içselleştirememiş insanlardan din adına, sosyal alanın ve sosyal sorunların inşasına yönelik davranışta bulunmayı beklemek dini bireysellikten sosyalliğe taşıırken bireyi ihmal edebilir. Din insanın bütün fiil ve davranışlarına kutsallık ifa eden bir hayat nizamı olduğundan dinselikten ve dinden arındırılmış bir sosyal alan bulmak neredeyse imkansızdır. Dindar insanın sıradan davranışlarının bile arkasında gizlenmiş gizli bir dinsel bakış açısını bulmak mümkündür. Bu yüzden dindarların bu tür sosyal etkinliklerde yer almalarını onların gösteriş düşkünü, sorumluluklarını hiçe sayarak zevk ve eğlence peşinde koşan insanlar olarak algılamamalıyız. Müslüman aşırıya kaçamaz fakat asgari olandan da geri kalmaz. M.T.'nin ifadesiyle; *“Bana sorarsanız bugünün derviş kimdir? diye; maddi imkanları varken, “kendi kendine sınır koyabilen” insandır derim.” Biz 70’li 80’li dönemlerin insanları olarak bugünkü olan hadiseleri anlamada, kavramada çok çelişki yaşıyoruz.”*

M.H.G.’ya göre; *“bir müslüman hayata imtihan penceresinden bakar. Varlıkta bir imtihan aracıdır, yokluk da bir imtihan aracıdır. Bence günümüzün insanları varlıkla imtihan ediliyor. Fakat müslümanlar varlıkla imtihanda dökülüyorlar. Dini ibadetler bir gösteriş halini almış. Millet tatile gider gibi hacca gidiyor. Eskiden yaşlılar giderdi şimdi gençler gidiyor. Bana sorarsanız tatile gider gibi hacca gidilmemeli.”* Varlık sahibi olmak insanlara belli konularda esneklikler sağlamaktadır. Günümüz şartları dikkate alındığında ulaştırma ve turizm sektöründe kaydedilen gelişmelerin de etkisiyle hem ulaşım maliyetlerinde bir düşüş olmuş hem de genel anlamda refah düzeyinde bir artışın olduğu inkar edilemez bir gerçektir. İmkan sahibi müslümanların modernliğin imkanlarını kullanarak dini ibadetlerini yapmaya yönelmeleri bir gösteriş olarak algılanmamalı. Kaldı ki kapitalizm gösteriş, reklam, tanıtım vb. kampanyalar üzerinden kendisini pazarladığından haccın, umrenin bundan

ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Fakat kişi bazında insanların sırf gösteriş için hacca, umreye gittiklerini söylememiz mümkün değildir.

Potansiyel anlamda her bireyin bir tüketici olduğunun kabul edilmesi ona sunulacak onun adına üretilecek olan hizmetlerin de neler olması gerektiğine karar vermektedir. Kişinin ihtiyaçları ve öncelikleri kendi dünya görüşü yaşam felsefesi tarafından değil birilerinin onun nasıl yaşaması, beslenmesi, giyinmesi konusundaki mühendislik faaliyetleri sonucu tanımlanarak hayat standardı adı altında tüketim bir norm haline getirilmektedir. E.E.'ye göre; *“tüketime dayalı bir yaşam anlayışının empoze edilmesi dünyevileşme lehine bir dengesizlik dengesine ulaştı. Müslümanları bu süreçten zayıf olan yönlerini güçlendirmeye yönelik bir çaba kurtarabilir. Tüketim çılgınlığı ihtiyaç olmayan şeylerin de tüketim adı altında tüketilmesini dayatıyor. Aslında ihtiyaç diye bir şey yok. Bir şeyin ihtiyaç olup olmadığına kim karar veriyor? İmkanlar arttıkça ihtiyaçlar da artıyor. İnsanlar tüketmeye zorlanıyor. Nefsin buna temayülü var. Dışarıdan bu sürekli uyarılıyor. Topluma Kur'anı ve sünneti merkeze alan bir ruh üflenirse ancak o zaman toplumsal bir dönüşüm başlayabilir. Taa ki bu davranışlarımıza ve yaklaşımlarımıza yön verici olabilir. Bunu ise toplum üzerinde egemen olan bir otorite yapabilir. Mevcut şartlar dahilinde bu mümkün değil. Kapitalizm bunun üzerine kurulmuştur. Bu onun sonu anlamına gelir.”*

Dünün lüks olan şeyler'inin bugünün zaruri ihtiyaçlar listesinin başında yer alması kişiyi çağın gerisinde kalmamak için gündemin takipçisi olmaya zorlarken aynı zamanda duyarsızlaştırmaktadır da. Söz konusu durumun İslami açıdan nasıl bir tehdit oluşturduğunu E.E. şöyle ifade etmektedir: *“küreselleşmeyle birlikte müslümanlar bireysel düşünmeye başladılar. Eskiden daha toplumcu düşünüyorlardı. İnsanlar gittikçe duyarsızlaşıyor. İnsanlar kendileri için problem kaynağı olan, sıkıntı yaratan durumlar ortadan kalkınca geriye dönüp bakmıyorlar. Örneğin yoksul olan birisi, varlığa erişince o mahalleden taşınıyor, sıkıntıdan kurtulunca bu sorunu unutuyor. Kendi aleminde bu tür sorunlardan kopuyor. Görmezden, düşünmezden, konuşmazdan geliyor. Mış gibi yapıyor. Duyarsızlık artıyor, sistem sahipleniliyor, insanlar bencil ve egoist olmaya zorlanıyor. Bunlar dindarlıkla islamla örtüşen şeyler değil. İslam duyarlılığa davet ediyor. Dünya görüşlerimiz bakış açılarımızı oluşturmuyor. Hızlı değişim rüzgarı karşısında Kurandan, Sünnetten beslenmeyen bir din anlayışı gibi sakat bir durum ortaya çıkıyor. Zayıf din anlayışı ve güçlü ekonomi dalgası karşısında müslümanlar bocalıyorlar.”*

“Bugün bizim elimizde insanların zihinlerini ya da yüreklerini ölçen hassas bir ölçüm aleti olsaydı karşılaşacağımız muhtemel durum şöyle olurdu: maddiyatın takvadan daha önemli olduğunu görürdük. Küreselleşme sürecinde müslümanlar Kuran ve Sünnetin davranışlarına rehberlik etmesi gerektiği halde bunun tersine liberal piyasa kurallarına göre hareket ederek sıradanlaşıyorlar. Küreselleşme sunmuş olduğu maddi imkanlarla duruma, gelire, statüye, vb. iktidar araçlarına uygun bir hayat sürmeyi meşrulaştırmakta hatta bazen zorunlu kılmaktadır. Mekansal anlamda toplumun kendi içerisinde bölünmesi duygusal ve kaygısal anlamda da belli oranlarda bir bölünmeyi, duyarsızlaşmayı beraberinde getirmektedir. Eskinin zenginle fakirin iç içe yaşadığı, insanların birbirlerinin sorunlarıyla birebir yakından ilgilendiği, fiziksel ve mekansal birlikteliğin beraberinde getirmiş olduğu sosyal bütünleşme yerini farklılaşmaya ve bölünmeye bırakmaktadır. Sosyolojik anlamda benzer özellikteki insanların bir arada yaşamaya teşvik edilmesi ötekinin durumunu hakiki değil de hayali bir bakış açısıyla tahayyül etmeyi, herkesi kendisi gibi görmeyi ve bunu normal bir durummuş gibi kabullenmişlik psikolojisine bürünmeyi beraberinde getirmektedir. Fakat burada dindarların toplumsal sorunlara karşı tamamen kayıtsız kaldıkları gibi bir durumdan söz edilemez. Biz sadece bu tür yaşam tarzının muhtemel sonuçlarının ne olduğuna dair kısmi bir sosyolojik analiz yapmış olduk. Yoksa toplumda yardımlaşma, dayanışma kurumsallaşarak varlığını devam ettirmektedir.

Müslümanların tüketimin öznesi haline gelmelerini mevcut Türkiye şartları açısından nasıl yorumlamalıyız? Mevcut şartlar dahilinde müslümanlar ne yapmalılar? sorusuna, İlahiyatçı, yazar, öğretmen, B.İ.’nin yaklaşımı; *“Eskiden bu imkanlar yoktu. Dolayısıyla günümüzde en ufak bir değişiklik hemen göze çarpıyor. Bunu Türkiye açısından şöyle anlamak lazım. Eskiden müslümanlar yoksuldu. Şimdi varlıklı. Eskiden evi, arabası, yazlığı olan, tatile giden kaç Müslüman vardı. Sonradan görme insanları şımartıyor. Keban Barajı örneğinde bunu çok iyi gördük. Varlıklı olanlar paralarını değişik şekillerde değerlendirdiler. Sonradan görmeler paralarını sorumsuzca harcadıklarından kısa süre sonra tekrar yoksul konumuna düştüler. Bu açıdan bunun olması da doğaldır. Müslümanlar ila-nihaye yoksul yaşayacak diye bir şey yok. Burada önemli olan, gözetilmesi gereken husus inançlarından, ibadetlerinden, infaklarından taviz verip vermedikleri hususudur. Bana göre biz müslümanlar olarak sanki bir geçiş dönemindeyiz. Bu süreçte pek çok insanımızı kaybedebiliriz, ya da kaybediyoruz da. Burada müslümanlar olarak kenetlenmemiz lazım. Sebepler oluşturmamız lazım.*

Vakıflar kurmalıyız, dernekler kurmalıyız. Organize faaliyetler içerisinde olmalıyız. Tedbiri elden bırakmamalıyız. Aşırılıkları önlememiz lazım. Kişi kendi başına hareket ederse yanlış yollara sapabilir. İnsanlar çok da fazla kendi başlarına kalmamalı. Aşırı bireyselleşme zararlıdır, kaybettirebilir. Düşünsel anlamda evet ama. Yardımlaşmaya, dayanışmaya sürekli ihtiyaç olacaktır, bu hiçbir zaman eskimez.”

Bazıları müslümanların karşı karşıya kaldıkları bu durum karşısında göstermiş oldukları tepkileri, zaman zaman bocalamaları müslümanların açgözlüğüne, sonradan görmeliğine yormaktadır. Sizce böyle bir durumdan söz edilebilir mi? sorusuna O.E.’nin yaklaşımı; *“biz İslami kesim geçmişte araya, biz ve diğerleri diye bir sınır koymuşuz, zırh örmüşüz. Biz ötekilerle araya koyduğumuz sınırları kaldırdıkça onlar gibi olmaya, onlar gibi yaşamaya alıştık. İslami kesimde özentî ve gösterî kültürü oluşmaya başladı. Bu süreç açısından düşündüğünüzde bir anlamda kaçınılmazdı ve bizi bütün yanlışlıklarımızın üzerini bir tülle örtmeye, onları din adına meşrulaştırmaya götürdü. Bugün artık geçmişteki anlamda sınır falan kalmadı. Biz müslümanlar olarak net çizgilerimiz bellidir, o kırmızı çizgiler dahilinde yaşamak zorundayız.”* Aynı soruya S.E.’nin yaklaşımı paralel bir değerlendirmeyi içermektedir. *“bazıları müslümanları aşağılık kompleksine kapılmakla itham ediyorlar. Ben buna katılmıyorum. Müslüman artık aşağılık kompleksini aşmıştır. Aşağılık kompleksini aştığı için çağdaş yaşamla kendi kimliğini birleştirmeye çalışıyor. Bu yaralar tamir edilmeye çalışılmıştır. İki yüzyıllık bir çaba sonucu geline bu noktayı çok fazla eleştirmeye gerek yok. Bu neticede bir oluş sürecidir. Müslüman kendi kimliğini, kişiliğini bulmak için çabılıyor. Bir arayış içerisinde.”*

Sosyolojik anlamda israf, kişinin maddî gücüne, sosyal saygınlığına, sınıfsal anlamda ifade edecek olursak mensup olduğu toplumsal sınıfa bağlı olarak değişen göreceli bir duruma karşılık gelmektedir. Alt sınıftan birine göre lüks olan bir şey üst sınıfa mensup birine göre ihtiyaç olabilir ve lüks de sayılmaz. Bunu ülkeler bazında da düşündüğümüz zaman karşımıza benzer bir durum çıkmaktadır. Yoksul ülkelere göre israf sayılan bir tüketim zengin ülkeler için asli ve zarurî bir ihtiyacın giderilmesi olarak düşünülebilir. Sosyolojik anlamda israfı belirleyen temel kriterlerden biri israf söz konusu malın bolluğu ve kıtlığının yanında bunun adil dağıtımı ve herkesin erişimine ve kullanımına açık olması durumudur. Yani israf ihtiyaçlara göre, malların azlığına ve çokluğuna göre değişir. Örneğin; suyun kıt olduğu, insanların su sıkıntısı çektiği bir yerleşim yerinde kişinin diğer insanların su kullanımını engellemek adına yüzme

havuzu yapması israf olarak kabul edilebilirken, suyun bol olduğu, farklı bir şekilde değerlendirilme imkanının olmadığı bir toplumda yüzme havuzu yapmak israf olarak görülmeyebilir. Kaynak bolluğunun yaşandığı ve bunun dışarıya ihraç edilerek gelire dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda o şeylerden yeterince faydalanmamak israf olarak nitelendirilebilir. Burada ters bir orantı vardır. Az tüketim, kullanım israf sayılmaktadır. Yukarıdaki ifadeleri bu açıdan değerlendirirsek; insanların başını örtmek için örtü bulamadığı bir durum söz konusu olmadığından kişinin sosyal konumuna ve gelir seviyesine göre hanımına lüks bir baş örtüsü alması israf olarak değerlendirilemeyebilir.

5.4.3. Tüketici Tercihlerinin Rasyonelleşmesi

Modern toplumlar geleneksel toplumlara göre işbölümü ve uzmanlaşmanın da etkisiyle ileri derecede farklılaştığından bunun sosyal ilişkilere yansıyan boyutu itibarıyla geleneksel sosyal ilişki kalıplarını esnettiğini söyleyebiliriz. Dünün akrabalık, komşuluk, hemşerilik, vb. temele dayanan cemaatvari ilişkileri modern zamanlarda ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirerek esnek bir hal almıştır. Geleneksel toplumlarda statüler genellikle doğuştan elde edilirken modern toplumlarda sonradan kazanılmaktadır. Doğuştan kazanılan statü bazı durumlarda sonradan kazanılan statüye ulaşmayı kolaylaştırıcı bir işlev de görebilmektedir. Varlıklı ve itibar sahibi bir aileden gelen, yetenekli birisinin siyasette hızlı yükselmesi gibi.

Modern toplumlar geleneksel toplumlarda olduğu gibi herkesin birbirinin refiki değil rakibi olduğu, rekabetçi toplumlardır. İnsanlar statü, makam, mevki, prestij, imtiyaz, iktidar, vb. alanlarda kazanımlar elde etmek için tanımadıkları insanlarla amansız bir yarış içerisinde dirler. Küreselleşme sürecinden önce siyasi anlamda rekabet her ulusun kendi içerisinde, kendi kurallarına, geleneklerine uygun şekilde gerçekleşirken, küreselleşmeyle birlikte bu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Artık herkes birbirinin potansiyel anlamda rakibidir.

Rasyonel esaslara dayalı, yazılı hukukun garantörlüğünde yürütülen rekabet insanları profesyonel davranmaya, çıkarını gözetmeye yatkın hale getirmektedir. Dinler insanları birbirinin rakibi olarak değil, refiki olarak, inananları kardeş olarak addettiğinden vefalı düşünmeye, duyarlı davranmaya teşvik etmektedir. Bunun sosyal ilişkilere ve konumuz açısından ekonomiye yansıyan boyutu ise dindar insanların

ticaretlerinde, alışverişlerinde birbirlerini gözetmesi, kollamasıdır. Bu kapsamda görüşmecilerimize yönelttiğimiz;

Herhangi bir ürün satın alırken (et, tavuk, gazlı içecek, vb.) malın üreticisinin kimliğine ve üretim şekline dikkat eder misiniz? sorusuna; O.K.; “*alışverişlerimde pek seçici davranmıyorum. Benim için önemli olan malın kalitesi ve fiyatı. Gerekirse Migros’tan da alışveriş yapıyorum.*” Küreselleşme gerek üretici bazında ve gerekse de tüketici bazında rekabete yol açtığından insanların önündeki seçenek sayısını arttırmıştır. İhtiyaçlar hiyerarşisinin genişle(til)mesinin yanı sıra aynı ihtiyacı tatmin etmeye yönelik pek çok alternatif ürünün aynı anda bireyin seçimine sunulması bireyleri rasyonel tercihte bulunmaya teşvik etmektedir. Firmaların, alışveriş merkezlerinin daha konforlu ve prestijli ürünleri cazip fiyatlara sunmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet etmeleri kalite ve konforda artışı beraberinde getirmektedir. Bu durumda insanlar kalite, konfor ve uygun fiyat üçgeninde en optimum durum ne ise ona yönelmektedirler. Tüketici tercihlerini yönlendiren temel saik ne din, ne gelenek, ne de cemaat bağlarıdır. Temel belirleyici etken malın kalitesi ve fiyatıdır. Tüketicilere kaliteyi uygun fiyata sunamayan esnaflar, tüccarlar, ticarethaneler tercih nedeni olmaktan çıkmaktadırlar. Bu bağlamda kalite, konfor ve uygun fiyat arayışı dindarlığı bastırmaktadır.

İslami hassasiyetleriniz gereği alışveriş merkezleri konusunda seçici davranıyor musunuz? sorusuna M.C.; “*Migros’tan alışveriş yaparım fakat fazla bir şey almamaya gayret ediyorum. Örneğin; meyve, sebze, vb. şeyler alırım. Ama et, tavuk vb. ürünlerinden almıyorum.*” Kurumsal anlamda alışveriş merkezleri seçiminde hassas davranmadığını söyleyen O.K.’nın aynı soruya yaklaşımı; “*her şeyi almıyorum. Ama bazı hususlara dikkat ediyorum. Dini gerekçelerden dolayı gazlı içecekler kullanmıyorum*” şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir. Din bir hayat nizamı olarak kişinin bireysel ve sosyal davranışlarında nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği noktasında bireye bir referans çerçevesi sunmaktadır. Sıradanmış gibi görünen davranışlara, sembollere ulvi bir mana atfederek hayatı anlamlandırmaktadır. Beslenme ve tüketim alışkanlıkları da bunun içerisinde yer almaktadır. Haram, helal, mübah, vb. sınırlamalar kişiye neyi yapıp yapmayacağı, neden uzak durup durmayacağı noktasında bağlayıcı hükümler içermektedir. Geleneksel anlamda sınırlı coğrafi bir mekan anlamında pazar için yapılan üretim günümüzde siber pazarlar için yapılabilecek hale geldiğinden süreç esnekleşmiş, üretici ile tüketici birbirlerine yabancılaşmıştır. Modern dünyada kişi kim için ürettiğini bilmediği gibi tükettiği mal ve hizmetlerin de kimin tarafından üretildiğini tam olarak

bilememektedir. Diğer bir ifadeyle her şey herkes için üretilmektedir. Sistemin özünde dini ve ahlaki bir kaygı taşımaması, salt ticari kaygılarla hareket etmesi özellikle gıda sektöründe belli alanlarda şüpheleri beraberinde getirmektedir. Haramla helalin, hakiki olanla sahte olanın iç içe geçtiği günümüz dünyasında dindarlık adeta şüpheler üzerinden, şüpheli olan şeylerden sakınmalar üzerinden yürütülmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere alışveriş yapılan mekanların seçimi noktasında sırf dinden kaynaklanan bir tercih durumunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Fakat tercih edilen ürünler üzerinde dindarlık belirleyici olmaya devam etmektedir. .

Ürün alırken sırf dini hassasiyetlerinizden dolayı belli markaları tercih ettiğiniz ya da uzak durduğunuz oluyor mu? sorusuna N.P.K; *“biz ailecek coca cola, fanta içmiyoruz. Bir ara Ülker’in çamlıca gazozunu içerdim. Alkol haberinden sonra onu da içmiyorum. Bildiğim kadarıyla yerli markaları tercih ediyorum. Örneğin ariel deterjan kullanmıyorum. Çikolata, bisküvi ve şekerlemede ülkerin ürünlerini kullanıyorum.”* Kişinin dini inancı gereği belli ürünlerin tüketim ve kullanımından uzak durması bir dindarlık göstergesi olarak anlaşılabilir. Yabancı markalı ürünlere karşı yerli malı ürünlerin tercih edilmesi de bir anlamda dindarlık ve muhazakarlık göstergesi olarak algılanabilir. Fakat burada karşımıza çıkan durumlardan biri de ekonomi alanında din üzerinden bir bölünmenin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bariz olarak tüketilmesinin dinen uygun olmadığı bilinen mal ve markalardan uzak durma yönünde bir eğilimin olduğu görülmektedir. Dini gerekçelerle bazı markaların dindarlarca tercih nedeni haline gelmesi dindarların aynı marka tarafından üretilecek olan diğer ürünlerin de müşterisi olmalarını kaçınılmaz bir hale getirmektedir. Din üzerinden belli bir ekonomik alanın kontrol edilmesi ilerleyen süreçte dindarlar tarafından üretilen fakat tüketilmesi belki de dine aykırı olacak maddeleri de içeren ürünlerin tüketilmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda din bizzat dindarlar tarafından araçsallaştırılmış olacaktır.

Araştırma esnasında bazı görüşmecilerden de edindiğimiz izlenimlere göre toplumda içkiden uzak durmaya yönelik olarak bir hassasiyetin olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla içkiye karşı bir farkındalığın oluşmasının nedenlerinden biri içkinin yol açmış olduğu zararların somut olarak gözlenmesinden kaynaklanmaktadır. İçkiyle kıyasladığımızda faize karşı aynı duyarlılığın olmadığını gözlemledik. Zararları mukayese edildiğinde belki de faizin zararlarının içkiden daha çok olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü birinin zararı ferde diğerinin zararı ise tüm insanlığadır. İçki yasağına indirgenmiş bir din ve islam anlayışı içkiyi bir yaşam tercihi olarak

benimseyen insanların tercihlerine karşı bir saygısızlığı, hoşgörüsüzlüğü beslemektedir. Müslümanlar açısından islamın yasaklamış olduğu bir fiilin müslümanlar tarafından işlenmesinin hoş görülmesi diye bir durum söz konusu olamaz. Fakat konumuz bağlamında içki konusunda gösterilen hassasiyetin faiz konusunda gösterilmemesi büyük bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

Bir mal veya eşya satın alırken satıcının dini veya ideolojik kimliğine dikkat eder misiniz? sorusuna R.A.; *“alışveriş yaparken satıcının kişiliğine dindarlığına pek dikkat etmem. Ancak aldığım şeylerin haramlığına veya helalliliğine dikkat ederim. Ayrıca içki satan yerlerden alışveriş yapmamaya özen gösteririm. Bir hadisi şerifte buyrulduğu gibi Allaha ve ahiret gününe imandan sonra en önemli ibadet helal rızıktır. Bana göre günümüz Müslümanlarının en önemli meselesi bu olmalı. Tükettiğimiz malların nasıl ve hangi koşullarda üretildiğini, kim tarafından üretildiğini, helal mi haram mı olduğunu ne kadar biliyoruz? Söz konusu olan rızık olduğu için bu konuda çok hassas olmak lazım. Ama müslümanlar bu konuda duyarsız. Örneğin sıradan bir müslüman olarak şüpheli gördüğüm şeylerden uzak durmaya çalışıyorum. Kola içmiyorum, bisküvi ve çikolata yemiyorum. Ama buna tek başına direnmek zor. İster istemez bu gıdalardan almak zorunda kalıyorum. Mesela bayram gibi dinen kutsal sayılan günlerde müslümanların evine ziyarete gittiğimizde kola, fanta ikram ediliyor. Hatta müslümanlar mevlitlerinde bile kola ve gazlı içecekler ikram ediyorlar. Halbuki bu tip gıdaları sadece şüpheli olduğu için değil aynı zamanda müslümanların aleyhine çalışan şirketlerin ve ülkelerin malları olduğu içinde tüketmemek lazım. Belki de bunlara karşı manevi bir savaş açmak lazım. Ama kolaya karşı kola turka üreterek değil, alternatif ürünler üreterek. Örneğin ayran içmeyi yaygınlaştırarak. Yerli ve milli çözümler üretmek lazım.”* Genel anlamda bir müslümanın hayatında belirleyici olan temel kriter haram ve helallerdir. Satıcının müslüman ya da gayri müslim olması pek önemli değildir. Önemli olan söz konusu malın tüketiminin, kullanımının dine uygunluğudur. Bu bağlamda söz konusu malı kim ucuza satıyorsa ondan almak iktisadi rasyonalite açısından makul bir yaklaşımdır. Ancak eşitler arasında tercih yapmak kişilerin inisiyatifindedir.

Küreselleşmeye doğru giden süreçte temel belirleyici etkenlerden biri üretim, imalat ve tasarım süreçlerinde fordist üretim sistemin dikey örgütlenmesinin yerini postfordist süreçte yatay eksenli işleyen tedarik zincirlerine bırakmasıdır. Nasıl ki günümüz dünyasında dini ve etnik anlamda çeşitlilik bir norm haline gelmişse, *“hemen*

hemen herkes her yerde” ise ürün çeşitliliği anlamında da bunun son derece yaygın olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Farkında olarak veya olmayarak kullandığımız pek çok ürün uygarlığın birikiminin, farklı dinlerden, kültürlerden ve milletlerden insanların ortak çalışmasının bir sonucudur. Dünyanın farklı yerlerinden temin edilen parçaların “*demonte*” edilmesiyle oluşturulan ürünlerin küreselleşmenin ruhuna uygun, çoğulculuğu yansıtan birer simgeler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Örneğin dünyanın farklı yerlerinden 400 firmanın koordineli çalışmasıyla üretilen bir bilgisayarın hangi ulusa, millete ait olduğunu söylemek ya da onu bir ulusa teşmil etmek mümkün değildir. Bugün tüketmiş olduğumuz gıda maddelerinin de benzer süreçlerden geçerek üretildiğini dikkate aldığımızda üreticinin dini kimliğini, dindarlık düzeyini, inançlara karşı saygı durumunu tespit etmemiz de mümkün değildir. Söz konusu görüşmecimiz müslümanların bu konuda duyarsız olduğunu belirtmektedir. İnsanlar duyarlı olsalar bile hangi ürünün kim tarafından, nerede, nasıl üretildiğini bilmeleri pek de mümkün değildir. Küreselleşmenin tükettiğimiz gıda maddeleri bağlamında karşımıza çıkarmış olduğu en önemli paradokslardan biri budur.

Firma ve şirket bazında da durum bundan farklı değildir. Sermayenin mobil hale gelmesi “*sanal mülkiyet*” olarak nitelendirebileceğimiz farklı bir sahip olma, ortak olma biçimi ortaya çıkmıştır. Bugün dünyanın pek çok yerinde faaliyet gösteren firmaların ağ üzerinde milyonlarca hissedarları, ortakları vardır. Fakat hissedarların çoğu firmanın nerede kurulu olduğunu, sahibinin kim olduğunu, hangi ürünleri ürettiğini, hammaddeyi nereden ve nasıl temin ettiğini, üretilen ürünleri kimlere sattığını bilmemektedir ya da bu onları pek de ilgilendirmemektedir. Onları ilgilendiren asıl husus firmanın kar elde etmesi ve hisselerinin değer kazanmasıdır. Aksi durumda ortaklıktan vaz geçmek her an mümkündür ve sık olarak rastlanılan bir durumdur. Sanal mülkiyet algısı küreselleştikçe şirketler belli oranlarda günübürlük olarak el değiştirmektedir. Hangi şirketin sahibinin kim veya kimler olduğu, hangi amaca hizmet ettiği gibi konular gittikçe belirsizleşmektedir. Dini hassasiyetleri, milli duyguları ön planda tutarak alternatif ürünler sunmaya çalışan firmaların da benzer bir durumla karşı karşıya olmaları söz konusu belirsizlik durumunu daha da artırmaktadır. Bu konuda M.T.’nin; “*Coca cola’nın Kola Turka’ya ortak olduğunu düşünüyorum. Eskiden böyle bir tereddüdüm yoktu ama şimdi var*” yönündeki yaklaşımının yukarıda belirtilen ihtimaller dahilinde bir gerçeklik payının olduğu söylenilebilir.

Yerli üreticiler tarafından üretilen ürünleri tercih eder misiniz? yönündeki bir soruya pazarcı esnafı H.R. batı menşeli tüketim maddelerine ve özellikle de gazlı içeceklere karşı dini gerekçelerle bir tavır almış durumda. Ona göre; *“Coca cola yerine niye ayran içmek, pekmez içmek, süt içmek olmasın. Hepimiz kola içmek zorunda mıyız? Avpupa’i besin kaynakları bizi hasta etti. Benzer içecekler üreten yerli markaları tercih ettiğiniz olur mu? ya da Coca Cola yerine Kola Turkayı tercih ettiğiniz olur mu?* sorularına verdiği yanıt ise ilginç. *“Cola içmeyenlere kola içirmek için kola turkayı çıkardılar. Yarın “kola kurda” da diye bir marka çıkarırlarsa şaşırmanın.”* Tepkisel bir bakış açısını yansıtan bu yaklaşımın belli düzeyde bir hakikat payının olduğu söylenebilir. Gıda ve içecek sektörü üzerinden batı dışı toplumların disipline edilerek, tüketim alışkanlıkları, beslenme kültürleri ve damak zevkleri değiştirilerek insanların sağlıklarının gasp edildiği söylenebilir. Fakat bundan daha da önemlisi kapitalizmin her şeyi araçsallaştırmasıdır. Birikimi azami seviyeye çıkarmak kaygısı, herkesi ve her şeyi tüketim zincirine dahil etmek için hiçbir şeyi araçsallaştırmaktan geri bırakmamaktadır. Geçmiş yıllarda zem zem kola, Mekke kola, vb. gazlı içecek türlerinin üretilme yoluna gidilmesi bir anlamda din ve kutsal mekan algısı üzerinden ticari bir alan açmaya ve pazar payını dindarları da içine alacak şekilde genişletmeye yönelik atılımlar olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan Kola Turka’nın bir marka olarak üretilmesi geçmişten bu yana muhafazakar kimliğiyle bilinen bir grup üzerinden muhafazakar kesimin gazlı içecekler sektörüne eklenmesi ve bunun Türkiye imajı üzerinden pazarlanmaya çalışılması milliyetçiliğin de araçsallaştırmasına yol açmaktadır. Görüşmecimizin de belirttiği gibi ideolojik bir değer yüklü olması reaksiyon oluşumların ve alternatiflerin piyasaya sürülmesini teşvik etmektedir. Böylece kapitalizm din üzerinden, etnisite üzerinden bir farkındalık yaratmaya ve kimliği ticarileştirmeye yol açmaktadır.

Aynı soruya F.A.’nın yaklaşımı da paralel bir değerlendirmeyi içermektedir: *“Türkiyede kristal kolayla, kola turkayla kola tüketimi meşrulaştırıldı. Ticari kaygıyla hareket ediyorlar. Bu sisteme bir kez dahil olduktan, sistem kullanıma girdikten sonra buradan dönüş mümkün değil. Bu sürece yavaş yavaş adapte oluyoruz. Bu zamanla hem o hem de öteki yaklaşımına yol açıyor. Hiç birini kullanmama gibi bir iradeye yol açmıyor. Siz Cola turka içiyorsunuz ama çocuğunuz coca cola içti veya istedi ne yapabilirsiniz? Bunun dini açıdan değil de sağlık açısından zararları anlatılsa daha tesirli olur diye düşünüyorum.”* Küreselleşme belli açılardan yerelliği tehdit ederken aynı zamanda yerelin de kendisini üreterek evrensel hale gelmesini mümkün

kılmaktadır. Kimlik bağlamında geçerli olan bu durumun ticaret ve ürün bağlamında da geçerli olduğu söylenilebilir. Dini ve ideolojik kaygılarla belli ürünlere karşı bir tavır alınması din ve ideoloji referanslı belli ürünlerin üretilmesine yol açmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi belli ürünlere karşı gerek dini ve gerekse de ideolojik bir tavır alınması benzer işleve sahip farklı ürünlerin üretilmesini teşvik etmektedir. Görüşmecimizin de ifade ettiği gibi hamasi duygularla hareket edilerek yerelin sahiplenilmesi kişinin gardının düşmesine ve muhalif duruşunun esnemesine yol açmaktadır. Bu bir anlamda ılımlaşmaya, uyumlulaşmaya giden yolda kritik bir eşik olarak görülebilir.

Dinin getirmiş olduğu haram helal kıstaslarının insanın ve toplumun menfaatleriyle çatışması gibi bir durum söz konusu değildir. Ne haram kılınmışsa o hem bizzat kişinin şahsı için, hem de toplumun geneli için zararlı olduğundandır. Dolayısıyla kişinin bedenlen sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için bu kaçınılmaz bir durumdur. Küreselleşme sürecinde karşımıza çıkan en önemli olgulardan biri dinin ticarileşmesidir. Din üzerinden ekonomik bir alanın açılması dindarlara bir hareket serbestliği sağlarken onları aynı zamanda ekonomik kaygılarla hareket etmeleri riskini de beraberinde getirmektedir. Dini olanın ticaretin metası haline gelmesi durumunda bazı açılardan dinin açıklayıcılığını zafiyete uğratmaktadır. Bu durumda sağlık üzerinden giderek bir farkındalık yaratmaya çalışmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Söz konusu görüşmecimizin de ifade ettiği gibi kullandığımız ürünlerin kim tarafından üretildiğinden ziyade, sağlık açısından yararları ve zararları konusunda tüketiciler bilinçlendirilirse daha tesirli olabilir.

Kapitalizm her şeyi rekabet terazisinde tartılır hale getirdiğinden zayıf ve güçsüz olana hayat hakkı tanımamaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri ise hipermarketlerin ve AVM'lerin her tarafta yaygınlık kazanmasıdır. Küçük esnaflar ve mahalle bakkalları büyük sermaye gruplarının kaleleri konumunda olan bu işletmelerle gerek hizmet sunumu ve ürün çeşitliliği ve gerekse de fiyat istikrarı açısından rekabet edemediğinden tercih nedeni olmaktan çıkmaktadır. Dini, etnik, siyasi ve ideolojik bir fark gözetmeksizin bütün toplumsal kesimlere hitap eden bu kuruluşların insanların sosyal, dini, ahlaki hassasiyetlerinin kazanç arzusunun gölgesinde kaldığı söylenilebilir. Söz konusu kuruluşlarda islami açıdan haram ve şüpheli olan malların satıldığı ve bu işyerlerinin sayısının her geçen gün arttığı görülmektedir.

Dindarlığın bir gereği olarak söz konusu işletmelerden alışveriş yapmama yönünde bir davranışın olup olmadığını tespit etmeye yönelik olarak; “alışveriş yaptığınız mağazalarda dinen kullanılması yasak olan malların satılması sizlere rahatsızlık veriyor mu? sorusunu, “İslami açıdan kullanılması haram olan malların satıldığı iş yerlerinden alışveriş yapıyor musunuz? formunda sorduğumuzda aldığımız cevaplardan bazıları;

E.D.’; “*millet ekonomik nedenlerle hareket ediyor. Migros, Şok içki satıyor diye alışveriş yapmamalı mıyım? O zaman hiç kimsenin evinde buzdolabı olmamalı, kimse otomobile binmemeli. Herkes bütçesine göre hareket ediyor. Ben çocuğumu kandırmak zorundayım. Migrosta, Şokda ucuzsa oradan almayayım da ne yapayım? Müslüman tacir aldatmamalı. Müslümanlar buna dikkat etmeli. Kıyaslıyorum. Müslüman esnaf daha pahalıya satıyor. Hizmet sunmada onlar kadar iyi değiller.*” Bu ifadelerle göre müslümanların dini hassasiyetlerinden dolayı alternatif kurumları tercih etmedikleri, fiyat ve hizmet kalitesinin tüketici tercihlerini yönlendiren temel etken oldukları ortaya çıkmaktadır. Dindar müteşebbislerde alternatif oluşturma ve daha üst kalitede hizmet sunarak müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik yeterli ticari anlayışın gelişmediği yada geliştirilemediği görülmektedir. Modernite ihtiyaçları arttırdığından dine uygunluktan ziyade kazanca, keseye uygunluğu ve konformizmi öncelediğinden tüketici tercihlerini yönlendiren temel etken bu üçü arasındaki optimal ilişkide düğümlenmektedir. Kişi her ne kadar dindar olsa da pragmatik davranarak bu tür kurumlardan alışveriş yapmayı dini açıdan kendi aleminde meşrulaştırmaktadır. Bu tür malların satıldığı yerlerden alışveriş yapmayarak onlara karşı dini bir tavır almayı dindarlığın bir gereği olarak görmemektedir.

İslami hassasiyetleriniz gereği alışveriş merkezleri konusunda seçici davranıyor musunuz? sorusuna, akademisyen, cemaat mensubu, hacı, M.C.’nin yaklaşımı; “*Migrostan alışveriş yaparım fakat fazla bir şey almamaya gayret ediyorum. Örneğin meyve, sebze, vb. şeyler alırım. Ama et, tavuk vb. ürünlerinden almıyorum.*” Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere alışveriş mekanları tercihinde mekanda hangi ürünlerin satıldığı noktasında dinden kaynaklanan bir tercih söz konusu değil. Fakat alınan ürünler noktasında din ve dindarlık belirleyici oluyor. Dinen kullanılması yasak olan ya da İslami açıdan şüpheli olan et, tavuk, bazı gazlı içecekler, vb. ürünlerin alınmamaya çalışıldığı noktasında bir hassasiyetin olduğu söylenilebilir.

Aynı soruya inşaat yüksek mühendisi N.P.K.’nın yanıtı da benzer; *“migrostan alışveriş yapıyorum.”* Genellikle hangi tür ürünler alıyorsunuz? sorusuna, *“su alıyorum (erikli, yakınlarda başka yerde satılmadığından), ucuz olduğu için (kampanya düzenlediğinden) süt alıyorum. Satılan ürünün fiyatının uygun olması önemli.”* Dindar bir insan parasının nereye gittiğini düşünmeli mi? sorusuna ise yaklaşımı şöyle; *“migrostan alışveriş yaptığım için memnun değilim, bir ara yapmıyordum. Bana bunu hatırlattığınız için teşekkür ederim. Bundan sonra yapmamaya gayret edeceğim. Fakat şunu söyleyebilirim ki tanıdığım pek çok dindar insan migrostan alışveriş yapıyor. Millette böyle bir hassasiyet yok demeyelim ama çok zayıf.”* Geleneksel toplumlarda toplumun nabızı camilerde, ibadethanelerde atarken modern dönemde dinin kutsal mabedi caminin yerini kapitalizmin seküler kutsalları (kaleleri) olan alışveriş merkezlerinin aldığını söyleyebiliriz. Camiler yine vardır, ayakta ve hatta her gün yenileri hızla inşa edilmektedir. Fakat artık eskisi gibi insanların buluşma noktaları değildir. Günün belli saatlerine serpiştirilmiş dini ritüellerin icra edilmesi amacına matuf olmak üzere kısa süreliğine ziyaret edilen ibadet mekanları haline gelerek adeta sosyal işlevlerini kaybetmişlerdir. Camilerden doğan boşluk alışveriş merkezleri tarafından doldurulmaktadır. Günün her saatinde tıklım tıklım dolu olmaları insanların sadece tüketim ihtiyaçlarına değil eğlenceyi de imajı da tüketmelerine olanak sağlamaktadır. Yeryüzü cennetinin bibloları niteliğindeki bu mekanlarda tüketicilere yeryüzündeki milyonlarca ürün arasından istediğini seçmesi için zengin bir seçenek sunulmaktadır. Bu açıdan her toplumsal kesimden insanın dini bir hassasiyet göstermeksizin ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelik bu merkezlere yönelmesi her geçen gün kaçınılmaz hale gelmektedir. Kapitalizm varlığını sınırları aşmasına, insanlardan gelen her talebi dostça karşılamasına, insanları kucaklamasına borçlu olduğu için bu konuda son derece cömert, çoğulcu ve alabildiğince demokratik davranmaktadır. İnanç, ideoloji, ırk, vb. ayırım gözetmeksizin herkesi potansiyel anlamda bir tüketici olarak tanımladığından, ortak zevklere, ihtiyaçlara hitap eden kanaldan gelişimini sürdürmektedir. İnsanlardan da inancını, ideolojisini, kimliğini bir kenara bırakarak menfaatine göre, satın alma gücüne göre pragmatik davranmasını telkin etmektedir. Bunun günümüzün dünya görüşüne, değer anlayışına yansımaları, hoşgörü şemsiyesi adı altında kurana, sünnete, fitrata aykırı ayrı bir kalıbının kutsalın yerini almaya yönelmesidir. Eskiden içki satan, içki satandan alışveriş yapan kınanıyordu. Bugün artık satan kınanmıyor, satandan alışveriş yapan da kınanmıyor. İçki satan alışveriş

merkezlerinin hızla yayıldığını dikkate aldığımızda bana öyle geliyor ki; bir gün gelecek içki satan değil satmayan kınanacak. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kapitalizm tüketim malları üzerinden kendi ideolojisini dayatarak evrensel bir tüketim senfonisi oluşturmaktadır.

İçki satan işyerlerinden alışveriş yapar mısınız? sorusuna M.A.; *“bu konuda çok seçici davranmıyorum. Migros’tan, Şok’tan alışveriş yapıyorum. Coca cola, asitli ve gazlı içecekler kullanmıyorum. (seküler kurum tercihi var fakat seçici davranıyor) tüketim konusunda ise şunu söylüyor. İsrail Filistin çatışmasının sertleştiği dönemlerde bazen mail gönderiliyor ve bunları dikkate alıyorum. Mümkün olduğunca İsrail malı almıyorum. Ama bu uzun süreli olmuyor.”* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere konjonktürel gelişmelerin tüketim alışkanlıkları üzerinde nispeten de olsa etkili olduğu söylenebilir. Fakat bunlar geçici haller olduğu için etkileri uzun süreli olmamaktadır. Kişi davranışlarını konjonktüre göre değil de dini inancına göre şekillendirmeye gayret ederse bunun daha tesirli olacağı düşünülebilir. Müslüman günü birlik yaşayan insan değildir.

Alışveriş merkezlerinden ne sıklıkta alışveriş yapıyorsunuz? sorusuna M.H.G. ise dini ve ideolojik kaygıların yanında iktisadi rasyonalite açısından olaya yaklaşmaktadır. Kendi ifadesiyle; *“alışverişlerini hep küçük esnaftan, mahalle bakkallarından, tablacılardan yaparım. Onlar kazansın. Bugüne kadar migrostan hiç alışveriş yapmadım. Dahasını söyleyeyim Bim’den de alışveriş yapmıyorum. Çünkü mukayese ettiğimiz zaman aynıya geliyor. Burada işin içinde bir kandırmaca var.”* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere görüşmecimiz alışveriş merkezlerinin çok sayıda ürün çeşitliliğini tüketiciye sunmasına rağmen fiyatlarında bir ucuzluk olmadığını belirtmektedir.

İçki satan işyerlerinden alışveriş yapar mısınız? sorusuna; geçmişte medrese eğitimi almış, radikal İslami hareketlerin içinde bulunmuş birisinin yanıtı ise ilginç. *“Elazığ’a Migros ilk açıldığı zamanlarda insanların ayağı alışsın diye kampanyalar düzenlerlerdi. Atıyorum; piyasa da 12-13’e olan yağı 5’e 6’ya veriyorlardı. Bende sırf zarar ettirmek için giderdim ve sadece indirimde olan ürünü alırdım, başka ürün almazdım. Sonra düşündüm baktım ve bundan vazgeçtim. Artık bu kurumlardan alışveriş yapmıyorum.”* Fakat şunu söylemekten de geri kalmıyor. *“Ben gitmem demek insana kolay geliyor. İnsan zenginleştikçe tavizkar oluyor. Bu bizi ılımlılaştırıyor.”* Bu aslında şu anlama da geliyor. Gelir seviyesi ve refah düzeyi yükseldikçe bu kritik

eşikler aşıyor ve tüketicilik paydasında eşitleniyoruz. Dindar olmak tüketmemeyi gerektirmiyor. İlerleyen süreçte geçmişte koyu dindar olanların da bu tür mekanlardan alışveriş yapmayı makul görür hale geleceklerini söyleyebiliriz. İnsanlar başlangıçta şüpheyile yaklaşırlar ve zaman zaman dini, ideolojik reflekslerden hareketle bir reaksiyon göstermeye yöneldiler de süreç içerisinde sistemin kuşatıcılığını arttırdığından insanların seçmeme özgürlüğünü elinden almaktadır. İnsanlar kitabi değil hesabi, rasyonel, pragmatist düşünmeye koşullandırıldıklarından kapitalist üretim sistemi dindar, muhafazar, liberal ayrımı gözetmeksizin herkese eşit derecede hizmet sunan kurumlar ve örgütlenmeler geliştirmek suretiyle egemenliğini kuvvetlendirmektedir. Günümüz dünyasında alışveriş merkezleri bunun tipik göstergelerinden biridir. Eldivenden merdivene, ayrandan viskiye, Kuran'dan İncil'e, kadar bütün ihtiyaçlara ve inançlara hitap eden bu ürünlerin tek bir merkezde toplanması, ticaretinin yapılabilir hale gelmesi kabullenmişlik duygusunu pekiştirmektedir. Dr.M.'nin de ifade ettiği gibi; *“Kapitalizm bize hayatımızı anlamlandırmada Kurana, Sünnete, fıtrata aykırı ayrı bir kalıp sunuyor. Eskiden içki satan, içki satandan alışveriş yapan kınanıyordu. Bugün artık satan kınanmıyor, satandan alışveriş yapan da kınanmıyor ve içki satan alışveriş merkezleri hızla yayılıyor. Bu süreç böyle devam ettiği sürece bana göre öyle bir gün gelecek ki içki satan değil satmayan kınanacak.”* Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tüketim malları üzerinden kendi ideolojisini dayatarak evrensel bir tüketim senfonisi oluşturmakta ve değersizliği bir değer olarak üreterek homojenleşmeyi arttırmaktadır.

İslami açıdan bir müslüman parasının nereye gittiğini farkında olarak veya olmayarak kimlere destek olduğunu bilmeli mi? bu konuda sırf dini inancınızdan kaynaklanan bir hassasiyetiniz var mı? sorularına; kırtasiyeci A.Ç.'nin yaklaşımı; *“ekonomik açıdan bir müslümanın parasının nereye gittiğini bilmesi gerekir. Örneğin; Rotrink marka yahudi ürünü olan bir kalemi inancım gereği satmıyorum. Ondan daha pahalı olan bir kalemi karsız satıyorum. Ben istiyorum ki; vakıflar, cemaatler, diyanet bu ve benzeri konularda müslümanları şuurlandırılsın. Fakat diyanet bu konularda ne hutbe ne vaaz veriyor. Her şeyi merkezileştirmiş. Müslümanları aydınlatmıyor.”* Benzer konularla ilgili bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir duyarsızlığın mevcut duruma sessiz kalarak, göz yumarak üretildiği görülmektedir. Diyanet işleri başkanlığının 2009 yılı içerisinde camilerde okutturduğu hutbelerin incelenmesi neticesinde bu konularla ilgili herhangi açıklamanın yer almadığı, sadece söz konusu yasak maddelerinin kullanımının ve tüketimin hem dini açıdan haram olduğu hem de toplumda ahlaki açıdan bir

yozlaşmaya sebebiyet verdiği gerekçesiyle yasaklandığı üzerinde durulmaktadır. Bunların yaygınlaşmasının önüne geçilmesi noktasında bireysel olarak müslümanların ne yapmaları gerektiği noktasında aksiyona yönelik bir yol haritasının ve eylem planının olmadığı görülmüştür. Şayet böyle bir şey yapılmış olsa bu tür kurum ve kuruluşların tüketicilerden gelecek böyle bir talebi göz ardı edemeyecekleri söylenebilir. Modern dönemde üretim ve imalatın esnekleşmesini piyasalardan gelen tüketici tercihleri belirlediğinden bunun güçlü bir yaptırıma dönüşeceğini söyleyebiliriz.

Aynı soruya S.E.’nin yaklaşımı; *“bir müslüman parasının nereye gittiğini bilmeli ya da düşünmeli. Müslüman bile bile kendi geleceğini ipotek altına alan sermaye çevrelerine destek olamaz, katkıda bulunamaz. Onlara verilen her kuruş yarın islama ve müslümanlara bir kurşun olarak geri dönecektir. Örneğin; içki satan bir yerden alışveriş yapmak içki içmek gibidir. Çünkü Allah’ın getirmiş olduğu sistem insanın ve toplumun selameti içindir de ondan.”* Aynı soruya H.U.’nun yaklaşımı da yukarıdakilerle örtüşmektedir. Şöyle ki; *“müslümanlar tüketim alışkanlıklarında, beslenmelerinde islami hassasiyetleri gözetmeler bunun faydası tez zamanda etkisini gösterecektir. Fakat müslümanlar buna pek dikkat etmiyorlar. Örneğin ben; dini inancım gereği, coca cola satmıyorum, ariel almıyorum, nestlenin ürünlerini tüketmiyorum. Bunlara aşırı derecede dikkat ediyorum. Ne yazık ki gördüğüm kadarıyla çevrede böyle bir duyarlılık yok. Böyle bir duyarlılık olsa ben daha fazlasını yapabilirim. Bunlar ne ki? Bunu herkes yaptığında bunun faydası görülecektir. Ama burada şunu aşmamız lazım. Müslümanlar kalitede yahudilerle rekabet edemiyorlar. Bu konuda eksikliklerimiz çok. Kaliteli mal üretmiyorlar, insanları yahudi ürünlerini almaya mecbur bırakıyorlar.”*

Tüketicinin bir norm haline gelmesi, ihtiyaçtan ziyade müşteri memnuniyetinin postmodern bir değer olarak yükselmesi müslümanların hızla değişen dünyaya adaptasyonlarını zorlaştırdığından iyi örnek olmalarını ve alternatif hizmet sunma noktasında yaratıcılıklarını ortaya koymalarını zorlaştırmaktadır. Günümüzde müslümanların karşı karşıya olduğu en büyük sıkıntıların başında örnek alınması gereken müslüman noktasındaki belirsizlik gelmektedir. Görüşmecimizin ifadesiyle toplumda dindar olarak bilinen pek çok kişide böyle bir hassasiyetin olmaması bir yana bizzat kendilerinin bu işi yapıyor olması bunu bir anlamda kendiliğinden meşrulaştırmaktadır. İnandığını yaşayarak örnek dindar olmak bu tür durumlarda yeterince açıklayıcı olamamaktadır.

Alışveriş yaptığınız mağazalarda dinen kullanılması yasak olan malların satılması sizlere rahatsızlık veriyor mu? sorusunu düz mantıkla sorduğumuz zaman alacağımız muhtemel cevap; “*evet, rahatsız ediyor*” olacaktır. Zira dindar bir kimsenin böyle bir durumdan memnuniyet duyması gibi bir durum söz konusu olamaz. Fakat soruyu farklı bir formda “islami açıdan kullanılması haram olan malların satıldığı iş yerlerinden alış veriş yapıyor musunuz?” şeklinde sorduğumuzda ve bu mekanlardan hangi tür ürünlerin alındığına dikkat ettiğimizde pratikte neticenin böyle olmadığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere yapılan görüşmelerde bu tür alışveriş merkezlerinden genellikle, sebze, meyve, süt, vb. ürünlerin alındığı tespit edilmiştir. Belki de ihtiyaten araştırma esnasında bazı şeyler gizlenmiş de olabilir ki bunun yüksek bir ihtimal olduğunu düşünüyorum. Fakat yukarıda belirtilen ürünler üzerinden gidilerek bir değerlendirme yapılacak olursa bunun böyle olmadığı anlaşılacaktır. Görüşmecilerin belirttiği söz konusu ürünlerin en basit mahalle bakkallarından bile temin edilmesi mümkün iken bu tür ürünlerin böyle mekanlardan alınması dindarların dinen yasak olan maddeleri satan alışveriş merkezlerinden rahatsız olmadıklarını göstermektedir. Süt, su, meyve, vb. ürünleri günümüz şartlarında pek çok yerden temin etmek mümkün iken sırf bu ürünler için bu mekanların tercih edilmesi bu kurumlara ve işletmelere yönelik din eksenli bir tavır alınmadığını aksine bu tür yerlerden alışveriş yaparak bunların ödüllendirildiğini, teşvik edildiğini ve dolaylı olarak desteklendiğini göstermektedir.

5.4.4. Beslenme ve Tüketim Alışkanlığı

Din, üstün olan, aşkın olan bir varlığa inanmanın yanında aynı zamanda bir hayat nizamıdır. Kişi aşkın olan iradenin şemsiyesi altına girmekle onun her alandaki hükmünü kabul etmiş sayılır. Bunlar içerisinde kişinin kişiyle, kişinin Allah’la olan ilişkilerini düzenleyen hükümlerin yanında kişinin nesneler dünyasıyla da olan ilişkilerini düzenleyen hükümler yer almaktadır. Bu bağlamda konumuz açısından öne çıkan hükümler beslenme ve tüketim alışkanlıkları alanında belirleyici olan haram ve helallerdir.

Küreselleşme bir iç içe geçişi karışım durumunu teşvik ettiğinden haramlarla helallerin bir aradalığını kaçınılmaz hale getirmektedir. Dindarlık haram olan şeylerden sakınarak helallere göre yaşamayı dahası şüpheli olan şeylerden de uzak durmayı zorunlu kılmaktadır. Bu kişinin sürekli olarak teyakkuzda olmasını, şüpheyi elden

bırakmamasını zorunlu kılmaktadır. Toplumsal değişimin hızının ve kapsamının arttığı dönemlerde bu belirgin olarak karşımıza çıkan durumlardan biridir. Küreselleşme bir anlamda bunu zorunlu kılmaktadır. Evrenselleşen dünyada yerel kalmanın sırrı, yerelin; yerelliğinin farkına vararak kendisini korumasında gizlidir. Haram sayılan şeylerin evrenselleştiği bir dünyada helalin bağlayıcılığı azalmakta, şüpheli olan şeyler ise gittikçe ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda; müslümanların beslenme ve tüketim alışkanlıklarında dine uygunluk anlayışını muhafaza edip etmediklerini ve tüketim alışkanlıklarını buna uygun olarak değiştirip değiştirmediklerini tespit etmeye yönelik olarak;

Beslenme ve tüketim alışkanlıklarında haram helal algısına ne derece dikkat edersiniz? Müslümanların beslenme ve tüketim alışkanlıklarında dine uygunluk anlayışını muhafaza ettiklerini ve tüketim alışkanlıklarını buna uygun olarak yürüttüklerini düşünüyor musunuz? sorusuna; M.G.; *“piyasa sistemi herkesi süreç içerisinde öyle yontuyor ki; sen sisteme başkaldırıyorsun fakat senin çocuklarını, eşini, torunlarını sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline getiriyor.”* Kapitalizm cüretkar davranarak korkuyu, riski, paniği kaçınılmaz olgular haline getirdiğinden kişiyi taviz vermeye zorlamaktadır. Medya üzerinden reklam ve tanıtım kampanyaları vasıtasıyla tüketim kültürünü dayatan hakim sistem insanlarda bir kabullenmişlik ve karşı konulamazlık duygusu yaratarak adeta kaleyi içten fethetmektedir. Kişi bildiklerini yaşayamamanın, inancına ve değerlerine uygun hareket edememenin ezikliği altında psikolojik olarak çökertildiğinden direnci kırılmaktadır.

Kapitalizm küreselleşme kuşağı olarak da adlandırabileceğimiz yeni nesil üzerinden cüretkar davranarak yeni bir insan türü inşa etmektedir. Özellikle çocukların sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için zigot ana rahmine düştükten sonra anneyi korkutarak, psikolojik olarak baskı altına alarak tıbbi yardım almaya zorlamakta ve çocuk daha dünyaya gelmeden onun üzerinde tahakkümünü kurmaktadır. Daha sonra periyodik olarak yapılan aşılar, özel mamalar, vb. üzerinden popüler kültürün damak zevkini benimsemeye yatkın, hatta kendi kültürünün mutfağına yabancılaşmış yeni bir insan modeli üretilmektedir. Zihniyet dünyası modern öncesi dönemde şekillenmiş olan ebeveynler her ne kadar belli şeylere direnme noktasında bir tutarlılık gösterebilirler de aynı tutumu çocuklarda görmek pek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla ebeveynlerin uygulamış olduğunu ambargo çocuklar üzerinden delinerek anlamsızlaştırılmaktadır.

Aynı soruya tasavvuf ehli S.E.'nin yaklaşımı ise ilginç. “*Tasavvufu ahlaki kurallardan hareketle kamil insana, kamil insanların da toplumdaki hizmetleriyle kamil topluma ve kamil cemiyete ulaşmayı gaye edinen bir yaşantı biçimi olarak nitelendiren S.E. 'ye göre islamda haramlardan sakınmak ibadetin önündedir. Kişinin takva seviyesi yükseldikçe helal dairesi daralır. Haram olan şeylerin dışında şüpheli olanlardan da kaçınmak tasavvuftaki altın kurallardan biridir. Olaya bu açıdan baktığımız zaman günümüzde bir belirsizlik var. İslamda neyin haram neyin helal olduğu açıkça belirtilmiştir. Günümüzde değil şüpheli olan şeylerden kaçınmak insanlar haramı helali bile tartışır hale geldiler. Bunu bize ne sağlıyor? İnsanlar bu hale nasıl geliyor? Niçin dualarımız kabul olmuyor? vb. soruların cevabı bence Müslümanların yediklerine ve içtiklerine, beslenmelerine dikkat etmemelerinde aranmalıdır. Çünkü yediğimiz ekmeğin üçte ikisi faiz. **Damarlarımızda dolaşan kan faizle besleniyor.***” Bu ifadeler her ne kadar materyalist ve marxist bir yaklaşımla örtüşüyor gibi görünse de dinle ideolojinin karşılaştırılması gibi bir durum söz konusu olamaz. Her şey muadiliyle, eşitiyle mukayese edilebilir. Dinler dinlerle, ideolojiler ideolojilerle. Dini ideolojiyle mukayese etmek ideolojiyi dinselileştirmek, dini ideolojikleştirmek gibi bir yaklaşıma yol açar ki bu sosyolojik açıdan bizi sağlıklı bir değerlendirme yapmaktan alıkoyar. Dinin ideolojik olarak telakki edilmesiyle dinden pek çok ideolojiler üretmek mümkün olmakla birlikte hiçbir ideolojiden din üretilmez. Bu açıdan dinlerle ideolojilerin birbirleriyle örtüşen yönlerinin olması onların bir ve aynı olduğu anlamına gelmez.

Çağımızın en önemli olgularından biri her alanda belirsizliğin gittikçe yükselmesidir. Bunu her alanda çoğulculuğu önceleyen postmodernitenin bir bakiyesi olarak da nitelendirebiliriz. Belirsizlik arttıkça kesinlik ve emin olma duyguları dumura uğramakta ve bundan doğan boşluğu şüpheler doldurmaktadır. Dinin açıkça belirtmiş olduğu haramların dahi tartışmaya açılması bizzat hakikatin kendisini bile şüpheli hale getirdiğinden şüphe, şüphe olmaktan çıkmaktadır. Her şeyin görecelileştiği, geçmiş dönemlerde mutlak hakikat olarak kabul edilen şeylerin bile şeyleştiği, tartışılır hale geldiği bir dünyada dindarca bir yaşam sürmek kişiyi ciddi bir açmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Etnik, dini, kültürel, ahlaki, siyasi, vb. alanlardaki farklılıkların çoğulculuk, hoşgörü, tolerans, vb. adı altında çeşitliliği önceleyen bir anlayışla normalize edilmesi bunu daha da arttırmaktadır. Şüpheli olan şeylerden kaçınmanın neredeyse imkansız hale geldiği bir dünyada dindarca bir yaşam sürmek, şüpheli olan şeylerden sakınmak yerine, vicdan azabı çekmeye ve iç hesaplaşmaya yol açmaktadır.

Tüketim toplumu kendisini tüketim ve israf ekonomisi üzerinden ürettiğinden her üretilen ürünün tüketilerek bu senfoninin devam etmesini öngörmektedir. Fakat üretilen neye göre üretilmiştir? İçeriği nedir? İnsan sağlığına yararlı mıdır, yoksa zararlı mıdır? Bağımlılık yapar mı? vb. noktalar pek hesaba katılmadığı gibi kapitalizmin klasik mantığı gereği korku ve risk üzerinden insanlar sunulan mal ve hizmetleri tüketmeye zorlanmakta ve bir şekilde kullanmaya ikna edilmektedir. Dinler insanlara dengeli bir yaşam sürerek hem bu dünyada hem de öldükten sonra bir kurtuluşu vaat ettiğinden kişinin nasıl beslenmesi, neleri yemesi nelerden ise uzak durması konusunda bağlayıcı hükümlere sahiptir. Dinen yasaklanmış olan maddelerin kullanılması ve tüketilmesi kişinin beden sağlığını bozduğu gibi onun maneviyatını ve ruh sağlığını da yakından etkilemektedir. Bu konuda N.P.K.'nın yaklaşımı şöyledir; *“kapitalizm insanları yaşadığı gibi inanmaya zorluyor. Materyalist düşünce insanlara Allahı, ahireti düşündürmüyor. Müslüman kıskanç olmalı. Dişisini kıskanmayan domuzdur. Tükettiğimiz bazı maddelerin domuz yağı içerdiğini düşünüyorum. Biz farkında olmadan bunlar bize değişik şekillerde yedirildiğinden kıskançlık hislerimizi kaybediyoruz. Bu bizim dünyaya, olaylara ve günahlara karşı bakış açımızı değiştiriyor. Dine aykırı olan şeyleri normal, sıradan hadiselermiş gibi kabulleniyoruz. Bence gelecek nesiller için büyük tehlike.”* Bilinçli ya da bilinçsiz haram olarak nitelendirilen maddelerin bedene girmesi anatomik olarak vücudun çalışma sistemini bozduğundan kişinin maneviyatını zayıflatmakta ve dini açıdan performansını düşürmektedir. Kişi dini alanla seküler alan arasında sürekli gelgit yaşadığından haramlara doğru meyli arttıkça dini olandan hızla uzaklaşmakta ve günah olan şeyleri hoş görür hale gelmektedir. Söz konusu süreç tüketim malları üzerinden insanların beslenme alışkanlıkları ve damak zevkleri değiştirilerek işlemektedir.

Kapitalizm kendisini somut olarak belli hayat tarzları, tüketim alışkanlıkları üzerinden dayattığından bilinç düzeyinde olmasa da somut anlamda yaşam düzeyinde kapitalizmle bir uygunluğu öngörmektedir. Haram, helal, mübah gibi mutlak anlamda bağlayıcılığı olan hükümlerin her geçen gün daha büyük bir hızla ihlal edilmesi seküler olanla kutsal olan arasındaki gelgiti arttırmaktadır. Kutsal olanın bağlayıcılığını yitirerek bireysel ve toplumsal yaşantıyı beslenme ve tüketim alışkanlıkları düzeyinde dengede tutma, kontrol etme gücünü kaybetmesi hem fizyolojik anlamda dindarların beden sağlıklarının bozulmasına ve bunun neticesinde de ruh sağlıklarının ve dini yaşantılarının aksamasına neden olmaktadır. Toplumsal yaşam alanlarının ve beslenme

ve tüketim alışkanlıklarının sekülerleşmesi insanı kamil olma ve insanı kamilden hareketle kamil bir topluma ve cemiyete giden yoldaki önemli engellerin başında gelmektedir.

5.4.5. Refahı Borca Tüketmek: Dindarlar ve Kredi Kartı Kullanımı

Yapmış olduğumuz görüşmelerde özel olarak dini inançları gereği kredi kartı kullanmayan çok az sayıda kişiye rastlanmıştır. Görüşmecilerimizin çoğunun mevduat bankalarına ait kredi kartlarını kullandıkları tespit edilmiştir. Fakat borcun geciktirilmemesi ya da cezalı duruma düşmemek için azami derecede hassasiyet gösterdikleri tespit edilmiştir.

Kredi kartı kullanıyor musunuz? sorusuna şu an Bağ-Kur’lu (kendi ifadesiyle esnaf olduğundan zorunluluktan) olsa da, prensip olarak sosyal güvenliğe karşı, emekliliğin insanları tembelliğe ittiğini iddia eden, herkesin kendi geleceğini düşünerek kendi yatırımını, birikimini kendisinin yapması gerektiğini belirten, geleneksel tarzda giyinen H.R.’nin bu konudaki yaklaşımı şöyle; *“çek kullanmıyorum, kredi kartı kullanmıyorum, çok zorda kalırsam başka birinin çekini kullanıyorum. Faizsiz finans kuruluşlarında kartlarını kullanmıyorum. Bunlar müslümanların paralarını çekmek için kurulmuş aracı kuruluşlar”* dır.

Kredi kartı kullanıyor musunuz? sorusuna şehrin kenar mahallerinden birisinde çay ocağı işleten H.U.’da dini inancı gereği Coca-Cola, Fanta vb. yabancı menşeli ürünler satmadığını, yerli ürünler ve mevsim şartlarına göre ayran vb. içecekler sattığını ifade etmektedir. Fakat dinin bıçak sırtı olmadığını, genel anlamda bir müslümanı bağlayıcı hükümlerin haramlar ve helaller olduğunu belirterek kredi kartı kullandığı fakat borcunu aksatmadığını ifade ettiler. Kendi ifadesiyle *“kredi kartı kullanıyorum ama borcumu aksatmıyorum. Faizde ödemiyorum. Faizde almıyorum, kredi, de çekmiyorum. Gördüğüm kadarıyla benim tanıdığım müşterilerim faize dikkat ediyorlar.”*

Kredi kartı kullanıyor musunuz? sorusuna O.K; *“bu konularda çok seçici davranmıyorum. Borcumu aksatmamak kaydıyla diğer bankaların kredi kartını kullanıyorum. Kimseye kefil olmam ama borcumu aksatmamak kaydıyla diğer bankaların da kredi kartını da kullanıyorum. Biri bana kefil ol dese olmam ama kredi kartımı veririm ne alacaksan al, ya da ne kadar kullanacaksan kullan derim.”*

Kredi kartını genellikle hangi alışverişlerinizde kullanıyorsunuz? sorusuna oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Günlük ihtiyaçların karşılanmasından, dayanıklı tüketim malları, mobilya, elektronik eşya, akaryakıt, uçak bileti, kitap, gıda, vb. alanlara kadar alabildiğince geniş bir harcama alanında kullanılmaktadır.

Mevduat bankalarına ait kredi kartlarını kullansalar da islami hassasiyetleri gereği borcunu aksatmadan ödeyen çok sayıda insanın olduğu tespit edilmiştir. Fakat ortada önemli bir gerekçe yok iken kredi kartını faizli işlem yapmayan kurumlardan almak, mevduat bankalarında vadesiz hesapta dahi olsa para tutmamak dinen daha uygun olur. En azından önümüzde katılım bankaları gibi bazı alternatifler varken faizci bankalarla dinen bir sakıncası olmayan bazı mübah işlemlerin yapılmayarak islami bir tavır gösterilmesi modern dönemde dindarlığın bir gereği olarak düşünülebilir.

Araştırma esnasında tespit edilen hususlardan biri de gelir seviyesi pek yüksek olmamakla birlikte dini hassasiyetleri yüksek olan bazı insanların değil mevduat bankaları hatta katılım bankalarıyla bile çalışmadıkları tespit edilmiştir.

Bu aynı zamanda faizin bir dünya gerçeği olduğu ve mevcut piyasa şartlarında islami usullere göre işleyen alternatif bir bankacılık sistemi geliştirmenin mümkün olmadığını söylemek istemesek de görünen o ki, r dindarlar zannedildiği kadimüslümanlar islama uygunluk arayışı içerisinde değiller.

Görüşmecilerimizden eğitim seviyesi ve gelir seviyesi yüksek olan kesimlerde genellikle mevduat bankalarına ait kredi kartı kullanım oranının yüksek olduğunu daha önce belirtmiştik. Katılım bankaları henüz yeterli pazar payına ulaşamadıkları için özellikle taksitle alışveriş yapma noktasında yeterince alternatif sunamamaktadırlar. Zira katılım bankalarına ait kartlarla yakın zamanlara kadar taksitle alışveriş yapmak mümkün değildi. Dolayısıyla katılım bankalarıyla çalışanların taksitli alışveriş yapma noktasında farklı bir yol tercih ettikleri tespit edilmiştir. Gıda, akaryakıt, vb. günlük tüketim maddelerinin dışındaki ürünlerin alımında genellikle taksitli alışverişlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Taksitli alınan ürünler kişinin gelir seviyesi, eğitim seviyesi, sosyal statüsü, vb. değişkenlere bağlı olarak değişmektedir. Gençler daha çok elektronik eşya, beyaz eşya, mobilya, giyim, vb. ürünleri taksitle alırlarken orta yaş ve üzerindeki ise taksitle alışveriş yapmaya pek istekli olmadıkları görülmüştür. Sosyal sorumluluk bilinciyle hareket ettiklerinden daha çok çevreden gelen taleplere göre yakınları adına taksitli alışveriş yaptıkları tespit edilmiştir. Eskinin kefil olma, senet imzalama dönemi yerini kredi kartından taksitli mal almaya bırakmıştır. Kefil olma

durumu ortadan kalktığından gerçek kişi ile tüzel kişi karşı karşıya gelmiş ve iş geleneksel, sosyal ve duygusal boyutlarından arındırılarak rasyonalize edilmiştir.

Taksitle herhangi bir mal satın alınacaksa genellikle iki yola başvurulmaktadır. Satıcının tanındık biri olması durumunda nakite taksit yapması için satıcı ile anlaşılmakta yada kredi kartı olan birinin kartıyla taksitli bir şekilde ürün satın alınmaktadır. Kart sahibine aylık taksit tutarı ya elden ya da ilgili banka hesabına yatırılarak borç kapatılma yoluna gidilmektedir. Bunu şu şekilde yorumlayabiliriz. Kapitalizm ihtiyaç kalemlerini sürekli artırdığından kişinin bunları düzenli olarak nakit para akışıyla takip etmesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Modern dönemlerdeki gibi ürünler ömürlük üretilmemektedir. Teknolojinin kendini yenileme hızındaki artışa paralel olarak sonraki çıkan ürünlerin ilk çıkan ürünleri demode hale getirmesi tüketimin devamlılığını sağlamaktadır. İhtiyaçlar hiyerarşisi genişlediğinden tüketimin devamlılığını sağlama adına yıllıkdan ziyade mevsim şartlarına uygunluğun yaşam standartları adına dayatılması kişiyi sürekli borçla yaşamaya, taksitle refah satın almaya zorlamaktadır.

5.5. DİNDARLAR VE SİYASET

Dinler kişiye kainatta cereyan eden bütün sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, vb. bütün olayları anlamlandırma, değerlendirme ve yorumlamada bir referans çerçevesi sunmaktadır. Dinin doktrininde ifade edilen bu hükümleri dinin kurucusu bizzat yaşayarak ve yaşadığı dönemde topluma uygulayarak somutlaştırmıştır. Böylece bunların yaşanabilir, uygulanabilir şeyler olduğu, afaki olmadığı bizzat ispat edilme yoluna gidilmiştir. Bu anlamda dinlerin bir inanç sistemi olmalarının yanında dünya kurucu, kurulu dünyaya bir nizam verici işlevinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sosyolojide ise din, her şeyin kendisine göre şekillendiği bir meta anlatı olmanın ötesinde bir sosyal kurum olarak ele alınmaktadır. Sosyoloji olaya kurumsal açıdan baktığından onun işlevselliğini, toplumsal olayları açıklayıcılığını göz önünde bulundurmaktadır. Bu bağlamda sosyoloji için din ekonomi, siyaset, ahlak, edebiyat, vb. kurumlardan sadece bir kurumdur. Sosyolojik anlamda din ve siyaset ilişkisini incelemek istediğimizde bu iki kurum arasındaki ilişkileri sebep sonuç ilişkisi bağlamında diğer faktörlerin de etkisini göz önünde bulundurarak bütüncül bir bakış açısıyla incelemek gerekmektedir.

Her dinin ekonomik, kültürel, edebi, sanatsal, vb. alanları düzenlemeye yönelik hükümlere sahip olması ve bütün bu hükümlerin hayata geçirilmesini zorunlu kılması

dindarları siyaset kurumuyla yakından ilgilenmesini gerektirmektedir. Din her ne kadar ferdi muhatap olsa, belli hükümleri fert tarafından tek başına yaşanabilse de dindarca bir yaşam sürebilmek için bu yeterli değildir. Bazı ritüellerin ve belli hükümlerin bizzat toplum hayatında uygulanması ve icra edilmesi siyasi otoritenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan dinin dünya kurucu rolünü oynayabilmesi için dindarların siyasi sürece dahil olmaları bir zorunluluk halini almaktadır.

Günümüz dünyasında en yaygın siyasi yönetim şekli demokrasidir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde bütün vatandaşların eşit olarak yararlandıkları, siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki, kültürel, vb. hakları vardır. Ülke sınırları dahilinde yaşayan bütün vatandaşlar bu haklardan eşit derecede yararlanma hakkına sahiptir ve bu hukuki olarak teminat altına alınmıştır. Demokratik hukuk devletinde kimse bu haklarını kullanmaktan men edilemediği gibi kişi bu haklarını başkalarına da devredemez.

Siyasi anlamda her şeyin herkese açık hale gelmesi taban demokrasisi ya da kamuoyu devleti olarak da nitelendirebileceğimiz siyasi katılımın önemini arttırmaktadır. Fertler siyasi olarak seçim süreçlerine katılarak tercihlerini belirtebilecekleri gibi seçim dışı zamanlarda da sivil toplum örgütleri, baskı grupları, medya, vb. sivil kanalları kullanarak iktidar makamının politika ve uygulamalarının biçimlendirilmesinde etkili olabilmektedirler.

Kürselleşme her alanda uyumluluğu, uzlaşmacılığı dayattığından siyasi ve demokratik açıdan da dünya ülkeleriyle bir uyumluluğun olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Gerek ulus devletlerin çok sayıda ulusüstü ve uluslararası sosyal, ekonomik, siyasi, hukuki, vb. organizasyonlara üye olması ve gerekse de sosyal, ekonomik, siyasi, vb. öncelikler göz önünde bulundurularak bazı birlikteliklerin oluşturulması siyaset kurumunun ve bir yönetim şekli olarak da demokrasinin çok daha esnek, kucaklayıcı, reel politikle uyumlu hale getirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda bu bölümde cevabını arayacağımız temel sorular: Dindarlık ve siyasi katılım ilişkisi, dindarların AB'ye bakışı, AK Parti Milli Görüş mukayesesi ve Türkiye nereye gidiyor soruları bağlamında bu ilişkiler tartışılmıştır.

5.5.1. Dindarlar ve Siyasi Katılım

Kişinin siyasi bir makama gelmeye, gelecek olanları aktif ya da pasif olarak desteklemeye yönelik olarak yaptığı eylem ve faaliyetlerin tamamı siyasi katılım kapsamında değerlendirilebilir. Kürselleşme siyasi anlamda demokrasinin küre

ölçeğinde yayılmasını beraberinde getirdiğinden siyasi katılımı teşvik edici bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi modern toplumlar insanların statü, prestij, iktidar, vb. alanlarda imtiyazlı konuma gelebilmek için birbirleriyle yarıştıkları rekabetçi bir yapıya sahiptirler. Günümüz dünyasında siyasetten ekonomiye, sanattan sosyolojiye, bütün alanlarda rekabet esastır.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği fırsatlar ve tehditler siyasi katılımı yakından ilgilendirmektedir. Bir yandan herkesin katılımına açık bir süreç oluşu, değil aynı ülke içinde dünyanın farklı yerlerindeki insanların eş zamanlı olarak haberleşmesine, ağlar üzerinden sanal platformlar, tartışma grupları oluşturulmasına, bilginin hızla üretilmesine, yayılmasına ve aksiyona dönüşmesine imkan vermesi bireylerin karar alma, alınan kararlara etki etme gibi süreçlere aktif olarak müdahil olmasının yollarını açmaktadır. Diğer taraftan ise her şeyin rekabet üzerine kurulmasının beraberinde getirdiği bireyselleşme ve kendini gerçekleştirme arzusu kişiyi sistem karşısında yalnızlaştırdığından direnmeyi gereksiz görmesine, kabullenmişlik psikolojisi altında her şeyi meşrulaştırmaya yol açmaktadır. Bazı durumlarda ise kişi söz konusu kabullenmişlik ya da çaresizlik durumunun da etkisiyle reddiyeci bir tutum içerisine girebilmektedir.

Din ve dindarlar açısından bunu değerlendirecek olursak; dinler siyasi katılımı teşvik etmektedir. Günümüz dünyasında her şeyin rekabet üzerine kurulmuş olması, siyaseti kutsal bir amaç uğruna yapılan bir uğraş olmaktan çıkarmaktadır. Gerek seçmenlerin ve gerekse de seçilenlerin her alanda rekabet halinde olmaları siyasetin amaç mı araç mı olduğu gibi ezeli tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Yapmış olduğumuz görüşmelerde bazı istisnai durumlar dışında dindarların seçimlere yüksek derecede katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Bazı görüşmecilerin ise siyasetle yakından ilgilenmelerinden dolayı seçmeden ziyade seçilme yönünde de girişimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat biz dinin siyasal davranışı ve tercihi belirlemedeki önemini ortaya koymak için seçimlere katılım ve seçme davranışı üzerinde odaklandık. Bu bağlamda Türkiye şartlarında dindar bir insan siyasi bir tercihte bulunurken din ne kadar belirleyici olmaktadır? Dinin ve dindarlığın siyasi davranışı ve seçmen tercihi açıklamada ne kadar açıklayıcı olduğunu tespit etmeye yönelik;

Seçimlere katılır mısınız? Katıldıysanız son seçimlerde hangi partiye oy verdiniz? Desteklediğiniz adayın dindar olması sizce önemli midir? sorularına pazarcı

esnafı, geleneksel tarzda giyinen, ilkokul mezunu, H.R.’nin yaklaşımı; *“Allah rızası için iş yapan bir parti yok. Son seçimlerde oyumu AK Partiye verdim. Tayyip Erdoğan mal ve mevki derdinde olan bir insan değil, kefeni elinde, kelle koltukta geziyor. Bu adam döneminde genel manada bir rahatlık var. Milletvekilliği seçiminde oyumu AK Partiye değil Tayyip Erdoğan’a verdim. Diğer partilere verilen her oy CHP ve MHP’nin ekmeğine yağ sürer. Ama belediye başkanlığı seçiminde AK Partinin adayına oy vermedim.”* Bu ifadelerden anlaşılabacağı üzere görüşmecimiz siyasetin parti düzeyinde kutsal bir amaç uğruna yapılan bir uğraş olmadığını iddia etmektedir. Fakat parti liderinin dindar, mal ve mevki derdinde olmayan bizden, içten biri olarak algılanması, dürüst, kararlı ve cesur bir duruş sergilemesi siyasi tercihin yönünü belirleyen önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Liderler normal insanların aksine sahip oldukları olağan dışı, ekstra kişilik özellikleri sayesinde kendilerine bağlı bir hayran kitlesi yaratma, bir çekim merkezi oluşturma özellikleriyle techiz edildiğinden siyasi anlamda onların desteğini alması kolaylaşmaktadır. Takipçileriyle onu birbirine bağlayan karşılıklı çıkara dayalı pragmatist bir ilişkiden ziyade sevgi ve duygusallık temelinde şekillenen bir gönül bağıdır. Kendisi de AK Parti çatısı altında siyaset yapan, avukat, Ş.A.’da AK Partinin yükselişinde lider faktörüne dikkati çekmektedir. Hem Erbakan hem de Erdoğan her ikisi de Milli Görüş geleneğinden gelmelerine rağmen Ş.A. liderlik potansiyeli açısından ikisini şu şekilde değerlendirmektedir. *“Erbakan kendi hareketi içinde, Milli Görüş içinde liderdi fakat diğer insanlar nezdinde lider olamadı. Lider faktörü siyasette çok önemli. Tayyip Erdoğan AK Partiye oy vermeyen pek çok toplumsal kesim tarafından genel manada kabul gören, güven veren, kendini iyi yetiştirmiş, yerinde çıkışları olan bir lider. Diğer rakiplerine göre açık ara önde gidiyor, reel politiği iyi biliyor. Bu açıdan herkesimden insanın sempatisini kazanıyor.”* Bu bağlamda Weber’in sosyolojiye kazandırmış olduğu ve ağırlıklı olarak da din sosyolojisi çalışmalarında kullanılan karizma yaklaşımı veya kuramının siyasi olarak halen açıklayıcılığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Genel seçimlerde parti programından ve tüzüğünden ziyade liderin karizmasının halen baskın olması bir anlamda insanların halen geleneksellikten kurtulamadıklarını da göstermektedir. Karizmatik liderlik fenomeninin yanında Türkiye’de nüfusun sosyolojik yapısı da dikkate alındığında modern bir dil kullanan, tabandan gelen, genç, dinamik, liderlerin daha toparlayıcı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda AK Parti bir anlamda taban demokrasisinin iktidarı olarak

da görülebilir. Fakat parti liderinin karizmatik bir kişiliğe sahip oluşu parti içi demokrasi için bir risk oluşturmaktadır.

Oy verme sürecinde partinin program ve tüzüğünden ziyade parti liderinin ön plana çıkması kişinin siyasi tercihlerinde parti liderine olan sempatisinin yanında dindarlığın, geleneğe bağlılığın ve bir anlamda da duygusallığın etkili olduğunu göstermektedir. Bu bizi partinin yapmış olduğu yanlışları, uygulamaya koyduğu yanlış politikaları görmezden gelme, muhalefet tarafından yapılacak olan haklı eleştirileri dahi iftira olarak kabul etme gibi yanlış bir anlayışa götürerek hatalı politikaların meşrulaştırılmasına yol açabilir.

H.R.'nin yaklaşımından hareketle şu söylenebilir. Seçim sürecinde seçmen davranışlarına etki eden pek çok sosyolojik faktör olduğundan insanlar geçmiş dönemlerde olduğu gibi partiyi islamla özdeşleştirmemektedirler. Partinin islamla eş görülmemesi dini anlamda siyasetçilerden beklentileri de azaltmaktadır. Görüşmecinin; *“Allah rızası için iş yapan bir parti yok”* ifadesi politikanın reel politik dinamiklere göre şekillendiğini, siyasetçilerin dünya gerçekleri ile toplumun talep ve beklentileri arasındaki optimum uyumu dikkate alarak hareket ettiklerini göstermektedir. Toplumdan belli konularda dini içerikli bir talep gelmesi durumunda bunun da siyaset kurumu tarafından dikkate alınacağı söylenebilir. Kısacası siyasiler her ne kadar dindar insanlar olsalar da dindar olmayan insanların taleplerini dikkate almakta, ülke ve dünya gerçeklerine göre hareket etmektedirler. Salt Allahın rızasını kazanmaya yönelik olarak siyaset yapmak ancak müminler cemaatinden oluşan bir toplumda mümkün olabilir ki bu da günümüz şartlarında pek mümkün görünmemektedir.

Niçin AK Partiye oy verdiniz? sorusuna H.R. AK Partiyi muhafazakar, milliyetçi politikalar ekseninde siyaset yapan mevcut siyasi partilerle mukayese etmekten ziyade onu derin bir hesaplaşmanın aktörü olarak gördüğünden tek parti döneminin CHP'si ile mukayese etmektedir. Ona göre; *“AK parti tek parti döneminde müslümanların baskıcı politikalar sonucu uğradıkları kayıpları, kaybettikleri mevzileri demokratik yollardan kazanmalarına toplumsal ve siyasal bir zemin hazırlayarak siyasi rekabet ortamı yaratmaktadır.”* İnsanlar AK Partiye oy verirlerken kendilerini (bir anlamda AK Partiyi) öteki üzerinden tanımlıyorlar. AK Partiye verilmeyen her oyun CHP ve MHP'nin işine yarayacağını düşünmektedirler. CHP ve MHP'nin yükselişe geçmesi ihtimalinin islami kesimde bölünmeyi ve AK Partinin neşet ettiği gelenek çizgisinde siyaset yapan SP'ye ciddi bir kaymayı önlediği söylenilebilir. Bu bağlamda

seçmenlerin hamasi duygularla değil aksine daha rasyonel, gerçekçi ve sağduyulu davrandıklarını söyleyebiliriz.

Desteklediğiniz adayın dindar olması sizce önemli midir? Ailecek aynı partiye mi oy verirsiniz? sorularına E.D. insanların genel anlamda salt dini kaygılarla hareket etmediklerini, dünyevileşmenin belli konularda dinin bağlayıcılığını azalttığını, insanları kamusal alanın islamileştirilmesi, devlet idaresinin müslümanlaştırılması, vb. bir idealden uzaklaştırdığını çağrıştıran bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ona göre; *“müslümanlar rahatlarına şahane derecede düşkünler. Öyle birilerinin dediği gibi rejim bunalımı falan yok. Rejime gelinceye kadar çok iş var. O perdenin en sonunda. Beş senede bir, beş dakikanı alan bir iş için beş sene konuşmana gerek yok. Siyaseti siyasetçiye bırakmalıyız. Müslüman siyasi olarak küfrün karşısında kim varsa onu desteklemeli. Bizde herkes oyunu istediği yere verir. Örneğin seçimde ben AK Partiye verdim. Hanım Muhsin’e (BBP) verdi.”* Dinin ve dindarlığın siyasi katılımı belirleyen temel etken olduğunu söyleyemeyiz. İstikbal kaygısı ve mevcut kazanımlarını muhafaza etme düşüncesinin siyasi tercihlerin şekillenmesinde belirgin olarak öne çıktığı söylenebilir. Kapitalizm cüretkar davranarak insanları taviz vermeye zorlamaktadır. Tüketim kültürünü, konformizmi hayat standardı adı altında bireye dayattığından siyasi tercihlerin belirlenmesinde din ve manevi önceliklerin öne çıkmasını bastırmaktadır. Bireyselleşme herkesi kendini gerçekleştirmeye zorlamaktadır. Bireyin en üst tatmin düzeyini yakalamaya koşullandırılması kendi menfaatini toplumun menfaatinin önünde ve üstünde görmesine yol açmaktadır.

Kendini gerçekleştirmeyi hayatının eksenine oturtmuş bireylerden oluşan bir toplumda siyasi açıdan dindarlık bir tercih nedeni olmakla birlikte profesyonelizmi çağrıştıran başarı, istikrar, istikbal, refah artışı, vb. postmodern olguların öne çıktığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile dindarların siyasete talip olması başarılı olmalarını, istikbal kaygılarına cevap vermelerini, refahı artırıcı politikalar üretmelerini ve kitleleri buna inandırmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda ilgili beklentilere cevap veremeyen dindar fakat başarısız olan kişiler, siyasi partiler sırf dindar olduğu için tercih nedeni olmaktan çıkmaktadırlar.

Görüşmecimiz siyaseti, siyasetçiye bırakmalıyız derken burada daha rasyonel düşündüğünü ve siyasetin bir anlamda profesyonel bir uğraş olduğunu kabul ya da itiraf etmektedir. İslami hassasiyetlerini kaybetme korkusundan dolayı siyasetle ilgilenmeyi manevi açıdan pek uygun görmediğinden siyaseti basit anlamda oy verme olarak

görmekte ve ilgilenmemeyi yeğlemektedir. Fakat siyaseti her ne kadar basit anlamda bir oy verme işlemi olarak görse de, oy vermede temel belirleyici etkenin din olduğu öne çıkmaktadır. *“Bir müslümana düşen vazife küfrün karşısında kim varsa onu desteklemektir”* ifadesi siyasi katılımı belirleyen etkenin din olduğunu göstermektedir. Bunun yanında duygusallığın ve mağduriyet psikolojisinin de siyasi tercihin belirlenmesinde önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Görüşmecimizin hanımının BBP’nin liderinin bir helikopter kazasında hayatını kaybetmesinden duyduğu üzüntüden dolayı bu partiye oy vermesi bir anlamda bunu doğrulamaktadır.

Seçimlere katılır mısınız? Katıldıysanız son seçimlerde hangi partiye oy verdiniz? Niçin? sorularına A.Ç.’nin yaklaşımından siyasi tercihin şahıs ve aday merkezli şekillendiği anlaşılmaktadır. Kendi ifadesiyle; *“genel seçimlerde parti liderine yerel seçimlerde ise adayın partisine değil kendisine (akrabası olduğu için) oy verdim”* ifadesi herhangi bir partinin bütün seçimlerde blok olarak desteklenmediğini göstermektedir. Yerel seçimlerde seçim barajının uygulanmaması ve belediye başkanı dışında çok sayıda meclis üyesinin de seçilecek olması, arkadaşlık, akrabalık, komşuluk, hısımlık, hemşerilik, vb. faktörlerin belirleyiciliğini arttırdığından tercihlerin farklılaşmasına neden olmaktadır. Bunun bir anlamda daha pragmatik ve liberal yaklaşım olduğu da söylenebilir. Yerel seçimlerde kişinin yaşadığı mahallin özellikleri ön plana çıkarken genel seçimlerde ülkenin menfaatleri belirleyici olmaktadır. Yerel ölçekte siyasetçiden beklentilerle ulusal ölçekte siyasetçiden beklentiler farklılaştığından makro ölçekte mikro önemsizleşmektedir.

Seçimlere katılmak siyasi bir hak olduğu kadar aynı zamanda bir vatandaşlık görevidir. Kişi bu hakkını kullanabileceği gibi zaman zaman kullanmama yoluna da gitmektedir. Sosyolojik anlamda bilinçli bir şekilde, iradi olarak seçimlere katılmamak protest bir tepkiyi içermektedir. Özellikle dini gerekçelerle siyasi katılımdan uzak durmak dinin radikal bir şekilde algılanmasının sonucudur ki bu bir anlamda ideolojik bir yaklaşıma kapı aralamaktadır. Seçimlere katılıyor musunuz? sorusuna radikal islami bir geçmişe sahip olan ve seçimlere katılmayan H.U. gerekçesini ise şöyle açıklıyor. *“Prensip itibarıyla seçimlere katılmıyorum. Beni yönetecek insanları zaten biliyorum. Bunların hiçbirisi Allahın indirdiğiyle hükmetmeyecek. Müslümanlarda şeriat isteği yok. Her şey dilde. Şu anki müslümanlar sisteme karşı hiçbir şey yapamazlar. Biz inandığımız gibi yaşarsak Allah bize yardım eder, inancımızın gereğini yapmazsak allah bize yardım etmez. Müslüman dosdoğru olmalı. Bir insan kendi çıkarı için yalan yere*

yemin ediyorsa inandırıcılığını kaybeder. Böyle insanlarla bir yere varılmaz.” Her toplumu yöneten idarecilerin kendi toplumunun içinden çıkma ya da günümüzde olduğu gibi seçilmeleri gayet doğaldır. Radikalizmin ilmi bir temeli olmadığından daha çok tepkisel bir yaklaşım olduğu söylenilebilir. Her şeyi dinin ilk şekline uygun olarak yorumlama ve yaşama yaşam felsefelerinin kaynağını oluşturduğundan güçlü bir ötekileştirici potansiyele sahiptirler. Kendileri gibi düşünmeyen insanların dini yaşantılarını tasvip etmediklerinden hatta onları dinden uzaklaşmış olarak gördüklerinden onlarla uzlaşmaları mümkün değildir. Ana öğretilerden sapmamak kaydıyla çağın gereklerine uygun olarak dini yaşamaya gayret eden insanlar radikaller tarafından tasvip edilmemektedir. “Beni yönetecek insanları zaten biliyorum” yaklaşımı siyasetle ilgilenen müslümanların da diğer insanlar gibi olduklarını, sıradanlaştıklarını çağrıştırmaktadır. Homojenleştirme modern küresel sistemin doğasından kaynaklanan bir durum olduğundan bundan kaçış mümkün değildir. Yoksa dindarların dinden uzaklaşmaları, dinlerini terk etmeleri gibi bir durum söz konusu değildir.

İnançlı kesim siyasetin liyakatsiz insanların elinde dünyevi amaçlar için yapılan bir uğraş halini aldığından siyasetten uzak durmaktadır. Siyaset(çi) ekonomi ilişkisinin çok girift, birbirinden ayrılmaz hale gelmesi, siyasetin dünyevi ikballer kazanma adına araçsallaştırılması siyaset kurumuna ve siyasetçiye olan güveni sarstığından ilgilenen kim olursa olsun sistem herkesi sıradanlaştırmaktadır. Radikallerin bir anlamda teo-demokrasi özlemi ya da beklentisi içerisinde olduklarından mevcut sürecin buna uygun olmamasından dolayı tepkisel davranarak siyasetten uzak durmayı yeğledikleri söylenilebilir.

Radikaller yeryüzünde tek meşru otorite kaynağı olarak Allahın hükümleriyle hükmetmeyi gördüklerinden ancak Allahın indirdikleriyle hükmedilecek bir siyasetin destekçisi olabileceklerini ifade etmeleri onların teokratik bir yönetim veya liberal demokrasinin aksine teokrasi ya da teo-demokrasi özlemi içerisinde olduklarını göstermektedir. Aynı soruya M.H.G.’in yaklaşımı da bir paralellik arz etmektedir: “Bugüne kadar hiçbir şekilde oy kullanmadım. Ailemde de hiç kimse oy kullanmıyor. Belediye seçimlerinde de oy vermiyorum. Sen burada vekil seçiyorsun o gidip laiklik üzerine yemin ediyor.” Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere radikal islami bir geçmişe sahip olan müslümanların bir kısmı halen seçimlere katılmamaktadır. Katılmama nedeni ise devletin laik bir karaktere sahip olması, yönetimde ve idarede islamın hükümlerinin uygulanmamasıdır. Bir noktada ikisi de aynı şeyi söylemektedir. “Kim Allahın

indirdikleriyle hükmetmezse onların zalimlerin ta kendileridir” ayetini katı, doktriner anlamda yorumladıklarından cari hükümlere göre hükmedenleri ve onları destekleyenleri sıradanlaşmakla itham etmektedirler. Kendileri ise sistemin içinde yer almamak adına dışında kalmakta ve içeridekilerin almış oldukları kararlara göre yaşamlarını sürdürmektedirler.

Radikalizm toplumların büyük değişme gösterdikleri dönemlerde konjonktürel gelişmelerinde etkisiyle ortaya çıkan tepkisel sosyal hareketlerdir. Bu bağlamda Türkiye’deki radikalizmin dünya konjonktüründe ve özellikle İran İslam Devrimi’nden sonra ciddi bir ivme kazandığı söylenilebilir. Soğuk savaş döneminin sonlarına doğru batının yükselen islamcı hareketleri bastırmak için radikal grupları kullanma yoluna gittiği görülmektedir. Söz konusu dönemin özellikleri dikkate alındığında; Türkiye’nin siyasi, sosyal, ekonomik, vb. alanlarda çok hızlı bir modernleşme evresine girdiği ve modern dünyaya eklenmeye çalıştığı görülmektedir.

Radikal eğilimli dini hareketlerin yeterince güçlü ilmi bir temelini olmaması, halk düzeyinde ve bölgesel ölçekte etkili olması ve toplumun üst kesimleri tarafından yeterince sahiplenilmemesi onun tesir gücünü azaltmıştır. Sert söylemler kullanmalarına, eleştirel düşüncelerine rağmen söyledikleri şeyleri siyasi anlamda harekete geçirecek, uygulamaya koyacak bir eylem planlarının olmaması onların söylemlerinin askıda kalmasına neden olmuştur. Sosyolojik anlamda toplumsal değişimin hızlı bir seyir takip ettiği dönemlerde ortaya çıkan radikalizmle, anomi bir anlamda aynı yapısal şartların ürünüdür.

Türkiye açısından konuyu küreselleşme bağlamında ele alacak olursak modernleşmenin ayırım gözetmeksizin toplumun bütün katmanlarına değişik kanallardan yayılması ve sosyolojik açıdan modernliğin yapısal olarak küreselleştirici bir yönünün olması radikal düşüncelere sahip olanların ciddi çelişkiler, iç hesaplaşmalar yaşamalarına neden olmuştur. Söylem ve eylem arasındaki tutarlılığın gittikçe eylem lehine bozulması, diğer bir ifade ile kişinin söylediği, eleştirdiği şeylerin tersini yapar / yaşar hale gelmesi, söylemin sözde kalmasına neden olmuştur. Günümüzde gelinen nokta itibarıyla geçmişte radikal islami hareketler içerisinde bulunan pek çok kimsenin mevcut durumu eleştirmek bir yana sahiplenir hale geldikleri görülmektedir. Özellikle AK Parti iktidarı döneminde siyasi olarak bu sahiplenmenin daha da arttığını söyleyebiliriz. B.İ.’nin ifadesiyle; *“Ak Partinin iktidarıyla Türkiye’de çok şey değişti.*

Eski radikaller bugün kendilerini iktidarda görüyorlar. Parti teşkilatlarına girmelerinden bakan ve milletvekili olmalarına kadar siyaseti sahiplenir hale geldiler. Eskiden radikal olup da bugün siyasetle ve AK Partiyle ilgilenen pek çok tanıdığım ve arkadaşım var. Onlarla konuştuğumda o günkü tavırlarının o gün olması gerektiği ve geçtiğini ifade ediyorlar. Yani konjonktürelmiş.”

Günümüzde halen cumaya gitmeyen, imamların arkasında namaz kılmayan, seçimlere katılmayan, partiye karşı olan, özellikle kız çocuklarını okula göndermeyen ve kendilerince alternatif çocuk yetiştirmeye çalışan insanlara rastlamak mümkün olmakla birlikte bunların sayılarının her geçen gün azalmakta olduğu görülmektedir. Sistemin muhaliflerini dönüştürerek kendi saflarına katma yönünde bir eğilim göstermesi önümüzdeki dönemlerde siyaset kurumunun belirleyiciliğini artıracak gibi görünmektedir.

5.5.2. Avrupa Birliğine Bakış: AB Araç mı Amaç mı?

Küreselleşmenin siyasi alandaki en önemli sonuçlarından biri ulus devletlerin siyaset, ekonomi, sağlık, güvenlik, hukuk vb. alanlarda ciddi derecede egemenlik kaybına uğramalarıdır. Her devletin çok sayıda uluslararası ve uluslararası kuruluşun zorunlu veya gönüllü olarak üyesi olması dünya ölçeğinde ilgili faaliyet alanlarında ciddi bir standartlaşmaya doğru gidildiğini göstermektedir. Üye ülkelerin ilgili kuruluşların prensip ve ilkelerine uygun hareket etme yükümlülüğünün hukuki açıdan garanti altına alınması ciddi riskleri ve fırsatları beraberinde getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için söz konusu alanlarda ilgili standartlara ulaşmak ciddi fırsatları beraberinde getirirken bu kuruluşların yönetiminde ve politikalarında etkili olan ülkelere de ciddi bir egemenlik alanı açmaktadır. Söz konusu kuruluşlar üzerinden ilgili ülkelerdeki siyasi, ekonomik, kültürel, askeri, vb. alanlardaki gelişmeler denetim altına alınmaktadır. Modern dönemde kazanılan siyasi bağımsızlıklar bayrak bağımsızlığına indirgenerek içi boşaltılmakta ve bu kuruluşlar üzerinden yeni bir uluslararası bağımlılık ilişkisi üretilmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte karşımıza çıkan olgulardan biri de bölgeselleşmenin öne çıkmasıdır. Dünyanın belli bölgelerinde ve kıtalarında ilgili devletlerin siyasi, ekonomik, vb. alanlarda bir araya gelerek oluşturmuş oldukları birliklerden biri de Avrupa Birliği'dir. AB, Avrupa Kıtadaki devletlerin üye olduğu bir birliktir. Temelleri soğuk savaş döneminin ortalarında atılmış olmakla birlikte 2000'li yıllarda

bugünkü yapısına kavuşmuştur. Birlik ilgili kriterlere uyum sağlaması koşuluyla bölge ülkelerinin katılımına açıktır. Türkiye söz konusu birliğe üye olmak için kuruluş yıllarında müracaatta bulunmasına rağmen hala üye olamamış ve net bir tarih de alamamıştır. Soğuk savaş döneminin sona ermesinden sonra bağımsızlıklarını kazanan pek çok ülke ise bugün birlik üyesidir.

2002 seçimlerinde AK Partinin iktidara gelmesiyle Türkiye AB üyelik yolunda kararlı adımlar atmaya başlamıştır. Hükümet özellikle demokratikleşme, insan hakları ve özgürlükler başta olmak üzere pek çok alanda ciddi reform paketlerini meclisten geçirerek kanunlaştırmış ve uygulamaya konulmuştur. İlgili alanlarda yapılan bu reformlar toplumda ciddi bir rahatlama sağlamanın yanında Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olacağı yönünde beklentileri arttırmış ve umutları yükseltmiştir.

AB dışarıdan bakıldığında bölge ülkelerinin katılımına açık demokratik bir görüntü sunarken Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu politikalarda ise tamamen farklı bir tutum içerisindedir. Türkiye'den sonra müracaatta bulunan pek çok ülke birliğe üye olduğu halde Türkiye'nin ilgili reformları yaptığı halde halen üyeliğe kabul edilmemesi ciddi şüpheleri beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda araştırma kapsamında görüştüğümüz dindarlar üzerinden Türkiye'nin AB üyelik sürecini değerlendirecek olursak;

Türkiye'nin AB üyesi olacağına inanıyor musunuz? sorusuna lise mezunu, bir süre Almanya ve Hollanda'da işçi olarak çalışmış, Avrupa'yı yakından bilen, bugüne kadar hiçbir seçimde oy kullanmamış, M.H.G.'nin yaklaşımı; *"Türkiye Hristiyan oluncaya kadar almazlar."* Aynı soruya B.K.'nin yanıtı; *"Avrupa birliği bir Hristiyan kulübü."* A.T.'nin yanıtı ise; *"Aradan yüz sene geçse Avrupa birliği Türkiye'yi almaz"* şeklindedir. Benzer yaklaşımları çoğaltmak mümkündür. İnsanlar arasındaki yaygın kanaate göre Avrupa Birliği'nin bir Hristiyan kulübü olduğunu söyleyebiliriz. Birlik her ne kadar bölge ülkelerinin katılımına açık olsa da birlik üyesi ülkelerin Hristiyan inancına mensup olması bu kanıyı doğrulamaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin birliğe üye olmasının ön koşulu Türk insanının İslam dininden Hristiyanlığa ihtida etmesidir. Avrupa Birliği'nin kendi içerisinde inanç temelli bir ayrımcılığa gitmesinin Kuran'ı Kerim'deki Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin zira onlar birbirlerinin dostudurlar ayetine de uygun bir yaklaşım olduğunu söylenilebilir.

Avrupa Birliği Türkiye'ye resmi olarak üyelik yolunu kapatmamakta fakat sürekli bir oyalama mantığı içerisinde olayı sürüncemede bırakarak üyeliği mümkün

olduğunca en uzun zamanda gerçekleştirmesi yönünde bir politika takip etmektedir. Bu bağlamda AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul edeceğine inanıyor musunuz? sorusuna O.E.'nin yaklaşımı; *“AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul etme noktasında samimi olduğuna inanmıyorum. Türkiye'ye uyguladıkları çifte standartlar hükümeti yoruyor. Bana göre Türkiye için iki ihtimal var. Kendi liderliğinde alternatif bir birlik oluşturma ya da mevcut birlik içinde konumunu güçlendirerek etkin hale gelme. Türkiye bu kozlarını akıllıca oynamalı.”* Türkiye, Avrupa Birliği'nin öngörmüş olduğu alanlardaki reformları hızla yaptığı halde birliğin alıp almama yönünde net bir tutum içerisinde olmaması inandırıcılığını ve katılıma açık olduğunu tartışılır hale getirmektedir. İnsan hakları, özgürlükler, demokrasi ve hukuk alanında gerçekleştirilen reformlar Türkiye'nin belli alanlarda Avrupa Birliği standartlarına ulaşmasını mümkün kılmaktadır. AB'nin çifte standart içeren uygulamaları hükümeti yorarken aynı zamanda AB dışı siyasi, ekonomik, vb. alanlarda alternatif arayışları da meşrulaştırmaktadır. Hükümetin başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Türki cumhuriyetler ve Rusya ile olan ilişkilerinin her geçen gün daha da gelişmesi bunu doğrulamaktadır. Kaldı ki Türkiye AB üyesi olsa da günümüz dünya şartları dikkate alındığında bu ilişkilerin geliştirilmemesi, Türkiye'nin bölgesindeki gelişmelere bigane kalması düşünülemez.

Türkiye'nin AB üyelik macerası sportif bir bakış açısıyla ifade edecek olursak daha önce oynanmış ve videoya kaydedilmiş bir maçın tekrar izlenmesine benzetilebilir. Maçı kimin kazandığı ve skorun ne olduğu önceden birileri tarafından bilinmektedir. Fakat insanlara yeni bir maç izliyorlarmış heyecanı verilmektedir. Türkiye Avrupa Birliğine girer mi? Hükümetin çabasını nasıl buluyorsunuz? sorularına H.R.'ın verdiği cevap buna karşılık gelmektedir: *“AB zaten almayacak. Hükümet bunu biliyor. Üye olamayacağını bile bile sorumluluğu üzerinden atmak için gayret sarf ediyor. Bence İslam dünyasına yaklaşmak için bir taktik. Çünkü siz onların dinine girmedikçe sizi kabul etmezler.”* Aynı bağlamdaki hükümetin Türkiye'nin AB yolundaki çabalarını samimi buluyor musunuz? yönündeki bir soruya A.Ç'nin yaklaşımı ise; *“Türkiye Avrupa Birliğine girme noktasında samimi. Halkı müslüman olduğundan Avrupa bundan endişeli. Çünkü Türkiye Avrupa Birliğine girerse insanlarımız dininden döner diye endişe ediyorlar. Türkiye'nin islam dünyasına yaklaşmasını da istemiyorlar. Hatta bunu kendi açılarından daha tehlikeli görüyorlar.”* Hükümet dış politika konusunda pro-aktif davranarak sorumluluğu karşı tarafa yüklemektedir. AB'nin almayacağını bildiği halde hükümetin bu konuda ısrarcı olması bir yandan AB üzerinden gelecek

eleştirilerin direncini kırarken diğer taraftan da hukuka ve demokrasiye olan inancı güçlendirmektedir. Bu anlamda Türkiye AB standartları üzerinden dünyada yükselişte olan postmodern değerlerle buluşmaktadır.

Dış politikada seçeneklerini çeşitlendiren bir Türkiye AB ve NATO arasında gelgit yaşamaktan kurtulmakta ve alternatif güç odakları ve çekim merkezleri oluşturarak bölgesel bir aktör ve küresel bir oyuncu olma yolunda kendisine yeni bir manevra alanı açmaktadır. Bölge ülkeleriyle ortak bir inancı paylaşmanın yanında, ortak bir kültürü ve tarihi paylaşma farklı platformlarda işbirliği halinde hareket etmenin sosyolojik zeminini oluşturmaktadır. Bütün bu ortak unsurların bir sinerji çarpanıyla siyasi ve ekonomik anlamda bir farkındalık yaratma potansiyeli her geçen gün artmaktadır. Türkiye AB ile zıtlasma üzerinden yakın kara havzasındaki ülkelerle yakınlaşmaktadır.

Küreselleşme gerek bireysel, gerek kurumsal ve gerekse de ülkeler düzeyinde esnek bir ilişkiler sistemini zorunlu kılmaktadır. Uluslararası ilişkiler sosyolojisi açısından süreç değerlendirildiğinde soğuk savaş döneminin klasik “*ya o ya o*” yaklaşımının yerini postmodern bir durumu çağrıştıran “*hem o hem de o*” yaklaşımına bıraktığını söyleyebiliriz. Hükümetin Avrupa Birliği konusundaki ısrarını nasıl değerlendiriyorsunuz? sorusuna B.İ.’nin yaklaşımı bunu çağrıştırmaktadır: “*Hükümet bir kısım toplumsal kesimlerden gelen baskıları ortadan kaldırmak için Avrupa Birliğine yönelmek durumunda. Diğer taraftan da bütün komşularıyla yaptığı gibi barış içerisinde yaşamak istiyor. Ayrıca Avrupa’dan alacağımız çok şey de var. Az olsun bizim olsun, bizim bizden başka dostumuz yok, bizi kimse sevmiyor, vb. gibi anlayışlar yanlış. Ulusalcı anlayış yanlış. Daha katılımcı, açılımcı bir anlayış gerekli ki hükümette bunu yapıyor. Çünkü dünya küçülüyor, işbirliği alanlarının olması gerekir. Bu zorunlu bundan kaçılmaz.*” Hükümetin AB’ye yaklaşımını nasıl buluyorsunuz? Sizce hükümet samimi mi? sorularına B.K.’nin yanıtı bunu çağrıştırmaktadır: “*Avrupa Birliği bir Hristiyan kulübü. Hükümetin mavi boncukları var herkese dağıtıyor. Ne camiden oluyor ne de kiliseden.*” Küreselleşme her alanda olduğu gibi uluslararası siyasi ve diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde de belli bir esnekliği beraberinde getirmektedir. Dış politikada belli kırmızı çizgiler olmakla birlikte her ülke konjonktürel değişimlere bağlı olarak esnek bir dış politika izlemeye zorlanmaktadır. Bu bağlamda ülkeler arasında geçmişte olduğu gibi ezeli düşmanlıkların veya dostlukların eski önemini kaybettiğini söyleyebiliriz.

Siyasi, ekonomik, kültürel, vb. alanlarda entegrasyonların güçlenmesi diplomatik ilişkilerde belli düzeyde bir esnekliği kaçınılmaz hale getirmiştir. AB her ne kadar Hristiyan kulübü olsa da Türkiye'nin AB ülkeleriyle ilişkisi sadece siyasi ve diplomatik düzeyde sıradan bir ilişki değildir. Özellikle ekonomik anlamda birlik üyesi ülkelerle Türkiye arasında ciddi bir ticari sirkülasyonun yaşanması ilişkilerin askıya alınması bir yana daha da geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda ne Türkiye'nin AB'yi ne de AB'nin Türkiye'yi gözden çıkarması mümkün değildir. Hükümetin herkese mavi boncuk dağıtması olarak nitelendirilen durum ülkeler arası yakınlaşmanın beraberinde getirdiği esnekliğin bir sonucudur.

AK Partinin Milli Görüş geleneğinden gelen siyasetçiler tarafından kurulmuş olması onu bir anlamda geçmişini inkar etme üzerinden kendini yeniden tanımlama gibi bir paradoks durumla karşı karşıya bırakmıştır. Hükümet bir anlamda bu belirsizliği de aşmak için AB'yi acil çıkış kapısı olarak görmüştür. Sizce Türkiye AB'ye üye olabilir mi? Hükümet AB üyeliğinde niçin bu kadar ısrarcı? sorusuna emekli matematik öğretmeni A.T.'nin yaklaşımı bunu çağrıştırmaktadır: *“Aradan yüz sene geçse Avrupa Birliği Türkiye'yi almaz. Ama hükümet çaresiz. AK Partiyi bir yerlere yamamak istiyorlar. Bunlar şuradan gelmişler, amaçları şu, Türkiye'yi buraya götürmek istiyorlar. Tayyib ne yapsın? Madem öyle, o da mecburen AB diyor. Yoksa Türkiye'ye yakışan ve layık olan AB'nin bir halkası olmaktan ziyade İslam aleminin lideri olmaktır. Türkiye'nin içinde olmadığı bir oluşumun başarılı olması mümkün değil. Bunu İran'da gördük. Dolayısıyla pergelin ucu Anadolu'da olacak.”* Aynı soruya E.E.'nin cevabı da benzer bir değerlendirmeyi içermektedir.; *“AB süreci AK Parti hükümetinin ve Türkiye'nin arzuladığı değil mahkum olduğu bir süreç. İktidar manevra alanını genişletebilmek için bunu kullanıyor. Özellikle birinci dönemde AB'nin önyargılarını giderici ciddi reformlar yaptılar, güven verdiler. Bu güven üzerinden uluslararası çevrelerin desteğini aldılar. Yoksa hükümetin amacı Türkiye'yi AB'ye üye yapmak değil Avrupa Birliği Kriterlerini Türkiye'de egemen kılmak.”* N.P.K.'da aynı soruda benzer bir yaklaşım sergilemiştir: *“Hükümetin AB üyeliğinde ısrar etmesinin tek nedeni AB kriterleri. Hükümeti samimi görüyorum. AB'ye girdiğimiz zaman askerin direnci kırılacak, siyasetçilerin ve sivil iradenin eli güçlenecek ve Türkiye normalleşecektir. Hükümet askerin direncini kırmak için AB üyeliğini bir çıkış yolu olarak görüyor.”* AK Parti bu açmazdan kurtulmak için AB üyelik sürecini araçsallaştırma yoluna gitmiştir.

Diğer bir ifadeyle kendisini devletçi bir çizgiye kaydırarak parti politikasıyla devlet politikasını özdeşleştirme yoluna gitmiştir.

Hükümetin AB üyeliğindeki ısrarı bir anlamda zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Hükümet gerek uluslararası çevreleri ikna etmek ve gerekse de ülke içindeki muhalif siyasi ve sosyal gruplardan gelen baskıları bertaraf etmek için AB üyelik sürecini bir araç olarak kullanmaktadır. Muhalefetin ve ulusalcı kanalın Milli Görüşçü suçlamalarına karşı hükümet AB'ye yönelerek iç muhalefetten gelen eleştirileri sindirdiği gibi yapmış olduğu reformlarla da uluslararası çevreleri ikna etmiş ve hükümete karşı ciddi bir güvenin oluşmasını sağlamıştır. Siyasi istikrarın beraberinde getirdiği öz güven duygusuyla hükümet uluslararası çevrelerin de desteğini alarak iç politikaya yönelik olarak yapmış olduğu reformlarda ciddi bir destek gördüğünden ulusalcı kanalı bir açmaza sürüklemiştir. Ulusalcı kanalın kışkırtmasıyla AB'ye yaklaşan Türkiye, AB'nin desteğini alarak ulusalcı kanadı kendi silahıyla vurmuştur. Diğer bir ifadeyle ulusalcı kanal AB politikaları üzerinden hükümeti sıkıştırmayı denerken hükümet baskın çıkmış ve AB üzerinden ulusalcı kanalı sıkıştırmayı başarmıştır.

Türkiye konjonktürel gelişmelerin etkisiyle kurulmuş olan sıradan bir ulus devlet değildir. Tarihi geçmişi, felsefi birikimi ve kültürel derinliği olan imparatorluk bakiyesi hem güçlü hem de büyük bir ülkedir. Tarihten gelen liderlik misyonu onu herhangi bir siyasi birliğin üyesi olmaya değil lideri olmaya zorlamaktadır. Yakın tarihte D-8'in kuruluşuna önderlik etmesi onun liderlik misyonunun halen diri olmasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan Türkiye'nin AB üyesi olması onu birliğe üye ülkelerle eşit bir statüye mahkum edeceğinden Türkiye açısından kabul edilebilir bir şey değildir.

Hem Avrupa Birliği'nin kendi içerisinde ciddi problemler yaşaması hem de Türkiye'nin demokratik reformları hayata geçirme noktasında ciddi desteğe ihtiyaç duyması AB'yi bir amaç olmaktan ziyade araç olarak görmeyi zorunlu kılmaktadır. AB kendi içerisinde Türkiye (islam) karşıtlığı üzerinden Hristiyan kulübü olma vasfını korumaya öncelik verirken Türkiye de AB üzerinden demokratik reformları hayata geçirerek iç politikada ciddi açılımlar gerçekleştirmeye yönelmektedir. Hükümetin AB politikasını nasıl buluyorsunuz? sorusuna M.G.'nin yaklaşımı da bunu çağrıştırmaktadır; *“Ak parti AB iyi kullanıyor, kullanacakta. Bu konuda çok da başarılı. Türkiye AB ye girmek istemiyor. Fakat bu süreci kullanıyor. Zaten Türkiye AB'ye girene kadar AB dağılır.”* Türkiye dış politikada çok başarılı. Avrupa'nın ve

Amerika'nın elinde şu anda tek koz olarak Ermeni meselesi kaldı.” Aynı soruya M.T.’nin yaklaşımı da benzer bir değerlendirmeyi içermektedir: “AB batıyor. İşte Yunanistan örneği. Bu aslında bizim için bir milat olabilir. Şimdi onlar bizi alsa da biz düşünmeye başlamalıyız ya da başlayacağız. Bence hükümet samimi değil ama şartlar öyle gerektiriyor.” Bu ifadelerdende anlaşıldığı gibi hiç kimse her iki tarafında samimi olduğuna inanmıyor.

Türkiye’de uzun yıllardan beri asker, sivil ve siyasetçi ilişkisinin problemli olmasından dolayı demokratik reformlar zamanında gerçekleştirilememiştir. Hükümetin AB kriterlerini Türkiye’de hakim kılma adına AB üyelik sürecine ciddi derecede sahip çıkması demokratik, siyasi, hukuki, vb. açılardan normalleştirici bir işlev görmektedir. Kendisi de AK Partide siyaset yapan Ş.A.’nın, hükümetin AB üyelik müzakerelerindeki ısrarını neye bağlıyorsunuz? sorusuna yaklaşımı; *“hükümetin AB üyeliğini çok önemseydiğini zannetmiyorum. Hükümet AB üyelik müzakerelerindeki ısrarını demokratikleşme ve hukuk devletinin yerleşmesi açısından bir kazanım süreci olarak görüyorum. Hükümetin uygulamış olduğu AB politikaları Türkiye’nin sivilleşmesi, normalleşmesi yönünden önemli bir işlev görmektedir. Fıtrata uygun olmayan kanunlar, uygulamalar ve anlayışlar insanları hukuk dışı davranışlara ve arayışlara iter. Türkiye’nin demokratikleşmesinin, hukuk devleti haline gelmesinin, evrensel hukuk kurallarının egemen olduğu bir ülke haline gelmesinin Müslümanlar için önemli kazanımlar sağlayacağına inanıyorum. Bu açıdan AB üyelik sürecinin Türkiye’nin demokratikleşmesi, sivilleşmesi ve normalleşmesi adına her ne pahasına olursa olsun desteklenmesi gerektiğine inanıyorum. Çünkü bu süreçte Türkiye’nin kazanımlarını göz önüne aldığımızda bu sürecin desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum.”* Küreselleşme ekonomik ve ticari alanlarda olduğu gibi siyasi ve hukuki alanlarda da belli bir uyumluluğu dayatmakta ve hatta zorunlu kılmaktadır. Özellikle enformasyonun demokratik hale helmesinden sonra ulus devletlerin kendi başlarına buyruk politika ve uygulamaları inandırıcılığını kaybetmiş ve meşruiyeti tartışılır hale gelmiştir. İnsan hakları, özgürlükler, eğitim, sağlık, beslenme, barınma, sosyal güvenlik, vb. alanlarda yükselen talepler hükümetleri yeni arayışlara itmiştir. İç politikadan kaynaklanan zorunluluktan dolayı Türkiye’nin AB üzerinden bu alanlarda açılım sağlamaya yönelmesi, yapılan reformların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle değil de dış güçlerin zorlamasıyla yapıldığı izlenimini doğurmaktadır. Böyle bir algılayış ihtimal dahilinde olmakla birlikte Türkiye’nin demokratikleşmesinin, hukuk devleti

haline gelmesinin, evrensel hukuk kurallarının egemen olduğu bir ülke haline gelmesinin Türk halkına ciddi kazanımlar sağlayacağını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Türkiye'nin AB değerleri üzerinden modern dünyayla uyumlu, kendisiyle barışık bir ülke haline gelmeye çalıştığı söylenilebilir.

Türkiye'nin AB üyelik sürecini böyle fiili bir durum üzerinden değerlendiren Ş.'nin yaklaşımı bunu çağrıştırmaktadır: *“Avrupa zaten içimizde. Niye girmeye çalışalım ki? Bence girmekten ziyade çıkalım. Şehirde gördüğün evlerin fazla katlarını yık (yüksekliklerini eşitleme anlamında), hepsi eşit olsun, minareleri ve haçı kaldırı. Avrupa'nın sınırının nerede başladığını, Türkiye'nin sınırının nerede bittiğini bana gösterebilir misin? Niye? Çünkü her şeyimizle batılılaşmışız. Batı değerlerimizi yok etmiş. Böyle Avrupa Birliğine girsek ne olur girmesek ne olur?”* Türkiye'nin modernleşmesi, müslümanların modern dünyadan talep ve beklentilerinin modernleşmesi islamdan uzaklaşma olarak algılandığından AB üyeliği batılılaşma, batılaşma olarak algılanmaktadır. Kaldı ki Türkiye'nin mevcut hakliyle pek çok alanda Avrupa standartlarında modern bir ülke olması onun AB üyeliğini gereksiz kılmaktadır. Modernliğin müslümanlar arasında yayılması onları tüketim kültürünün nesnesi haline getirdiğinden hareketle lükse, konfora düşkünlüğün insanları dinden uzaklaştırıcı ve dindarlığı azaltıcı bir işlev gördüğünden söz konusu yaklaşımın bir anlamda gerçekçi bir değerlendirme olduğu söylenilebilir.

Türkiye her ne kadar hukuki ve siyasi bakımdan Avrupa Birliği üyesi olmasa da fiili olarak birlik üyesi ülkelerle siyasi, ekonomik, kültürel, ticari, vb. alanlarda güçlü ilişkileri olan modern bir Avrasya ülkesidir. Böyle bir durumda, Türkiye Avrupa Birliğine üye olsa ne kazanır ya da olmasa ne kaybeder? sorusuna, bir süre Hollanda da işçi olarak çalışan ve daha sonra Türkiye'ye dönüş yapan H.U.'nun yaklaşımı şöyle; *“Avrupa'yı bilen, orada yaşamış birisi olarak şunu söyleyebilirim. AB üyeliğinin maddi avantajları var, islami açıdan düşünecek olursak dezavantajları da var. Eğer üye olacaksak islami anlamda çok şeyden taviz vereceğiz. Demokrasi adına pek çok şeyden ödün verilecek. Ama hukuk da Avrupa standartlarına çıkarılacak. AB Türkiye'yi bir şartla alır. Türkiye yozlaşarak AB kapısına gelirse AB o zaman alır. Türkiye bu hale geldikten sonra benim ne işim var Avrupa da? Yoksa ben Avrupa'da evlenerek kalabilirdim fakat düşünmedim. Çünkü kendi içlerinde müthiş derecede bir ahlaki çöküntü içerisindeler.”* Buraya kadar olan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki en önemli kazanımını siyasi ve hukuki alanlarda yapmış olduğu

reformlardır. Küreselleşme insanlar da dahil serbest dolaşımı bir norm haline getirdiğinden bugün hemen hemen her yerde değişik etnik, dini, kültürel, vb. unsurun iç içe yaşadığını söyleyebiliriz. Demokrasi şemsiyesi adı altında çoğulculuğun dini, siyasi, ahlaki, kültürel, vb. türevlerinin tartışılır hale gelmesi, insan hakları, hoşgörü ve tolerans kültürü adı altında bunların normalleştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Özellikle ahlaki alandaki çoğulculuğun demokrasinin araçsallaştırılarak meşrulaştırılmaya çalışılması dini ve ahlaki yozlaşmaya zemin hazırlamaktadır. Görüşmecimizin de belirttiği gibi AB kendi içerisinde çoğulculuk enflasyonunun yaratmış olduğu büyük bir ahlaki krizle karşı karşıyadır. Böyle bir AB'ye üye olmak adına dini ve ahlaki yozlaşmayı arttırıcı bazı kanunların yürürlükten kaldırılması pek anlaşılabilir bir şey değildir. Demokrasi herkesin her istediğini yaptığı bir yönetim sistemi değildir. Kendine göre belli kuralları ve kurumları vardır. Çoğulculuk, hoşgörü, tolerans adı altında bazı sapkınlıklar meşrulaştırılmamalıdır.

Genel anlamda Avrupa birliği noktasındaki değerlendirmelerin dini bir bakış açısıyla İslam ve Hıristiyanlık üzerinden yapıldığı görülmektedir. Söz konusu sürecin siyasi, ekonomik, kültürel alanların yanında özellikle uluslararası ilişkiler sosyolojisi bağlamında Türkiye'ye ne katacağı, ulusal egemenliğin nasıl bir değişim ve dönüşüm geçireceği noktasında sosyolojik bir değerlendirmede bulunmak gerekirse;

Küreselleşme sürecinde karşımıza çıkan en önemli gerçekliklerden biri göçlerin uluslararası bir boyut kazanmasıdır. Zengin ülkelerin çekim gücüyle yoksul ülkelerin itim gücünün eş zamanlı olarak işlemektedir. Göç yollarına bakıldığında özellikle Üçüncü Dünya Ülkeleri'nden Avrupa, Amerika, vb. kapitalizmin merkez ülkelerine doğru güçlü ciddi bir nüfus sirkülasyonunun olduğu görülmektedir. Gerek yasal ve gerekse de yasa dışı yollardan göçlerin her geçen gün artması hangi ülkede ne kadar göçmen yaşıyor sorusunun cevabını da gittikçe muğlak bir hale getirmektedir. Göçler inanç, kültür ve etnik çeşitliliği de beraberinde getirdiklerinden ilgili alanlarda ciddi kimlik sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Fakat konumuz açısından bizi esas ilgilendiren husus ise fiziki anlamda nüfusun yer değiştirmesinden ziyade dünyanın inanç haritasının değişmesi olarak nitelendirebileceğimiz dini çeşitliliğin artması durumudur.

Uluslararası göçlerin yanında ihtidalarında etkisiyle batı içindeki müslümanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Yakın bir gelecekte bunun çok ciddi rakamlara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Amerika için söyleyecek olursak 2020 yılı itibarıyla

Hristiyanlığın Amerika’da azınlık dini haline düşeceği, Avrupa birliği için söyleyecek olursak ise Karlsson’un tahminlerine göre 2030 yılına kadar AB içerisinde müslümanların sayısının 65 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bugün AB içerisinde en etkili ülkeler Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu birliğe Türkiye’nin üye olması durumunda birliğin en etkili üye ülkesi olacağı kaçınılmaz görünmektedir. Gerek 70 milyonu aşan nüfusu ve gerekse de AB ülkelerinde yaşayan müslümanların sayısının yakın gelecekte üçe, dörde katlanacak olması Türkiye’nin ve müslümanların birliğin lideri olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Birliğin kendisini hristiyan bloğuyla sınırlamasının temel esprisı budur. Türkiye’nin katılması durumunda yakın gelecekte nüfusunun yaklaşık olarak % 50’lisi müslümanlardan oluşan bir Avrupa birliği Hristiyan kulübü olmaktan çok müslüman bloğu olmaya daha yakın durmaktadır.

Avrupa Birliği’nin dışarıdan her ne kadar demokratik görünse de inanç temelli bir ayrımcılığa gitmesi, kendisinden olmayanı dışlaması kendi içinde bir açmazı da beraberinde getirmektedir. Avrupa ortaçağda Müslümanları ve Yahudileri dışlayarak çoğulcu yapısını kaybetmiştir. Mevcut şartlar dahilinde bunu üretmesi ise mümkün değildir. Bir paradigma değişimine ihtiyacı vardır. Bunu karşılayacak olan en yakın kaynak ise İslam dünyası ve medeniyetidir. Zira İslam Akdeniz ve Avrupa medeniyetlerinin kurucu unsurlarından biridir ve gittikçe de canlanmaktadır.

Olaya bu açıdan baktığımızda Türkiye’nin Avrupa Birliğine üye olması ya da üye olma yolunda kararlılıkla yürümesi onun egemenliğini zayıflatmamakta aksine gittikçe de daha güçlü hale getirmektedir. Dış politikada seçeneklerini çeşitlendirmiş bir Türkiye Avrupa Birliği üzerinden sosyal modernleşmesini tamamlayarak modern değerlerle buluşurken diğer taraftan da İslam dünyası ve yakın kara havzasındaki ülkelerle ilişkilerini her geçen gün daha ileri boyutlara taşımaktadır. AB’nin uygulamış olduğu tutarsız politikalar Türkiye’yi İslam dünyasına yaklaştırırken, aşırı yakınlaşmanın yaratmış olduğu rahatsızlık Türkiye’ye yeni manevra alanları açmaktadır.

Küreselleşmenin siyasal sonuçları bağlamında Türkiye açısından egemenlik kaybına yol açması gibi bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Türkiye her ne kadar bir ulus devlet olsa da gerek Avrupa Birliği ve gerekse de Ortadoğu politikalarının belirlenmesinde her geçen gün ağırlığını arttırdığı görülmektedir. Bu bağlamda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: sosyal modernleşmesini tamamlamış, AB

değerlerini özümsemiş bir Türkiye'nin liderliğini yapmadığı bir birliğin parçası olması kabul edilemez. Avrupa Birliği ancak Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak birliğe giden yolda bir istasyon işlevi görebilir.

5.5.3. AK Partiye Bakış: Dindarların Gözünde AK Parti

Türk demokrasi tarihine bakıldığında siyasi partilerin genel anlamda bölünme üzerinden kurulduklarını söyleyebiliriz. AK Parti de bu kapsamda değerlendirilmesi gereken siyasi partilerden biridir. Uzun yıllar Milli Görüş çatısı altında liderin en yakınında aktif olarak siyaset yapan insanların bazı nedenlerden dolayı ayrılarak farklı bir siyasi parti çatısı altında bir araya gelmeleri kamuoyunda onların Milli Görüşün devamı oldukları yolunda bir algının oluşmasına neden olmuştur. Kendileri her ne kadar Milli Görüşçü olmadıklarını, Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını defeatle ifade etseler de çoğu zaman yeterince inandırıcı olamadıkları söylenilebilir.

Bu bağlamda AK Parti dindarlar tarafından nasıl algılanmaktadır? Gerçekten Milli Görüşün devamı mıdır? Devamı değilse ondan farkı nedir? gibi sorular üzerinden AK Parti'nin dindarlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya yönelik olarak;

AK Partinin Milli Görüşün devamı olduğunu düşünüyor musunuz? sorusuna H.R.'nin yaklaşımı; *“Benim görüşüme göre AK Parti Milli Görüşün devamı. İkisi arasında gizli bir antlaşma var. Erdoğan, Erbakan'a sen burada kal ben kendimi feda edeyim. Ben onlara uymuş gibi bir merhale yaparak sistemi içten dönüştüreyim, kaleyi içten fethedeyim. Ben kendimi feda ediyorum, başarılıysam ne iyi ne ala.”* Aynı soruya H.U. 'nun yaklaşımı da benzer bir cevabı çağrıştırmaktadır: *“AK Parti'nin Milli Görüşün devamı olduğunu düşünüyorum. Tayyib, Erbakan gibi direk söylemiyor. Milli Görüşçü olmadığını ispatlamak için takiyye yapıyorlar. Karşılarındaki gücün farkındalar ve kendilerini durdurmasından korkuyorlar. Alıştırma alıştırma yapıyorlar. Taktik uyguluyorlar. Erdoğan ve partisi yavaş yavaş çöken müslümanlığı canlandırmaya çalışıyorlar. Erbakan siyaseti bunlar kadar bilmiyor. Bunlar Erbakanın yaptıklarından ders aldılar. Erbakan takiyye yapmadan bunu yapmak istedi, başarılı da oldu ama yaptırmadılar.”*

Milli Görüş her ne kadar Erbakan tarafından siyasete taşınsa da onu Erbakan'la sınırlandırmak gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Milli Görüş gelenekten beslenen, maneviyatçı, yerli, millilik yönü ağır basan bir siyasi harekettir. Bu açıdan Milli Görüş demokrasi tarihimizdeki Demokrat Parti, Anavatan Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi,

vb. merkez sağda siyaset yapan ve konjonktürel gelişmelerin etkisiyle kurulmuş olan partilerden farklıdır. Gelenekten beslendiği, maneviyatçı yönü ağır bastığı için Türk siyasi tarihinin en uzun ömürlü siyasi hareketlerinden birisi olmuştur.

Gelenekçi ve özellikle de maneviyatçı yönü ağır bastığı için Milli Görüş partilerinde sosyolojik açıdan diğer partilere göre çok daha üst seviyede bir bütünlük, uyumluluk ve ortak hareket etme bilincinin olduğunu söyleyebiliriz. Bunu sağlayan ise liderin karizmasından çok inanç temelli bir siyasi birliktelik oluşudur. Dolayısıyla Milli Görüş geleneğinden gelen insanlar her ne kadar değişik isimler adı altında siyasi partiler kursalar da bu özelliklerinden kurtulmaları mümkün değildir.

Küreselleşme süreci açısından olaya bakacak olursak modern ekonomide firmalar değişen piyasa şartlarında öncelikle pazar paylarını korumak ve de genişletmek için değişik markalar adı altında tüketicilere yeni alternatif ürünler sunmaktadırlar. Bunu siyaset açısından düşündüğümüzde Erbakan gerek şahsından ve gerekse de temsil etmiş olduğu misyondan dolayı yıprandığından sistem bazında belli açılardan inandırıcılığını kaybetmiştir. Milli Görüş değişen dünya ve Türkiye şartlarını dikkate alarak seçmen profillerinin beklentilerine cevap vermek için kendi içerisinde yeni bir alternatif siyasi hareket üretme yoluna gitmiş olabilir. Bu bağlamda AK Partinin Milli Görüş'ün devamı olarak algılanması normal bir durum olarak değerlendirilebilir.

Sizce AK Parti Milli Görüşün devamı mıdır? Devamı değilse bunu Milli Görüşten radikal bir siyasi kopuş olarak değerlendirebilir miyiz? sorularına Milli Görüş tabanından gelen S.E.'nin yaklaşımı; *“AK Partinin ve lider kadrosunun Milli Görüş çizgisinden ayrıldığına, Milli Görüş gömleğini çıkarttıklarına, değiştiklerine inanmıyorum. Bunlar Müslüman insanlar, inançları gereği değişmeleri mümkün değil. Bazı sapmalar olabilir, o kadar. Tercihlerine baktığımız zaman bunu görebiliyoruz.”* Yukarıda da belirttiğimiz gibi Milli Görüş partileri belli açılardan ideolojik eksenli siyaset yapan diğer siyasi partilerle mukayese edilemezler. Milli Görüş geleneği ve maneviyatı merkeze alan bir siyasi hareket olduğu için bu çizgiden gelen insanların inancı veya geleneği reddetmeleri gibi bir durum söz konusu olamaz. Milli Görüş gömleğini çıkarmak inancından, maneviyatından ve geleneğinden vazgeçmeye karşılık gelmektedir.

Din sosyolojisi açısından ifade edecek olursak yaşanan dönemin ve kültür çevresinin özelliklerine göre kişinin dini inancında zayıflama, manevi hassasiyetlerinde azalma, gelenekten uzaklaşma, vb. durumlar söz konusu olsa da bunlardan toptan

vazgeçmek mümkün değildir. Bu bağlamda Milli Görüş gömleğini çıkarmayı politik bir manevra olarak değerlendirmek gerekmektedir.

AK Parti değerlendirme dışında tutulacak olursa Milli Görüş partileri hep koalisyon hükümetlerinde yer aldıklarından ve koalisyonların da kısa süreli olmasından dolayı yerel yönetimler dışında pek fazla bir siyasi iktidar deneyimlerinin olduğu söylenemez. Taban düzeyinde Türkiye'nin Milli Görüşçü kadrolarla ilk ciddi tanışması 1994 yerel yönetim seçimleriyle gerçekleşmiştir. Bugün siyasette ve bürokraside sivrilen pek çok kişi yerel yönetimlerde tecrübe kazanarak devleti yakından tanıma imkanı bulmuştur. Bu açıdan yerel yönetimler AK Parti iktidarına giden süreçte devlete siyasetçi ve bürokrat yetiştiren bir siyaset akademisi olarak işlev görmüştür denilebilir. Mevcut durum sosyolojik açıdan Pareto'nun *elitlerin dolaşımı* ya da Mills'in *iktidar seçkinleri* teorileri üzerinden değerlendirilecek olursa; bugün Türkiye siyasetini ağırlıklı olarak Milli Görüş geleneğinden gelen kadrolar yönettiğinden Türkiye'nin yönetici elitlerinin, seçkinlerinin değişim süreci yaşadığını ve bu anlamda AK Partinin Milli Görüşten soyutlanamayacağını söyleyebiliriz.

AK Parti her ne kadar Milli Görüşün devamı olmadığını defeatle deklare etse de halkta onun hala Milli Görüşün devamı olduğu yönünde güçlü bir algının olduğu söylenebilir. Bu anlamda biz AK Parti hareketini Neo-Milli Görüşçüler olarak da nitelendirebiliriz. AK Partinin Milli Görüşçü söylemlerini kullanmaması kendisini muhafazakar demokrat bir siyasi parti olarak tanımlamaya yönelmesi zorunluluktan kaynaklanan pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Sosyolojik açıdan din, sosyal bütünleşmeyi sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Dinler toplumu inanç temelinde, inananlar ve inanmayanlar şeklinde bir ayrırma tabi tuttuklarından birleştirirken aynı zamanda bölmektedirler de. Toplum dini açıdan olarak homojen bir yapıya sahip değildir. Aynı toplum içerisinde farklı dinlere inanan insanlar olabileceği gibi aynı din içerisinde de farklı anlayışlara sahip kişi ve gruplara rastlamak mümkündür. Dinler her ne kadar evrensel değerlere sahip olsalar da din eksenli söylem ve politikalar diğer dinlere inananlar üzerinde olduğu kadar aynı dine inananlar arasında da bazı tedirginliklere neden olduğundan bazı durumlarda yeterince inandırıcı ve kuşatıcı olamamaktadır. Dinin siyasallaşması dindarlar üzerinden dinin yıpratılmasını da beraberinde getirdiğinden dine ve dindarlara olan güven bazı durumlarda azalabilmektedir.

Küreselleşme sürecinde karşımıza çıkan olgulardan biri de refah düzeyinde ciddi bir artışın meydana gelmesidir. Sosyolojik açıdan genel olarak refahın dindarlığı azalttığı hususunu göz önüne alındığında günümüz şartlarında insanların kendilerini tanımlarken dini referanslara daha az müracaat ettiklerini söyleyebiliriz. Din üzerinden yapılacak bir tanımlamada toplum; inanan, inanmayan, az dindar, çok dindar, vb. kategorilere ayrıldığından toplum bölünmektedir. Siyasi açıdan toplumda inanç temelli bölünmüş bir birime hitap eden bir siyasi partinin toplumun genelinin desteğini alarak iktidara gelmesi zordur. Dini ve ideolojik keskinlik herhangi bir siyasi parti için büyük bir handikaptır. Sosyolojik anlamda küreselleşme sürecinde birey sistem karşısında yalnızlaştı(rıl)ğından psikolojik açıdan mevcut durumu kabullenmeye yatkın hale getirilmekte ve sisteme karşı direnci kırılmaktadır. İdeolojik keskinliklerin eski etkilerini kaybetmesi ve genel anlamda insanların refah düzeylerini korumaya ve arttırmaya odaklanmasının mevcut durumu kabullenmenin de etkisiyle muhafazakarlığı beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Milli Görüş geleneğinden gelen insanlar tarafından kurulduğundan sürekli olarak Milli Görüşün devamı olarak algılanma riskiyle karşı karşıya olan AK Parti kitleleri Milli Görüşün devamı olmadığı yönünde nasıl ikna etti? Milli Görüş niçin bu kadar toparlayıcı ve kapsayıcı olamadı da AK Parti oldu? AK Partinin Milli Görüşten farkı nedir? sorularına; kendisi de Milli Görüş tabanından gelen, bir dönem milletvekili aday adayı olan, makine mühendisi, O.E.'nin yaklaşımı; *“Milli Görüş ulusalcılıkla örtüşüyor. Toplumda ciddi kaygılar oluşuyor. AK Partililer gömleği çıkarma anlamında samimiler. Ulusalcılıkla harmanlanma karşısında ayakta durma adına gömleği çıkarma doğru bir yaklaşım. Düşünce ve ideoloji adına ciddi bir farklılık var. Eğer gömleği çıkarmasalardı bugün belirli konular tartışılmazdı, sorgulanamazdı. Bana göre Milli Görüş gelenekçi islamı, AK Parti ise modern islamı temsil ediyor. Ak Parti bu süreci başarıyla götürüyor. Ak Parti kentli bir İslam anlayışını savunuyor. İnsanlar AK Partinin iktidarının açmış olduğu yolda beraber yürümeyi öğrendiler. AK Parti ötekileştirmeyen ve ötekileşmeyen kentli bir İslam anlayışını savunuyor.”* Milli Görüş gelenekten beslenen, maneviyatçı bir siyasi hareket olmakla birlikte yerlilik, millilik vasfı ağır basmaktadır. İlk kurulan Milli Görüş partilerine, yayın organlarına, gençlik organizasyonlarına bakıldığında milliliğin izlerini görmek mümkündür.

Küreselleşme her ne kadar yerel olanın evrenselleşmesine imkan tanısa da genel eğilim evrensel olanın yerelleşerek, yerel güç ve kültür unsurlarını bastırmasıdır. Hızlı

toplumsal değişim dini, geleneksel ve etnik bağlılıkları gevşettiğinden insanlarda köken arayışını, öze dönüşü teşvik etmektedir. Kimlik bunalımın yol açmış olduğu aidiyet krizi ulusalcı, milliyetçi duyguların filizlenmesini teşvik ettiğinden milliyetçilik çağımızın yükselen değeri haline gelmiştir. Bir bütün anlamında toplum farklı etnik unsurları bünyesinde barındırdığından milliyetçilik yeterince kuşatıcı olamamakta, etnik çatışma, asimilasyon, vb. alanlarda yeni sorunlara ve gerginliklere yol açmaktadır. Dini referanslardan beslenen, maneviyatçı yönü ağır basan Milli Görüşün süreç içerisinde millilik vasfının milliyetçi bir çizgiye yaklaş(tırıl)ması onu ulusalcılıkla harmanlanma riskiyle karşı karşıya getirmiştir.

Küreselleşme siyasi sonuçları bağlamında demokrasinin küre ölçeğinde yayılması sürecine karşılık gelmektedir. Bugün kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru her yerde demokrasi hızla yayılmakta ve kitleler tarafından sahiplenilmektedir. Eğer biz 20'nci yüzyılı ulus devletlerin siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları anlamında sömürgeci kurtuluş yüzyılı olarak nitelendirebilirsek 21'nci yüz yılı da demokrasi küresel ölçekte yayılması açısından demokrasi yüz yılı olarak nitelendirebiliriz.

AK Parti Milli Görüş geleneğinden gelmenin beraberinde getirdiğı kendini tanımlama ve kitleleri buna ikna etme noktasında ciddi bir açmazla karşı karşıya kalmıştır. Kendisini dini referanslara göre tanımlasa direkt olarak Milli Görüşün devamı olarak algılanacak, milliyetçi referanslara göre tanımlasa hem kendi tabanından uzaklaşacak hem de ideolojik açıdan kendi içerisinde çelişecek, muhafazakar referanslara göre tanımlasa kendisini muhafazakarlıkla sınırlandırmış olacağından daha kuşatıcı olma adına farklı bir tanımlamaya yönelmiştir.

AK Parti dini bir parti görüntüsü vermemek için islamcı bir nitelemeden ısrarla kaçınma yoluna girmiştir. Buna karşılık hem sistem nezdinde meşru sayılan hem de kendisiyle halk arasında özel bir mutabakat bulunan muhafazakarlığı öne çıkarmıştır. Demokrasiyle muhafazakarlığı mezcederek kendini muhafazakar demokrat olarak tanımlamaya gitmiştir. Ulusalcılıkla harmanlanma riskine karşı ayakta durma adına gömleğı çıkarması zorunluluktan kaynaklanan bir duruma karşılık geldiğinden pragmatist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde hem din (cemaat) partisi olmadığını, hem de dindarları dışlamadığını ispat etmeye yönelmiştir. Demokrasi şemsiyesi adı altında bütün muhafazakar ve demokrat insanlara açık bir vizyon geliştirerek bir Türkiye partisi olmaya yönelmiştir.

Geleneksel toplumlarda genel olarak insanlar her şeyi din eksenli düşünmeye yatkın olduğundan siyaset kurumu ve siyasal davranış da bundan nasibini almaktadır. Milli Görüş ortaya çıktığı dönem itibarıyla daha çok geleneksel islami çevrelerde tutunan bir siyasi hareket olduğundan din partisi olarak algılanmıştır. Daha sonraki süreçte bu algıyı kırmak istese de yeterince inandırıcı olamadığından diğer toplumsal kesimler tarafından kabul görmemiştir. Avukat, E. E.'ye göre Milli Görüşün toparlayıcı olamamasının nedeni; *“onlar partiye bir dini cemaat gözüyle bakıyorlar. Bu bakış açısı süreç içerisinde değişti ve Milli Görüş'e olan ilgi azaldı. Parti bir dini cemaat olarak görülmemeli... Milli Görüş ve devamı Saadet Partisi partiyle dini özdeşleştiren bir cemaat partisi görünümü veriyor. Bu açıdan AK Parti daha kucaklayıcı. Eğer ki AK Parti kendi yetiştirdiği insanlardan oluşan -saadet partisi gibi- bir teşkilat yapısına sahip olsaydı çok daha başarılı olurdu. Saadet Partisi sisteme karşı mücadele eden fakat sistemin içinde olan bir parti görünümü veriyor.”* Milli Görüş tabanından gelen, bir dönem siyasetle yakından ilgilenen, merkez ilçe başkanlığı yapan, genel seçimlerde aday adayı olan O.E. Milli Görüş partilerinde parti içi demokrasinin olmadığını şu şekilde ifade etmektedir. *“Milli Görüşte parti içi demokrasi yoktu. Milli Görüş kuruldu kurulalı seçenler hep aynı kadroydu. Kendi ifadesiyle ben refahın aykırı sesiydim. Adaylığım 15 dakika sürdü.”* Milli Görüşün bir cemaat partisi olmayı aşamaması, söylemlerinde aşsa bile kurucu çekirdek kadronun çok az değişmesi parti içi demokrasinin gelişmesini engellemiştir. Toplumdan gelen değişim taleplerinin hep aynı insanların bakış açıları üzerinden okunarak çoğu zaman popülist bir talep olarak algılanması süreç içerisinde Milli Görüşü halkın talep ve beklentilerine yabancılaştırdığından iktidar alternatifi olmaktan çıkarmıştır.

İnançlı kesim geçmişte dinle siyaseti, partiyle islami özdeşleştirmişlerdir. Fakat zamanla partinin dinle özdeş olmadığı, amaç değil araç olduğu daha iyi anlaşıldığından dinle siyasetin yolları biraz daha ayrılmış ve normal olması gereken duruma gerilemiştir. Siyasi açıdan AK Parti Milli Görüş partileriyle kıyaslandığında kendini biraz da olsa dinselikten arındırdığından daha toparlayıcı ve kucaklayıcı olabilmektedir. Yoksa dindarlıklarından, inançlarından vazgeçmiş değillerdir. AK Parti, partiyi parti olarak gören, kentlerde yaşayan, kendini yenileyen, her şeyi din eksenli düşünmeyen, daha eğitilmiş, kültürlü, birikimli, donanımlı, modern bir dil kullanan, dünyayı yakından tanıyan insanların yaşadığı 21'nci yüzyıl Türkiye'sinde kentli bir islam anlayışını temsil etmektedir.

Demokrasilerde siyasi partiler iktidara gelmek için birbirleriyle yarış halindedirler. Her parti mümkün olduğunca daha çok sayıda seçmenin desteğini almaya çalışır. Siyaset güven temeli üzerine inşa edilmiş gönüllü, iradi bir siyasi birliktelik olduğundan siyasi partilerin projeleri ve politikaları konusunda kamuoyunu ikna etmesi gerekmektedir. Yeterince güven veremeyen, inandırıcı olamayan siyasilerin ve siyasi partilerin siyasette tutunmaları her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu bağlamda AK Partinin diğer Milli Görüş partilerinden farkı nedir sorusuna? A.Ç., “*AK Parti Refah Partisi’ne göre daha geniş düşünüyor. Din eksenli düşünmüyor. Yaptığı açılımlar eskisi gibi düşünmediğinin bir göstergesi. Örneğin Ahmet Kaya söylemi. Gördüğüm kadarıyla çoğulcu bir düşünceyle hareket ediyorlar. Takiyye yapmadıklarına, samimi olduklarına inanıyorum. Parti içerisinde farklı görüşteki insanlar takiyye yapmadığının bir göstergesidir. Her ne kadar Milli Görüş tabanından gelseler de geçmişte bazı yanlışlıkların yapıldığını bildiklerinden değiştim kelimesini kullanmışlardır. Açılımlarla bunu ispat etmeye çalışmaktadırlar.*” AK Partinin lider kadrosu her ne kadar Milli Görüş tabanından gelse de bu onların toplumun talep ve beklentilerini dikkate almayan bir siyaset takip etmelerini gerektirmez. Siyaset toplumsal gerçeklere ve konjonktürel gelişmelere göre şekillenen bir uğraş olduğundan değişen dünya ve Türkiye şartlarına göre reel politik davranarak politika üretmek kaçınılmaz hale gelmektedir.

Modernlik insanları din, örf, adet, gelenek, v.b. geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının baskısından kurtardığından bir anlamda dinden uzaklaşmayı da beraberinde getirmektedir. Modern toplumda insanlar salt olarak dini, geleneksel, vb. bakış açılarıyla hareket etmemektedirler. Din ve gelenek halen pek çok bakış açısına kaynaklık etse de din dışı, geleneğe aykırı pek çok faktöründe gittikçe etkili olduğu görülmektedir. Modern toplumlar her alanda çoğulculuğun yaşandığı ve tartışıldığı toplumlar olduğundan ve demokrasiyle yönetildiklerinden iktidara gelmek için siyasi rekabet halinde olan siyasi partilerin kitlelerin beklentilerine cevap vermeleri gerekmektedir. Bu anlamda Milli Görüş dindar insanların beklentilerine bazı açılardan cevap verdiği halde dindar olmayan, kendisini islami referanslara göre tanımlamayan kesimlerin beklentilerine cevap veremediğinden ve tedirginlik yarattığından yeterince kuşatıcı olamamıştır.

Çoğulculuğun çağımızın yükselen değeri haline gelmesi dışlanmış, ötekileştirilmiş marjinal sosyal kesimlerin de talep ve beklentilerini karşılayacak kucaklayıcı politikaların üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Son dönemlerde Türkiye’de

uygulamaya konulmak istenen açılım politikaları bu açıdan değerlendirildiğinde AK Partinin geçmişini inkar etme adına kendini ispatlama girişiminden çok Türkiye'nin kendi geçmişiyle, tarihiyle, kültürüyle yüzleşmesi ve kendisi olma sürecinde attığı adımlardır. Dini söylemlerin pek kullanılmaması, dindarlığın öne çıkarılmaması onların dinden uzaklaştıkları, dini hassasiyetlerini kaybettikleri anlamına gelmez. Aksine daha kucaklayıcı ve toparlayıcı olma adına olumlu bir strateji olarak görülebilir. Bu politikalar AK Partiyi toplumun merkezine taşıdığından onu bir Türkiye partisi haline getirmektedir. AK Parti çatısı altında değişik sosyal kesimlerden insanlar ötekileştirilmeden ve ötekileşmeden beraberce siyaset yapmayı tecrübe etmektedirler.

Partiler iktidara gelmek veya iktidar ortağı olabilmek için mümkün olduğunca geniş bir tabanın desteğini almak durumundadırlar. Çoğulculuğun ve demokrasinin çağımızın bir gerçeği olması ve AK Partinin ayırım göstermeksizin bütün toplumsal kesimlerin siyasi temsilciliğine soyunması farklı kesimlerden insanların AK Parti çatısı altında siyaset yapmasını hem mümkün hem de zorunlu hale getirmiştir. AK Partinin Milli Görüşten farkı ne? sorusuna kendisi de AK Parti de siyaset yapan, Ş.A.'nın yaklaşımı ise şöyle: *“Milli Görüş içerisinde dini referanslı söylemlerin yeterince kuşatıcı olmadığını fark eden, reel politik şartları daha iyi okuyan müktesebatı ve donanımı daha iyi olan erdemliler Milli Görüşten ayrıldı. Çünkü Milli Görüş'ün söylemleri dini söylemlerdi. Erbakan demokrasiden, insan haklarından, özgürlüklerden bahsettiğinde takkiye yaptığı izlenimi uyandırıyor ve diğer toplumsal kesimler tarafından inandırıcı bulunmuyordu. Bana göre Erbakan çok gerçekçi bir lider olarak algılanmadı. İcraatları başarılı olsa da çok inandırıcı olamadı. Ak Parti ise reel politik davranıyor ve dini söylemleri kullanmıyor.”* Modern dünyada siyasetin sorunları her ne kadar dini ve dindarları siyasetle daha fazla ilgilenmeye davet etse de bu siyasetin söylem dilinin dini olmasını zorunlu kılmaz. Kişi dini söylemleri kullanmadan da siyaset yapabileceği gibi siyaseten toplum menfaatine uygun yapacağı pek çok şey dinle çelişmeyebilir de. Bu açıdan Milli Görüş her şeyi din eksenli düşündüğünden modern dünyanın yükselen değerlerini din üzerinden okuduğundan yeterince çekim merkezi olamamıştır. AK Parti ise küreselleşme süreciyle yükselişe geçen postmodern ve postmateryalist değerleri dikkate alarak toplumun farklı kesimlerinden gelen talepleri evrensel değerlere vurgu yapan söylem diliyle kucakladığından ve kendi içinde meşrulaştırdığından daha toparlayıcı olabilmektedir.

5.5.4. Bir Tartışma ve Son: Türkiye Nereye Gidiyor?

Küreselleşme insanlık tarihindeki en ciddi değişim dalgalarından biridir. Değişimin hızı, kapması her geçen gün artarak devam etmektedir. Bugün artık hiçbir toplum bu değişim dalgasının kapsama alanı dışında değildir. Ülkeler sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel açılardan gelişmişlik seviyelerine, jeopolitik konumlarına, nüfusun sosyolojik özelliklerine göre değişimi kontrol etme ya da değişime uyum sağlama yönünde bir eğilim göstermektedir.

Türkiye açısından 1980'li yılların başı hızlı toplumsal değişimin başlangıç yılları olarak alınabilir. Türkiye bu tarihten sonra her alanda uygulamaya koyduğu ciddi reform programlarıyla çok hızlı bir modernleşme evresine girmiş ve hızla dünyaya açılmaya başlamıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel, ticari, vb. alanlardaki dışa açıklık beraberinde ciddi uyum problemleri de getirmiştir. Söz konusu problemleri aşmaya yönelik çabalar siyasetin, demokrasinin, hukukun, insan hakları ve özgürlüklerin uluslararası standartlara ulaştırılması noktasında ciddi kazanımların elde edilmesini de beraberinde getirmiştir.

30 yıl öncesi ile karşılaştırıldığında Türkiye bugün gerek demokrasinin ulaşılmış olduğu yüksek standartlar, gerek ekonomi alanında kaydettiği ciddi ilerlemeler ve gerekse de eğitim, kültür, sağlık, barınma, kent(lî)leşme, vb. alanlarda kaydettiği gelişmeler açısından son derece modern bir dünya ülkesidir.

Genel olarak küreselleşme olarak kavramsallaştırdığımız bir değişim ve dönüşüm sürecinde meydana gelen bu değişimler Türkiye'yi nereye götürmektedir? Ya da Türkiye nasıl bir ülke olma yolunda ilerlemektedir? Cumhuriyetin 100'ncü yılında Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki yeri neresi olacaktır? vb. sorulara araştırma kapsamında görüştüğümüz insanlara Türkiye nereye gidiyor? dindarlaşıyor mu, muhafazakarlaşıyor mu, liberalleşiyor mu, demokratikleşiyor mu?

Küreselleşme doğuyla batının, kuzeyle güneyin belli ortak noktalarda buluşması bağlamında gerçek anlamda büyük bir buluşmayı temsil etmektedir. Geçmişin tek yönlü akışkanlığı yerini çok yönlü bir akışkanlığa bırakmıştır. Ortaçağdan itibaren doğunun, güneyin, kuzeyin maddi, kültürel zenginliklerinin batıya doğru akması, rönesans, reform ve aydınlanma felsefesi ekseninde şekillenen girişimci, gözü açık, eleştirel düşünen bireylerin elinde batı modernizmini doğurmuştur.

Küreselleşme siyasi, kültürel, ekonomik, vb. alanlarda batının batı dışı dünyalara yayılmasının önünü açarken batı dışı dünyaların da hem kendi geçmişlerine dönmelerini

hem de batıya doğru yayılmasını (göç, vb.) beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda batının doğululaşması, doğunun da batılılaşması dikotomisinden hareketle tarihsel bir döngünün yaşandığından söz edebiliriz. Türkiye nereye gidiyor? (dindarlaşıyor mu, muhafazakarlaşıyor mu, liberalleşiyor mu, demokratikleşiyor mu?) sorusuna doğu ile batı arasındaki tarihsel döngü açısından yaklaşan S.E.'ye göre; “*dünyada ve Türkiye’de rüzgar islamın ve müslümanların lehine döndü. Allah nasıl ki; islama hizmette gevşeme gösterdikleri için geçmişte müslümanları cezalandırdıysa da islama hizmet ettikleri için milletimizi ödüllendiriyor. Türkiye’nin yıldızı parlıyor.*” Türkiye yaklaşık olarak iki asrı bulan modernleşme serüveninde batı dünyasıyla ciddi derecede hesaplaşma içine giren ilk müslüman ülkedir. Gerek bir Avrasya ülkesi olması ve gerekse de islamın Akdeniz, Anadolu ve Avrupa medeniyetlerinin en önemli kurucu unsurlarından biri olması onu batı dünyasıyla kültürel ve felsefi bir zeminde hesaplaşmaya zorlamaktadır.

Küreselleşme evrenselleşmenin yanında yerelliğin canlanmasını ve bir anlamda tikel olanın evrenselleşmesini de mümkün kıldığından Türkiye’nin batı ile olan ilişkileri hem Türkiye’nin daha modern bir ülke olmasına hem de felsefi, siyasi, kültürel, vb. alanlarda geçmişini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirmesine yol açmıştır. Diyalektik olarak işleyen bu süreçte ciddi bir felsefi birikim oluşmuş ve Türkiye pek çok alanda batı ile boy ölçüşebilecek konuma gelmiştir.

Soğuk savaş döneminde AB, ABD arasında gelgit yaşamının beraberinde getirdiği sıkıntıları aşmaya yönelik olarak seçeneklerini çeşitlendirerek bu kısır döngüden kurtulmayı başardığından hem Avrupa Birliği hem de Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ciddi bir yakınlaşma içerisine girerek bölgesel gelişmelerde önemli bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır. AB üzerinden sosyal modernleşmesini tamamlayarak modern dünyanın postmodern değerleriyle buluşurken, AB’nin uygulamış olduğu çifte standartlar üzerinden de islam dünyasıyla yakınlaşmanın meşru zeminini oluşturmaktadır. Türkiye dengeli bir politika izleyerek her iki süreci de başarıyla yürüttüğünden birine dahil olma adına öbürünü dışlamadığından kendi konumunu dengede tutmakta ve potansiyel bir lider adayı olarak sivrilmektedir.

Türkiye kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı bazı reformları yapmakta zorlanmaktadır. Özellikle soğuk savaş döneminin bir bakiyesi olarak nitelendirebileceğimiz gölge örgütlenmelerin hukuki yollardan tasfiye edilmesinde karşılaşılan zorluklar hükümeti bir açmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Hükümet söz konusu belirsizliği aşmak için bazı reformları ancak AB üzerinden

yapabilmektedir. Dışarıdan destekli yapılan reformlar ulusal bağımsızlıktan taviz verme olarak algılandığından ulusalcıların elini güçlendirirken demokratikleşmeyi arttırması bakımından da bir anlamda normalleşmeyi ve sivilleşmeyi sağlamaktadır. Türkiye nereye gidiyor? sorusuna F.A.'nın yaklaşımı da bunu çağrıştırmaktadır: *“derin devletin hükümet kanadında (hükümetin politikalarını engellemesi anlamında) etkin olması üstten etki etmeyi zorlaştırıyor. AB uyum süreci sayesinde bazı mekanizmalar frenleniyor. Dini gruplara tanıdıkları bazı haklar var. Ben bu sürecin İslamlaşmaya yol açacağını düşünüyorum. Çünkü baktığımda genel olarak Avrupa'ya giden vatandaşlarımızın asimile olmadığını, kendi kültürlerine, inançlarına bağlılıklarını devam ettirdiklerini görüyorum.”* Türkiye AB üzerinden kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle yapamadığı bazı reformları yaptığından her gene gün demokratik standartlarını yükseltmektedir. İnsan hakları ve özgürlükler bağlamında değerlendirdiğimizde söz konusu reformların toplumda ciddi anlamda bir rahatlaya yol açtığı, geçmiş dönemlerde soruşturma ve kovuşturma nedeni olan pek çok faaliyeti suç kapsamından çıkardığı görülmektedir. İnsan hakları ve dini özgürlükler alanında demokratik standartların yükseltilmesi dindarca bir yaşam sürmenin önündeki hukuki pek çok engelin ortadan kalkmasını beraberinde getirdiğinden dindarlığı artırıcı bir işlev görebilir.

ABD ve AB üyesi ülkeler dikkate alındığında serbestliğin hukuki teminat altına alınmasının dindarlığı azaltmaktan çok arttırdığını söyleyebiliriz. Bugün dünyanın en seküler, en demokratik ülkelerinden biri Amerika olduğu gibi en dindar ülkelerinden biri de Amerika'dır. Dolayısıyla Avrupa Birliği üzerinden yapılırsa da demokratikleşmenin Türkiye'de dindarlığı artıracak ve küreselleşme sürecinin islamlaşmaya doğru bir seyir takip edeceğini söyleyebiliriz.

Geçmiş dönemlerde Türkiye'de hararetle tartışılan konuların başında laiklik, şeriat, irtica, vb. dinselliği çağrıştıran olgular gelmekteydi. Bugün artık bunları pek tartışmaz konuşmaz olduk bir anlamda eski popülerliklerini yitirdiler. Türkiye'de laikliğin tehlikede olduğuna inanıyor musunuz? Bir rejim bunalımından bahsetmek mümkün mü? sorularına A.Ç.'ye göre; *“Türkiye'de bir rejim bunalımından söz etmek mümkün değil. Sistemi yıkmak, rejimi yıkmak çocuk oyuncağı değil. Biz bu ülkeye 50 yıldır şeriatı getiriyoruz. Her ne hikmetse bir türlü gelmiyor. Demek ki böyle bir şey yok. Bu gelecekse de dayatmayla olmaz. Küreselleşmeyle birlikte insanlarımız uyanıyor. Toplumdan, tabandan gelen talep doğrultusunda islamın ve müslümanların önündeki*

engeller kalkıyor.” Aynı soruya E.D.’de insanların bilinçlenmesi ve kolektif hafızanın harekete geçmesi açısından yaklaşmakta ve Türkiye’deki dönüşümü şöyle ifade etmektedir: “Müslümanlar uyanınca çocuklarına sahip çıkmaya başladılar. Devir tersine dönüyor. Nesil değişiyor. Dedelerimizi açıklıkla terbiye ettiler. Bir nesli korkuyla terbiye ettiler. Artık millet uyandı. Çocuklarına sahip çıkıyor.” Geçmiş dönemlerde toplum belli şeylerden uzak tutulmak için bazı şeylerle meşgul edilerek merkezden uzak tutulmaya çalışılmıştı.

Merkezdeki laik elitler çevreden gelen toplumsal talepleri bastırmak ve zaman zaman geri püskürtmek için söylemler geliştirerek çevre üzerinde tahakkümünü sürdürmeyi denerken zaman zaman hukuku siyasallaştırmaktan ve demokrasi dışı yollara başvurmaktan da geri durmamışlardır. Çevrenin anti demokratik yollardan baskı altına alınmaya çalışılarak sürekli merkezden uzak tutulmaya çalışılması onu antidemokratik yollara başvurmaya, yer altına çekilmeye zorlayarak şiddetin kucağına itmektedir. Bu bir anlamda askeri müdahalelerin meşrulaştırılmasına yönelik olarak hazırlanan bir komployu çağrıştırmaktadır.

İnançlı kesimin demokratik yolları kullanarak merkeze ulaşma noktasındaki ısrarları belli alanlardaki beklentileri boşa çıkartırken aynı zamanda talip oldukları görevlerde başarılı olmaları onların rejim tarafından öteki olarak görülmelerini engellemektedir. Dolayısıyla çevrenin enerjisini, birikimini merkeze taşıyan hareketlilik kanalları çoğaldıkça ve genişledikçe rejimin zayıflaması ya da tehlikeye girmesi değil aksine gittikçe güçlenmesi ve toplumun geniş katmanları tarafından sahiplenilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan merkeze giden yolların her kesimden insanın ulaşımına ve erişimine açık hale gelmesi rejimi zayıflatmak bir yana her geçen gün daha da güçlendirmektedir. Bu açıdan rejim bunalımından kastedilen merkezi denetimi altında tutan laik, elitist kesimin iktidarını kaybetmesi diğer bir ifadeyle Türkiye’nin yönetici elitlerinin değişmesidir.

Merkez çevre yaklaşımı bağlamında çevrenin merkeze gelme yönünde her geçen gün basıncını arttırması merkezdeki iktidar seçkinlerinin iktidarını tehdit eder hale gelmiştir. Ayrıcalıklı konumlarını koruma adına çevreden gelen talepler dinsellik ve özellikle de rejim karşıtlığıyla özdeşleştirilerek bastırılma yoluna gidilmiştir. Süreç içerisinde merkezi çevreye taşıyan kanalların hem genişlemesi hem de çoğalması merkez çevre arasında hareketliliği arttırdığından birbirlerini daha yakından tanımalarını ve bir güç dengesinin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Sosyolojik

açıdan iktidar homojenleştirici bir işleve sahiptir. Çevre merkeze doğru kaydıkça iktidarın homojenleştirici etkisi kendisini gösterdiğinden çatışma yerini uzlaşmaya bıraktığını söyleyebiliriz.

Küreselleşme her şeyin küresel bir boyut kazanması, yayılması anlamında eski gelenek ve uygulamaların sürdürülmesini zorlaştırdığından özellikle insan hakları, özgürlükler, vb. alanlardaki ihlallerin sürdürülmesindeki meşruiyeti geçersiz kılmıştır. Artık hiçbir ülke kendi iç hukukundan kaynaklanan nedenlerden yanlış uygulamaları meşrulaştıramamakta veya meşrulaştırmaya çalışsa bile halk buna inanmamaktadır. İnsanlar bunun böyle olmak zorunda olmadığını, dünyada farklı uygulamaların da olduğunu görmektedir. Bu bağlamda yasakları sürdürmek, fitrata aykırı uygulamalarda ısrar etmek eski anlamını kaybetmektedir. Geçmişte yasak olan, suç kapsamına giren uygulamanın ortadan kalkması bugün pek çok bireysel ve sosyal faaliyetin serbestçe yapılmasının önünü açmıştır. Dini faaliyetler de bundan ayrı düşünülemez. Hak ve özgürlükler noktasında ulaşılan standartlar bütün dinlerin önündeki bazı engelleri ortadan kaldırarak rekabetçi bir din piyasasının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dinin tanıtımı ve yayılması anlamında davet, tebliğ, vb. faaliyetlerin daha rahat yapılmasının önünü açtığından sürecin islamlaşmaya yol açacağını söyleyebiliriz. Fakat bu geçmişte olduğu gibi yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir süreç değil aşağıdan yukarıya doğru bir süreç şeklinde işlemektedir.

Liberalizmin ekonomik anlamda özel mülkiyet ve teşebbüs hürriyetini içerirken siyasal anlamda ise feodal, askeri, ruhani, vb. otoritelere ve dayatmacılığa karşı olduğundan bireyin siyasal sürece katılımını öngörmektedir. Liberaller devletin her alanda küçülmesinden yana oldukları için bireyin yaşamına en az düzeyde müdahalede bulunması gerektiğini savunurlar. Onlar bireylerin hukuki olarak güvence altına alınmış; düşüncüyü ifade etme özgürlüğü, teşebbüs hürriyeti, inanç özgürlüğü, vb. alanlarda başkalarına devredilemeyen bazı haklara sahip olduğuna inanmaktadırlar. Liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerde devlete düşen görev kişilerin hukuki olarak teminat altına alınmış haklarını kullanmaları noktasında onlara yeterince güvenlik ve hakemlik hizmeti sunmaktır. Liberaller her türlü dayatmaya karşı olduğundan mevcudun muhafazasından ya da statükonun devamından yana bir tutum benimsemezler.

Özellikle soğuk savaş döneminden sonra dünyada demokrasiye, insan haklarına ve özgürlüklere erişim noktasında çok ciddi bir talebin olduğu görülmektedir. Bu süreçte

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi statükonun devamından yana olan bazı yapılanmalar hükümet(ler)i halkın beklentilerine cevap veremez hale getirerek başarısızlığa zorlamıştır. Türkiye nereye gidiyor sorusuna? E.E.'nin yaklaşımı sistemden kaynaklanan bazı sıkıntılardan dolayı Türk insanının liberal değerlerle arasına bir set çekildiğini çağrıştırmaktadır. Ona göre; *“Türkiye’de kendi kurumlarının işleyişini engelleyecek bir yapılanma oluşturulmuş. Bir nevi oligarşik dikta. Ak Partinin yaptığı bu yapılanmanın gücünü azaltma. Diğer bir ifadeyle hükümetler üzerinde tahakküm kuran hegemonik gücün iktidarını zayıflatma. İnsanlarımız bazı meselelerde hamasi davranıyor. İktidardan hemen harekete geçmesini istiyor. Hamasi davrandığımız durumlarda bugün geriye dönüp baktığımızda memleket kaç defa darbenin eşiğinden dönmüş. Hükümet reformları sindire sindire yapmalı. Bugün yaptıklarını 2004’de yapsaydı darbe çoktan olmuştu. Bu süreç bizi nereye götürür? Bence Türkiye, ya liberalleşecek, ya da bu özgürlük ortamından istifade ederek kendi manevi değerlerine sahip çıkacak. İşin özü ya yozlaşır ya islamlaşır.”* Küreselleşme korku ve ümidi beraberinde getirdiğinden ucu açık bir değişim sürecini ifade etmektedir. Neyin, ne zaman? Nerede?, Neye? yol açacağını söylemek her geçen gün zorlaşmaktadır. Geçmişin otokratik yönetimlerinin yerlerini demokratik yönetimlere bırakması, insan hakları ve özgürlüklerin genişletilerek artırılması noktasında ciddi iyileştirilmelere gidilmesi insanlık adına olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Eleştirilecek çok yönleri olmakla birlikte küreselleşmenin belli bir refah anlayışını da beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Dini açıdan hatta din sosyolojisi açısından ifade edecek olursak asrımızın en önemli hastalıklarından birisi dünyevileşmedir. Küreselleşme bir anlamda batıda ortaya çıkan seküler kültürün beraberinde getirdiği yaşam tarzlarının da küreselleşmesini beraberinde getirdiğinden dindarlar açısından dünyevileşme tehlikesi ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Küreselleşme her alanda dışa açıklığı arttırdığından kişinin eş zamanlı olarak hem dışarıyı hem de içerisi hakkında bilgilenmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan öteki ile diyalogu mümkün kılmamakta aynı zamanda zorunlu hale getirmektedir. Öteki geçmiş dönemlerde olduğu gibi fiziksel anlamda bir öteki olmaktan çıkmakta beni zenginleştiren bir unsur olarak algılanmaktadır. Burada eş zamanlı olarak işleyen bir sürecin varlığından bahsedebiliriz. Sosyolojik açıdan ifade edecek olursak liberalleşme örf, adet, gelenek, din, vb. sosyal kontrol mekanizmalarının belli alanlarda gevşemesine hatta bazı alanlarda yok olmasına karşılık gelmektedir. Din sosyolojisi

açısından ifade edecek olursak liberalleşmenin dindarlığı azaltma veya artırma yönünde bir etkisinin olduğu söylenebilir. Liberalizm muhafazakarlığı ve tutuculuğu önceleyen dinin ve geleneğin karşısına, eleştirel düşünen, girişimci ve bir anlamda egoist bir birey tipini çıkardığı için hızlı bir toplumsal değişme durumuna işaret etmektedir.

Toplumların hızlı değişim sürecinden geçtikleri dönemlerde geleneksel kontrol mekanizmaları zayıfladığından bir gevşeme, esneklik durumu ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik açıdan anomi olarak kavramsallaştırılan bu duruma din de dahildir. Toplumsal değişimin hızına bağlı olarak dindarlıkta da bir artma veya azalma kaçınılmazdır. Dahası dindarlık sabit durağan bir şey değildir. Kişi kutsal olanla profan olan arasında sürekli gelgit yaşadığından dindarlık anlık olarak artma ya da azalma yönünde bir eğilim gösterir.

Liberal öğretilerin toplumda yayılması belli bir süre dindarlıkta bir gevşemeye yol açsa da bunu uzun vadede toplumun kutsallarından vaz geçeceği, yozlaşacağı şeklinde bir sonuca yol açacağı iddia edilemez. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı bunun ilk önce en liberal olan ülkeler hangisiyse onlarda görülmesi gerekirdi.

Hızlı toplumsal değişimin beraberinde getirdiği dışı açılma ve liberal değerlere ve yaşam tarzlarına karşı hazırlıksız yakalanmamızdan dolayı yaşadığımız durumu geçici bir bocalama evresi ya da fetret devri olarak nitelendirmek mümkündür. Bütün toplumlarda olduğu gibi bu dönemde belli alanlarda bazı değerlerin yozlaşması kaçınılmazdır. Toplum birbiriyle çatışan unsurlardan oluştuğundan çatışma hali süreklilik arz etmektedir ve uyumla sonuçlanmaktadır.

Dindarca bir hayat sürmeye yönelik olarak hak ve özgürlüklerin genişletilmesi noktasında bir talepte bulunmak dindarları siyasetle ilgilenmeye zorlarken, dinin de siyasallaşması gibi bir olguyu gündeme getirmektedir. Dinin siyasallaşması ve siyasetin dinselleşmesi toplumda din üzerinden yeni çatışmalara kapı aralamaktadır. Bu, dinin daha iyi yaşanabilmesi için hak ve özgürlüklerin genişletilmesine yol açabileceği gibi dindar olmayanların bunu kendi yaşam tarzlarını tehdit eder mahiyette anlaması durumunda dindarlar üzerinde baskı kurmaya da sevk edebilir. Herkesin inancının gereklerine göre yaşayabilmesinin temel şartı ise temel hak ve hürriyetlerin hukuki olarak teminat altına alınmasıdır. Türkiye nereye gidiyor? sorusuna B.İ.'nin yaklaşımı da bu paraleldedir. *“Türkiye özgürleşiyor. İnsanlar artık düşüncelerini özgürce ifade edebiliyorlar, dinlerini daha özgürce yaşayabiliyorlar. AK Partiyi Milli Görüşle mukayese ettiğimizde eskisi tamamen din merkezliydi. Din merkezli bir partinin,*

siyasetin yeterince kuşatıcı olamayacağını Tayyip Erdoğan ve ekibi gördü. Demokrat, daha özgürlükçü, daha liberal, daha hoşgörülü bir siyasetle Türkiye'yi 21'nci yüzyıla taşımaya çalışıyorlar. Bu konuda da samimiler. Türkiye şartlarında siyaset yapılacaksa böyle olmalı. Kuşatıcı olunacaksa böyle olmalı. Türkiye şartlarında dini ortaya kattığınızda değişik problemler ortaya çıkar. İnananlar, inanmayanlar, az müslüman olanlar, çok müslüman olanlar, vb. gibi tartışmalar Türkiye'nin önünü tıkar. Bence Türkiye Ak Parti iktidarı döneminde siyasetin bir hizmet aracı olduğunu öğrendi. Bu bence önemli bir tespittir. Bunun altı çizilmeli. Türkiye yıllarca verilen bir mücadeleden sonra bu noktaya geldi. Bence bu önemli bir kazanım. Aksi takdirde işler yürümez. Baskıyı davet eder. Şimdi herkesin kabul edeceği demokrasi ortaya çıktı. Herkes bunu korumak istiyor, sahipleniyor. Bana göre özgür ortam sağlanabilirse bu İslamlaşmaya yol açar. Olması gereken de budur. Gördüğüm kadarıyla bu ortam sağlanmaya çalışılıyor.” Demokrasi en iyi tok karnına çalışmaktadır. Toplumların ekonomik gelişmişlik düzeyiyle demokrasi arasında doğrusal bir orantının olduğunu söyleyebiliriz. Körfez ülkeleri değerlendirme dışında tutulacak olursa bugün liberal demokrasinin en iyi işlediği ülkeler kişi başına düşen milli gelir seviyesi en yüksek olan ülkelerdir. Bu basit bir tesadüf değildir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik sosyal tabakalar arasındaki makası açtığından demokratik sistemin geleceği açısından büyük bir risk oluşturmaktadır. Demokratik sistem içerisinde hukukun oligarşik bir zümre tarafından araçsallaştırılarak bir tahakküm aracına dönüştürülmesi demokrasinin özüne aykırıdır. Demokrasi modern kast(lar) sistemi değildir. Hukuk belli bir zümre tarafından toplumsal rızanın imal edilmesinde bir baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Hukukun bir baskı aracı olarak kullanıldığı toplumlarda demokrasi, ancak belli bir zümrenin ayrıcalıklı konumunu sürdürmesinin meşru bir aracı haline gelmektedir. Toplumun geniş katmanlarının toplum tarafından üretilen zenginliğin ve refahın bölüşümünden dışlanması hukuk dışı ve demokrasiye aykırı arayışları teşvik etmektedir. Böylesi bir durumda demokrasi toplumun geneline hizmet etmediğinden halk nezdinde meşruiyetini kaybetmekte ve sahiplenilmemektedir.

Demokrasi kent toplumlarına özgü bir yönetim sistemidir. Sosyolojik açıdan kentler heterojen nüfus yapılarının iç içe yaşadığı fiziksel ve sosyal mekanlardır. Dini, etnik, kültürel, vb. açılardan farklı unsurların barış içerisinde bir arada yaşamaları herkesin ortak rıza göstereceği bazı düzenlemelerin yapılmasını kaçınılmaz hale

getirmektedir. Toplumun istikrarlı bir biçimde varlığını devam ettirebilmesi için bu düzenlemelerin kapsamının çok geniş içeriğinin ise çok dar olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumda herkes tarafından kabul edilen genel geçer ilkeler olması gerekir.

Tıpkı insanlar gibi kentlerin de bir ruhu vardır. Bu ruhu besleyen ortak yaşama kültürü ve bunun insanlara verdiği kent kimliğidir. Kentler insanların toplu halde yaşadıkları fiziksel ve sosyal mekanlar olmalarının yanında önemli bir sosyalleşme merkezidirler. Farklı kimliklere sahip insanlar bir arada, iç içe yaşadıklarından fiziksel ve mekansal birliktelik, duygusal ve sosyal birlikteliği de beraberinde getirmektedir. İnsanlar arasındaki fiziksel, mekansal, duygusal, sosyal, vb. alanlardaki sınırlılık)arın aşılması hoşgörü, tolerans ve kabullenmişlik kültürünün sosyolojik zeminini oluşturmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme kişiyi geçmişin sınır koyan, insanları ötekileştiren tanımlamalarından kurtarmaktadır.

Modern toplumlar çoğulcu toplumlardır. Çoğulcu toplumlarda kişilerin birden çok kimlikleri vardır. Dindarlık, geleneğe bağlılık pek çok kimlik türünden sadece ikisidir. Din gelenek, vb. kadim unsurların kendini ifade etme unsuru olarak araçsallaşması hem kişiyle öteki insanlar arasına bir sınır koymakta hem de dinin ve geleneğin yıpranmasına yol açmaktadır. Demokrasi insanlara kendilerini tanımlama noktasında daha üst bir çerçeve sunmaktadır. Toplumda hoşgörü ve tolerans kültürü geliştikçe bu çerçevenin kapsamı genişlemektedir.

Yukarıdaki örnek açısından Türkiye'deki durum değerlendirilecek olursa küreselleşme sürecinde yaşanan kent(il)leşme ve refah seviyesindeki artış geçmişin sınır kouan, inşa eden tanımlamalarını esnetmiştir. Günümüzde din kimliği inşa ve ifade etmenin tek aracı değildir. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi her şeyi din eksenli tanımlamaya yönelik yaklaşımlar eski popülerliğini ve kuşatıcılığını yitirmiştir. Demokrasi insanları her türlü baskı ve otoritenin tekelinden kurtaran bireye birey olduğu için değer veren, onun önüne seçenekler koyan ve tercihlerine saygı duyan bir sistemdir. Bireyin özgürlüğüne kavuşturulması onun tercih etme ya da etmeme özgürlüğünü de içerdiğinden bu son derece esnek bir sistemi gerektirmektedir. Söz konusu esnekliğin din alanına yansması acaba nasıl bir sonuca yol açacak? Bunu ise dindarların bu süreçten nasıl bir ders çıkardığı belirleyecektir. Özgürleşmenin beraberinde getirdiği demokratik rekabet ortamı “dini olanı” bir dayatma unsuru olmaktan çıkarıp tercih edilir hale getirmektedir. Bu durumda kişinin otomatik olarak

dini referanslara göre hareket etmesi beklenmemelidir. Modern toplumlarda insanlar bir şeyi sırf din gerektiriyor diye yapmazlar. Çünkü insanların davranışları tesir eden tek faktör din değildir.

Siyasal anlamda dini olan kuşatıcılığını yitirdiğinden ve sistem bazında meşruiyetini kaybettiğinden dolayı dinden doğan boşluğun muhafazakarlıkla doldurulması yoluna gidilmiştir. Muhafazakarlığın geniş bir toplumsal tabanının olduğu söylenilebilir. Toplum genel anlamda dindar olmasa da muhafazakar reflekslere sahiptir. Dini olanın siyasal anlamda kuşatıcılığını kaybetmesi dindarları muhafazakarlığı sahiplenmeye itmiştir. Türkiye nereye gidiyor? sorusuna Ş.A.'nın yaklaşımı bunu çağrıştırmaktadır: *“Türkiye, gelenekten kaynaklanan, gelenek referanslı muhafazakarlıktan daha liberal, sivil özgürlükçü bir sürece doğru gitmektedir.”* Muhafazakarlık kelime anlamı itibarıyla örf, adet, inanç ve geleneklere bağlı, mevcut düzenin devamından yana olduğundan tutuculukla aynı anlama gelmektedir. Muhafazakarlık her şeyi kabullenme, mevcudun muhafazası anlamında statükonun devamından yana olmayı da içerdiğinden psikolojik düzeyde mevcut durumun sahiplenilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda liberalizmle muhafazakarlığın birbirinin zıddı bir yaklaşıma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

21'nci yüzyılın meta anlatısı olarak nitelendirebileceğimiz küreselleşme sosyolojik açıdan henüz tamamlanmamış bir değişim sürecini ifade etmektedir. Geçmişten bugüne bütün toplumlar değişim halinde olmakla birlikte küreselleşmeyi bundan önceki değişim süreçlerinden ayıran değişimin küre ölçeğinde bir seyir takip etmesi ve hızla yayılmasıdır.

Küreselleşme boşlukta şekillenen bir değişim süreci değildir. Sosyolojik açıdan her değişim kendisinden önceki düşünce ve fikir hareketlerinden etkilendiği gibi kendisinden sonra gelecek olan düşünce ve fikir hareketlerini de etkilemektedir. Bu bağlamda küreselleşme rönesans, reform, aydınlanma felsefesi, modernite ve postmodernite gibi düşünce ve fikir hareketleri zincirinin son halkasını oluşturmaktadır.

Küresel'leşme süreci her şeyin dünyalılılaşması bağlamında insanoğlunun binlerce yılda oluşturduğu tarihsel, kültürel, ekonomik, dini, vb. mirasın tevarus edilerek bütün insanlığın hizmetine sunulması noktasında bir kavşak noktası, köprü olarak işlev görmektedir. Geçmiş i idrak ve geleceği inşa etme bağlamında küreselleşme maziye atıye, geleneği modern çağa taşıma sürecindeki büyük buluşmanın yaşandığı ana tekabül etmektedir.

Her sosyal değişimin açık ve gizli pek çok sonucu olduğu gibi her değişmeye tesir eden de pek çok sosyolojik faktör vardır. Küresel'leşme gibi büyük çaplı bir değişim sürecinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için çoklu parametreler eşliğinde faktör analizinin yapılması gerekmektedir. Küreselleşme ile ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında genellikle sürecin ekonomik boyutunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Ekonominin temel parametrelerinde meydana gelen değişim bağlamında küreselleşme kapitalist üretim ilişkilerinin dünya ölçeğinde yayılmasına ve kapitalizmin tarihteki en geniş sınırlarına ulaşarak bir dünya sistemi haline gelmesine karşılık gelmektedir.

İnsanın zihniyet ve algı dünyasının şekillenmesinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre, gelenekler, din, vb. sosyolojik faktörler güçlü bir etkiye sahiptir. Bio-psiko-sosyal bir varlık olarak insan klasik iktisatçıların ifadesiyle iktisadi menfaatleri doğrultusunda davranan, her zaman rasyonel tercihlerde bulunan bir sosyal varlık değildir. Kişinin yetişmiş olduğu kültürel çevre, almış olduğu eğitim, mensubu olduğu din onun dünyayı algılamasına ve davranışlarına rehberlik etmektedir. Kişi, dünyayı sosyalleşme sürecinde kazanmış olduğu bu müktesebat penceresinden seyretmektedir.

İnsanlardan bağımsız, tamamen rasyonel esaslara göre işleyen bir ekonomi düşünülemez. Bu bağlamda küreselleşme kapitalist ekonomiyi yönlendirici konumunda olan insanların ve toplumların zihniyet dünyalarıyla, dünya görüşleriyle ve dini inançlarıyla yakından alakalıdır. Ekonomik anlamda küreselleşme batı merkezli kapitalist üretim ilişkilerinin dünya çapında yayılmasına karşılık geldiğinden doğduğu toplumun sosyolojik şartlarından soyutlanamaz. Peter Berger'den Thomas Friedman'a kadar pek çok düşünürün de belirttiği gibi günümüzün en önemli küreselleştiricileri kapitalizmin merkez ülkesi konumunda olan Amerikalılardır. McLuhan'ın "araç mesajdır" önermesi bağlamında ifade edecek olursak küreselleşme, küreselleştirici aktörlerin mesajlarını da taşımaktadır. Bu mesajların dini ve ideolojik mahiyette olması aynı zamanda neyin küreselleştiği ve niçin küreselleştiğini anlama çabalarımızın da merkezini oluşturmaktadır.

Küreselleşme bir meta anlatı olarak ekonomi, kültür, siyaset, vb. kurumlar aracılığıyla bütün toplumlara kendi fikrini ve ideolojisini dayatmaktadır. Çoğulculuk ve farklılıklara saygı bağlamında kendi seküler kutsallarını ve değerlerini üretmeye yönelerek hayatı anlamlandırmada, yaşamı manidar kılmada dine alternatif bir kalıp sunmaktadır. Sosyolojik anlamda din metafizik alemlere de taşan aşkın boyutları itibarıyla kişiye ölüm sonrasında bir kurtuluşu da müjdelemektedir. Kapitalizm ise hayatı anlamlandırmada dine alternatif kalıplar sunsa da teolojik anlamda bu dinin cenneti ve ahreti yoktur. Mistik ve metafizik fazlalıklardan arındığından sistem hedonizm, tüketme, kendini gösterme, vb. alanlara yönelerek maddi hazları tatmine yöneldiğinden cenneti yeryüzünde inşa etme, yaşanılan anı cennet kılma üzerine bina edilmiştir. Hayatın manevi boyutu ıskalanarak insanın tek boyutlu bir varlık olarak kabul edilmesine maddi hazların tatminine öncelik verilmekte, manevi ve psikolojik boyutlar ihmal edilmektedir.

Din sosyal bir kurum olması bağlamında sosyolojinin alt disiplini olmakla birlikte pek çok açıdan diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Din, ferdi şahsiyeti bir bütün olarak muhatap alarak hayatının her alanına tesir ettiğinden, toplumu bir kubbe ya da şemsiye gibi kuşatmaktadır. Dinler geçmişten bu güne toplumun kuruluşunda ve sosyal gerçekliğin inşasında şahısların ve devirlerin kutsal eksenli şekillenmesine kaynaklık ettiklerinden bütün öteki değerlerin kendisine yöneldiği bir hedeftir, değerdir de aynı zamanda. Din sosyolojisi uzmanları dini olanla olmayanı ayırmak için dünyayı kutsal ve profan şeklinde bir ayrıma tabi tutmuşlarda dinin dünya kurucu rolü göz önünde

bulundurulduğunda özünde hiçbir şeyin kutsal dışı olmadığı, kainattaki her şeyin ilahi olandan bir iz taşıdığı söylenilebilir.

Din sosyolojisi, dinin bireyle ve toplumla etkileşimi bağlamında kişinin dinden kaynaklanan davranışlarının yaşam pratiklerine akseden sosyolojik tezahürlerini incelemektedir. Birçok insanın aynı dine inanması din eksenli pek çok davranışın yapılması anlamına gelmez. Dolayısıyla din sosyolojisi açısından esas önemli olan imanın sosyal boyutu, dinseliliğin gündelik yaşama taşınması ve dinin bir hayat tarzı olarak yaşanmasıdır.

Din kişiye hayatın bütün ehemmiyetli meseleleri hakkında bir bakış açısı sunduğundan diğer bir ifadeyle kişi dünyayı ve evreni mensubu olduğu dinin kendisine sunmuş olduğu bakış açısından temaşa ettiğinden dinselilik gündelik hayatın ayrılmaz bir boyutudur. Kişi istese de bundan kaçamaz. Dindarlık yaşanan döneme ve sosyal değişimin hızına göre artma veya azalma yönünde bir eğilim göstermekle birlikte mutlak anlamda bir yok oluştan söz etmek mümkün değildir.

Dine göre hayat maddi ve manevi boyutuyla bir bütündür. Bir hayat nizamı olarak din kişiden hayatını bu bütünlüğünü göz önüne alarak yaşamasını istemektedir. Bunun karşılığında ona manevi bir kuruluş ve ebedi bir mutluluk vaat etmektedir.

Küreselleşme ve din etkileşiminin mihenk noktasını da burası oluşturmaktadır. Din gerek kaynağı, gerek ifa etmiş olduğu fonksiyonları ve gerekse de metafizik alemlere taşan aşkın boyutları itibarıyla gerçek anlamda bir üst anlatıdır. Küreselleşmenin ve bunun arkasındaki kapitalizmin toplumsal genetik kodlarına sinmiş Hristiyanlık inancının kendisini sosyal, ekonomik, kültürel, vb. kanallardan tüm insanlığa dayatarak, kendi seküler kutsallarını ve değerlerini üreterek hayatı anlamlandırmada dine alternatif bir kalıp sunmaları dini olanla seküler olanı diğer bir ifadeyle dinle küreselleşme arasında etkileşimin mihenk noktasını oluşturmaktadır. Dünyayı kurma ve hayatı şekillendirmede her ikisi de sürekli bir rekabet halinde olsalar da her ikisinin de muhatap kitlesinin insan olması ve insanın da özünde homo economicus'tan ziyade homo religious bir varlık olması sürecin insan merkezli şekillendiğine ve değişimin de dolayısıyla insanlar tarafından yönlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Her iki anlatının da muhatabının insanlar olması insanın belirleyiciliğini artırmaktadır. Küreselleşme hayatı anlamlandırmada madde ve mananın girişmiş olduğu amansız bir rekabetin yaşandığı bir değişim sürecidir. Maddi açıdan güçlü olan ve

mümkün olan bütün kanallardan kendini dayatan bir sisteme ya da hayat tarzına karşı manevi anlamda güçlü olan, insanın duygu ve hislerinden ziyade aklına, kalbine ve ruhuna hitap eden bir öğretiyi inananların içten, inanç merkezli verecekleri yanıtlar, sunacakları alternatifler arasındaki bir rekabettir de bu. Diğer bir ifadeyle maddi anlamda güçlü olan ve zahire hükmedenle manevi anlamda güçlü olan ve zahiri kutsal eksenli şekillendirme arasındaki bir yarışır. Söz konusu sürecin geleceğini bu ikisi arasındaki rekabetin sonucu belirleyecektir.

Bu bağlamda küreselleşme sürecinde dinin ve dindarlığın nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini tespit etmek küreselleşme sürecinin dini nasıl etkilediği ve dindarların küreselleşmenin toplumsal sonuçlarına karşı kutsal ve din eksenli bir alternatif üretme veya sakınma ihtiyacı içerisinde olup olmadıklarını tespit etmek sosyolojik açıdan önem kazanmaktadır.

Enformasyonun demokratikleşmesi bağlamında küreselleşme dini bilgilenme ve dini öğretiyi yayma açısından büyük fırsatlar sunmasının yanında ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Her türlü bilginin çok hızlı bir şekilde üretilmesi ve yayılması sosyolojik açıdan bilgi kirlenmesi ya da dezenformasyon durumuna yol açmaktadır. Her konuda kişinin önüne zengin bir seçenekler yelpazesi serilerek dini olanın seçimlik hale getirilmesi insanlarda kesinlik ve emin olma duygularını zedelediğinden dini olanı şüpheli ve hatta bazı durumlarda tartışmalı hale getirmektedir. Söz konusu şüphe ve belirsizlik durumunun aşılması ise daha üst düzey bir bilgi seviyesine sahip olmayı zorunlu kılmaktadır.

Küreselleşme şüphe ve belirsizlik durumunu gittikçe yaygınlaştırdığından geleneksel bilgi kalıplarıyla yaşanan dünyayı dini bir bakış açısıyla anlamlandırmak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Dinin toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik pek çok hükmünün uygulanmasının adeta imkansız hale getirilmesi bir umutsuzluk ve kabullenme psikolojisine yol açmaktadır. Seküler değerleri merkeze alan Amerikanvari bir yaşam tarzının modernleşme ve evrensellik adı altında bütün insanlığa dayatılması dini olanın yaşanmasını zorlaştırmakta, dinin icra boyutunu sınırlandırmakta ve din algısının değişmesini de beraberinde getirmektedir.

Küreselleşmenin üretmiş olduğu çarpık ilişkilerin düzeltilmesi kutsal ve değer eksenli bir bakış açısının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Din sosyolojisi açısından bu taklidi imandan tahkiki imana geçiş sürecine karşılık gelmektedir. Küreselleşme bireyi sistem karşında yabancılaştırdığından, imanın sosyal hata taşınması noktasında

dinin icra boyutunu pek çok açıdan sınırlandırdığından dindarlığın bireyselleşmesine yol açmaktadır. Dinin bireyi ilgilendiren şahsi bir mesele, uğraş haline ge(tiri)lmesi, dini toplumsal iddialarından vazgeçmeye zorlamaktadır. Alan araştırması esnasında elde ettiğimiz bulgulara göre kişisel anlamda dine bir yöneliş olmakla birlikte bunun sosyal boyutunun göz ardı edildiği diğer bir ifade ile modernliğin dayatmış olduğu dine aykırı uygulamalara karşı güçlü bir yönelimin olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda dindarlığın bireyselleştiği, geleneksel bilgi kalıplarıyla toplumu anlamının zorlaşmasıyla da dinde örneklik krizinin ortaya çıktığı ve sekülerleşmenin kendini değişik boyutlarda dayatmasıyla da dindarların ciddi bir dünyevileşme riski ile karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir.

Din olgusunun sosyolojik açıdan en önemli boyutlarından biri dinin cemaat teşkil edici özelliğidir. Cemaatler daha dindarca bir yaşam sürmek için din eksenli oluş(turul)an sosyal organizasyonlardır. Küreselleşme süreci açısından ifade edecek olursak, hızlı toplumsal değişim, sanayileşmenin beraberinde getirdiği işbölümü ve uzmanlaşma, kentleşme, her geçen gün daha da artan toplumsal farklılaşma bireyleri sürekli birbirleriyle çatışan ve kesişen düzlemlerde rekabete zorladığından bireyi cemaate çeken faktörlerle iten faktörler eş zamanlı işlemektedir. Modern toplumlarda iktidar hırsı ve istikbal kaygısı kişiyi hayata yabancılaştırdığından cemaat bağları gevşemektedir. Diğer taraftan ise kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyler için hem kimlik atfetmesi hem de psiko-sosyal tatmin sağlaması açısından cemaatlere yöneliş artmaktadır. Geleneksel toplumlarda bireyler bir cemaat içerisinde doğduklarından normal şartlar altında cemaatin bir üyesidirler. Burada iradi bir yöneliştense ziyade bir zorunluluk durumu söz konusudur.

Sanayileşme, göç, kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, işbölümü, uzmanlaşma, vb. sosyolojik faktörlerin etkisiyle din, gelenek, örf, adet, vb. geleneksel sosyal kontrol mekanizmaları eski bağlayıcılıklarını kaybederken yerlerini modern hukuk kurallarına, bürokratik örgütlere ve rasyonellik esasına göre işleyen formel organizasyonlara bırakmışlardır. Modernleşmenin bütün yaşam alanlarını kuşatması bireye geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarının denetiminden uzakta daha özgürce bir yaşam sürmesine olanak sağlamaktadır. Modern dünyada cemaatler kalabalıklar içinde yalnızlaşan bireyi mümkün olan her noktada yakalayabilmek diğer bir ifade ile bütün toplumsal yaşam alanlarında bireye hitap eden yapılar oluşturmak suretiyle ona bir alternatif sunmaktadırlar. Kendilerini modernliğin şartlarına göre uyarlayan ve

mensuplarına moderniteyle barışık bir yaşam sürmeye olanak sağlayan cemaatlerin hızlı bir büyüme evresine girdiği görülmektedir.

Kapitalizm bireylere iktidar vat ederken din itidal tavsiye etmektedir. İtidalle iktidar arasında sıkışan ferdi dini açıdan belli bir çizgide tutabilmek, onu bir cemaatin içine çekip orada hizmet eder hale getirmek cemaatlerin bireylerden olan beklentilerin gittikçe düşmesini de beraberinde getirmektedir. Modern dünyada pek çok birey cemaatlere dahil olsalar da bu geçmişte olduğu gibi çok güçlü bir bağlılık değildir. Bilgi ve eğitim seviyesinin de yükselmesiyle bireyler daha rasyonel ve eleştirel düşündüklerinden cemaatlerin bireyler üzerinde geçmişte olduğu gibi mutlak bir kontrollerinin olduğu söylenemez.

Modern dünyada pek çok dini hizmetin yürütülmesinde paranın her geçen gün daha da belirleyici olması pek çok alanda faaliyet gösteren cemaatlerin bazı noktalarda islami hassasiyetlerini kaybetmelerine, parayla hizmet edeyim derken paraya hizmet etmeye doğru bir değişim sürecine girdikleri söylenilebilir. Din ve ekonominin iç içe geçmesi, dini cemaatlerin pek sektöre el atması, din üzerinden bir ekonomik alan açılmasını beraberinde getirmekle birlikte, dinin ekonomiye feda edilerek araçsallaştırılması riskini de beraberinde getirmektedir. Dini cemaatlerin ekonomiyle içli dışlı olması, ekonominin rasyonel esaslara göre işlemsi ve işletmenin menfaatleri icabı karlılık kriterini sürekli göz önünde bulundurması onları kapitalist piyasa ekonomisinin tipik kurallarına göre çalışmaya zorlamaktadır. Ortak bir dini öğretiyeye inanmanın ve bir cemaate bağlanmanın merkezinde şekillenen bir yapının alternatif bir sistem üretmekten ziyade kapitalizmin buyruklarına göre hareket eder hale getirilmesi dini cemaatlerin zenginleştikçe bazı dini hassasiyetlerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Cemaatlerin sayısal kaygılarla hareket etmesi ve standartlarını düşürmesi pek çok insanın cemaate dahil olmasını kolaylaştırırken pek çok yanlış davranışında cemaatler üzerinden meşrulaştırılmasına neden olmaktadır. Cemaatlerin kendilerini günün modasına uygun hale getirmeleri, standartlarını düşürmeleri gelecekte varlıklarını sürdürmelerini gittikçe zorlaştırırken aşırı büyüme ve yeni cemaatlerin ortaya çıkması ihtimallerini de güçlendirmektedir.

Kapitalizm tarihteki en geniş sınırlarına ulaşmış olmakla birlikte istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürebilmesi için piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale etmeyecek, etse de alternatif bir sistemi uygulamaya koyamayacak olan siyaseten zayıf devletlere ihtiyaç duymaktadır. Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında imparatorlukların

parçalanarak ulus devletlere bölüştürülmesi bu açıdan anlaşılabilir. Kapitalizmin üretmiş olduğu yoksulluk, eşitsizlik, dışlanma, vb. sonuçlara karşı en güçlü direnç kaynaklarının başında dinler gelmektedir. Fakat nasıl ki imparatorluklar ulus devletlere bölünerek siyasi alternatifi önü tıkanmışsa dinler kendi içlerinde mezheplere, mezheplerde dini cemaatlara bölünerek ve bunlar birbirleriyle zaman zaman yarıştırlarak zaman zaman da çatıştırılarak ciddi bir alternatif oluşturmaları sürekli engellenmektedir. Zira sistem egemenliğini bölünme üzerinden dayatmaktadır. Aşırı bölünmüşlük toplumu dış müdahalelere açık hale getirmekte ve küreselleşme sürecinde ulus devletlerin egemenlikleri için yeni fırsat ve tehditleri de beraberinde getirmektedir. Diğer bir ifadeyle modernleşme bireyselleşmeyi, bireyselleşme yabancılaşmayı, yabancılaşma aidiyet hissini (kimlik bunalımını), aidiyet hissi cemaate dahil olmayı, cemaatlerin de gittikçe daha çok bireye ulaşmak için onlara uygun yapılar kurarak cemiyetleşmelerine ve kapitalist sisteme entegre olmalarına yol açmaktadır.

Küreselleşme büyük bir değişim dalgası olarak kendisini belli hayat standartları ve tüketim alışkanlıkları üzerinden dayatmaktadır. Friedman, Berger, vb. pek çoklarının da belirttiği gibi günümüz dünyasında Amerikanvari bir hayat tarzı hızla yayılmaktadır. Popüler kültürün en görünür bir biçimde dışa vurum aracı medyadır. Medya üzerinden değişik yaşam tarzları evlere servis edilerek, kitlelere pazarlanmaktadır. Kapitalist piyasa ekonomisi tüketme üzerine kurulduğundan tükettirme adına araçsallaştıramayacağı değer yoktur. Sistemin özünde dini ve ahlaki bir kaygısının olmaması onu demokratik olmaya ve herkese hizmet sunmaya zorlamaktadır.

Beslenme, tüketim alışkanlıkları, yaşam standartları, damak zevki, vb. bilinçaltının manipüle edilmesiyle haram helal, meşru mubah algıları değiştirilmektedir. Kapitalizm hayatı anlamlandırmada dine ve kutsala alternatif bir çerçeve, kalıp sunmaktadır. Tamamen dünyevi hazlar üzerine kurulan bir sistemin sunmuş olduğu izafet çerçevelerine göre hayatın tanzim edilmesi demek astronomik anlamda bir uydunun yörüngesinden sapması veya çıkması durumuna denk gelmektedir. Yörüngesinden çıkan bir uydunun nereye çarpacağını ise kimse bilemez. Diğer bir ifadeyle hayatı anlamlandırma ve yaşamı manidar kılma noktasında din ve kapitalizm sürekli bir rekabet halindedirler. Kapitalizmin özünde ahlaki ve uhrevi bir kaygısı olmadığından bunu dünyevi zevkler ve belli yaşam standartları üzerinden dayatmaktadır.

Özellikle beslenme, tüketim alışkanlıkları, alışveriş merkezi tercihi, alış yapılan satıcının dini ve ideolojik kimliğini dikkate alma, vb. alanlar üzerinden dindarların beslenme, tüketim kültürü, vb alanlarda dindarlık gereği, dini hassasiyetlerden kaynaklanan çok güçlü bir algının, karşı duruşun olmadığı tespit edilmiştir. Özellikle dini ideolojik olarak algılayan ve nispeten daha düşük gelir düzeyine sahip olan, serbest çalışan insanlarda bu tür hassasiyetlerin devam ettiği görülmekle birlikte gelir seviyesi ve eğitim durumu yükseldikçe bu tür hassasiyetlerin kaybolduğu görülmektedir. Tüketici tercihlerinde iktisadi rasyonlitenin ön plana çıkması, makul olmayı, empati kurmayı ve irrasyonel davranmamayı beraberinde getirmektedir. Dindarlığın bireyselleşmesi bağlamında da ifade ettiğimiz gibi sırf dindarlıktan kaynaklanan mekansal bir dışlanma durumundan söz edilememekle birlikte söz konusu kurumla kurulan ilişki niyet temelli şekillenmekte ve şüpheli görülen bazı mal ve hizmetler satın alınmama yoluna gidilmektedir. Diğer bir ifadeyle küreselleşmenin kültürel sonuçlarına karşı sırf dindarlıklarından kaynaklanan nedenlerden dolayı bir tutum içerisinde olmadıklarını ve küreselleşmenin bu manada bilinç düzeyinde bir farkındalığa yol açmadığını söyleyebiliriz.

Ekonomik boyutu itibarıyla küreselleşme ekonominin temel parametrelerinde ciddi bir değişimi beraberinde getirmiştir. Enformasyon ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen değişikliklerin de etkisiyle üretim, imalat, ticaret, yatırım, vb. alanlarda ekonomik faaliyetlerin küre ölçeğinde yayılmasının yolu açılmıştır. Fordist üretim sisteminden postfordist üretim sistemine geçilmesiyle birlikte kapitalizmin yeni bir evreye girmiştir. David Ricardonu'nun mukayeseli üstünlükler teorisi bağlamında ifade edecek olursak esnek üretim sistemine geçilmesiyle yatay eksenli tedarik zincirleri kurulmasının önündeki engeller kalkmış, küresel bir iş bölümü ve emek piyasası oluşturulma yoluna gidilmiştir.

Küreselleşme sürecinde kapitalizmin merkez ülkeleri emek yoğun sektörlerden enerji, finans, yazılım, iletişim, vb. sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle doğru bir değişim gösterirken düşük beceri ve yüksek maliyet gerektiren işler ve çevreyi kirleten çimento, alüminyum, tekstil, vb. sektörler çevre ülkelere ihraç edilme yoluna gidilmiştir. Diğer bir ifadeyle batılı ülkelere sürülen refahın sosyal ve ekolojik maliyeti kapitalizme entegre olmaya çalışan ülkelere ödettirilme yoluna gidilmiştir.

Merkezdeki ülkelerin sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle odaklanmaları kapitalizmin malileşmesini beraberinde getirmiştir. Ulaşım ve enformasyon teknolojileri

üretimin parçalara ayrılarak yapılmasına olanak sağladığı gibi üretim süreçlerinin, ticari ve finansal akışların da kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır. Ekonomik anlamda küresel bir işbölümü ve emek piyasasının ortaya çıkması finansal açıdan da belli düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası ödemelerde standart birliğini sağlamak için ortak para biriminin kabul edilmesinin yanında ticari ve finansal akışı düzenlemek ve denetlemek için devletler ve hükümetler nezdinde bağlayıcılığı olan bazı uluslararası ekonomik kuruluşlar hayata geçirilmiştir. Kapitalizmin merkez ülkeleri söz konusu kuruluşların yönetimini ellerinde tutarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri siyasi, ekonomik, kültürel, vb. açılardan sürekli denetlediklerinden gelişme ve kalkınmalarını sürekli baskı altında tutmaktadırlar. Örneğin Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun başkanlığına sürekli Avrupa ve Amerikalı birinin seçilerek bu döngü devam ettirilmektedir.

Kapitalizm özü itibarıyla ekonomik bir sistem olmakla birlikte onu diğer sistemlerden ayıran en önemli nokta gelirin kaynağı ve elde edilmesi noktasındaki serbestliktir. Dini, ideolojik, ahlaki, vb. açılardan her hangi bir kaygı taşımadığından gelirin elde edilme yollarının da dine, ahlaka, ideolojiye uygun olması gibi bir zorunluluk yoktur. Konumuz açısından ifade edecek olursak kapitalizm faizi meşru bir kazanç yolu haline getirmiş ve bunu küre ölçeğinde yaygınlaştırarak kurumsallaştırmıştır. Bütün ilahi dinlerin günah olarak kabul ettiği bir uygulamanın kurumsallaştırılarak dünya ölçeğinde yayılması üzerinden bütün uluslar üzerinde finansal açıdan bir denetim kurulmaktadır. Söz konusu denetimden kurutulmanın yollarından biri faiz ve sömürü temelli işlemeyen bir bankacılık sisteminin oluşturulmasıdır.

Finansal anlamda küreselleşme sürecinde karşımıza çıkan olgulardan biri de katılım bankalarıdır. Katılım bankaları mevduat bankalarının aksine kar zarar ortaklığı ve risk paylaşımı esasına göre işleyen finans kuruluşlarıdır. Araştırma kapsamında elde ettiğimiz bulgulara göre küreselleşmenin finansal açıdan faizli işlem yapan kurumlardan uzak durmaya yönelik bir bilinçlenmeye yol açmadığını söyleyebiliriz. Araştırma kapsamında görüştüğümüz pek çok dindarın bankacılık işlemleri sırasında katılım bankalarını tercih etmemeleri küreselleşmenin faizden, faizli işlem yapan kurumlardan sakınma yönünde bir dindarlığa yol açmadığını söyleyebiliriz. Özellikle düşük gelir düzeyine sahip, eğitim seviyesi düşük, dini ideolojik olarak algılayan ya da radikal olarak tabir edebileceğimiz gruplara mensup görüşmecilerin sakınma noktasında hassas

oldukları tespit edilmiştir. Gelir, eğitim, kültür seviyesi yükseldikçe finansal anlamda faizden uzak durma noktasında dinden kaynaklanan bir tavrın olmadığı, seküler tercihlerin ağır bastığı ve dolayısıyla refahın dindarlığı azalttığı söylenilebilir.

İnsanların hangi banka ya da bankalarla çalıştığı, ilişkilerinin hangi düzeyde olduğu bankacılık kanunları gereği ticari sır hükmünde olduğundan bu konuda net bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olan bir ülkede katılım bankalarının pazar payı dikkate alındığında insanların modern dünyadaki mevduat bankacılık ve fıkhn ekonomik hükümleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını söyleyebiliriz.

Katılım bankalarına olan ilgisizliğin İhlas Finans'ın yol açmış olduğu güven bunalımı ve istismar üzerinden açıklanmaya çalışılmasının belli bir haklılık payının olduğu söylenilebilir. İhlas Finans'ın borçlarını periyodik olarak ödediği dikkate alındığında şu hususun gündeme getirilmemesine de şaşırılmamak elde değil. Türkiye, İhlas Finans'tan sonra bat(ırıl)an, çok daha büyük bir bankacılık kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Daha sonra yaşanan İmarbank hadisesi. Bunların hepsinin faturası millete havale edilirken İhlas Finans'ın faturası milletin sırtına yüklenmemiştir. Fakat bunca mevduat bankalarının batmasına ve özel finans kurumlarının katılım bankası statüsüne kavuşturularak belli bir miktara kadar olan mevduatların devlet güvencesine alınmasına rağmen katılım bankalarına olan ilginin halen istenilen seviyede olmaması İhlas Finans hadisesinin yeterince açıklayıcı olmadığını göstermektedir. Çünkü sayısal olarak bire on yirmi oranında banka batarken mevduat olarak ise bire otuz kırk oranında bir para batmıştır. Modern dünyada müslümanların faizden ve faiz temelli işlem yapan kurumlardan uzak durmamaları ihlasın yol açmış olduğu güven bunalımıyla açıklanamaz. Dini ve sosyolojik açıdan müslümanların bankacılık sistemi ve fıkhn ekonomik boyutlarını bilmemelerinden, (enformasyonun demokratikleşmesi bağlamında bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi), bildikleri halde ciddiye almamalarından kaynaklanmaktadır. Küreselleşmenin dini açıdan böyle bir farkındalığa ve din eksenli bir duruşa yol açmaması müslümanların refaha ve maddiyata olan düşkünlüğüyle açıklanabilir.

Din ve siyaset ilişkisi bağlamında dindarlığın halen siyasi tercihleri yönlendiren önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi katılım ve parti tercihi noktasında genel ve yerel seçimlerde bir farklılık durumunun olduğu görülmektedir. Genel seçimlerde ülke menfaatleri gereği barajı geçemeyecek partileri desteklemekten ziyade barajı

geçemeyecek olan partilere verilecek oyun muhalefetin elini güçlendireceğine inanılmaktadır.

Özellikle geleneksel dini cemaatlere mensup olan ve düşük sosyo ekonomik seviyeye sahip olan bazı dindarlar AK Partiyi Milli Görüş'ün devamı olarak görmektedirler. Fakat üst tabakaya mensup olanlar daha liberal düşündükleri için AK Parti'nin Milli Görüş geleneğinden gelen siyasetçiler tarafından kurulsa da daha geniş düşündüğünü, herkesi kucakladığını, Milli Görüşün cemaat partisinden dışına çıkmadığını AK Partinin Türkiye partisi olduğunu belirtmektedirler.

Araştırmaya katılanların hemen hemen hiçbirisi Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesini istememekte ya da gireceğine de inanmamaktadır. Avrupa birliği bir Hristiyan kulübü olarak algılanmakta ve Türkiye'ye çifte standart uyguladığı belirtilmektedir. Türkiye'nin dış politikada ki seçeneklerini çeşitlendirmesi ve komşularıyla ilişkilerini daha ileri boyutlara taşıması ABD ve İsrail'e karşı hükümetin elini güçlendirirken bazı açılardan da islam dünyasıyla yakınlaşmasının yol açtığı tedirginliğinde etkisiyle bazı tavizlerin verilmesini de beraberinde getirmektedir. Türkiye'de bazı demokratik reformların ancak AB bahanesiyle yapılabilmesi hükümetin AB'yi araçsallaştırmasını beraberinde getirmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse küreselleşme sürecinin gerçek anlamda dini bir canlanmaya yol açabilmesi için tanrısal bakış açısının bireysel, toplumsal ve kurumsal boyutlarıyla ekonomiden siyasete, hukuktan ahlaka, kültürden sanata kadar bütün toplumsal kategorilere kaynaklık etmesi gerekmektedir. Tıpkı suya atılan taşın daireler çizmesi gibi her kutsal mesajın insanlar tarafından doğru anlaşılması ve bu doğru anlayışın da yaygınlaşması gerekmektedir. Ancak bu gerçekleştiği zaman din sosyal münasebetlerin şekillenmesinde ve toplumsal olayların açıklanmasında da bir başvuru kaynağı haline gelebilir. Bu ise modernitenin beraberinde getirdiği yaşam pratiklerine karşı şüpheci ve eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi, rasyonel argümanlara dayalı inanç temelli, ikna edici alternatiflerin oluşturulmasını ve yaşam pratiklerinin dini emir ve yasaklar ekseninde şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak küreselleşmenin bu anlamda güçlü bir dini canlanmaya yol açmadığı, dinin sosyal davranış ve organizasyonları yönlendiren pek çok aktörden sadece biri olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMED, Akbar S., (1994), *İslamın Keşfi*, (Çev: L. KARAMAN), İz Yay., İstanbul
- AHMED, Akbar S., (1995), *Postmodernizm ve İslam*, (Çev: O. Ç. DENİZTEKİN), Cep Kitapları, İstanbul
- AHMED, Akbar S.,(1999), “Bağdat Kapılarında Medya Patronları”, *Yüzyılın Sonu*, (Ed: N. CARDELS), (Çev: B. Ç. DIŞBUDAK), İş Bankası Yay., İstanbul
- AHMED, Akbar.,(2008), *İslam’a Yolculuk*, (Çev: F. TUNCER), Ufuk Kitap. ,İstanbul
- AKYÜZ, Niyazi – ÇAPCIOĞLU, İhsan., (2008), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğit. ve Yay. Ankara
- ALATAŞ, Syed Hussein, (1977) “Problems of Defining Religion”, *International Social Science Journal*, Volume: XXIX, No: 2, Unesco, pp. 213-234
- ALCORTA, Candace S. - SOSİS, Richard, (2005),“Ritual, Emotion and Sacred Symbols”, *Human Nature*, Volume: 16, No: 4, Winter, pp.323-359,
- ANDERSON, Benedict., (2007), *Hayali Cemaatler*, (Çev: İ. SAVAŞIR), Metis, İstanbul
- AOKİ, Tamotsu, (2003), “Çağdaş Japonya’da Küreselleşmenin Boyutları”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul
- APPADURAI, Arjun., (1999),“Globalization and the Research İmagination”, *International Social Science Journal*, Volume: 160, Unesco, pp.229-238
- APPADURAI, Arjun., (2008), *Küçük Sayılardan Korkmak*, (Çev: F. B. AYDAR), Timsah Kitap, İstanbul
- ARGYLE, Michael, (2006), “İbadet ve Dua”, (Çev: M. KOÇ), Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 21 Yıl: 2006 / 2 (317-338)
- ARIK, Durmuş, (2003), “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan’da Misyoner Faaliyetleri, Üzerine Bir İnceleme”, *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- ARSLAN, Adnan., (2002),” Küreselleşme ve Din”, *Köprü*, S: 77, Kış ARSLAN, Adnan., (2006), *Dinler ve Hakikat*, İsam Yayınları, İstanbul
- ASAD, Talal., (2007a), “Antropolojik Bir Kategori Olarak Dinin İnşası”, *Din Sosyolojisi*, (Der: Y. AKTAY – M. E. KÖKTAŞ), 3 Baskı Vadi Yay., Konya

- ASAD, Talal., (2007b), *Sekülerliğin Biçimleri*, (Çev: F. B. AYDAR), Metis Yay., İst.
- AYDIN, Mehmet S., (1995), "Din Felsefesi Mad.", İslam Ans., C: 11, TDV. Yay. İst.
- BAİLEY, D. K., (1987), *Methods of Social Research*, Third Edition, The Free Press, New York
- BALYEMEZ, Bülent., (2007), "Mukayeseli Üstünlükler Teorisinde David Ricardo'nun Görüşlerinin İhracata Yönelik Dış Ticaret Uygulanabilirliği ve Mukayeseli Üstünlük", Paradoks, Ekonomi, Politika ve Sosyoloji Dergisi, Yıl: 3, S: 1,
- BARBER, Benjamin, R., (2003), *McWorld'e Karşı Cihad*, (Çev: E. BİREY), Cep Kitap., İstanbul
- BAUMAN, Zygmunt., (2000), *Siyaset Arayışı*, (Çev: T. BİRKAN), Ayrıntı Yay., İstanbul
- BAUMAN, Zygmunt., (2001), *Parçalanmış Hayat*, (Çev: İ. TÜRKMEN), Ayrıntı Yay. İstanbul
- BAUMAN, Zygmunt., (2002), "The 20th Century: the End or Beginning?", Thesis Eleven, Number: 70, August , pp.15-25
- BAUMAN, Zygmunt., (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev: İ. TÜRKMEN), Ayrıntı Yay., İstanbul
- BAUMAN, Zygmunt., (2006), *Küreselleşme*, (Çev: A. YILMAZ), 2 Baskı, Ayrıntı Yay. İstanbul
- BECKFORD, James A., (1980), "Scientology, Social Science and the Definition of Religion", Freedom Publishing, California
- BECKFORD, James A., (2008), "Din Mad.", (Çev: A. E. BAŞER), Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, (Ed: W. OUTHWAİTE), (Yay. Haz. M. PEKDEMİR), İletişim Yay., İstanbul
- BELL, Daniel., (2006) "Kutsalın Dönüşü", *Laik Ama Kutsal*, (Haz: A. KÖSE), Etkileşim Yay. İst.
- BELEK, İlker., (2004), *Esnek Üretim Derin Sömürü*, NK Yay., İstanbul
- BELLAH, Robert. N., (2002), "Din İle Sosyal Bilim Arasında", *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (Der.&Çev: A. KÖSE), Ufuk Kitapları, İstanbul
- BERGER, Peter. L., BERGER, Brigitte, KELLNER, Hansfried, (1985), *Modernleşme ve Biliş*, (Çev: C. CERİT), Pınar Yay., İstanbul 1985

- BERGER, Peter L., (2002a), "Sekülerizmin Gerilemesi", *Sekülerizm Sorgulanyor*, (Der. & Çev: A. KÖSE), Ufuk Kitapları, İstanbul
- BERGER, Peter L., (2002b), "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", *Sekülerizm Sorgulanyor*, (Der.&Çev: A. KÖSE), Ufuk Kitapları, İstanbul
- BERGER, Peter L., (2002c), "Din ve Toplumsal Kurumların Değişimi", *Din ve Modernlik*, (Der. & Çev: A. ÇİFTÇİ), Ankara Okulu Yay., Ankara
- BERGER, Peter L., ('03), "Religion and Globalization", *European Judaism*, Volume 36, No: 1, Spring '03, pp. 4-10
- BERGER, Peter L., (2003), "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul
- BERGER, Peter L., (2005), *Kutsal Şemsiye*, (Çev. A. COŞKUN), 3 Baskı Rağbet Yay. İstanbul
- BERGER, Peter L., (2006), "Küresel Kültürün Dört Yüzü", *Laik Ama Kutsal*, (Haz: A. KÖSE), Etkileşim Yay., İstanbul
- BERGER, Peter L. - LUCKMANN, Thomas., (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, (Çev:V.S.ÖĞÜTLE), Paradigma Yay., İstanbul 2008
- BERGER, Peter L., DAVİE, Grace., FOCAS, Effie., (2008), *Religious America, Secular Europa?*, Ashgate, England 2008
- BERNSTEIN, Ann, (2003), "Güney Afrika Batının Yan Ürünü Olmayı Aşabilir mi?", *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul
- BEYER, Peter., (1999), *Religion and Globalization*, Sage Publication, London 1999
- BEYER, Peter., (2001), *Religions in Global Society: Transnational Resource and Globalized Category*, Paper Presented to the Conference on are Inventing Society in a Changing Global Economy, University of Toronto, Toronto, Canada, March 8-10, pp.1-21
- BODUR, Hüsnü Ezber., (2003), "Küreselleşmenin Dini Boyutu ve Türk Toplumu Üzerindeki Yansımalarının Bir Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar*, C: 6, S:17, Eylül-Aralık
- BOLAY, Süleyman Hayri., (1999), *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, 8 Baskı, Akçağ Yay., Ankara

- BRAUDEL, Fernand., (1991), *Medeniyet ve Kapitalizm*, (Çev: M. ÖZEL), Ağaç Yay., İstanbul
- BRECHER, Jeremy – COSTELLO, Tim SMİTH, Brendan., (2002), *Aşağıdan Küreselleşme*, Aram Yay., İstanbul
- BRYMAN, Alan, (1999), “The Debate about Quantitative and Qualitative Research”, *Qualitative Research*, Volume I, Ed. (BRYMAN, Alan-BURGES, Robert G.), Sage Publication, London, (pp. 33-69)
- BYRNE, Peter, (2006), “Religion and the Religions”, *The World’s Religions: The Study of Religion, Traditional and New Religion*, (Ed: S. SUTHERLAND-P. CLARKE), Roudledge
- BRZEZİŃSKI, Zibigniew., (1994), *Kontrolardan Çıkılmış Dünya*, (Çev: H. MENEMENCİOĞLU), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- BRZEZİŃSKI, Zibigniew., (1999), “Esnek Batı’nın Zayıf Surları”, *Yüzyılın Sonu*, (Ed: N. CARDELS), (Çev: B. Ç. DİŞBUDAK), İş Ban. Yay., İst. 1999
- BUCK – MORSS, Susan., (2007), *Küresel Bir Karşı Kültür*, (Çev: S. EVREN), Versus Kitap, İstanbul
- BUNT, Gary R., (2007), *Dijital Çağda İslam*, (Çev: N. ERDOĞAN), Babil Yay., İst.
- BYUNG KWAN, Chae, (2009), “Religion in the Era of Globalization: The Potential of Confucian Protestantism of Korea”, *Journal of Korean Hyo Studies*, Vol: 9, April, pp.1-26
- CAPPS, Walter H, (2005), “Toplum ve Din”, *Din, Toplum ve Kültür*, (Der. & Çev. A. COŞKUN), İz Yay., İstanbul
- CASANOVA, José, (1992), “Private and Public Religions”, *Social Research*, Volume: 59, No: 1, pp. 17-57
- CASTELLS, Manuel., (2000), “Information Technology and Global Capitalism”, *Global Capitalism*, (Ed: W. HUTTON-A. GIDDENS), The New Press, New York, (pp.52-74).
- CASTELLS, Manuel., (2002), “Gerçek Sanallık Kültürü”, (Çev: K. ATAKAY), Cogito, S: 30
- CASTELLS, Manuel., (2008a), *Ağ Toplumunun Yükselişi, Cilt: I*, (Çev: E. KILIÇ), 2 Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2008
- CASTELLS, Manuel., (2008b), *Ağ Toplumunun Yükselişi, Cilt: II*, (Çev: E. KILIÇ), 2 Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2008

- CEBECİOĞLU, Ethem., (2005), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3 Baskı, Ankara Yay., Ankara
- CEVİZCİ, Ahmet., (2005), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul
- CHEVALIER, Jean, (1986), “Din Fenomeni”, (Çev: M. AYDIN), Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: XXVIII, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara
- CHRİS, Freeman – SOETE, Luc, (2004), *Yenilik İktisadı*, (Çev. E. TÜRKCAN), 4 Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara
- CHOMSKY, Noam.,(2002), “Uluslararası Terörizm – Görünüş ile Gerçek”, *Silinen Yüzler Karşısında Terör* (Yay. Haz. C. GÜZEL), Ayraç Yay., Ankara
- COLE, Stephen., (1999), *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, (Çev:B. DEMİRKOL), Vadi Yay. Ankara
- CORN, George., (2008), *21. Yüzyılda Din Sorunu*, (Çev: Ş. SÖNMEZ), İleti Yay., İst.
- COX, Harvey., (2006), “Piyasa Tanrısı”, *Laik Ama Kutsal*, (Haz. A. KÖSE), Etkileşim Yay., İstanbul
- COX, James L., (2004), *Kutsalı İfade Etmek*, (Çev: F. AYDIN), İz Yay., İstanbul
- CRİPPEN, Timothy, (1988), “Old and Now Gods in the Modern World: Toward a Theory of Religious Transformation”, *Social Forces*, Volume 67, No: 2, pp.316-336
- ÇEVİK, M., (2003), “Global Köyde Dinlerin Sonu mu?”, *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- DAVİE, Grace,(2001); “Din ve Modernite: Batılı Bir Bakış”, (Çev: R. ŞENTÜRK), *Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*, (Ed:S.ORMAN), Ensar Neşriyat. İst.
- DAVİE, Grace, (2005), *Modern Avrupa’da Din*, (Ter: A. DEMİRCİ), Küre Yay. İst.
- DAVUTOĞLU, Ahmet., (2003), *Stratejik Derinlik*, 14 Baskı, Küre Yay.,İstanbul
- DAVUTOĞLU, Ahmet., (2006), *Küresel Bunalım*, 6 Baskı, Küre Yay., İstanbul
- DAWSON, Christopher, (2003), *İlerleme ve Din*, (Çev:Y. KAPLAN – A. DOĞAN), Açılım Kitap, İst.
- DEUTSCHMANN, Christoph, (2001), “Capitalism as a Religion?”, *European Journal of Social Theory*, 4, (4), pp. 387-403
- DEVELLİOĞLU, Ferit., (2008), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Yay. Haz. A. S. GÖNENÇAL), 23 Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara

- DORRAJ, Monachehr, (1999), “The Crisis of Modernity and Religious Revivalism: A Comparative Study of İslamic Fundamentalism, Jewish Fundamentalism and Liberatio Theology”, *Social Compass*, Volume 46, No: 2, pp. 225 - 240
- DURKHEİM, Emile., (2005), *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev: F. AYDIN), Ataç Yay., İst.
- DURKHEİM, Emile., (1994), *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (Çev: E. AYTEKİN), 2 Baskı, Sosyal Yay., İstanbul
- DÜZGÜN, Şaban Ali., (2003), “Globalizm ve Dini Değerlerdeki Dönüşüm”, *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- ELİADE, Mircea., (1991), *Kutsal ve Dindışı*, (Çev: M. A. KILIÇBAY), Gece Yay., Ankara
- ELİADE, Mircea., (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev: L. ARSLAN), Kabalcı Yay., İstanbul
- ELİADE, Mircea., (2004), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev: M. AYDIN), 3 Baskı Din Bilimleri Yayınları, Konya
- EMİROĞLU, Kudret, (2003), *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara
English Dictionary for Advanced Learners, Ed: J. SİNCLAİR, Third Edition, HarperCollins Publishers, Glasgow 2001
- ER, İzzet, (1995), “Din Sosyolojisi Mad.”, *İslam Ansik.*, Cilt: 11, TDV. Yay., İstanbul
- ERCİNS, Gülay., (2009)., *Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm*, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C: 6, S: 1
- ERTÜRK, İsmail, (2002), “İnternet ve Ekonomik Etkileri”, *Cogito*, S: 30,
- ESPOSİTO, John L., (1989), “İslam ve Müslümanların Siyasal Yaşantıları”, *Güçlenen İslamın Yankıları*, (Ed: J. L. ESPOSİTO), (Çev: E. ÇATALBAŞ), Yöneliş Yay., İstanbul
- ESPOSİTO, John L.. (2002), *İslam Tehdidi Efsanesi*, (Çev: Ö. BALDIK, A. KÖSE, T. KÜÇÜKCAN), *Ufuk Kitapları*, İstanbul
- FALK, Richard., (2003), *Küreselleşme ve Din*, (Çev: H. T. BAŞOĞLU), Küre Yay. İst.
- FALK, Richard., (2005), *Yeni Dünya Düzeni Nereye?*, (Çev: N. DOMANIÇ – N. ARHAN), Metis Yay., İstanbul

- FLETCHER, Jeannine Hill., (2008), "Religious Pluralism in an Era Globalization: The Making of Modern Religious Identity", Theological Studies, Vol. 69, pp. 394 – 411
- FOX, Jonathan., (2001), Religion as a Overlooked Element of International Relations, International Studies Review, Volume 3, No: 3, Autumn, pp. 53-73
- FREYER, Hans, (1964), *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. KALPSÜZ), Ank. Üniv. Bas., Ank.
- FRIEDMAN, Lawrence M., (2002), *Yatay Toplum*, (Çev: A. FETHİ), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul
- FRIEDMAN, Thomas., (2003), *Küreselleşmenin Geleceği*, (Çev. E. ÖZSAYAR), 3 Baskı, Boyner Yay., İstanbul
- FRIEDMAN, Thomas., (2005), *Dünya Düzdür*, (Çev. L. CİNEMRE), 2 Baskı, Boyner Yay., İstanbul
- FRIEDMAN, Thomas., (2009), *Sıcak, Düz ve Kalabalık*, (Çev: L. CİNEMRE), Boyner Yay., İstanbul
- FROMM, Erich., (2004), *Çağdaş Toplamların Geleceği*, (Çev:A.ARITAN – K. H. ÖKTEN), Arıtan Yay.; İstanbul
- FUKUYAMA, Francis, (1989), The End of History?, The National Interest, Summer
- FUKUYAMA, Francis, (1989), *The End of History and the Last Man*, Avon Books, New York
- FUKUYAMA, Francis., (2000), *Büyük Çözölme*, (Çev: Z. AVCI – A. T. AYDEMİR), Sabah Kitapları, İstanbul
- FULLER, Graham E. – LESSER, Ian O., (1996), *Kuşatılanlar, İslam ve Batının Jeopolitiği*, (Çev: Ö. ARIKAN), Sabah Kitapları, İstanbul
- GALLİNO, Luciano, (2007), *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, (Çev.D. KUNDAKÇI), Dost Kitabevi, Ankara
- GEERTZ, Clifford, (1993), Religion as a Cultural System. In the Interpretation of Cultures: Selected Essays, Fontana Press, pp.87 – 125,
- GELLNER, Ernest., (1994), *Postmodernizm, İslam ve Us*, (Çev: B. PEKER), Ümit Yay. Ankara
- GIDDENS, Anthony., (2000), *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, (Çev: Ü. TATLİCAN), Paradigma Yay., İstanbul
- GIDDENS, Anthony –PIERSON, Christopher., (2001a), *Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev: S. UYURKULAK - M. SAĞLAM), Alfa Yay., İstanbul

- GIDDENS, Anthony., (2001b), *Üçüncü Yol*, (Çev: N. ŞAD), Phoenix Yay., Ankara
- GIDDENS, Anthony., (2002), *Runaway World*, Profile Books, London
- GIDDENS, Anthony., (2004), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: E. KUŞDİL), 3 Baskı, Ayrıntı Yay. İst.
- GIDDENS, Anthony., (2006), “Modernitenin Küreselleşmesi”, (Çev. K. BÜLBÜL), *Küreselleşme Okumaları*, (Ed. K. BÜLBÜL), Kadim Yay., Ankara
- GLOCK, Charles Y., (2007), “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, (Çev: M. E. KÖKTAŞ), *Din Sosyolojisi*, (Ed. Y. AKTAY- M. E. KÖKTAŞ), 3 Baskı, Vadi Yay. Ank.
- GOFFMAN, Erving., (2009), *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev: B. CEZAR), Metis, İstanbul
- GORDEN, L. R., (2003), “Dimensions of the Depth Interview”, *Interviewing, Vol: I*, Ed: Fielding, Nigel, Sage Publication, London, (pp. 170 - 179)
- GUMUCİO, Christian Parker., (2008), “Interculturality, Conflicts and Religion: Theoretical Perspectives”, Volume 55, No: 3, pp.316 - 329
- GUNN, T. J., (2003), “The Complexity of Religion and the Definition of Religion” in *International Law, Harvard Human Rights Journal*, Volume: 16, pp. 189-215
- GÜNAY, Ünver., (2000), *Din Sosyolojisi*, 3 Baskı, İnsan Yay., İstanbul
- GÜNDÜZ, Şinasi., (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Konya
- GÜNDÜZ, Şinasi., (2005), *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara Okulu Yay., Ankara
- GÜNDÜZ, Şinasi., (2007), *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 3 Baskı, Ankara
- HADDEN, J. K., (1987), “Toward Desacralizing Seularizazation Theory”, *Social Forces*, Volume 65, No: 3, pp. 587-601
- HALL, Stuart., (1998), “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. A. D. KİNG), (Çev: G. SEÇKİN-Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- HALL, Stuart., (1998), “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. A. D. KİNG), (Çev: G. SEÇKİN-Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1998
- HALLSELL, Graham., (2003), *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, (Çev: M. ACAR – H. ÖZMEN), 2 Baskı, Kim Yay., Ankara
- HAMMERSLEY, Martyn, (1999), “Deconstruction the Qualitative – Quantitative Divide”, *Qualitative Research, Volume I*, Ed. (BRYMAN, Alan-BURGES, Robert G.), Sage Publication, London, (pp. 70 - 82)

- HANNERZ, Ulf, (1998), “Çevre Kültür Senaryoları”, Sorunu”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. A. D. KİNG), (Çev: G. SEÇKİN-Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- HANNİGAN, John A., (1991), “Social Movement Theory and The Sociology of Religion Toward a New Synthesis”, *Sociological Analysis*, Winter, Volume: 52, No: 4
- HARVEY, David., (1999), *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. SAVRAN), 2 Baskı, Metis Yay., İstanbul
- HEFNER, Robert W., (1998), “Multiple Modernities: Christianity, Islam, and Hinduism in a Globalizing Age” *Annual Reviews Anthropology*, Vol: 27, pp.83-104
- HELD, D., (1995), “Ulus-Devletin Çöküşü”, *Yeni Zamanlar*, (Ed: S. HALL – M. JACQUES), (Çev: A. YILMAZ), Ayrıntı Yay., İstanbul
- HELD, D. ve diğ., (2006), “Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür”, (Çev: İ. AKTAR), *Küreselleşme Okumaları*, (Ed. K. BÜLBÜL), Ankara
- HİCK, John., (2002), *İnançların Gökkuşağı*, (Çev. M. AYDIN), Ank. Okul. Yay., Ank.
- HIRST, Paul – THOMPSON, Grahame, (2003), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev. Ç. ERDEM – E. YÜCEL), 3 Baskı, Dost Kitabevi, Ankara
- HOBSBAWM, Eric J. – RANGER, Terence, (2006), *Geleniğin İcadı*, (Çev: M. M. ŞAHİN), Agorakitaplığı, İstanbul
- HOBSBAWM, Eric J., (2008), *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, (Çev: O. AKINBAY), Agora Kitaplığı, İstanbul
- HÖKELEKLİ, Hayati., (1998), *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara
- HSIAO, Hsin-Huang Michael, (2003), “Tayvan’da Kültürel Küreselleşme ve Yerelleşme”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul
- HUNTER, James Davison – YATES, Joshua, (2003), “Küreselleşmeye Öncülük”, *Bir Küre Bin Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003
- HUNTINGTON, Samuel P., (1999), “Anlaşamayan Uygarlıklar”, *Yüzyılın Sonu*, (Ed: N. GARDELS), (Çev: B.Ç. DIŞBUDAK), İş Bankası Yay., İst.
- INGLEHART, Ronald, (2000), “Globalization and Postmodern Values”, *The Washington Quarterly*, Winter, 23, 1, pp.215-228

- JEFNER, A., (1991), "Religion and İdeology", *The World's Religions: The Study of Religion, Traditional and New Religion*, (Ed: S. SUTHERLAND – P. CLARKE), Roudledge
- KARAMAN, Hayrettin, ve diğ., (2007), *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, C:5, D.İ.B. Yay., Ank.
- KARLSSON, İngmar, (2005), *Din, Terör ve Hoşgörü*, (Çev: T. KAYAOĞLU), Homer Kitab., İst.
- KARNER, Christian – ALDRIDGE, Alan, (2004), "Theorizing Religion in a Globalizing World", *International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. 18, No: 1 / 2, Fall / Winter, pp. 5-32
- KARPAT, Kemal H., (2009), *Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul
- KHATAB, Sayed – BOUMA, Gary D., (2010), *İslam ve Demokrasi*, (Çev: S. KORKMAZ), Sitare Yay., Ankara
- KURTH, James., (1999), "Religion and Globalization", *Foreign Policy Research Institute*, Volume 7, May 1999
- JUERGENSMEYER, Mark, (2003), "Thinking Globally about Religion", *Global Religions: An Introduction*, (Ed: M. JUERGENSMEYER, M), Oxford University Press, London
- KALIN, İbrahim., (2008), *İslam ve Batı*, 3 Baskı, İsam Yay., İstanbul
- KARASAR, Niyazi., (2006), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 16 Baskı, Nobel Yay., Ank.
- KARNER, Christian – ALDRIDGE, Alan, (2004) *Theorizing Religion in a Globalizing World*, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol. 18, No. 1 / 2, Religion and Globalization, Fall - Winter, pp. 5-32
- KATZ, Pearl, (1981), "Ritual in the Operating Room", *Etnology*, Volume: 20, No: 4, October, pp.335-350
- KEHRER, Günter., (1992), *Din Sosyolojisi*, (Çev: S.YÜKSEL), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul
- KEPEL, Gilles., (1992), *Tanrının İntikamı*, (Çev: S. KIRMIZ), İletişim Yay., İstanbul
- KEPEL, Gilles., (1995), *Allahın Batısında*, (Çev: I. ERGÜDEN), Metis Yay., İstanbul
- KEYMAN, Fuat., (2002), "Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite ve Kalkınma Sorunsalı", *Doğu Batı*, Yıl:5, S:18

- KILIÇ, Recep., (2003), “Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine”, Dini Araştırmalar, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- KİRMAN, Mehmet Ali., (2004), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İst.
- KİRMAN, Mehmet Ali., (2008) “Küreselleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dinin Geleceği”, İcanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Bildiriler, C: I, Ankara 2008 (Sh:279-295)
- KITZİNGER, Jenny, (1999), “The Methodology of Focus Groups: The Importance of Interaction Between Research Participants”, *Qualitative Research, Volume II*, (Ed. BRYMAN, Alan-BURGES, Robert G.), Sage Publication, London, pp. 138 – 154.
- KNİTTER, Paul F., (2007), “Özgürlükçü Bir Dinler Teolojisine Doğru”, (Çev:E. KUŞÇU), Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C: VII, S: 1,
- KÖKTAŞ, Mehmet Emin., (1993), *Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yay., İstanbul
- KUMAR, Krishan., (2004), *Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev. M. KÜÇÜK), 2 Baskı, Dost Kitabevi, Ankara
- KUTTNER, Robert, (2000), “The Role of Governments in the Global Economy”, *Global Capitalism*, (Ed: W. HUTTON-A. GIDDENS), The New Press, New York, pp.147-163.
- LAUSTSEN, Carsten Bagge – WAEVER, Ole., (2000), In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Secularization, Millennium: Journal of International Studies, Volume 29, No: 3, pp. 705-739
- LECHNER, Frank J., (1989), Fundamentalism Revisited, Society, Volume 26, No: 2, pp.51-59
- LECHNER, Frank J., (1993), “Global Fundamentalism”, *A Future For Religion?*, (Ed: W.H. SWATOS), Sage Publications, UK
- LİNDBECK, George A., (1984), *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky
- LONDON, Scot.; (), “Dinin Geleceği: Ninian Smart’la Bir Söyleşi”, (Çev: M. PAY)
- LUCKMANN, Thomas., (1990), “Shrinking Transcendence, Expanding Religion?”, *Sociological Analysis*, Volume 50: No: 2, pp. 127-138
- LUCKMANN, Thomas., (2003), *Görünmeyen Din*, (Çev: A. COŞKUN – F. AYDIN), Rağbet Yay., İstanbul

- MACİT, Nedim., (2003), “Küreselleşme, Siyaset ve Din”, Dini Araştırmalar, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- MACIVER, R. M. – PAGE, Charles H., (1994), *Cemiyet I*, (Çev: A. K. BİLGİSEVEN), M. E. B., Yay. Ankara
- MARDİN, Şerif., (2003), *Din ve İdeoloji*, 12 Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- MARDİN, Şerif., (2007), *İdeoloji*, 12 Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- MARSHALL, Gordon., (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. AKINBAY – D. KÖMÜRCÜ), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- MARTİN, David.; (1995), “Evangelical Religion and Capitalist Society in Chile”, Religion and the Transformations of Capitalism, (Ed: R.H.ROBERTS), Roudledge, London
- MARTİN, Geoffroy., (2004), Theorizing Religion in the Global Age: A Typological Analysis, International Journal of Politics, Culture, and Society, Volume 18, No. 1/2, Religion and Globalization, Fall - Winter, 2004, pp. 33-46
- MARXS, Karl - ENGELS, Frederic., (2007), “Din ve Sosyolojisi”, (Çev: M. AYYILDIZOĞLU), *Din Sosyolojisi*, (Der: Y. AKTAY- M. E. KÖKTAŞ), 3 Baskı, Vadi Yay., Ankara
- MELLEUİSH, Gregory., (2005), Globalised Religions For A Globalized World, Policy, Volume 21, No: 2, Winter
- MENSCHİNG, Gustave., (2004), *Dini Sosyoloji*, (Çev: M. AYDIN), 2 Baskı, Din Bilimleri Yay., Konya
- MOON, Steve S. – TAI – WOONGLE LE, David Tai., (2006), “Küreselleşme, Dünyanın Hristiyanlaştırılması ve Misyoloji”, (Çev: S. TURAN), Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C: VI, S: 1
- MOORE, Kathleen. M., (2007), “Muslims in the United States: Pluralism under Exeptional Circumstances”, The ANNALS of American Academy of Political and Social Science, No: 612, July, pp.116 - 132
- MOORE, Mike, (2003), *Sınırların Olmadığı Dünya*, (Çev. A. ÖZER – Y. TÜRKMENÖĞLU), CSA Yay. Ajansı, İstanbul
- MORGAN, David L., (1997), Focus Groups As Qualitative Research, Sage Publications, London
- MORRİS, Bryan., (2004), *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev: T. ATAY), İmge Yay., Ankara

- MORT, Joel - SLONE, Jason, (2006), “Considering the Rationality of Ritual Behavior”, *Method&Theory in the Study of Religion*, Volume:18, No: 4, pp.424-439
- MUTLU, Kayhan, (1989), *Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma)*, İslami Araştırmalar, C:III, S:4, Ankara
- NASR, Seyyid Hüseyin., (1995a), *Makaleler I*, (Çev: Ş. YALÇIN), İnsan Yay., İstanbul
- NASR, Seyyid Hüseyin., (1995b), *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, (Çev: Ş. YALÇIN), İnsan Yay., İstanbul
- NASR, Seyyid Hüseyin., (1996), *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, (Çev: Ş. YALÇIN), 2 Baskı, İnsan Yay., İstanbul
- NASR, Seyyid Hüseyin., (1988), *İslam’da Düşünce ve Hayat*, (Çev: F. TATLICIOĞLU), İnsan Yay., İstanbul
- NORTHBOURNE, Lord, (2003), *Modern Dünyada Din*, (Çev: Ş. YALÇIN), 3 Baskı, İnsan Yay. İstanbul
- OKUMUŞ, Ejder., (2008), Küresel Durum “Problem”i Evrensel Barış ve İslam, *Diyanet*, C: 44, S: 3, Temmuz - Ağustos
- ORTÍZ, Renato., (2003), “Notes on Religion and Globalization”, *Nepantla Views from South*, Volume 4, No: 3, pp. 423-448
- ÖZBUDUN, Ergun – KEYMAN, Fuat., (2003), “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P HUNTINGTON), (Çev:A.ORTAÇ), Kitap Yay., İstanbul
- PAZ, Octavio, (1999), “Tarihin Sonu’nda Batı, Doğu’ya Dönüyor”, *Yüzyılın Sonu*, (Ed: N. CARDELS), (Çev: B. Ç. DİŞBUDAK), İş Bankası Yay., İstanbul
- PETERS, Ted., (1980), *The Future of Religion in a Post-Industrial Society*, *Through The 80’s: Thinking Globally, Acting Locally, World Future Society*, (Ed: F. FEATHER), Washington
- POLANYİ, Karl., (2007), *Büyük Dönüşüm*, (Çev. A. BUĞRA), 6 Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- POLOMA, Margaret M., (2009), “Dini Tecrübenin Sosyolojik Bağlamı”, (Çev: M. S. ÜNAL), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: IX , S: 1
- RADHAKRİSHNAN, P., (2004), “ Religion under Globalization”, *Economic and Political Weekly*, March 27, pp. 1403 - 1411

- RAMACHANDRA, Vinoth., (2005), "Global Religious Transformations, Political Vision And Christian Witness", *International Review of Mission*, Volume 94, No: 375, October, pp. 477 - 492
- ROBERT, Jaques, (1998), *Batıda Din – Devlet İlişkileri*, (Çev: İ. ER), İz Yay., İstanbul
- ROBERTSON, Roland., (1993), "Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept", *Global Culture*, (Ed: M. FEATHERSTONE), Sage Pub., London
- ROBERTSON, Roland., (1997), "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity", *Global Modernities*, (Ed: M. FEATHERSTONE – S. LASH – R. ROBERTSON), Sage Pub., London
- ROBERTSON, Roland., (1999), *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Kültür*, (Çev: Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- ROBERTSON, Roland., (1998), "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. A. D. KING), (Çev: G. SEÇKİN- Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- ROBERTSON, Roland., (2003a), "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", (Çev: İ. ÇAPCIOĞLU), *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- RODRİK, Dani., *Küreselleşme Sınırı Aştı mı?*, (Çev: İ. AKYOL – F. ÜNSAL), Kızılelma Yay., (Tarihsiz), İstanbul
- ROUSSEAU, Herve, (1970), *Dinler Tarihi ve Sosyal İncelemeler*, (Çev: O. PAZARLI), Remzi Kit., İstanbul
- ROY, Olivier., (2003), *Küreselleşen İslam*, (Çev: H. BAYRI), Metis Yay., İstanbul
- ROY, Olivier., (2004), *Globalized İslam: The Search for a New Ummah*, Colombia University Press, New York
- SARIBAY, Ali Yaşar. (1995); *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 2 Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- SARIBAY, Ali Yaşar., (2002), *Postmodern Dinsel Anomi, İslamiyat*, C: V, S: 4
- SAYYİD, S., (2000), *Fundamentalizm Korkusu*, (Çev: E. CEYLAN – N. YILMAZ) Vadi Yayınları, Ankara
- SCHARF, Betty R., (1970), *The Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*, London
- SCHARF, Betty R., (2006), "Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler", *Din Sosyolojisi*, (Ed. B. SOLMAZ – İ. ÇAPCIOĞLU), Çizgi Yay., Konya

- SCHİMMEL, Annemaria., (1999), *Dinler Tarihine Giriş*, (Ed: R. KİBAR), Kırkambar Yay., İstanbul
- SHORE, Chris, (2008), “ Cemaat Mad.”, (Çev: A. E. BAŞER), Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, (Ed: W. OUTHWAİTE), (Yay. Haz. M. PEKDEMİR), İletişim Yay., İstanbul
- SEALE, Clive, (1998), “Qualitative Interviewing”, *Researching Society and Culture*, (Ed. C. SEALE), Sage Publication, (pp. 202 - 216)
- SELLERS, Ron, (2006), “Din Hakkında Dokuz Küresel Eğilim”, (Çev: B. SOLMAZ), *Din Sosyolojisi, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar I*, (Ed: B. SOLMAZ- İ. ÇAPÇIOĞLU), Çizgi Yay., Konya
- SEZEN, Yümni., (1993), *Sosyoloji Açısından Din*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay.,İstanbul
- SEZER, Baykan., (1981), *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay., İstanbul
- SHERKAT, Darren E. – ELLİSON, Christopher G, (1999), “Recent Developments and Current Controversies in the Sociology of Religion”, *Annual Review of Sociology*, Annual, pp. 363-383
- SİLVERMAN, William, (1989), “İmages of Sacred: An Empirical Study”, *Sociological Analysis*, Volume 49, No: 40, pp. 440-444
- SİMPSON, John H., (1996), “The Great Reversal: Selves, Communities and the Global System”, *Sociology of Religion*, Volume: 57, No: 2, pp. 115-125
- SMART, Ninian., (2003), “Din ve Küreselleşme”, (Çev: Y. GÖKALP), *Dini Araştırmalar*, C: 6, S: 17, Eylül - Aralık
- SOMBART, Werner., (1998) *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*, (Çev. N. AÇA), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- SPİCKARD, James W., (2004), “Globalization and Religious Organizations: Rethinking the Relationship Between Church, Culture and Market”, *International Journal of Politics, Culture and Society*, Volume 18, No: 1 / 2, Fall / Winter, pp. 47 - 63
- SPOHN, Willfried, (2003), *Multiple Modernity, Nationalism and Religion: A Global Perspective*, *Current Sociology*, May / July, Vol: 51, No: 3 / 4, pp. 265-286
- STARK, Rodney, (2002), “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (Der. & Çev: A. KÖSE), Ufuk Kitapları, İstanbul

- STİGLİTZ, Joseph E., (2002), *Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı*, (Çev. A. TAŞÇIOĞLU- D. VURAL), 4 Baskı, Plan b Yay., Ankara
- STOLOW, Jeremy., (2005), *Religion and/as Media, Theory, Culture & Society*, (SAGE, London, Thousand Oaks and New Delhi), Vol. 22(4): 119–145
- SUBAŞI, Necdet., (2004), *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yay., İstanbul
- SÜRÜŞ, Abdulkirim, (2002), *Minimum & Maximum Din*, (Çev:Y.DEMİRKİRAN), Fecr Yay., Ankara
- SWATOS, William H. – CHRISTIANO, Kevin J., (2001), “Sekülerleşme Teorisi ve Kavramın Serüveni”, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, (Der.&Çev: A. KÖSE), Ufuk Kitapları, İstanbul
- SWİDLER, Leonard,(2007), “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, (Çev: M. ŞENGÜN), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, S: 2
- ŞENSEVER, F. Levent., (2003), *Dünya Sosyal Forumu*, Metis Yay., İstanbul
- ŞENTÜRK, Recep., (2004), *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yay., İstanbul
- TABUROĞLU, Özgür., (2008), *Dünyevi ve Kutsal*, Metis Yay., İstanbul
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet., (1963), *Din Sosyolojisi*, Ank. Üniv. Bas., Ank.
- TATAR, Hüsnîye Canbay, (1999), *Nuh'un Gemisindekiler*, Turan Yay., İstanbul
- THOMAS, Pradip, “Selling God / Saving Souls”, *Global Media and Communication*, Volume 5, No: 1, pp. 57–76
- TIERNEY, Nathan, (2006), *Religion, the Globalization of War, and Restorative Justice*, *Buddhist- Christian Studies*, Volume 26, pp.79 - 87
- TOLSTOY, Lev Nikolayevich, (2005), *Din Nedir?*, (Çev: Z. GÜLEÇ), Akvaryum Yayınevi, İstanbul
- TOPALOĞLU, Bekir., (1995), “Din Mad.”, *İslam Ansk.*, Cilt: 11, TDV. Yay., İstanbul
- TURNER, Briyan S., (2001), “Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age”, *European Journal of Social Theory*, Volume 4, No: 2, pp. 131-152
- TURNER, Briyan S., (2003), *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev: İ. KAPAKLIKAYA), 2 Baskı Anka Yay., İstanbul
- TURNER, Briyan S., (2006), “Religion”, *Theory, Culture & Society*, Vol: 23, No: 2-3, pp.437-444
- TURNER, Briyan S., (2007), *İslam, Religious Revival and the Sovereign State, The Muslim World*, Volume 97, July, pp.405-418

- TURNER, Briyan S., (2008), “ Religious Speech The İneffable Nature of Religious Communication in the İnformation Age”, *Theory, Culture & Society*, Volume 25, No: 7-8, pp. 219-235
- TÜMER, Günay., (1986), “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Derg.*, Cilt: XXVIII, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara
- UNDERWOOD, Mick, (2002), “Kamusal Alan Olarak İnternet”, (Çev:M.KÜÇÜK), *Cogito*,S:30
- VASQUEZ, Manuel A., (2008), *Studying Religion in Motion: A Networks Approach, Method and Theory in the Study of Religion*, Volume 20, pp.151-184
- VOLCKER, Paul A., (2000), “The Sea of Global Finance”, *Global Capitalism*, (Ed: W. HUTTON - A. GİDDENS), The New Press, New York, (pp.52-74)
- VRİJHOF, Pieter H., (2007), “ Din Sosyolojisi Nedir?”, (Çev: M. E. KÖKTAŞ), *Din Sosyolojisi*, (Der: Y. AKTAY – M. E. KÖKTAŞ), 3 Baskı Vadi Yay., Ank.
- WACH, Joachim, (1990), *Din Sosyolojisi*, (Çev: Ü. GÜNAY), Erciyes Üniv. Yay., Kayseri
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (1993), *Jeopolitik ve Jeokültür*, (Çev: M. ÖZEL), İz Yay. İstanbul
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (1996), *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev: N. ALPAY), 2 Baskı, Metis Yay., İstanbul
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (1998),“Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir şey Olabilir mi?,” *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. A. D. KİNG),(Çev: G. SEÇKİN-Ü. H. YOLSAL), Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (2004), *Modern Dünya Sistemi*, Cilt: I, (Çev: L. BOYACI), 2 Baskı, Bakış Yay., İstanbul
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (2005), *Dünya Sistemleri Analizi*, (Çev. E. ABADOĞLU- N. ERSOY), 2 Baskı, Aram Yay., İstanbul
- WALLERSTEİN, İmmanuel., (2006), “Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?”, (Çev. Y. O. KAVUNCU), *Küreselleşme Okumaları*, (Ed. K. BÜLBÜL), Kadim Yay., Ankara
- WATERS, Macolm., (1996), *Globalization*, Routledge, New York
- WEBER, Max., (1964), *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston
- WEBER, Max., (1998), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. PARLA), 2 Baskı, İletişim Yay. İst.

- WEBER, Max., (2005), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev: Z. GÜRATA), Ayraç Yay., Ankara
- WILBER, Ken., (1995), *Transandantal Sosyoloji*, (Çev: C. POLAT), İnsan Yay., İst.
- WILSON, Briyan., (2004), *Dini Mezhepler*, (Çev: A.İ. YİTİK–A.B. ÜNAL), İz Yay. İst.
- WUTHNOW, Robert J., (2002), “Din Sosyolojisi”, *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev: A. ÇİFTÇİ), Ankara Okulu Yay., Ankara
- WUTHNOW, Robert – OFFUTT, Stephen, (2008), “Transnational Religious Connections”, *Sociology of Religion*, Volume 69, No: 2, pp.209 - 232
- YAN, Yunşiang, (2003), “Çin’de Devlet ve Kültürel Geçiş Süreci”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, (Ed: P. L. BERGER – S. P. HUNTINGTON), (Çev: A. ORTAÇ), Kitap Yayınevi, İstanbul
- YAVUZ, Kerim, (1995), “Din Psikolojisi Mad.”, *İslam Ans.*, C: 11, TDV. Yay., İst.
- YEŞİLYURT, Temel, (2001), *Seküler Dünyada İman Toplulukları*, İslamiyat, C: IV, S:3
- YEŞİLYURT, Temel., (2003), “Globalleşen Dünyada Dinin Anlamı”, *Bir Kelam Problemi Olarak Din Dünya İlişkisi İçinde*, Çorum: Gazi Üniv. İlah. Fak. Yay., Ank.
- YEW, Lee Kuen, (1999), “Asya Usulü”, *Yüzyılın Sonu*, (Ed: N. GARDELS), (Çev: B.Ç. DİŞBUDAK), İş Bankası Yay., İstanbul
- YILDIRIM, Ali – ŞİMŞEK, Hasan, (2005), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5 Baskı, Seçkin Yay., Ankara
- YOUNG, Pauline V., (1968), *Bilimsel Sosyal İncelemeler ve Araştırma*, (Çev: G. BİNGÖL - N. İŞÇİL), Ece Matbaası, Ankara
- ZİZEK, Slavoj., (2001), “Çokkültürcülük Ya Da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantiği”, (Çev: T. BİRKAN), Defter, S: 44

ÖZGEÇMİŞ

1976 tarihinde Giresun merkez Gedikli Köyü Ortatam Mahallesi'nde (yeni adıyla Çamlık Köyü) dünyaya geldim. 1988 yılında Gedikli Köyü İlkokulu'ndan, 1995 yılında da Giresun İmam Hatip Lisesinden (İHL), 1999 yılında ise İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldum. 2002 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisansımı tamamladım. 2006 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında başladığım doktora eğitimime halen devam ediyorum.

Şubat 2009 tarihinden itibaren Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.